

~~Д~~
~~Слав~~
~~С~~

Српски

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Јован Е. Поповић

УРЕДНИЦИ:

Богдан Поповић и Слободан Јовановић.

11 5 4

КЊИГА ЧЕТВРТА, Н. С.

СЕПТЕМБАР—ДЕЦЕМБАР, 1921.

1. 5. 52

БЕОГРАД:

ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ ПАВЛОВИЋА И ДРУГА, ДЕЧАНСКА 14.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА, БР. 9.

ПРОЈЕКТ

4P

56

5672

knj 4

САДРЖАЈ КЊИГЕ ЧЕТВРТЕ, Н. С.

СЕНТЕМБАР – ДЕЦЕМБАР, 1921.

Краљ Петар I, од Богдана Поповића I—IV

ПРИПОВЕТКЕ И ДРАМЕ.

Страна

<i>У Гостима</i> (Крај.), од Драгише Васића	1
<i>Пустињак и Меденица</i> (Крај.), од Растка Петровића	20
<i>Зигрљај</i> , од Исидоре Секулић	81
<i>Породица Пријовића</i> , од Боривоја Јевтића	161, 241
<i>Урошева Женидба</i> , комедија у стиху, од Милутина Бојића	175, 253, 333
<i>Ресимић Добошар</i> , од Драгише Васића	321, 401
<i>Wally</i> , од С. Жишке	481, 561
<i>За Дон Карлоса!</i> роман, од Пјера Беноа	36, 86, 196, 272

ПЕСМЕ.

<i>Богу</i> , од Јосипа Косора	46
<i>Јог у Ноћним Улицама</i> , од Густава Крклеца	47
<i>Из Ковнице Изашав</i> , од Растка Петровића	50
<i>Јуче и Данас</i> , од Растка Петровића	52
<i>Тема</i> , од Алексе Шантића	202
<i>Флуиди Супраиньосии</i> , од Августина Ујевића	350
<i>Паклена Срећа</i> , од Ранка Младеновића	352
<i>Дах</i> , од Ранка Младеновића	354
<i>Јерисавља</i> , од А. Треснића-Павичића	414
<i>Ступови</i> , од Владимира Назора	417
<i>Узашашке</i> , од Владимира Назора	418
<i>Метаморфози</i> , од Владимира Назора	419
<i>Симболи Времена</i> , од Јосипа Косора	420
<i>Смрш Цвета</i> , од Августина Ујевића	500
<i>Глад</i> , од Августина Ујевића	501
<i>Одмазда Цвећа</i> , од Августина Ујевића	502
<i>Песма Мосу Свију Мосшова</i> , од Густава Крклеца	503
<i>Балада о Једном Шетачу по Fifth Avenue</i> , од Н. М. Петровића	505
<i>Пролећња Елегија</i> (Лирски Снев), од Растка Петровића	579
<i>Гавран</i> , од Е. А. По-а	94

ОГЛЕДИ И РАСПРАВЕ.

<i>Нова Поезија</i> , од Милана В. Богдановића	55
<i>Његово Величанство Краљ Петар</i> , од Јована М. Јовановића	62
<i>Један Стари Књижевни Лист</i> , од Павла Поповића	100, 205
<i>Даше Алиџери</i> , од Д-ра Винка Витезице	111
<i>Наша Очигледа са Русијом</i> , од Димитрија Поповића	117
<i>Лавоазје и Роберта Мајер</i> , од Ивана Ђаје	127, 214
<i>Нов Светски Проблем</i> , од Живојина Балугџића	219
<i>Којим Путем?</i> од Бранка Лазаревића	281, 355
<i>Азблија</i> , од * * *	291
<i>У Ђишњској Бици изнад Облакова</i> , од ђенерала Ив. С. Павловића	299, 377, 434
<i>О Пути Шефа Извршне Власти на Страну</i> , од Д-ра Ми- ханга Илића	365
<i>Из Парера Једној Филозофији</i> , од Милоша Ђурића	427, 526
<i>Кнежине у Србији за Време Прве Владе Милошеве</i> , од Тихомира Р. Ђорђевића	508, 600
<i>Крај Једне Илузије</i> , од Живојина Балугџића	519
<i>Неколико Мисли о Достојевском</i> , од А. Л. Погодина	589 X
<i>Дубровачка Обласи</i> , од Мелка Чингрије	595
<i>Модерни Историк и Његове Нивоље</i> , од Сер Чарлса В. Омана	421

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

<i>Морална Криза у Француској</i> , од Јована М. Јовановића	135
<i>Дуња у Ковиџу</i> , од Милана Ђеговића, од Арсена Венцелидеса	309
<i>Роман Г. Кракова</i> , од Милана Богдановића	449
<i>Карлајлова Француска Револуција</i> , од А. Видаковића	532

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

<i>Прилози за Књижевност, Језик, Историју и Фолклор</i> , од Неве Поповића	67
<i>Гласник Географског Друштва. Свеска петта</i> , од Боривоја Дробњаковића	311
<i>Проглашавање Бечерла Живка Павловића за Академика</i> , од Д-ра Јована Црвчића	386
<i>Дон Фрне Булић</i> , од Ловра Катића	454
<i>Један покушај Социолошке Естетике</i> , од Ђорђа Тасића	536

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

<i>Изложба ГГ. Борислава Стевановића и Драгомира Арамбашића</i> , од Петра Добровића	312
<i>Изложба Г. Емануела Виловића. — Изложба ГГ. Јована Ђијелића, П. Добровића, Сиба Миличића</i> , од Петра Добровића	462

<i>У Славу Једних и Других!</i> од Богдана Поповића	538, 618
<i>Концерти Хрватског Певачког Друштва „Коло“</i> од Милоја Милојевића	546

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

<i>Пред Новом Позоришном Годином</i> , од Милана Грола	140
<i>Пожар Страсти</i> , од Јосипа Косора, од Милана Предића	392
<i>Романтичне Душе</i> , од Е. Ростана. — <i>Симона</i> , од Бријеа, од Светислава Петровића	458
<i>Ибзенов „Народни Непријатељ“</i> , од Милана Грола	612

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД

<i>Жешва и Ажија</i> , од Николе Станаревића	74
<i>Пад Динара</i> . — <i>Регулисање Трговине Валуштама и Девизама</i> , од Николе Станаревића	231
<i>Буџетска Равнотежа</i> , од Николе Станаревића	467

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

<i>Горњо-Шлеско Питање пред Лигом Народа</i> . — <i>Република Барања</i> , од Иностраног	71
<i>Истина о Барањи</i> . — <i>Једна Политичка Освета</i> , од Иностраног	143
<i>Арбанаси и Лига Народа</i> , од Иностраног	235
<i>Пролетерска Спољна Политика</i> . — <i>Арбанско Питање</i> , од Иностраног	314
<i>Лига Народа</i> . — <i>Дунавски Статути</i> , од Иностраног	396
<i>Два питања: Горњо-Шлеско и Мађарско</i> , од Иностраног	470
<i>Још Један Неуспех у Спољној Полицици</i> , од Иностраног	549
<i>Вашингтонска Конференција</i> , од Иностраног	629

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

<i>Заштита Државе</i> , од Привременог	147
<i>Писмо из Хрватске</i> , од Веруса	149
<i>У Одбору Селачких Већа</i> , од Милана Прибијевића	153
<i>Проглас Г. Прошића</i> , од Привременог	238
<i>Пред Састанак Скупштине</i> , од Привременог	318
<i>Криза</i> , од Привременог	473
<i>Криза Владе</i> , од Привременог	553
<i>Трогодишњица Уједињења</i> , од Д-ра Николе Стојановића	632

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

<i>На Води</i> , од Ги де Мопасана, од Д-ра Љубе Перковића	157
--	-----

БЕЛЕНКЕ.

1. СЕПТЕМБАР, 1921.

<i>Народ</i> . — <i>Краљ Никола и Предаја Ловћена</i> . — <i>„Из полицког живота“</i> . — <i>Темељ Југословенскога Уједињења</i> . — <i>„Сузана и Тихи Океан“</i>	78
---	----

	16. СЕПТЕМБАР, 1921.	
„Гавран“ — „Савременик.“ — Промена у Уредништву		159
	1. ОКТОБАР, 1921.	
„Урошева Женидба“		240
	16. ОКТОБАР, 1921.	
Гетеов „Фауст,“ књижевна студија од Д-ра Милоша Тривуница, професора Београдског Университета		320
	1 НОВЕМБАР, 1921.	
Видовићева Изложба. — Скерлићева „Историја Нове Српске Књижевности“		399
	13 НОВЕМБАР, 1921.	
Михаило Мирон: „Заратустрин Рат“ (Милан В. Богдановић). — „Нечиста Крв“. — Два Велика Дела. — Читуља: Алфред Јенсен (Павле Поповић)		475
	1 ДЕЦЕМБАР, 1921.	
Кнез Михаило и Укидање Војводине. — „Наше Валутне Невоље“. — „Земља која умире“ (Васо Глушац)		555
	16 ДЕЦЕМБАР, 1921.	
Издање „Времена“. — Композиције српских композитора. — Др. Милан М. Стојадиновић, „Борба против ску- поће“. — В. Гаршин, „Надежда Николајевна“. — О пропасти античке цивилизације. — Читуља: Емил Бутру.		636

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 1. — 1 Септембар, 1921.

КРАЉ ПЕТАР I.

У свом првом броју после трагедије од 29 маја *Српски Књижевни Гласник* донео је на челу свога текста ово неколико речи :

„Догађајима који су се последњих дана у нашој земљи десили, учињен је крај једном режиму од чијег је несрећног утицаја пропатио наш јавни живот и наша књижевност. *Српски Књижевни Гласник* се нада да ће после тога настати бољи дани и за књижевност и за наш јавни живот у опште“.

Наде које је *Српски Књижевни Гласник* исказао у том судбоносном тренутку, на раскрсници два доба у историји нашега народа, оствариле су се ; и оствариле су се тако изнад очекивања и тако сјајно да у историји, могло би се рећи, нема паралеле таквој промени, таквом скоку и полету из мрака и чаме у славу и бујан и широк живот, у коме се све народне енергије дижу и развијају у невиђене висине и ширине, и после скупо плаћене цене за врло скупе идеале остварују те идеале, и полажу их пред нас као трофеје. Нови високи идеали стоје сад пред нама, и само добу које је завршено смрћу Краља Петра I. имамо да захва-

лимо за могућност коју данас имамо, да подигнемо очи, са надом на успех, ка последњим степенима до којих се један добар народ на овој нашој земљи може успети.

Самопожртвовање, истрајност у *добром* циљу, скромно подчињавање себе самог општој користи, или бар неодвајање туђе користи од своје користи; патриотизам на место ниске, уображене, тајште саможивости, која је увек знак ниже моралне и народне културе, и која потпуно може да иде са напреднијом материјалном културом; речју, самопрегоревање на место скомрачног и сићушног или грабљивог егоизма, — то су особине које су у то доба делале, то доба створиле, и његове плодове одхраниле.

Човек који је стајао на челу тога доба и био несумњиво, већ и по свом положају, највиши носилац његових врлина, био је упокојени Краљ Петар. Застрањени детерминисти, који не знају довољно у којој области људских знања и мишљења треба говорити о детерминизму, држали су да треба нарочито напоменути поводом смрти Краља Петра, да се једном човеку не може признати нека лична заслуга за ствари које су под његовом руком или владом добро испале. Сви знамо да нико није заслужан за своју доброту ни крив за своје неваљалство. Али, ко мало даље мисли, он ће се сетити да ми зато ипак *волимо* „доброг“, а *не волимо* „рђавог“, и да добар човек, као и добро дело, оставља за собом добре последице, а рђав човек, као и рђаво дело, последице рђаве. Заменимо у мислима Краља Петра другим владоцем, владоцем са противним особинама — избор је велики, на жалост — и одмах ће нам јасан бити лични, баш *лични* удео Краља Петра у историји великог, сјајног, славног доба које је завршено ње-

говом смрћу. Краљ Петар није био необичан човек у смислу у коме се та реч најчешће узима; али оне особине које су горе поменуте он је имао у знатној мери; а *што* су особине које чине добре, а можда и најбоље владоце. Краљ Петар се *идентификовао* са својим народом у погледу народних тежња и потреба; и, кад год су биле у питању крупне ствари, није имао својих засебних интереса. Његово јуначко, јуначки истрајно, непоколебљиво патриотско држање у рату, у пркос старости и болести, било је држање великога владоца, и начинило га је у целом свету легендарно јуначким владоцем; велики страни песници опевали су то држање, а у страним Министарствима Спољних Послова могла се видети његова слика поред слике државног, земаљског поглавара. У великој епопеји нашега народа за време светскога рата има много дивних епизода; једна или две иду међу најлепше, а у њима је Краљ Петар био главни јунак. Не само његови лични интереси, но његова властита личност, била му је индиферентна за све време; он је за свој народ и народне идеале могао погинути, и само је случај што није погинуо.

У миру је био демократски владалац, који је разумео да је против закона управљати, кад човек није пред законом одговоран за своје управљање. Он се није мешао у државну управу, и тако јој је најбоље помогао; јер „мешати се“, кад је реч о краљевима, значи скоро увек „сметати“. Тако се у миру могло спремити оно што се после тако сјајно остварило. Краљ Петар је још био искрено слободоуман човек; и уз то скромних личних жеља, и скроман као човек уопште; без претензија које скоро по правилу ничу на краљевском положају.

Жалост народна показала је боље но сва умо-

вања и оцене место које припада покојноме Краљу и које ће остати његово у историји. Та је жалост била општа и дубока и искрена. Народ има инстинкта, и има више очију од Аргуса. Што он види, виђено је. Цео наш народ зна који је део који он дугује за своје ослобођење и за своју светлу будућност покојноме Краљу, кога је Народна Скупштина, мало дворански, али искрено, пре историје прогласила и назвала *Петром Великим Ослободиоцем*.

Б. П.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 1. — 1 Септембар, 1921.

У ГОСТИМА.

(ЧОВЕК ПРИЧА ПОСЛЕ РАТА.)

(Крај.)

IV

А воз јури, лети. „Скоро ће Вујановац. Криво ми је што стижем по мраку. Како ли ћу затећи побратима? Како изгледају снајка, деца? Боба, свакако, велика девојчица? Али какав сам ја човек, како сам могао само да чекам толике опомене па тек сад да пођем у ову посету коју сам своје дивном и милом другу дуговао много раније? Деца спавају. На кога личе? Снајка се, знам, сатрла спремајући кућу. Сав горим од нестрпљења да у оној истој соби, у којој смо разговарали у очи његовог венчања, после толико година, обновимо све успомене, претресемо све доживљаје, сву нашу прошлост тако бурну, мученичку, али богме, и јуначку... Она је ствар, без сумње, изравната: она његова мучна сумња коју ми је узгред и врло опрезно наговестио онога дана кад смо се, после ослобођења, први пут срели у Новом Саду. Али ко је тај нитков што се усудио оклеветати једну жену као што је моја снајка? Од онда се, истина, нисмо видели. А дивно је и невиђено било онога дана кад је он с пуклом улазио у Нови Сад. Цела варош подигла се беше да их дочека. Моје нестрпљење да га видим, кад сам сазнао да пук туда пролази за Суботицу, не може се описати. Цела варош, кажем, изашла је за дочек: девојке, соколи, деца, музика, корпорације, цилиндери, сва Солајка, полицајци у мађарској униформи

и селаци из богате околине; и венци, заставе, каруце у цвећу, триумфалне капије, неисказано одушевљење, једном речи, у коме је као никад дотле, плivala опијена српска Атина. Све по концу уређено, помпезно спроведено, без погрешке, без задоцнења, без малера, јер су Новосађани мајстори свечаности. Па, после поздравних говора, пук наиђе. Најпре штаб на коњима умотаним у пешкире. О коњским вратовима клате се велики, дивни венци. Официри, смешећи се, прихватају раскошне букете који долећу с прозора, тротоара, скела нових грађевина, с кровова, са свих страна. Старци, та велика деца, бришу очи и погледају у нас: „Само кад ово доживесмо. Живили наши ослободиоци“. Бронзани војници, у колони двојних редова, труде се да корачају по такту своје музике, али прихватајући пешкире и цвеће, греше, заостају, сустичу, брзају ситним француским кораком и смеше се. Официри дивизијског штаба, ван строја, посматрају пук и примећују: „Добро изгледају људи“. Један мали војник, кувар, добродушног, детињастог изгледа, на зачељу митраљеског оделења, са магаретом које носи кујну оделења, не види се од пешкира. Магаре, са венцем који додирује земљу, корача прописно, за репом последње мазге, жмирка и смеши се на питања што падају с разних страна: „Зар је и он прешао Албанију?“ У једном тренутку узбудљиве, свечане тишине један пуша у наручју свога оца кликну: „Зивно српска војска“, и прозори св затресосе од манитог одобравања тапшањем. А од пристаништа до Владичиног Конака понова се захори, захуја и проломи: „Живели, живели, живели“ и млазеви цвећа сипаху на заставу која се појави и доведе узбуђење до врхунца. Електризован узбуђењем гомиле ја сам подрхтавао, чекао само други батаљон, чекао Николу. Наједанпут, један омален француски официр што је предамно стајао у друштву дама, и пропињао се целим телом да боље види показа руком у правцу чете што је наилазила:

— *Quel beau type!*

Ја узвикнух до вриска. То беше Никола. На дивном зеленку, сав у цвећу и пешкирима, у простој војничкој шајкачи, са Карађорђевог Звездом на прсима, поносит, озбиљан, хладан и као да му је непријатна сва ова хучна галама, он је уздржавао коња, који се, уплашен од светине пропињао и гледао преко масе.

— Живио побратиме! — и ја зграбих за узде. Он ме спази, скочи хитро на земљу па се срдачно загрлисмо и ижљубисмо, док је свет око нас брисао очи тронут нашим братским загрљајем.

Пошто кроз сузе и журно изменисмо неколико речи ми се, обојица, упутисмо пешке кроз варош све док не стигосмо у касарну. А тамо после издатих наређења, војници добише „вољно“ па се раздрагано клицајући размилеше по широком, ограђеном, простору испред касарне и ако ограде начичкане светом, где настаде срдачан разговор између браће која су се упознавала.

А ми се лагано, руку под руку, враћасмо у варош куда су протицале мирисаве реке света озареног красном ведрином и радошћу. Све живо окретало се за њим посматрајући га и уживајући у његовој стаситој појави војничког држања. Људи нас поздрављаху дубоко скидајући шешире, док су се слатке жене смешиле и, мило напућене, добацивале на рачун његовог озбиљног држања и хладног погледа. „Какви су ови Србијанци, сви намрштени“.

То вече позвани смо на банкет, који су нам приредили новосадски ратни богаташи; они исти што су, у међувремену кад ничије војске није било, разграбили сав петроварадински плен, заостали материјал немачке пристанишне команде.

Али Никола је претпостављао мирније место:

— Приметио сам — рече ми он — у близини пристаништа једну малу кафану с подрумом. Има и ћевапчића. Банка као испод „Македоније“ где смо као студенти одлазили. Ако пристајеш да одбијемо позив тамо ћемо слатко поразговарати.

Ја радо прихватих.

А тамо, после вечере, он ми је испричао све што је преживео у последњим операцијама пробијања фронта и наступања. Рече ми да је свратио кући на два дана, али да би боље учинио да је обишао, јер му ови први дани ослобођења не би били горки као сад.

— Још на фронту предосећао сам нешто чему нисам смео да погледам у очи — говорио је он чистећи цепни ножић чачкалицом — кад ми је један блиски рођак писао да треба само себе да гледам, да не бринем претерано за кућом, јер, вели, сваки данас уме себе да гледа. Тај исти рођак

дочекао ме је сад први и пре уласка у кућу изнео страшне, срамне оптужбе. Сад све знаш, побратиме, и сад можеш слутити како ми је у души. Оба дана провео сам код куће; никога нисам хтео да видим, ни с ким да говорим. Моја мајка ништа није хтела да потврди, али ме мучи оно што видим на њеном лицу. Ја сам рекао да ћу ствар извидити кад се вратим. Ноћио сам сам у другој соби, обе ноћи. Ока нисам склопио и сад се чудим да још живим, да идем, да радим, да једем и да говорим, и после свега и пошто је у мени нешто препукло, сложило се, умрло. Ето, побратиме, ништа од оне радости коју смо, да кажем, замишљали доле. Бог, који једини зна све моје болове и кога сам молио да ме бар ова чаша мимоиђе, тај Бог оглуши се. Још је само то било остало. И тако дан раније него што ми је истекло осуство кренуо сам се за пуком. Осетио сам, на несрећу, да ми је чета милија, вернија, топлија кућа од моје. Али шта ћу после?

Његов глас очајног бола цепао ми је срце и озлојеђен на овако свирепу, незаслужену судбину која га гони као дивљу звер, у непријатном положају у коме сам се налазио слушајући га, ја сам га умолио да не нагли и да ствар добро провери.

Сутра дан испратио сам га за Суботицу, одакле ми је, два месеца доцније послао по војнику једно доста опширно писмо, из кога сам сазнао понешто о његовом расположењу које никад не бих могао очекивати.

„Драги мој побратиме — писао ми је између осталог — изгубосмо пијући по овој Бачкој. Пијане земље, ако ко Бога зна! Ти знаш да на фронту никад ништа нисам пио. А сад, да ме видиш, не би ме познао. Облесавио сам од здравица и вина. По Сентомашу (ох, најпијанијем Сентомашу!), по Бечеју и Кањижи погубио сам редом све своје болове прошлости. Како беше оно, чини ми се из *Мињона*, „не сећам се више својих болова који су прошли?“ Па жене, побратиме! И твој глас на далеко стиже. А ја сам се бар нешто држао. Баш пре неки дан рече ми једна: Ништа не би било интересантније него описати све промене које су се у вама извршиле од доласка овамо. Да је какав писац био поред вас да посматра: како се камен повраћао у душу, нем како сте проговорили, мртав како сте оживели. Гнушај ме се, ако ти

је мило, побратиме. Али не буди сувише строг и сети се како смо се патили, годинама живи сахрањени“. Тако ми је писао.

Али то је било и прошло. Нисмо ни ми могли бити свецџ. Или, брате, доста смо и то били на фронту. А сад кад стигнем, знам шта ће ми рећи; рећи ће ми од речи до речи: — Јеси видео, побратиме? Све прогурасмо па опет добро, хвала Богу. Нема ништа јаче од човека, тврђ је као камен: и ране и тифус, један па други, и сто несрећа и опет се недам, стојим, живим, еве ме. Напићемо се, Бога ми. Она ствар мора да је изравната. Шта ће човек мора да заборави и на мртве и на ране и на срамоте, јер човек је челик, још тврђи. Напићемо се, видим. И жељан сам части ми; па још у кући и опет да нас она служи.

— Господине, сад, ваљда, Вујановац? — обратих се некоме што је гледао кроз прозор у ходнику.

— Једна постаја, али брзи не стаје, па Вујановац.

— Хвала.

Прикупих ствари па изађох, а мало после воз заоста прође постају не заустављајући се.

Могло је бити десет сати. Месечина. Поред пруге у честим барама иза кише огледају се звезде а поцепани облаци чине се огромне црне авети. Па и кад прођемо: као да је земља ишчезла и да јуримо над бездном. Чести гвоздени мостови над дубоким безводним пролокама. Воћњаци, у сред којих се беласају кућице ретко осветљене. „Поближим ће бити на станици“. Нагињем се кроз отворен прозор и бијен оштрим ветрићем, гледам унапред. Ближимо се станици која се распознаје по разбацаним црвеним и жутиим светиљкама. „Још неколико секунда па ћу га загрлити“. Враћам се и узимам ствари са узбуђењем које обузима човека кад је уверен да га на станици чекају. Мале кућице чуваре пруге пролећу и најзад, не успоравајући нарочито, воз стаде.

На перону јадно осветљене станице тискале се оцртане прилике неколицине носача и деце и дрско се грабиле око ствари путника. Ја се обазрем свуд унаоколо, жељно тражих да видим Николу, али узалуд: њега није било па станици. Поред мене промаче крезуби студент па се изгуби у гомили. Ја стајох још мало и лака језа разочарења проструја кроз мене, али се брзо подсетих неуредности поштанског саобра-

ћаја и то ме умири. Онда позвах једног носача који прихвати моје ствари, па се кренуемо у варош.

— Вама треба стан, господине?

— Не, идем право код Николе Глишића, шефа... Ти знаш где станује? А мислим знам и ја.

Он застаде па спусти ствари на земљу.

— Код господина Николе Глишића? А шта сте ви њему?

— Рођак.

— Господина Николу -- рече носач подижући ствари и зумњиво вртећи главом — мучно да ћемо наћи код куће. Нећемо га тамо наћи.

— Како? Зашто?

— Не иде он тако рано кући, господине. Његова кућа је „Лаф“.

— Шта кажеш?

— Много се пропио — одговори носач — мно-го.

— Шта булазниш човече?

И ја му наредих да не дроби, већ да ме води куд сам му рекао. Али кад смо наилазили поред „Лафа“ он спусти ствари, утрча у кафану, без питања, па кад отуд изиђе:

— Ту је, ту, знао сам ја.

Ја мало размислих шта да чиним, она језа разочарења проструја сад кроз мене много јаче, па се најзад реших да уђем у кафану. Тамо ми показаше једно засебно одељење, одакле је допирала паклена свађа. Ја застадох да послушнем, оклевах опет не ~~у~~ време држећи кваку па се нагло одлучих да отворим. Десетак прилика, с циганима који су поднимљени на виолине пажљиво пратили праву циганску препирку, распознавало се у диму од дувана. А кад ме приметише људи се згледаше и свађа се осетно утиша. Ја спустих руку на раме Николино, јер он не беше спазио кад сам ушао.

Он се окрете, погледа ме мутним, изнуреним очима, познаде ме, па устаде и загрли ме, али је био изненађен.

— Господо, — представи ме он расејано, после поздрава — ово је мој побратим, ово је човек, сила, ћи... ђида.

А мени показујући своје друштво: — Ово су моји пријатељи. Кажу тако, а ја мислим да међу њима има и ниткова, клеветника, хуља. А сад, господо, тачка. Има дана за мегдана. Овај човек овде странац је и не тичу га се наше ствари. Дакле, тачка!

Ја седох поред њега и сам врло збуњен мучним призором.

Али један стари господин, сув, сед, са шиљастом брадицом одговори врло брзо док му је брада подрхтавала:

— Како, брате, молим те, како тачка? Нема овде командовања. Шта сам рекао, господо? Решење је незаконито и квит. Ето, господо, шта сам рекао. А..., а шта чаршија говори то ја не знам, нити ме се тиче. То се тебе тиче и ти расправљај како знаш, брани се. Пронађи клеветника: па, или нека докаже да си поткупљен, и онда није клеветник, или у апс. Како доста, брате, молим те? Казао си ти, па да кажем ја. Увредио си, враћам увреду. Како, брате, молим те, овде нема командовања.

Па гледајући у мене:

— Господину част и поштовање.

Чичица је говорио јетко, ватрено и оно дрхтање видљиво се преносило са браде на главу, па на руке и цело тело. Он је још нешто хтео да каже кад Никола дрекну:

— Тачка, клеветниче!

Цигани устукнуше престрављени, полупијани људи погледаше у Николу, а чичица је нервозно мрвио хлеб и дрхтао.

— Још само ово — рече он после мале почивке и поред свега што је изгледало да ће га Никола смрвити ако отвори уста — још само ово: Правник си, правник сам. Господа су ту. Расправићемо ово познатим путем.

Сав узрујан Никола заусти да нешто каже, али у том тренутку на врата ступи крезуби студент са својим стварима и својим подсмевачким изразом. Он нас обухвати брзим, оштрим погледом, који мало више задржа на мени, свакако изненађен што ме ту види, па се обрати чичици коме је још само брада дрхтала:

— Драги ујаче, — рече он — ти си благовремено извештен о доласку високог госта (и ту се убоде палцем у груди) па си ипак кућу закључао. Дубоко увређен пошао сам да те тражим, али... али како то да тумачим?

Очевидно обрадовани појавом студента присутни навалише на њега да остави ствари и да седне, а кад га позва и чичица он послуша.

За то време Никола ми је пружио чашу с вином:

— Добро дош'о, побратиме! Испи, молим те, све испи! Нисмо сваки дан!

Ја га послушах.

— Па кад стиже? Зашто ми не јави? А јест, сад сам добио, мало час. Хтео сам овог момента...

— Не чини ништа — рекох. — Како су ти код куће?

Он ми опет пружи чашу:

— Деде, нисмо сваки дан.

— Драги побратиме, баш зато што нисмо сваки дан...

— Е код нас је тако. Паланка као паланка... То ти је гроб свих снова, мој побратиме. Нема, да кажем, старог живота, нема снова, нема пријатељства. Лажемо се, сплеткаримо, свађамо се и пијемо. То ти је све.

Па попи на искап.

— За кума знаш? — упитах.

Он ме не чу.

— Чуо си за кума?

— А, јест, знам. Умро је у ропству. Ђораво, налетело, па заробљено.

— А поп Мијаило?

— Он ти је црк'о од грипа, после рата. Оста млада пападија.

Па се зацерека и цмокну у прсте.

— Шта ти је, побратиме — шапнух згранут овим одговорима. — Ја те, Бога ми не познајем.

— Побратиме, — одговори ми он примичући столицу и гледајући ме грозничаво ужагреним очима. — Не познајеш ме? А од куд би ме и могао познати? Па и ја више себе не познајем. Знам, видим и сам: Ниско сам пао; стидим се од тебе; звао сам те па заборавио. Знам: то хоћеш да ми пребациш.

— Не, нисам... промуцах. Али ми он не дозволи да довршим него продужи:

— Имаш право, побратиме. Можеш ме мрзити и гадити се, али ти бар знаш ко сам био. Ни на кога се нисам бацао, нисам био рђав, пакостан, ником зла нисам желио. Никад. А ето до чега сам доспео. Сад је свака рђа боља од мене.

Па погледа у чичицу и настави са свим гласно: — Сви су данас бољи од мене, поштенији од мене, паметнији од мене. Сви патриоти, а ја неваљалац, пропалица. А кад је требало извлачити, онда, ти знаш како сам извлачио. Ја сам

извлачио, а они су се извлачили, и синове извлачили и слуге извлачили; и сад сви бољи од мене, поштенији од мене, паметнији од мене.

Али одмах за тим намршти се, погледа ме потајнички и по трећи пут пружи ми чашу.

— Испи, бре.

Ја се устезах.

Он дрекну:

— Лочи! Увек си био изрод. И тебе ја познајем. Уображен.

Понижење му да пије.

Па се окрете циганима:

— Свирај!

Цигани нешто закрештеше.

— Чекај! Стани! Ти, Микобере, декламацију, али громку.

Један тип предратног практиканта, мршав као чибук, истегнута лица, у црном излизаном капуту са кратким рукавима, са густим црним маљама по рукама, превртао је очима и крешељио се. Ваљда да би ме повратио из запрепашћености један господин у остацима официрске униформе примаче ми се:

— То је Микобер, — рече он, — наш Микобер, наша симпатија. Сам се крстио. Враг би га знао од куд му то име. Кажу из неког енглеског романа.

Никола се сад окрете мени али ме није гледао у очи:

— Е мој побратиме, — говорио је климајући главом и држећи чашу у руци која је дрхтала. — Сећаш ли се онога из посланице Тимотију: *добар раш рашовах, шрку сврших, вјеру одржах*... Јест, ваљао је некад овај ђида, одужио се, али га задеси једна само несрећа: не умре на време.

Па се онда наже и шапуташе ми промуклим гласом на уво: — Само пази ово што ћу ти рећи: Кад једног лепог дана чујеш да је нестало твога побратима Николе Глишића немој се чудити.

И подижући руку више главе па после до гуше: — Јер, ево доведе је дошло, не доведе. Нешто се у мени сломило... Али говорићемо сутра... А то што ти рекох, побратиме, чућеш. Има само двоје: не живети или побећи у свет. А ја још имам снаге. И десет ноката биће ми доста да зарадим мир кога немам и кога овде никад нећу имати.

У том мршавко устаде и подиже чашу:

— *Messieurs, mangeons et buvons, car demain nous mourons!* Заиста вам кажем: Не свађајте се, праштајте један другом. *Pardonnez, on vous pardonnera!*

Па, савршено тачно подражавајући Николу, дрекну: — Тачка!

Један дебељко искривљеног врата наваљивао је доброћудно.

— Једну од Војислава Млађег, Микобере, молим те.

— То не допуштам — продера се Никола. Сит сам га. Ни већег забушанта, ни досаднијег патриоте. Са енергијом што је скупљао за време рата, гађа сад тешким калибрима. Другу, синко, бољу, поштенију.

Тада се крезуби студент подиже у пола, нагну према Николи и погледа га дрско у очи:

— Ја знам најбољу, рече он: *Човек пева после Раша.*

— Чујмо га — заграјаше пијанице те се све утиша.

Студент седе и поднимивши се танким и дугачким рукама, не скидајући погледа с Николе, рецитовао је:

Ја сам газно у крви до колена
и немам више снова.
Сестра ми се продала,
а мајци су ми посекли седе косе.
И ја у овом мутном мору блуда и кала
не тражим плена.
Ох, ја сам жељан зрака! И млека!
И беле јутарње росе!
Ја сам се смејао у крви до колена
и нисам питао зашто?
Брата сам звао душманом клетим,
и кликтао сам кад се у мраку напред хрли,
и онда лети к врагу и Бог и човек и ров!...
И данас мирно гледам како ми жељену жену
губави бакалин грли...
И немам воље — ил' немам снаге да му се светим.

— Стој! — грмну Никола са изразом дивље јарости и устајући — Ти си то певао, скоте!

Крезуби студент прекиде, насмеши се демонски и одговори са свим мирно:

— Пардон! Ја не певам. То је певао други, а мени се допало.

— Ко?

— Душан Васиљев.

— Настави, настави!

— Не — рече хладно студент, чије ме смело држање задиви. — Ником не допуштам да ме прекида.

Тада мршави практикант поскочи са свога места, потражи оловку и бележник и седе до студента:

— *Monsieur, cher monsieur*, — рече афектирајући — *permettez!* Допустите ми да препишем ову јединствену песму и дајте ми вашу тврду реч да ћете ме првом приликом у Београду представити песнику Васиљеу. Он, без сумње, ординира код „Три Шешира“?

Никола је изгледао страشان.

— *На колена!* — грмео је он млатарајући се — *нек, ог-луви и чов-ек и Бог!*

Мршавко подиже главу и свечано испружајући кажи-прст у таван, упаде:

— И Југославија.

А Никола се заблену у њега и као под сугестијом отеже:

— И Југошлaвија, да кажем.

Па се грозно искрљешти на мене:

— Скочи! — И опсова ми матер.

У узбудљивом ћутању које настаде после овога, чуло само шкргутање његових зуба, које не знам како није поломио, ваљда савлађујући се да не удари мене или кога другог, док се ја одлучно не подигох тврдо решен да напустим друштво.

Али ме он зграби:

— Седи... мораш... седи! Дошао си код побратима; какав ти је, такав ти је! А после ћемо, јел'те господо, да му покажемо знаменитости? Нећемо се постидети, побратиме. И овде нешто има од цивилизације. А кад видиш Словенкињу?

Па се одвратно насмеја. — Да му уступим Словенкињу?

— Господо — рекох — извинте ме. Уморан сам... морам ићи.

— А, не може. Нећеш. Пи! — дерао се Никола.

— Нећете, нећете — потпомагали су га остали и цигани ме заглушише крештањем...

А дувански дим бивао је све гушћи док сам ја празнио чашу за чашом. Нисам, напоследку, хтео да се замерам и да будем изрод. Оно што је најодвратније у једном веселом друштву то је: кад се неко прави мудар па се издвоји и не иде у корак са општим расположењем. Грцао сам, пио сам

на силу, али сам пио. И осетио сам да је расположење постојало све живље и лепше док се није претворило у право одушевљење. Само је сад Никола ћутао, али и пио јуначки. Чудио сам се како су ми мало час ова иста лица могла бити одвратна. На против, она су била врло симпатична. И Николу сам сад гледао другим очима. Приметно сам како ме цигани посматрају и њихове беле, велике као јаје беоњаче скакале су по црном лицу, час по бради, час по образима, час по челу. Вероватно, опомињали су ме да их не заборавим. Чудим се, части ми, како сам могао бити тако непажљив. Али пошто сам залепио банкноту на чело једноме што су му се највише очи колутале, они ме оставише на миру. После је до мене сео један љубазни господин потпуно ћелаве главе и подбулих капака. Седео је врло круто и изгледао велики кицош. Чинио ми се, истина, много старији него што ми је рекао да има година. А бркови су му били масни, умазани и ушиљени као иглице. Почешће нагињао је своју ћелаву главу и масне бркове па ми се жалио како је костобољан, нудио ми да једем „пробајте само, фино прасенце“ и нешто ми поверљиво објашњавао. А ја сам га сваки час питао: „Јел’ те молим вас, може ли се иначе?“ Па се све почело таласати око мене као некад у кабини „Вердона“ кад сам болестан путовао у Бизерту. Све сам стрепио да не падне лампа што је висила над нашим главама и мора бити да сам имао упрепашћен изглед као жена оног ратног богаташа у возу. Само што је она увек гледала доле у амбис, а ја сам гледао горе као да ће се небески свод сручити на мене. Господин са масним брковима, који је имао још и ту навику да нервозно подиже десно раме, молио ме је стално да опоменем Николу те да идемо тамо где је мало час предложио. „Није далеко, ту на крају вароши, знате. А време је и вреди отићи, нема говора, јер је модерно уређена ствар и нема бојазни, што се тиче... онога. Мене, знате, мрзи и нерадо идем тамо, жењен сам човек, природно, али ради друштва. Има финих комада, нема говора, има и нових. Код вас, нема говора, има и бољих ствари, али за овде је добро, средње, на пример“. И чудио се да нисам знао како је онај господин у остатцима официрске униформе поп. „Кад је дошао из рата затекао копиле па га сад чува и воли као своје. Само не станује заједно, на пример, с попадијом, и то, рецимо, фор-

мално, а иде ноћу и цепа јој дрва; дању води дете за руку, и... све као иначе. Сад није као пре рата, нема говора, сад све пролази, не? Други је, рецимо, морал. Па лепо, сами кажите: ко је сигуран у жену за време окупације? У свакој кући официр, јел' те? Једна кућа, брате. Стари поспе, деца поспе, а негде је и без деце, нема говора. Ту ти је једини Господ Бог сведок. А кад си се вратио она не може да ти се наприча о поштењу. И све друге неваљају само она поштена. Она ни за једну није, вели, сигурна. А ти је гледаш, обрћеш, мериш, мислиш: деца, брука, развод кошта, да се жениш понова не иде, нема говора, — и онда слегнеш раменима, зажмуриш, помислиш што је ко добио нека носи и идеш сваки дан на ракију, само идућег дана пијеш по једну чашицу више. А овде је добра ракија, нема говора. Па, Бога ми. Погледаш у првог комшију он болује од исте муке. Ако није жена, а оно је ћерка. Ето мала Лела што станује до Цркве, девојчица, вели, видећу је сутра на прозору, окопилила се и цео свет зна да је апотекарово; и он се сад жени другом; а кад је полиција дошла да тражи дете што је негде бачено она лично служи полицију кафом, смеје се и занима с полицијом. Па и власти нису као некад, нема говора“ ... и тако нешто од прилике. „Ћерку бившег председника општине сликале швабе голу као од мајке рођену, а сад се верила. Кршна девојка, нема говора, бубац, свако вече на корзу. Лично сам видео голу фотографију; дивна је, свеца му, нема говора.“

Па ми дуну сав пухор са цигарете у очи.

Ја трљам очи и погледам у лампу; љуља се. И под и дуварови и таван све се таласа, а ја га сваки час питам: „Јел' те молим вас, може ли се иначе? Јел' предратна косто-боља?“ А он ме вуче за капут, показује главом на Николу који је задремао и вели: „Ви знате муж последњи види. Ето и он. То је судбина сваког мужа“. После ми је показао једнога господина врло услужног и досадног. „За време окупације био овде председник општине и није било већег злоствора од њега; интернирао, батинао, жарно и палио и обогатио се, па сад као да ништа није било, опет први. Свима нам, истина, чини, све нас помаже, има јаких пријатеља горе. Једнога дана ађутант Крајс-команде послао војника код шнајдера Андрејевића да му испегла панталоне. „Носи, вели, код

Андрејевића да лично он испегла“. А војник није разумео, па у место код шнајдера Андрејевића, однесе код Андрејевића, председника општине. И он узме пеглу и фино испегла и пошље ађутанту. Зна цела варош, и ађутант је причао“... А ја све одмичем главу да ме не убоде онај брк што је шиљаст као игла. Само студент седи непомично, гледа ме подсмевачки и добацује ми сваки час, климајући обешењачки главом: „Сервус, бато, готов си“. Крајња неучитивост јер се нисмо лично упознали. Ја осећам да је глупо што ћутим и да је потребно колико толико да подигнем свој углед, па устајем да одржим здравицу. И устајући погледам у огледало. Тамо, у том огледалу, испрсканом милионима ситних црних пега клатило се нешто у магли, зацрвенело, тршаво, тупо. Загледам боље и познам своју нову машину на завезивање, искривљену, развезану, пијану. Погледао око себе или у огледало, свеједно: свуд се угибало, таласало, клатило. Као да сам на сред океана и да јашим даску. Али по сваку цену требало ми је подићи свој углед и ја отпочех здравицу:

— Господо, срећан сам што се налазим у овако одличном... дакле, друштву. Као што вам је познато ја сам допутовао вечерас, брзим возом...

И охрабрен течношћу почетка наставих ватреније:

— ... Допутовао сам, дакле, брзим возом. Ја увек путујем брзим возом. Јер он, дакле, полази из станице елегантно, клизећи, без оног, дакле, досадног сецања и шкрипања... Доносим важне, повољне новости. Држава се рапидно консолидује. Ја не волим, дакле, да употребљавам стране изразе, али овде их не могу избећи... Цене ће пасти јер чекамо... Америку. Војска дише једним духом и... Марина, исто тако.

— Јел', дакле, на један ојак? — прекиде ме студент.

— Не упадајте, чекајте... Нема, дакле упадања? — Заграјаше остали. Ја сам се прикупљао и неколико секунада размишљао сам да ли да физички нападнем студента, чији ме свирепи подсмех погледа доводио до беснила. Али се одлучих да то оставим за после и наставих:

— Господо, одговарају доцније на интерпелације, а сад хоћу да кажем: Имајте пуно поверење. Ја сам, дакле, на лицу места, ја знам. Верујте, тако је као што вам ја кажем. А ви знате, дакле, шта вам ја кажем. И све што вам ја кажем истина је, очигледно ми.

Па разјарено, јер случајно погледах студента :

— ... Нема, дакле, врдања, нема устука. Ми гурамо напред и само напред и опет нап... то јест напред. Само треба, дакле, слоге, треба опште... Живело опште...

— Општеје васкресеније, убаџи опет крезуби студент са очевидним изразом завидљиве ироније.

— Живело општеје васкресеније! — захори се са свих страна и цигани засвираше „туџ“.

— ... А сад, господо, — заврших ја у паничном страху.

— Недајте, дакле, таван! Придржите лампу! Аман!

— Недајте таван! Придржите лампу! — викали су сви око мене. Па ја седох у највећем узбуђењу, а сви прилажаху да ми честитају. Али од честитања ништа није могло бити јер кад сам лупио челом о астал учинило ми се као да цела васиона потону. И нисам га могао подићи поред највећег напрезања. Само сам осећао као да се купам у нечему што је мирисало на мрве, дуван и чаршав умочен у вино и чуо како неко каже: „Нека га, док се одмори.“ А кад ми нека течност уђе у рукав неко је опет казао: „Пустите му руку, нек' исцури“. Уплашио сам се да није крв, јер знам да сам једног тренутка помишљао да убијем студента па у том страху подигох главу. Онда сви повикаше: „Дајте му коњака да пресече; да пресече, да пресече“. Ја сам разумео да ће ми пресећи руку, па сећајући се да сам увек био против сваке операције, узвикнух очајно :

— Не пристајем да се сече, разумете ли!

И тада се опет угледах у огледалу, али тако мртавачки блед, блед као дух, никад нисам био. Међутим било ми је лакше и ја сам молио за тишину да наставим здравицу.

Никола се клатио, бечио и трабуњао :

— Побратиме, бравос;... није вајде, бравос, бравос, браавос! Али сви рекоше да Никола који се лудачки кикотао треба да иде и да ја морам ићи с њим. Ми смо се неко време опирали, али, напослетку, послушасмо. И кривећи се на климавим ногама понесмо наше капуте па напустисмо кафану остављајући друштво у најбољем расположењу.

Ја сам, за чудо, на пољу са свим дошао к себи и водио Николу испод руке. (Да сам дошао к себи познао сам по томе што сам се већ почео стидети). Била је прошла поноћ и јасна месечина обасјавала је паланку, нему као сеоско

гробље. Он је вукао ноге и сваки час спотицао се о шиљато камење калдрме.

— У ногу, друже, у ногу.

Стезао сам нос да не прснем у смеј. Тако ми је нешто смешно било.

Он се тетурео, наваљивао на мене свом тежином, ишао час брже час лакше.

— Држи темпо, друже, темпо! — опомињао сам га.

— Е, мој побратиме, ето докле сам дотерао.

Кад пролажасмо преко пијаце сетих се његовог оца.

— Слушај, рече он заплићући језиком, — видео сам пропалица, али као што смо нас двојица — нигде нема.

Па се лудачки смејао као да јеца. А тај смех, ох благи Боже, необично ме подсети онај његов плач у земунци на фронту.

— Али запамти, — продужи он, — ако једног дана чујеш да је нестало Николе Глишића...

— Па где ћеш, несрећниче?

— Где? То неznam. Али одох, знај од-ох...

Прођосмо цркву и скретосмо у његову улицу коју сам познавао. Велике, црне сенке липа покретале се на земљи потајно као утваре. На клупи пред берберницом кашљао је и гласно зевао ноћни стражар. Испружен полеђушке он је гледао у месец, док су се плехани тасови покретани лаким ветром, тајанствено брујећи, лелујали.

Кад стигосмо пред кућу он истрже своју руку:

— Причекај, побратиме.

Ја застадох, а он продужи клатећи се, пипајући и држећи се зида без чије би се помоћи срушио.

Затим уђе на капију па се мало после зачу његов промукли и пијани глас и испрекидани, престрављени шапат жене. А одмах затим као нека борба, очајно задржавање и нешто се сурва и откотрља низ високе дрвене степенице.

Ја журно ступих унутра и угледах црну прилику Николину згрчену у грозну гужву на дну степеница. У истом тренутку, према светлости из предсобља, спазих и жену где дршће на врху степеница.

Кад казах ко сам и да се не плаши ње нестале да се мало после понова појави, усплахирена, са свећом у руци:

— Ах, свемогући Боже, ви сте?

С крајњим напрезањем подизао сам Николу, отомбољеног, млитавог, опуштеног и тек после неописаних мука успео сам да га положим на постељу у истој оној соби у којој смо разговарали оне вечери, на два дана пред његово венчање. Није се мицао.

Заиста много муке беше ме стало док сам га изнео и положио у постељу његове спаваће собе. Али у том напрезању које ми је спајка олакшавала придржавајући га, она и ја додирнусмо се неколико пута и увек се чудно погледасмо. Нешто пријатно до заноса, неко слатко узбуђење које ми је уливало нове снаге, прострујало би кроз мене и заголицало би ме при сваком од тих случајних додира. А кад бих ја заустио да се извиним она би ме, преко јадног, разбарушеног Николе, пресекла неким пожудним, страсним погледом до лудила.

У салону, где смо прешли, по том, он ме је молила за опроштај њихове неизгладиве срамоте преда мном. Рекла ми је: да се стиди од мене, да ништа сигурно није знала о мом доласку, да јој је живот чемеран. Захваљивала ми што сам дошао, а он ме је позивао само на њено наваљивање, те да се заједнички посаветујемо: може ли што год бити од њиховог живота и од Николе, који се од доласка из војске, а нарочито од скорашње смрти своје мајке, са свим изменио, изгубио, пропио, искварио у служби. То је последње средство и она више неће да буде луда. Па страстан плач и одмах затим осмех какав никад нисам видео на њеном смерном лицу, нешто чудно нестално, извештачено, циничко, чулно, нешто дражасно што више није било чедно и невино.

Покушавао сам, колико сам могао, да објасним да умирим, да изразим веру: да ће се све изгладити с обзиром на њихову племениту, херојску љубав која их је сјединила, на децу која их понова чврсто и неразднојно морају везати; и обећавајући да ћемо, сутра дан, кад будем дошао, о свему хладно и паметно размислити, наумих да изађем.

Али се она енергично успротиви:

— Не, нећете ићи, — рече она хватајући ме за руку која од тога додира задрхта. — Има места. Сутра већ нећете га познати. Стидиће се и покајнички молити за опроштај.

Неодлучан посматрао сам је муцајући нешто и падајући у све већу забуну. Витка, али бујних форми, са великим гру-

Николе нестало сутра дан пошто су издали седмичу Боби која је, у овој последњој великој епидемији грипа, настрадала. Како изгледа за оно друго двоје деце није много ни марно. Имање је остало прилично. Чим сам прочитао писмо појурно сам у другу собу и рекао девојци:

— Ах, Марија, спремите ме за нужно путовање вечерас брзим возом. И не заборавите кутију са жутим ималином као прошли пут, тако вам Бога.

Али кад је све било спремно одустао сам, ма да никаква посла немам имао. Међутим доцније свратићу, о разуме се. Морам, живота ми, видети како стоји дубока црнина мојој двоструко ожалостијеној снајки. Чак се носим мишљу да је сасвим преселим у Београд, јер, ако ћемо право, оно сунце и није за паланку. Само чекам да се она мало смири... А чим одем потражићу исто оно друштво да још једанпут онако славно испијемо за душу мога „покојног“ побратима. Шта, врага? Ако не буде црк'о, као што он говораше за свога кума, и њему неће бити рђаво. Јер забадава се није говорило како је на фронту имао везе са неком Енглескињом која га је, док је лежао пегави тифус, веома нежно неговала. Можда ће на њеним равним грудима наћи онај мир што га је, овде, на облим, узалуд тражио. У осталом, како му да Бог. Има једна ствар само: њему овамо више места нема, он овамо више ништа нема да тражи. И само зато јавно ово причам, што знам да међу вам има лапарала, а кугла земљина није више оно што је била, пространа и непроходна, те да бар од вас, кад вас нека комисија случајно нанесе тамо где је он сазна права наша осећања и да овамо не долази јер нема где. Може по целом свету тражити своју срећу, ја сам своју нашао. А то ћу рећи оном истом поштованом друштву кад се понова будемо искупили код „Лафа“, и то у виду једне дубоке и духовите, дакле, здравнице, коју сам већ, у главном, сачинио. И Микобер нам мора декламовати једну громку. А том приликом, своје речи, истући ћу на мртво име крезубог студента, само ако се тамо буде затекао: тога подсмевала према коме од оног вечера осећам несавладљиву одвратност. Биће русваја. Јест, једино чекам да се снајка мало смири. Јер неби било лепо, части ми. И жалост има своје време. И цело моје морално биће побунило би се... Зато нека прође што треба да прође... Части ми, не би

било ни најмање, лепо... Шта ви на то кажете? Рад сам да чујем ваше веома цењено мишљење и... да вас умолим за једну цигарету. Збиља, невероватно, попуших вам све цигарете, господо!

ДРАГИША ВАСИЋ.

ПУСТИЊАК И МЕДЕНИЦА.

(Крај.)

Планина у коју ме изведоше, звала се Осоговска. Тако сам „јако звезда многосветла от запада к истоком проходил в страни гори пустини Осоговскије“. Како да вам опишем лепоту оних места и чудну дивљину која ме је окружавала. Два кривна младића приведоше ме донде, наоружани добро стрелама и копљима због успутних разбојника, а узвикиваху страсно да би чули свој глас како се одбија с једне стене на другу. Лако сам уз њих скакао по камењу. Моје је звоно звонило као да читаво крдо туда пролази. Још из далека ми показаше брег са пећином што ће ми бити кровите, а испод ње и изнад ње литице неукротљивом шумом обрасле. Али је дуго било испети се до горе; ишли смо удолином за коју ми рекоше да се зове Рабин до а уз речицу Скупицу. Кад дигох поглед, језа ме обузе; срце ми затрепта од страха неког неочекиваног и од радости. Копци легећи у висинама били су ми драги другови, а поток младост неизмерна. Да сам одрастао са младићима што ме пратише, не би ми изгледали ближи и више браћа. Чуо сам их како су још у колевци нестрпљиви за дојком материном, па дечази за победама, па људи за младим женским телом. Притискам дуго главу уз њина рамена, пребацујем им руке низ плећи, нудим им једино благо своје, меденицу, да је понесу собом. Расплака их раздраганост, сузе им капљу по прсима, руке шире смело као да су чврста гавранска крила. А стигли смо мети. Одбише ми дар. Кад се удалише, заболе ме нешто под срцем, копље да продире. За мало их видех да се указаше на чистини од цбуња, крај речице, тамо где смо заједно давно били. Кликнух им отегнуто. Освртоше се, одговорише, глас им сићушан, бедан, отпустише стрелу у висину, кобац један затрепта у висини па се стрмоглави на мах. Они замајаше рукама и

продужише пут кроз грање. Стојим, стојим тако до пред вече сасвим сам, сасвим усамљен: Нови бог, где је он! Пећина је доста малена, прашна, пуна паучине и безбојних провидних гљива. Доста дана сам се морао навикавати, док сам научио да разазнајем по њој. Ено у углу наслагао се пепео; угарци још стоје, крајци њиних су дрва скоро посећена. Наднешени свод пећине што се као оцаклија губи негде и пропушта хладноћу, надимљен је. То је неки процеп кроз стену; пролазници су га опазили и искористили. Чобани, док је олуја или пљусак, дотерају овде своје стадо и ложе оган. У истини по земљи као да има још отисака сићушних копита. Можда разбојници. Ускоро, чим настане гадно време, не сазнавши још да сам овде, потражиће своје старо склониште, и онда ће се изненадити. Потераће стоку напред; стока ће се прво тискати око уласка, покисла, одижући мокро руно, затим осетивши присуство туђинца, стаће престрашена, заблејаће, звона ће зазвонити. Они ће дојурити, мислиће да је вук, батинама ће замлатати, викаће, грдно ће се изненадити. После ћемо разговарати, после ћемо певати а очи ми сузити од дима. Ако су то само дечацци, или опори људи нетрпељиви, који и не брију браде нити масле косу... Ако су то жене; ако је то каква јака збијена женка... У сваком случају ја нећу више да силазим у долину. Тамо није ништа моје. На најудаљенијој стени пећине, где, пронашао сам чудне слике животиња, и много. Неке су врло ситне, неке веће, Једне су црвеним, друге црним: коњи спутани ласом, бесни биволи, краве с тешким сисама, и неке животиње оштрих чекиња, сличне туровима које никад нисам видео, сем што сам чуо за њих у причама. Страх ме је већ што осећам да су многи људи прошли испод овог кровишта још ако су многи од њих изгинули или помрли. Бити у колиби коју сам сам сазидао и у коју нико пре мене није ступио. Ускоро се реших да прионем на посао. Тако сутра дан све је у наоколо одјекивало од удара моје кратке сикире. Млада стабла, кад падају, закаче се круном белолисном за свога суседа, и дуго остану шумети, приљубљени у неком красном пољубцу. Морам се обесити и заљубати свом снагом да их одвојим. Један ми је друг причао како је на смешан начин сусрео вука на планини. Закачени стражњицама вук је вукао своју женку између дрва: из очију им текле као сузе, а један глас да пусте. Радим,

радим, тешем, везујем стабла копопом и ликом, опкопавам уравишину да киша отиче, радим тако журно, тако мило, као никад до сад кад бејаш у задрузи, и где су ме с тога лењивцем сматрали. За време док сам на послу, никога да угледам, скоро ни једног живог створа, сем ако не, копајући, глисте, или тиге кад одлећу са грања дрвета у које стабло замахнем. Једном једна ласица пројури и поздрави ме осмехом. Кат-кад бацим поглед на чистину између цбуња доле, крај Скутице : да ли когод не долази. Врло бих волео да не примим ниједног госта док се сасвим не настаним, па да га много изненадим. Уморан седнем да се наручам дивљих опорих крушака, сасушених јесенас на сунцу, или сиришта што ми га даде кнез при испраћају. Још ћу имати хране за неколико дана. Онда ће ми до пролећа доносити нове, кад ћу сам себи почети прибављати. Понова синуло сунце, понова снег се топи. За шта год дохватим руком влажно је; и блатавим се непрестано. Крај наложеног огња сваки час одвијам удвојене обојке с ногу да их сасушим. Стопале ми поцрвенеле па сврбе. Нови дом је готов, дуг да се два пут могу пружити, и толико широк. Над улазом вешам меденицу. Ветар дува и меденица звони. Да ли звони меденица, да ли моје срце то куца, да ли богови ударају чекићима у ковани свод небески тамо где је свод попустио? Да ли стада пролазе по вас дан око моје кућице? Причу да причам желео би у ноћи црној над ватром, кад дим очи штима а груди осветљене пламеном, топле. Појуримо из колибе огради, браћо сви, погледајмо по путањи, топи се снег, ај снег се топи, сунце га побеђује дрхтећи. Бог долази с друге стране нашој огради, наслони се рукама на њу и брбља без престанка. Младе девојке, младе девојке да видимо, соколи, да им провучемо руку у недра па да их тако себи привучемо па прси, да се чинимо да нам је то свеједно а да нам глас трепери ипак. Зверове малене да помилујемо по гривама на којима светлаци блескају, да се играмо њиним чедним и бесним погледима, и да се радујемо сред опасности кад се растежу похотно, зевају, облизују гинким језиком у жељи да нас виде раскидане у комаде, мокре крваво, у пушењу топлом, у дрхтању распутности. Море далеко упињати се да видимо преко дванаест планина, и двадесет четири реке, и тридесет и шест житница. Како да се вучем окрвављен до ограде, ја пустињак наречен

да богу љубим стопе. Као јелен извору у време жетве, тако пожурих из дома гадног и загушљивог. Само бих да испричам причу што се испреда од времена, кад су моји први претци тупим ножем урезивали у стабла шумска песму о јунаку који се једва креће од силне тежине планинске, па, раширених руку и ногу огромног трбуха, лежи окренут небу. Отрован и сам паклом његових незгода, хтео сам да ослобођен постанем чили младић, од брега облак. И попех се на врх ове планине, па, место да је обвих и обљубих облаковски собом, само је повећах. Загракта планина подамном, усуд раскида браду, све се колевке заљуљаше махнито. Три дива искочише из земље, растргоше ме, разнесе на својим мачевима, расплакаше, заслинише у подне, појури један младић одгурнув чамац с песка у воду, отплови по сунце. И снег се тек топи. А кад ће земља обновити се биљем.

Гле, гле, шта мислих ја; често о богу. Зар само о богу, зар свуда о богу? Бар тако мишљаху они доле што ми донашаху јело и чекаху благослова од мене. Ево ме, ево ме, приступих насмејан, ведар, раширених плећа, те бих разговарао с њима дуго о свему. Занимљиво је да су они мислили да од мене уче о богу, а оно сам ја напротив о њему све од њих сазнао: кад дођох једва да сам појма имао. И заволео сам ускоро тога скрушеног кротког младића што је корачао кроз неку далеку врућу земљу, одевен у хаљину дугу до стопа; што је миловао децу, — заволео сам га нарочито, што је био најпрост и племенит, спреман на ужасни суд. Заволео сам га у то време био нарочито. Но чим сам поверовао да је можда он најачи, он господар над нашим словенским боговима, њему да служи Морана, Купала, Лада, Велес, њему Перун, Свантовид, Хорза, Дајбог, обузе ме ужас. Сакрих онда главу у прашину и разголитих плећи до појаса, загњурен чеках да дође и бије ме кнутом по варварском телу. Чекао бих га јутром до вечери тако, и онда бих се уморан дизао и излазио пред пећину тако, утапајући поглед у сумрак, излажући хладноме ваздуху голе прси и мишице. Најдивљачнију песму певам, најстраснији глас кликћем, очима гризем купине што још нису ни цветале а камо ли дозреле. И сутра опет долазе људи да се туже. Зашто? Што се бију по кућама, што се псују, силују, гладују, чине једно другом неправду. Да би имали коме да се јадају, и да им ко обећа

мир од бога, хране ме добро, све се ваљда боје да не умрем. Али ја, ако га се и страшим сам, не ћу заборавити да нисам стварно због њега дошао, но само тако рекао, а да сам побегао од дома гадног, загушљивог, и био повео собом друга што ми одузеше уснут. Неће да знају да са стрепњом очекујем пролеће, са стрепњом ко да може никад не доћи, да би се опет могао највакати горких травуљина и ваљати по земљи. Опет ноћ, опет ноћ. Да ли се младић који је отишао чамцем по сунце, вратио, — да ли је за њим бела пруга на реци што се сребрни од светлости ноћне светиљке? Да ли је његова младост као моја неподношљива, дивна и отрована? Они што су у пећини сликали звериње најчудноватије, — кад умрем, поседаће у круг око мог тела да ми одаду последњу пош. После ће бити наложен огањ да будем спаљен, и један ће с њим ускочити за мојим телом у пламен. Боље би било да ме мусте да одем сам на онај свет Морани или новоме богу без и једне сенке прошлости. Само да се ослободим једном.

У то време, пошто земља наново оживе, и како могох наћи довољно којечега чиме би се одржао у животу (одучен од тешких медних послastiца) подигох колебу даље на исток и дубље у планину. Тиме свакако примише драги ми Словени на знање да се пустињаштву желим одати потпуно, те ме престадоше походити. У накнаду ипак зато кад сам отишао после неколико дана на старо место да скинем неке замке, нађем доста хране: суве рибе, ражи и један крчаг сурутке. Увек су још мислили на мене као титрајући се самном и пркосећи ми. То се продужи. Више нисам јутром налазио под ногама својим речицу ни озеленило цбуње ни распупело дивље воће, ону дубоку долину из које бије пара влаге и свежине а обојадисана је јаким густим бојама. На неколико корачаја од улаза у колибу дизала се стена као зид; из ње је ницало неко сиромашно бодљикаво биље. За завијутак даље била је шума пуна дивокоза, рисова, медведа, зуброва, вукова; шта ли.

Једном догодило ми се овако штогод. Већ одавно нашавши на гнезду малену срну, однеговао сам је код себе како сам умео, тако да се уза ме припитомила за увек. Удаљи се подоста у гору међу другарице, али с часа на час дотрчи да ме гледа влажним очима. Дотрчи, дотрчи, чупка ми узицу од

обуће, загњури ми њушку међу шаке, шишти кад дише. А ја је гледам, а ја је милујем онако млађану по гипком врату. Кад јутра једног улети престрашена, а одмах за њом кроз кров проби стрела и зари се у тло. Уздрхтах бесно, крв ми се сва узбурка. Скочих и коракних излазу, а баш један ловац испуни га свим својим неукротљивим телом, главом је додиривао попречну греду, у руци је држао запети лук наперен на дубину кућарице. Остаде нерешен угледавши ме, очи му затрепташе и збуњено и младеначки. Одманух руком, без снаге да реч проговорим толико ме је расрдила његова необазривост. Он само спусти оружје, па ми се поклони дубоко са капом кунином на прсима. Исправивши се забаци охоло главу па седе према мени крај огњишта. Тако остасмо дуго ћутећи.

— Срница је моја, рече он најзад, траг сам јој ја открио и гонио је правилно ловачки. И ако ти је прибегла опет ћеш ми је издати.

— Можда и нећу, одговорих исто тако узношљиво; ма да, док си под овим кровом, дугујем ти свако гостољубље. У мојој земљи ловци су до скоро ловили само дивље звериње, а оружјем нису скрнавили домове. Нашто да у овој оградџи задрхће твоја стрела. И ако сам пустиник а не борац, довољно ће бити утрине и у мени смелости да ти изађем гласно на мету.

Ловац устаде. То је био диван зеленооки младић нашега племена. Из сваког његовог покрета клицало је јунаштво. Руку дугих и тврдох, шака широких, стопала чврсто припијених уз земљу, грла подливеденог крвљу. Хтеде да се извини, али да се и расплаче од горчинџе што то мора. Пред крај растасмо се без непријатељства; силазио је хитро низ брег. Не прође ни неколико дана па опет дође, са још два своја друга, храмајући. Онда исприча безброј незгода што му се од оног јутра догодило. Само се био удаљио тада, кад склизну низ камен и одлете ниже за две човечије висине. Ногу је изврнуо да је ужасне болове трпео, и онда се одвукао некако до пријатеља. Потом је скоро без свести остајао на сени, из дана у дан. И нигде друга два ловца најмањи лов да улове; зли људи им ноћу покрадоше оружје и још јутром под узглављем налазе склупчане змије. У том болесник усни отприлике овакав сан: пођу њих тројица у лов и улове за

час три огромна јелена. Они повадише ножеве, спремни да их одеру, кад се појави један крилати старац, па ономе што сања заустави руку. Затим га узе за руку и поведе их сву тројицу, натоварене пленом, кроз шуму. Иди тако, иду без престанка, ноге већ хоће да им отпаду од умора, док стигоше пред колибу моју, Јоакимову. Ту им старац рече: Оставите једног јелена, и вратите се одакле сте дошли! Пробуђен, позва ловац другове те им све по реду исприча, и одет им понови како је гонио срницу до у само станиште побожног човека. Ништа друго, смислише они, него нам бог шаље све ове јаде за казну што си увредио слугу његовог: а сад нам показује пут којим да се искупимо. Тако, чим се опорави болесник, дођоше да ми се поклоне, и да затраже од мене опроштаја са пуно обећања да се само на њих ослоним за све своје потребе. Остасмо до вечери у најбољем разговору. Од њих чух причу о великоме богу Перуну. Како сам их радо слушао кад дознадох да га својим очима по кат-кад виђају. Одагнан новим богом, лута некако све овим шумама ко прост ловац. Раст му је џиновски, брада златна ко жито жуто, а очи ко две зелене гране. Па какво му је само оружје: заниђеном батином стрели са лука начињеног од читавог стабла младе јасике, њим турове убија као лисице: кабат му је широк да би се ловачка колиба могла лепо њиме превући. Кад корача, глава му се увек налази међу лишћем, и још две три круне дрва за њим рапчешљавају му перчин. На прстима му бурме којима би се опасати могли добри младићи; шаком може да запти извор планински, ноздрвама може да удахне облак горски, уснама може да пољуби читаву пољану. Пасом може да заузда чопор дивљих ждребаца; кад се купа, река прелије обалу; кад се насмеје, сви му се биволи поклоне. Кад чисти зубе, ражњем их чачка. И кад се креће, као да се брегови крећу. И кад говори, као да арслани ричу. И опет је побегао од новог бога, који никад мачем није завитлао нити се бацио камена на белегу.

Шта ћу даље да чиним? Богу се молим у прашини, као најгрубљи варварин, робовски. Ништа не радим, а снага ми прилива све више. И мишице ми се притежу и збијају. Док се приносим богу, тело ми хоће мучења и батинања; глас мој испод грла, грохотом се смеје. Ватреним језиком својим хоће ми се или да жваћем студени врх брдски, или да пијем

зажареног пића. Каква је моја коса? Моја је коса у прљавим бичевима; мирише на малу децу или на знојаве ноге ратника. Каква је моја душа? Моја је душа од увек старо-словенска. Она примитивна, нова душа. Љубљена. Каква је моја жеља? Жеља је, и она, старословенска. А дланови? И они. А прси? И прси су, гле, старословенске. Па тако све. Отуд се у оволиком понижењу богу молим: са мржњом у очима, а љубављу превеликом. Пун красноречивости која њему можда изгледа лажна, пун химни неизмишљених још у Бизанту, где ће ми их покрасти па их певати после као своје. Каквом бедом и каквим јадом поступа он према мени кад неће да ми се потврди снажно, да ме поплаши. Јер на мене се само страхом могло дејствовати дубоко и трајно, или неким дивљењем кад осетим снагу. Но доста овакве поетике: ја је мрзим, она ме роби и разблажава.

Главно је да су ловци почели долазити све чешће код мене, заволели ме као једног од својих. Морам рећи да у прво време, уплашен још мојом високом заштитом која ми их може потчинити, осим поштовања, гајили ми и неку злу досаду. Но нисам ништа тражио, а примао сам онолико дара од њих колико да их не увредим. А њима је било необично мило што их не штетим, и то још на начин који им не ће достојанство да наруши. Кат-кад, дошавши после хајке доцкан у вече, остајали су да ноће код мене. Неколико шумских кокошију запретали смо у супрашкy пуну жара, па тако очишћене од перја порили, чистили, пекли на ражњу, и јели уз гласно жвакање. Били смо умашћени до лаката; и по свем лицу и врату; о чакшире и о косу смо брисали руке. Место пенушавог пића налазили бисмо само студену изворску воду, и сањали бисмо један час о пуним кацама долињских богаташа. И онда бисмо се већ пружили по земљи да преживамо; врата смо остављали широм отворена на красну пролетну ноћ, а задржавали близу кошља у случају да нас походи какав немил гост, незвани медвед или вук, или ко други. Прво би хтели да буду љубазни према мени, те су почињали какву причу детињски свежу и лепу, пуну невиђених раскоши и љубазних дивки поред којих се може ноћити сву ноћ а да зла мисао не падне на памет, — просто чувајући је од змаја или аждаја. Али преморени заспали бисмо на најзамршенијем месту. После доста времена приповедач се пробуди, упита:

— А, јест! Где сам стао?

И одмах се окрене на другу страну и продужи спавање. Онако уску одају, својим снажним телима, нас четворица закрчили би сву. Сви су спавали без узглавља, разбацаних руку; један полуотворених очију. Уши ми је испуњавало њихово равномерно дечачко дисање, а нос, уста, груди, били пуни једног опорог мириса ловачког. Цео дан корачајући, гонећи зверове, прескачући јаруге, знојили су се. И још су одисали сасушену крв, кожу прљаве шумске стоке, восак, горко планинско биље: све се то од њих растирало као да су читава ловишта своја садели у крепка, сирова тела. Одједном осетих бол, прободен стрелама и копљима. Болеле су грчевито ноге жељне да трче од јутра до вечери, па да се преморе; болеле руке жудне хрвања и прси сударања; глава је осећала снагу као да је кована челиком. А лежим мирно у куту, као слабић на огњишту, у сред планине, и још јој удишем њене тврде дахове. Колибица моја с часа на час одјекивала је кратким узвицима хајке, тела су се трзала кат-кад узнемирено, рука би замахнула те ударила песницом о тле — један пут одјек. То су пријатељи настављали и у сну свој занат. О залетети се у планину, замахнути копљем, ускликнути и с'м овако, зарити кратки нож медведу у грло, умрети за слободу и отаџбину. Хтедох да пробудим најближег до себе и да му кажем: хајде, устај! сад је баш најзгодније да хватамо бусије за дивље свиње... Зар си већ заборавио!? Хоћемо ли пробудити и остале? Не, ја мислим да је довољно нас двојица, нека они продуже својим путем, па ћемо се већ лако сусрести за ручак у подне. Ноћ, ноћ, ноћ. Дивна месечинаста ноћ, — и стена је испред колибе осветљена. Кад сам се пробудио ујутру, моји гости били су већ поустајали и наложили огањ: на пресецима сирових стабала кипела је вода. Младићи су стајали код извора, разголићени до појаса прали зној и прашину. Читаве црвене пруге укрштале се преко коже од трљања чворновитом песницом; а под вратом био је руб докле су сунцем препланули. Нешто су се препирали и корели хитро, а глас им је у простору био слободан и неочекиван. Пролазећи испод вратница дотакох меденицу која зазвони; на њен јек ућуташе млади људи, осврнуше се, насмешнише се и рекоше:

— А, а, лењивац!

То ме подсети на дом и на срам прошлих дана. Узбуних се и порумених. Како се они изненадише, кад им рекох да бих радо пошао с њима у лов; не толико да се користим колико да пробавим време и да будем уз њих. Сами ми удешише оружје те пођосмо. О, а она је шума била пуна најчуднијих зверова, и много их је било: између грања разапете су биле мреже за турове, црне бикове кратких ногу, високе грбе, пљоснате главе, очију усађених пламених, широких рогова, брадати, гривасти, тврде чекиње, охоли толико да презиру своје потомке; усамљени, ћутљиви, они бесно ричу уплетени у мреже, а ловци их гађају копљем у слепоочницу. После треба много дана крпити мрежу док понова буде за употребу. Низ литице опружене коже намазане медвеђом машћу. Уз огромну вику, исто тако уплашени као и звер, хајкали смо зубра, гонили га, не би ли се склизнуо у провалију. Онда појуримо, појуримо уским стазама, па се опрезно вучемо на коленима између цбуња. Да ли је заиста погинуо или ће повијених рогова побеснео залетети се на нас? Не дишемо, ено га гле, обаљен је пребијених ребара, поломљених бокова, са главом која незгодно лежи на стени, и поглед нам је управљен скоро угашен, низ жвале, и под њом низ стену, мало бола и пене, а слабинне се шире пуне грчевитих растрзања, и ноздраве удишу шиштаво. Велика дрхтавица радосна нас обузима; искочимо из склоништа; вичемо, груди нам пуне смелости, глава нам пуна таласа. Или ласом вијамо јелена. Јелен трчи; одједном глава му је затегнута конопом у назад; још један скок хоће да начини у напред као да се ништа није догодило; пропне се, затресе главом, падне на узнак, и остаје непомичан, згранут. Док нас опази, копитом задњом струже земљу. Као мртву телесину вучемо га кроз шуму, онда му забодемо нож у грло, и одмакнемо се док је у грчевима. Кат-кад га натакнемо на ражањ јасиков, који, кад прожме пут, горчином замени сољење. Некад опет огулимо месом са костију, па га натрамо у бивољи или рођени његов бураг, још додамо воде и опорног биља, те кувамо, обесивши га о грану над ватром. Лисце хватамо у клопке, веверице гађамо као тетребе, као кокоши, као голубе стрелом; нападамо на дивље свиње и на вукове са копљем и мачем у руци, и на медведа у загрљају кратким ножем. И рисови, и дивље звери, необуздани ждрепци, видре, дивокозе,

јазавци или хитри зец. Пошто бих се вратио у колибу после неколико дана, уморан, изможден, бицио бих се на постељу, а усне ми суве, мрзи ме да се машим суда с пићем, али ми још трепти у прсима од великих и малих узбуђења. Па тешко заспим, све бројећи колико сам и каквих животиња поубијао последњег лова, и да ли сам већ довољно вешт да одбацам ласо или замахнем копљем. Зором заспим, пред вече се пробудим; гладан, и жедан, и смирен. Глухо се смирује планина. Тек онда сетим се опет господара свих наших богова и свога, коме сам се посветио. Није ме жао што сам га напуштао, но роб се пробуди у мени научен да служи. Варварин. Разгрнем пепео на угашеном огњишту. Збацам кабат и рубину и обућу, па са лицем к земљи прострем се, па чекам шибу; глуп, без молитве, скоро без свести. И тако даље.

Опет одем у лов, и ловим, ловим; опет напустим дом за читавих неколико дана. Сада се и посвадим са ловцима, и грдим се да бисмо се опет заволили као браћа. Ни трага више поштовања немају према мени. У том се по долини пронесе вест да је против словенског кнеза Свјатослава, што дође однекле са севера из даљине и покорне земље бугарске на истоку, подигао се бизантски базил Јован. У свима делијама се узбурка младачка крв; жељни борбе и пљачке, спремише се да нападну одреде и посаде до којих прво стигну. Дођоше тако и моји другови ловци засјаних очију, да се поздраве самном. Место што ће се борити са зверовима, бориће се са људима; истим копљима и стрелама; давно су желели тако шта. Ту ноћ смо ноћили заједно. Пре покоја замишљени и узбуђени лутали смо сви. Они су ми се тако обраћали, као да су већ далеко од мене, да је лабава веза између нас: ја пустиник и они ратници. Но кад зором пожурише, покуших и ја све што ми је било најпотребније да пођем. Младићи се закикоташе, па и ја с њима. За час стигосмо на речницу Скупицу, а затим остависмо Осоговску планину. Ево га село. На моју жељу не уђосмо међу домове, него их далеко заобиђасмо, да они који остају појма немају да испосника више нема, — оног што је потекао као јелен извору у време жетве, и „јакко звезда многосветла от запада к востоком приходит в страни гори пустини Осоговскије“ да ралом вере бразду обради, и да семе духовно засеје, е да би строструки клас нашао и Христу принео род врлина. Јоаким

неукротљиви горјак. Јоакиме, Јоакиме, зар се тако нови бог служи? А кад много даље изађосмо на друм, придружисмо се доста великом броју младића и јаких већ зрелих пожењених људи из нашег села и других. Уз пут пред плотове нам износили домаћини каце са славином или сурутком, појили нас и пунили наше буклије. Много смо певали; спавали смо по лестама; девојке смо дирали у сусрету, обећавали им бурме и колајне по повратку са пљачке. Гомила је била све већа: ускоро је сав друм био закрчен; прашина се дизала облацима. Неки, надајући се у богат плен, понели су врло мало јестива; други су гонили испред себе и по два и по три овна, чак и брава; много је паса такође ишло за господарима. Ишли смо, ишли тако, а сунце нас је пекло и прашина нам падала у очи. Ако би са раскрсница у даљини, на другом друму, видели сличну бугију, знали би смо да ће нас бити још више. Поплаших се чак да ће нас бити одвише при деоби уплењеног; саопштих то друговима те се и они снаждише. Ево како смо ишли све даље под видријим капама, у опанцима бивољим, са копљима и мачевима и округлим штитовима од јареће коже. И на све смо били спремни: јунаци, млади, охоли. Прва насеобина на коју наиђосмо после неколико дана, била је већ опустошена: мртви су отицали на сунцу, а гаврани их кљуцали и пси им ноге лизали. Убрзамо корак, пожуримо, пожуримо, стигнемо. Улогорисмо се на ливади испред палисада. И попалимо огњеве. По која стрела буде избечена оданде, па мир. Стегло нам се у грудима од узбуђења и чекања нечег неочекиваног.

Да сте видели наше миле Словене како се разголите сасвим, па обрасли риђим длакама скачу свуда около и гоне се необуздано. Да сте видели како им црвене крсе лете у зрак, кад поскоче, као пламене тице, и како су гојни и велики, и како ломе преко колена дрва за ватру, — груди би вам се испуниле сигурношћу и дивљењем. Да сте видели! Позвали би можда најстаријег словенског певача да испевамо песму какву више не умемо.

Почели смо град опседати са свију страна, гађајући га каменицама, стрелама, ударајући одасвуда најбесније. Један замахне стеном више главе, заљуља је клатећи се из бедара на чврстим ногама, па је одбаци преко палисада, и тамо се зачује кукњава. У дрвене директе забадају се наше стреле

охоло, а заклањајући главе штитовама ударамо неуморно секирама, да далеко одлеће иверје а одјечи се разлежу у брда. Са оне стране дрвених бедама сипају стрелама као кишом и плочама каменим; то нас само жести више и жури да им што брже смрсимо конце. Неки се пуже гипко уз ограду, па ускаче са ње у гомилу опседнутих, одмах ковитлајући се у круг са опруженим мачем у руци. Ако успеју да му се приближе, он се бесно рита, уједа их за мишице, бутине, стражњице, размахује главом као пањинном. Искежену нам кат-кад на врху копља покажу његову главу. И нас то ни мало не збуњује; бар нас има доста. Ударамо, ударамо као таласи о зид све бешће, све јаче. Низ плећа и бокове зној измешан са земљом и прашином оставља велике маснице; и уз то плави убојци, и трагови угасити крви и огреботине. Видим једног човека који са забоденим мачем под груди јури, виче, дивљу песму, и на крају поља сруши се. Једног другог нашег видим како ускочивши у град, хоће да побегне натраг. Он се пуже оданде. На глави су му место ушију и носа кржаве ране; брада му се тресла под крвљу. Остаје на истој висини ма да се опажа напор врата и прсију, као да су му ноге приковане уз диреке; то га ваљда вуку, за час потом нестане. Или стрелу кад се забоду право у око, а оно прсне ко мокра печурка. Шта сам све још видео, како да вам испричам кад ни сам нисам био тога свестан у силној хитњи, у огромној прашини, у трзајима и хуци и гурњави борбе. Давно горим од жеђи, а воде не сетим се да пијем. Него нападамо, нападамо тако као да се снага никад неће исцрпети. У том се спусти ноћ. Потпалисмо огњеве, зачуђени да помрчина тако брзо наступи; поразговорасмо мало, тешећи се да ми можемо мирно спавати док они морају целу ноћ да су на опрези; и огладицели наједосмо се и написмо; увисмо главе огртачима, и предадосмо се сну. Ноге нас бриде. У оближњој шуми чули су се одјечи горосече; то су одређени ратници обарали стабла за ломачу на којој ћемо спалити своје мртве. Сад су нас ти удари уљуљкивали. У зору погледасмо се, како смо на одблесу јутарњем зелени и изубијани. Дим се велике ломаче дизао огромно, и ширећи се пољаном гушио нас. Сирова дрва нису хтела да се распламте. И положили смо мртве од горе којих није било много, а са њима њихово оружје, и стоку ако су је довели. За све време по

палисаду шета се по неки бизантинац; исто зелен ко и ми, дронгер или логотет; и гледајући нас, превија се од смеха, презирући нас можда, или да се охрабри; увијени у сагуме и пениле, и под сјајним калпацима и пасовима. Великих очију, дугих вратова, руку, лепи, као слуге новог бога; снажни и витки но без крила и без окриља. Једна стрела на њих избачена започе борбу. Опет јурнусмо, опет поломисмо под собом пободене колце, запенушисмо горчином, прелетесмо јаркове. Под нашим налетом, не мање смелим него јуче, под још неотупљеним сикирама попусти палисад ускоро. Процеп нас као волове упусти у тврђаву. Дограбисмо се у коштац са војницима, бацисмо се на њих варварски, те са наших канџи разлетеше се перјанице, и свилене кокарде, и мараме од крепова или броката; тупицом сикире мрскасмо лубање, и проваљивасмо трбухе мачевима. Крв нас њихова обли, заслепи; и они су се бранили колико су могли: многи од наших остадоше копајући дивље ногом у ледину. Ми млади, ми јаки; они су бежали испред нас. Никада толико мяса нисам видео наслаганог у лову, никада толико борова посечених у гори. Али несити још: јурили смо кроз градске улице, уске, камених и дрвених домова, кољући све људе на које насрнусмо. Никоме не опростисмо ни живот, ни младост. Само нас је охолост водила. Упадасмо у домове међ клечеће и унезверене створове. Смејасмо се на сав глас. Силујући жене, нож смо им забадали у гушу, и грохотом викали; крв нас је из њиног грла пљускала по грудима. Да ли су младе или старе, нисам гледао. Бабама смо пољупцима и зубима чупали уста, гледао обамрла тела девојчурака. Крвавим сузама грцао и смејом. Распорисмо трбухе мајака и блудница. Шта ли ћемо наћи у њима, о нови боже, шта ли ћемо наћи?! Ништа, само гадну утробу што још дршће и одише смрад. И децу им приковасмо копљима уза зид. О те чудне дечије зенице, уста искривљена! Никада више неће ме гушити онако црни плач и грохот као пред њима. Што нам допушташ, ти нови боже, који си их волео, да их прибијамо копљима? Камо ти бичеви да нас шибаш по побеснелим плећима? Камо кнуте? Чеках их забадава у прашини горској, у пепелу шумском. Та зар нико не види да смо варвари; камџијама по лицу треба нас ударати, да из препуклих образа крв шине. Крви нам не би доста, јер нам душа беше невина, чедна, не џелатска него

мученичка опојношћу. Да, да, робови, варвари, крда, али величанствени... Опет јурих улицама, заморен бесом, не опраштајући животе ипак. Спотичах се о тела и наша и њина без жалбе, док једно не познах.

То је био млади мој синовац, Рад, син Славов. Лежао је раширених руку, заваљене главе и кроз дечачки врат му пробила беше стрела. Ма да висок растом за своје године, био је још тако мален да ми је сад на наручју лежао као срна. Црвена коса му се расплела улепљена крвљу и земљом. Ево га, витак као једногодишњи јаблин, негда чио а сад отежао смрћу на рукама стричевим. Бркови му никад неће бити обријани од оца; никада му неће маље изнићи. Хтео бих га извести негде где би он био једини леш да му се сва природа поклати: храстови, јелени, вукови, веверице, брегови. А кад, кад смо свуд крвљу залили. Седох, спустих његову главу на моје крило, откапах неколико суза. Затим покрих га огртачем и удаљих се. Ипак се осврнух да запамтим место на коме ћу га опет наћи. Јер пожурих да пљачкам.

Тек тад сам приметио да су сви домови у тој околини већ поробљени и попустели. Одасвуд само очи мртве да гледају. Трчах, трчах да не задоцним; задувах се и ознојих. Опет ме онај стари бес обузе, потреба за гужвом и борењем. Завиках. Ни ларма се из далека не чује. Гадно је остати сам међу толиком штетом начињеном и пустошју... Већ припремам копље и мач, у трку их стежем уза се, којима ћу понова парчати жива меса. Крв да пљуска. Ево ме опет са нашим Словенима. Лармају и довикују се, те се ни један не разазнаје, вуку плаштеве по земљи, пуне гвоздених судова, тканина, ланчева и светњака. То је неко пијано друштво што се задржало у оближњим подрумима; целивају се, дижу руке у вис и клањају се као кад се започиње игра; сагињу се толико да косом чисте прашину са земље. Један леже, затури ногу иза главе, па тако стаде скакутати. Пођох и сам да изберем неки дом. Ловаца мојих не видех од зоре; сетих их се. Закорачах. Кад се зачу из улицице касање људско. Три војника бизантска искочише предвођена картулером темским: исукане мачеве носе у рукама, срџба им се на лицу чита. Војници се бацише међ пијанце, картулер мени прискочи. Стадох да се борим како боље умедох, и већ ми се учини да сам савладао, кад угледах сјајни врх мача да ми се устрем-

љује право у груди. Никаквог спаса више нема. Мој кабат шиљком процепљен, и рубина, и кожа на прсима засечена. У ужасном очајању крикнух што игда могу. Све ми се груди напеше криком; крв јурну у главу.

Онда се тргох из оног живота и уђох у овај други. У ушима ми још звонио узвик што је био задњи покрет из моје младости за време Старих Словена, и што је њу тако срећно прекинуо. Налазио сам се на скоро пустом тргу велике вароши, у којој сам завршио после школовање. Оно што испричаш није био сан, него нека врста чудне јаве: доказа што сам био на ногама, и у тренутку корачања. Људи су пролазили крај мене и неопажашући ме. Многа кола су се укрштала као да траже начина да се сударе. У средини се диже обелиск. Убрзах корак до првих трговина чији су спољни зидови били у огледалима. Погледам се. Гле, све је на мени измењено, раст, одећа, осмех, лице. Једино су још очи остале мојих прадедова, зелене словенске очи, и још одблес косе и боја браде неизбријане тога јутра. Видим у стаклу да сам младић збијен, широк, а мршав, скоро здепаст, не сувише хитар, али са покретима наглим, освртањем и презањем. Очи ми врло топле, меке и тамне, густо зелене; коса врло густа, у мокрим бичевима који се растурају. И сав ружан, ружан, и сувише мало диваљ. Тако сам ја ушао у овај живот, ни мало изненађен, у коме ми је остао још увек жиг старога времена, као некоме који се по вас дан не може да ослободи утиска последњег сна. Почнем се грохотом смејати; свет се стаде освртати изненађено.

РАСТРО ПЕТРОВИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(17)

ГЛАВА ДРУГА.

ХОЛОФЕРН.¹

На столу, била су два сребрна светњака, једна генералштабна карта, сва ишарана цртицама, једна чинија с тешким крвавим говеђим печењем, један упола пун жбан с портом, и мач са златним темњаком бригадира Гилимера.

Он затвори врата за Алегријом. У дну собе, назирао се мрачан алков, постеља, чаршави.

Дограбивши жбан, он напуни две чаше.

— Пиј, рече он.

Она није пила. Њени изнурени погледи ишли су месу.

Он се подругљиво осмехну. Затим, дочепавши једну ножину, он одсече од говеђег черека једно велико парче и баци јој га на тањир: пљус!

— Једи.

Несретница поче да гута.

Дон Јорг стаде иза ње. Кроз њену полу-отворену хаљину, он виде њена удубљена и топла леђа. Војничина прислони на њих своја прождрљива уста. Алегрија дуго задрхта.

У истом тренутку, неко залупа на врата.

— Напред, рече бригадир громовитим гласом.

Један стражар, блед као крпа, стајао је на прагу, с писмом у руци.

Гилимер отпечати писмо, страшно псујући.

— Добро, рече он окамењеном војнику. И не излази ми више на очи.

Његове ужасне сићушне жуте очи блистале су се. Он узе једну чашу и пружи је Алегрији.

— Пиј, заповеди он наново.

Она испразни чашу.

Он ју је већ био стегао. Она се оте смешећи се.

— Дон Јорго, Дон Јорго, рече она, кад бисмо ми метнули мало реда у наше послове. Има времена за све.

Он загрокта. Она му измаче.

— Не пре но што ми дате оно што сам дошла да вам иштем, рече она.

¹ Начукодоносоров генерал, кога је за време сна убила Јудита. Пр.

— Да нећеш да ми диктираш своје услове! рикну он.

Између њих је био сто. Кроз откопчан копоран Гилимеров и кроз његову раздрљену кошуљу виделе су се његове космате груди. Они се одмерише погледом. Трипута се окреташе око стола, Алегрија смешећи се и пуна ужаса, он дахћући као медвед.

— Шта хоћеш од мене? рече он најзад, гушећи се.

— Да се одмах пусти у слободу господин де Пренест, Француз који је, пре три дана, заробљен на Монте-Јури, рече она.

Он осу псовке.

— Биће стрељан сутра, у зору, заурла он. А дотле...

Био је скочио. Мрвио је сада тело Алегријино. А она, укочена, била је скрстила своје мишице, као непробојну преграду.

— Ах! промумла он, одгурујући је бесно.

Алегрија се лупи о сто.

— Дон Јорго, Дон Јорго, рече она кратко, требало би ипак да се споразумемо.

Она се смешила, намештајући на грудима своју јадну исцепану хаљину.

— То би могло трајати тако читаву ноћ. Верујте ми, драги Дон Јорго, у предузећу као што је оно које ви смишљате, потребна је тесна сарадња.

Он одговори грдњом.

— То су само речи, речи, Дон Јорго. Зар се ми нећемо споразумети?

Он ју је гледао с необичном мешавином изненађења и беса. Он се уздржа.

— Ти хоћеш да помилујем овог Француза? рече он најзад.

— Да, то хоћу, драги Дон Јорго.

— Е па добро, нека буде. А сада...

Алегрија се опет оте.

— То је врло љубазно од вас, драги Дон Јорго. Али, молим вас, да метнемо мало реда у наше погодбе.

На столу је било хартије са заглављем бригаде. Она узе један лист, замочи увлаку у мастионицу, док јој је Гилимер, који ју је наново био ичепео, мрмљао на уво ужасне речи.

— Пишите, пишите, Дон Јорго. Има времена за све.

— Шта? рече он, узимајући махинално увлаку.

Наређујем команданту гарнизона Гвардије да одмах пусти у слободу господина Оливја де Пренеста, француског грађанина, заробљеног 19 фебруара ш. г.

Један злобан осмех набирао је усне бригадирове. Он написа.

— Ево! рече он, јеси ли задовољна?

— Сад потпис, рече Алегрија.

Он потписа.

— Печат, рече она.

Поред мастионице стајао је један влажан жиг. Алегрија га удари на заповест.

— Кујо! узвикну генерал. Ти се разумеш у војничким стварима као какав официр.

Она је мирно савијала хартију. Он је није испуштао из вида. Виде је како подвуче заповест под ногу једног од светњака. Он се пакосно смешио.

И она се смешила.

„Ах, Дон Јорго, Дон Јорго, ви ме држите за неко дете! Ви сте потписали врло брзо, драги бригадире Гилимере. Али је даљина која дели ваш потпис од пламена у камину већа но што ви мислите.“

Затим рече гласно:

— Ја захваљујем смерно Вашој Екселенцији.

— Ти си задовољна, надам се, рече он.

Он ју је стезао уза се, грцајући од страсти.

— Још не сасвим, додаде она. Али ћете се сада, Дон Јорго, ви сложити са мном.

— Шта је?

— Има тренутака када је врло мало пријатно бити узнемираван. Један стражар је лупао малочас на ова врата. Ако то треба да се понови више пута ноћас, ја признајем да, у пркос све моје жеље да вам докажем да немате посла с једном незахвалницом...

— Имаш право, рече генерал.

Зграбивши је у своја наручја, он је однесе до постеље и спусти је у њу, затим, пошто је навукао завесе на алкову, залупа у звонце.

Бледи стражар појави се опет.

— Слушај, рече му он шкргућујући зубима, остаћеш на вратима целе ноћи. Ако неко дође да ме узнемири, чујеш ме добро? добиће две недеље апса за себе ако је војник, и две недеље притвора ако је официр. Никаквим поводом, ти си ме разумео? У осам сати, доћи ћеш да ме пробудиш. У осам сати, ни минут пре... Јеси ли разумео?

— Разумем, Екселенцијо, промрмља војник, скрушен од страха.

Гилимер затвори бесно врата. Затим, скинувши своје велике чизме, приђе алкову.

Свеће у светњацима биле су се угасиле, догоревши. Једна од њих још је пуцкарала. Соба је била осветљена само последњим призрацима цепаница у камину.

Поводећи се, Алегрија се диже, приђе камину и погледа колико је сати на часовнику. Четири сата и по. Она задрхта.

— Ах, промрмља она уплашено, ја сам спавала!

Она узе једну нову свећу из једног светњака и запали је. Опет се појави све што се видело синоћ.

Алегрија се наслони уза зид. С чиодама које је нашла у једној празној кропионици, она стаде да удешава своју поцепану хаљину. Капљице зноја блистале су јој под пазухом. Ноге су је издавале. Ах, с тим Гилимером, није било лако борити се.

Она се погледа у огледало, затим залупа у звонце.

— Отиди, рече она злосрећном стражару, и позови потпуковника, команданта гарнизона. Нека дође одмах. Генералова заповест.

Није протекло ни пет минута, а пуковник Сабалс дође. Није био ни легао.

Он уђе у собу. Алегрија опет затвори врата.

— Па? прошапта он.

Алегрија метну прст на усне. Извукавши испод светњака заповест за ослобођење, она је показа Сабалсу.

— Је ли у реду? запита она.

— Да, у реду је, промрмља пуковник, запрепашћен.

— Добро, рече она; а сада, ходите.

Узевши га за руку, она га одведе до алкова.

Он стаде да дрхће.

— Полако, рече он, гледајући унезверено, полако, не треба га будити.

— Можете говорити јаче, пуковниче Сабалсе, рече она гласно.

Сабалс се наже ка постељи.

— Шта, прошапта он, шта?... Ја...

И он крикну од ужаса.

Са светњаком у руци, Алегрија се сменила, врло бледа. Велики нож није више био на столу.

Сабалс занеможе. Он паде на колена, с главом међу испретураним чаршавима.

Ипак се придиже и пође ка Алегрији.

— Беднице! рече он безбојним гласом.

Затим понови, све јаче:

— Беднице, беднице!

Алегрија га ухвати за руку.

— Ако још једанпут викнете тако, рече му она, мали Рамир је изгубљен.

Потпуковник склопи руке:

— Беднице! рече он опет, али сада тихим гласом.

Она га је гледала са сажаљењем.

— Доста с разговором, рече она суво. Што је било, било. Ја сам у вашим рукама, али ви сте у мојим. Зар ви доиста толико држите до тога да изгубите част ни за шта? Док смо ми овде, прегонећи се око ситница, доња Карлота вене од грозничаве стрепње, а људи који ће погубити малог Рамира већ су назначени.

Она отвори врата.

— Приђи, рече стражару.

Он се опет јави.

— Какву заповест ти је издао синоћ бригадир?

Да га не будим пре осам сати.

— Добро, иди.

Она опет затвори врата.

— Ви видите, захваљујући мени, ви сте оправдани. Не може вам се пребацивати што сте извршили дословно једну заповест која је потпуно у реду. А после, доста, време пролази. Кроз четврт сата, господњи де Пренест треба да је већ изашао из Гвардије.

Оливје је спавао. Он се пробуди. У мрачној тамници, он виде три сенке, потпуковника, каплара, Алегрију.

Ова, крај његових ногу, љубила му је руке.

— Ах! шаптала је она, бедници! усудили су се...

И наслањала је своје чело на ланац који је везивао руке де Пренеста.

— Усудили су се, усудили су се...

— Алегрија, рече Оливје.

Он није био изненађен што је види ту. Покушао је да провуче руку кроз њене кратке коврџице. Тешки гвоздени беочузи зазвечаше.

— Алегрија!

— Одвежите га, нареди она.

Каплар га одвеза, и ланци падоше.

Они се попеше уз степенице с рабатним степенима. Сабалс је ишао напред, с војником који је носио фењер. На својим изубијаним рукама, Г. де Пренест је осећао усне Алегријине.

— Срце моје, понављала је она. Твоје миле руке!... Усудили су се...

Они прођоше кроз двориште, улицу, трг...

Били су изашли из зидина Гвардије. Сабалс узме фењер.

— Врати се у стражару, рече он каплару.

Киша више није падала, али су потоци хујали у помрчини. Дувао је оштар ветар, наговештавајући блиску зору.

— Идите, рече Сабалс.

Тада ће рећи Оливје:

— А господин де Мањоак?

Алегрија задрхта.

— А господин де Мањоак? понови Г. де Пренест.

Алегрија ухвати пуковника за руку.

— Ћутите, прошапта она.

— Где је господин де Мањоак? зашта Оливје.

— Ослободили су га пре вас, одговори она. Он нас чека горе.

И она показа помрчину.

— Журимо се. Збогом, пуковниче Сабалсе.

Стари официр је задржа.

— Јесте ли задовољни? Запита он дрхтавим гласом. Све је свршено за мене. Али бар, реците ми да ћете стићи тамо на време, на време да спречите... јадни мали!

— Чинићемо све што се може, потпуковнице Сабалсе, рече Алегрија.

Нарочито, не причајте му, не реците му по коју цену...

— Дајем вам своју реч, потпуковнице. Збогом.

Они прођоше обоје испред кућерка где су Шико и његови другови чекали спавајући бледу јутарњу смену... Затим скретоше с пута, десно, и почеше да се пењу у мрачне планине.

— А господин де Мањоак? рече опет Оливје.

— Даље, даље, одговори му она.

И, узевши га за руку, стаде да трчи.

Они су ишли. Покаткад, каква сметња: планинска падина или џбун невидљивих жутилица, зауставивши их нагло, бацили би их једно уз друго. Тада, као преплашени овим случајним додиром, они би се брже боље раздвојили и наставили трчати. Једанпут, кад се Оливје спотакао, његова уста дотакоше се голих леђа Алегријиних. Она јекну и потрча брже. Он помисли на ноћ у Толози, и сам се себи учини ужасним.

„О најневинија међу свима, прошапта он, је ли могуће да те тако дуго нисам познао!“

Тужни месечев срп јездио је пред њима између ниских и црвенкастих облака. Затим га, наједном, не видеше више. Био је запао иза црне линија планина. Њих опколи једна бледо сива помрчина. Обоје су били слеђени. Спотicali су се о трње, одакле су тешко излетале невидљиве ноћне птице. Гране џбуња шибало их је по лицу. Затим, полако, полако, сви ови непријатељски предмети заобличише се. Ветар постаде мање хладан. Дан се рађао.

Они су били стигли на једну висораван, обраслу у меку маховину у коју су упадале њихове ноге. Они застадоше...

Иза њих, тамо доле, одјекну неки одсечан, страшан, дуготрајни прасак.

Алегрија јекну и паде пред колена Оливјеа де Пренеста. Она се прекрсти...

У истом тренутку, у опкопу око утврђења Гвардије, једна дремљива четица војника одређених за погубљење дефиловала је пред посмртним остацима графа Матјеа де Мањоака.

ГЛАВА ТРЕЋА.

МОЋ ВРХОВА.

Изнад њих небо је бледело. Једно дрво нихало је у својим голим гранама чупу имеле, налик на какво велико празно гњездо.

Оливје је седео на једном камену. Алерија, опружена по земљи, скривала је своју главу у његове руке.

Он је привуче к себи и примора је да га погледа.

— Ти ми прашташ? прошапта она уплашено.

Он се насмеши, и одговори:

— Алерија, Алерија, сад кад извесне ствари почињу за мене да бивају јасне, једна једита има важности: живети.

Она спусти своје чело на његова колена. И наједанпут, задрхта. Показивала је, спрам југа, у јутарњој магли, црнкасти хаос Гвардије.

— Ах, прошапта он, ја сам мислила да смо врло далеко одатле.

И наставише јурити.

Ишли су стрменитим стазама које су секле завојити државни друм. Више пута застали би да се неби срели с војницима који су ишли као и они ка северу. Главчине од топова и муниционих кола остављале су по насипу од пута широке влажне и црвене бразде; мазге су фрчале у штрангама; војници су псовали... Дрхћући у свом куту, бегунци би чекали да прођу последња кола, затим би продужили да се пењу.

Нису више говорили једно другом. Чак су избегавали, изгледало је, и да се гледају. И ако их је све унапред приуговљавало на то, они се нису осећали лагодно сами у четири ока. Толико речи пркоса, мржње, и на једном је дошло откриће онога што су они били једно за друго! Нашто, кад су мисли до те мере истоветне, измењивати их? Драго ћутање, које прекидају само кишне капљице што падају с грана и брзи и одсечни ударци, као чекићем, детлића који се пео као завртањ око дебла једне црне јеле.

„Ако овај дан није последњи, мислио је Оливје, једном приликом ја ћу опет прећи овај пут. Мала купина која си се малочас закачила за сироту исцепану хаљину Алеријину, ти нећеш можда бити на овоме свету, али ће друга купина

израсти место тебе. Лисната жабо која бежиш под маховином, зеленом као и ти, да се сакријеш у њу, тебе ће заменити друга жаба. Одавно ће већ потоци који плачу јутрос доћи до Ебра, затим до мора, затим до небеских магла, али ће други потоци, синови ових, плакати опет на истом месту, на овом месту где ја желим да се вратим, да покушам учврстити успомену на тренутак који осећам како вене, с брзином која дира у срце.“

Хладно зимско сунце било се родило у долини. Околна магла начини од њега једну велику жуту куглу. Равнице ишчезоше. Око њих се видела само једна зеленкаста светлост, која није удвајала никаквом сенком силуету јела.

Затим се и јеле проредише. Кржљавих храстова било је све мање. Пред Оливјеом и његовом другарицом отварао се сада један широк, бледо сив простор.

Врх Спере. Ситна трава. Џбунови ариша и борови-ице. Овда-онда, узлетела би по која птица, са жалобним слабачким криком. Пољски мишеви — сићушни кенгури — скакали су, велики колико скакавци. Нека велика тужна и мирна тишина лебдела је над ретким кретњама ове детињске фауне високих врхова.

Целог дана ишли су тако, не проговоривши ни речи, само би се, овда-онда, погледали, и после тога би се осећали окрепљени.

Од јутрос, Алегирија нија била престала да служи као вођ у њихову бегству. Оливје није знао ништа о грозним заплетима који су је били довели до Гвардије; он је могао да слути само један сасвим мали део умора који је обрвао ово драго тело. Али он се осећао сам толико уморан да није хтео предложити да се стане ни за часак. А уз то, око њих је владало ћутање, велико ћутање, које је било тако тешко прекинути усред овог очајно тужног предела.

Нигде се вече не спушта с толико предострожности као на врховима планина. Нигде падање ноћи није мање сурова појава. Гле, ова сенка, малочас тако скромне слезове боје, сад готово црна. Где ли је прелазни прелив? Било га је, али га ја нисам приметио. Природо, колико пажње да не дођеш да узнемириш моје снове који тумарају у мом срцу! Другде, како је твоја лепота тиранска! Шта ме се тичу ове шуме,

ове долине, ова језера, ови водопади, и песма извештаченог дивљења која се одатле издиже! Ја желим да будем властити творац своје палате, једини приређивач дивних светковина које дајемо себи у њој. Ја сам довољно богат да не станујем у намештеној соби за издавање. Међутим, на другом месту, Природо, ма шта да радим, ти ми намећеш своје предрачуне, своју старудију. Овде ти ме остављаш слободним, на овим врхунцима где не видим више ништа, где не чујем више другог шума до куцања свога срца.

(Наставак у идућем броју.)

(С француског превео М. М. Илић.)

ПЈЕР БЕНОА.

Б О Г У.

О Боже црни очаја и суза
Одреси чула моја од крвавог плама
Болесне селене...
Бескрајпирамиде лешева стрвних
Терете их,
Претанка чула светлог визионара!...

О Боже бели лиљанове пути
Што ватром мириса пржи кухње земље
Опрости руке моје од злочина,
Руке непорочне, мисаоне
Руке васељенског бола, чежње и сање!...

О Боже светли што златном олујом
Сунчаних пожара крваво веје азурпростор
Сипљући пелуд плодну стваралачки
На нежну женску селену. —
Опрости тело моје муља прљавости
Стеница, станбених тамница —
И светлу душу од људске подлости... —
Она је недужна несташна голубица
На грани бехара твојих светих тајна
И нежно гуче у славу твоју
у славу вечног белог ти Празника!...

О Боже рујни ружичних зора,
Оркана светлости,
Драгуљних вијавица,
Смарагдних зрцала језера,
Бескрајних модрих кругова пучина океана,
Вијоглави боже вечних снегова, ледених брегова
И плешућег азура,

Кристални осамљени боже јужног и северног стожера,
 Зеленим светлом цикћућих северних зора
 Са залепршаним црвеним заставама у Вечност!...
 Боже, трептећих у огњу језера купајућих се звезда
 Крвавих свемирских вулкана сунаца, —
 О дај да уђем у велебне плаве мермер храмe
 Твоје
 Чист, умивен и почешљан
 Са ведром промисли на челу
 И лиром у схрваној руци...
 И ту проклетим Време Простора
 И Трајање Бола
 Коленима нагим у кристалној чистоћи
 И само Теби уздишем, јецам и молим!...

ЈОСИП КОСОП.

БОГ У НОЋНИМ УЛИЦАМА.

У ноћ
 торањ за торњем пада,
 прозор за прозором гасне,
 у ноћ црну се руше
 предграђа, улице, куће
 и звезде светле и јасне.

Ноћ је.
 У стрепњама гину
 последњи крикови града,
 на кровове жутих касарна
 олуја тмине пада.
 Ноћ је.
 У панцама мрака
 беле болинице ћуте,
 и сви су вртови пусти
 и сви су путеви празни,
 само слепе даљине
 нешто тајанствено слуте.

Ноћ је.
У хладну вечност
полако часови тону
и капљу црне минуте.

Све је мртва даљина
и свуда се, свуда кочи
бескрајни, празни простор
и језа пуне ноћи,
ко да је црни застор
пао пред наше очи.

Тко зна
дали смо управо сада
пред вратима правог живота
или за његовим плотом?
јер све је далеко од нас
и све нам је близу;
све је мртво пред нама
и све се пропиње, живи
новим, чудним животом.

Дању нам певају песме
хареме блудница боја,
дању из сребрних чаша
пијемо рујну светлост,
дивно и опојно пиће.

На другој обали, ноћу,
исток је наше душе;
на другој обали, ноћу
наша душа ко сунце
свиће, свиће и свиће.

Ноћ је.
Шуморе крошње,
певају стабла и шуме,
путују потоци, реке,
пене се далека мора.
О нису очи слепе!
О нису душе пуне!

У нама је шумор крошња,
у нама је песма шума,
у нама је оргија мора,
у нама далека, модра
ћутња поља и гора.

Ноћ је
тиха, без гласа,
а следе очи виде
како улицом пустом
Бог невидљиви иде.

Иде, и око чела
венац светла му гори,
и само душа слуша
у црквама својих тишина,
песму, што за њим се ори
из бескрајних, мрачних даљина.

ГУСТАВ КИПЛЕР

ИЗ КОВНИЦЕ ИЗАШАВ.

О шумо, горо, загрлим ли те јутрос бреза мирисних,
Би стид ме века о коме причу усних:
Да отац је хладно погубио свога сина,
Па у сенци га закопао великог мога млина,
А да лав младунца свога закла;
Са паром шуме дишем и пару једног пакла
Густог.

О шумо, горо, напијем ли се жедан вина залуталог облака
Опета стид ме неког дванаестог века.
Сним: богумиле гоне усана жеђју пуклих ко рака
И незаситљивих бола, уморних, самртних без лека;
И ту се животу сметало да тече
Да величанствено свиће јутро, а плодносно леже вече
Моћно.

Чим у жудњи опасак бедра друмом журним кроз горе,
Стид ме би... видици, бескрај, пароброди заплочише море;
А као тикве журне у пољу,
Као хлеб врућ, извором
Сањам.

Из ковнице изађох, наукох на себе небо ко кабан,
Под главу жеље старе, да одморим своје удове дина;
Около свуда пољана, словенски ветар хабан
Душе са гора. Желим да спим у среди летњих јазбина,
А међ зубе запало пуно звезда ко жита презрена
И руке су ми у кладенцима а недра пуно зелена.
Ноћас ја слушам топот љубавнога млина међ таласима,
Ноћас! месец студенац, месец реч из срца што се отисла,
Он диже мора; љубавно диже се плима.

Па шта? Ко да то није само понор, а у људима љубав!
 О ви, што ситнији сте но скакавци упрегнути у кола цара,
 Но варнице, ипак сте за мене бољка и жељка стара.
 Човека љубим ја сада.
 Ко да то није само понор!
 Човека.

Али, где живи он од неколико љубазних речи
 Као од мало зрна лана;
 У пролеће му се душа дрвима лечи,
 У јесен је већ уморна и онда је сама.
 Човек снева о љубави,
 А љубав сања о летима без болова
 И љубав сања о зимама без мразова,
 По кат-кад да је штета ранити
 Невина срца: због тога ће се љубав пропити.

Обесиће се о крушку радо.
 Нашто живот му овај;
 Та више му се и не живи!
 О једну једину крушку у шљиваку,
 И ветар ће му њихати ноге у мраку,
 Збогом! њему је добро и да се обеси
 У зрелом неком вотњаку
 Сред мрака
 Без зрака,
 Замро.
 Конопац једини од њега носи срећу,
 А скромно, место палата, настанити топлу врећу
 Па у реку. О беде!
 Рудници
 Затрвени
 У Боливији где је планина Сан Симон.
 И живи од побирчења осмеха
 Као од два три зрна пшенице:
 Не нађе у тајни греха
 Чари, па бескраја не нађе у звуку меденице.
 Spreма се да умре,
 А душа му је жалост и тад бескрајна:
 О кад би била бар пратња сјајна.

То тада на чудан начин сазнам
 Да ми је душа раскидана на хиљаду крпа вековима,
 Да ми је тело великим просторима,
 Ко облак да сунчам своја тврда леђа на сунцу
 Над Охридским језером и манастиром Св. Наума.
 Залутах разбојништво стечено у дружби са Словенима Старим,
 Одбацих поштење надајући се у боље дане,
 Нисам хтео ништа да научим, нити за шта да марим,
 Да се ичега прихватим. Па ипак пун чежње јутра да сване
 За славу и путовања, за славу и путовања, са друма
 За корак једног детета, за покрет његов у ходу —
 А аероплани и тице пролећу кроз облак
 И цепају га ритмом дугих песама
 Крај Охридског језера и манастира Св. Наума —
 За мирни пут бескрајни и дубоку набрану воду,
 Раскидам облак над вама.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

ЈУЧЕ И ДАНАС.

Сирене се закикотале пискаво изван нас, Сирене.
 Али не сирене грчких архипелага
 На које су капали пали Одисејеви пољупци
 Као вечерња киша измешана са соком од поморанџи.
 Сва је митологија умрла била за увек.
 Тако отпочео нови неки раздрузгани живот:
 На аутомобилима црвеним који су јурили кроз ноћ
 И између кућа
 Војника четири држала се усправно,
 Па затрубеше увертиру смрти, разоравања и победе,
 За њима запуцаше топови.
 Пројури аутомобил носећи на себи четири соколара
 раздражена.
 Баража је гађала у небо да би спречила улазак тицама:
 Око града тако је зид од ватре, динамита и експлозије.
 Око града,
 Да ли се сећаш?
 Кад се сетим моје је сећање онда јаче од свести.

Кад се сетим да онда ареоплани улетеше светлуцајући.
 Они су били тамо,
 Ти дивни храбри авијатичари
 Под кожним капутима.
 Само смело стремити и завртати, и нека елиса хуји,
 Само слободно нека је мој дух са вама.
 Шта мари! Сад ћемо спустити две три гранате
 Да видимо како то изгледа кад ноге лете, и главе;
 Сад ћемо спустити нашу душу на конопчету
 Да измеримо размак између нас, неба и земље.
 Сад ћемо покушати и да умремо.
 Тамо артиљерци пуне своје гиганске луле,
 Њине су луле огромни топови.
 Тамо нека је моја снага са вама
 Да испушимо целу једну фабрику нитро-глицерина.
 Ко каже да пушење шкоди младости?
 Сад су нам груди експлозивне,
 Кад први дим пустимо
 Угледаћемо у њему пламени пољубац,
 И докле ћемо се одбацити полазећи у рај.
 Ми артиљерци смо тешки сељани који димом гоне комарце:
 Сва ноћ, била је ноћ електричних таласа, светлог челика и
 Несавладљива кашљања,
 Шлајм је био пун крви.
 Сва ноћ, нека ноћ ужасно смешна:
 Тениса се играју велике војске на размаку од 100 км.
 Магдалена умаче своју босу ногу у облаке наше фосфорне,
 Као Сузана Рембрантова каже: купатило још није довољно
 млако!
 Онда казани захукташе јаче.
 Још смрти, смрти браћо, и мало муње;
 Разумимо се добро: нема се страха од тако ситних ствари.
 У кругу експлозива аероплани играју игру пролећа.

Ко иде?

Ново време.

Шта носи?

Руке без прстију.

Јест, патрљице саме, али виолину задобисмо.

Хоћемо да обновимо врло мелодичне концерте

Талијанских анђела из петнаестог века :

Нека је музика бескрајно проста и игра простија још —
Успаванке кад су мало смешне.

Људи без једне ноге и жене без пола главе

Сићи ће да пољем за плугом пођу

У зеленкастим одећама, у црвенкастим чакширама,

За плавкастим ралима, за шареним воловима по

Бескрајним пољима.

Један ће нови живот почети једним новим балетом оштећених
снага!

Лепше ће бити сада кад заиграмо ћопави,

Но раније кад ни играти нисмо се сећали.

Рат, то је свршено, механичка снага ми се досадила,

Надам се да ће сад све настати као на шареним сликама

Пољопривредних календара,

Где на једном крају окопавају винограде а на другом крају

Котарице грожђа односе.

Ко иде?

Ново време.

Шта носи?

Руке без прстију.

Јест, патрљице саме, али српове убаве задобисмо.

Хоћемо да обновимо време, на ливадама, кермеса пролетњих :

За улазак добровољни прилози у лепршавим осмесима,

Изгубљене сукње на касама враћају се.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

НОВА ПОЕЗИЈА.

— Да ли је случајно, или све стоји у некој интимној вези са свиме, што се, у ово хаотично доба пропадања старих ствари и преживелих традиција, у уметности културнога света завитлава један револуционаран вихор? Све је једно да ли ће неко имати смелости да, објашњења ради, васкрсава покојну социолошку теорију, по којој друштвени живот и фазе кроз које он пролази снажно утичу на уметност човеку; или ће можда, психолошким путем, све што је ново и на први поглед лудо у данашњој уметности тумачити духовном поремећеношћу човечанства после дугогодишњих ратних катастрофа. Чињеница је несумњива да се савремена уметност, и поезија на првоме месту, налази на оштром преокрету у својој еволуцији. И више него узроци, нас данас могу да интересују смерови нових стремљења.

И у нашој литератури постоји изразита *нова струја*. Било би лакомислено и узалудно не веровати у њену снагу. Као и увек, тако се и сада појава *нових* јавља у огорченоме сукобу са „старима“, и књижевно јавно мњење узбуркало се као никада до сада. С једне стране, млади, војници „футуризма“, „експресионизма“, „космизма“, „зенитизма“ и т. д. жучно нападају, и у своју борбу уносе, као и сви они на које се диже хајка, пркос и инат, радећи многе ствари не толико да нешто позитивно створе, колико да „скандализирају.“ С друге стране, стари, „класици“, „традиционалци“, бранници „реда“ у литератури, упорно стоје на предратноме бедему, и одбијајући оно што је истински наивно и лудо у нападима нових, неће не само да приме, него ни да разумеју, ни да појме све оно друго, и много тога, што је оправдано, позитивно, добро у њиховим делима.

Међутим, ништа горе за правилан развој једне литературе него строга предубеђења са којима се примају нови песници. Не треба ништа судити а priori. Осудити унапред,

значи не хтети видети, не хтети, чак ни из прости радозналости, покушати разумети. У уметности, више но игде, мора се имати потребна ширина. Ако је уметност доиста најспонганији израз човеков, онда се мора поћи од принципа да је легитиман сваки напор да се што непосредније и што јаче и што свежије изрази оно тајанствено и дубоко интимно што се крије у уметничковој души. „Сви су људи слични, и сви су ипак тајне једни за друге“. И зар је допуштено спречавати човека да што расветљеније каже своју тајну? Они који, у принципу, неће да чују нове песничке изразе, у ствари не допуштају никакав напор да се оде даље од места на коме смо сада. Место тога, треба имати широке груди и проициљив поглед, и свакој, а и најфантастичној уметничкој манифестацији наћи поље из којих је поникла. Са добром вољом се да појмити слободно што је појмљиво, а по оном старом адађију, разумети значи пола опростити, што ће рећи у пола примити. Тај симпатичан став према свему што је ново први је услов за правилну еволуцију сваке уметности.

Одавно је речено да је све већ испевано за ових неколико хиљада година од када људи певају. Па ипак човек увек осећа потребу да нешто ново каже, и да из себе извуче нешто *своје*, чиме ће да се обележи од других, и што ће да га утврди у вечности. Главни мотиви и основне теме остају исти, и у томе смислу доиста може да се тврди да више ништа ново нема да се каже. Али људи исте ствари осећају различито, чак и онда кад се ради и о најосновнијим емоцијама. Те разлике су најчешће пута врло нејасне и некад невидиве и недокучиве. Што се дубље залази у старост човечанства и цивилизације, те нијансе у осећајима и расположењима све су финије, и све их је теже изразити. Отуда је све теже бити прави песник. Још непрестано се пева врло много, и можда ће се увек много певати, али добрих песама све је мање. Емотивне тачности савремена човека све више измичу могућности да буду изражене досадашним поетским средствима. Још Виктор Иго је рекао, да је несрећа у томе што је реч увек стара, а емоција увек нова. Треба новим емоцијама наћи нову експресију. То је проблем којим се печали модерна поезија.

Треба моћи изразити ствари које се сматрају за неизразиве. Све што се да перцептовати чулима саопштено је до сада небројено пута. Уметност треба да напусти репродуктиван став, и да се потпуно уздигне над средином, којој је до сада ропски била подвргнута. Импресионизам је, према томе, преживео, и зато треба кидати са импресионизмом. Гола импресија сама собом нема више вредности. Тек прерађена, преживљена у унутрашњости уметничковој, она постаје чинилац у уметничкој творевини, као експресија једног новог осећаја. *Осећај* предоминира, апсолутан, независан од спољних утицаја.

Исто тако, разум је недовољан да руководи уметничком креацијом. Класични принцип здравога разума изгледа новима врло филистарски. Поезија се, после романтичарске револуције, већ и сувише класицизира, и рационализира, да би могла да задовољи нове потребе. И зато, доле са рационализмом, и нека се иде изван онога што може да се појми голим разумом. За нову поезију првенствену вредност имају ствари које се дају тек наслутити, и зато нови песници делају по *интуицији*. Они прокламују њену свемоћ у поезији, и труде се да и најнејаснијим, мутно назрелим слутњама даду један израз.

У суштини, нови покрет има чисти романтичарски карактер. Као што су „побуњени“ са почетка прошлога века викали противу класицизма и рационализма, и прокламовали владу осећаја у поезији, тако и данашњи „дивљи“ („*fauves*“ у Француској) не признају вредност чула ни разума, који се управљају у главном према спољњем свету. Они уздижу човека изнад природе, хоће уметника да ставе у исти ред са Богом, као појмом онога што је стваралачко у природи, и траже „чисту креацију“. У ствари, модерни „уметник – Бог“, како га зове један футуристички естетичар, неће више да имитије природу у њеним спољашностима, већ претендује „да ради као и она, подражавајући је у основи њених конструктивних закона“. Као што се види, разлика између романтичарске и данашње књижевне револуције није толико у квалитету, колико у степену. Постромантичарска поезија развила се била до једне високе компликованости, и формално и садржајно, и хтети ићи даље, значи конципирати нове ствари много смелије него што су то хтели романтичари, који су

имали да руше штуру и укочену класичарску и рационалистичку књижевност.

И као што су романтичари, на супрот класичним узорима, пронашли били Средњи Век и народну поезију, тако и данашњи нови имају своје још даље угледе у уметностима примитивних, дивљих народа. Све је за њих данас извештачено и круто, цивилизовани човек је и сувише укалупљен у традиционалне шаблоне, и тако рећи није више у могућности да спонтано и непосредно изрази своју чисту емоцију. Примитивац је своја основна душевна расположења манифестовао у извесним уметничким експресијама, које нама данас изгледају наивне, грубе, можда чак и комичне, али које су несумњиво биле најнепосреднији израз његових душевних догађаја. Оне су биле чист израз побуда које су их изазвале, јер спољашње преокупације нису мењале спонтану експресију. Без обзира на спољашњи утицај који његова уметничка манифестација може да учини, не бринући се за т. зв. „техничко савршенство“ свога дела, примитивац је својом песмом, свирком, игром и т. д. најнепосредније изражавао душевна расположења. Данашњи револуционари хоће да се у уметности дела по строгој аналогiji са примитивном уметношћу. Несумњиво је да савремени човек има да изрази бескрајно компликованије ствари од јужноамеричких црвенокожаца, али баш зато што су данашње наше побуде тако неухватљиво fine, оне измичу могућности да буду изражене осветаном експресијом. Илузорно је хтети тумачити нашу модерну душу кроз окамењене калупе. Увек ће остати нешто неизражено, сахрањено у нама, и то оно што је баш *ново*, што је до сада неречено. Треба наћи ту апсолутну сингетичну експресију, и њом непосредно изразити голу емоцију, онако како су то једино најпримитивнији људи могли.

Отуда данас у свима уметностима може да се констатује једно запрепашћујуће упрошћавање техничких средстава. Све најглавније уметности — поезија, сликарство, скулптура (архитектура чак), музика, и т. д. (једна од особина данашњег времена је да све уметности хоће да се обнове истим духом, и нови покрет је општи) — све најглавније уметности имају својих многобројних новатара у том правцу. Најнепосвећенији посматралац може да уочи чињеницу да уметничка дела нових стваралаца показују једну необичну сличност са

примитивним производима. Једна њихова песма, исто тако као и каква слика, статуа или музичка пијеса, изгледају нам чудно, намерно неусавршене, рогобатне и раскомадане. То је метода која, по формули једног теоретичара нових, „декомпозицијом тежи обнови композиције.“ Разрива се све старо, да би се у лутању нашло ново. У поезији се има влада слободнога стиха, који понекад постаје анархичан. Реченица је лабава, раскидана, са понављањем израза који каткада немају никаква смисла, и честом употребом питања и узвика, који понекад изгледају као чудни крици, и т. д. и т. д. У сликарству и скулптури обожавају се египатске и старокинеске творевине, па се чак као најдаљи узор, узимају полинезијске и афричке статуете. И доиста, пред многим кубистичком или футуристичком творевинам, раздешених и изломљених линија, искривљених и унакажених форама, човеку неминовно падају на памет све оне бизарне негрерије које је гледао по разним музејима. Или, рецимо, у музици, зар напори Маријетијеви да створи једну музику шума, галаме и лупе („Bruitisme“) не значи враћање црначком „тонгу“ и „там—таму“? И тако даље.

Као што се види, неоромантичарски покрет у уметности хоће да сруши стару форму, да би преко једне нове створио неслућене могућности да се обнови садржај. Било би погрешно и једнострано схватити побуну нових само као устанак против деспотске класичне форме. Прави ствараоци у новоме покрету одричу послушност старој форми не зато да се ослободе напора које она условљава, већ да би новом експресијом били у стању да кажу нове ствари. У садржајном смислу, главна одлика нових је што се они много не брину о „теми“ о којој хоће нешто да кажу. Као што су некада романтичари рушили „поезију са тенденцијом“, тако данашњи нови одбацују „тему“. То јест, они никада не полазе од једног утврђеног предмета који желе да изразе у поетској форми, него теже својом песмом не толико да кажу једну дефинисану ствар, колико да сугерирају извесна своја расположења, да учине да се наслути „штимунг“, „Фабула“, „анекдота“, „сиже“, и т. д. више немају свога значаја. Нови се ту битно разликују од „класичних“ песника, који и у најлирскијим тренутцима увек имају, у неку руку, да испричају своју песму, јер увек казују *догађај*. Нови песници се, отуда, не

наште много да буде логично оно што казују, јер од тренутка кад престају да причају нешто одређено, смисао је споредан. Ко им прилази са намером да у њиховим песмама тражи прецизнога смисла, где све до нијанса одговара захтевима логике, биће свакако непријатно изненађен многим нејасно-стима, и више још, бесмисленостима о које ће се спотаћи. У новој поезији се не оперише сигурним, нормалним рече-ницама, већ набацаним фразама које у најбољем случају једва да имају међусобно неке лабаве везе по смислу, а врло често чак једна уз другу, логично, стоје сасвим странао. Речи, фразе, реченице не служе песнику да њима нешто одређено каже, већ да изазове, пробуди код читаоца извесно расположење. Он жели да изрази оно што измиче досадањим средствима изра- што је изнад или испод могућности да буде саоп- штењем класичном формом. Зато он одбацује саопштавање, или тумачење, или причање, т. ј. аналитичан начин изража- вања, већ хоће да створи један нов начин, који би деловао не смислом преко разума, већ сугестијом директно на осећај. Раскомадане, кратке, задихане реченице и фразе, често наба- циване само као просте речи, или као одломци од речи, усклици, питања, чуђења, и т. д. речене у једном неуједна- ченом, али зато врло мобилном ритму, без велике спољашње помпе, која спречава да се непосредно прими утисак, треба *синтетично* да изразе, да у један мах сугерирају читав уну- трашњи живот који се манифестује. То је та т. зв. *синте- тична експресија* нових песника, која има многу аналогију са средствима којима се служе врло модерни сликари. И тамо разломљене линије, деформисани облици, унакажена сличност, без добре старе перспективе, нису сами себи циљ, већ представљају напор да се добије т. зв. *синоптички* резултат, т. ј. да се постигну могућности да се представа ствари која се слика сугерира у свима њеним облицима, у исти мах са свих страна, и у свима димензијама.

Као што се види, две су основне тенденције, заједничке свима новаторима: у форми, упрошћавање поетске технике до најпримитивније спољашности, у погледу стила као и у погледу ритма; у садржају, одбацавање „теме“, према томе одстрањење фабуле, анекдоте, догађаја, уз презирање смисла, на место чега долази интуитивно сугерирање „штимунга“. Место аналитичнога причања очљивих ствари, оних које се

дају чулима перцептовати, синтетично изражавање најскривенијих, најнедокучних расположења. Ако би требало у једној формули сумирати ове тенденције, онда би се то дало учинити овом реченицом једног француског критичара: нови претендују да постигну „максимум поетског садржаја са минимумом техничких средстава“.

Уз ове главне основне тенденције које треба да препореде поезију, има свакако још читава серија спореднијих и мање споредних одлика, како у форми тако и у садржини, које су више или мање заједничке новим песницима, и по којима се управо већ и сами нови деле на велики број разних школа. Тако нова поезија хоће да буде по превасходству демократска, и колико је могућно иде у корак са револуционарним друштвеним тежњама. У времену социјалног интернационализма, и у поезији се руше све границе, песници саосећају са целим светом, дишу подједнаком љубављу за сва бића, траже једну заједничку душу свему што постоји, и много даље још, посежу за васељеном. „Унанизам“, „универзализам“, „космизам“ и т. д. крајње су манифестације тих и сличних осећаја. Нова поезија се, затим, одушевљава научним прогресом нашега времена, и савремена техничка чуда нарочито је инспиришу. „Машинизам“ у поезији, онако како га је Гијо још величао, налази данас своју пуну примену. И тако даље.

Остаје питање како има да се схвати нова поезија. Један део критичара, и на страни и код нас, склон је да нове песнике посматра као декаденте, као последње дегенерисане, блазиране изданке једне богате епохе на издисају. Све важне и велике епохе у историји светске литературе завршавале су се декаденцијом, која се по некад изражавала врло шумно и бучно у књижевним делима. Тако многи верују да и данашња нова поезија није ништа друго до продужење или понављање декадентске књижевности, која се јавила још крајем прошлога века. Мени се чини да је ово схватање нетачно. Ја бих био за оно мишљење по коме данашње нове тенденције у литератури имају револуционаран карактер, и да према томе значе не крајњу тачку опадања, већ прву, полазну тачку једног новог пењања. Поезија декаденције се јавља увек у знаку претераног усавршавања и прециозног префињавања старих средстава; разнежена је, мекушаста, напудерисана и

намирисана као лака жена. Данашња нова поезија је пре свега рушилачка за све што је старо, и сва је згрчена у ставу једног снажног напора да се истински нађе нешто ново.

Да ли ће се успети, и када ће се успети ствар је будућности. Ма да несумњиво већ и у почетној периоди лутања и тражења, која се јавља још у првој десетини овога века, могу да се назру извесни позитивни резултати, дефинитивни закључци још не могу да се донесу. Нова поезија, и на страни и код нас, може већ свакако да покаже приличан број одличних нових песника, али је уз њих исто тако и врло велики број неозбиљних, шарлатана и мистификатора. Невероватно велики је број данас оних који се прикочавају уз нови правац само да би се ослободили свих великих напора које стара, „класична“ форма захтева. Ти „забушанти“ у поезији, ако је допуштено тако се изразити, схватају нову форму као ослобођење од свих тешкоћа поетске технике, и без талента, под револуционарном маском, хоће лављом кожом да прикрију своје голо убоштво. Они су врло опасни за будућност нове поезије.

Милан В. Богдановић.

ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО КРАЉ ПЕТАР.

I

Његово Величанство Краљ Петар I, после дуге и тешке болести, умро је 16 августа на Топчидерском брду. Рођен јуна 1844 у Београду, — који је напустио 1858 са својим оцем Кнезом Александром Карађорђевићем, — вратио се у Београд јуна 1903, као изабрани краљ Србије. Миропомазан је у манастиру Жичи, а крунисан у Београду 1904. Најстарија кћи краља Николе, Зорка, постала је јуна месеца 1883 његова жена, са којом је живео на Цетињу до 1890. После њене смрти, настанио се са децом у Женеву, где му је депутација Народнога Представништва саопштила да је изабран за краља Србије. Године 1915 повлачио се кроз Арбанију као и сви други војници, и докле год Србија није била ослобођена, пробавио је нешто на Халки нешто у Солуну, где га је болест задесила.

Име Краља Петра остаће везано за најважније догађаје и у нашој и у светској историји. За његове владавине сахрањена је аутономија Македоније, извршена анексија Босне у којој је четовао 1875, створен је Тројни Споразум, успешно је завршен Балкански рат 1912 и 1913, свршен је велики Светски рат, и довршено народно уједињење. За Краљем Петром жали данас цео наш народ. Народна жалост је искрена не толико што умире краљ - човек, колико што нестаје личности која је оличавала: напоре, страдања, мучеништво наших знаних и незнаних јунака и спасење, васкрс. нашега народа, његово у ослобођење и целокупно уједињење. Смрт оставља за собом увек нешто извесно, стварно.

II

Краљ Петар је дошао у Србију, после избора одмах, не познавајући ни људе ни ствари у њој. Оно што је знао то је било у главnome из новина, са Цетиња, и од људи који су били као и он далеко од земље. Јаша Ненадовић и Живојин Балугџић, његова два непоколебљива пријатеља, били су и сами већ неколико година пре 1903 у иностранству, те су и они своја обавештења имали из друге руке. И зато први његови кораци нису могли бити сигурни. Ново стање, створено једном завером, требало је с једне стране одржати, а с друге легализовати, и унутра и с поља. Две народне странке, од којих једна добро организована и јака у народу, признале су одмах стање створено 29 маја, те је унутрашњи положај земље био колико толико повољан. С поља није било тако. Аустро-Угарска, која је прва ново стање у Србији признала, довела је Краља Петра, одмах у почетку новoga доба, у неприлику. Она је очекивала компензације за свој гест; рачунала је да јој он то дугује. Она је то чак захтевала; и у једnome тренутку, пред царински рат Србије с Аустро-Угарском, њен утицај за мало те није превагнуо на Београдскомe двору. Тада је настао прелом, који је види се, био срећан за нашу будућност.

Две три прве године његове владавине имале су утицаја на његово држање до краја његове владавине. Да ли његова ближа сазнања у Београду из историје политичке борбе у Србији, борбе између партија и Круне, и између самих партија; да ли његово прво искуство са државницима; да ли

невизгладљиве успомене из 1858; да ли уверење да треба за управљање земљом много знања, да ли што друго, — тек он се решио да остави потпуно одрешене руке партијама у Народној Скупштини да оне воде послове у земљи. И о ту своју одлуку, за време своје десетогодишње владавине, једва да се једном огрешлио. Њему је често због тога много пребацивано и из свих наших партијских логора, али данас нема политичара, који може одрицати да је краљ Петар био строго уставан владалац.

Не треба мислити да је њему увек било лако чувати то своје држање. За десет година његове владавине, њему је требало и воље, и снаге да се уздржава, да ћути. У владама од 1903 до 1914 било је и владиних поступака које није одобравао, и министара које није трпео. Али, и те владе и те министре није он задржавао или отпуштао, него Народна Скупштина. Било је дана када је због њих долазио у праву јарост. Тада није било пријатно бити у његовој околини. Краљ Петар је имао својства својих предака: дар да трпи, али и склоност да плане и учини какву жестокост.

Остављајући својим владама одговорност за унутрашњу политику, Краљ Петар се није много мешао ни у спољну политику. Он је осећао као један просечни Србин из Србије. Његова осећања су била непроменљива, расла и опадала заједно са осећањем Београда из 1905 године па на даље.

Он је имао парочито симпатије за Французе, са којима је провео најбољу младост, а највише је ценио Русију. Французе је волео због њихове бравуре, због успомена из Ђаковања у Сенсиру и француско-прускога рата. Русе је сматрао за најјачи народ, јер је Русија трајала и поред онаквога страшнога режима. Осећаји неповерења према Бугарима, као и неверовање у грчку постојаност, преовлађивали су код њега. Превариће нас, говорио је у доба када су се водили преговори за закључивање савеза с ова два суседа. Оба уговора је са тим осећањима и потписао.

Немце, против којих је као Сенсирац војевао 1871, поштовао је као војнички најјачи народ. Али Аустријанце и Мађаре није трпео последњих година, и ако му је Бечка влада знатно олакшала положај 1903 год. И за владе Милована Миловановића, кад се говорило о његовој посети цару Франји Јосифу, а и доцније, за владе Пашића, Краљ Петар је био противан

тим посетама. „Вама је можда, говорио ми је он, влада наредила да радите на томе да ја посетим бечки двор. Ја вам кажем да моја нога неће ступити тамо никада; утувите никада. — Ја сам покварио посету коју је Милован спремао у Будим-Пешти... Кад је моја мати умирала она ми је дала три савета: Никад немој узимати истога слугу по други пут у службу, — чувај се људи које је Бог обележио, — запамти да је наш највећи непријатељ Аустрија! Пре ћу абдицирати али тамо нећу отићи.“ Италијанску окретност, гипкост, хитрину ценио је далеко више него војничке врлине. „Да се нешто може освајати дипломатијом, освојише опет цео свет!“

И кад су 1906 године обновљени дипломатски односи са Енглеском који су 1903 били прекинути, краљ Петар није показивао никакве велике склоности да иде у Енглеску. Велику пажњу је обраћао нашим односима са Црном Гором, чији је народ врло волео ради његове безазлености, бравуре и дуго-трпљивости.

III

Дошавши у Србију, краљ Петар ју је нерадо остављао. Сва његова бављења у иностранству од 1903 године до смрти, била су само званичнога карактера или по нужди (1915—1918). Као Краљ Србије био је посетио званично Петроград, Цариград, Софију, Рим, Париз, а у Београду примио Бугарскога Краља. Најбоље је везе одржавао са Краљем Италијанским својим пашанцем. Краљ Виктор и краљица Јелена били су у правој пријатељству, — са њима је стајао у редовној преписци.

Његове везе са Фердинандом Кобуршким биле су више конвенционалне. А везе са краљем Николом готово никакве, нешто због професионалне владалачке саревњивости а више још због улоге коју је Србија почела добивати за владе краља Петра.

Узвик, који се чуо приликом крунисања краља Петра „Живео Југословенски Краљ!“ и тадање манифестације омладине српско-хрватске и бугарске у Београду, мучили су много унука Филипа Орлеанскога и потомка Црнојевића, како су биографи краља Николе тврдили. Године 1912 оба балканска владара потписали су савезне уговоре са Србијом с уверењем да ће се они свршити на штету Србије. С истим таквим уверењем су улазили и Кобург и краљ Никола у светски рат, и ако један као савезник Немачке а други као савезник Србије. Везе са Руским двором, учвршћене удабом кнегиње Јелене

за кнеза Јована сина Великог Књаза Константина Константиновића, биле су од утицаја на држање Русије за време кризе од 1912—1913 и рата од 1914.

У личним односима између краља Петра и краља Николе, Краља Петра је врло много одређивало држање његовога таста према Шумадији, коју је, сваком приликом исмејавао.

Код Грчког и Румунског владара ценно је само вештину са којом су управљали народима својим.

IV

Краљ Петар је имао нешто од оне љубави за њиву, оне привезаности за земљу која је толико јака код нашега сељака. А нико му у земљи није био толико близак као сељак. „Погледајте како су дивни“; „видите како раде“; „све што ви покварите сељак ће поправити“; и т. д. говорио је он. И, никада није тако слободно и с више срчаности ниским разговарао као са сељацима; и њему и сабесединцима сељацима дрешно се језик. Утегнут у походну генералску униформу, коју није скидао до смрти, срдачан, без афектације, с доброћудним манирима старога човека, прилазио је људима. Мало је њих који нису ценили ту његову лепу особину.

Исто тако волео је војника, онога простог српскога војника. У њега је имао неку безазлено неограничену веру. Приликом једне свечане ревије трупа у иностранству, ревије трупа једне Велике Силе, запито га је Главни Командант те стране војске: „Шта кажеш за ове војнике“, — који су и ако мали али снажни у новој опреми од цокула до перјаница доиста сјајно изгледали? — „Мој један за твоја три“, одговорио је краљ у шали која је била збиља.

Сам лично живео је као војник, радио је од раног јутра до у мрак; држао је и сам тражио у кући војнички ред. Штедљив, и побожан, сазидао је породичну цркву, костурницу „Св. Ђорђа“ на Опленцу код Тополе, можда једну од најлепших цркава на Балкану. Крај ње је мислио и желео да проведе последње дане. Усуд, у чије је одлуке веровао, доделио је друкчије.

Са тим краљем, који је до 1903 имао буран живот прогнаног кнеза а од 1903—1918 имао кризу за кризом и своје земље и целога света, одлази једна славна епоха остављајући „Будућност на коленима Божова.“

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор.

По примеру других стручних часописа, ових дана излази прва свеска новог часописа: „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“. Оно што у својој области чине „Геолоншки анали“, „Гласник географског друштва“, „Архив за правне и друштрене науке“, и др., то ће нови часопис чинити у области књижевности, језика, историје, фолклора нашега народа. Шест наших старијих и млађих научних радника, махом професора нашег универзитета, основали су га и представљају у главном његову редакцију. То су ГГ. Веселин Чајкановић, Владимир Ђоровић, Милош Ивковић, Павле Поповић (уредник), Павле Стевановић (секретар уредништва), Тихомир Ђорђевић. Часопис је намењен стручној публици, и излазиће два пут годишње у свескама од десет табака од прилике.

Прва свеска доноси — у првом одељку који хвата шест и по табака — расправе ГГ. Љ. Стојановића (Млади Вук), П. Поповића, В. Ђоровића (Доментијан и Данило), П. Колендића, Тих. Ђорђевића (Књижевне прилике у Србији Кнеза Милоша), М. Ивковића (Један чакавски изговор), В. Чајкановића (Једна расправа о пословицама, писана на латинском језику), Д. Руварца, М. Костића, М. Васића (Црква св. Богородице на Левиши), А. Ивића. У другом одељку су стручне оцене, прикази, реферати, белешке о многим књигама и расправама дане струке. Оцена има — дужих и краћих — близу осамдесет, и њих су писали, поред неких од поменутих, још и ГГ. М. Решетар, В. Ђерић, Д. Анастасијевић, М. Тривунац, В. Петковић, Г. Новак, М. Будимир, У. Џонић, С. Матић, Б. Миљковић, М. Богдановић и др. Оне хватају четири и по штампана табака, петита, у ћирилици и латиници (некад и на руском језику), у врло мешовитом слогу (цитати латински, грчки, старославенски и др.), а све у лепој и богатој опреми, какву може да да само наша Државна Штампарија.

У место сваког нашег разлагања о значају, потреби и програму овог часописа, ми ћемо донети уредникову реч у целини, коју нам је редакција „Прилога“ љубазно уступила; у њој ће наши читаоци наћи све што је потребно као обавештење о овом листу.

Циљ овога часописа везма је прост. Као сви научни

часописи, он ће у својој области неговати науку, и чинити специјална научна истраживања. Он ће још да ради на што бољем организовању научног рада и на што јачем удружењу научних снага. Његово ће бити још да буди што шири интерес за питања наше струке.

Одавна је како је нама потребан часопис ове врсте. По струци *humaniora*, код нас заправо није ни било научног органа какав већ од дужег времена постоји за извесне гране природних наука или за науке правне и друштвене. Међутим, интерес за хуманистичке науке, нарочито националне, данас је много шири него што је недавно био. И рад на њима данас је интензивнији, као што је и број радника знатно већи. Током последњих година, нарочито оних које су непосредно претходиле великом рату, — код срећнијих броје и ратне године — накупило се доста научне радње коју је рат спречио да дође до израза. Није мали број наших научних радника који имају препуне фиоке фиша, картона, свезака, систематски сређеног градива, сваковрсних бележака и запажања, готових прилога, израђених студија и монографија, — које све стоје више или мање спремне за штампу. Надамо се да ће ускоро тога и више бити, кад се прилике среде и кад научне студије достигну и престигну полет који су раније имале.

Међутим, прилике за публикавање научних списа данас су горе — надамо се, само привремено — него пре рата. Књижевно-научних листова наших данас је мање него пре. Страни научни часописи који су се нарочито бавили питањима наше националне науке престали су већином, на свагда или привремено. Највећи је губитак у „Архиву за словенску филологију“ Г. Јагића, и овај ће часопис дуго остати незамењен ако не и незаменљив. Руски научни часописи, — органи Академије, научних друштава и универзитета — данас су гакође по готову суспендовани. Наше су академије и учена друштва претрпани, и радови у њима имају више година да чекају на ред. Тако данас наша специјална научна испитивања немају скоро ни једног органа — или полу-органа — у којем би се могла јављати. Криза је општа, у целом свету не само код нас, али је и општа тежња за поправком, па је сасвим природно да то буде и у нас.

Програм нашега часописа казан је већ у имену његову. „Прилози“ ће одиста имати као своје предмете књижевност, језик, историју и фолклор. Наравно, реч је о науци нашој, домаћој, националној, југословенској, а страна наука може улазити само спорадично, и то у малој мери, и док се за научну радњу наших *humaniora* не изврши диференциација и не оснују посебни часописи.

Књижевност свих периода и свих покрајина наших бића предмет наших студија. Ни теорија књижевности и упоредна

књижевност неће бити заборављене, јер се све то држи заједно с основним питањима наше домаће науке. Домаћа историја улази у програм толико исто можда као и књижевност, и у целом обиму свом: — политичка историја, културна, историја цркве, историја уметности. Поред књижевности и историје, „Прилози“ ће неговати и науку о језику, и доносити све врсте студија из ње; тако и фолклор, митологију, историју религија. Уз то ће неговати и друге сродне дисциплине. Ми узимамо наш програм врло широко, и сматрамо да наше студије имају ширу позадину него што им се обично даје у часописима за славистику. Оснивачи овога часописа — ГГ. *Веселин Чајкановић, Владимир Ђоровић, Милош Ивковић, Павле Стевановић, Тихомир Ђорђевић* фигуришу на њиховој листи — сами по својој вредности, као и по научним релацијама које имају, довољно гаранцију да ће се увек дати пуни научни карактер радовима из сваке од ових наука.

„Прилози“ ће нарочито обраћати пажњу оценама књига и расправа. Ми бисмо желели пратити целокупно кретање наше науке. Нама то изгледа специјално важно. Као што лепо каже изрека коју смо ставили као мото другом одељку нашег часописа: *notitia librorum est dimidium studiorum, et maxima eruditionis pars exactam habere cognitionem*. Сем те опште важности, бележење и пропраћање књига и расправа може врло много утицати на организовање научног рада и ширење и одржавање научног интереса у нас. Како је потребно држати наш свет у течају свега што се у науци ради! И како је то нарочито потребно за оне мале и скромне научне студенте и раднике наше који су далеко од научних центара, и за све младе духове које наша наука интересује! Нама би било највеће задовољство ако бисмо њима нарочито могли бити од услуге. Оснивачи овога часописа, који су скоро сви универзитетски наставници, сматрали би то као један од својих најбољих утицаја, као неко продужење свога наставничког рада, као ширу и бољу манифестацију тога рада.

Да ли ћемо успети у овом послу, ми, наравно, не знамо. Али се надамо да хоћемо, ако прилике буду неке zgodne. Хвала буди Г. Милин Трифуновићу, бившем министру просвете, излажење овог часописа постало је могућно, а имамо наде да ни његови последници неће прекидати са једном добром традицијом.

За сарадњу држимо да немамо разлога бојати се. Круг сарадника за ову прву свеску ограничио се само на оне који су најближи редакцији; то зато што се за њу писмо ни обраћали свима научницима које мислимо позвати: позивање је остало да се учини тек са публикацијом ове свеске. Али је по себи јасно да ће се круг сарадника доцније све више ширити.

Можда ће наша најближа потпора бити *Друштво за српски језик и књижевност*. Ово младо друштво, о којем

укратко рефериршемо у једној белешци, и које изванредно лепо папредује. даће, надамо се, једним добрим делом свога рада обилате помоћи нашем часопису. Даља потпора биће, држимо, сви други научни радници по нашој струци широм целе наше отаџбине, и можда и још шири круг. Никаква уска гледишта не постоје код нас — о томе држимо да већ ова свеска даје доказа — и свакоме је слободно хоће ли публиковати свој рад у ћирилици или латиници, у српско-хрватском језику или у словеначком наречју. За будућност, наше наде расту и кад погледамо на озбиљни и вредни подмладак на нашем универзитету, а уверени смо да се то може рећи и за подмладак на свима универзитетима и факултетима наше земље. Ако данас и има нешто кривих и лажних идеја о науци у наших студената, ми смо уверени да ће само мало времена требати да се ови врате старим традицијама. Они ће још у већем броју и с више разумевања завољети рад, знање, солидност студија. Они ће доћи до пуног познања како је детаљно, тешко и сувопарно испитивање увек основ оним занимљивим, јаким и књижевно добрим научним делима, која су њихова претежна симпатија. Неће много времена проћи а букнуће живот млад у једној јачини и ширини незапамћеној у нашој науци.

Наши ће читаоци бити љубазни да за прво време воде нарочитог рачуна о тешкоћама на које данас наилази уређивање оваквог часописа. Стање после рата донело је сасвим нове тешкоће. Не само што смо у рату изгубили доста врских млађих снага које су могле бити јака потпора нашега часописа, него су и научне прилике, за оне који су остали, много теже. Жалосно стање наших опљачканих јавних и приватних библиотека и архива, оскудица често елементарних средстава и књига, дезорганизација рада, опште невоље данашњег живота, — све то знатно отежава данашње научне студије, и где је пре рата био потребан минут два да се један закључак провери или који потребан податак нађе, данас треба огромно много времена, труда и врло често путовања и трошка.

Даће Бог те ће се ово стање убрзо побољшати.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ГОРЊО-ШЛЕСКО ПИТАЊЕ ПРЕД ЛИГОМ НАРОДА. — РЕПУБЛИКА БАРАЊА.

Врховно Веће је имало неколико састанака у Паризу. Дискусија се водила о Горњој Шлеској, о Малој Азији, о помоћи гладној Русији. Између Француске и Велике Британије није могло доћи до споразума о Горњој Шлезизи. И, да се не би дошло због Горње Шлезизије до раскида, а ради овога питања је и било сазвано Врховно Веће, — решено је да се преда на решење Лиге Народа. Обе стране примиле су да се повинују решењу Лиге Народа. Лига Народа се сад јавља као Суд пред којег ће изаћи са подједнаким правима одбране и Немци и Пољаци. У Врховноме Већу, из кога су Енглези изоставили, први пут, белгијскога представника, Французи су били усамљени. Италија и Јапан били су на страни Енглеза, Амерички представник, на којег су Французи рачунали много, дао је изјаву да неће да се меша у европске послове као што је Горња Шлеска граница.

Лојд Џорџ је, као што је већ овде писано, заступао мишљење, да је Шлеско питање у ствари једно од најлакших европских проблема. Као географски, економски и статистички проблем њега је врло лако решити. Али, као политички проблем он је врло замршен. Многи Французи мисле да кад се одузму од Немаца угљени рудници, оловни рудокони, гвоздена индустрија из руку немачких да ће Француска бити обезбеђена од Немаца. Такво поступање, као и питања о радницима по рудницима, о надзору над њима, о њиховоме удруживању, још више отежавају ствар. Лојд Џорџ је и овога пута тврдио да је Горња Шлезизија и по броју становника, и по броју вештих и невештих радника, и по величини уложенога капитала, немачка покрајина. И како у Уговору Версаљском јасно стоји да се Горњо-Шлеско питање има решити по бројноме, економском и географском положају у Горњој Шлезизији, а не по политичким разлозима Француске која је хтела одузети све од Немаца па предати Пољацима. По његову мишљењу такво решење била би једна неправда, која би, кад-тад, довела до рата у Европи. Французи у ствари не суде хладно, те не виде где је за њих права гаранција да их Немачка неће напасти. Сигурност Француске није у шлеским оловним, угљеним рудницима. Њена сигурност зависи од три услова. Један је да се Немачка потпуно разоружа; докле год Француска не буде убеђена да не постоји више она велика немачка војска, која је спремана последњих десет година, докле неће бити Француска сигурна. Данас те војске нема, јер се не могу у тајности спрематити ни велика војска, ни велики топови, ни ратни бродови, ни ваздушне лађе. Немачка не може да

спреми више ништа велико да цео свет изненади. Други услов за сигурност и Европе и Француске јест онај слом на дому што је снашао цео Немачки народ после овога рата. Трећи услов за сигурност јесте у томе што ће сваки онај који намерно изазове нови рат изазвати против себе цео цивилизовани свет. Ко буде рат изазвао, може у почетку имати и некога успеха, али што већи први успех, тим тежи притисак на изазивача, и већа несрећа за њега.

Оваква разлагања Лојда Џорџа, изазвала су велику јавну дискусију, јер је он говорио овако и у Врховноме Већу и у Доњем Дому. У Доњем Дому је добио једногласно одобравање и својих и опозиционих партија, и ако не у свој енглеској штампи. Француски председник владе одговорно је Лојду Џорџу у Народној Скупштини. Бријан је одбио да се Француска у решавању Горњо Шлескога питања руководила само обзирима своје сигурности. Французи су народ који воли толико исто правду као и Енглези, и они хоће да се изврши Версаљски Уговор. Лига Народа ће решити ко има право они или Енглези; али француски правници једнодушно тврде, да по томе Уговору Горња Шлезација треба да буде подељена. И, та деоба њена треба да се изведе на етичкој основи; један поглед на карту Горње Шлезације довољан је па да се човек увери да је она подељена на два дела, западни Немачки, источни Пољски; ту деобу је и плебисцит утврдио. Економски разлог је у корист француске тезе; Немци су оних пет милијарди, које су 1870—1871 узели од Француза у име ратне оштете потрошили на подизање индустрије у Шлеској, и то баш у овоме спорноме пољском делу Шлеске.

Ми смо навели ова излагања оба шефа влада француске и енглеске, да се види како и зашто се не слажу, и да се види каквим се разлозима брани и једна и друга политика. Један поглед на карту Горње Шлеске, на предложене граничне линије, на резултат плебисцита и на чл. 88. Версаљскога уговора, довољни су да поколебају мишљење да је становиште париске владе чврсто и оправдано. Оно је оправдано само са чисто француских данашњих интереса; иначе, ни са становишта пољскога ни са опште европскога није.

Савет Лиге Народа је већ скупљен да претресе и одлучи овај дуготрајни спор између Лондона и Париза. Данас сутра знаће се да ли је могао да нађе то решење, јер не треба заборавити да, на основу устава Лиге Народа, одлуке Савета треба да буду донесене једногласно. Ако Савет буде једнодушан онда је све у реду; али, ако се не могадне доћи до једнодушне одлуке? Ствар ће се опет морати вратити Врховноме Већу, које је 7. августа изгубило право да се зове Светским Судом. Тога дана се Врховно Веће огласило неспособним да реши један проблем, његови методи и процедура су рђави и узалудни; његово даље функционисање чак је и

једна погибија за енглеско-француски споразум, који је стварна база за одржања данашњег стања у Европи. А зар би могло бити друкчије? Две године како то Веће ради. Оно се састаје само кад се појави каква криза. Шефови владе се на брзу руку скупе; на врат на нос решавају, њихове одлуке, чак и кад су стручњаци спремили цео потребни материјал, јесу онакве каква је владина политика. Стручњаци су унапред навијени према захтевима владине већине и партијске; они који искрено траже средњу линију за измирење оба мишљења често бивају исмејани. Радгона и Корушка с једне и Горња Шлезија са друге стране пружају пример, како треба рачунати с одлукама Врховнога Већа. Кад се тиче нас онда се грми из Париза: морате испунити уговоре; кад се тиче њих онда се ради овако као данас са границама у Горњој Шлезији. Ако је последња седница Врховнога Већа била његово надгробно слово, а Ускрсење Лиге Народа, онда је то једна велика добит за цео цивилизовани свет и за светски мир.

Евакуација Барање је ишла брже него се очекивало. Врховно Веће, коме су се обратили и наша влада и мађарска, наредило је да наше власти имају испразнити одмах рударски басен. Врховно Веће је нашло и овога пута да је уговор Тријанонски јасан и да га треба без поговора извршити. Докле су се о томе водили телеграфски разговори, дотле су неки наши људи прогласили „барањску српско-мађарску републику“, заклели се да ће чувати њену независност и целокупност. После неколико зборова и декламација овде и у Печују, Барања је предата мађарским властима. Разочарања и жалост су код Срба Барањаца следовали оваквоме свршетку једне започете и из раније припремане ствари. Бела Линдер, бив. министар у Карољијевој влади, подржаван од неких наших одговорних лица у Београду, радио је већ неколико месеца у Барањи на оснивању ове републике. Он је веровао да ће Мађари, Јевреји и Срби у Барањи створити неку самосталну и револуционарну Републику, и наметнути свршен чин Европи. Можда је рачунао да ће га и наша дипломатија подржавати. Обмануо је и себе и људе, и они њега. Нико није хтео да брани ту неозбиљну ствар. Оваква експериментисања наших Жечтовских, д'Аунуција, Корфангија, само наносе штете угледу наше државе и достојанству наше дипломатије.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Август 12—1921. — Врховно Веће одлучило да преда Савету Лиге Народа Горњо Шлеско Питање на решење.

Август 14. — Врховно Веће одлучило 1) да се економске санкције противу Немачке смање и да се припреми план за смањивање окупаторске војске у Немачкој; 2) за ревизију Северскога Уговора није

још дошло време; 3) да се помогне Рускоме народу који пати од глади али под извесним условима; 4) да се наша држава позове да прими одлуку о опраштању ратнога дуга Аустрији.

Август 17. — Састао се интерпарламентарни Конгрес у Штокхолму.
Август 18. — Одлучена евакуација: Барање.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ЖЕТВА И АЖИЈА.

Крајем августа, када су, у срећно време, објављиване међународне статистике земљорадничке производње у дотичној години, ми још немамо ни приближно тачних података како је испала овогодишња жетва у нашој земљи. Карактеристично је, да су недавно објављени у страниј штампи подаци о светској жетви, али нигде није било помена о држави С. Х. С. Међутим, и Румунија и Бугарска биле су заступљене у тим прегледима. Ми као да не улазимо у састав међународне трговине и као да се на нас уопште не рачуна.

То је донекле разумљиво. Саобраћајне, царинске и друге тешкоће толико су одвратиле стране купце од нас, да ни једна западно-европска држава не долази да купује наше производе. Ми смо упућени у главном на непосредне суседе (Аустрија, Чехо-словачка и Италија) од којих прве две државе имају валуту гору од наше.

У оцени овогодишње жетве изгледа да је претерано сувише оптимистичко, као и песимистичко гледиште. Ми смо имали, заиста, ове године једну ретку, незапамћену жегу. Али, на супрот томе, један део (Босна) страдао је пре тога од поплаве. И као што је претерано мислити да услед суше „изгоре све“, исто је тако вероватно да ни поплава није нанела толико штете, као што се у први мах мисли.

У оскудици званичних података, ми смо принуђени да се послужимо трговачким извештајима, који се слажу у томе, да је жетва јечма и овса била испод осредње, местимично рђава, али да је пшеница дала средњи годишњи просечан принос. Јужна Србија и брдовити крајеви (Ужички округ, Источна Србија и један део Хрватске) имају жетву боље од просечне. Војводина је дала средњи принос пшенице. Овса и јечма нема квантитативно много не само с тога што је у извесним крајевима жетва била рђава, него што је ових житарица мање засејано него ранијих година. Узрок овоме треба тражити сталној забрани извоза ових артикала и у опасности, да се не реквизирају или откупе по таксираној цени за државу (војне потребе).

Што се кукуруза тиче, изгледи на жетву били су врло неповољни. Тек од последњих киша (средином августа)

сматра се, да је ситуација за 50% поправљена. И од тога времена осећа се лабавија тенденција на житним тржиштима у земљи. Дотле је, под утицајем депресије, створене сушом, цена пшенице достигала фантастичне цифре од 280 до 300 динара, па и преко тога. Понуда је уопште била врло слаба, јер је довоз био минималан, пошто земљорадник са свим опрезно поступа и не продаје пшеницу, док не види какав ће бити принос кукуруза. Оне високе цене биле су изнад сваког светског паритета, и тек сада почеле су да се спуштају.

Кад се узме у обзир да је око 2,000.000 јутара било засејано пшеницом у целој земљи и да је просечан принос шест метарски центи од јутра, онда се оправдано рачуна да ће овогодишњи жетвени принос пшенице изнети 12 милиона мет. центи. Ако се од тога одбије количина потребна за семе и за исхрану становништва, онда остаје за извоз око 15.000 вагона пшенице. Заједно са јечмом и овсом, укупан извоз жита биће на 20.000 вагона. Ово ће се моћи у толико пре очекивати, ако се у последњем тренутку спусти извозна царина на пшеницу. Наша роба проћи ће добро у иностранству, јер је овогодишња пшеница одличног квалитета. Хектолитарска тежина достиже 83 и 84 кграма, а обично износи 77—78 (прошле је године била 72—73).

Кад је реч о жетви, да поменемо овде и бербу шљива. У Србији се рачуна да ће бити за извоз око 2500 вагона сувих шљива. Босна ће дати свега 1.500 вагона, јер је род овогодишњи слабији него 1920. Укупно, дакле, биће за извоз на четири хиљаде вагона, за које ће се унети у земљу еквивалент стране валуте скоро за двеста милиона динара.

И поред овако добрих изгледа на јесењу извозну сезону, наш динар јаче пада у другој половини ове године, него у првој.

То је једна појава, до сада незапажена код нас, и ми ћемо покушати да је објаснимо. Докле је прошле године Београдска берза унапред рачунала са жетвом и динар се почео још у мају месецу поправљати, тако да су у јулу курсеви страних валута и девиза били најнижи, дотле је ове године, у јулу, динар тако нагло и страховито падао, да се Трговачка комора нашла побуђена да сазове једну конференцију трговаца и банкара ради саветовања, шта треба предузети па да се динар поправи.

Та конференција била је крајем јула, и на њој су узети у обзир сви моменти који утичу на курс; говорено је о трговинској, финансиској и саобраћајној политици, о накнади штете итд., али је и после тога ситуација остала иста.

За последњих педесет дана, курсеви страних девиза су се кретали овако:

	1 Јула	30 Јула	20 Августа
Д и н а р а			
Лондон	140.—	159·50	161·75
Париз	300.—	342.—	341.—
Њујорк	37.—	43·80	44.—
Женева	625.—	730.—	740.—
Солун	201.—	230.—	230.—
Рим	183.—	186·40	188·60
Берлин	50·25	54·95	52·17
Беч	5·22	4·65	4·18
Праг	50·75	56.—	52·77

Као што се види, једино су чек на Беч и Праг у паду, а сви остали курсеви иду навише. Чак и италијанска лира, која у Паризу стално пада, овде се диже на истој висини. Чек Милано пао је на Париској берзи, од почетка јула, за 6 франака (од 61 на 55 франака за сто лира), али се код нас то не опажа. Чек на Лондон у Паризу је стационаран за последњи месец и по дана, а код нас показује толики скок. Исто тако код долара су биле незнатне промене, докле је код нас показао велике вариације.

То долази отуда, што се код нас паритет израчунава према француском франку, а овај је стално у скакању. Та појава, међутим, не може довољно да се оправда, кад су све главније берзе у свету биле релативно мирне. Општа економска ситуација земље врло је повољна. Жетва је добра, извоз врло интензиван. За прво полугође ове године вредност извоза износила је преко једне милијарде (у 1920 год. свега 455 милиона динара за исто време), а у другој половини године извоз је свагда јачи него у првој. Увоз је, напротив, слабији него 1920, нешто због повећаних царина и високе акције, а нешто и због тога што је земља прилично снабдевена најпотребнијим артиклима. Пасива у трговинском билансу ни у ком случају не може бити онако велика као 1920.

Питање се поставља: зашто онда динар пада? Ми мислимо да су у првом реду политички догађаји за последњи месец и по дана силно дејствовали на курс динара. У иностранству немамо штампу која објективно посматра нашу политичку ситуацију. Беч има јаког утицаја на Загребачку Берзу, и ми видимо да у последње време она утиче и на Београд. Даље, Министарство Финансија води једну политику, која не ужива поверење пословног света. Уредба о девизама и валутама укинута је у најнепогоднијем моменту. Један добар део здраве валуте (поглавито долари), уместо да оде за наша плаћања у иностранству, отишао је у Беч, а у накладу зато добили смо аустријске круне. Држава се за своја

плаћања у иностранству покрива и сама не берзи. То је увек био разлог код нас да се курсеви држе чврсто.

Пре неки дан објављено је скоро у свима листовима, како је Министарство Финансија предузело мере за поправку динара. То је једно наређење, које је потекло из Генералног Инспектората, а тиче се трговине златним новцем. Ово је наређење један документ више, како се наредбама Министарства Финансија постижу супротна дејства од оних, која се желе постићи. Од како је то наређење саопштено, на Београдској Берзи не котира се више курс наполеодора! А колико се курс динара поправио, видели смо из предње статистике.

Главни је циљ тога наређења био да се спречи износ злата из земље и несавесна спекулација, а остављено је широко поље да се из земље изнесе долари, швајцарски франци и друге валуте које су еквивалент злата. И зар Министарство не зна, да курс наполеодора стално зависило од курса долара и швајцарског франка и да је чек у то време био испод паритета?

Државни буџет за 1921/22 годину још није готов, и са неизвесношћу се гледа, дали ће предвиђени дефицит износити једну или две милијарде. Онај министар финансија који нађе начина да извуче новац од сељака, из масе народа, тај ће решити проблем. Војводина није платила порез ни за 1919 годину, а у Мачви један добар домаћин сеоски признаје сам, да је пре рата продавао педесет товара пшенице да плати порез, а сада измири дужан порез са три товара пшенице. Докле је цена пшенице двадесет пута већа него пре рата, дотле је порез на земљиште остао исти. Тек сада је решено да се порез на принос земљишта три пут повећа.

Садашњем министру финансија припада заслуга, што је почео енергично и без много обзира да повећава приходе. Закон о таксама, са повећаном тарифом, треба да ступи на снагу 1 септембра, а тако исто повећани су ставови и код државне трошарине.

Ако се хоће да наш динар добије пристојан курс и да дође бар на висину на којој је био прошле године у ово доба, онда би требало отклонити све оне узроке који су дејствовали на неповољан курс, а наиме:

1) Реализовањем зајма на страни платити све подужнице државне, и за дуго спречити да се држава не појављује на берзама као купац страних девиза.

2) Забранити потпуно узоз луксузних артикала, и завести строгу контролу не само на граници, него и у земљи.

3) олакшати извоз побољнањем саобраћаја и укидањем свих извозних царина, које још постоје. Задржати осигурање валуте и обезбедити да се девизе, добијене од извоза, стављају првенствено увозној трговини на расположење.

4) Рочна плаћања наших увозника у иностранству пролонгирати за дуже време, те избећи да се девизе купују и за измирење раније датих кредита. Ако је потребно, овде треба и држава да гарантује иностранству.

5) Да Народна Банка сваких 8 дана објављује редовно своје стање, а не да се стање новчаница у оптицају дознаје после месец дана.

6) Да се држава више не задужује код Народне Банке, већ да постепено плаћа дуг на тај начин, што ће завести строгу штедњу у издацима, а приходе знатно повећати и енергично их прибирати. У томе поступати без милости и без икаквих обзира.

Н. СТАНАРЕВИЋ.

Б Е Л Е Ш К Е.

Народ. — (Сарајево, власник Д-р Никола Стојановић; Нова серија, год. I) Око овога листа који је један од сасвим добро уређиваних недељних листова не само у Босни и Херцеговини него и у земљи, окупило се неколико сарадника „Народа“ старе серије. У традицијама свога првога уредника Ристе Радуловића, данашњи „Народ“ покушава опет да окупи у једно све што је напредне и здраве интелигенције у Босни и Херцеговини, „Народ“ не знајући за три вере, за три имена, отвара очи заслепљеним националистима, сузбија паланачке идеје и схватање на задатке народа и његових вођа, указује на погрешке, и упућује на подизање народних маса. Актуалан, реалан, озбиљан, „Народ“ је за неколико месеца свога излажења постао нека врста регулатора и коректора јавнога мњења у Босни и Херцеговини. А објављујући да ће од сада излазити двапут недељно, па и сваки дан, „Народ“ показује да његов рад налази одзива ван Босне и Херцеговине.

Краљ Никола и предаја Ловћена. — (Књижара Г. Кона, 1921. стр. 31). Бивши аустријски војни изасланик у Црној Гори пуковник Хупка, штампан је у *Deutsches Revue*, нека своја сећања о бив. Краљу Николи. На те успомене осврнуо се г. Св. М. Јакшић у овој брошури да утврди неискрен рад његов у току 1914 и 1915 године. И ако пријатељска и у доброме смеру ова открића потпуковника Хупке, утврђују оно што се знало раније. Краљ Никола у вечитој игри за своје и за туђе, за ситно и за велико, потоњих година без осећања за стварност, губи и себе и цео свој владалачки дом. Један сјајан почетак, а један мрачан крај.

Мих. М. Ђокић, Из полицајског живота, — две свеске 1919. — Г. Ђокић је прикупио у своме делу „анегдоте, црте, епизоде“ из своје велике праксе полицајског чиновника. Читалац има утисак да писац прича ствари онако како су се десиле, и зато његово причање има сав интерес једног документа за познавање нашег друштвеног живота. Начин његовог причања опомиње на начин познатог полицајског приповедача Тасе Миленковића.

Темељ југословенскога уједињења. — Hermann Wendel: *Der Schlussstein der Südslavischen Einigung*, Deutsche Politik, св. 31., 30 јули 1921). Овај неуморни работник на зближању између Југославије и Немачке, написао је овај чланак о нашем новоме уставу. Оно што је излагао о Уставу и о намерама група из већине, о извесним одлукама пре доношења устава (криза због имена државе), тако је сигурно као да је цитирао од речи до речи мисли шефова владајућих странака. Због тога и због објективности са којим овај публицист посматра и пише наше ствари, и овај је чланак од интереса.

Један од млађих француских приповедача, Жан Жироду (Jean Giraudoux), познат као нежни хумориста са сувише утанчаном психологијом и са сувише духовитим метафорама, написао је, под именом *Сузана и Тихи Океан* (Suzanne et le Pacifique) модерну француску варијанту старог енглеског *Робинсона Крузоа*. Оба романа описују историју једнога бродоломника избаченога на једно пусто острво, на коме је он једини становник, али, остављајући ту полазну тачку на страну, све је у француском роману друкчије него у његовом енглеском обрасцу. У енглеском роману, тај је бродоломник човек; у Француском, није човек него жена. Жироду је имао чудновату идеју да на Робинсоново острво мете једну модерну Францускињу, и то још девојку: госпођицу Сузану. Али између Сузанае и Робинсона не постоји само разлика пола, него и разлика расе, и та друга разлика још је може бити важнија. Робинсон, као што је Тен лепо показао, јесте Енглез од главе до пете. На свом острву, он се понаша као један англо-саксонски колонист, предузимљив, истрајан, практичан, методичан, који, силом воље и тачном оценом чињеница, ствара сред дивље природе једно ново огњиште цивилизације. Упорним и смињеним радом, Робинсон, имајући од алата само секиру и ренде, подиже свој дом и развија свој домазлук, тако рећи ни из чега. Он живи као један сеоски домаћин, коме недостаје само људско друштво на да буде сасвим задовољан. То острво на коме је засновао свој home, Робинсон је као прави Енглез одмах анектовао за своју отаџбину; спасен и

враћен у Енглеску, он се не одриче свога острва, настањује на њему своје људе и ствара једну колонију. Оваква чуда енергије и овакве колонизаторске способности није тражити од једне слабе женске, и зато је и Жироду изабрао за своју Сузану једно рајско острво на Тихом океану, острво цвећа и тица, на коме је вечито пролеће и на коме целе године има воћа за јело. У овој погодној средин Сузана нема ни потребе ни воље за радом; цео њен острвски живот пролази у левентовању и сањању... Интерес таквог романа у коме има само једна личност, па и та једна не ради скоро ништа, — интерес таквог романа може бити само психолошки. Ако је енглеза Дефо занимало, како би се један човек, бачен на пусто острво, могао одржати у животу, француза Жироду занимало је, како би се једно тако друштвено створење као данашња Францускиња морала изнутра променити, када би у један пут остала у потпуној самоћи. Он показује како та жена, чим је истргнута из друштвеног живота, почиње осећати његову извештаченост коју пре није осећала; многе ствари које су јој пре изгледале занимљиве и важне, више јој не изгледају такве. Али, у колико се одваја од друштвеног живота и губи интерес за њ, њено сећање слаби, она заборавља имена и ствари које је знала, и у том општем заборављању цела њена морална индивидуалност прети да ишчили. И у страху да не изгуби своје ја, Сузана тражи на све могуће начине да парчета сећања која су јој остала, сачува и учврсти... Ако Робинсон представља борбу за одржање физичке личности, Сузана представља борбу за одржање моралне личности. Ова борба могла је бити врло патетична. У једном роману Џозефа Конрада, један човек остављен сам на острву, губи потпуно духовну равнотежу, и из страха од самоће врши самоубиство. Жироду не иде тако далеко. Његов је роман држан стално у тону хумористичне фантазије, и све се свршава лепо.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 2. — 16 Септембар, 1921.

ЗАГРЉАЈ.

Негде на Истоку живео је отац са сином. Син је био плав и нежан, сушта слика оца. Али отац је ипак говорио да би друкчији син био љубљено и право његово дете, а овоме је пребацивао да је такав као да је Бог зна чији, и једаред му је у љутњи казао да га и не познаје. Говорио је старац тако због тога, што је желео сина кротке нарави и тиха гласа, радљива као мрав, који би се дивно очевау богатству, и трудио се да га још повећа. И који би брижљиво и нежно превијао старицу рану, што се сваког пролећа јављала на истом месту његове леве руке. Син је међутим био прек и охол; трошио немилнице; опијао се; и у пијанству се гушао болесне руке старца, који би, говорио је, требао да има тело чисто као у свеца.

Али, када је једном приликом трљао своје тело мирисом, син спази на себи нешто што га је више од свих знакова сличности подсећало на оца. На левој руци, на три прста испод лакта, црвенела се врела пега болести као и она у оца. Син ју је сакрио и ћутао. А рана се ширила и дубила, постајала ружнија и болнија. Исто као у оца. Најзад, под зиму, она се охладила, и покрила се танком, лажном покожицом исцељења, као и у оца.

Опет је, једне вечери, избила распра између оца и сина. — Свако у нашем граду има ваљану децу, само ја храшим неваљалца! — Син се смејао из свег гласа. — Свако, сем тебе једног, има ваљано дете! Па то је прекрасно, старче мој

А знаш ли шта је страшно и ужасно? Страшно је то, што нико на свету нема ваљаног оца!...

А кад идућег пролећа рана на руци очевој није више кувала и пробијала, и он се тим похвалио, загрнуо је рукав свилене своје одеће син, тргао завој три прста испод лакта леве руке, и говорио :

— Кад си већ почео да делиш наследство, доврши. Иди у комору и изнеси све што је мој део у накиту и новцу, и нареди да се из стаје истера све што је мој део у коњма и камилама.

— Сине, сине мој! — дрхтао је отац уплашено збуњен.

— Оче, оче мој! — понављао је син неколико пута. — Као што развејан пепео јелин још увек мирише мирисом лека, тако ће растурене кости твоје и моје још увек показивати белегу истог порекла. А сада ћемо се растати. Растаћемо се без суза и без довиђења.

Загрлише се отац и син, и загрљај њихов беше страховита борба.

Узео је затим син свој део имања, убио коња који није хтео одмах из куће да га понесе, и кренуо се у свет. Јахао је не осврћући се за кућом, и нестао је најзад у црвеној вечерњој магли, што се као пламен дизала над луком.

Отац је запомагао, па је после занемео. Дигао је био у један мах руку да прокуне, али се савио као црв, кад је у тај час последњи пут залепршала на ветру плава свилена хаљина одметника.

Син се затим предао слободи, раскоши и уживању; јелу, пићу и женама; нераду и неспавању. Мењао је толико одела колико љубави, а толико љубави колико ћуди. Говорио је: деспот разбија пехар из којег је једаред пио. — А ојађени отац се сакривао од људи, и једва је узимао храну и једва се одмарао. Очи би му некад и заспале, али срце његово је непрестано бдило. А чело му беше облак из кога једнако плачеви ромњаху. Миловао је децу у плавим хаљинама. На плавој свили је писао дуга писма у непозната места.

Једнога дана, међутим, дође оцу оваква мисао: син мој је био нејак, и ја сам му снагу дао; био је сиромах, и ја сам му богатство дао. Ја сам дакле и господар и властелин над њим и сада, и нећу више да плачем за неблагодарним. Окоснуо се старац на болну душу своју, погордио се незаслу-

женом судбином својом, узео поносит ход и велељепну хаљину жалости, и стао пред људе као мученик и жртва.

Тако су живели, с ове и с оне стране растанка, отац и син. Син охол у греху, отац охол у страдању. Сваки од њих у вери да је његово право, и да је његова победа у будућности. И очекиваху ту будућност.

А будућност, тај ничији савременик, то средиште вечности коме се ни за корак нико не може да приближи, та будућност је знала да и у тој распри једно морају најзад бити и хтети противници. Баш као што сунце пече и суши, а киша влажи и хлади, а обоје су слуге једном и истом делу.

Прошло је три године дана. Син је осетио да су му досадни злато, вино, руже и жене. Нешто га је кињило и узнемиравало. Наљутио се, и предао се опет помами најраскалашнијег међу раскалашницима. Викао је: отац свога презирем, а Бога да ли има, ко то може да рекне! А када га, савладаног од преситости сваке врсте, људи упитаху да се није можда сетио дома, ударно је у сву силу смеја и пркоса. — Немам ја ни рода ни дома; као камичак од планине, тако сам се одронио од колевке своје.

Али, пошто се људи одмакоше, охолост клону. Син осети да му уживања леже на души као тешко камење. И одједаред се, као животиња, испружио по земљи и није могао главу да дигне.

Неколико дана после тога стиглоше одметника и глад и дроњци и презирање. Штака овчарска се обрела у руци бившег деспота и господара. Викао је међу стоком: — Шта је то у мени празном и истрошеном што ме још раскида и мучи? Ако си ти, Боже, изађи из мене! Јер нећу да познам ни смиреност ни кајање. Не верујем у грижу савести. Не верујем у човека и тајне. Хоћу да са мном буде као са цветом који изгуби мирис и мртав је, као са вином коме изветри снага и мртво је!

Душа се на то мало притајила. Али у толико више стаде глад да мучи тело. — Кора хлеба или купница млека би ми живот повратиле! — Али земља беше штура и неплодна, а вимена оваца висила су сува као сува болест.

Освртао се овчар и тражио коме би тугу своју казао. и вређало га је равнодушно блејање стоке и чудан поглед магарице. Ушао је у колебу, а сузе се просипале по грубој

одећи дотле, док се све нити не напише туге, и хаљина поста горка и отровна.

Једнога јутра опази овчар да џбун крај колебе његове још цвета, и ако је хладноћа већ почела. Обузе га нешто топло и благо. Радост, милост, или Бог — питао се. У том часу прође стазом жена с којом је уживао и грешно. Благодост прође, у овчару гракну нешто врело. Он позва жену да му откине гранчицу џбуна. Жена га погледа са страхом, и пружи руку да се маши стабла. А човек жудно дохвати и стабло и руку. Али цветови се, сви до једног, сасуше жени у простране рукаве, а блуднику остаде у руци само црна грана. Као што је грешној Потифаревој жени само хаљина Јосифова остала у руци.

Застидео се бедник пред овцама око себе и пред ритама на себи. Ударао се у прса и желео смрт. Завидео је лешини псета, коју је сунце сушило и у пару претварало. Камење и дрвеће око њега говораше: покај се, и биће ти лако души и телу. Али он не осећаше смисао тишине, и не виђаше друго до камење и дрвета...

А отац одметников је међутим живео овако: о првој годишњици одласка свога сина он је, тих и мудар, говорио људма око себе да сада зна да душа деце не води порекло од родитеља, да је детиња душа старија и од очева оца, да су безбројне године старости њене и незнано порекло њено. О другој годишњици одласка синовљева отац је изгледао као да ће скоро умрети. Ноћу га је мучило нешто тајно. Почео је на дугим молитвама да клечи, да се кара; али је падао у сан с надом да за патње и страдања његова награда ипак мора доћи. О трећој годишњици одласка блудног сина десило се старцу неочекивано. Као да му је одједаред прсло нешто у грудма, стао је сам себи да виче: Гле, пут порока и греха, којим дете твоје оде, тај пут није почео у пећини или у шуми каквој; тај пут је почео ту, пред твојом кућом, на твоје имању, од твојих рођених стопа!...

И старац тражаше наочари да би видео води ли пут у пропаст од његових свакидашњих и рођених стопа. Нашао је стазу и без наочари. И пошао је том стазом, вешто и хитро, као по давно познатом и много гаженом путу. Иђаше, иђаше, и одједаред, с оне стране, по истој стази, долажаше му у сусрет син.

А син се као на крилима журио оцу. Угледао је прво виноград, па имање и кућу, па оца свога на вису, и сенку очеву по стрмој падини брежуљка. Дошавши сасвим близу, паде и загрли сенку очевих ногу.

А отац је осећао стид, већи но што му беше радост. Стид се још појачао кад се старац сетио да је то оно што је чекао од будућности и од свога права: грешника на коленима у праху пред собом... Дрхћућим рукама је дигао са земље сина, али хаљином својом, хаљином која није више била црна, не усуђиваше се покривати рите и голотињу његову.

Загрлише се чврсто дугим, топлим, слатким загрљајем.

Али и тај загрљај беше страховита борба.

Ушли су затим у кућу, затворили врата, и запалили многе светиљке. А напољу се међутим спустила ноћ, и настала велика и свечана тишина мира. Око поноћи је стражар над имањем изашао пред кућу, и запевао молитву кајања и измирења, молитву која се зове молитва загрљаја. Звуци се разлегали, чаробни, свечани, топли. Анђео, који око поноћи преноси сунце са запада на исток, срео је молитву која се дизала Богу. И погледао је доле, и видео како се две душе провиде кроз тела.

Пред зору се отац и син разишли. А наставши се сами у својим одајама, син се зарадовао благу јер је осетио да му је он још господар; а отац се праштао од имања свога, јер је осетио да се разметник вратио кући.

Ујутру се ватрено загрлише син и отац, јер свака борба почиње загрљајем.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(18)

Алегрија је била застала. Она је показивала Оливјеу, од прилике на триста метара, један дрхтав и ружичаст цвет који се нишао усред све црње помрчине: ватру.

У исти мах, зачу се лавез. Један пас облетао је љутито око њих. Алегрија му рече неколико речи, и он се смири.

Ускоро су били крај ватре. Један стари пастир грејао је на њој руке, седећи на прагу своје колебе од грања.

Унаоколо, нису се виделе овце, али се чуло шуштање вуне на њиховим телима, збијеним једно уз друго.

Алегрија приђе пламену. Старац не мрдну. Кевћући, пас је говорио да су дошљаци пријатељи.

— Ми смо гладни, деда, рече она.

И пружи му две пезете које је добила од логорске крчмарице.

— Чувај то за град, кћери, рече пастир.

Био се дигао. Његова кабаница се размаче, и Алегрија виде на брђаниновом груднику извезено Исусово срце, знак Карлиста, једно потавнело, готово истрто срце.

Она извади из џепа своје хаљине срце од финог злата, које је, пре три дана, блистало на њеној хаљини за јахање.

Обоје се згледаше и прекрстише.

— Где је краљ? запита пастир.

Алегрија уморно махну руком према северу.

— А, тако, рече старац.

И одмах се прибра.

— Ја сам био, 1837, међу онима које је Марото издао непријатељу, и нисам очајавао, кћери моја. Не треба очајавати. Има у мом стаду оваца од којих нећу видети јагањаца.

Он баци на ватру неколико гранчица.

— А твој друг? запита он.

— Њега су, рече она, Кристиноси били заробили и осудили на смрт. Он је утекао.

— Нека не да Бог, рече старац, да га опет ухвате. Гилимер командује у Гвардији. Знаш ли то?

— Знам, рече она.

— Ја немам Бог зна шта да вам дам, настави он. Идем најпре да донесем воде са извора.

И врати се с пуним крчагом. Затим изнесе из колебице две бедне зделе, једну с млеком, другу са сиром.

— Једите, рече он.

И, севши с друге стране ватре, стаде да пребира лагано мрке и црне куглице својих бројаница.

— Шта ћете сад да радите? запита он, кад су се они мало заситили.

— Да наставимо пут, рече Алегрија.

Старац затресе главом.

— Планина је сва у магли. Ја не знам да ли бих знао сâм ноћас да се разазнам. А ви, ви бисте се сигурно стрмо-главили у Ергу, која тече доле. Треба сачекати да сване.

Па онда додаде:

— У осталом, ти ниси погледала свога друга.

Алегрија баци поглед на Г. де Пренеста, и разумеде да он не може да иде даље. Тада осети и сама свој властити умор.

— Моја колеба није здраво велика, рече старац. Али има овчјих кожа. Неће вам бити зима.

— А ти, деда?

— Ако једног дана ја прођем поред твоје куће, тако изнемогао као што си ти сада, мени ће се учинити сасвим природно да ми ти понудиш своју собу, одговори он кратко.

Било га је нестало у колеби. Али одмах изађе.

— Уђите, нареди он.

Они се опружише обоје. Пастир набаца на њих коже с ковџавом вуном.

— Нарочито ће вам по ногама бити хладно, кад буде свањивало, рече он. Ова трећа кожа биће за ноге. Дотле ћу је ја задржати за себе.

Опружени једно поред другог, Оливје и Алегрија нису се више мицали. Ниједно од њих двоје није никад знало да ли је, у току ове чисте тајанствене ноћи, оно друго спавало. Ускоро се магла разреди. Кроз гране од колебе, појавише се звезде, као плави, ледени жишци.

У зору наставише пут. Ишли су целог дана, као и јуче, с разном срећом, прелазећи покаткад по читаву миљу више да би избегли какво сумњиво сеоце. Пред вече, видеше на обзорју, изнад једне стрмени, некакву огромну грађевину.

полу замак, полу касарну, с многобројним прозорима, чија окна су се блистала спрам сунца на заходу.

Они су ишли у том тренутку поред једног малог планинског потока који је текао кроз теснац, и чији таласи су се разбијали о огромно стење.

Алегрија застаде. Оливје, зачуђен, застаде и сам. Пун сажаљења, он одмах погоди разлог овом застанку.

На равном камењу што је онвичавало поток, виделе су се румене мрље.

Алегријине платнене ципеле биле су се потпуно распале. Г. де Пренест паде крај њених ногу, примора је да седне, и опра кржаве глежње.

Млада жена га је пуштала да ради што хоће, смешећи се замишљено. Дан се клонио крају; тамо горе, на брду, прозори великога мрачног замка нису се више блистали.

Г. де Пренест љубио је сад ноге своје другарице.

— Алегрија, прошапта он.

Она спусти на његово чело своју врелу руку.

— Опрости, рече он.

Поток је ваљао своје црне и беле таласе.

— Опрости, понови Оливје.

Тада, врло тихо, Алегрија стаде да говори.

— Ја сам била љубазница војводе де Сантурца, рече она.

— Шта ме се тиче! Алегрија.

— И капетана Пенка Верде.

— Шта ме се тиче!

— И војника Јуана Арквила.

— Шта ме се тиче!

— И поручника де Сабрадиела...

Она их поброји све тако, мртве или живе, лаганим, махијалним гласом.

— Шта ме се тиче! понављао је он, с нежним бесом, љубећи и даље њене ноге, у заносу.

— Ја сам... продужи она.

И, нагнувши се, шапну му нешто на уво.

— Ја сам то знао, ја сам знао, говорио је он, смешећи се и блед. Шта ме се тиче, Алегрија, шта ме се тиче!

— Ја сам све казала, рече она одахнувши од ужаса.

И паде у његова наручја.

Више се нису видели шумни таласи оближњег потока.

Г. де Пренест притискао је дуго на своје срце лепо тело које му се било предало.

— Ти си све рекла, Алегрија, и ја сам знао све. Сад ја треба да говорим, да ти кажем нешто, нешто што ти можда још не знаш.

Он је осећао да она дрхти од стрепње. Сам је, пак, био утонуо у неки непознат занос.

— Кад сам оставио Вилелеон, Алегрија, кад сам прешао границу, кад сам дошао у Диранго...

Она се није мицала у његову наручју.

— ...То није било да идем за њом, за Луцилом, Алегрија! Алегрија, то је било ради тебе!

Он понови:

— То је било ради тебе, то је било ради тебе!

Она спусти своју ледену руку на његову.

— Има ствари које треба рећи само кад је човек у њих сасвим сигуран, прошапта она.

— Ја то онда ни сам нисам знао, Алегрија. Једанпут, у кабинету среског начелника, хтео сам да те убијем. Затим, ноћу, видео сам, њу, Луцилу, у твом наручју. Колико сам patio, Боже мој! Затим сте ви отишле, обе, и ја сам отишао. Нисам знао тада. Нисам могао знати. Ишао сам својим путем. Затим сам разумео, Алегрија. То је било ради тебе, то је било ради тебе!

Између бледих грана врба, месец је био изгрејао, плавичаст.

— Ти ми верујеш, је ли? Ти ми верујеш?

— Ја ти верујем, одговори она озбиљно.

Била је уморна.

— Ја ти верујем, рече она опет. Ходи.

Она га је држала за руку. Он пође за њом.

Стаза којом је била ударила пела се. Оливје, не водећи рачуна о путу, мислио је само на то да обасипа дугим пољупцима руку своје водитељке.

После по сата хода, он виде где се уздиже спрам мрког неба нека црна маса, са стражарама на крововима. Учини му се да познаде тешку грађевину коју је малочас опазио спрам сунца на заходу.

Обишавши око зидова, они стигоше пред једна висока мрачна врата.

Алегрија зазвони.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

ПЛАВА СВЕТЛОСТ.

Г. де Пренест био је спавао на трима даскама, подупртим гвозденим ногарима. Кроз прозор с решетком, звезде су још блистале кад се он пробудио.

— Кроз по сата, доћи ћу по тебе да идемо на службу, рече Алегрија.

И изгуби се, као нема сенка, оставивши свој фењер на црвеним плочама од собе.

Оливје се диже. Умор га је био мало прешао. Узевши фењер, он стаде посматрати ту собу, где су га синоћ били довели, и где се чак није ни сећао да је заспао. У једном кућу, стајао је један прост умиваоник од белог дрвета, бокал и лавор од црне земље. Скинувши се, он загњури главу у ледену воду.

Светлост од фењера оцртавала је на омалтерисаном зиду једну циновску сенку. Оливје јој приђе. То је био крст, висок два метра, на коме је био обешен један Христос у скоро природној величини, не *Esse homo* из музеја у Тулузи, нежни Галилејац с ружичастом кожом, с лепим коврџавим власима, с брадом која би се допала каквој каћиперној Фотини, већ некакав жућкасти разбојник, достојни садруг Димаса и Гестаса.

Обнаженост разапетог тела била је скривена од појаса једним огртачем од црне кадиве, извезеним мртвачким главама и сребрним сузама. На ногама сломљеним Римљаниновим буздованом, штрчале су, испод меса које је висило, пивице пребијених цеваница. Мрки грумени усирене крви налазили су се око четвртастих клинаца. Из ране на бедрима текао је један зелен млаз.

Очи, нарочито очи биле си страшне. Немилостиви и наивни уметник био је утиснуо у њих парчад беле срчи, која су се блистала као многобројне сузе, на пивици капака с отпалим трепавицама.

Г. де Пренест склони с ужасом фењер, врати се те седе на постељу од дасака, и очеку.

Решетка на прозору оцртавала је у хладном плаветнику поћи други један црн крст, око кога су трепереле звезде. Једна за другом, оне побледеше, и утрнуше.

Једно звоно стаде да звони.

Оно је звонило још кад Алегрија опет уђе у собу.

— Јеси ли готов? запита она.

Кад он махну главом да јесте, она му даде знак да пође за њом.

Они прођоше кроз дуге хладне и пуне ходнике, осветљене, у једнаким размацама, малим светиљкама обешеним о таваницу. Овда-онда, у даљини, отворила би се и затворила нека невидљива врата. Једна хладна ваздушна струја, која је долазила негде из далека, духнула би тада ходником и занехала велике сенке.

Они дођоше испод једних увијених степеница, и попеше се уз двадесетак степени. Тада се нађоше пред једним вратима које Алегрија отвори опрезно. Ваздух заструја јаче, и угаси фењер.

Алегрија га више не запали. Она само затвори врата. Звоно наново стаде да звони.

Њих двоје се налазили у једној одаји сличној оној у којој је спавао Оливје, засвођеној као и она, али без прозора. Нека далека светлост, која је долазила није се знало одакле, једва ју је осветљавала.

Три стране ове собе биле су начињене од тешког омалтерисаног камења. Четврта страна била је од мрког дрвета. Уз њу, два наслона за молитву.

Алегрија, све једнако ћутећи, доведе Оливјеа до наслона с десне стране. Она клече на онај други. С главом увијеном у свој црни вео, она се више није мицала.

Звоно је било заћутало.

Наједном, Оливје задрхта. Страна која је била спрочу њих стала је лагано клизити, озго на ниже, откривајући мало по мало, пред њима, једну црну рупу. Затим се престаде спуштати, наравивши ограду, на истој равни на којој су били наслони за руке на молитвеницима.

Г. де Пренест виде тада да је соба у којој се налазио с Алегријом чинила као неку трибину подигнуту на истој раздаљини од пода и свода, у једној широкој дугуљастој дворани, чије појединости се нису опајале, будући је још била утонула у помрчину. Један широк, једва провидан заклон, разапет од једног зида до другог, делио је у два дела. Део над којим је стајала трибина био је сасвим мрачан.

Онај други изгледао је светлији. Нејасно, кроз вео, Оливје назре један правоугаони предмет, с крстом озго: олтар.

Једно за другим, око крста, сенуше шест златних тачкица. Воштанице на олтару биле су се запалиле.

Затим одјекну један сребрн звук. Једна прилика појави се иза вела, с једном другом, мањом, поред себе. Оне клекоше обе пред олтар, две сенке које су жмиркаве свеће наизменице увећавале или смањивале. У то се зачу мрморење. Алегрија се прекрсти. Служба је била почела.

...Црквењаково звонце зазвони први пут. Г. де Пренест сав задрхта. Из мрачног амбиса над којим је био наднет учини му се да се нешто пење, нешто као какав дуг тајанствен талас.

Он се наже више, и разумеде. Део цркве над којим се налазила њихова трибина, који је био утонуо у помрчину и чинио му се пуст, он је осећао сад да је тај део пун, пун неке чудне множинне утвари.

Звонце зазвони последњи пут: просфора је била освећена. Оливје виде како се беле прилике занухаше. То се гомила бледих глава полако уздизала.

— Алегрија, прошапта он.

За тренут, она разгрну свој огртач, и метну прст на уста. Огртач се опет склопи. Г. де Пренест утону у неки неодређени страх, пред призором коме ће сад присуствовати.

Између свећа оцртавала се сенка свештеникова. Затим се зачу један лак и металан шум. Оливје разумеде да свештеник отвара ковчежић са светом тајном.

А затим чу неко тихо шуштање тканина које се вуку по земљи. Његове очи, најзад навикнуте на помрчину, допустише му да види.

Усред капеле, по главном пролазу чије плоче су се сијале под разнобојним окнима, једна бела поворка ишла је лагано, без шума, ка застору. Дуж провидног вела, Оливје разазнаде један камени степен, и преграду.

Сенка која је ишла на челу осталих застаде, клече, и очеку.

С друге стране застора, виделе су се црне сенке свештеникова и црквењакова.

— *Corpus domini nostri Jesu Christi...*

У истом тренутку, отвори се у застору некаква мала

светла рупа. Нафора се указа на врх прстију свештеникових изнад бледе утвари прострте ничице по поду.

— *Custodiat animam tuam...*

За тренут, Оливје могаде да види, ван њеног превеза, једно чисто женско лице. Затим се калуђерица диже, уступајући своје место својој најближој сестри. Она се врати нêма и покривена превезом, сусрећући поворку других калуђерица које су ишле ка часној трпези.

Оне прођоше тако све, у правилним размацима, испред застора иза кога их је причешћивао свештеник, човек коме су оне, чисте невесте Христове, смеле да виде само осветљене прсте. Затим, наста дужи размак. Оливје одахну.

И наједном, он задрхта целим телом.

Из једног мрачног кута, била се дигла једна последња калуђерица и пошла такође ка застору. Не знајући тачно у чему, Г. де Пренесту се чинило да се извесне појединости на њену оделу разликују од одела њених другарица. Она клече и замаче мало позади вео који јој је скривао главу.

Тада, један велики крик одјекну по мирној капели:

— Луцила!

Г-ђица де Меркер била је већ примила нафору. Њен тужан профил био је наново ишчезао под белим велом.

Последњи пут, Г. де Пренест опази њену тануну прилику где клечи; једно шарено црквено окно плавило ју је саца својим трагичном плавом светлошћу.

— Луцила! викну он опет, у једном дугом јецају. Луцила!

Нешто одсечно лупну: тежки храстови заклон који му је, спутивши се малочас, био допустио да присуствује причешћу кармелитских калуђерица, био се нагло подигао. Капела се више није видела.

Кад се, унезверен, Г. де Пренест опет дигао, Алегрија није више била поред њега.

(Наставак у идућем броју.)

(С француског превео М. М. Илић.)

ПЈЕР БЕНОА.

ГАВРАН.

Једном, у глуво поноћно доба,
Седећи замишљен, уморан и малаксао,
Над неким чудним, старим
Књигама пуним заборављене мудрости,
Тешке главе, и скоро дремајући, —
Одједном зачух неко лупкање,
Као неко тихо куцање,
Куцање на вратима од моје собе.
„То мора да је неки посетилац“, промрмљах,
„Који куца на вратима од моје собе —
Само то, и ништа више.“

Ох, врло се живо сећам,
Беше то у хладном децембру, —
Угарци, један по један, гасећи се
Бацали су своје сенке по поду.
Ја сам жудно желео да сване,
И залуд сам се трудио
Да у књигама нађем забораву болу,
Болу за изгубљеном Ленором,
За дивном, сјајном девојком,
Коју сад анђели зову Ленором —
Овде је неће звати нико више.

И свилено, нејасно, сетно шуштање
Мојих пурпурних завеса
Прође ме као језа, испуни ме
Фантастичном стравом дотад непознатом;
Тако да сад, да умирим куцање
Свога срца, ја понових:
„То је неки посетилац који тражи
Приступа на вратима од моје собе.

Неки закаснили посетилац који тражи
 Приступа на вратима од моје собе;
 Само то, и ништа више.“

Тада се у својој души охрабрим,
 И не оклевајући даље,
 „Господине“, рекох, „или Госпођо,
 Заиста вас молим за опроштај;
 Али право да вам кажем, ја сам дремао,
 А ви сте тако слабо закуцали —
 А ви сте тако тихо куцнули —
 Куцнули на вратима од моје собе,
 Да нисам знао да ли вас заиста чујем“ —
 И ту отворих широм врата —
 Напољу беше мрак, и ништа више.

Загледавши се дубоко у помрчину,
 Дуго сам стајао неодлучан, страхујући,
 Сумњајући, сновијајући снове
 Које смртни до сад не смедоше снити;
 Али тишину ништа не прекиде,
 Али мир ништа не наруши,
 И једина реч која се чула
 Беше прошаптана реч: „Ленора?“
 Њу ја бежах прошаптао,
 И одјек ми је шапатам одвратио: „Ленора!“
 Само то, и ништа више.

Вративши се поново у собу,
 С душом која је сва горела у мени,
 Ја опет чух куцање,
 Куцање нешто јаче но мало пре.
 „Извесно“, рекох, „извесно,
 То нешто лупка на капцима од прозора:
 Дај да видим шта је,
 Дај да испитам ту тајну;
 Да умирим часком своје срце
 И да испитам ту тајну: —
 То је ветар, и ништа више.“

Отворих нагло капке на прозору: —
 Лепршајући, шуштећи крилима,
 У собу улете величанствен Гавран
 Из давнашњег светог доба.
 Ни најлакшим поздравом ме не поздрави,
 Ни за тренутак не стаде и не застане,
 Но у ставу охолог господина
 Узлете право изнад врата од моје собе,
 Узлете на Паладино попрсје,
 Баш изнад врата од моје собе:
 Узлете, седе, и ништа више.

И видевши ту црну тицу, која
 На мом сетном лицу изазва осмејак
 Достојанственошћу свога држања,
 Озбиљношћу свога израза,
 Ја узвикнух: „И ако ти је ћуба острижена,
 И обријана, ти плашљивица ниси извесно,
 Ти црни, страшни и стари Гавране,
 Што боравиш на Ноћним обалама;
 Реци ми, које је твоје господско име
 На Плутоновим Ноћним обалама!“
 Гавран рече: „Никад више.“

Много се зачудих кад чух ову необичну
 Тицу да тако разговечно разговара
 (И ако јој одговор не имајаше
 Много везе са мојим питањем);
 Јер морате признати да досад
 Ниједно живо људско створење
 Није имало срећу да види
 Тицу над вратима од своје собе,
 Тицу на извајаном попрсју
 Над вратима од своје собе,
 Са таквим именом „Никад више.“

Али Гавран седећи сам горе
 На мирном попрсју, рече само
 Ту једну реч, као да је сву своју душу
 У тој једној речи издахнуо.

Он не изусти ни једног слога више,
 Он не мрдну ни једним пером више —
 Док ја, једва чујно, не промрмљах:
 „И други су ме пријатељи оставили;
 Сутра ће ме и он оставити, —
 Као што су ме и моје наде оставиле“.
 А тица на то рече: „Никад више“.

Изненађен кад у тишини
 Чух овај тако прикладан одговор,
 „Нема сумње“, рекох, „то што он рече,
 То је све што зна и уме, — што је чуо
 Од неког врло несрећног господара свог,
 Кога су свирепе коби гониле
 И гониле, док од његове песме
 Не остаде свега један припев,
 Док му од тугованке над пропалом надом
 Не остаде само тај један тужни припев:
 „Никад — никад више“.

Али гледајући даље црну тицу,
 И ако тужан, ја се опет насмеших,
 И примакох своју меку наслоњачу
 Ближе тици и попрсју и вратима;
 И заваливши се у кадиву
 Стадох везивати мисао за мисао:
 Узех премисливати шта та тица,
 Та злослутна тица из давнашњег доба —
 Шта та црна, чудна, кобна, страшна
 И злослутна тица из давнашњег доба
 Мисли грачућ’ „Никад више“.

О том сам седећи премисливао;
 Али тици не рекох ни речи,
 Тици чије су ватрене очи
 Нашле моје срце у грудима;
 О томе и још о другом премисливао сам,
 Одмарајући своју главу на узглављу,
 На љубичастом кадивеном узглављу,
 По којем се светлост од лампе жарко играла;

Али на чијој љубичастој кадиви,
По којој се светлост од лампе жарко играла,
Она неће починути никад више.

Тада ми се учини као да ваздух постаје гушћи,
Испуњен мирисом из невидљивих кадници,
Којима машу серафими, чије су ноге
Звекале по чулавом ћилиму.

„Јаднице мој“, узвикнух, „твој Бог ти је дао —
Преко ових анђела ти је послао“

Мир, — мир и непент¹

Твоме сећању на Ленору!

Испиј, о испиј на душак тај добри непент.

И заборави изгубљену Ленору!“

Гавран рече: „Никад више“.

„Пророче!“ узвикнух, „црни злогуче!

Пророче, нема сумње, па било да си тица
или ђаво!

Било да те је послао Нечастиви,

Било да те је бура избацила на ове обале.

Тако очајног, но тако неустрашивог,

У овај пусти опчињени крај,

У овај дом у коме ужас влада —

Реци ми, преклињем те, реци искрено:

Има ли — има ли мелема у Гилеаду?

Реци ми, реци ми — преклињем те!“

Гавран рече: „Никад више“.

„Пророче! рекох, „црни злогуче!

Пророче, нема сумње — па било да си тица
или ђаво!

Тако ти оног неба што се над нама своди,

Тако ти оног Бога коме се обојица клањамо.

Реци овој души коју су једи опхрвали,

Да ли ће се кад год, у далеком Едену,

Загрлити са једном светом девојком

Коју анђели зову Ленором, —

¹ Чаробни напиток од којег човек заборави на све своје јаде.

Загрлити са једном дивном и сјајном девојком
Коју анђели зову Ленором?“

Гавран рече: „Никад више“.

„Нека је та реч знак нашем растанку.
Тицо или враже!“ вриснух скочивши;
„Пођи натраг у своју олују
И на Плутонове Ноћне обале!
Немој ми оставити ни пера једнога
Као траг те лажи коју си сад изрекао!
Остави ме мојој самоћи!
Остави попрсје над мојим вратима!
Извади свој кљуц из мога срца,
И уклони свој облик са мојих врата!“

Гавран рече: „Никад више“.

И Гавран, непомичан,
Још и сад седи, још и сад седи
На бледом попрсју Паладином.
Баш изнад врата од моје собе;
Његове су очи као очи
У Демона који сања;
Светлост од лампе која пада на њ
Баца његову сенку на под;
А моја душа, исвод те сенке
Која по поду трепти
Неће се дићи – никад више!

«Превео с енглеског Б. П.)

Б. А. П.

ЈЕДАН СТАРИ КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

(ВИЛА, 1865—1868)

I — КАРАКТЕР ЛИСТА.

Позната је ствар да су се српски књижевни листови — као, у осталом, и цела нова књижевност српска — јавили најпре међу Србима у Угарској. Први је „Летопис“ (1825), који и данас траје, после близу сто година; најстарији наш књижевни часопис, и први, ако не рачунамо Орфелинов покушај из XVIII века. За њим су се ређали други, чисто књижевни или претежно књижевни, који су сви престали, давно и давно. „Српски народни лист“ (1835), „Српске народне новине“ (1838), Арнотов „Магазин“ (1838), „Скоротеча“ (1842) излазили су у Будиму и Пешти а растурали се махом по Војводини, и били дуго година једини српски књижевни листови. По другим крајевима нашим, било је тада само нешто политичких листова и годишњих алманаха.

У Србији се дуго није јавио никакав књижевни орган. Потребе књижевности задовољаване су, за време кнеза Милоша, алманасима као што су Вукова „Даница“ (1826) и Тиролова „Уранија“ (1837), или листовима који су у Војводини излазили, или напоследку самим званичним „Српским новинама“, поред књига, разуме се. Тек се за времена Карађорђевића јавио први књижевни лист Србије, „Подунавка“ (1843), која је у ствари била недељни додатак званичних новина, и излазила неколико година. Кад је основано старо београдско читалиште, кренуте су „Новине читалишта“ (1847) које су обрађале доста важне књижевности. Оне су убрзо престале, и Србија је понова остала без свога књижевног листа. Празнину је попунио Љ. П. Ненадовић. Он се није наслонио ни на званичне новине, ни на читалиште, ни уопште на коју јавну установу, него је сам кренуо новине, на своју руку, са својим средствима. Његова „Шумадинка“, која је трајала од

почетка 1850 па до краја 1857, са извесним прекидима додуше, била је један мали, недељни породично-књижевни лист, врло интересантан и популаран. Наравно, средства су била слаба, одзив такође слаб, прилике и иначе лоше, и „Шумадинка“ се није могла одржати; чудо је како је и толико трајала. У то дође пад Карађорђевића и ресторација Обреновића, и Србија повише година остаде и даље без књижевног органа. Све што се односило на књижевност улазило је у тадашње политичке новине „Световид“, „Видовдан“ и листове војвођанске. То је била као нека срамота за Србију. Она, тако бујна и напредна у томе тренутку, па нема ни једног књижевног часописа, а Војводина у то доба има четири: „Летопис“, „Даницу“, „Словенку“, „Јавор“, и пети — „Матица“ — је на помолу!

У години 1865, Стојан Новаковић креће своју „Вилу“. И он ју је кренуо као Ненадовић „Шумадинку“, својим средствима, и држао ју је четири године, до краја 1868, кад је престала. То је био један мали лист, симпатичан, брижљиво уређиван, створен по обрасцу „Данице“ (ова је почела још 1860), и као и она излазио десетодневно (само у првој години недељно), на једном табаку или табаку и по, био пријатног изгледа и лепе техничке израде. Имао је лепо заглавље, — доцније са кратким садржајем броја у њему, — не као неки доцнији наши часописи код којих, кад су укоричени, не можете да распознате кад број свршава а кад почиње.

Новаковић је савесно вршио дужност уредника и главног сарадника. Али у оно доба, уредник је био све и сва у листу. Сем тога што је радио уредничке послове, он је био и издавач, и благајник, администратор, експедитор — све, наравно, бесплатно, пошто се у то доба није знало за хонораре. Сву кореспонденцију с претилатницима и сарадницима сам је водио. Као често код наших старих листова, кореспонденција је та вођена преко самога листа; и одиета, у „Вили“ ћете наћи овакве поруке, на крају броја: „*Госп. X*: новце у 60 гр. чарш. примили смо“, или: „*Бориславу*: Сувише је слабо; не би шкодило да у чему кориснијем време проводите“, итд. На Новаковића је падао и сав посао „савијања“ листа, „повезивања за пошту“, „лепљења“, „писања адреса“, као што он сам на једном месту каже (Вила 1867, 725). И нико му није помагао сем „кућне чељад“, тј. његове жене, која се онда,

млада и тек доведена, није устручавала да ради и те грубе и просте послове. Још је тежа била брига око финансиске стране листа. Претплатника није било много, и познати управник Државне Штампарије, где се лист и штампао, Степа Рајичевић, пријатељ Новаковићев и његова друштва, морао је сигурно много кроз прсте гледати својим клијентима кадгод је био рок плаћању.

Све је било оскудно и у малим размерама, у том листу, па, наравно, ни редакција „Виле“ није имала свој засебан стан, него је приватни стан уредников служио у исто доба и за уредништво. С почетка је била „у сокаку г. Др. Анђелковића куће на шанцу идући на Стамболкапију“, како се то живописно каже у једној белешци листа; то је на Обишћеву венду данашњем, одмах до Љубичине улице, у кући старог Ваљевца, таста Новаковићева. Тако је било 1865; а доцније, током 1868, она се налазила „у десној улици од Два бела голуба у којој је полициски кварт, при средини десне стране улице идући од вароши“, како се то опет у другој белешци слично каже. „Два бела голуба“ — сваки се старији Београђанин те куће сећа — била је на углу Поенкареове улице, одакле се рачвају данашња Битољска и Хилендарска улица; познато је и зашто се тако звала.

Ј. Скерлић је једанпут рекао да је „Вила“ омладински лист. То је добрим делом тачно. Главни сарадници овога листа били су врло млади људи. Уредник његов, Новаковић, тек је био напунио двадесет и две године кад је лист покренуо. Стубови редакције, главни сарадници листа били су све мање више вршњаци уредникови. Милан Кујунџић је био неколико месеца старији од Новаковића, Г. Ч. Мијатовић само месец дана, Г. Владан Ђорђевић млађи две године, Радмило Лазаревић четири године; и тако даље. Било је, наравно, и старијих сарадника.

Уз то, „Вила“ је одржавала везе са омладинским дружинама, које су биле центри омладинског покрета, жиже и извори њени. Многе приповетке, песме, чланци и прилози који су у тим дружинама поникли, и тамо читани, налазили су своје место у ступцима Новаковићева листа. Из Побратимства, дружине београдских великошколаца, ушле су тако у „Вилу“ — ја овај списак састављам по подацима растуреним

овде онде кроз све четири године листа — балада „На гробљу“ и преведена приповетка „Јеврејско девојче“, обе од Ђуре Јанковића, песма Гаје Матића „Сваке зоре“, приповетка „Несрећна љубав“ у преводу Влад. Н. Илића, две приповетке у преводу Милана М. Радовановића „Бугари старога кова“ и „Далибор“, чланак „Припитомљавање наше домаће животиње“ у преводу Л. К. Лазаревића. Из Преоднице пенитанске ушла је песма „Српским гусларима“ од И. Ђирића. Из бечке Зоре ушли су преводи Г. Бранка Николајевића из Бјернсона и Хајнеа под заједничким насловом „Како постаје уметник“, уз то његова изворна приповетка „Лепа Ева и лепа Стева“, затим један превод Милана Лакића „Слика од гипса“, више песама Милана Ђорђевића, предавање Г. Владана Ђорђевића „Два листа из јестаственнице“. Из бечке Задруге, која је била друштво ђака из Србије и убрзо се спојила са Зором, ушао је реферат К. Д. Николића о „Хемији“ М. Јовановића и песме „Спомени“ од М. Крстића. Из пожунске Слободе ушло је више песама Симе Поповића и песма „Похода“ од Ђене Павловића. Из безимене „омладинске циришке дружине“ ушао је чланак „Наука и методи њезини“ у преводу Мите Ракића. Из „Вила“, дружине гимназијалаца у Новом Саду, — која је постојала 1867 и 1868, и о којој ме је први обавестио Г. Др. М. Савић, пошто о њој иначе нема података у литератури, — ушла је Јокајева приповетка „Осуда на смрт“ у преводу Васе Арсенијевића. У Крагујевцу оснива се 1866 „Шумадија“, друштво млађих људи, не право ђачко, и у њему Г. Владан Ђорђевић, још ђак, држи предавање „Беседа у Срба“, и „Вила“ га одмах штампа.

„Вила“ и иначе прати рад омладинских дружина. Ако се јави која нова, или ако је што важније међу њима, она то региструје. Кад су београдски великошколци основали 1866 дружину „Србадију“, „Вила“ доноси краћи допис о томе. Кад су београдски гимназисти основали дружину „Наду“, — тада звану „Српска пада“, и чија је правила и сам уредник Новаковић потписао 26 марта 1868, док је био професор те гимназије, — „Вила“ је донела два извештаја о њој; донела би и радове из „Наде“ да није убрзо престала. Кад је уједињена омладина држала своје скупштине, „Вила“ је забележила што је потребно о њима. И сама омладина је каткад сматрала

„Вилу“ као свој лист, и на једном састанку бечке Зоре од 21 октобра 1867 решено је да се извештаји њој шаљу.

„Вила“ је, ако хоћете, и иначе донекле омладински лист, у колико један део њених прилога спада у омладинску књижевност. Приповетке и песме овога листа имају одиста у многом исти карактер те познате и слабе књижевности. Омладинска је „Вила“ и по томе што су њени главни сарадници, и сам уредник, активно учествовали у тадашњем ђачком покрету. Најпре су они сами кренули „Лицејку“ (1862) пошто су се пре тога вежбали у „Видовдану“ за књижевне послове. А доцније, кад је омладински покрет дошао до правог израза, и они су били с њим. Г. Владан Ђорђевић је био „перовођа“ на првој омладинској скупштини у Новом Саду (1866). На другој у Београду (1867), то је био Новаковић. На трећој (1868) у Бечкерекy, Кујунџић је изабран у главни одбор. На четвртој (1869) изабрани су у поједине одборе Новаковић и Кујунџић; итд.

Али „Вила“ ипак није омладински лист у правом смислу те речи. Сам Скерлић је приметно да она „има нечега озбиљнога у себи“ и да је „нешто професорска“. Она је одиста таква по свом карактеру.

Она, на пример, није орган омладине, нити уједињене, нити којег било дела њена. Она није ни „Млада Србадија“, као што није ни „Лицејка“ или „Побратимство“. Она и неће да то буде, чува се од тога. Ако узме у реч омладинске скупштине, она не даје опширне извештаје о дебатама на њима као што ће то доцније чинити „Млада Србадија“, прави и званични орган омладине. Она просто региструје одлуке њихове, или штампа предлог устава њена, или помене ствар најкраћом белешком. Ако помене публикације омладинске, она то чини скоро као што би и сваки други лист чинио, детаљовано некако: „од *омладинских* књига изашла је, итд.“ (Вила 1867, 787). Она се неће ни сматрати органом омладине. „Главни органи омладински остали су и даље *Србија* и *Застава*“, каже она у једној врло краткој белешци о трећој омладинској скупштини (Вила, 1868, 612). Кад је Зора, како смо навели, решила да шаље своје извештаје „Вили“, уредништво је одговорило да их оно не може примити него само извод из њих, и то о књижевном раду. То је вероватно било и због малог простора листа, али још вероватније због тога

што је уредништво хтело, додуше, да се обазире на омладину и да ради с њом, али не да буде њено.

Ако је „Вила“ и примала радове из ђачких дружина, она се ипак самостално односила према њима. Она их је често одбацивала, или из основа прекрајала и мењала. Тако је нпр. одбацила критику Др. Лазара Стефановића — тада још само члана бечке Задруге и медицинара — на „Поуку о домаћем лечењу болести“ од Др. М. Розена (Даница, 1866, 330). Тако је изостављала повише партија из критике другог члана Задруге, Др. К. Николића — доцније познатог апотекара шабачког и београдског — на „Хемију“ М. Јовановића (Вила, 1866, 231; Даница 1866, 307 и даље). У полемици која је изазвана баш поводом те критике, сам је уредник „Виле“ изјавио ово: „Ја сам — каже он — и пре тога добијао чланака за које ми је писано да су пред Задругом читани, па или их нисам могао *никако* употребити, или ми је око њих *доста посла требало*“ (Вила, 1866, 231). Новаковић, одиста, није хтео да се под ђачким дружинама, него их је држао на растојању. Он је имао своје сараднике и ван тих дружина, и тих је сарадника било много више. Он је њих сматрао за праве сараднике, те израђене и готове писце, а не почетнике и полетарце. Што је ипак публиковао и списе постале по ђачким дружинама, то је зато што је хтео да се користи и радом тих дружина, које су, ма какве иначе биле, ипак представљале извесне мале књижевне центре и радионице. Он је узимао и радове почетника, да би њихову воду навратио на своју воденицу, поред тога што је хтео и да их осокочи. То исто раде уредници и данас, и у најбољим листовима.

Одиста, сасвим би погрешно било замислити да су на „Вили“ сарађивали само почетници. Напротив, они који су били главни или бољи међу сарадницима били су махом људи на угледним местима или с већим значајем у друштву, науци и књижевности, а баш у времену док је „Вила“ излазила. Сам уредник, Стојан Новаковић био је професор гимназије — тада је то звање било врло угледно — и редовни члан Српског Ученог Друштва. Кујунџић, Г. Ч. Мијатовић, Гершић и Милаш Јовановић су професори Велике Школе, прва двојица још и редовни чланови ученога Друштва. Милорад Шапчанин је само писар Министарства Просвете али је већ члан С. У.

Друштва. М. Ђ. Милићевић је секретар Министарства Просвете, и један од првих редовних чланова С. У. Друштва, пошто је пре тога био члан Друштва српске словености. Стојан Бошковић је професор и директор гимназије, затим секретар Министарства Спољних Послова; уз то је „кореспондентни члан“ Српског Ученог Друштва. Ђура Јакшић нема никакав нарочити чиновнички ранг, али је песник на гласу.

То су ближи сарадници „Виле“. Сарадници који су мало даљи такође су од положаја и угледа. Дамјан Павловић је инжењер, Милош Милојевић секретар суда, И. Руварац синђел у Карловцима. Професори гимназије су Милутин Стојановић, М. Зечевић, Стеван Каћански, које је и почасни члан С. У. Друштва пошто је био члан Д. С. Словености. Директор је гимназије Ђ. Малетић, професор Војне Академије је С. Г. Пантелић, обојица редовни чланови С. У. Друштва. Алимпије Васиљевић, П. Срећковић и Јован Бошковић су професори Велике Школе и чланови истог Друштва, први почасни, друга два редовни. Змај је такође члан Друштва, „кореспондентни“ као и С. Бошковић, уз то већ врло цењен као песник. Љ. П. Ненадовић, такође редовни члан оба учена друштва, начелник је Министарства Просвете. Најзад, Филип Христић био је, — да не помњемо друге титуле његове — чак председник Министарства пре по што је постао сарадник „Виле“. Како се онда може говорити да је „Вила“ лист полетараца и орган омладине!

Нарочита веза постојала је међу „Вилом“ с једне стране и ученим телима и заводима с друге. Као што у наше дане „Српски Књижевни Гласник“ често штампа приступна предавања професора университета, тако је „Вила“ доносила предавања онда тек засноване Велике Школе. Три су професора уступила своја уводна предавања „Вили“ у години 1866: Кујунџић „Свет хармоније“, Гершић „Нешто о правништву уопште“ и М. Јовановић „Природна наука у служби законодавства“. Као са В. Школом, тако је „Вила“ имала веза и са Српским Ученим Друштвом. На седници од 12 маја 1866, Друштво решава да се позив за археолошку изложбу у Москви, на коју је оно позвано, „преведе и наштампа у *нашем* литерарном листу *Вили*“, — тако гласи званични извештај друштва — и позив је ту и публиковао. На седници од 18 јуна 1868, Ј. Бошковић предлаже да се критички издаду сва дела Стеријина, и подноси попис нештампаних дела његових; тај

попис убрзо изађе у „Вили“. И иначе су неки радови, намењени првобитно за „Гласник“, налазили места у „Вили“. Једанпут је Светозар Никетић, професор, тада само државни питомац, поднео Друштву свој чланак „Доситије Обрадовић“; ово га одбије 31 августа 1867, ипак нађе да је „главни поглед у овоме чланку добар“, и да је ствар „написана с добром вољом“, само није за „Гласник“ и више је „фељтонски чланак“. Новаковић, који је, као члан и секретар Друштва, присуствовао седници, прими чланак, вероватно га мало дотера, и штампа у „Вили“. Новаковић се, у своме листу, и иначе обазирао на учено друштво којем је био члан. Као год за омладинске дружине и скупшине, тако је исто, и још више, и сасвим уредно и систематично, извештавао читаоце свога листа о радњи Српског ученог друштва. Како се по свему овом види, „Вила“ је била у неку руку орган Велике Школе и ученога Друштва. Далеко од тога да буде лист омладинаца и почетника, она је напротив била више један академски лист, књижевни и научни орган тадашње Србије.

У Енглеској се често класификација књижевних периода прави према политичкој историји, и периоди се означају именима односних вадалаца: књижевност краљице Јелисавете, поезија и проза у времену Јакова, Викторијино доба, итд. У француској књижевности познат је такође „век Луја XIV.“ Кад би се у нас таква класификација завела, „Вила“ би се могла означити као књижевни лист кнез Михаилова времена. Она то и јесте, исто као што је „Отаџбина“ Г. Владана Ђорђевића сличан орган за доба краља Милана и „С. К. Гласник“ за доба последњег Обреновића и Краља Петра; не смета то што је она била врло мали лист док су ова друга два часописа већег стила. Две су периодичне публикације обележје Михаилова времена: „Гласник С. У. Друштва“ за чисту и више сувопарну науку и научно истраживање, и „Вила“ за књижевност, поуку и ширење научних идеја. „Вила је једини књижевни лист кнез Михаилове Србије; постала је кад је Михаилов режим већ био у велике заснован, а угасила се исте године кад и он.

„Вила“ има сву озбиљност и мирноћу тога времена, и ако су је уређивали и на њој радили млади људи. Она неће никако бити израз нових и немирних политичких и дру-

штвених идеја и теорија које ће се јавити крајем Михаилове владе или у времену Намесништва. Светозар Марковић није у њој написао ни једне речи, и ако се већ почео јављати у другим листовима. Исти је случај с Г. Владимиром Јовановићем, и Светозаром Милетићем. Ако Драгиша Станојевић пише у њој, то су само песме, ништа друго. Живојин Жујовић такође је као сарадник потпуно „складан“. Пелагић ће се јавити тек у „Младој Србадији“, и ако је још 1865 послао уреднику „Виле“ своју фотографију са пуно комплимената. Друкчија је „Матица“ (1866 и даље) која је зборно место многих немирних и незадовољних. Још је друкчија „Млада Србадија“ која се већ „меша у политику“ и коју цензура Намесништва једнако забрањује па мора доцније да се штампа у Панчеву, ван тадашње Србије. „Вила“ је, напротив, увек штампана у Београду, и то у *државној* штампарији. И она пати по који пут од цензуре. Једанпут ова јој избаци неколико редова у једном чланку Стојана Бошковића, други пут једну врсту из једне народне приповетке (Вила 1867, 320, 628). Али „Вила“ то само забележи, без протеста, просто ради извињења и објашњења читаоцима, „да се не чуде ако су опазили да мисао није изведена јасно“. Једини протест који она чини против цензуре, то је што штампа познату Змајеву песму, „Слободну штампу“ крупнијим словима, па и то чини тек за време Намесништва.

„Вила“ има и програм кнез Михаилове Србије. Сређена влада Михаилова сва се посветила националним задацима; тим истим задацима служи и „Вила“. Познавање Србије и народа у њој била је стална преокупација духова у Михаилову времену: у „Вили“, М. Ђ. Милићевић објављује своја „Путничка писма“, која су најбољи прилог томе познавању. Кнез Михаило хвата везу с Црном Гором; „Вила“ такође одржава везу с њом и изазива интерес о њој код публике. Она штампа песме Ј. Сундечића, који је тада био секретар кнеза Николе; доноси путописе и чланке о Црној Гори од В. Дентона, Г. Б. Николајевића, Гаје Матића; покатак у белешкама и рефератима говори о ситним и ретким публикацијама црногорским. Кнез Михаило хвата везе и са осталим српским центрима по Далмацији, Босни, Херцеговини и даље. „Вила“ се тако исто интересује за те крајеве, — доказ: чланци „Јужне словенске земље“, чланак „Дубровник и Далмација“,

и др. Она тражи и сараднике по њима; нашла је тако Љубишу, који је први пут кроз њу ушао у књижевни живот Србије. Југословенски програм кнеза Михаила такође је и програм „Виле“. Преко Даничића који је већ у Загребу, она одржава везе са Хрватима, и редовно прати национални, књижевни и нарочито научни покрет међу њима. Она се добро држи с добрим Хрватима, али негодује и протестује против Старчевића и Кватерника, и њихових настраних теорија. Она се такође обазире и на Словенце; видети, поред осталог, чланак „Омладина у Словенаца“ који је изразито написан у југословенском духу. Још би се и друге паралеле могле наћи између националног програма кнез Михаилова и програма „Виле“. И то би била једна од њих што се у „Вили“ не тражи Македонија, као што она није изричито тражена ни у програму Михаилову; језик Македоније тада још Новаковић не сматра за српски.

Исти је случај и са културним програмом. Време кнеза Михаила показује се, на пример, и у том што се тада радило на ширењу књиге и дизању просвете. То је исто „Вила“ радила. Она је сва у томе. Све у њој дише тим духом, од првог позива на претилату „Виле“ до последње белешке у последњем броју где се објављује да ће почети излазити „Vienac“. Има два чланка који су нарочито речити у овом смислу. То је „Наша публика и наши листови“ у којем се прави један јаван рачун с читаоцима и напада се на наш немар за књижевност. Други се чланак незгодно зове „Из зелене књиге београдског немачког друштва“, а у ствари је један лек и жив опис како ширење добре књиге не може да успе, јер увек наилази на нехат и старовремена схватања паланчанска.

Напослетку, кнез Михаилово време се одликовало и релативном толеранцијом према тада „горућем“ питању новог правноса. Кнез је сам јамачно много допринео да се, неколико месеца пред смрт његова оца Милоша, скине забрана са новог правноса (23 јануар 1860) сем са службених списа, а пред крај своје владе (12 марта 1868) укнипо је и то ограничење. Он би можда још више толеранције у томе показао да питање о правносу, у ондашњим неразвијеним временима, није имало и своју политичку страну. Познато је, међутим, колико је „Вила“ била присталица Вукова правноса.

Може нам се рећи да је цео овај програм — национални, културни, правосни — у исто доба и програм омладине, не само Михаилове Србије, и да, према томе, што се „Вила“ држала њега, то није морала ићи специјално за идејама тадашње Србије него просто остајати у општим омладинским водама.

Али на то ми одговарамо прво да нам се чини да је овај програм више и озбиљније изражен и изведен у Новаковићеву листу него у омладинским публикацијама и говорима. У овим последњим — бојимо се — скоро је само фраза, а у оном првом изгледа нам да је озбиљнији напор да се тај програм изведе. А друго, нашто приписивати деци тако велики и важан покрет и програм који смо сад изложили, а не главним, правим и меродавним чиниоцима, пошто су га ови у исто доба стварали и одржавали? Кад је 1904 изведено прво зближење југословенских интелектуалаца, ко га је извео, млади Ђаци кад су позвали југословенске књижевнике и уметнике у Београд, или они озбиљни и зрели људи који су својим дугим и истрајним радом припремали то зближење и везу, и после ствар прихватили, узели из невенитих руку у своје јаче? Шта од тог програма управо припада омладини? Је ли га она измислила, или је он постао ван ње? Ово последње, наравно. Национални програм постоји Бог вас пита откад, културни од Доситија, правосни од Вука. Све заједно постало је много пре но што је омладина постала. Полако, током деценија, у круговима сасвим другим него што је омладина, стварале су се те националне и културне идеје које је она доцније присвојила. Нарочито у Србији, те су идеје узимале маха. Од Карађорђа, па преко Милоша, и даље, за шездесет година, оне су једнако крчиле пут себи, шириле се, постајале сваким даном све више својина целе Србије. У време кнеза Михаила оне су дошле до јаког израза. Правосна борба ту је нашла најјаче упориште, с Даничићем и његовим деловањем у Србији, и победа је тада извојевана потпуно. Културни програм тад се највише изводно, тежило се за ширењем просвете у народ, поред тога што се и на школама радило врло много и врло добро. Што се националног програма тиче, он се баш под кнезом Михаилом развио до пуне мере и постао оно што се доцније назвало „српска државна мисао“, као што је врло познато.

„Вила“, наравно, није нимало лист кнеза Михаила, ни његове владе. Нити ју је он издржавао, ни помагао чим било. Лично с њим или с његовом владом, она није имала никаквих веза. Кнез је читао „Вилу“, и то је све. Почетком 1866, Милићевић однесе кнезу своја „Путничка писма“, која су била оштампана из Новаковићева листа. „Ја радо читам — рекао му је кнез тада — сва ваша писма, али сам седмо, верујте, више пута прочитао.“ То *седмо*, међутим, није било оштампано у Милићевићевој књизи — оно ће ући тек у друго издање од 1868 — него је само изашло у „Вили“, дан два пре поменуте аудијенције. Кнез га је ту, дакле, једино могао читати; јасно је, ко се сећа шта је у њему, и зашто му се допало.

(Крај у идућем броју.)

ПИСМЕ ПОПОВИЋ.

ДАНТЕ АЛИГИЕРИ.

У СПОМЕН ШЕСТОГОДИШЊИШЕ ЊЕГОВЕ СМРТИ.

14 СЕПТЕМБРА 1921.

Данте је за талијанску литературу не само неходно-сунце, већ и цвет целог љезиног развитка и њезина снага све до најновијих дана.

Кроз један цели век тражења и кушања није Италија могла да нађе пута до вулгарне литературе. Домаћих епских прича није било, кад није било у расцељкавој земљи ни поноса ни јунаштва народног; у магли мистицизма драми није било живота, а световна и духовна лирика била је од вишег образовања и одвећ далеко, да се садржајем и формом обогати. Бенедиктинци Монте Казина у XI веку труде се да у својим духовним песмама забораве стеришну прквену форму, и моле се Богу у духу и језику Хорација, Овидија, Вергила, Јувенала и Цицерона. Ни „Сицилијанска школа“, песнички двор Фридриха II у својој конвенционалној лирици без оригиналности и живота, није могла да се одржи: Смрт Манфредову код Беневента и уморство Конрадина године 1268 није ниједна талијанска песма оплакала.

Непосредно прије Дантеа, што је било уметне лирике у језику народноме, утонула је у религиозно дитактичну тен-

денцију, приказивањем божанске објаве у симболизму и алегорији. Тек XIII век донео је песника који је све ове недотеране елементе у себи сјединио, и створио једно савршено, бесмртно дело.

Чудно је да се у Италији тако касно појављује литература на народном језику. Док је Француска већ у XII веку угледна и самостална дела пред Европу изнела, Италија тек почима да се за њом поводи. Узрок том закашњењу је у утицју античке муниципалне културе особито у школама, утицј који је и зауставио развој средњовековне културе и из Италије створио земљу ренесансе. У Италији није ни разлика образовања свештеника и световњака била тако велика као у немачким и уопште северним земљама. Дух науке састојао се у објашњењу формалистичког знања. Световна школа, коју нису тада имали северни народи, гајила је све световне знаности: граматiku, реторiku, медицину, правништво, и одгајила је тако просветио рационалистички дух. Дантеову би снагу у северним земљама покосила монашка суштиншост и моралистичке проповеди.

Фиренца је Дантеова отаџбина, град што се из силне материјалне благодети подигао на висину културног и уметничког центра, град интензивног духовног живота и крвавих странацких борба. Година 1265 донела је Дантеа свету. У најранијој младости, године 1274, сусрете се са Беатричком Портинари, и то је био јамачно најпресудији догађај његова живота. Од године 1288 служи домовини као војник и чиновник; године 1289 бори се у битци код Камполдино, а затим се ожени Ђеом, из куће Донати. У странацкој борби, што је његов страствени дух собом занела, подлеже скупа својом странком, жртва несрећне политике наше Бонифација VIII, прогнан из домовине, лутао је пуних двадесет година, понајвише по северној Италији, обиђајући туђе прагове, убог и забрављен. Кад је Хенрик VII Луксенбурговац године 1310 прелазио Алпе, много је прогнаника било помиловано, али не и Данте. Цар у којега је огорчени прогнаник сву наду био положио, окурни се 1312 у Риму, и умре. Још једном од отаџбине заностављен, склопи се на двор Гвида да Полента у Равени, где на дан свечани Узвишења Крижа, 14 септембра 1321, премину племенита снага једног страственог духа, што га ни љубав ни мржња није могла сломити.

У старој Равени, где гробови причају о крунама и светељској ауреоли, под тамним сводовима, што их је злато и лепота искривила, гдје је гроб Пластидија и огромна кула над костима Теодориковим, почину и немирни дух великог Гибелинца.

К трима царским маузолејима Гибелинизма, к гробу Фридриха II у Палерму, Конрадина у Напуљу, Хенриха VII у Пизи придружио се у Равени и гроб овог убогара, чије је царство вечито.

У чудном овом човјеку показао се свету идеалист какова од времена Платонових није било, дух чудовите универсалности, пророк мислилац и песник све у једној, ватреном страшћу прожетој души. Над свим богатством што га је његов учитељ Брунето Латини у својему *Trésor* (1265) набројио, лебдео је његов неуморни дух. Љубав, поезија, сликарство, архитектура, политика, историја, астрономија, физика, правне науке, национална економија, стратегија, трговина, све се то сакупило у дивноме складу у души једног човјека. Али све то га није заситило; он је жеђао тражећи вечно и непролазно, па се повукао натраг у своју унутрашњост, да ствара свој свет, своје небо, свој живот, који је мањехи земљи крути бој навестио. Већ у његовој лирици опажа се гигантски корак којим је надмашно своје предходнике у „слатком новоме стилу“ Гвида Гвиничели из Болоње и Гвида Кавалканти (умро 1300 у прогонству) свога доброг пријатеља, чијег старца оца сусреће Данте у X певању свога „Пакла“. Љубав прелази у филозофију, а љубовца је симбол вечне лепоте и љубави.

У делу „*Vita nuova*“ сакупио је по раној смрти Беатричиној (1290) своје љубавне песме, и додао им објашњење у прози. То је први покушај једне аутобиографије у модерном језику уопште, мали его-роман на биографској подлози. Већ у овом делу никла је велика мисао о апотеози овога идеалног бића, а сазрела је тек у горчини прогонства.

У својем „*Convivio*“, где му је Боециус учитељем, подао је прву интродукцију у филозофију на талијанском језику. Док је овде, мајка његове деце, Ђема Донати симбол земаљскога сазнања и идеал животнога рада, Беатриче је постала симболом мистичне вере: два пола хришћанске филозофије XII и XIII века, томистичка спознаја и францисканска мистика. Елементи обих ових полова нераздруживи су у Дантеовој души.

Двоје је од њега на латинском језику: „*De Monarchia*“ и „*De vulgari eloquentia*“, обоје написано у прогонству, обоје изазвано политичком и језичном анархијом Италије. Расправа о монархији је гениално, мање практично, дело, што се преко световне силе јаког папе Бонифација VIII уздиже до контемплације светске историје, и проповеда идеал универсалне монархије. Световна власт је она што носи и остварује културне циљеве, које ће једино монархија у својем миру да штити. *L'empire c'est la paix!* 350 година прије Bossuet-а пише дело „*Discours sur l'histoire universelle*“ — да покаже у вођењу избране монархије, не као Аугустин, ђаволѐ дело, већ божју руку и благослов човечанства.

„*De vulgari eloquentia*“ је прва критична расправа о једном романском језику. Интересантно је, што већ тада тај универсални дух наглашује неоспориву потребу једног јединственог књижевног језика.

Ну све су ово само фрагменти једног великог гениалног живота и рада, и само су пут до једног колосалног монументалног храма, који је Данте својим задњим делом у прогонству створио. Својој „*Commedia*“ Данте је дао форму визије која још од Боециуса остаде и кроз цели средњи век обљубљена песничка форма. Ну детаљ ове грандиозне архитектуре његов је, индивидуалан је, снага је његова духа. Баш у овом индивидуализму што је тако искрено и у класичној постепенисти изведен, праћен од једног гениалног уметничког ока, велика је разлика од облика осталих средњековних визија прије и после њега. Из VI књиге Вергилијевог истекао је најгениалнији епос новог доба, безобзирни строги суд светске историје, громки глас надчовека што суди прошлост, садашњост и будућност у жаркој ватри велике љубави и страсти, у дубоком спекулативном тражењу Бога, човека и света. Пут кроз ова три царства — кроз пакао, чистиште и рај алегорија је животног путовања грешног човека, што ће, прочишћен мукама, доћи до праве светлости и живота. Баш стога је Данте ценио Вергилијево дело и узео римског песника себи за вођу, јер му је *Енејида* била алегоријом људске душе. Његову чежњу за знањем и жеђу љубави филозофија није могла да утоли, те је његово уточиште к прекогробном мистичном животу постулат трагичног горког

разочарења о свему што је људско и земаљско. Његово бесмртно дело је велелепни готски храм што се уздиже из тамних дубина у високе висине светлости и сунца.

У грађи и распореду радње влада дивна архитектоника, у форми грандиозна музикална симфонија, неприсподобива хармонија строфа, прегнантност, снага и милота, па поносита слобода речи и слика. Данте је створитељ књижевног талијанског језика, који се у главном и до данас није променио.

Песник је сам главно лице ове величајне игре; он, земаљски испосник што се рве да кроз таму до светлости продре. Баш то, и још к тому епски карактер, дају делу живота и радње, а он, да избегне типичну претераност и апстракцију, изнео је кроз ову живу ватру, кроз ову борбу суза и крви, дивну слику своје љубави, те је подао тиме овом делу прави драмски карактер.

Док Шекспирове животне слике надмашују библијске живом пластиком, дајући не атмосферу ствари већ сами пластични лик, Дантеове слике паклених мука опет надмашују Шекспирове. Ту је све само доживљај, Дантеове се муке на телу осећају, ништа се не оснива на компарацији, све је директни и непосредни живот; компарација је само одношај слика је биће и живот.

Тешко је и у којем светском песничком делу наћи више живота и борбе, лирске милоте и драмске јачине. Непсрпива је то галерија крајних контраста, од гротескне грдобе до дивне етеричне лепоте. Све то тече силним набујалим током реке што нигда не стаје, нигде се не умара. Свуда је обилна пуноћа и снага свију векова и времена, а он гигант сред те величине пролази кроз реку светске историје свуда велик и поносит, а ипак свуда само човек, син ове убоге земље, судећи суд народима и вековима. Његова јака личност пробија границе алегорије; из дидактичне песме рађа се грандиозна и фасцинирајућа исповест љубави и мржње изгнаног фиорентинца. Има времена и духова код којих се класично и романтично не раздваја, већ је сливено у дивну хармонију. Ту се рађа величина: грчка трагедија, Шекспир, Данте!

Његова филозофија стара је сколастична, дакако уз утицај античке и Авероесове. Учитељем му је Аристотел, предјевен у монашко руво Томе Аквинца, пак Алберто Велики и Бонавентура. Уза све то оштри поглед тог великана знао

је да елементе те филозофије прекује поносом индивидуалне слободе једног великог творца, којему све мора да служи. У реду којим је, строги судија, кривду и правду људску поредио, владају само политички и поетски мотиви, а никако теолошки!

Као Хуманизму и Ренесанси, тако и овом Дантеовом слободном становишту према наравима, животу и паганској култури извор је више религиозно мистичног него световног карактера. Фрањо Асишки и спиритуалисти зачетници су овог духовног препорода. Враћање нарави на чисто човјечно ослобођење из догматских споја и спутаног верског фари-сејства био је циљ ове школе: чисто људско ванцрквено хришћанство. Одавде добива Данте и сви Хуманисти духовну слободу, одушевљење религиозно и национално за класичну старину, на темељу које ће да се препороди човечанство. Тек Реформација је покварила овај склад и раздвојила хришћанско од античког схватања живота.

Сав културни, литерарни и уметнички живот Италије кроз пуних шест векова иза смрти овог великана огрејао се је на његовом сунцу. Данте је био и остао Хомер народу своме. Његов утицај на уметност почима у приказивању прекогробног живота Андрије Оркања (1308—1368) и Луке Сињорели (1441—1523), а кулминира у грандиозном приказу Буонаротијевог посљедњег суда, где је проговорила иста поносита и мучена прометејска душа. А за оно што је Хуманизам на њега као и на остали средњи век на час заборавио, избила је та несавладива снага наново у XVIII веку и у немачкој и енглеској литератури, те све до данас у дубоком цртању света и живота и у литератури и у уметности даје најтеже задаће нараштајима, који к њему приступају-

ДР. ВИНКО ВИТЕЗИЦА.

НАШИ ОДНОСИ СА РУСИЈОМ.

Русија је од вајкада била наш пријатељ и помагач, и наш дуг према њој велики је. Но било је, изузетно, периода кад њена политика није била повољна за нас. Ја овде не могу ређати све што је она за нас учинила, али ћу, у неколико речи, изнети узроке њеном држању према нама у тим изузетним приликама. Два су главна узрока због којих политика Русије, у извесним приликама, није била повољна за наше интересе. Та два узрока лежала су: један, у руској политици према Аустрији, а други, у руској политици према Бугарској.

Русија је вековима упућивала своју политику на Цариград и Мореузе, и на Балканско полуострво. На том путу она се сусрела са Аустријом која је такође на Балкану тражила експансије. Супарништво које је при том сусрету између њих избило постало је за њих сметња пред заједничким непријатељем, Турском, и оне су, да би ту сметњу отклониле прибегле погађању и споразумевању. Први такав политички споразум закључен је још у XVIII веку, између Катарине II и Јосифа II. После тога, идеја о подели сфера на Балкану између Русије и Аустрије појављивала се, с времена на време све до најновијег доба. Она је добила већег маха кад је Аустро-Угарска, после 1866 године, морала да упути своју, спољну политику готово искључиво на Балкан, и да, као авангарда Немачке, изводи велики политички програм: немачки *Drang nach Osten*. У таквој ситуацији, Русија је нашла да њени чисто руски интереси захтевају да, према потреби, чини концесије Аустро-Угарској. Ту се ти чисто руски интереси нису поклапали са нашим; јер концесије које је Русија чинила биле су, наравно, на нашу штету. То је био први узрок због кога смо ми у неколико махова били напуштани од Русије.

Други узрок био је у вези с првим и његова последица, и он се састоји у фаворизирању Бугарске на наш рачун. Русија је на свом путу за Цариград, на источном делу Балканског полуострва који је био у њеној сфери интереса, наишла на Бугаре, и држала да треба да их придобије, тим пре што их је сматрала као Словене. Из тога политичког разлога, она је створила нову бугарску државу, падајући се да ће јој она бити од користи као залеђе Цариграда. Но тај разлог био је само привидно основан; Русија се преварила

и њено велико разочарење дошло је отуда што није познавала Бугаре. Кратка историја нове Бугарске показала је, и у односу према Русима, да се нико у њу не може поуздати, ниш с њоме предузети какав политички посао.

Овим главним узроцима могао би се додати још један трећи — само много незнатнији од прва два — који је покатакд неповољно утицао на држање Русије према нама. Тај узрок није лежао у самој политици Русије већ у обичајима који су владали у руској дипломатији, и у личностима, у појединим руским дипломатима. Рад руских дипломата који су заступали Русију на страни често није био слојан; није било склада и јединства у њему. Док су други европски дипломати били у свом раду једнодушни, јер су сви поступали по упутствима своје владе, дотле се дешавало да је руски дипломат у Паризу говорио и радио друкчије него онај у Лондону, онај у Берлину друкчије него онај у Риму, онај у Бечу друкчије него онај у Цариграду. Понеки руски дипломати одметали су се од своје владе и водили своју личну политику. На тај начин они су стварали неред и забуну. У време нашег и руско-турског рата, 1876—78 године, био је у Цариграду руски амбасадор гроф Н. П. Игњатијев, а у Бечу Е. П. Новиков. Гроф Игњатијев био је вођ и представник словенофила и, као такав, противник Аустро-Угарске. Е. П. Новиков, међутим, био је противник словенофила и препоручивао споразум са Аустро-Угарском. Он је био ближи и поверљивији према грофу Андрашију него према Игњатијеву. То поверење ишло је тако далеко да су он и Андраши одлучили били да о преговорима које су њих двојица водили не сме ништа сазнати гроф Игњатијев.

Тако је и код нас било руских дипломата који су својом личноом политиком или својим невештим држањем уносили забуну у наше односе са Русијом. Било их је и у првим почетцима нашег државног живота и, с времена на време, све до краја. Руски консул за време Карађорђа К. К. Родофиникин, Грк по пореклу, није нам лично био пријатељ, и мешао се у наше унутрашње послове. Истина, то мешање било је донекле разумљиво, с обзиром на право протектората Русије над Хршћашима у Турској које је она имала све до Париског мира 1856 године. Али је Родофиникин у то уносио своја лична расположења и, као непријатељ Карађорђа,

радио против њега. Како је он био представник Русије, такав његов рад изазвао је неповерење тадашње Србије не само против њега лично него и против Русије. Слично је радио и барон Рикман, Немац по пореклу, који је био руски изасланик код Кнеза Милоша; с том разликом што је Родофикини био лукав, а овај охол и груб, и заузео био према кнезу Милошу држање претпостављеног према потчињеном. Руски консул А. Н. Карцов био је такође непријатељски расположен према нама, и у том смислу радио је и у Петрограду. Он је, на пример, навео Александра II да, у свом познатом говору у Кремљу, покуди нашу војску у рату 1876 године. При крају његове службе у Београду, њему је сам цар изреком забранио да се меша у нашу унутрашњу политику. Својим незграпним понашањем, В. В. Жадовски, који је био руски посланик у Београду кад је краљ Милан, после абдикације, по други пут дошао у Србију, још је више помутно односе између Русије и Србије.

У најновије време, претпоследњи посланик царске Русије Н. Х. Хартвиг подражавао је својим удаљеним претходницима из Карађорђевог и Милошевог Србије. Он је заузео један свемоћан став, мешао се у наше унутрашње послове, и такође водио своју личну политику која није била у складу са нашим интересима. При том, и ако је био без правих симпатија према нама, он је некако успео, са много шума, да стекне глас великог пријатеља Србије и да створи мишљење о својим великим дипломатским заслугама, истичући себе на рачун своје владе. У ствари, таквих његових заслуга није било. На најнадлежнијем и најважнијем месту у Петрограду, у Министарству Спољних Послова, о њему је постојало неповољно мишљење и зато му није веровано колико треба; чак је сматран као бугарофил. Према томе, његова акција код руске владе од које је — владе — руска политика и зависила, није могла имати оног успеха који би имала да су били други односи између руске владе и њега.

Ограничена само на своје представнике код нас, Русија није могла увек бити довољно и правилно обавештена о нама. Но ни ми, са своје стране, нисмо довољно познавали Русију. И једно и друго долазило је отуда што између нас и Русије није било оног тешињег додира који је био потребан. А што га није било лежало је у неколико у природи ствари:

у нашем географском и политичком положају. Ми смо били далеко од Петрограда, ближи Западу. Поред тога, она мало пре поменута политика коју је Русија, у више махова, водила према Аустро-Угарској, слабила је везу између ње и нас. Бугарска је у том погледу боље стајала него ми; али је зато и њен положај према Русији био бољи него наш. Живљи политички интерес који је Русија имала за Бугарску створио је онај тешњи додир. Томе је допринео и нарочити положај који је Русија у прво време имала у Бугарској. Руска привремена окупација и управа над Бугарском, руски министри у бугарским владама и руски официри у бугарској војсци, учинили су тај додир још тешњим. Из тих разлога, Бугарска је имала велики избор у људима који су познавали Русију и који су, у важним приликама, могли бити од користи у раду са њом. Ми писмо имали такав велики избор. За Запад смо имали доста људи, али за Русију врло мало. Па ни ови нису увек правилно видели ствари.

У нашем раду са Русијом, требало је, пре свега, испитати и оценити с којим чиниоцима ваља радити. То, међутим, није учињено, и зато наша акција у Русији није увек била на правом путу.

У Русији је први чинилац био цар, као неограничени владалац. Уз њега је, као други чинилац, била влада. Но, дешавало се да је важност другог чиниоца, владе, постајала већа од оне која јој је припадала: зависило је од личности цара. Александар III имао је своју чврсту вољу, и његови министри морали су га у свему слушати. Никола II, међутим, који је био наш пријатељ и, као такав, пун добрих намера за нас, није имао ту вољу коју је имао Александар III, и зато су његове добре намере, покаткад, и остајале само намере кад их и влада или други чиниоци нису имали. Н. К. Гирс је са страхом прилазио Александру III и покоравао се његовој вољи. А. П. Извољски, напротив, успевао је да наметне своју одлуку цару Николи. Кад сам му једном саопштио шта ми је цар на једном дипломатском пријему био рекао, он ми је — пошто му цареве речи нису биле по вољи — одговорио: „Ја се нећу упуштати у то што вам је цар рекао, али вам могу рећи да ће бити онако како вам ја кажем.“ — И тако је и било.

Код нас се, нарочито у последње време, није уочила та промена у односу између цара и владе, или се о њој није

водило рачуна. Као у опште на Русију, тако је и на цара гледано нереално, старински; прецењивана је царева воља, и у њу је полагано више наде него што је требало. И, у колико је она прецењивана, у толико је потцењивана важност влада. Чак је према владама постојала нека врста неповерења, и у том није чињена разлика између А. П. Извољског који нас ничим није задужио, и који је, пред анексију Босне и Херцеговине, био на путу да нас жртвује Аустро-Угарској. — и С. Д. Сазонова, који је био наш пријатељ и увек нас помагао кад је и колико могао. Уопште, са мање воље рађено је непосредно са руским владама, и заобилазан пут претпостављан је правом путу.

Због таквих погледа и навика, код нас је грешено и у другом једном питању: у питању о јавном мишљењу у Русији. У том погледу код нас није чињена разлика између Русије и Запада, и придавана је већа важност руском јавном мишљењу него што га је оно имало. Енглеска и Француска су „земље јавног мишљења“ — оно је ту врло важан чинилац — а Русија то није била. Није, разуме се, требало занемарити ни руско јавно мишљење, али га није требало ни преценити. Трбало је измерити до кога степена ваља с њим радити — наравно, дискретно и смотрено, што такође није увек био случај — и не прећи ту меру, да не би било штете по нашу дипломатску акцију код владе, што се, међутим, такође дешавало. Руско јавно мишљење могло је у неколико утицати на владу, али је није могло *водити*. Оно је, у питању анексије Босне и Херцеговине, енергично тражило од владе да да отпора аустро-угарском насиљу над нашим народом. У балканском рату, оно је тако исто енергично захтевало да Русија заузме чвршће држање према Аустро-Угарској и да нас одлучније помогне. Но, и у једном и у другом случају његов утицај на владу био је врло слаб и, на крају, остало је онако како је влада одлучила.

Далеко би ме одвело кад бих се упустио у набрајање још и других кругова од утицаја. Споменућу само да је и више друштво („monde“) у Русији имало приличног утицаја на државне послове. На жалост, оно није, у својој целини, увек словенски осећало, већ је, будући једним делом немачког порекла, било више космополитски а покаткад и германо-филски расположено.

То што што сам напред изложио представља неповољну страну руске политике према нама, коју смо ми у више прилика осетили и од које смо имали штете. Но та штета мала је према помоћи коју нам је Русија давала, а ишчезава према помоћи коју нам је она указала у најтежем тренутку. Кад је, 1914 године, опстанак наше земље и нашег народа доведен у питање, Русија нам је притекла у помоћ и спасла нас: она је ушла у рат, у нашу одбрану; разуме се, и из својих политичких разлога, али и из симпатија према нама и словенске солидарности. Жртва је у толико већа што је она, ушавши у рат, и сама пропала. Једно је извесно: да није било Русије, ми бисмо данас били немачко-мађарско робље и, што је још много страшније, и бугарско робље.

* * *

Сад долази на ред Русија после преврата.

Сваки рат који је Русија водила имао је неповољног одјека у земљи, јер су се у ратовима јасније показивале погрешке, неспособност и корупција. Тај одјек бивао је све озбиљнији и тежи у колико се даље ишло. Још после Кримског рата, Александар II то је осетио и ослободио је „мужике“, да би ублажио неповољни утисак који су погрешке у рату учиниле. После рата 1877—78 године, учестали су нихилистички атентати којима је као жртва пао и сам Александар II. После руско-јапанског рата избила је права револуција која је силом угушена, али само за време. У току великог рата букнула је револуција која је из корена изменила стање.

У тој последњој револуцији прешло се из једне крајности у другу крајност: из аутократије у бољшевизам. Људи који су дотле били на дну избили су на површину да заузму место оних који су били на врху. Учињен је огроман скок, јер средине није било. С једне стране цар, с друге крајњи елементи, а између њих добри али још неспремни руски народ који се дао водити и заводити. Средине која би прихватила власт и повела земљу није било. Дума, политичке странке и уопште политички живот, све је то било још у зачетку, неодређено и збуњено, и према томе недорасло да ствар узме у своје руке.

Колико ће трајати нередовно стање, и како ће се ствари развијати?

Ја држим да је сваки онај који пола познаје Русију морао, још у почетку револуције, доћи до уверења да ће то нередовно стање дуго трајати. Ни у мањим, национално хомогеним земљама, такви потреси не свршавају се преко ноћ. а у Русији, пространој, национално хетерогеној, са становништвом чију велику већину чине сељаци; у Русији, са нешто апатичним народним карактером који се не бори против зла већ му се привикава, — дуге трзавице још су вероватније.

То би, у неколико речи, био одговор на питање о трајању; а како ће се догађаји развијати, на то се теже да одговорити. Ипак, кад се пође с тога факта да је у овој револуцији учињен један скок из једне крајности у другу, може се закључити да се у крајностима неће остати, и може се предвидети бар оно што је вероватно — отприлике овакав развој догађаја.

После бољшевизма може доћи нешто налик на старо стање, али у нешто блажем облику него што је раније било. Но оно ће морати бити кратког века — нарочито ако они који се буду вратили „не буду ништа научили и ништа заборавили“ — и замениће га опет нешто слично бољшевизму, опет у нешто блажем облику. Та игра ће се понављати и ствари ће осцилирати између ове две крајности — као шеталица на сату кад се завитла с једног краја на други — с тим што ће првобитне крајности постајати све блаже и приближавати се једна другој, док ствари не дођу на своју праву меру.

Такав развој догађаја био би најприроднији према оном што је људски могуће предвидети. Могу, истина, наступићи непредвиђени и неочекивани догађаји и прилике, и ускорити овај процес, или променити предвиђени правац, али ми на то не смемо рачунати, већ морамо пре бити спремни на ону прву прогнозу. У сваком случају, ми не смемо мислити да ће са нестанком бољшевизма бити и крај смутњама, и да ће, чим бољшевици оду, одмах све бити добро у Русији.

Кад тако стоје ствари, ми се морамо, прво, и за прво време, наоружати стрпљењем, чекати да се прилике сталожу и среде, и сачекати онај режим који ће одговорати особинама руског народа и који ће он сам себи изабрати. Разуме се, то не треба криво разумети и претерати, па чекати баш оно дефинитивно стање које ће на крају морати доћи, и које је према томе питање нешто даље будућности. Ми се морамо

умети наћи и у ситуацијама ближе будућности. Данашње стање у Русији најгоре је, и зато, је оно и за наше односе са Русијом најнеповољније. Али, пошто је најгоре, оно затим мора бити само боље и, према томе, и за наше односе повољније. Наше је, дакле, да се, у том ходу на боље, опредељујемо према самим догађајима, и да одмеримо кад и у којој мери треба воспоставити и одржавати наше односе са Русијом, и учинити их тешњим.

За то време, по мом мишљењу, двоје је за нас јасно. Прво, нас у нашем држању треба да руководе наше симпатије и наша захвалност према руском народу, и наш политички интерес који нас везује за Русију. Према томе, ми ни у ком случају не смемо предузимати какву непријатељску акцију против ма кога режима у Русији, ни у друштву са другим нама пријатељским земљама. Српска пушка не сме лупати на Руса, ма то био и војник данашње Русије. Нису у питању људи који данас држе власт у рукама, већ руски царод с којим не треба да имамо омразе. Наши односи треба да буду чисти, без и једне црне тачке, која би их помрчила. Из тога разлога, ја држим да је и наше учествовање у Мурманској експедицији била политичка погрешка. Ако су га савезници од нас тражили, требало им је предочити наш нарочити и изузетни положај према Русији.

Друго, док се прилике колико-толико не среде, ми не смемо имати предилекције ни за какав режим, нити се за њ ангажовати, зато што ће сваки тај режим морати бити кратког века. Према томе, ми не треба да претпостављамо ни стари режим, потпуно онакав какав је раније био, јер њему више, или нема места, или, ако се и воспостави, биће пролазан. Он није више могућ као стално стање нигде, ни у Русији. У данашње време, није могуће да судбина једног народа зависи *само и искључиво* — *без икаквог ограничења* — од *једног* човека који може имати недостатке сваког обичног човека и који може грешити као и сваки други човек.

Најбољи али и најтрагичнији пример за то даје Русија за време великог рата. Цар Никола био је несумњиво лојалан и поштен човек. Легенда која га је пратила и према којој је он хтео да закључи засебан мир са Немачком, пала је, и доказано је да би он до краја остао веран савезницима. Ни царица није била пријатељ Немачке, ма да је била из једне

немачке династије, и лакомислено је било осумњичити је као немачког агента. Напротив, она је била добра Русиња и, као таква, противник Немачке, а нарочито цара Виљема. Али, њен је утицај био несрећан не у спољној већ у унутрашњој политици. Њу је опчињно и потчињно својој вољи лукави и неваљали сибирски сељак Распућин, а она је, са своје стране, имала утицаја на цара, и овај му је у последње време потпуно подлегао. Болесна идеја коју јој је улио Распућин била је чврсто уверење у богодану моћ цара Николе да сам лично неограничено влада. Са таквим уверењем, она је, кад је настала забуна изазвана тешким догађајима, уклањала из околине царевае способне људе и патриоте, зато што нису хтели само да слушају, већ су цару, по савести, давали поштене и корисне савете. На дошаптавање Распућина, она је тражила, и цар је послушао, да распусти Думу, да би могао владати по „својој“ вољи; одузео је команду од великог кнеза Николе Николајевића и узео је у своје, много неспремније руке; отпустио је председника министарста В. Н. Коковцова и министра спољних послова С. Д. Сазонова. А довео је Штирмера, Протопопова и друге, људе без патриотизма и без поштења, који су Русију бацили у срамоту и довели је до пропасти.

Други пример, опет из великог рата, тиче се нас. Уочи рата, у тренутцима кад се ломило, цар се још колебао. Ретко се кад владалац нашао у тако трагичном положају у каквом је у то време био цар Никола. Слабе воље, поводљив, остављен самом себи, без одговорне владе, без правог парламента, без слободног јавног мишљења, који би му показали којим путем треба да пође — стављен је био пред дилему: или понижење и срамота, и напуштање вековне руске политике, са свима тешким последицама; или рат, страхан рат — коме се није могао предвидети исход — и револуција, коју је видео како тиња, и која ће, кад букне, претворити Русију у пустош и као бујица и њега самог однети.

Кад је приспео један од последњих телеграма Виљема II, цар Никола поколебао се и хтео је већ да задржи мобилизацију војске. Али у том одсудном тренутку нашао је, на нашу срећу, С. Д. Сазонов и, тек на његово настојавање, цар је паредио да се мобилизација ипак изврши. *Да је пропуштен само један дан*, у тренутцима кад су се догађаји —

један крупнији од другог — ређали муњевитом брзином, све би за нас било изгубљено. Ми бисмо били остављени себи самима према удруженим непријатељима који су тражили наше уништење. Француска и Енглеска не би могле бити већи Словени од Русије. Француска је ушла у рат као савезница Русије, а Ерл Е. Греј је отворено био изјавио да би Енглеска остала равнодушна ако би се сукоб ограничио само на Србију и Аустро-Угарску.

Такав режим у ком случајности одлучују у најкрупнијим питањима не може дати никаква јемства, ни Русији, ни нама. Ма колико да морамо бити захвални владоцима и нашим пријатељима из прошлог режима који су, срећом, били многобројни, ми такав режим не можемо желети ни помагати. У политици, симпатије и антипатије морају бити искључене, јер оне ометају правилан суд, оно што је у политици, као и у свему, главно. Тако исто, само искрено и отворено истраживање истине може бити од користи, и обзирн који томе сметају морају пасти; истина је преча од тих обзира.

У осталом, ми немамо потребе да се везујемо за личности и за један режим. Аустро-Угарска је, у својој политици према нама, морала тражити наслона на лични режим, јер, за своју непријатељску политику према нама, није могла тражити помоћи код народа против самог народа. Ничега сличног нема у нашем односу према Русији. Ми имамо симпатија баш код самог руског народа, и онда је природно да у њему и тражимо ослона. Данас он, на жалост, као да не постоји; али кад Русија изиђе из ове тешке кризе и прилике се у њој среде, владе у Русији мораће се, у својој спољној политици, руководити тежњама народа. Кад то буде, и он ће бити друкчији: искуство које он данас скупо и тешко стиче пробудиће га из успаваности, подићи ће његов ниво разумевања; она средина између цара и крајњих елемената које није било у очи револуције а без које нема политичког живота, формираће се; и народ ће бити спремнији да узме учешћа и у спољној политици. Корист ће и за нас бити већа јер његове симпатије према нама постаће дубље и свесније, и онда ће и пријатељство између Русије и нас бити положено на здравију и солиднију основу.

ДИМИТРИЈЕ ПОПОВИЋ.

ЛАВОАЗЈЕ И РОБЕРТ МАЈЕР.

Има научника чије се дело, и ако врло знатно, завршава са њиховим животом. Дело других научника пак наставља се и после њихове смрти, развија се и даље, доноси нове плодове, тако да величина тих умова расте и с оне стране гроба.

У те ретке изабранике судбине спада Лавоазје.

У следећим редовима видећемо како је из тековина Лавоазјеа, који је основао модерну хемију и физиологију, поникло у духу другог великога човека једно велико откриће. Тај је човек Роберт Мајер, а откриће је начело неразорљивости или конзервације енергије.

I

У другој половини осамнаестог века извршена је у хемијској науци револуција, која је отргла хемију из тмина у којима је дотле лутала и упутила је сунчаним путем којим од онда није престала напредовати дивовским корацима.

Никада никоја наука није тако брзо напредовала. Пре стопедесет година састав воде и ваздуха беше непознат; држало се да постоје четири елемента: вода, ватра, земља и ваздух; мислило се да се вода може претворити у земљу, и т. д. Данас је хемија једна од најбогатијих и најпотпунијих наука.

За тај велики научни преврат везана су многа славна имена, јер ни у науци револуције нису дело једне особе Блак (Black), Шил (Scheele), Кевендиш (Cavendish), Пристлеј (Pristley), главни су јунаци тога доба. Али назив научнога превратника припада у потпуноме смислу једино Лавоазјеу. Јер док су његови славни савременици градили нову зграду на староме темељу, Лавоазје је уништио и сам темељ, заменио га новим на коме данас пожива сјајна грађевина хемијске науке.

Стари темељ беше тајанствени *флогистон*. Докле год се на њему градило, хемијска се наука није могла висину. Стога сва велика открића тога доба остајаху неповезана, паразумљива, неплодна, јер беху у оквиру теорије о флогистону.

Ниједно од тих великих открића, ни откриће кисеоника, ни откриће састава ваздуха и воде не припада потпуно

Лавоазјеу. У овоме случају као и у другим, који су готово правило у историји науке, идеје и открића сазревају у исто доба у више мозгова игром детерминизма, као што јабуке у једно доба године падају са дрвета. Није дакле разумно хтети их приписати јединоме јединоме човеку ослањајући се на датуме кад су обелодањени, и мислити да је мања заслуга онога који је неколико недеља или дана доцније дошао независно од првога до истога закључка.

Велико откриће пак, које нико није имао част делити са Лавоазјеом, јесте управо оно, које је изазвало речену хемијску револуцију. То је откриће улоге кисеоника у појавама сагоревања, то је смртни удар нанет теорији о флогистону. Не само да нико није поделио са Лавоазјеом ту славу, већ су његове идеје наишле на једногласно опирање његових савременика.

Флогистон, шта је то било, те га се нису могли ослободити ни они који су несвесно својим открићима радили на његовој пропасти? То је била „материја ватре“. Свако сагорљиво тело сматрало се да је састављено из своје особене материје и флогистона. При сагоревању флогистон се ослобођава у виду пламена и топлоте. Жарећи разне метале посматрало се да се претварају у друга тела називана њиховим кречом (наши оксиди). По теорији о флогистону, метали су грејањем губили свој флогистон, а оксиди су били метали ослобођени флогистона. Према томе, мислило се да су метали сложена тела а оксиди проста. Нашавши да ваздух у коме неко тело сагорева постаје неспособним да одржава сагоревање и дисање животиња, то се објашњавало тиме што се велело, да се је ваздух заситио флогистоном, т. ј. да се је флогистовао. Пристлеј, пронашавши кисеоник, сматра га ваздухом ослобођеним флогистона, т. ј. дефлогистованим ваздухом. А како објаснити да је ваздух потребан за сагоревање? Зашто се сагорљиво тело не би могло ослободити свога флогистона и кад није у ваздуху? На то се одговарало да се флогистон може ослободити само ако је ту неко друго тело, на име ваздух, с којим се може спојити. Називало се подједнако флогистованим ваздухом и онај ваздух који је само изгубио свој кисеоник оксидишући какав метал и онај чији се кисеоник претворио сагоревањем каквог органског тела у угљен-диоксид.

Знамо данас у какву је велику заблуду била запала хемија теоријом о флогистону, чији је оснивалац био немачки хемичар Штал (Stahl, 1660-1734). Док је она владала, хемија није могла поћи напред, јер су њоме нова открића погрешно тумачена и збрка постајаше све већом.

Као што рекосмо, Лавоазјеова је неподељена слава, да је флогистону задао смртни удар. За дивљење је, како је Лавоазје извршио тај научни преврат простим огледима и ведром логиком, који необично контрастују са мрачном и замршеном теоријом о флогистону.

То је знаменито дело Лавоазје отпочео огледима који су изложени у једној белешци преданој Академији Наука у Паризу 1772 године. У њој Лавоазје саопштава да сумпор, далеко од тога да нешто губи сагоревањем, повећава своју тежину. Он такође показује да се грејањем живиног оксида добива један гас који одржава дисање и сагоревањем и који представља онај део ваздуха који нестаје сагоревањем и дисањем. Кад се то грејање пак врши у присуству угља, добива се гас што га је раније пронашао Блак и назвао „fixed air“, то јест наш угљен-диоксид, и Лавоазје закључује, да је тај гас састављен из угља и кисеоника. Сагоревање је дакле, по Лавоазјеу, спајање сагорљивог тела са кисеоником. Претварање оксида у метале састоји се у отпуштању кисеоника.

Ма како да су били убедљиви докази које је Лавоазје давао у прилог својој теорији, ова није наишла одмах на пријем у његових савременика. Како се далекошло у томе да се његова открића ставе у оквир флогистона, нека нам послужи овај пример: један чувени хемичар онога доба приписује флогистону негативну тежину, да би објаснио повећавање тежине метала жарењем: јер кад метал који жарењем испушта флогистон постаје тежи, значи да флогистон не само да није тежак, већ да његовим присуством тела постају лакша!

Али ипак победа Лавоазјеових идеја дошла је брзо, за његова живота још, и при крају осамнаестог века и последњи противници положише оружје.

Читајући данас Лавоазјеове радове, читалац је изненађен како се они разликују својом јасноћом од хемијских свеса истога доба. Његови су огледи тако прости, његово је разлагање тако логично, да би се могло посумњати у величину његова дела, кад не бисмо знали да је оно било тако смело,

да се оно толико косило са владајућим идејама, да га нико од његових савременика није смео признати без оклевања.

Ево примера те поменуће јасности. Пре Лавоазјеа, хемичари су држали, да се вода може претворити у земљу. Они су своје мишљење основали на томе што дистилисана вода која дуго кључа у једноме стакленоме суду даје, кад се испари, један земљаст остатак. Док су други хемичари покушавали да реше тај проблем анализом те земље, Лавоазје пође краћим и поузданијим путем: измеривши празан суд пре и после кувања воде у њему, Лавоазје нађе да је суд, пошто је вода у њему дуго кључала, постао лакши, и то управо онолико колико је тежак остатак што га вода даје кад се испари. Према томе, решење је загонетке просто: вода се не претвара у земљу већ делимиче раствара стакло.

Лавоазје има и ту велику заслугу да је знао издвојити у хемијским појавама оно што оне имају материалнога од топлотних појава. Он утврђује, да хемијске реакције не мењају тежину тела која се налазе у затвореноме суду и ако развијају топлоту која се губи ван суда. У хемијским реакцијама, тела која узимају у њима учешћа не мењају своју тежину: „Ничта се не ствара, ничта се не губи“. Обративши се и топлотним појавама хемијских реакција, Лавоазје оснива термо-хемију мерећи топлоту, коју развијају разне реакције.

Лавоазје није само основао модерну хемију већ је он творац и савремене физиологије.

Знало се и пре њега да, у затвореноме простору, ваздух, у коме се налази каква животиња, губи способност да одржава горење и дисање. То се тумачило тиме што се велило, да се ваздух у плућима флогистује. И на тај начин права улога дисања остајаше у тами. Најраспрострањеније је мишљење било да ваздух служи на хлађење крви при пролазу кроз плућа и да својим притиском приморава флогистон да остане на површини сагорљивих тела!

Док је таква заблуда владала о природи појаве дисања, физиологија није могла напредовати као ни хемија у којој је владао флогистон. Јер док се није дознало за суштину дисања, није се знало за основу на којој почива животни механизам, није се знало за извор на коме црпе живот енергију којом се изражава, нису се могле схватити улоге органских функ-

ција. И у томе је предмету Лавоазје одједном створио светлост, као мађионичарским штапићем. Он право улази у срце питању и даје му решење које ништа није поколебало до данас. Читајући данас његове радове на дисању животиња, нема у њима готово ничега што треба изоставити а мало им се шта начелнога има додатн.

Лавоазје најпре тачно утврђује које промене ваздух претрпљује дисањем животиња. Кисеоник се претвара у угљен-диоксид („acide carboné aériforme“) онако као што је био констатовао да се помоћу угљенова праха претвара у тај исти гас. „Дисање, вели Лавоазје, није друго до споро сагоревање угљеника и водоника, у свему слично ономе што се збива у лампи или запаљеној свећи, и, у томе погледу, животиње које дишу управо су сагорљива тела која горе и троше се.“

Што се тиче места где се збива то сагоревање у организму, Лавоазје није с тим питањем био начисто. Он вели, да је могућно да се оно врши у плућима, али је такође могућно да се оно врши у самој крви, те да се у плућима само врши размена кисеоника и угљен-диоксида. Знамо данас да је ово друго мишљење ближе истини, јер се прелазак кисеоника у угљен-диоксид, не врши у плућима, а додуше ни у самој крви, већ у самим ткивима. Тачно је пак да се у плућима само врши размена тих гасова.

Интересантна је чињеница коју Лавоазје наводи у прилог мишљењу да се сагоревање збива у крви. Кисеоник даје крви отворено црвену боју; разни метали, као што су жива, олово и гвожђе, дају са кисеоником једињења црвене боје. Не једини ли се кисеоник са крвљу као што се једини са металима, пита се Лавоазје? Данас знамо да је то тачно, и ако аналогија боје нема с тим никакве везе, али то показује како је Лавоазје био уверен да у животном механизму влада иста хемија као и у неорганском свету.

Лавоазје је дакле утврдио природу и важност дисања: дисање је споро сагоревање и ово је извор животињској топлоти. То је било нешто сасвим ново и сасвим различно од улога које су дотле приписиване дисању.

Лавоазје је отишао још дубље у анализу те појаве пронашавши да се сав кисеоник који је нестао у плућима не појављује у виду угљен-диоксида, он мисли да један део служи

на сагоревање водоника и да се на тај начин гради вода у организму. И то је тачно, данас, после стопедесет година.

Полазећи даље, Лавоазје поставља основу биоенергетици, т. ј. грани физиологије која се бави изучавањем енергетског промета у живих бића, а која је данас више него икада на дневном реду. Са својим сарадником Сеген (Séguin), Лавоазје мери на човеку гасовите размене дисања у разним физиолошким погодбама, при раду, при одмору, пре и после једа, и утврђује, да се потрошња кисеоника повећава мишићним радом. Лавоазјеова жена, која је била и његова сарадница, оставила нам је цртеже који приказују те историјске трепутке кад је модерна физиологија угледала света под сводовима скромне Лавоазјеове лабораторије.

Оснивалац физиологије већ онда назире енергетску везу између разних појава којима је жив организам седиште. „Та врта опажања, вели он, води нас ка поређењу разних употреба снаге између којих изгледа да не постоји никакав однос. На пример, може се знати којој тежини у ливрама одговара рад једнога говорника или музичара који свира какав инструмент. Могло би се чак одредити чега механичкога има у раду филозофа који размишља, књижевника који пише, музичара који компонује. Та делања, која се сматрају чисто душевним, имају нечега физичкога и материалнога“.

Пошто је утврдио физиолошку важност дисања, Лавоазје се одаје животињској калориметрији, т. ј. он мери помоћу својега калориметра (калориметар са ледом) топлоту коју производе животиње. Он то ради у сарадњи чувеног Лапласа (Laplace) поглавито у циљу, да би проверио своју хипотезу, по којој је сагоревање угљеника и водоника главни извор животињској топлоти. У томе послу, Лавоазје узима без дискусије, као нешто што се само по себи разуме, да једно тело сагоревајући у организму производи исто толико топлоте као кад се орева изван њега. То међутим није било очевидно у оно доба, то је тврђење било чак једна велика смелост у доба кад се живот сматрао механизмом који пркоси законима физике и хемије; према томе, то је било једно велико откриће. Као доказ томе што велимо довољно је напоменути, да читавих четрдесет година доцније, знаменити физиолог Деспре (Despretz), нашавши у својим огледима, да је количина топлоте развијене у организму већа од оне која је изра-

чуната из потрошенога кисеоника, (а данас знамо да та разлика почива на једној грешци принципа самога рачуна). вели: „Не наилази се у овим огледима на ону једнакост и сталност као у огледима на неорганској материји. Овде је афинитет елемената, под утицајем животне моћи, коју године живота, температура, здравље, природа хране и разне друге околности могу мењати.“

Лавоазје није на то помислио, да једно дано тело сагоревши у организму до истог ступња као и ван њега може дати разне количине топлоте у та два случаја. И имао је право.

У огледима са Лапласом. Лавоазје је најпре измерио колико једно морско свињче трони кисеоника и производи угљен-диоксида у одређеноме размаку времена. Затим је израчунао колико би топлоте развио тај нестали кисеоник да се ван организма сјединио са угљеником и водоником у оним размерама у којима се то збило у организму. Најзад је у своје калориметру измерио колико речена животиња стварно производи топлоте. Те две добивене вредности потпуно су се поклапале, одакле је Лавоазје извео закључак који и данас вреди, чак са мање ограђивања него што је Лавоазје учинио у следећим редовима: „Када прилике у којима се налази једна животиња не мењају знатно њену крв и сокове, тако да после више часова организам није претрпео никакву знатну промену, тада животињска топлота, својим највећим делом бар, припада оној топлоти коју производи једињење кисеоника, што га је животиња удисала са угљеником.“

То начело, да једна хемијска реакција производи исту количину топлоте у организму и ван организма, било је доцније, као што ћемо видети, полазна тачка Мајеровом открићу неразорљивости или конзервације енергије.

Интересантно је узгред забележити, да су у горњему огледу, Лавоазје и Лаплас, случајем само нашли оно подударње вредности које се односе на нађену и на израчунату топлоту. Јесте, њихова је претпоставка била тачна, али су је хтели проверити служећи се погрешним начелом, на име они су у својим рачунима узимали као да се кисеоник једини у организму са слободним угљеником и водоником; то је међутим погрешно, јер нису исте количине топлоте произведене, кад угљеник и водоник сагоревају као слободни елементи или као састојци органских тела.

Трагична смрт тога великога човека кога је револуционарни вихор онога доба однео, грубо је прекинула његово дело. Лавоазје је под Лујем XVI био *fermier général*, т. ј. он је припадао финансијскоме друштву коме држава уступаше уз напред одређену цену право наплате посредне порезе. Решењем Конвента, Лавоазје и осталих 27 *fermiers généraux* бише стављени у затвор а потом осуђени на смрт. „Истина је дакле, писаше Лавоазје из затвора једноме пријатељу, да ни грађанске врлине, ни знатне услуге учињене отаџбини, ни корисно употребљен живот на напредак индустрије и људскога знања, да све то није довољно да човека заштити од трагичног краја да не умре као кривац.“

Осмог маја 1794 године Лавоазје би погубљен. Био је рођен 26 августа 1743. Било му је дакле педесет година.

Чувени математичар Лагранж (Lagrange) рекао је том приликом: „Један им је тренутак био довољан да одрубe главу, какву можда сто година неће дати“.

(Крај у идућем броју)

ИВАН ЂАЈА.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ. — МОРАЛНА КРИЗА У ФРАНЦУСКОЈ.

За последњих десет година француски писци не престају писати о „моралној кризи своје земље.“¹ Интересантно је да се о тој моралној кризи није писало само пре рата, него се пише и сада, после рата. Пре рата главни знаци кризе видели су се у друштвеној несређености и пометњи и у политичким свађама. За време рата, као доказ моралне кризе, наводила се извесна неспособност за сложан и организован рад. Због те неспособности, говорило се, рат је и трајао тако дуго, и није окончан са свим онако као што се желело. После свршеног војног рата, Француска се нашла пред једним још тежим и опаснијим *економним* ратом, и неки њени забрнути синови питају се, да ли она може тај рат водити с успехом, ако се претходно не излечи свога болесног антисоцијалног индивидуализма. Француској, веле они, треба један заједнички циљ и идеал, који ће све њене енергије повезати и упутити у истом правцу.

Из велике књижевности о моралној кризи Француске, ми издвајамо, као дело вредно нарочите пажње, *Испити наше савести* од Пола Готија. Ту се као главне махне и болести данашње Француске обележавају: претерани индивидуализам, говорљивост, ситничарство, немар, недисциплинованост, саревњивост, лакоумност, политичка циганија... Сваки је Француз вешт да се „извуче“ и из најтежег положаја: он је, од времена на време, у стању учинити и какво велико дело, али, по правилу, он мало мисли на опште ствари, и види их само кроз своје личне интересе. Политика је сва прожета тим индивидуалистичким духом. Друштвена солидарност и опште добро само су празне речи: личне амбиције и интереси, узajамним паралисањем, кваре сваки заједнички посао. Саревњивост и завист царују у истом друштву, истој партији, истој

¹ Ми наводимо само нека познатија дела: *Paul Bureau, La crise des Temps nouveaux; Paul Gaultier, Notre examen de conscience; Lysis, Contre l'oligarchie financière; Lysis, Pour renaitre; Victor Boret, La Bataille économique de demain; Victor Cambon, Notre avenir; Victor Cambon, Où allons nous? Edouard Herriot, Agir; Mellegari, Le livre de l'Espérance; Secrétan, La population et les mœurs; J. Payot, Le Travail intellectuel et la volonté; J. Payot, L'Education de la Démocratie.*

котерији. Француз никако не увиђа да је свачији лични интерес тесно везан за интересе друштвене заједнице, и да се нешто мора жртвовати од личних интереса општем интересу. Због тога у државној управи влада неред и недисциплина, у политичком животу честе промене и кризе. Сваки Француз узет за себе вреди много више него узет у друштву с другим Французима; појединац је јачи него народ. У политици, у уметности, у књижевности, у војсци, у индустрији, у државној служби, Французи само крхају врат један другоме.

Рат је затекао Француску у неред и неспремну. За време рата, није било слоге, организоване сарадње, координације између разних надлештава и комисија: то је падало тим више у очи што је француски дух јасан, логичан, методичан. Француз има реда у животу и у идејама, ипак зато француско је друштво неорганизовано. Зашто? Зато што је Француз недисциплинован. Нико не воли да слуша, па зато ни власт не сме да заповеда. Министри се боје штампе, бирача, јавнога мњења; изгубили су кураж управљања, попуштају на сваком кораку; нема тога министра који би на улаз у своје министарство смео истаћи објаву: „Овде се не праве послови!“ У приватном животу, у породици, у школи, у радионици, види се то исто. Ни родитељ ни учитељ ни газда ни мајстор немају више ауторитета код својих млађих. У школи се дете научи свачему само не ономе шта је најважније, — законима заједничког рада, друштвеној дисциплини и солидарности.

Француз је алкав. Свако је француско надлештво прљаво, прашљаво, испрекано мастилом, замађено димом од дувана. Ипак зато, чиновници и служитељи проводе у тим одајама задовољно цео живот. Нублика је иста таква; плује где год стигне; квари јавне и државне ствари. По хотелима првог реда она се мора опомињати да нази на чистоћу. Иста нечистоћа у приватним кућама, и на селу и у вароши, — на човеку и око њега. На ни тачност није француска врлина. Мало ко долази у уречено време на састанак; на писма се не одговара никако или доцка. По јавним надлештвима, ствар која би се могла свршити за десет минута, развлачи се десет месеца. За окореле бирократе француска су надлештва прави рај; са најмање напора, увек по обрасцу онога што је рађено раније, ствари се отправљају просто механички. Канцеларијска је рутина благодет за чиновника, али у исто време то је што спречава и упропашћује сваку иницијативу и сваки полет у држави. И државне и приватне канцеларије скалупиле су се у празне форме и застареле методе. Због те своје немарности, Французи нити умеју да запазени нити хоће да прихвате предузимљиве и напредне елементе. Они се поводе за људима од имена и гласа, чија је снага

већ сва истрошена. Младима се не да напред; француска је „геронтократија“, влада старана; мртви управљају живима. Леност је такође једна видна особина современе Француске. Леност је страх од напора и рада. Радник бежи од умора; рентнијер се једино бави сецкањем купона; чиновник ради само колико мора; министар колико да се одржи на власти; индустријалци и трговци колико да добро живе; родитељи и учитељи колико да деца не буду сасвим рђава... Свуда само трка за уживањем! Дужност, рад, напор, — тричарије! Уживање је све!

Тврдичење и ситничарство осећа се свугде: на дому, у раду, у политици, у држави. У место великих ствари Француз воли ситне; штеди као Кир Јања, неће да иза много деце, не мари за повачења. Он зна све најбоље, виче на ауторитете и на државу, али опет зато улаже новац у државне обвезнице.

Француз је рођени критичар, критичар у рђавом смислу речи. Оговара пакосно, злобно, некад духовито, „у варницама,“ али понајчешће просто палаца. Охол, саревњив, славољубив, скептичан, Француз не пушта никога испред себе, свакога свлачи доле, никоме не признаје ништа.

Највећи недостатак Француза то је саревњивост. Једнака и код сељака и код варошана, она је затрвала све друштвене односе. Туђ комад земље, већа плата у другога, грисе Француза као рак. Индустријалац и трговац, пре ће се одрећи добре добити, но што ће је поделити с другим. Грађански раз више занима људе него спољашњи, јер се у грађанском рату може учинити више пакости својим познаницима. Туђу заслугу, туђу вредност нико не подноси. Частера су, у своје време, звали убицом. У политици саревњивост превазилази сваку меру. Министру нико не опрашта што је сео на министарску столицу. Интерпелација за интерпелацијом, питање за питањем. — због какве ситнице, рђаво калдрмисаног пута или поквареног места, цела се влада узима на одговор. Нико не верује у министрову добру вољу, нико му не признаје какве било заслуге. Јавно мњење исто је тако немилосрдно: и последњи међу последњима мисли да има неограничено право критике. Јавно мњење мрзи своје најбоље службенике, и у својој непрестаној зачкољичарској критици не штеди ни вихов приватни живот. Оно је готово да одмах прихвати највећу измишљотину и најгнуснију клевету: оно не тражи доказе, него тражи само предмете за оговарање. Друкчије и не може бити, кад сваки гледа шта други раде, у место да гледа себе и свој посао.

Ко мисли да Француз воли да учи, да чита, да зна, вара се. На прсте се могу избројати они који имају код куће књижицу. За просечног Француза читање је кудук и губитак времена. Француске књиге чита једна цела публика од сто

хиљада лица, уз коју треба још додати странце. У Енглеској, књижевни листови и часописи броје читаоце на неколико стотина хиљада; у Француској једва на неколико хиљада: Али зато цео свет јури у позоришта, а још више у биоскопе. У новинама се више говори о глумцима и њиховим краватама него о друштвеном питању, економној експансивности, уређењу војске и спољашњој политици.

Французи су невероватно површини. Разговори у високом друштву очајно су празни; у буржоазији и радништву налази се са мање отмености иста празноћа; жене, кад не оговарају, говоре о ситницама; учени људи, када су заједно, говоре о свему, али ни о чему не долазе до закључка. У министарским седницама није ништа озбиљније; зар пре рата један министар војни није јавно говорио, да више никада неће бити рата?

Француз воли да ужива. Кавага, позориште, излети, мода, жене, авантуре, то је његов главни интерес. Завирите у локале за забављање: маса света! Завирите у скупуштину, када се претреса какво озбиљно питање: свега двестак посланика (напротив, када је на дневном реду какав скандал или када треба оборити владу, све је дупком пуно). Погледајте о чему пишу новине: фељтони, дневне вести, извештаји из суда, полиције и позоришта. У енглеским и немачким листовима, напротив, налазе се многобројни чланци, озбиљно и сручно написани, о разним политичким и друштвеним питањима. Али Французу су озбиљне ствари досадне; он за њих нема никада времена. Зар да лупа главу о каналима, железницама, путевима, пристаништима, болницама, школама... Француз напушта сваки поџао за који се тражи већи напор. Француз је почео Панамски канал, али су га довршили други. Иста неиздржљивост и несталност огледа се и у француској спољашњој политици: за час се напуштају пријатељи и савезници, и од њих праве непријатељи, чије ће се пријатељство после неког времена опет тражити.

Французи су парламентаран народ у томе смислу што воле да држе и да слушају говоре. Од политичара се не тражи ни знање ни карактер ни енергија; довољно је да уме говорити. Дobar говорник се одмах проглашава за великог човека, и данашња је република режим говорника и адвоката. Колбер, који је муцао, не би данас могао бити министар. Французи су толико навикли на фразе, да не цене људе по њиховим делима него по њиховим беседама; зато у њиховом јавном животу много се говори, а мало ради.

С овим моралним особинама какве се виде код данашњих Француза не може се отићи далеко, — али како да се изврши морални пренорођај француског друштва?

Писци који су се бавили тим питањем не слажу се међу собом. Сви увиђају да се мора наћи један заједнички циљ који ће надхнети и одушевити све Французе у њиховом раду.

Али, докле једни траже тај циљ у вери, други (међу ове с ада и Готије) траже га у пробуђеној и ојачаној друштвеној свести, која има свога основа у позитивним наукама. Католици су ти који траже спаса у вери; социјалисти ти која га траже у друштвеној свести. Али и једни и други слажу се у томе, да јединка сама за себе, — као земља у васељени, тако и она на земљи, — не значи ништа. За католике човек је сићушни делић нечега непојмљивог и недостижног, нечега над нама; за социјалисте човек је део велике друштвене целине која се да научно проучавати и сазнати. У свакоме случају, и за католике и за социјалисте, човек има свој циљ ван себе самога; отуда за њега дужност да се жртвује. Без пробуђеног духа пожртвовања ни католици ни социјалисти не очекују повратак моралног здравља у Француској.

Ми свраћамо пажњу на ову француску кризу зато што је она у многосте и наша. Ми имамо, ако не све француске махне, а оно доста од њих. Сваки народ, чак и један тако велики и даровит народ као што је француски, има склоности ка назадовању. Он се од те склоности може отети само понављаним напорима. Зато је потребно чинити од времена на време овакав „испит савести“, какав је за Французе учинио Пол Готије са толико немилојудне увиђавности. Само такав испит савести може нам показати, шта се у нашем народном карактеру почело да кварити, и шта треба поправљати. За сваку је похвалу, да се Французи ипсу дали опити својим великим ратним успесима, — и да код њих има куражних и увиђавних људи који, сутра дан после једног победничког рата, устају да говоре о моралној кризи. То треба да буде за поуку и нама. Ми се не смемо успавати великим успесима нашег народног уједињења, и почети уображавати да смо један народ без махна, који нема потребе да се усавршава, и који постоји ту само тога ради да му се други свет диви. То уображење било је фатално за друге народе, па би могло бити фатално и за наш.

ЈОВАН М. ЈОВАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПРЕД НОВОМ ПОЗОРИШНОМ ГОДИНОМ.

Ево је трећа сезона Народног Позоришта, у којој позоришна управа није у стању објавити свој стварни програм. Место утврђеног репертоара она може изложити само план својих напора и својих жеља.

Две позоришне године у Мањезу послужиле су да се драма — иза дугог прекида — обнови и поново подигне до онолико стила колико се успело изградити у очи рата, и, да се опери — једва основаној — даду озбиљније размере.

Кад се имају на уму очајни покушаји с драмом без позорнице, без глумаца и без дела у биоскопској сали Касине, допуштено је бити задовољан с оним што се постигло до данас. Последње премијере у сезони 1920/21

Тартиф, Отело, Занат Госпође Уорн, Скапенове подвале, Тентажилова, смрт, Егмонт, Ревизор — посведочиле су не само успехе редитеља Исајловића и Ракитина, но и несумњив напредак драмске трупе и у изради целина и у развоју неколиких млађих глумаца. Чак у техничком и декоративном смислу, Мањез је дао неколико подвига изнад своје улоге.

С мање оптимизма мора се ценити пренагли напредак опере, чија се каријера још не може сматрати као нормална. Захваљујући великом броју добрих руских уметника, она је — за сад — прескочила једну подужу почетну етапу. Задовољни овим брзим успехом, њени организатори не смеју ни у једном тренутку заборављати на у толико тежи проблем — да се једног дана тим истим темпом настави својим властитим снагама. Као трајнија тековина на тој страни за сад се може забележити добар оркестар, нул хор и брижљива инсценација дела. Добри преводи либрета, чистота изговора и нагласка код домаћих певача, израђена игра, рељефни оквир режије и уопште савремено схватање музике на позорници, воде извесном стилу и отмености који и скромнијем музичком позоришту дају достојан ранг. Представе као што су, на пример, Росинијев Севилски берберин или Вердијева Травиата показале су у том правцу тежње и напоре који нису баш без резултата.

Све те високе амбиције — и у драми и у опери — ободраване су биле падама на скори прелазак на велику позорницу. И кад данас публика с љутињом и чуђењем пролази поред новог „Скадра на Бојани“, како је названо, бескрајно одуговлачење са новом зградом, — треба да је свесна очајања позоришне трупе и управе, којима сваки дан закашњења загорчава данашњи незахвални труд и брише гачку по тачку програма.

По том програму на хартији, за који се све до јуна ове године веровало да ће се почети остваривати у потпуности од 1 новембра, и у драми и у опери предвиђен је био рад великих размера: и репертоаром дела и бројем представа (у две зграде) и амбицијама режијским.

У драми, велико место дато је делима класичним, историјским и националним, који су иза лепе обнове пре рата (Магбет, Сирано од Бержерака, Смрт Ивана Грозног, Кориолан, Краљева Јесен) потпуно изостала у репертоару последње две године. Највише што се дало у тој врсти, биле су две три сценске стилизације (Сан летње ноћи, Отело, Егмонт), у којима ту брижљива израда текста, ефекти боја и (на жалост, врло седовољне!) светлости имали да накнаде недостатак перспективе, линија и покрета. Али тај пегахвални компромис, разуме не, није могао охрабрити редитеља да у позорницу Мањежа утисне форум Шекспировог Јулија Цезара, ни управу позоришну да за те димензије потроши стотину хиљада на нову опрему националне историјске драме. Али, исто тако, сва та ограничења не могу бити ни разлог да се заборави велика улога коју је имао мали Мањеж у обнови нашег позоришног живота. У извођењу једноставнијих дела Мањеж је показао преимућства интимности и топлине, које ће му и у новој ситуацији са две зграде резервисати знатан део доброг репертоара. За савремену интимну драму он је — с малим побољшањем технике и светлости — управо позорница која треба.

У списку новина и реприза у новој обради су из стране књижевности: Софоклова Антигона, Шекспиров Јулије Цезар, Богојављенска ноћ, Млетачки трговац, Ричард III; Расинова Аталија, с музиком Менделсоновом, Молиеров Жорж Данден, Ростанове Романтичне душе, Кирелов Нови идол, Бријеова Симоа, Батајева Нага жена, Ибзенов Народни непријатељ и Росмерсхолм; Вајлдова Салома; Шо-ов Пигмалион, Морселиев Глауко, Шенхерова Жена враг, Хауптманова Елга. Из словенске књижевности: Шума и Пламено срце од Островског, Плодови просвете од Толстоја, Пана Малишевска од Запољске, Војнарка од Јирасека. Из српско-хрватске: Војновићева Дубровачка трилогија и Смрт мајке Југовића; Нушићев Наход Момир (први пут) и Кнегиња од Тривала (први пут); Бојићева Урошева женидба (први пут), Јакшићева Јелмасвета, Костићев Максим Црнојевић, Краљевина Зидане Скадра, Косоров Пожар страсти, Петровићева Рушка. Из словеначке: Краљ на Бетајови.

Од реприза у потпуно новој инсценирацији и опреми, треба истаћи нарочито једну серију тако званих народних комада (Веселиновићев Ђидо, Сремчева Пивкова Слава) у којима је до данас традиција неколико добрих глумаца замењивала озбиљну уметничку обраду. Они имају први пут да

добију брижљиву израду текста, покрета, и све ефекте боја и светлости у декору и костиму. У оживљавању старих дела пројектовани су смелт покушаји чак и са наивнијим локалним комедијама, кад оне садрже живописне појединости и типове једног краја и времена, као што су на пример, они у Округићевој Сабурици и шубари. Углед на сјајну инсценацију Островског (не забрављајући, разуме се, књижевна одстојања између два писца) мора нас храбрити да из тог извора извучемо највише и најлепше што се може. Ако је сликање средине у тој старој лакрдији површно, избор мотива ограничен, конвенционалан и не с много укуса, ипак у свему томе има пуно типова и ситуација за глумца, боја за сликара, и у најмању руку један занимљив уметнички филм за публику. Покушаји о другим књижевнијим делима даће свакако више од овога. За то нам јемчи данашњи успех толиких старих драма и комедија које се данас одржавају на репертоару голом снагом текста и глуме, без оних мађијских ефеката инсценације, костима, декора и светлости, које данас удвајају вредност дела на позорници.

Што се тиче наше историјске драме, она има да добије све ново, до самог типа костима. Већ у очи рата чиниле су се студије и припреме за обнављање наше ношње Немањинског времена, у стилу историјски вернијем и сценично живописнијем од досадањих немогућих и фантастичних „душанки“. Нушићев Наход Момир и Бојићева Урошева женидба биће прве српске историјске драме у костиму свога времена.

Та техничка и декоративна обнова омогући ће и репризу многих дела која су до данас била заостављена, и повратити у опште извесну равнотежу у репертоару, у коме је до данас избор био врло скучен и условљен околностима које често немају много везе с уметношћу.

Та обнова националног репертоара срећно пада у време стварања Глумачке Школе. Њени кандидати треба од првих својих корака у националну драму да уђу с извесним спектом, с пуним осећањем њеног смисла, стила и традиције. Дилетантизам безбројних импровизованих Хајдук Вељка, Максим Црнојевића, Ђида и Калчи унео је толико лажног патоса, рђаве декламације и вулгарности у представљање домаћих дела, да ће требати много рада да се национални репертоар комад по комад – обнови и уздигне.

Закључење нове зграде пореметиће нарочито програм опере. Већи и главни део пројектованог репертоара (Продана невеста, Кармен, Фауст, Никова дама, Царска Невеста, Аида, Блудећи Јоланђанин, Фигарова свадба, Веселе жене Виндзорске, Коњевећев Вилин воо, Христићев Сутоп) мора сачекати велику позорницу. У Мањежу, са великим техничким

напорима, извешће се само Хофманове приче, Манон, Мајска ноћ (Римски Корсаков) и комична опера Виларови драгоми.

У овом ограниченом броју нових дела и у репризама, публика ће ове јесени у Мањежу чути велики број добрих певача, којима је и до данас већ добра трупа појачана. На њима је, на снажном хору, добром оркестру, вештини диригента, сликара и редитеља, да на малој позорници Мањежа даду илузију великог филма пејсажа, архитектуре, покрета гомиле, сав пустоловни роман Манон Леско, фантастичне доживљаје Хофманове и вилинско царство Мајске ноћи.

МИЛАН ГРОЛ

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ИСТИНА О БАРАЊИ ЈЕДНА ПОЛИТИЧКА ОСВЕТА.

Барања је онај троугао део земље између Драве, Блатнога Језера и Дунава са главним средишњим местом Печујом. У целој Барањи има око 183.907 становника, од којих су 75.479 Срби и Хрвати, остало су Маџари и Немци. У Печују нема нашега живља, у Мохачу га има врло много и врло доброга, и национално очуваног. По Уговору Тријанонскоме само је један део Барање припао нама. У томе делу су сви православни Срби око 13.000, остало Буљевци и Шокци. Остало је још много око Мохача и у њему, где су се добро очували. У Барањи живи Србин првога реда; по казивању једнога нашега темељнога итучника, Срби Барањци су бољи него сви други Срби, који су живели под Круном Св. Стевана. Живот је још патриархални, а васпитање народно у томе духу. Народна песма, традиције гусалн, још су увек, као у Лици, као у Херцеговини, у Босни, у Црној Гори, у Далмацији, у великој части. По природноме богатству Барања је била најплоднији део старе Угарске краљевине; по богатству угљених рудника у басену Печујскоме, може се равнати са Горњом Шлезијом. У Барањи је сва земља у рукама туђим (надвојводе Фридриха, кнеза Шаумбург Липе, Естерхазија, католичкога бискупа). Барања чини економски саставни део наше државе, саобраћај и трговина Дравом у многоме зависе од те области, као и економско развијање целог тога краја.

Још у 1914 години, када се утврђивала граница наше будуће државе, онда кад се повео рат за ослобођење и уједињење, граница у Барањи је имала да буде Мечка планина. То је један доста висок планински ланац на северу од града

Печуја (Мечек) врло zgodан као граница. Иста ова граница је дата нашој делегацији, кад је из Београда полазила на Конференцију мира, као основа за преговоре и захтеве за границу на северу у троуглу између Драве и Дунава. Наша делегација је приликом првих разговора на Конференцији мира безуспешно бранила ову граничну линију. На првим седницама наша је делегација била обавештена да ни Прекомурје ни Барања неће моћи ући у састав наше будуће државе. Почетком маја 1919 наша делегација је поднела један акт Конференцији тражећи да се накнадно прегледају све границе, па дакле и граница у Барањи. И тако су наша четири делегата поднела један нов предлог за све границе па и према Мађарској. По томе предлогу, који је Делегација израдила сама, граница коју је она тражила требала је да буде река Каранџа јужно од Печуја, једна доста слаба, и ако донекле природна граница. Наша територијална комисија била је противна оваквоме предлогу наше Делегације, зато што није одговарала правом стању ствари и зато што је то радила из страха да се не изгуби све. Ову границу је радио Ј. Смодлака по мађарским статистикма, којима је много веровао; и при дискусијама је заступао једно иначе правилно мишљење, да наша будућа граница треба да буде приближно права етнографска граница. Мишљење је ово преоблало у Делегацији, те га је као таково предао Председник Конференцији Мира, која је упутила предлог великој територијалној комисији на разматрање и поновно прегледање свих наших граница. Ова територијална комисија прими молбу наше делегације и позове је да изнесе своје разлоге и одбрану те границе. Тек на ту седницу експерата француских, енглеских, италијанских и америчких, наши делегати Веснић, Трумбић, Жолгер, Пешић, позову и проф. Цвијића да као експерт наш брани Барању. Французи, који су раније стали на страну нашу после једнога разговора са Ј. Цвијићем, узму бранити Барању и Прекомурје, али „како се они нису могли борити за оно што Срби нису тражили“, и „да не иде да граница буде Мечек планина“, натуре осталима данашњу граничну линију. Ова гранична линија иде северно од Каранџе неким брежуљцима и боља је од Каранџе као граница. Та линија гранична није била довољно проучена, подаци које су дали Барањци били су недовољни и непоуздани. Др. Јован Цвијић је узео, после овога, одмах путовати на своју руку по Барању, и утврдио је да ствар у Барањи много боље стоји него што је казивала мађарска статистика, која је служила нашој Делегацији као главни материјал. Професор Цвијић поднесе један реферат у коме образложи са новим аутентичним подацима и бројевима нашој делегацији да треба Барањску границу исправљати у корист Срба, Буњеваца и Шокаца. — Тај његов реферат је остављен у архиву; он није никад дошао пред Конференцију.

Мира. И тако је у Тријанонски уговор ушла гранична линија у Барањи и Прекомурју која је горе поменута.

У току прошле године радила је једна мешовита међународна комисија, у којој је председник био енглески представник Форстер, а са наше стране два официра, који су чинили све да спасу Барању, или бар оно што се од ње могло спасти. Та комисија у фебруару месецу о. г. спремила је један споразум; по томе споразуму наше власти имале су да испразне Барању месец дана после коначнога признања Тријанонскога уговора. Испражњавање Барање, према томе, није морало бити на брзу руку, већ је могло бити на миру и без велике журбе. Оно се међутим извршило и брзо и очигледно на штету нашу. Штета је велика; штета је материјална и морална. Материјална штета састоји се у томе што је у Барањи остала велика количина хране купљене за војску, велики број крупне и ситне стоке за исхрану војске наше. У Печују је остало много машинских инсталација, кожарскога материјала, вагона и локомотива што је било све спремно за наше државне потребе и купљено и капарисано од стране државе нежигосаним крунама, којих је толико много било у земљи. Поред овога није регулисано питање о угљену, који нам Маџарска по уговору има давати из Печујских рудника за пет година за железнице и бродове. Изгледа да је и штета нанесена приватним лицима прилично велика, због ове изненадне евакуације. Морална штета је много већа; тешко је рећи да ли је већа у иностранству, или је већа код нашега народа у земљи и у самој Барањи.

Поводом овога питања у јавности се нашој претресало, ко је прави кривац за овај неозбиљан начин рада. Министарство иностраних дела тужило се на Министарство унутрашњих дела, и обрнуто. Министарство унутрашњих дела дало је и једно полувластито саопштење, и отворено за барањску евакуацију оптужило министра иностраних дела. Та ствар је остала неразјашњена до данас; а какви су данас наши парламентарни обичаји и наша равнодушност за вођење државних послова, остаће и даље само на оптужбама, баш ако би се ствар у Народној Скупштини и претресала. Кад ствари бивају повољно решене, онда се о томе увек много пише и лепо говори. Кад се ствари неповољно сврше, и кад је очевидно да су рђаво вођене, онда има два метода. Један је да се ствари затанкају; други је да се за неповољно решење окриви други. Овом приликом употребљен је други метод; бачена је кривица на Енглезе. Необавештени су примили као истину да су Енглези доиста криви што су наше власти испразниле на овај начин окупирани део Барање. Обавештени знају да није тако. Енглези су се држали само уговора и споразума. Они могу имати симпатије за Маџаре, али Енглези неће прекршити уговор.

У Немачкој се десило једно политичко убиство. Матија Ерцбергер, бивши министар финансија у кабинету Милеровом и народни посланик у Рајхстагу, докле се бавио на летњем одмору са својом породицом у малом месту Грисбаху, убијен је из револвера. Узрок је убиства политички. Ерцбергер је био најутисајнији члан центрама у Рајхстагу, и човек против кога је вођена најбешња борба у штампи, а нарочито од стране Хелфериха и деснице. Ерцбергер је био човек који је опет био најљући опозиционар у Рајхстагу, кога, свакојачко, јавно мњење није много волело. Убиство је једна политичка освета, и ако још недовољно расветљена, и за политичке нарави Немачке необичан догађај.

Ерцбергер, овај релативни млад Виртенбержанин, био је један обичан учитељ, па затим мисионар, трговачки агент за продају шиваћих машина, после делегат раднички за међународни раднички конгрес у Цириху (1897), новинар, и најзад народни посланик из центрама. У Рајхстагу је био најактивнији народни посланик, и задавао је велике муке влади. Он је био нека врста Клемансоа немачкога. Он је био чувен у Немачкој и у Европи што је откривао зло рађење немачких колонијалних власти 1906; он је преко католичких новина ударао на Поморску лигу, која је спремала рат; он се занимао питањем наоружања Немачке пред рат. Кад је објављен рат, он је упутио кајзеру и свима другим један мемоар, тражећи казнену експедицију и анексију како Белгије тако и дела Русије. У 1915 постао је глава познате Тисенове индустријске групе у Немачкој, а после његове познате бесне и нескрупулозне немачке пропаганде у Швајцарској, Шведској и Америци. Године 1916 Ерцбергер је у Цариграду, у преговорима са Талат-пашом и Енвер-пашом, тобоже због Јермена католичке вере, а у ствари због жеље да се њему повери вођење немачке спољне политике. Као убеђени присталица Realpolitik, Ерцбергер почетком 1917, под утиском мемоара, који је граф Червин поднео немачкој Врховној команди о злу стању Аустроугарској, успео је да Рајхстаг донесе познату резолуцију за мир. Кад га је немачка Врховна команда због тога најурила из Тисеновога удружења немачких фабриканата, он се био тренутно повукао. И, кад је граф Хертлинг добио власт немачкога канцелара, Ерцбергер узима удела у раду на миру у Брест-Литовску, неко кратко време верује у победу Немачке, па се онда враћа опет стварној политици: Немачкој треба мир. Он је, у познатоме памфлету о Лиги Народа, предлагао „демократски“ мир, и дочекао да буде у немачкој делегацији за примирје. И, пошто се свађао приликом преговора са маршалом Фошом, са члановима делегације за мир, он је, најзад, склонио немачку скупштину у Вајмару да прими савезничке услове за мир. — У влади Милеровој није могао постати министар иностраних дела већ

министар финансија, када се ухватио у коштац са бившим немачким министром финансија Хелферихом. Ова свађа завршила се пред судом, и имала за дејство први покушај убиства над њим, који није успео. После овога овај немирни и на зло брзи политичар радио је да се сви рудници у Немачкој социјализирају, и да се заведе штедња, која је под владом Ференбаха била непозната. У тој борби је истрајао, пишући чланке и брошуре, нарочито о ратној штети. Он је имао великога утицаја на данашњу владу д-ра Вирта до дана када га је један младић убио.

Председник немачкога Рајстага окарактерисао је ову политичку освету као политички злочин који је ожалостио све Немце. Сад се озбиљно може страховати за мир и сигурност немачкога народа, јер понављање оваквих радњи могу имати недогледних последица за Немачку. Ова оцена изгледа да одговара правоме расположењу и стању ствари у Немачкој.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Август 27, 1921 — Ерицбергер, бивши немачки министар финансија убијен мучки; Ерицбергер је потписао Версаљски уговор о миру.

Август 28 — Између Немаца и Француза постигнут споразум за реконструкцију Француске.

Август 30. — Састала се конференција за међународно право у Хагу и Савет Лиге Народа у Женеви.

Септембар 5. — Друга годишња скупштина Лиге Народа.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ЗАШТИТА ДРЖАВЕ.

Такозвана *мршва сезона* и сувише је била испуњена догађајима, да би овога лета могла заслужити то име. Комунистичка терористичка акција, закон о заштити државе као реакција на њу, стварање хрватског блока, смрт Краља Петра, начинили су ову *мршву сезону* живљом ма од које друге у овој години. За време њено двапут је парламент морао бити сазван, и тешке су одлуке пале. Први пут је парламент изванредно морао бити сазван да брани државу од комунистичког терора, други пут да узме на знање ступање на престо новог краља и прими његову заклетву на устав земаљски.

И први и други пут парламент није могао заседавати и решавати у потпуном душевном миру, уравнотежена и духа и разума. Убиство министра Драшковића, у малом размаку после покушаја убиства Регента Александра, оправдано или неоправдано очекивање нових покушаја, и отуда осећај личне и државне несигурности и сувише су силно ударили на живце, да би се могао одржати потпуни душевни мир, потпуна

равнотежа и духа и разума. Тај мир и та равнотежа најпотребнији су онда кад их је најтеже сачувати: у тренуцима велике опасности. Нашу је државу у тренутку комунистичке опасности водио или лакоислени осећај сигурности или изbezумљени осећај страха: средине није било. Велики осећај сигурности и велики осећај страха не предвиђају: ни један ни други нису особине правих државника. Тако се десило да се при изградњи устава није довољно мислило на комунистичку опасност, а при изградњи закона о заштити државе није довољно мислило на устав. При изградњи устава није се мислило на то да су извесни политички принципи на којима почива демократска држава, били доведени у питање, као што је принцип слободе, и с њим у вези принципи мирног развијања, еволуције; да их зато треба изрично унети у устав, и на тај начин учинити изрично неуставном сваку политичку борбу противу њих, борбу за диктатуру и револуцију. При изградњи закона о заштити државе није се мислило на то да има извесних принципа који се пекажњено не вређају, и да су ти принципи за законодавца и владу у првом реду уставни принципи. Ни у првом ни у другом случају на последице се није мислило, на рђаве последице, а оне су дошле и долазе. Влада је, оправдано, хтела да одговори општем осећају народа који се, после убиства Драшковићева нарочито, окренуо противу комуниста терориста, и донела је *закон о заштити државе*, што је било потребно, али је извесним његовим члановима повредила устав, што је било изlišно. И тако су и Влада и њена скупштинска већина присвојиле себи право које су порекле другима, и које у једној уставној држави нико нема: право на повреду устава. Случај је овај необично тежак, најтежи у својој врсти, једини, кад може бити речи о апсолутистичкој владавини скупштинске већине: једна скупштинска већина не сматра се везана правним прописима које је она сама донела. Несумњиво је да Влада и скупштинска већина црпе ово своје право из државног интереса, или боље, из свога права да овако или онако схвате државни интерес. То је политика државног разлога, којој је, по њеним носиоцима, све допуштено. Али та политика значи пуну правну неизвесност, и води неминувано искључењу сваког противног мишљења, пуну политичкој негнелљивости.

Она фатално води мешању странке са државом, мешању борбе противу странке са борбом противу државе. То је политика када је само једно схватање о државном интересу потпуно допуштено, и то оно званично. То је политичка деградација парламента, у колико се оно што под њоме остаје може назвати парламентом. То је политика непотпуне или никакве, у сваком случају неефикасне контроле над радом Владе и њене већине, јер се врши само у мери у којој то допушта сама Влада и њена већина. И тако бранећи државни

интерес, она га у ствари руши, и рушећи га она окреће противу себе државни разлог на који се позива.

Политику државног разлога водило је у старој Србији неколико државника. Сви су они пали. Борба противу њих била је и дуга и мучна, јер је био у питању ауторитет Круне, који је био велики. Борба противу данашњих представника политике државног разлога неће бити ни дуга ни мучна, јер је у питању ауторитет Владе, који никада није велики. Борба противу оних значила је борбу противу Краља, која увек може бити само нелегална, па зато и тежа. Борба противу ових значи борбу противу Владе, која може бити и легална, па зато и лакша.

Стара борба чинила је понос радикалне странке... Чудном иронијом судбине та се странка данас нашла на оној истој страни барикаде на којој је некад стајао само Краљ, а на тој страни дефинитивне победе никад није било, али је било дефинитивног пораза.

ПРИВРЕМЕНИ.

ПИСМО ИЗ ХРВАТСКЕ.

Вера у закон, власт и поштenu државну политику уздрмана је у Хрватској понајвише тиме, што се свуда опажа, да се у пракси не поступа онако како се званично обећава : да ће се у нашој држави мерити једнаком мером сваком делу народа и сваком крају. Зато су криве поједине котерије које раде на рачун целине.

Истичем нарочито, да свака странка каже да заступа и и увек наглашава једнакост и правду, како ју сваки закон тражи, али ипак нема ниједне странке данас у нашој држави, која би довољно пазила, кад је на власти, да њезини људи раде тако, и да се државни послови проводе тако. Странке се групишу по великим начелима, али ни многи истакнути људи нису дошли у те странке по осећају ових начела. У свакој од тих странака имаде много људи нездзелних, па и противних тим начелима, а сем тога поједине струје у странкама данас брзо еволуционишу у правцу општег развитка прилика, које су пошле путем борбеног племенског става. У време такве психозе догађа се оно што је у таковим приликама логично : да је једна овакова струја компактнија, а потом и јача од претежног дела своје велике странке, која начелно не би хтела да иде тим путем. Већину ставља једна вешта струја пред готове чине, па већина не може назад. Та је метода имала досад увек успеха. Вештина лежи и у томе, да се позивом на исправног страначко начело постави претеника диагноза случаја, и позивом на битни државни интерес траже изузетне привремене мере, па ето поља за нескрупулосне политичаре.

Греси ове струје падају на леђа целе странке. Главна је значка овог криумчарења, да се доведу на површину „своји људи“, а то су редовито екстремни, спремни да слепо слушају. Дође ли до власти један режим, он у пракси уводи крајњи курс једне врсте, а дође ли до власти други режим, он уводи опет крајњи курс противне врсте, и како је општи развој прилика узео несрећни правац племенске психозе, свака се овакова политичка композиција развија сама од себе тако, да један и други курс једнако подубљују племенски јаз. То је било тако за режима г. Протића, као што је и сад за режима г. Пашића. На ствари не мења много, што је то било онда оним а сад овим начином, и још мање је важно, што то није хтео ни г. Протић ни г. Пашић. За оба случаја карактеристично је то, да је све то дело екстремних струја, на који се ослонио сад један а раније други од ових државника. Ниједан није могао ништа против њих, јер се груписање странака за владу није вршило по јасном и опредељеном циљу. Без израђене идеологије не може ни парламентарна група а камо ли странка, да ваљано изврши своју мисију. А нити парламентарна нити демократска заједница нису имале јасне идеологије, а камо ли да су окупиле политичаре по тој идеологији. Тако могу крајњи елементи да навирују, камо који хоће, и у том метежу они имају најбољу згоду, да целу групу одведу својим путем. То је за режима г. Протића учинио хрватски блок, а за режима г. Пашића један део Срба пречана, с неколико Хрвата, преданих им пошто пото.

Хрватска заједница за режима г. Протића донграла је своју мисију до краја и натерала, уз помоћ згодних прилика и разних растројних елемената, већи део Хрвата на посве племенски борбени став. Није важно, што је те странке притом готово посве нестало; остао је онај део жучливе интелигенције, који је био главни инспиратор тога правца. Тај део интелигенције, задојен племенском мржњом и невоспитан у идеји јединства, и сада је онај квасац који не престаје да подгрејава борбеност против државног јединства, макар и по цену нелегалне борбе, како је то она отворено започела на збору у Осеку против војске и државних намета. Тачно сучелице овој групи стоји онај део Срба пречана, којему је усађена мржња на Хрватство и Загреб, и која је за народно јединство тек привидно, само из опортунитета. Њу не задовољава 1 децембар као правни акт уједињења; она тражи завојевачки правни акт за своје „србовање“; ну она поступа опрезније, у јединственим групама и заобилазним путем. Она зна добро, да се тако лакше напредује у несрећеним приликама, на граби све државне послове у своје руке, да се на сваком кораку осете они и њихови.

Да је дошло до овако натегнутог стања у Хрватској, сигурно је томе један од главних разлога и то, што се готово

сви котачићи целе државне макине крећу по таквом рецепту, у стилу личног режима. И ова се струја развија посве племенски, јер јој то и лично конвенира, па јој је свако франковац и издајник државе, ко јој је на путу, или ко не плеше тачно по њеној свирци. Ни овде није важно, што тај правац диригира само неколицина људи, док он данас има велик динамички ефекат; једнако није важно, где ће ова струја да сврши, кад се довољно прозрне њена работа, да ли у којој другој или у својој посебној странци. Факат је, да она у оваком политичком метежу све више расте, нарочито међу интелигенцијом, и да по том екстремном правцу падају у њу дапаче и многи они Срби пречани, који су раније били отворени Југословени.

Ове две екстремне струје, струја Хрвата и струја Срба пречана, узајамно се допуњују и заједнички подгризају народно јединство. Хрватска струја тежи расцепљењу, а српска хегемонији и империализму, али обе доводе до истог резултата, до парализовања народног јединства и државног напретка. Разлика је између две струје само у томе, што српска струја није била у стању онако захватити већину Срба, као што је хрватска струја успела захватити већину Хрвата.

Обе струје показују извесну сличност и у својој тактици. И једна и друга струја хтела би да искључи сваки уплив Србијанаца из хрватских послова. Хрватска заједница, за време Протићева режима, била се дезинтересовала свих осталих питања, само да се нико други осим ње не би мешао у хрватске послове. Срби пречани исто тако, под изговором да само они познају хрватске прилике, тражили су да у свему што се тиче Хрватске они имају пресудну реч. Прошлого пролећа, кад год је бан покушао самосталније настати, Срби пречани протестовали су, без обзира на то што ни његовом општем правцу рада ни његовим посебним одлукама не би имали шта да приговоре. Њима није било криво што је бан попустио овако а не онако, него им је било криво што се уопште усудио да ради без њиховог питања и одобрења. У исто време, Срби пречани покушали су да, независно од постојећих политичких странака, створе једну своју засебну локалну групу, чији је искључиви циљ да утиче на вођење хрватске политике, и тако су на суирот Радићевим већима постала Селјачка већа. Сукобом ове две крајње струје без сумње се не може доћи до правилног решења хрватског питања.

Интересантно је да обе ове групе стоје на гледишту да је интелигенција непотребна у политичком животу. Довољна је неколицина вођа из редова интелигенције; све остале мандате треба разделити међу људе из невољног пука, који је навикао да слепо слуша. Овакве демагошке методе, у ово време изградња државе и са једном политичком ситуацијом коју карактеристичне свемоћ парламента, могу постати веома опасне, јер

у крајњем резултату доносе собом потпуно искључење интелигенције из јавних послова, и остављају целу државу на милост и немилост неколицине демагога, којима следи једна непросвећена и фанатизована маса.

Најопасније је ипак код ових крајњих група то што непрестано и систематским начином распирују племенску мржњу између Хрвата и Срба. У овом тренутку када се ради на увођењу устава и изједначењу управе, само потпуна објективност и једнака љубав за сва три племена може посејати здраво семе. Код нас је пак племенска мржња појединих пречана узела толико маха, да је у једној министарској седници једном пречанину један његов ипаче политички једномишљеник морао рећи: „Мени је доста те ваше Хрвагофобије!“ Колико се иде далеко са том Хрвагофобијом, показује овај пример. Садашња загребачка жупанија броји 630.000 становника и прва је била ове године у целој држави по наплати пореза и давању рекрута (са 97^о мањка у српским селима). Око ове жупаније могла би се образовати једна загребачка област, која би испуњавала све услове за самоуправу. Ту је потпуна хомогеност, довољна финансијска снага, развијена саобраћајна средства. Цео овај крај тако је везан заједничким интересима и тако има своје средиште у Загребу све до словенске међе, да би се од њега могла одузети територија само са западне стране. Ако би се одузимала територија са јужне и источне стране, загрозило би се битним економним интересима; ако би се одузимала територија са северне стране, загрозило би се важним државним интересима (због туђинског менталитета у Међумурју). Али због хрвагофобије ова област неће бити образована у својој потпуности; него ће се извршити на њој неприродне ампутације.

Правилан рад на увођењу новог устава у живот тражи да се свуда задобије поверење народа за тај устав. И онда када постоје најнормалније прилике ваља обратити пажњу да се за увођење устава употребе људи којима народ верује, и да се сав посао сврши мирним и благим начином, без потреса и сукоба. Колико се тек мора на све то назити код нас где је већ посејано неповерење према уставу код хрватског дела нашег народа. Тај је део већ раздражен, и сматра да је нови устав једна врста одмазде и освете коју пречански Срби врше над њиме. И пошто Хрвати сматрају да су пречански Срби хтели да им с тим уставом терају инат, то наши политичари треба да имају врло много такта, при увођењу новог устава, па да на пречански инат Хрвати не одговоре својим инатом.

Докле се устав није донео, била је потребна једна политичка група која ће све друге жртвовати интересима државног јединства. Данас, државно јединство није више изложено никаквој опасности, и зато је најпречи задатак да се код свих делова нашег народа утврди вера у нашу нову државу, у широку толерантност њене политике и потпуну

непристрасност њене управе. Ако се пре доношења Устава морала водити искључива и непопустљива политика према свима онима који државно јединство оспоравају или га само условно и са резервама примају, сада, после изгласаног Устава, ваља гледати да се тактом и толерантношћу придобију за ново стање и они елементи који су му раније били противни. Ми смо дубоко уверени да Шумадинци, са својим политичким слободоумљем и са својим државничким искуством, имају више способности за такву широкогрудну конструктивну политику него Пречани, који не могу да изађу из оквира уске локалне политике и не могу да се уздигну изнад ситних партијских мржња и завада из прошлости. Опасност за нашу нову државу долази од двоглаве племенске демагогије, која тежи да фанатизира српске и хрватске масе за старе историјске симболе. Спас нам може доћи само од једне умерене и помирљиве политике која би сузбила обе крајности и српску и хрватску.

ВЕРУС

У ОДБРАНУ СЕЉАЧКИХ ВЕЋА У ХРВАТскоЈ.

У „Књижевном Гласнику“ од 16 августа ове године изашао је у „Политичком Прегледу“ (Унутрашња Политика) чланак „О приликама у Хрватској“ са потписом „Верус“ који садржи љут, нетачан и неправедан напад на „Сељачка Већа“ у Хрватској, а тиме и на мене, јер ја сам та Већа организирао и њихов сам вођа, као Главни Секретар Савеза Већа. Ценим „Књижевни Гласник“, као угледну нашу књижевну ревију. До рата био сам његов сарадник. То су разлози зашто на чланак одговарам и ако иначе немам обичај освртати се много на нападе у нашој штампи. Налазим да Гласник примајући овај мој одговор служи на корист и ствари и својим читаоцима и себи, јер мој чланак показује, како би било штетно и по ствар, и по овако угледан лист, када би „Верусов“ напис остао без одговора. Захвалан сам, зато, уредништву што прима мој чланак.

Све у свему што „Верус“ каже за Већа јест да су у демагогији, у свом моралу уопште, гора од Радићевих! Он црпи своје доказе из разних поверљивих предмета, које могу знати само полицијске и војне власти, због чега мора чланак да потиче негде из близине прошле бивше владе у Хрватској. Ово је потребно истаћи зато што су Већа стајала у борби против те владе, па се са тога гледишта даде напад на Већа разумети, али се не може толерирати са гледишта праведности.

Одбијајући најодлучније нетачан приказ рада Већа, пре него што пређем на доказе које чланак наводи, хоћу да кажем неку реч о карактеру народа уопште, који је у Већима, што ће одмах показати немогућност тврђења „Верусових“.

Већа су створена у нашим националним крајевима сељачким, познатим са својег епског гледања на ствари и живот и управо религијске неке вере и љубави према Србији и краљу Петру. То су сељачки српски крајеви Лике, Баније, Славоније, остале Хрватске, Босанске Крајине и северне Далмације, који су се пре рата у Аустрији одлучно политички борили против Беча и Пеште и зато ишли у тамнице. Позната је велеиздајничка парница у Загребу 1908, поводом које је данашњи орган Већа „Српско Коло“ забрањено било, а његов уредник, браг мој Адам, са 52 народна првака из Лике, Баније и Славоније дошао у тамницу. Када је настао рат „Српско Коло“ угушено је, уредник опет ишао у тамницу, а сељачки свет из крајева где су Већа дао је Србији читаве пукове добровољаца, што у Русији, што из Америке. Како могу Већа таквог сељака бити гора од Радићевих, чији сељаци заведени од својих вођа, пре рата Србе нису ни признавали, за време рата борили се одушевљено за Аустрију, називајући краља Петра опанчарем? Када је била буна због жигосања стоке, сељаци Сељачких Већа чистили су комисије, док су Радићевци убијали чиновнике. Уз све то нека се узме у обзир, да сељаци Већа спадају у најсиромашнији део народа у Хрватској, док су главна снага Радића најимућнији сељачки крајеви Хрватске.

Учитељ сељака у Већима било је пре рата „Српско Коло“, и данас је. Оно није никада демагогисало као Радићев „Дом“. Износило је сељаку и његове мане, учило га да оснива земљорадничке задруге, читаонице, соколе, чувању здравља и бољем обрађивању земље. Тај правац задржало је и после ослобођења 1919 када је поновно покренуто под мојим главним уредништвом. Ојачала је у листу само социјално-економска страна програма и рада, што је природна последица сиромаштва народа и потребе да национално ослобођење буде допуњено економским. Све друго остало је исто. Љубав према Србији развила се у љубав према целој новој држави. А остало је исто и братско држање према Хрватима, које је одувек било један од главних циљева нашег рада у народу где су Већа. Каква је разлика у томе између Већа и Радићевих одбора! У Већима има и Хрвата сељака, мало, али их има. У Главном Већу, које управља Савезом, потпредседник је Хрват сељак, а неколико је сељака Хрвата одборника. Правила Већа траже љубав за Хрвате, на састанцима Већа увек се манифестира за јединство. Док је тако у Већима Радићеве организације, састанци и правила знају само за Хрвате и мржњу на Србе. У правилима Већа је нарочита тачка којом се тражи целокупност државе и потпуно јединство народа, а Радићеве организације траже Хрватску републику и воде борбу против нове државе. Из овога свега већ оцениће свако где је боље, а где је горе.

Што се тиче тврђења да је демагогија у Већима већа од Радићеве нека одговори чињеница да тамо где су Већа нема комуниста ни других елемената који желе разорити државу. И ако је народ у Већима социјално-економски у врло тешком стању, ипак не устаје на државу. Ако има демагогије у Већима, она је у томе да се унесе у народ културно просветни рад, баш са циљем да се спречи рђаво дејство разних најновијих сељачког демагогија, које би могле разорити душу и тога сељачког дела где су „Већа“, ако их по селима не дочека готова сељачка организација, свесна својих сељачких права али и дужности према држави. Камо среће да је оваква и Радићева демагогија!

Толико о карактеру народа у Већима. А сада што се тиче доказа „Веруса“, одбијам увреду да нека Већа воде робијаши. За то је потребно изнети имена људи и места, што Верус није учинио. Што се тиче петаршије истичем да је то ружна пореза на сељачке псе, које у Србији нема, па олет нема у њој бесноће, и да је министар Кумануди, на моје питање у Скупштини због ње, изјавио да је треба укинути. Сељачки народ где су Већа живи растурено по брдима са имањем разбацаним и децом која чувају стоку. У таквим приликама је сељачки пас врло важан чинилац за рад и имуток сељака. Са порезом од две стотине круна на три пса, колико се у загребачкој жупанији пореза попела, морало се изазвати огорчење народа, тим пре када се и иначе од увек према њему рђаво поступало. Што се тиче овчије зараде Већа су могла само из незнања погрешно поступати, наредбе за то од водства није било никакве. Најсмелије је тврђење „Веруса“ да су Радићевци дали у петрињском срезу за 30% „више рекрута него сељаци Већа којих по „Верусу“ има у томе срезу највише. Не знам колико је ко дао рекрута, јер немам званичних података. Знам да петрињски срез нема највише Већа и да има хрватску већину, за Србе у њему знам да иду доста у Америку, као и из остале Башије и Лике. Свуда где су Већа, па и ту у њима, јесу сви добровољци, многи од њих као председници, деловође и повереници Већа. Одбијам најодлучније увреду да би таква Већа чак и у питању војске била гора од Радићевих, што „Верус“ хоће својим тврђењем о рекрутима да докаже.

Својим приказом Већа хоће „Верус“ да покаже како су Срби у Хрватској већи грешници од Радићеваца и да је оправдан захтев да се Србијанци преко глава тих Срба споразумевају са Хрватима. Морам се још и на то кратко осврнути.

Сва грешка Срба у Хрватској је у томе што су сувише, може бити, за осећаје Хрвата, показивали своју радост због уједињења, иначе су они у ствари и после рата страдалници у Хрватској. Крајеви где су сиромашнији од Хрвата Срби

сељаци Лице и Баније, као пре рата, и после рата су запо-
стављени, а цео српски део у Хрватској трпи много због
увреда, које се са друге стране наносе непрестано свему оном
што је њима најсветије, док су у Загребу подигнуте без-
бројне нове високе школе, по хрватским варошицама нове
гимназије, сирота сељачка српска Банија није могла од осло-
бођења до данас добити ни једну нову основну школу и ако
је најзапуштенија од пре у просвети! Сиromашни сељаци са
којима се тако поступа „Верусу“ су мање вредни, па тобоже
зато неумерени. Радићеве богатнији људи бољи су господари.
Каква неправда у тим речима!

Иста која у позиву да се Шумадинци без Срба у Хрватској
споразумеју са Хрватима. То је старо државно-праваштво,
које признаје Србе у Србији, али не у Хрватској. У томе је
слаби темељ и целе Радићеве политике. У Хрватској има преко
пола милиона сељака Срба, који имају око 20 својих посла-
ника према Радићевих 50. Чак Радић са 50 неће да се покори
вољи 220 што су гласали за Устав, понаша се као неогра-
ничени господар Хрватске, без обзира на ово пола милиона
браће сељака Срба. Удара на хегемонију Срба и тражи право
самоопредељења за Хрвате, а Србе у Хрватској и не пита
за њихово мишљење. Хоће да води политику сељачку, а вређа
својим радом пола милиона сељака Срба који живе кућу уз
кућу са његовим људима. Таква политика је неправедна.

Ако се искрено хоће споразум нека се направи најпре
у Хрватској између Хрвата и Срба тамо само такав биће
потпун и трајан и користан држави. Сваки други неће уро-
дити плодом. Они који стварају Хрватску Ирску у Југосла-
вији, треба да знају да стварају и Српску Ирску у Хрват-
ској, јер без обзирања на вољу пола милиона сељака Срба
у Хрватској не да се створити мир у њој.

Искрена велика озбиљна брига и политика за сељака
треба да нас сложи и измири у великој, у корист сељаштва
и свих других сталежа, учвршћеној јединственој Југославији.
Све друге политике не воде циљу, па их зато треба одбацити.
То је мој цео одговор Верусу.

МИЛАН ПРИБИЋЕВИЋ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Ги де Мопасан, *На води*. — Београд, 1921. Издање књи-
жарнице Здравка Спасојевића.

Недавно је изишао из штампе превод Мопасановога значајног дела, које у оригиналу носи наслов: *Sur l' Eau*, и у коме је чувени француски писац сабрао своја најсуптилнија осећања и запажања, и, у неку руку, саздао роман своје душе. Писац је једног пролећа крстарио дуж обале Средоземног мора, и том приликом, ради своје забаве, сваког дана бележи оно што му је пред очима пролазило или о чему је сам мислио. Књига је, према томе, испала један од најинтересантијих и најинтимнијих написа што је овај велики писац и ретки психолог уопште дао.

Посматрајући са своје јахте *Бел-Ами* неизмерну морску пучину и дивну подневну природу између Нице и Кана, Мопасан са тим јединственим крајем и поднебљем доводи у везу своје мисли о модерном друштву, о науци, о рату, о женама и љубави, о француском духу и језику, о чиновничкој беди, о психологији гомила, и т. д. Људи који су навикли да читају његове ствари, могу већ да се домисле с којом је оштрином посматрања и оригиналношћу погледа, француски писац ове разне и занимљиве теме обрадио. Његов увек јасан и као суза чист језик, његов прецизан и елегантан стил има у себи нечега атичкога. У том погледу Мопасан предњачи неоспорно међу свима француским писцима друге половине XIX века; он је знао да француски језик прилагоди свима тананосгима модерне идеологије и модерне осећајности, без данашње увијености и тражења оригиналности пошто-пото.

Знамените су, нарочито, његове рефлексије о рату, које се толико свидеше Толстоју, а у којима Мопасан описује грозоте, безумност, и узалудност модерног ратовања. Полемишући, узгред, са „великим немачким касацином“ маршалом Молткеом, који је извесном приликом казао да је „рат бојја установа“ и да би људи без рата „унали у најгнуснији материјализам“, писац доказује како је рат, напротив, прости остатак нашег првобитног варварства, јер — као што рече Виктор Иго — ако је злочин убити човека, убијати гомиле људи не може бити врлина; ако је срамота украсти, — харати и палити не може бити славно дело. Рат је, довикује Мопасан, прави „бич божји“, — и стога треба сваким средством настојати да га из друштвеног кодекса збришемо, да га учинимо немогућим, једном речи, да га обешчастимо.

Женској страни доишаће се нарочито странице у којима писац карактерише односе између интелектуалних жена, писаца и уметника у француском друштву, објашњавајући

зашто се у француским салонима више воле музичари но сликари, а једни и други много мање цене него књижевници, а нарочито него песници. Уопште Мопасанови погледи о жени сведоче о једној таквој психолошкој проицијивости каквој не налазимо примера у француској литератури, која је ипак толико пажње поклонила и поклања ономе што се обично зове „das ewig Weibliche“. Говорећи о жени, Мопасан, који је обично присебан и наклоњен на иронију, може да се разнежи и постане елегичан. То је више пута случај у страницама ове књиге. Сви се, у осталом, сећамо његових дивних, тако значајних стихова из младеничке му збирке *Des Vers*:

„Heureux“, heureux celui qui peut verser son âme,
Ses inspirations, espoirs, rêves joyeux,
Chagrins et pleurs enfin dans le sein d'une femme
Fleuve où l'on boit des maux l'oubli mystérieux“...

Наш чиновнички свет интересоваће ваљда изнад свега осталог странице у којима је Мопасан, ретком дубином анализе и са осећањем човека који је говорио донекле и из личног искуства, описао беду чиновничког staleжа, нарочито у његовим нижим редовима. За овај део Мопасанове књиге могло би се казати отприлике оно што је Жил Валес духовито казао у посвети једне своје чувене књиге (*Les Refractaires*): „Ову књигу намењујем свима онима, који су, задодјени грчким и латинским језиком, скапавали од глади“. Додуше, данашњем „скапавању“ наших чиновника нису криви ни грчки ни латински језик (које многи познају тек по имену), али је жива истина да им у данашњој економској беди слабо помажу и великошколске дипломе и високозвучне бирократске титуле.

Међутим, што је најзначајније у овој књизи, то је оно што писац говори о самој себи, другим речима, аутоанализа његове душе.

Али, да штогод кажемо о самој преводу.

Прва четири одељка Мопасановог *Sur l' Eau* превео је добрим делом, још 1893 године, Симо Матавуљ, који је те своје преводне огледе штампаво у земунском *Jaropy* за ту годину. Његов превод жалубоже остао је недокршен. Сад је тај превод прихватио, употпунио и крају привео Г. Марко Цар. Што се ова два наша добра писца из Далмације сусретоме у симпатији према овоме Мопасановом делу, није никакво чудо, јер их је, поред осталог, очито привлачила његова приморска суштина и психолошка оштрина којом је писац у тој књизи разна питања расправљао.

Не у намери да ласкамо Г. Цару, коме не треба наших хвала, али нам ваља признати да нас се овај труд његов дотакао као ствар необичне вредности и коју треба нарочито истаћи. Данас се у нас много преводи, но нажалост не води

рачуна о условима који се постављају за добро превођење. Код нас се овај посао сувише олако узима, и то је узрок с којег тако често наилазимо на преводе који су праве накраде. Од добра превода траже се две ствари: да је веран оригиналу и да је стилистички дотеран. Код нас често преводиоци не само што не знају добро језик с кога преводе, него су врло невешти и у руковању и ниансирању свога рођеног језика. А кад се тако ради, онда није чудо што у већини случајева ми никако не можемо ни да запазимо стилске особине страног писца чије нам се дело у преводу нуди. Међутим, где тога нема, ту се редовно обистинјава она позната и увек згодна реч *traduttore traditore*.

Свима овим приговорима, по нашем мишљењу, врло је срећно избегао у своме преводу Г. Марко Цар. Он је дивно измирио захтев верности са захтевима стилским, тако да се његов труд може да сматра не само као добар превод него као читава једна уметничка транспозиција француског оригинала. Ако је ико позван био да ово дело (у коме, између осталог, има толико приморскога колорита и приморске фразеологије) на наш језик пренесе, то је доиста овај књижевник — рођени приморац — у кога је језичка гама тако богата, а стил тако отмен и гибак.

Ми овај превод препоручујемо нарочито новајлијама у превођењу, који ће у њему наћи згодан образац преводилачке савесности и преводилачке вештине. Уједно ће тај превод моћи да послужи и као добар угледник чистог и правилног књижевног језика и израђеног стила.

ДР. ЉУГА ПЕРКОВИЋ

Б Е Л Е Ш К Е.

„Гавран“ Е. А. Поа. — Са преводом „Гаврана“ од Едгара Поа (који у овом броју доносимо) завршен је низ песама поменутих на једном месту у предговору „Антологије новије српске лирике“ од Б. Поповића. Остале три песме су биле: „Танатоса“ од В. К. Брајента, Шанфарина „Касида“, и Чаурина „Елегија“. Ове последње три биле су у нас мало познате; и ми смо мислили да ће за наше читаоце бити од интереса да их познаду у највернијем, прозном преводу. Прва, „Гавран“, позната је одавно; али и она сада у низ поменутих песама; осим тога, њу је још потребније дати (у прозном преводу) по остале три, јер је њена бескрифкација и систем сликовања такав да се превод у стиху и слику одваја од изворника још више но превод других песама. У тим преводима, и кад су добри, губила се лепота многих ситнијих

појединости текста, и нешто од целокупног тона песме. Ови мањци могу се попунити само верним прозним преводом.

Најзад, лепота песме правда још један нов покушај превода. Данас је мода подцењивати Поовог „Гаврана“. После одушевљења од пре пола века, које је прогласило „Гаврана“ као најлепшу лирску песму светске књижевности, настала је неизбежна реакција, која данас од своје стране претерује, као што је и прво одушевљење претеривало, — и то претерује у погрешном правцу, и претерује у вишем степену. На те помодне промене укуса не треба се обзирати. „Гавран“ Поов — ако није најлепша песма светске књижевности, јер такве нема — одиста је *једна* од најлепших, својом темом ожалошћене љубави, интензивношћу ефекта, својом хотимичном, али врло успело изведеном градицијом, драматичношћу, сугестивношћу нађеног симбола, избором описних појединости које прате радњу и складно ојачавају осећање, суморним, очајним утиском нечег племенитог навеки изгубљеног, утиском који никад, ни пре ни после њега, ниједан песник није лирском песмом боље пробудио у читаоцу.

x.

Савременик, најугледнији часопис хрватски пре рата, почео је на ново излазити у издању „Друштва Хрватских Књижевника“, а под уредништвом г. Бранка Ливадића. Ове године *Савременик* ће излазити „изузетно четири пута на годину у облику алманаха“, у свескама од осам штампаних табака велике четвртине, с многобројним илустрацијама. Прва свеска, по својој техничкој опреми, нарочито по изврсним илустрацијама, заслужује сваку хвалу и препоруку; она спада у наша најлепша, скоро бисмо могло рећи, највелелепнија издања; Загреб се, као што је познато, увек одликовао у таквим издањима која су једно уживање за библиofile. Садржина је *Савременика* врло одабрана; око тога часописа искупили су се најбољи представници хрватске књижевности почевши од Назора па до Крлеже. Судећи по његовој првој свесци, *Савременик* ће поклањати исто толико пажње уметности колико и књижевности, и гледаће да нам да један уметнички часопис какав до сада нисмо имали.

Г. Војислав М. Јовановић, по својој жељи, прешао је биши уредник „Српског Књижевног Гласника“, остајући и даље члан његовог управног одбора и његов сарадник

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 3. — 1 Октобар, 1921.

ПОРОДИЦА ПРИЈОВИЋА.

I

Међу породицама, које су се кретале у уском и затвореном кругу најбогатијег сарајевског кварта, Ташлихана, једна између најстаријих је несумњиво породица Пријовића. Не зна се одакле су се Пријовићи доселили, али њихово је име било на гласу још за турских времена. Знано се да су имали трговачких веза са Солуном и Цариградом, а са Западом преко Млетака и Трста. И међу „приложницима и киторима“ храма светог Арханђела Михаила, који веже, по предању, своје постање за Андријаша, брата Краљевића Марка, они нису на последњем месту. У аналима овог урама, они се спомињу као верни и благочестиви чланови грчког исповедања, а летописац их хвали као „шчедре дароватеље“ који сваке године прилажу по штогод храмовским потребама, било то кадионицу или јерусалимски крст од „животворјашчег дрва“, било по плашганицу за велику ускршњу недељу или по коју мерицу левантског тамјана и домаћег воска.

Педесетих година деветнаестог столећа они су чувени са својих односа с турским везирима за Босну, нарочито откако су се султанови намесници преселили из Травника у сарајевске конаке, на мали хумак више Хусреф-бегове џамије. Нешто њихово богатство, нешто њихов углед у српској општини, а највише њихова мирна, ућуткана, готово бескрвна природа широм су им отворили пашине конаке. Говори се — али то су пакосни језици — да се њихови односи с конаком

нисеу ограничавали једино на пријатељство и поштовање везира, него да је ту било и крупнијих присности. Веле да је један од Пријовића, који се нагло обогатио, био у турској поверљивој служби, док се за другог, његовог млађег брата, говорило у чаршији да му један паша Анадолац није избијао из куће. Истина, они су се већ тада рачунали међу најотменије у Ташлихану, држали су у цркви своју сталну столицу, носили чохане ћурке постављене лисичином, а у домовима, који су се из далека белели као грудве снега, палили — тада реткост — канделабре од шареног млетачког стакла с десетном нарочито прављених воштаних свећа. Може бити да се мекушином Анадолцу свиђао комфор ове богате трговачке куће, која се изнад сивих ташлиханских базара и безистана с оловним кубетима дизала као везирски бели шатор изнад малих и прљавих аскерских шаторчића, али рђави језици клепећу да је паша био бацио око на Пријовићеву младу жену чији су се кукови и сувише истицали испод ћерећали-димија. Веле још — али то неће бити истина — да је овај Пријовић кроз прсте прогледао Анадолчевом мераку, вероватно да утврди свој положај уз његово колено, и да се често дискретно удаљивао из собе, кад би пашине очи чудновато плануле угледавши широку сенку његове жене. Старији људи, бар, мисле да сви ти нови Пријовићи изгледају некако анадолски: дугољаста, бледа лица с ватреним црним очима, кукасти, птичји посеви и млитаве, сладострасне кретње. Но то ништа не доказује.

За градње нове православне цркве у којој су први пут ударила звона место клепала, неколико година пред аустријску окупацију, Пријовићи прилично пострадаше у великом пожару који је сиљном снагом плануо на Башчаршији, главној градској пијаци. Говори се да су они тада, само из пепела неколико дућана, изгриули неколико шака истањена злата које се било згрудвало. Али им роба изгоре готово сва, најлепше луксузне ствари Истока, дамска свила и стамболски мерџани, златна ткања по најтањем анадолском везу и скупа солунска чоха у разним бојама. Њих, истина, није укопала ова велика ватра, али се, они од тада оканеше трговања источњачком робом и бацише се на израђивање херцеговачког дувана који су у Шлевићима секли и тукли у ступама, у нарочитој фабрици.

Кад дође Аустрија, темељи њихове трговине добро посукнуше, јер власт затвори границе ново-пазарског санџака и удари монопол на дуван. Они, онда, пустише случају фабрику у Плевљима, а после три године, кад молбе код аустријских генерала нису ништа помагале, продадоше у бесцење велике плевљанске магацине дувана у листовима који је, неветрен и нагризан влагом, био почео да труне.

Од тада су Пријовићи настојали да успоставе везе с новом власти. Али то је тешко ишло. Били су изложени подозрењима да су турски пријатељи. Окупаторима се нису свиђали њихови фесови, а још мање њихова трговачка пасивност, јер се веровало да имају новаца и знало да им се нуде многе бечке фирме чији су агенти, по окупацији, у буљуцима нагрнули у Босну.

Међутим, остале ташлиханске породице су се већ биле снашле међу освајачима. С урођеном виткошћу и покретљивошћу, оне се прилагодиле новим господарима који су долазили с девизом заштитника хришћанства. Пријовићи су, потиснути, с тугом гледали како већ већи део ташлиханских породица отвара врата официрима и како нови тон и нова мода које су окупатори донели, улази у ташлиханске тврђаве, некад славне са своје конзервативности. За две-три године по окупацији нестале у Ташлихану димија и курјука, притиснутих вишњевим фесџима, развише се девојачке пече и женски свет стаде да баца с ногу пануче и пануле, и облачи сукње, угледајући се на официрске жене, док су мушкарци полагао одбацивали комад по комад алаватних турских хаљина, збацивали куркове и свлачили тешке чакшире с огромним туровима да се повампире у уским бечким панталонама.

Али нови дух времена осетно је утицао и на Пријовиће. Они увидеше да њихова јалова одвојеност од дошљака, настала силом прилика, не води ничему и да се, у општој утакмици за положајима, неће моћи дуго издржати без нарочитог посла. Они, пајзад, на савете пријатеља, отворише своје копаке новом свету, изменише се с ним и приредиле, без жалости, прво посело у част окупаторима. Но што су стари чинили тешка срца, то су њихови млади прихватили оберучке. Једини син млађег Пријовића, младић од двадесет година, уђе у владину службу, с неколико разреда своје реалке, и стаде вредно преписивати немачка акта. А девојке

су верно копирале навике чиновничких жена, настојале да не изостану за њиховим помодарством, које се огледало у неукусним ситницама, и научиле се да уздишу ударајући у гитаре.

Најзад, Ташлихан се ишчаури у укочену отменост и присвоји себи патенат на давање тона у новој моди. Он се измеша с Латинлуком који се из убогог кварта, потпомогнут досељеним католицима и, нарочито, језуитским поповима, нагло дизао и већ стао да се шепири као надражен паун, журно свлачећи пеленгире и раскивајући тврде печате робовања под Турцима. Сад је најбогатији део Сарајева, предвођен од Ташлихана, трчећи затварао магазе, бацао аршине у Миљацку и са стидом се сећао живота иза тезги. У ташлиханске радње уђоше некакви досељени Жидови, који су говорили покварено шпански, и отрцани пробисвети из Беча који су своје душе носили на иглама, а цело имање у мршавим путничким завежљајима.

Само се стари Пријовићи, уза све, не предадоше, на ужас сопствене деце и срамоту породице. Они, одлучивши се једном да иду у свет, отворише дућанче у безистану, под једним оловним кубетом и с излазом на улицу, али су колико-толико настојали да ради трговачке подређености не изгубе додир с новим светом који је смело и дрско наступао, уносећи у примитивни ташлихански живот манире бечке надмености. Нарочито су се упирали да одрже везе с чиновничким сталежом који је, однекле, представљао савршенство отменог владања и око кога се све као избежумљено окретало.

Разуме се, њихове су се кћери мучно осећале и, иза леђа, тужиле на очеве који су изгледали тако необразовани у брбљивој окупаторској поплави, али би се најзад утешиле задоцнелим полу-крпнוליцама и ударањем у гитар, с испрекиданом, сентименталним уздисањем.

II

Млађи Пријовић је имао три кћери од којих је најмлађа истом улазила у десету годину, а најстарија имала осамнаест. Све три су биле некако чудно провидне, и што су више улазиле у године, изгледале су све тање и јасније. Боја њихове коже; њихове крупне очи чија се кестењавост претварала у загасито-црно; тешки, врани бичеви њихових коса; звук

њиховог гласа, таман и затворен; њихове кретње, сувише мекане, дискретно-нечујне, као да су се помицале сенке а не живи мишићи, — све је то било особено и нимало слично расној тврдоћи и смешној непомичности осталих српских девојака у вароши. Видело се одмах да већ њихови дедови нису били са села, и да је у њиховој танкој крви било свега пре него жилавог српског здравља.

Кад њихов отац отвори кућу и кад чиновници из Лике и граничарски официри нагрнуше у њу, с похотљивошћу изанђале господе, најстарија, Јованка, већ је помало ударала у гитар и трудила се да у новом чипканом оделу с напуханом сукњом иде онако као што су ишле официрске жене, полагано, с једва приметним помицањем кукова, с лаком неvezаном покретљивошћу руку. Она одмах нађе удварача између којих је један к. унд к. лајтнант Франц Краус, био пријатељ њеног брата, онога што је преписивао акта у влади. Брат, који је с њим проводио веселе ноћи, уз шампањац, код последњих женских у Новој улици коју су аустријски стратези подигли за потребе својих војника и оплемењење босанске расе, хвалио је његову официрску честитост и у звезде ковао отменост његовог порекла.

Официр се правио достојанствен, жмиркао водњикавим очима као да трпи од мигрене и полагао превлачно ноктом преко нокта да им сачува сјај. Говорио је слабо српски и шушкетао код *љ* и *њ*, и *ж* и *ш* је изговарао као да се дотиче нечег одвратно љигавог. Никад није заборављао да је војник, и одатле се владао некако снисходљиво-презирно према грађанским породицама у које је залазио, уверен да им чини нарочиту част. Круг његових идеја није имао ништа заједничко с моралним осећањем средине којој је дошао као пионер бечке цивилизације, и вртео се искључиво око аустријског двора, а у Његовом Апостолском Величанству видео је Краус најумнијег и најхеројскијег владара светске историје. Православље му се није свиђало и уверавао је Пријовића, помоћу неколико шурих српских речи којима није осећао боје, да је само вера, коју исповеда папа, права и истинита Христова наука.

Пријовић га је гледао зачуђеним очима, слабо га је разумевао, али се срдно на његову младићску надменост и нехотице правно испоређења између турских паша и ових

голотрбаца који су умели једино да бљеште својим златним звездама под уштирканим вратовима и звекћу усјајеним сабљинама. Мутним очима је гледао Краусова вртљива умиљаванја око Јованке, и гутао пљувачку кад би видео како официр при свакој другој речи дотиче њене руке. А кад једном смотри како се Краус, у дну сећије, нагао на ухо његове средње кћери, Јелене, још шипарице, и нешто јој несумњиво безобразно шапће, он побледе, скочи и с две три горопадне речи отера је на спавање.

Разуме се, његов син се морао нарочито испричавати отменом лајтнанту за ову очеву неуљудност, али се Краус и не нађе толико увређен, сводећи Пријовићев иступ на босанску необразованост. Изгледало је као да је он спреман на неугодности у једној земљи у којој је живот тако груб и неизрађен, а страсти тако свирепо-искрене.

Међутим, Пријовић ускоро осети да га полицијске власти држе на оку. Њега, чак, једног дана хитно позваше полицијском комесару који га оглоби с пет сребрених форината зато што се опазило да једно вече није затворио магазу у прописно време.

III

У Ташлихану је подражавање „култур-трегера“ постало заразно. Све је било добро што је долазило од њих: њихови манири; њихов начин општења с нижим од себе; њихово исмевање сељака чији су им црвени сируци и дуги чибуци, увучени за врат, били бесконачно смешни; најзад, и њихово пијачење на дуг које је чисто изменило ташлиханску омладину.

Жене почеше да уче немачки, узимале су за учитеље фелдвелске госпође и сматрале да пристојан тон тражи да се на улицама и у трговинама брбљају немачке фразе. Омладина је, опет, имитовала распуснички живот официра — бећара и настојала да трајним расклимавањем искида вериге старинског живљења које је било уписано у узак моралистички круг и имало своје неприкосновене законе. Пило се дивље, лумповало по хотелима, који заменише трошне ханове, склапала су се познанства са свирачицама и келнерицама и у мамурлуку се обожавала болесна Венера, са страсним, црвеним печатиме греха на увелом лицу.

Истина, ова болест нерасудног подражавања, није била општа и хватала се само једне друштвене наслаге, оне која је била горе, по свом новцу. Стара српска варош остала је нетакнута, на својим зеленим и дремљивим висовима испод Пашиног Брда, и наставила је живот онде где га је окупација била затекла. Фабрика тада још није било и није се још увек био створио онај нарочити тип „фабрикуше“, девојке која иде на надницу и која је обележена као доступна лака роба.

Разуме се да ово превирање у Ташлихану, ма колико оно било затворено у круг неколико породица, није остало без својих судија. Строги критичари су се јављали овде и онде, чак су се и с црквеног амвона чуле благе опомене, прекривене помало бојажљивошћу од странца који је своје поверљиве људе гурао свугде где се свет састајао ма и у најмањим гомилицама. Међу незадовољницима је било и старијих људи из Ташлихана који су преживели кржаве турске зулуме; који су се сећали времена кад хришћанска девојка није ни у по дана смела без пече проћи улицом; ако није хтела да је какав јангин не уштине за образ као роспију; који су добро памтили јаничарске намете на вилиџет и агинске пијане обести. Али, они су сматрали да та времена ипак нису била гора од данашњих, јер је човек тада могао сачувати за прст поштена образа, само ако је хтео, или каквом кесом јаничарском аги, или везом с коваком, или услугом у невољи, за ватре и куге. А данас им је изгледало да се опасност не може уклонити, јер је улазила у куће прерушена, насмејаних очију и слатких уста, и оно што Турци нису могли учинити силом, чинили су аустријски људи милом: ласкањима, обећањима, давањем малих концесија, повцем.

И млађи Пријовић је био између оних незадовољника који су попреко гледали на нови систем. Али његова оронула кућа, коју је одржавао танком трговином, морала је да се ослања на власти, да тражи с њима веза, да их држи да не би сасвим пала. Да су Пријовићи били бар из далека онако богати као пред долазак Аустрије, они би учинили оно исто што су учинили многи стари Турци из Хаџи-Лојине буне који су по окупацији остали у животу: повукли би се у горње вакуфске сокаке над Башчаршијом и ту међу мезарима испреплетеним дивљом лозом, провели последње дане

живота без икаквог додира с дошљацима. Овако, то није било могуће.

Млађи Пријовић се узалуд љутно што му син, са оно нешто аустријских форината плате, готово никако не избија из рђавих кућа. Он је видео како га је било забленуло ово ново што се развијало пред њим, и за што Турци нису знали. Једна горка примамљивост је била у тим ноћним бдењима, у пијанчењу до изнурености, у непрестаном тражењу маџарских курви које су у Новој улици, у свом скотском легалу, голишаве цупкале по мушкарачким коленима или играле маџарске чардаше на својим задриглим ногама; једна страсна омамљеност је била у овом тетураном животу која није дала да се човек отрезни и уплашено тргне с ивице провалије по којој је ишао као циркусни клоун по несигурној жици.

Пријовић је само тамно слутио опасност оваквог живљења које су окупатори штитили, и покушавао да свог сина саветима одврати од пропалих пречанки и пијанчења по хотелима. Али, кадгод је претило да ће између њих доћи до раскида, млади човек би истурио Крауса пред себе као какав штит, и иза његових леђа гледао како отац преврће јабучицом у грлу а прави снисходљиво лице пред к. унд к. лајтнантом који је равнодушно трао нокат о нокат.

Пријовић је видео да ни ствари с Јованком нису стајале по његовој жељи. Њено забављање с Краусом било је сувише често, њена кокетерија је постала очигледна, и он је, покаткад, и нехотице видео у њеним кестењавим очима једну безобразну гордост која је с хладном презривошћу гледала на оца трговца. Она се сад одмах изјутра чешљала као да ће на улицу, облачила се у свечана одела и укочена у рибеље кости „стежника“ ишла кућом с подигнутом главом, забављена својим маштањима, не обзирући се нимало на кућне потребе. Ако је што требало урадити, опајати ствари, истрести ћилиме или опрати подове; ако је требало спремити ручак и наместити сто, она се с важном мином уклањала од посла као да се чувала да јој се радом не претргне струк или не опрљају њени ружичасти нокти. Пријовићу, који је с болешљивим братом стењао у свом дућанчету, притиснут безобзирном конкуренцијом Жидова и бечке фукаре, није никако ишло у главу ово кћерино господство и није схватао каквог смисла имају за живот ударање у гитар и читање немачких књижурина. А и трошка.

га је стајало ово кћерино надимање, јер је тражило безброј ситница, врло скуних и врло беспотребних.

Његова жена, поодавно болешљива, некако је млако посматрала ово кћерино кинђурење и каџиперност, и Пријовић је имао утисак да и она из тиха симпатише Јованкином новом начину живота који је, однекле, требао да буде савршено отмен. Бар Пријовић код ње није нашао оног разумевања које је желео, уза све што јој је јасно и готово сурово представио своје трговачке прилике и тражио да одлучно утиче на кћер. Она се некако млитаво скањивала, а у очима јој се видело да хоће да каже како друкче не може бити, јер је ново време и Јованка на удају.

Пријовић је сад свако подне затицао Крауса на кућној капији где се искашљује и зveckће сабљицом, док је Јованкино провидно лице са сјајним, срећним очима извиривало из дворишта. То више нису била обична забављања него љубав. Он је то бар сигурно знао за Јованку. И на вече је к. унд к. лајтнант стајао на капији, трао нокат о нокат и покаткад треснуо мамузама, док је Јованка успаљено гледала у његове тупе, безизразне очи и слушала његов глас као музику.

Коначно, Пријовић увиде да то не ваља и одлучи да се с кћери озбиљно поразговори.

— Синак, рече јој он једне вечери, пошто је рђаво јео.
— мислиш ли се ти оканити оног сабљаша?

Она је ћутала.

— Слушај ти, чедо! Ја не знам ко је он и шта је он, али да је једна вуцибатина и поганин, то видим.

— Али, тата...

— Шта, тата? Како, тата? Од кад ја гледам то твоје будаласто кинђурење, као да не живимо о сиротињском нокту. Те некаке жице, те некаке швапске књижурице, те некако ашиковање с оним лутераном... Да је честит, не би он тебе сваки дан ипчекивао пред кућом, те лале-миле, те тамо-овамо, док ти памет, не д'о бог, заврти, него би те мушки и поштено запросио... Јакако!... А овако, нит' му ко зна за вјеру, нит' крсти ли се с пет прстију, нит' је ли лутеран... Синко, синко, не би' ја рек'о да он не једе жаба...

Млади Пријовић је покушао да посредује, уверавајући оца да је к. унд к. лајтнант Франц Краус човек од части, да

вуче лозу од неке старе грофовске куће из Тирола, да је врло богат. А већ о његовим везама са самим двором, он није хтео ни да говори...

— Да си умук'о, пезевенк! скочи на њега Пријовић и жиле му избише дуж чела. — Ти ли ћеш мени, фитме једно, да солиш памет! Напоље, и да те моје очи нису више виделе!

Али ствари су опет пошле по старом, и Јованкино састајање с Краусом наставило се као и пре. За њу је сад вадио кестење цео млађи Ташлихан, онај модернизовани његов део који је кокетовање с официрима и љубакање с чиновницима сматрао саставним, битним делом савременог образовања. Као да су с прекидањем веза са животом под Турцима биле одмах пресечене и све моралне традиције прошлости и као да је требало све ствари, у част новог времена, поставити наопачке, дићи горе оно што је било доле, а оно што је било горе спући у блато.

То је био један од оних као пустињски самум лудих, врућих ветрова који се покаткад јављају, у прелазним историјским периадима, и који упаљују мозак једног друштва дотле да оно као сноходац пође кроз живот, тапајући по мраку, без компаса, у једном духовном мамурлуку који све ствари приказује друкче но што оне јесу.

IV

Пријовић је шичекивао да ће се Јованкина историја, најзад, тако развити. Он се нимало не узнемири кад га жена дочека једне вечери у сузама и саопшти му, ломећи руке, да је њихова Јованка тај дан иза подне рано отишла и да је још нема.

— И не треба нам! Официруша! узвикну он бесно, а глава му се тресла и рамена понгравала као да ће га овај час ухватити падавички грч.

Али он према кћеринном бегству није био онако равнодушан како се правило. Ма како се ствар унапред развила, његова је кућа једном за увек била осрамоћена. По његовим схватањима, као и по схватању друштва у коме је настао, овакав случај није био само срамотан за онога који га је учинио, него је своју прљаву сенку бацао на целу породицу. Његова прогрушана коса је сад била осрамоћена, његова жена је учињена кривом што није умела да васпита своје

дете, а његове друге две кћери су као прокажене требале да седе код куће, исплићући обелеле курјуке. А то је и било оно најстрашније. Јованка је својим неразумним бегством за вечита времена затворила својим сестрама, и најмањи путић до среће. Колико себичњаштва! Човек се нијао улицама као обезумљен, а по ноћи узалуд зевао распињући вилице и бескорисно склапао очи; — сна није било.

Но Јованкино бегство се није тако тумачило у младом Ташлихану. Као да је на позорници велики глумац извео сјајну сцену, младе ташлиханске госпође, и саме обременене прељубом и глава успунених романтичним авантурама, жестоко су пљескале младој девојци. За њих, то је било херојско дело, много веће од оних која су оне саме чиниле, перверсно се предајући аустријским штакорима и равнодушно варајући своје блесаве босанске мужеве. Оне су сматрале да је ово био први енергични покушај отимања од родитељске тираније, и уживале су што је једном догорела свећа старинској самовољи која је женила и удавала по својој вољи, по својој оцени и по свом интересу без обзира на онога кога се женидба или удаја непосредно тичала. А да би и практично доказале да су сагласне с Јованчиним делом, оне је обасуше посетама и трудиле су се да је у очи хвале пуним устима. У ствари, до ње их је више терала радозналост по наклоности према девојци или пркос према старима. Оне су хтеле да уђу у све, желеле су да знају како је у стану младог официра — бећара, настојале су да испинају шта се дешава у њеној души и показивале су перверсног интереса за изнурену девојку чије су се очи мутно прелевале у тамним подочњачким колутовима и чије су носнице нервозно трепериле под врућим дахом разбуђене страсти. И чудно! Ова оскврнута девојка која би још пре неколико година била јавно бичевана, на пању, и изјурена из благочестиве заједнице хришћанске, сад се сијала од бесловесне среће и мирно гледала у будућност... Материјал за посела је био ту... И ташлиханске госпође су савршено биле задовољне.

Једне вечери освануше код Пријовића Краусови девери. Обадвојица су били официри и нису знали ни речи српски. Тумач им је био Пријовићев син који је и сам био приправљен за ову посету.

Пријовић је натмурено гледао у дебеле официрске образе који су се сијали од руменог здравља и с тамним наслућивањем зурно у њихове очи, ослушкујући тврде, неразумљиве речи. Настојао је да буде миран, али све га је нешто копкало да безобразнике истера и да разговор сврши одлучном речи да више неће да чује за кћер.

Али његов син, који је тумачио официрске предлоге, уверавао је оца да је сад најбоље да ствар мирно заглади и да уштеди кући оруку која би сигурно настала, ако одбије благослов за кћерино ступање у брак. Тврдио је да се они могу венчати и без његовог одобрења, али да ће он онда несумњиво страдати. Јер, по његовом уверавању, Краус је одлично стајао на Мусали, и у влади је имао једног кућњег пријатеља, човека угледна на двору, дворског саветника и једног од подшефова владиног Црног Кабинета. Уз то, млади Пријовић се плашио да неће, одбијањем да да кћери благослов, изазвати против себе официрски кор који је у овако деликатним стварима, које су се тичале једног између његових чланова, био и сувише осетљив. А Пријовић, и иначе, није био најрадије виђен код власти...

Стари Пријовић, најзад, одману руком:

— Ајд', нека буде! Да је благословена! Али, кажи ти тим њушкама да ја за њу нећу да знам док се не вјенча! Нека ме не позива у сватове! Нећу ни да чујем за лутеранску цркву!

Он је мислио да је с овим давањем благослова довршена мучна ствар, и да младенци само треба да се венчају па да дођу да га пољубе у руку; али официри се нису дизали, и ако им је млади Пријовић саопштио да отац пристаје, и чудно су се некако сашаптавали, правећи свечана лица.

Пријовић, коме је цео овај разговор изгледао блутов, нарочито од како је сматрао да се Јованкина срамота не може поправити, љутито се окрену сину и упита га, не кријући своје зловоље:

— Што не иду? Шта хоће још?

— Сад! Сад! прекиде га син преплашено, јер му је било много стало до тога да се ствар правилно сврши.

Пријовићева домаћица по други пут унесе црну кафу и послужи дуваном. Официри запалише, и чудно су се мешкољили увијени у сиве таласе густог дима.

Најзад, млади Пријовић прекиде мучно ћутање, и завијено стаде разлагати оцу да је Краус официр, да много полаже до официрске части и да може ући у брак само онда, ако положи извесну кауцију у пенциони фонд као главницу за осигурање породице ако погине у рату.

— Па шта се то мене тиче? обрзепцу се на њега стари Пријовић.

— Али он ће сад да буде твоје дијете! филозофски рече млади човек.

— Какво дијете, какви бакрачи! узвикну старац. — Не може лутеран бити моје дијете! Јок, то нема!

Млади Пријовић је видео да овај заобилазни пут не води успеху, јер се отац некако није никако досећао шта му син хоће. Млади човек стога притисну на најосетљивије старчево место, све једно што је знао да ће болети.

— Али ти, тата, видиш да ми, ради угледа наше куће, не можемо пустити Јованку без мираза.

Пријовић се пркосно насмеја.

— А, то ли је? Ради угледа куће? Е, све сам до сад мислио да си само млад и зелен, али сад видим да си будала! Ради угледа куће? А је ли она пазила на углед куће, кад је отрчала за ону тамо поган и без црквеног и без родитељског благослова? Јок, роснија једна! А сад, кад треба треснути кесом да се зачене уста оној сабљашкој скитници и агарјану једном, ти ми ту лудујеш о прђији. Јок, славе ми, док сам жив!

Пријовић се био узрујао и стао викати, ударајући песницом о сто и потрескујући јаросно табачићем за пепео који је стајао пред њим. Официри су се збуњено погледали, не схватајући изненадну Пријовићеву срдитост која је била и из његовог зарумењеног лица и из његовог повишеног, промуклошћу раздртог гласа, и испод његових удараца. Млади човек није знао шта да ради да га умири: и догипао му је рамена као да га је хтео да уиозори да није сам, и онет се обраћао официрима с печалним и постиђеним гримасама лица које су деловале и плачно и смешно.

— Али, тата, говорио је он кроз сузе, — тата, молим те, смири се! и туткао је матер, која је изишла из кухиње, да ублажи оца.

Пријовић је дуго отпухивао, с тешкоћом избацујући из

себе ваздух који се мучно дизао из груди, притиснутих задухом. Најзад се смири, и брз је гледао испред себе.

— Па колико је то? упита он доцније. — Он сигурно хоће новаца?

Испало је да је та сума округло осамнаест хиљада форината само за фонд, као кауција, а прђија би се у роби и стварима дала по врху као што је тада био обичај при удавању имућнијих девојака.

— Нема! одби он енергично. — Нека развади као што је довео, нека уради с њом шта хоће, али ја нећу ни за шта да знам!

Млади Пријовић је покушао да убеди оца да кауцију мора положити, ако неће да га власт стане прогонити и војска узме на зуб. Доказивао му је, са страсном преплашеношћу, да ће, у противном случају, увалити кућу у страховиту невољу и потрпати све путеве који се отварају за младићеву каријеру. Покушао је да утиче и на његово срце, куцајући непрестано, и представљао оцу могућност да би ради његове тврдоће могле трпети и његове две млађе кћери које нису криве што је од Јованкине памети било јаче њено срце.

Све једно. Старом Пријовићу није никако било јасно шта сад свет хоће од њега кад је већ једном осрамоћен, и није схватао зашто Јованка тражи благослов и прђију, кад се свега одрекла побегавши од куће?

— Нека, размислићу! рече он најзад, и мрдну официрима главом у знак поздрава, па се срдито окрену и оде из собе, несигурно се лелујајући на својим сувим ногама као претка у влажној земљи, под јаким ветром.

(Крај у идућем броју)

БОРИВОЈЕ ЈЕФТИЋ.

УРОШЕВА ЖЕНИДБА.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

ЛИЦА:

Цар.

Царица.

Краљ Урош, син царев.

Синиша Немањић Палеолог, царев полубрат, господар Епира.

Томанда, кћи Ане Палеологове, деспотице, даљна рођака царева.

Капетан Палман, инструктор коњице

Протовестијар Никола Бућа, епископ которски.

Двородржица (маршал двора).

Хрисанта, његова жена.

Лодовико од Фиренце.

Опат Мануело.

Калуђери, стари и нови племићи, ловци, стрелци, пажеви, дворкиње.

ЧИН I

Један забачен шумарак у царском зимовнику у Серезу отргнут последњим зрацима позног сунца дубоке јесени У дну један стари рибњак пун увелог лишћа, и над њим се нагле модре црне гране оголелих дрвета. Кроз ваздух струји тежак суморан дах, а кад кад се чује одјек далеких ловачких хајкања. Снегом покривени врхови планине спајају у густој магли, а небо једноставно и сиво. Камене стазе се спуштају и губе у шуми Хладни поветарац предсказује скори мраз. Свуд је предзнак смрти. Старе камене клупе и један сто причају о старини овог дома и врта наслеђених од Грка.

На сцени су Синиша и Хрисанта.

Синиша је леп човек, висок, округле браде. Има му двадесет седам година. Смеђ тип гиздавог страшног Грка. Од мајке Гркиње, друге жене Стевана Дечанског, остао му је правилан нос и меке, али појудне очи. Раскошно држање и безбрижност чине га симпатичним, али кад и кад заговетним. Лака провија што му игра на уснама и лукавост што се крије у угловима очију збуњују човека, и никада није јасно да ли он говори збиљу или тера шалу. У његовом тогу има увек нечет дискретно подмовање.

Хрисанта има двадесет девет година. Лепа, али јој памет у облику једва сразмери с лепотом. Има заносне очи и лепе руке.

Синиша. Стани.

Хрисанта. Што да стојим?

Синиша. Не мичи се. Тако.

Сад си два пут лепша. Просто ко кип неки.

Сада тај ти набор с груди дршће лако,

А низ плећа вали таласају меки.

Хрисанта. Ти ме мучиш.

- Синиша.* Мучим? Не, већ љубав снивам.
 Уносим у тебе сву дубину среће
 И оваплоћење божанства уживам,
 Гледајући само твоје бело плеће.
 Сад си к'о русалка у сутон пурпурни.
 Кад ноћ јој низ груди простре плашт прозирни,
 И заигра лахор њима танац журни,
 И распе се као реком уздах мирни.
- Хрисанша.* Чудно збориш.
- Синиша.* Је ли? Ко да слушаш бајке.
 А муж твој кад прича?
- Хрисанша.* Ах!
- Синиша.* Говор му сличан
 На досадну песму распукле свирајке.
 Ја сам као... (с ња се)
- Хрисанша.* Шећер.
- Синиша.* А он као сичан.
 Дивно је речено. (За себе) О, јаде мој! (Хрисанти)
 Је ли?
 О, мени се смеје кад видим вас двоје, —
 Тебе, чије око само чежњу жели,
 И њега ком нису умели да скроје
 Преци чак ни руке, — ја се смехом давим. (Гледа је.)
 Ти млада, пулољак миришљав и чедан,
 Грудва снега, коју хтео бих да кравим.
 А он?
- Хрисанша.* Ђути!
- Синиша.* Смешан ма одакле гледан.
 И зар ниси никад у постељи брачној
 Осетила да те целу хвата језа?
 И зар ниси клела у поноћи мрачној
 Оног ко те за тај угарак привеза?
- Хрисанша.* Све погађаш!
- Синиша.* То се у твој оку чита,
 У њему ја видим сву тугу што спава.
 Тугу што је лажних врлина већ сита,
 И поштење, видим, које очајава...
 И сад сво мене да ти живот речем.
 Још си као роса, но старост наступа.
 Ја хоћу ту старост...

- Хрисанша.* Боже!
- Синиша.* Да претечем.
Да се твоја душа у мирису купа.
- Хрисанша.* Но ипак ја мислим, превара је ружна.
- Синиша.* То превара није.
- Хрисанша.* Него?
- Синиша.* Крик потомства.
Нова поколења траже остварења, —
Да их задовољиш ти си себи дужна,
И Бог благосиља таква вероломства!
И Богородица, у час искушења,
Пример за то даје.
- Хрисанша.* Веру не скрнави!
Тако ти Спасења, о Господу ћути!
- Синиша.* Сен лажне чистоте у себи задави.
- Хрисанша.* Немој...
- Синиша.* Онда на ствар. Пролазе минути.
Ја те позвах овде, ти на позив приста.
- Хрисанша.* Па зато сам дошла.
- Синиша.* То је сасвим јасно:
Чим си дошла овде, ниси сасвим чиста.
- Хрисанша.* Но ипак разговор свршиће се часно.
- Синиша.* Пољупцима.
- Хрисанша.* Никад... Не.
- Синиша.* Жена си права.
Но спашења нема ни лево ни десно.
Ког матица узме, тај се не спасава.
Но зажмури...
- Хрисанша.* Како?
- Синиша.* И умире свесно.
Још не тонеш, али не видиш обала.
Пусти се! Доцкан је, да се талас спречи.
Сад имају дужност твоја уста мала,
Али за пољупце, не за мудре речи.
- Хрисанша.* Ја не знам шта хоћеш.
- Синиша.* Све иде полако.
Цео живот то је осека и плима.
Шта ће ти тај вео? Нека вече млако
Голица ти недра. (Хоће да јој скине вео)
- Хрисанша.* Па мени је зима.

Синиша. Ох! Љубав нас греје што око нас кружи.
Видиш, сутоп пада. И он љубав схвата.
И пева песмицу о шеви и ружи...
Је ли тако?

Хрисанша. Јесте.
(Пошла је с њим корак даље и нагази блато)
О шта је ту блата!

Синиша. Па шта нас се тиче то блато, те баре?
Ми смо изнад земље. Не чујемо звуке...
Не видимо ништа... Љубав грубост таре.
А јесен умире...

Хрисанша. Што ми стежеш руке?

Синиша. То је љубав, која не зна другог знака. (Води је лагано напред)

Седнимо на клупу крај старог рибљака...
Прозиран и препун увелог живота,
Згаженог шимшира, згрченог локвања.

Хрисанша. Јесте. Гле и мирта пала с оног плота.

Синиша. А сутоп је препун сребрнастог ткања.
А твоје дубоке очи, пуне боје
Коре од неранџа, кестенова, липа...
Сиво-мрке, светле, топле очи, које...

Хрисанша. Замисли, мој муж ме све под очи штипа.
Воли кад ми се под очима модри.

Синиша. Ја бих пољупцима маглу са њих спрао,
Да ме њихов поглед на клик бојни бодри...
О дај ми те очи! Јест, с тог сам те звао, —
Дај ми да просањам чар небеске среће.

Хрисанша. Неко иде... Авај! Бежимо!

Синиша. Ни крока.

Хрисанша. Не бојиш се?

Синиша. Витез главу под нож меће
Рад једног погледа из таквога ока.
Нико не сме прићи. Ја сам цар царева.
Ти си вила, тица... не, не... златна мрежа...
Пламен зоре... роса... сунце што изгрева...
Сан снова... чар звезда...

Хрисанша. Боже!

Синиша. (Обгрли је.) Смоква свежа,
Како ме те очи у грех смртни зову!

С њих ја читам љубав и заповест строгу.
Сунце где си, срећу да позлатиш ову?

Хрисанша. Зло би било, јер тад видети нас могу.

Синиша. Па и да нас виде, зар ће да се сете?
Но, још боље ноћу да ти дођем вешто,
Када поноћ приу завесу оплете...

Хрисанша. А мој муж? Зар не знаш: он већ сумња нешто.

Синиша. Сумња? Ах дивно је кад опасност прети.
Твој муж на дужности, ми у кући сами.
О, ти не знаш шта ће та ноћ нам донети,
Та ноћ исповести речених у тами,
Гледаћемо месец... О дивно ће бити...

Хрисанша. А мој муж, а дворан, шта ће на то рећи?

Синиша. О нашој љубави зар ко може снити,
Љубав у којој тек ћеш срећу стећи.
Љубав где сваког часа смрт грозни,
Али смрти нема, јер Бог љубав штити,
А ноћ је с љубављу од увек у слози.
Сунце јој је злотвор.

Хрисанша. Ја се не знам крити.

Синиша. Срце ће ти рећи, срцем се помози.
То је права љубав, то херојство значи,
Кад се срећа ко плен из замке украде.

Хрисанша. Нешто шушну. Неко кроз дубин се провлачи.

Синиша. Нико није. То су голубице младе...

Хрисанша. Сад у јесен?

Синиша. Добро, па шта те се тиче?

Хрисанша. Уходе мог мужа...

Синиша. (Ослушне.) До врага! Корацни.

Хрисанша. Уходе мог мужа! Ох, кад се развиче.
Бежи! Он ће да ме голу у свет бацаи.

Синиша. Па склонићемо се... (Хоће десно.)

Хрисанша. Не, ја не смем тамо.

Синиша. Па куд ћемо онда? Два су пута само. (Чује се говор.)
Брже десно...

Хрисанша. Не смем. Неко отуд иде.

Синиша. Никог нема...

Хрисанша. Муж ће тамо да ме спази.

Синиша. (Бесно.) Па куд ћемо онда?

Хрисанша. Јао, кад ме виде!

- Синиша.* Овуда! (Вуче је међу стене.)
Хрисанша. Зар? Јао, по тој уској стази...
Синиша. Урош. Ох будало! Ни десно ни лево.
 (Њој падне вео. Синиша га дигне и вуче је.)
 До ђавола! Хајде.
Хрисанша. Ох Пресвета Дјево!
 (Изгубе се међу стењем.)

На сцену долази млади краљ — престолонаследник — Урош и инструктор коњице немачки капетан Палман. Младоме је Урошу деветнаест година, слабуњав је и мало уморан, али тај умор не изгледа тренутан. И ако има једва видне науснице, у очима му већ спава разочарење. Види се да је последњом сценом збуњен. Палман има четрдесет две године, човек од позива. Енергичан је и послушан Оличење поштовања закона и државотворне логике. Палман носи у руци извађен мач. За њим иде један паж.

- Палман.* Чекај. Куда журиш? Сад мало борења.
Урош. Марим ја за борбу.
Палман. Па куда тамо хиташ?
Урош. Досадно ми. (Тражи погледом Синишу и Хрисанту.)
 Тако.
Палман. Шта гледаш врх стења,
 Ко да ћеш из таме нешто да прочиташ.
 А што те се тичу те дрвљике црне?
 Шта ћеш овде?
Урош. Волим овај кут осаме.
 Ах, где траг курјака и траг младе срне!
Палман. Курјак у сред двора. Све глупости саме.
 Де мало борења.
Урош. То ме не весели.
Палман. Треба да се вежбаш: и сâм цар то жели.
Урош. Цар. (Нешто га мучи.)
 Дај коцке.
Палман. Жалост, ту губити сате.
Урош. Онда књиге чија слова живот злате.
Палман. Књиге? Сад у мраку? И бар да што знају...
 Што пише с почетка, то је и на крају.
 (Пажевима.)
 Дај коцке. (Паж оде Палман и Урош седну за сто да играју.)
Палман. Твој отац, млад као ти сад што си,
 Друкчији је био кад Бугаре здроби.
 Цара Михаила мач још и сад носи.
 Велбужд. Каква битка! Шта се плена доби!
 (Паж доноси неку игру малик на даме.)

- Палман.* Да почнемо. (Игра) Девет!
- Урош.* (Слабо га занима.) Чуј песму јаблања!
Гола шума чека да нов плашт огрне.
Је ли да је сетан плач јесењег грања,
Кад с далеких страна северац нагрне.
(Сања.) И сваке године рађати се с нова...
- Палман.* Волиш јесен кад се шири смрад мочари.
Ето чему тебе уче глупа слова.
Ја повукох.
- Урош.* (Игра) Ти то не разумеш, стари.
(Смеје му се.)
Ти си паун кога реп шарени кити,
А без срца. Теби рај се божји скрива.
- Палман.* Па што ће ти срце, када цар ћеш бити...
- Урош.* Шта?
- Палман.* Тешко тој земљи где владалац снови!
- Урош.* (Као да пада у сан.)
О погледај јесен како самрт сеје,
И застире земљом покров боја разних,
И прах светог лишћа по коси нам веје.
- Палман.* (Гледа га дуго.)
Где научи говор тај умова празних?
- Урош.* А сам си тражио да Сиргијан рече
Псалме Вавилонске...
- Палман.* Тај безбожник глупи
- Урош.* Дивни су то псалми, реч ко сребро тече.
- Палман.* Ја повукох...
- Урош.* Псалми... Рај ти души купи.
(Рецитује један од чувених вавилонских псалама.)
Тешки су греси, Господе, моји.
Лутах. Нико ми не пружи руке.
Жедан сам. Нико мене не поји.
Громко позивам. Не чујем звуке.
Плачем. Вај, нико ме не жали мене.
Страдам. Уздишем, јечим и патим.
Усне ми жедне и испивене,
И залуд сунцу молитву пратим
Господе, грех ми кишама спери,
Недела нек ми ветар разнесе...
- Палман.* Ја играм. О краљу, де се разабери...
(Урош повуче досадан потез.)

Палман. Јеси ли за метеж у Бизанту чуо?

Урош. Да.

Палман. Каиоакузени с престола су пали,
После овог Бизант биће сасвим труп.
Цар ће га узети као да се шали.

Урош. Страшно су досадни ти ратови стални.

Палман. А овај ће поход све до сада тући.
Донеће се свила, пехари, кристали,
Злато ће с оделом колима се вући.

Паж. (Јавља.) Цар! (Обојница се дигну)

На сцену долази цар. То је Стефан Душан, цар свих Срба, Грка и Арбанаса, краљ Романије. То је једна моћна фигура, за главу већа од осталих. Коса му је бујна, румено мрка, брада лепо очешљана изразита и мало отворенија од косе. Нос као у орла, а очи сиве, боје мора, с енергичним зеницама Кошчат, моћан. Даје експресију дубоке проицавости, непопустљивости, самоуверења, не схвата финесе, шансе, види све оштро. Има готов суд о свему. Не зна за елегантну етикецију. Непосредан, искључив, личан.

Цар. (Види игру)

Губите време. (Палману.) Чега новог има?

Палман. Лодовико пита, што овога јутра
Примио их ниси, да говорни с њима.

Цар. Не морају знати. Нека дођу сутра.

Палман. (Хоће да иде.)

Цар. Чекај. Жито ноћас трговци донеће.
Нареди да спреме гвожђа и алата.
Ради ко да поход ујутру се креће.
За час ће пролеће куцнути на врата.
(Палман полази.)

И сваком нек дужност одреди се јасно.

И дознај, где уз пут биће воде питке.

Све нек буде спремно. После биће касно.

(Палман се поклони и оде)

Цар. (Сину.) Успех није случај. Само треба реда.

Урош. Докле, оче, само мислићеш на битке?

Цар. Док Константинова престоница седа
Зове ме и понос вековни ми нуди.
Метеж тамо. Ја да будем ћутљив лутак?

Све што можеш узми. Тај те наук чуди?

Хладно мотри, спремај се — чекај тренутак.

Урош. Но та хука крај нас... Страх ме је тог врења.

- Цар.* Зар комешај тај ти ум не усхићава?
Не чујеш у њему песму остварења?
- Урош.* Али бес тај...
- Цар.* Који бич мој зауздава.
Ја све узде држим и шибам и гоним.
- Урош.* Растргнуће буре разастрте мреже.
- Цар.* Неће. Кад с торњева бизантских зазвони
Горд велики псалам наше вере свеже...
(Застане, погледи сина.)
- Цар.* А ти нешто друго к'о да мислиш?
- Урош.* Оче!
- Цар.* То су стари знаци свима нама знани.
Љубав?
- Урош.* Није.
- Цар.* Љубав своју владу поче.
Али грех се такав младости не брани.
Умири се. Знаш да у Филипа краља
Просим кћерку младу и лепу за снаху.
И још наследницу богатих земаља.
- Урош.* Опрости оче, мом младићском маху,
Али признаћу ти своју грешну тајну.
Чуј. Ја волим, оче, више него ико.
- Цар.* Сви смо ми мислили: волимо бескрајно
И волети више нећемо толико
Никад у свом веку.
- Урош.* Но грех чуј ми цео.
Нећу ону коју твој ми избор пружа.
Волим другу. (Цар гледа питајући)
Ја сам одрећи се хтео,
Јер ма да је волим, неће ме за мужа.
Хтедох да је мрзим, здавим у дивљини,
Али, авај, видех волим је све више.
(Насмеје се)
- Цар.* О, мали мој, увек тако нам се чини.
Али нова жена слику старе збрише.
Та жена не значи баш велику срећу,
Играчка за људе кад у занос падну,
Али не да због ње главу под нож мећу.
Жене су да сина мужевима дадну,
Јер смоква тек ваља када је под плодом
Али жена може и корисна бити;

- На пример да с добрим ороди те плодом.
— А љубав? — Та глад се понајлакше сити!
- Урош.* Оче, не разумеш. Срцу се не влада.
Цар. Но када постанеш муж краљеве кћери
Ишчезнуће јаук љубавних ти јада.
- Урош.* Зар мислиш и љубав да се скиптром мери.
Цар. (Лупну рукама. Улазе пажеви.)
Карту земље брже донесите. — Све ће
Свршити се лепо. Но само стрпљења.
Жене ли су циљ наш? (Доносе карте.) А ево решења.
Ту је наша судба и кључ наше среће.
(Развија карту.)
Прво да се ова обиђе планина,
Па на Бизант.
- Урош.* (Гледа карту.)
Далеко је.
- Цар.* Зар за нас постоји сметња и даљина?
И зар мојој вољи отело се ништа? (Паж долази.)
- Цар.* Шта је?
Паж. Томанда.
Цар. Нек дође.
- (Улази Томанда. То је лепа девојка од деветнаест година, са њалачких очију, жива, ведро, плаве косе, једна од оних девојака, које се могу са страшћу волети, али за којима се ипак не лудује. Поклони се.)
- Томанда.* Наш царе,
Царица нам светла молбу за те има.
Због рођака неких својих сузе таре,
Јер не зна како би да помогне њима.
Цар. И хоће?
Томанда. Моли те да јој чујеш тугу,
Или да к њој пошљеш ђаче перу вично
Или неког старог верног слугу...
- Цар.* (Сину.) Ти ме чекај. Добро отићи ћу лично.
(Томанда пропушта цара и полази за њим.)
- Урош.* (За њом.) Чекај.
Томанда. (Врати се.) Ти ме зовеш?
Урош. Ти си жена ретка.
Волим да те видим.
- Томанда.* Шта ме се то тиче?
Урош. (Збунн се.) Видиш сад не умем даље од почетка,
А сам кад сам смислим за те праве приче.

Тад једна за другом мисао ми стиже.
Врло сам разложен кад сам у самоћи,
На све заборавам, чим ми приђеш ближе.
Смешно...

Томанда. Ја ти у том не могу помоћи.

Урош. Ја лагати не знам, а жене лаж траже.

Томанда. Шта то има везе?

Урош. — Ђаво том их учи.

Не воле кад им се љубав јасно каже,
Но од љубавника траже да их мучи.

Томанда. Каква дрскост.

Урош. — Стог те Синиша и мами.

Томанда. Он! Да нечег има ја признала све бих.

Урош. Гле образа како букнуше ти плами.

Томанда. Ох, да је истина, лагала те не бих.

Урош. Веселјак је. (Осмехне се)

Томанда. — Искрен.

Урош. (Заједљиво) И леп је.

Томанда. — Веома.

Најзаноснији је члан царскога дома.

Урош. Штета, што к'о овац читати не уме.

Томанда. Но кажу, куцање срдаца разуме.

Урош. Он ни нема срца.

Томанда. — Бар не зна да плаче,

А тиме тек дражи и онија јаче.

Урош. По читаве сате причања испреда.

Томанда. Божанствено збори.

Урош. — И лаже без реда.

У томе је послу достојан признања.

Томанда. Главни да је храбар и пун поуздања.

Урош. Ту будалу волиш?

Томанда. — Волим?

Урош. И још кријеш.

А мени се ругаш, дрско ме исмеваш.

Једва чекаш да му руке о врат свијеш,

А он те...

Томанда. А он ме?...

Реци, што оклеваш?

Урош. Исмева и лаже.

Томанда. — Е? И ништа више?

- Урош.* (Показује стазу којом је отишао Синиша са Хрисантом,) Читав сат га гледам. С Хрисантом се шета.
- Томанда.* Шта?
- Урош.* И мало час се за жбун један скрише. Ни ветар, ни магла, ни мраз им не смета.
- Томанда.* Шта збориш, лудаче?
- Урош.* (Показује.) Увери се сама. Гле!...
- Томанда.* (Пође стази погледа и цикне.) Ах!
- Урош.* (Пакосно.) Бар да чека да се спусти тама.
- Томанда.* Не... не...
- Урош.* Диван човек. Баш те много воли.
- Томанда.* Авај!
- Урош.* Ти због њега реку суза проли...
- Томанда.* Где је паж! Нека га овамо позове. Лажљивац! Јутрос се тобож у лов крену...
- Урош.* Па туђе се жене боље но зец лове И боље је ући у постелу њену Но у вучје легло.
- Томанда.* Ћути! Пажа зови.
- Урош.* (Пљесну рукама) Паж. Деспот нека дође. Нека сиђе доле.
- Реци ја га зовем.
- Томанда.* Ах! (Паж оде)
- Урош.* Прекрасно лови И тај му је наук од најбоље школе. Срну још никада не ухвати.
- Томанда.* Ћути!
- Урош.* Јелен му је увек утекао.
- Томанда.* Доста!
- Урош.* Вукова се боји, медведи му љути.
- Томанда.* Ох!
- Урош.* Једном му чизма у бежању оста. Морао сам због ње ја блатом да касам, Мало што не падох у поток разливен.
- Томанда.* Иди некуд. С њиме сама хоћу да сам. Ево га. Одлази.
- Урош.* (Губи се са сцене) Бићу овде скривен.

- Синиша.* (Још раније пре но што су они спазили њега, спазео је њих Брзо загрнуо рукав и запарао мало мишицу. Види се да зна у чему је ствар Елегантно се поклони.)
- Синиша.* Шта? Уроша нема? (Љубавно.) Зар ти си ме звала?
- Томанда.* Срам нек те је. То је за љубав ми хвала.
- Синиша.* Ништа не разумем.
- Томанда.* Грлиш туђе жене.
- Синиша.* Каква је то шала?
- Томанда.* О, то је поштење!
Вараш ме. Бар да ти образи црвене!
- Синиша.* Шта сумњаш у мене? Зар неповерење?
- Томанда.* Не сумњам. Све видим.
- Синиша.* Кад?
- Томанда.* Пре два три тrena.
С Хрисантом.
- Синиша.* Хрисантом? Која је то жена?
- Томанда.* Њу волиш, а мени подло љубиш косе.
- Синиша.* Волим те. И никад то нећу порећи.
Зар крај тебе другој да ме снови посе?
- Томанда.* Ужасно! Ти никад нећеш стида стећи.
У лов си пошао! Тако ли се вара
Жена, што у реч ти верује бескрајно?
- Синиша.* Жељан твојих уста, тог мирисног пара.
Место у лов, ја сам лутао очајно,
Ко да изнад мене кружи врана јаго.
- Томанда.* Лутао с том женом пуи повода ниска.
- Синиша.* Заклињем се.
- Томанда.* Душа, срце ти је блато,
Стог та глупа жена била ти је блиска.
- Синиша.* Не. Ти си за мене почетак и мета.
Да сам сит твог срца, зашто би то криво?
- Томанда.* (Бесно) Ја крајеве значим. Са средином шета.
- Синиша.* Ја бих тада хуља, варалица био.
- Томанда.* То и јесн.
- Синиша.* (Гледа је дуго)
Сад си иста к'о све жене.
Парче меса, које говори без реда.
Ком су груди гадним грехом покривене,
Што тражи да човек химне му испреда.
Сад си жена, круна божијих створења:

Лаж. Превара, згрчен роб што страсно сиже,
Жена, крпа, круна људског понижења.
И те лутке да су људског ума жиже!
Сад си и ти клупче лажних усхићења.
Сад си жена.

Томанда. Коју ни гледати нећеш.
Пребацујеш. Бар да имаш сажалења.
Ђутш.

Синиша. Кад речи смисао окрећеш.

Томанда. Дрскости!

Синиша. То значи, ти с љубављу кидаш.
Због најмање сумње? Тај растанак боли.

Томанда. (Гледа га запр пашћено.)

Синиша. (Стеже груди.) Јадно моје срце, залуд, залуд ридаш.
(Томанда да изиђе из коже.)

Синиша. (Говори свом срцу)

Сабраћа твоја јаблани су голи
Истом песмом плачу ко туга у мени.
Нашто двор? Веселе? Све буја, све цвета,
А у мојој души већ јесен јесени,
Мре срећа и моја умиру дрвета.
(Гледа у небо.)

Боже, зашто сруши олтар свих идола,
Да у срцу моме фијуче пустота?
Јуче река среће, данас море бола.
О и смрт је боља од овог живота.

Томанда. Ко би ту умео збиљу да прочита?

Узео си маску, но истина где је?

Синиша. Све је збиља. Душа лажи ми је сита

У двору, у коме само плесан веје.
Да. Доста је било лажи и притворства,
Лик не уме више, да се срећним чини.
Мучио сам себе скоро до уморства.

Крај је лажи (Стеже срце) Бол је овде у дубини.
(Најзад уплашена)

Томанда.

Шта ти је?

Синиша. Све пусто. Досада ме стеже.

Чини ми се и сам поглед ми се мрчи,
А у срцу јек се ждралова разлеже.

Томанда. Ти ме лажеш, али усна ти се грчи.

Синиша. Не лажем, јер мрачне пронирем видике.
Видиш ли, чујеш ли, како закон зове?
Сива киша роси спаљене звонике,
А духови поћи своје жртве лове.

Томанда. Шта?

Синиша. Данас кад царство наше живот значи,
Кад пурпурне звезде над престолом бљеште,
Данас изнад мене покров се павлачи,
Данас кад фаицфари на нов позив трените.
Данас тутњи бакар, шлемови од нади...
Чуј... „На Бизант!“ Нове славе нови венци,
Шта ту мене чека? Нов бол нови јади.

Томанда. Али...

Синиша. Вечни слуга у царевој сенци.

(Хоће да пође.)

Идем да чаробне иске нађем тице,
Па да ме однесу у незнан незнану,
Где пир среће звони и мру срама клице,
Далеко, у неку земљу обећану!
О даље одавде где све лажју звони,
Где лаж у смрт зове, где лаж у бој гони.
Где се лажју рађа, живи, мре и труне.

Томанда. Куда? За Хрисантом?

Синиша. Твој савет не тражим.

Пусти да мог бола све зајече струне.
Идем, у самоћи да свој бол ублажим.
Девојка којој сам цео живот дао,
Баца моју љубав рад сумње ништавне.
Стара песма. Само крај јој нисам знао.
(Дрвећу.)

Будите ми од сад љубав горе тавне.
Јер ја сам изгнаник из љубавног раја,
Јер ја сам несрећник. Дајте ми склоништа.
И причајте бедну песму мога краја.
И страшну срамоту мога прогоништа.

Томанда. Па шта тражиш?

Синиша. Љубав.

Томанда. Зар је имаш мало?

Синиша. Хтео би да страдам са љубавних мука,
Да целујем блато што јој с ногу спало

И да сав се пренем од њезина звука;
 Да осетим љубав к'о самрт бескрајну,
 Што не зна за планињу и воли без крика,
 Не зна за кајање и не зна за тајну
 И живи сред собом изатканих слика,
 О, љубав, где падаш, умиреш без јава,
 Љубав што све може, а ништа не ствара,
 Где вољом очију Господ васкрсава,
 Љубав, што живећи гроб себи отвара.

Томанда. Такву љубав?

Синиша.

Шта ће нов дан да ми роди,
 Где ће пољуб један сву прошлост да збрише,
 И да се преда миом не беласа више,
 Иста стаза која истом циљу води.

Томанда.

(Сва збуњена, готово клоула више уздахне но што рекне.)
 Ја те не разумем.

(Гледа горе мокре гране Сутона се лагано навлачи помешан
 с последњим осмехом сунца Мали тајац.)

Где кроз слој облака

Како се мучно сјај сунца прикрада,
 Хотећи да продре у долину мрака,
 Где се залуд бори, где се залуд страда,
 А прозирна румен у последњем часу
 Сва се растурила и поносно дробн.
 Где, како се злато рубом стена расу.
 (Болно.)

Та самрт светлости сав ми мозак роби.

Томанда.

(Меланхолично.)

Вече.

Синиша.

Док се блиста сјај смрти црвене
 Хтео бих да поглед од сунца одмарам
 На зеници лепе и вољене жене.

Томанда.

О!

Синиша.

Пољупцем дану да опело створим.
 Да. Јер утонули дан не васкрсава.
 Он мре као младост, брзо, а нечујно.
 ...Да будемо сами... Вече крај нас спава
 Само сутон клизи и жуд расте бујно.
 Прошлост сва избледи. Тренут срца спаја,
 Тад и само време престане да тече.

Мир, мир савршени сав мозак осваја.

Само срце срцу куцњем љубав рече.

Томанда. (Сва је утонула у његове речи. Гледа како сунце умире. Чини јој се да је и она сама несрећна, јер је све око ње пусто и мрачно.)

И не волиш никог зар?

Синиша. (Нагло, као да се тргао из сањарија. Тобож плаши га то питање, а у ствари цело расположење је удесио због тога питања.)

Ни речи о том.

Јер лаж тад ћу рећи од свих лажи већу...

Томанда. Лаж?

Синиша. Да тебе волим, за твојом лепотом
Да чезнем тражећи у твојм недру срећу;
Да ме залуђују твог говора чари,
Рећи ћу, да сваки твој покрет ме плени,
И да твоја жеља мноме господари
И да лепшег стаса не видех на жени,
Рећи ћу...

Томанда. (Сва клоне поведена његовим страсним речима.)

Ох реци, све реци. (Тргне се.)

Шта зборим?

(Ватра јој удара у лице)

Синиша. (Све страсније)

Томанда, подло лагао сам пређе.

Јест. Волим те, волим. Сав дршћем и горим.

Волим твоје усне и косе и веђе,

И твој дах и осмех, врх стопале мале,

И вео што крије дражи твога бедра.

И очи што снопом врелих стрела пале,

И мирис што млада голица ти недра.

Твој сам...

Томанда. (Стукне уплашено. Буни је ова бујица речи што пада на њу као златна киша. Као да пита: Лажеш ме?...)

Синиша. Ипак сам лудо срећан.

Томанда. (Као плашећи се пита) Зашто?

Синиша. Љубавно пијанство сву ми тугу крије.

Вољети срећа је, ма вољети та што:

Ако вино лаж је, лаж пијанство није.

Јер у мени љубав биће увек жива.

Грејаће ме она к'о пепео среће.

Ја ти праштам. Можда ни ти ниси крива.

То се вечни закон у рад људи плеће,
 Јер он неће срећу. Па нек тако буде.
 Ја сам мали да му вољан на пут станем.
 Шта ја могу? Мравак ове трошне груде.
 Зар да својом судбом Закон Вечни ганем?

Томанда.

Ти говориш као да ме волиш, али...

Синиша.

Немој да се правдаш. Сажалења нећу.
 Свршено је. Тешко том ког неко жали.
 Мртвоме убица зар да пали свећу?
 Као да те волим? Та поруга нашто?

Томанда.

Па ако ме волиш?...

Синиша.

Чему сва та шала?

Кад свако правдање моје биће ташто?

Томанда.

Па ти знаш да сам ти све што могу дала,
 И зашто с Хрисантом?

Синиша.

Ох, докле то име?

Не мучи ме. Не знам ни ко је ни шта је.
 О, жена се увек заводи ма чиме.

Томанда.

С њом си био?

Синиша.

Ту већ моја памет стаје.

Па кад хоћеш да ти све речем, ти слушај.

Томанда.

Но?

Синиша.

Двобојем једним...

Томанда.

Шта?

Синиша.

Мој лов је спречен.

Убица сам.

Томанда.

Уби...?

Синиша.

Зато ме се гнушај.

Томанда.

Дво...

Синиша.

Од те болести још нисам излечен.

(Урош извири у друштву једног калуђера. Сакрије се за жбун да их Синиша и Томанда не виде)

Синиша.

Ма да нисам стражар, ја над дворем бдијем.

Томанда.

Зар?

Синиша.

И чувам цара. Пре два три минута

Морао сам да се с једном хуљом бијем.

Ено га, где лежи мртав покрај пута.

(Тобож случајно му се загрне рукав, да се види рана)

Некаква ухода, стражи на срамоту

Спремао је замку царевом животу.

Но, на срећу своју, за главу је смањен.
То је цела прича.

Томанда. (Спази рану) Крв. Па ти си рањен?
Калуђер. (Тихо)

Овоме ђаволу Бог на руку пде.

Синиша. А ништа. Тек само убоди се виде.
Ништа су спрам речи којом ти ме рани.
Јер ја сам убица. Гнушај ме се с правом.
То гнушање својом лудом плаћам главом
(Вади мач као да хоће да се убије)
Нек буде.

Томанда. (Не могући да издржи тортуру до краја, цикне.)
Синиша! Ја те волим! Стани!

Синиша. Волиш?

Томанда. Вај што рекох! (Хоће да бежи)

Синиша. (Као у екстази) Волиш. Боже, хвала!
О, сувише среће за једног убицу.

Ти не знаш шта си ми једном речју дала.
(Стеже очи руком као да плаче)

Ох, први пут сузе осетих на лицу.
(Једном руком је хвата)

Томанда. (Одста плаче) Несрећница ја сам.

Синиша. Ко божанству вишем

Прилазим ти бедан, изгубљени самац,
Те ћу сузе топлим пољупцем да збринем.

Томанда. Богомајко! (Пада му у наручје. Он је љуби.)

Урош. (Извири. Бесно полугласно)

Лаж је, лаж је жени мамац.

Томанда. (Извија се из загрљаја.)

Видеће нас.

Синиша. Хајде у врт где ђарлија

Ветрић и где шуме јаблани и тисе.

Волиш ме?

Томанда. Мој мужу...

(Припијени једно уз друго одлазе.)

Урош. (Сав бесан кад они оду)

Лисица и змија.

Једно сам мислио, а десето зби се.

Све је измислио. А ја сав се сплетем.

Знам, после ће да се тамо горе врати.

О смео бих главу на коцку да метем:

Неки бедник ту ће досетку да плати.
 А мени све иде ко да Бог ме куне.
 (Први калуђер изишао је из жбуна и убедљиво.)
 И куне те, сине. Грех очев испашташ.

Урош. Да.

Калуђер. Јер знаш, наследник проклете си круне.
 Треба да се кајеш и много да прашташ,
 Да испостиш грехе нашег Господара.
 (Тихо.)

Колико од њега чедност женска пати.
 Кћи многога себра, роба и бољара,
 Постаде од њега к'о девојком мати.

Урош. (Уздахне)

Да...

(Ту је већ и други калуђер.)

I. калуђер. И тако грешном сину престо даће.
 И сини какве глупе сељанке без стида
 Ногом на честити рашки престо стаће.

Урош. Буде ли то, дужност с мог се срца скида.
 Крв ће пасти. Мене Божја правда штити.

I. калуђер. А уз цара стоји сва нова властела

II. калуђер. Лукава гомила што би власти хтела.

I. калуђер. И Вукашин, веле, цара наговара.

Веле ти си нејак, цар не можеш бити.

Урош. Чудан човек. Али вешто се претвара.
 Од оца, од мене траг свој уме скрити.
 Кога од нас лаже?

I. калуђер. И још поред свега
 С ужасом се чудим царевоме смеру:
 Хоће папу. Људе слао је до њега,
 Да с народом прими католичку веру.
 Ужасно!

II. калуђер. Страхота!
 (Паж јавља)

Цар.

I. и II. калуђер. Па да идемо.
 Он и ми се врло мало разумемо.

Цар. (Наиђе. Спази их.)

Камо светлост? (Пажени доносе свећњак.)

I. калуђер. Своје душе смерне
 Склањамо понизно испред твоје круне.

- Цар.* А цркве су празне.
П. калуђер. Прости слуге верне.
 (Оду први и други калуђер.)
- Цар.* Вечито ти главу молитвама пуне:
 (Пажу.) Одмах нека дође. Сад баш стиже Бућа.
- Урош.* (Немарно.) А...
- Цар.* Не радујеш се? Увек онај стари
 Пун сумње, млакости, снова и чезнућа.
Бућа. (Улази)
 Господару...
- Цар.* (Нервозно) Како текле су нам ствари?
Бућа. Краљ је Филип био обрадован чашћу,
 Што његову ћерку син твог царства проси.
 Но живот је, рече, „под божанском влашћу“
 Случај хтеде да нам дивне наде скоси.
 Јер кћи му је летос за некога кнеза
 Верила се...
- Цар.* Лаж је... Смицалице гадне.
Бућа. Но Господар Филип чашћу се обвеза,
 Да рођаку једну за Уроша дадне.
- Цар.* Још ми се подсмева.
Урош. Можда тако све је.
Цар. (Бући) Ником то не реци.
Бућа. Гроб ћу бити.
Цар. Иди.
- (Бућа оде)
Цар. (Сину)
 Ти си чак весео. Стара сумња где је?
 Подругљив ти подсмех у оку се види.
- Урош.* Шта ћу? Са женидбом имам слабо среће.
Цар. Волиш ону другу, и можда се надаш
 Муж јој бити. Али ту се вараш. Све ће
 Бити што ја хоћу.
- Урош.* Мора, јер ти владаш.
Цар. (Мисли се.) Можда је истина.
 (Гневно тресне мачем.) Кнез да ме претече.
Урош. Шта можемо, оче? Господ тако рече.
- Завеса. —
- (Наставак у идћем броју)

Милутин Бојић.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(19)

— Где сам? прошапта Оливје.

Он отвори очи, и виде где лежи на слами, под гомилом покривача. Кола на којима се возио, једна огромна, широка кола, покривена заокругљеном мушемом, ишла су кораком, трукцајући се потмуло. Хладан ветрић продирао је унутра, заједно с бледом сивом светлошћу.

Напред у колима, један човек, седећи на дасци, терао је мазге, од којих је Оливје видео само уши увијене у црвене заушњаке.

— Где сам? понови Г. де Пренест.

Кочијаш се окрете. Оливје виде једног човека одевеног свег у црно, с дугим голобрадим мрко-плавим лицем. Он одговори, не вадећи из уета своју кратку лулу:

— Прешли смо Габас пре по сата. Сад ћемо стићи у Паклени Мост.

— Габас, Паклени Мост, промрмља Оливје.

— То је пут из Јаке за Ларен, преко Пурталеа; рече кочијаш.

— Значи, онда, да нисмо сасвим далеко од француске границе? рече Г. де Пренест.

— Има сат како смо је прешли и како смо у Француској, одговори вођа.

Г. де Пренест се усправи и седе. Тада осети да има тело и да је то тело прошло кроз велико искушење. Мисли које се трудио да прикупи, звониле су као прапорци у његовој тужној и празној глави.

Он уклони платно које је затварало задњи део кола. Огромне црне планине, покривене снежним јелاما, уздизале су се изнад узане пантљике пута усеченог у стену. Доле, у једној рупи дубокој двеста стопа, јурио је поток.

— Ососки поток, зар не?

Вођа потврди главом.

— Колико је сати? запита Оливје.

— Сад ће бити девет.

— Који је дан данас?

— Субота, 26 фебруар.

— Субота, 26 фебруар, понови Оливје.

Он стаде рачунати на прстима, затим задрхта. 19. фебруара. Да, 19 фебруара су Г. де Мањоак и он били заробљени. Недеља дана! Већ! Тек! Није ни сам знао.

— Био сам болестан? запита он.

— Његов вођа му пружи цигарету. Он је одби с ужасом.

— И сад сте још болесни, одговори кочијаш мирно.

— Шта ми је било?

— Зар ја знам? рече вођа слежући раменима. Знам само да је то дошло у четвртак 24-ог, на тихој миси.

— На тихој миси! рече Оливје.

И крупне сузе стадоше да теку полако низ његове образе. Сада се сећао.

— Ми смо на путу од четвртка у вече, продужи онај црни човек. И у обично време далеко је од манастира кармелитских калуђерица у Алезквети до њиховог манастира у Ларену. Али, кад су путеви и раскршћа закрчени комором и војском, двапут је даље. Хоћете ли да једете?

— Он му пружи хлеба и белог сира. Оливје поче да једе, најпре махијално, затим облапорно. Ах! једно тело које је мислило да пати једино од љубавних болова.

— Врага! рече његов сапутник, који га је гледао с благонаклоном пажњом, нисте ништа окусили од пре три дана.

— Куда ме водите? запита Г. де Пренест.

— Ја сам улак између кармелитских калуђерица у Алезквети и у Ларену, објасни кочијаш. Сваке године идем тако десет-дванаест пута тамо и овамо. Наредили су ми да вас водим у ларенски манастир с овим писмом.

Он показа једну запечаћену куверту.

— Ово што видите овде, у углу коверте, то је потпис генерала Квесаде, команданта либералне војске, с његовим печатом. Тај потпис нам је допустио да будемо сада где смо, то јест с друге стране границе. Вероватно, да је знао ко је управо Француз за кога му је игуманија тражила пропусницу. генерал Квесада не би јој тако брзо испунио молбу.

Манастирски улак засмеја се гротом.

— Јер изгледа да сте ви сами за један једини дан потукли четрдесет од ових либералних скотова, рече он.

Он промрља, с уздахом туге и дивљења:

— Двадесет девет више но ја за шест година!

Он је посматрао свога сапутника. Видело се да се трудио

да разуме како је овај сувоњави младић могао бити јунак, како изваиредних подвига. Зрак дивљења заблиста у његовим малим риђим очима.

— Пијте, рече он ватрено.

И пружи му тиквицу коју је носио брижљиво скривену под својим капутом.

У тој тиквици била је нека страшна ракија. Оливје стаде да пије, и би му мање хладно.

— Мора да су нас успут често заустављали? рече он, враћајући тиквицу.

— Него како... десет, двадесет пута можда. Ах, да није било писма Квесадина, свршили бисмо своје, пре но што бисмо прешли и две миље. Између Пампелуне и Јаке, било је пуно карлистичких заробљеника. Нису могли да се докопају границе, несрећници. Предали су се, и либерали су их одмах десетковали. Било је ту скоро сто педесет лешина, голих као од мајке рођених, поређаних дуж пута. Наша кола су прошла мимо њих. Пазио сам што сам више могао да им моји леви точкови не поломе ноге. Нисам сигуран да ми је то увек испало за руком, пошто сам био приморан да одговарам лакрдијама на шале које су ми, поводом њих, добацивали ти гадови, либерални војници, стојећи иза својих купа од пушака с десне стране пута.

Манастирски улак опсова нешто страшно.

Ах, заврши он, стежући дршку од ножа који се помоли под његовим капутом, и боље је, младићу, што нисте могли то видети!

Заћуташе. Пут је силазио, с наглим кривинама. Кола су ишла брже. Кочијаш узео Оливјеа за руку.

— Гледајте, рече му он.

На једно сто корака напред, видела се, на белом друму, једна црна гомила.

— Карлисти који су успели да пређу границу, рече улак.

Било их је тридесетак, опкољених француским војницима под заповедништвом једног подофицира.

— Воде их у Ларен. Одатле ће бити упућени у места где треба да буду интернирани.

Чу се све јасније нека песма. Карлисти су певали да би ишли у корак. Ускоро су се могле разазнати речи које су певали. Г. де Пренест махну руком с одвратношћу.

Елио је продао Билбао,
 А Мендири, Караскал,
 Калдерон Монте-Јуру,
 А Перула све остало.

Наша два путника их престигоше. Оливје виде сасвим близу себе исцепане шињеле, бледа и мршава лица, босе ноге... Један раздешен гитар пратио је песму.

— То није истина, викну им Оливје, нагињући се из кола која су јурила. То није истина. Калдерон није издао!

— Брђани, изненађени, погледаше младог човека. Затим се насмејаше подругливо и засуше га увредама.

Улак ошину своје мазге.

Калдерон Монте-Јуру,
 А Перуло све остало.

— То није истина, викао је непрестано Оливје. Ја сам био на Монте-Јури, био сам тамо.

Пут зави, и заклони им ту бедну гомилу. Оливје је јецао. Његов сапутник потера кола лакше.

— Не треба обраћати пажњу, рече он озбиљно Г. де Пренесту. Тако је увек кад је човек вршио дужност и кад је побеђен.

Поток је сад бучао с леве стране од њих. Наједном се кланац рашири. Усред мирне сиве равнице указа се пред њиховим очима једно село: Ларен.

Елио је продао Билбао,
 А Мендири Караскал

Недостојни припев чуо се сад испод прозора собе у којој је Г. де Пренест био ручао сам, и која се налазила у згради дограђеној уз кармелитски манастир.

Поводећи се, он се налакти на прозор, и виде један мали трг. С десне стране била је црква с гломазним торњем, с леве општинска кућа, с мрачним ходником на сводове. Испод тих сводова, под стражом једне чете француских жандарма, било је скупљено стотинак карлистичких војника. Једни су стајали, други су лежали, увијени у дугачку шарену ћебад. Већина су били рањени. Они су суморно гледали своје пушке, набацане на гомилу усред трга, крај погу жандарма.

Г. де Пренест сиђе на трг. Био је тако слаб да је ишао наслањајући се на штап.

Два човека усред жандарма и војника, издавали су запо-вести. Један је био мајор. На својим грбовима носио је број 49.

„49. пешадијски пук, помисли Оливје. Овај мајор био је, вероватно, међу официрима који су били позвани у среско начелство на дан мога доласка у Вилелеон, пре два месеца. Већ два месеца! Тек два месеца!“

Онај други човек носио је црну бунду са сребрним везом. Г. де Пренест приђе смирено и дотаче га за руку.

— Без сумње, Г. Кастелен, срески начелник из Олорон-Сент-Марије?

— Да, господине, одговори запитани, мало изненађен. Могу ли знати с ким имам част?...

Г. де Пренест се осмехну једним бледим тужним осмејком.

— Не, не, није вредно, рече он.

И удаљи се.

Окренивши леђа селу, он је ишао. Убрзо нестала кућа. Изнад једног зида од сивих шљунака, једна крива која је пасла у пољу опружи своју главу лепим зелено-плавим очима. Оливје је благо помилова и продужи пут.

Зачу се жубор, у вечеру које се спуштало. Поток је текао равницом. Сваки камичак његовог црног корита имао је круну од беле пене. Оливје замочи своје руке и своје чело у ледену воду.

Ту се налазио један мост, подигнут између две стене обрасле у маховину, о које је поток с хуком ударао. С друге стране моста, један човек је седео на камену. Носио је црн калпак са златном плочицом, као што носе карлистички официри.

Оливје пређе мост и упути се официру, који га је мирно гледао где му прилази.

Г. Оливје де Пренест, престави се он.

Капетан де Пенха-Верде, одговори овај поклонивши се.

— Допунитате ли ми да седнем поред вас, господине? запита Оливје са скрушеним осмејком.

— Официр климну главом.

Ви сте овде? запита Оливје.

Ја сам овде до вечерас, господине. Из Ларена послаће ме у Ох, где треба да будем штерниран.

Они заћуташе и погледаше воду како тече. Једна говедарка обилазила је око њих скакућући.

— Наједном Г. де Пренест спусти своју руку на руку капетана Пенха-Верде.

— Ви на њу мислите, је л' те, господине?

Официр подскочи.

— На кога, господине? Шта хоћете да кажете?

— На њу, ви знате добро о коме хоћу да говорим. На њу... треба мислити на њу. То би ми било мило.

И зајеца, за тренут.

-- Била је тако лепа, зар не?

Пенха-Верде био га је ухватио за руку. Његов поглед испитивао је очајно Г. де Пренеста. Оливје окрете у страну главу смешећи се с бескрајном благошћу.

— Не, капетане де Пенха-Верде. Не, није оно што ви мислите. Ја не, ја не! једини, можда. Зато имам право, капетане де Пенха-Верде, да вам говорим као што то чиним, да вам кажем: Треба мислити на њу. Треба је волети.

Они се вратише у село лаганим корацима. Ноћ је била сасвим пала. Више пута, Г. де Пенха-Верде морао је да прихвати у своја наручја свога друга.

Он му поможе да се поше у своју собу. Они не запалише лампу. Кроз отворен прозор улазио је ледени планински ветар. По тргу су хитале сенке с фењерима.

Око десет сати одјекнуше опори гласови.

— Прозивка! рече капетан. Одводе нас у једанаест сати.

Он се уви у свој шињел.

— Хоћете ли да ми стегнете руку, господине? промрмља он несигурним гласом.

Оливје не одговори. Али капетан осети уз своје тело тело Г. де Пренеста. Два човека се загрлише. Спотичући се низа степенице, Г. де Пенха-Верде, док није затворио врата за собом, чуо је дрхтаву молбу Оливјеову:

— Треба мислити на њу, треба је волети.

Сутрадан, око једанаест сати ујутру, манастирски свештеник уђе код Оливјеа де Пренеста.

— Оставићете Ларен у подне, господине. Ово писмо, које имам налог да вам предам, даће вам потребна објашњења. Надам се да сте се мало одморили.

(Крај у идућем броју.)

Т Е М А.

Уредник ми пише; он би песму хтео,
Па по соби ходам с рукама у џепу,
Смишљам. Шта бих поч'о? Ноћ, месец и степену
Где с копљем на белцу јури бојник смео?

Пред зрцалом ено, онамо у куту,
Слика драге стоји, па бих мог'о лепо
Накитити како још осећам слепо
Све боле кад с децом сретнем је на путу.

Или да тражим тему у дну срца, где је
Негда било пуно башта и фонтана,
А сад гробља ћуте испод сухих грана
И с прашином снега само ветар веје?

Или да опишем Срба и Хрвата
Слогу и Јединство?... Како будна ока
Стојимо на стражи и к'о слепа стока
Сви гонимо срећу са нашијех врата?...

Како се Србија, да би била с Братом,
У темеље Браства узидала сама?
Како с њеног блеска са нас оде тама
Па сад Браћа на њу бацају се блатом?

Нећу. То је тужно... Ја ћу друге грађе
Потражити. Идем на прозор. По путу
Има хрпа тема и у сваком куту
И крају Мостара по која се нађе.

Ено, мој комшија, што већ у свануће
Галами, пред својим дућаном на пању

Испечену овцу расеца и на њу
Све зове и виче: Вруће месо, вруће!

Једноме сељаку, ту одмах на среди
Моста, под бременим дрва сивац пао.
Расуле се биље, стари сељак стао,
Гледа неће ли му ко помоћ у беди

Мимо-њ неко дете, што му рита груба
С леђа виси, ђугум носи, пева нешто.
И у дно ђугума шаком, тако вешто.
Хитајући чесми к'о уз добош буба.

Онамо на углу, пред крчмом „Три Сеје“
Нека жена лежи пјана а све јаче
Мрљаво и бледо њено дете плаче,
Мајку зове а свет гледа па се смеје...

На раскршћу, ено, крај згрбљене бабе.
Са дрвеном ногом стоји један слепи,
Он уз вергел свира... Негда „херој лепи“
Што је ослобађ'о нас ружне и слабе...

Над реком, где кумре гучу зоре цэле,
Видим чардак бегов. Видим испод свију
Прозора му уских пењу се и вију
Слатковине бронзе црвене и бэле

Из прозора средњег, у оделу што је
К'о гримиз, к'о шипак саздрео на грани.
Једна цура маше, а њени ђердани
Севају и сипљу запаљене боје.

Ено и Подхумља старог у бехару
И путељак видим вијугав и бео,
Куда сам се на брег са Дучићем пео
И са њиме чек'о на шокицу Мару...

Ето хрпа слика, ето хрпа тема,
Па сад треба сести и писати само...
Но чекају вече и отићи тамо
У луку крај реке где никога нема.

Када звезде плану и по тихој луци
Разлије се бела месечева срма,
Она ће ми доћи из густога грма,
Моја ореада са харфом у руци.

Као блесак лепе и краљевске круне
Сва ће она сјати и са мном уз реку
Сести ће да мени, уморну човеку,
Срце крепи песмом и звуцима струне.

Слушаћу је страсно, нека слатку чесму
Својих трила слије у дно душе моје —
То ће бити тема... Са чаробне боје
Њених речи жељну уграбићу песму.

Мостар, у Априлу 1921.

АЛЕКСА ШАНТИЋ.

ЈЕДАН СТАРИ КЊИЖЕВНИ ЛИСТ.

(ВИЛА, 1865—1868.)

II — ПРОГРАМ ЛИСТА.

Ми смо од детињства читали „Вилу“, — кад је она: наравно, давно била престала излазити, — и онда нас је њен књижевни програм потпуно задовољавао. Ја се сећам колики су утисак на мене онда чиниле украјинске приповетке Марка Вовчка, и разумем да је Јанко Веселиновић — како он сам причаше — „гутао“ те пријатне и наивне идиле које ће њему доцније служити као један од образаца. Остала ми је у памети и „Рапачинијева кћи“, фантастична и егзотична приповетка, и био сам не мало зачуђен кад сам много доцније чуо Љ. Недића да хвали њена писца Н. Хоторна, и видео после да он преводи његова „Давида Свена“, као што ће г. Влад. Савић још доцније превести његово најбоље дело „Скерлетно слово“. Ја сам тада мислио да је Хоторн само дечија лектира а не неки познати и угледни писац. Од стихова знам да сам највише волео Сундечићеве песмице, јер су биле кратке, и један почетак из „Махабарате“ у преводу Симе Поповића:

„У Видарфу Фим је влад'о,
Власт му беше страшна сила;
А на двору цветала му
Дамајанта ћерка мила“,

и ти су ми стихови навек изгледали изванредно чисти и глатки.

Кад бисмо данас имали да окарактеришемо књижевни програм „Виле“, ми бисмо рекли да је онај који је могла дати Кнез Михаилова Србија. Приповетка је била скоро сва у рукама Србијанаца — Милорад Шапчанин, Г. Владан Ђорђевић и др. — ако не рачунамо Ђ. Јакшића, који је у то доба стално живео у Србији: — једини је изузетак Г. Б. Николајевић, који је, у осталом, написао само једну приповетку. Поезију негује и Србија и Војводина скоро подједнако, нешто

и Далмација и Црна Гора; најважнија су имена Змај, Јакшић, Љ. П. Ненадовић, Каћански, Сундечић, Љубиша, Л. Костић, М. Кујунџић, Сима Поповић. Уз то је негована народна песма и приповетка, стално, с великом пажњом. Све то тачно одговара оном добу које је настало одмах после Вукове смрти.

Преводи су мешовитог укуса. С једне стране је Балзак, Иго, Хајне, Дикенс, Хоторн, Пушкин, Гогољ, Тургенев, Бјернсон, а с друге Јокај, Ваднај, Герлино, Розенхајн и слични. Публика у времену Кнеза Михаила била је врло даљеко од тога да има виши књижевни укус; вероватно се и сам кнез гушио у сузама кад је читао „Гусарског Краља“ од Јокаја. Класичних — старих грчких и римских писаца и нема у „Вили“. У то доба, класицизам је био сасвим одбачен; и то је ваљда био један од резултата победе националног Вука над класичарем Светићем.

Књижевни есеј није у то доба постојао у нас, а критика уопште била је врло неразвијена. Са изузетком Доситеја и проте Матије, који су добили по један чланак или рецензију, може се рећи да ни о једном нашем књижевнику „Вила“ није говорила с пажњом и студијом. Ни Вук, ни Бранко, ни Стерија, нити тадашњи сувремени писци нису узимани у шире разматрање; страни писци још мање, о њима се говорило само узгредно у којем чланку, или у белешкама, које су у ствари биле библиографске и врло штедљиво садржавале по коју реч похвале или покуде. Позоришна критика вођена је мало и с прекидима, пошто тад није ни било сталног позоришта; у 1865 водио ју је неко анонимно, а у 1867 Кујунџић и Шапчанин. Филолошко мерило владало је у критици, у колико се ова види уопште. Књижевност је добра само од Вука на овамо; оно пре не ваља скоро ништа, — то је од прилике била књижевна теорија редакције.

Науке је такође било у „Вили“, националне: језик, историја, географија. Она никада није била стручна, него само популарна, за развијање и ширење научних новина. Стручне расправе остављао је Новаковић за „Гласник ученог друштва“ и налазио је да им није место у једном листу намењеном широј публици. Кад је Иларион Руварац штампао 1868 једну своју потпуно стручну расправу о „краљицама и царицама српским“ у „Матици“, која је такође била лист за ширу публику, Новаковић му је писао (јун 1868) да није требало да је тамо штампа него у неком стручном научном органу.

„Да сте оно мени послали — каже он —, с нарочитом жељом да у *Вили* изађе, ја бих вам најпре ову примедбу саопћио, па бих вас тек после послушао“.¹

Сем ове домаће науке, „Вила“ је доносила и другу, светску, тада модерну, и то је једно од њених главних обележја.

Један се интелектуални покрет јавио у Србији кнеза Михаила, који је нашао израза у „Вили“. Он нема везе са државним програмом кнежевим, — сем у колико спада у науку и просвету уопште, — него је просто поникао међу младим људима тадашње Србије, дошао као плод њихова читања, путовања, интересовања. То је оно што је Ј. Скерлић назвао утицајем „западне демократије“ и „новом науком“, а што се у ствари своди на нове идеје у моралним и политичким наукама, у природним наукама, у историји. Те се нове идеје јављају добрим делом, или и почињу, у кнез Михаиловој Србији и „Вили“.

Још од 1839 српска држава почиње слати питомце на страну, — који су богатији, иду сами —, и за двадесет година, док није Михаило дошао на владу, у Србији већ има приличан број младих људи који су школовани на страни. Они иду понајвише у Француску и Немачку — у кнез Михаилово време поћиће и у Енглеску и Швајцарску — и тамо са запрепашћењем виде какве напредне идеје владају, и како је то све далеко од безазлене патриархалности у којој се налази интелектуална Србија. Науке се баш тад нарочито читају у Европи — историске, политичке, моралне и природне — а наши се ђаци нарочито изненађују тим променама, и, као млади људи, обично усвајају оно што им изгледа најмодерније. Њихова мишљења примају од њих и њихови другови који су остали у Србији, и покрет „западне демократије“ и „нове науке“ захвата све младе интелектуалне кругове. Тако се он јавља и у „Вили“.

У времену о коме говоримо, и у обиму у којем је у „Вили“ долазио до израза, покрет је још на почетку. Још нема крајњих теорија, још је прво интересовање за модерне научне правце. Ни оно није пуно, ни врло интензивно. У при-

¹ Преписку ову љубавно ми је ставио на расположење Г. прага Дим. Руvaraц

родним наукама још се не зна за Дарвина и Хекла. Тек ће се, кад „Вила“ престане, 1869. јавити први трагови дарвинизма у нас; то ће доћи најпре од оних из редакције баш овога листа. У Новаковићеву преводу Шлајхерова чланка „Дарвинова теорија и наука о језику“ (Матица, 1869) чист је дарвинизам, примењен на „благородну науку филологије“ како ју је сам Дарвин називао. Језици су феле, диалекти разлике међу фелама, корени ћелије; постанак језика је исто што и постанак фела, — ето у тим се идејама од прилике креће овај чланак. Још ће се један сарадник „Виле“ бавити Дарвином, исте године; мислимо на Панту Срећковића, који је — како су наши библиографи констатовали — дао први превод једног одломка из Дарвина (Србија, 1869). Доцније у седамдесетим годинама браћа Радовановићи — оба сарадници „Виле“ такође — даће своје преводе главних дела Дарвинових и Хеклових. За сада пак, за времена кнеза Михаила и „Виле“, интерес за природне науке своди се на Вирхова, Либига, Карла Фокта, Шлајдена; да поменемо само важније. Од свакога је преведен по један чланак у „Вили“ — код Фокта, дат је извештај о једној серији његових предавања — и махом су их преводили студенти медицине а доцније лекари. Но ти чланци нису увек чисто природњачког интереса.

Моралне и политичке науке такође су заступљене у „Вили“. Писци ове врсте, а из којих је она доносила преводе, слободоумни су, демократи, филантропи, позитивисти; те су се црте онда највише допадале младим људима. Између многих својих дела, Жил Симон написао је „Школу“; (1864) у којој се речито заузимао за бесплатну и обавезну основну наставу; „Вила“, која је волела да се бави школом, доноси један краћи одломак из те књиге (1866), као што ће идуће 1867 године донети један дужи чланак истога рода, „по једном француском писцу“, вероватно по истом. Едуард Лабуле заступљен је чланком „Васпитање себе сама“; вредно је забележити да су овога писца у нас популарисали махом баш сами сарадници „Виле“: Милићевић, Влад. Николић и др.¹ „Вила“ је попула-

¹ Ка библиографији Е. Лабулеа у нас (Ј. Скерлић, Омладина, 252) додајмо и његову политичку сатиру „Le prince Caniche“ (1868). Она је преведена у Хрвата, под насловом „Kralj kidrova“, N Pozor 1868 (в. Vienac 1869, 142) Приказ о њој с карактеристичним наводима донела је „Матица“ 1869 (в. чланак: „Један француски писац“); наслов је преведен са: „Царевљ псето“.

рисала и американског економиста и социолога Хенрија Чарлса Керија (Carey) и донела његов чланак „Наука и методи њезини“ у преводу М. Ракића; то је у ствари једна глава из његове књиге „Јединство закона“, коју ће доцније у целини преводити Ст. Р. Поповић и Миша Вујић.

Нови правци у историји нарочито су интересовали „Вилу“. Она се прва занима Боклом и Дрепером. Јован Виљем Дрепер је Енглец, али је дуго живео у Америци. Он је природњак, хемичар и физиолог, а писао је „Историју умног развића Европе“. Како сам каже, он је од студије физиологије прешао на студију историје, хотећи да примени на човека оне исте законе еволуције који владају у природи. Његово је дело добро, ван сумње, — у њему се, додуше, много осећа да је писац природњак, — али се нашим младим људима оно учинило као нешто изванредно, нешто што није досада било, и они су га узели читати и преводити, не осврћући се има ли које обичне, просте а целе светске историје на нашем језику. Мало година пошто је изашло (1862), Мита Ракић, који ће га убрзо цело превести, штампа у „Вили“ (1868) прву главу из њега; то је први превод Дрепера у нас.

Бокл је био нарочита српска симпатија. Ни Карлајл, ни Маколе — који се тек у последње време јављају у нас, — ни многи француски историци нису превођени, а Бокл јесте. „Вила“ га је пронашла једна од првих. Његова недовршена „Историја цивилизације у Енглеској“ изишла је 1861 (прва свеска 1857); „Вила“ је 1866 и 1867 донела две главе из његове друге књиге¹: „Историју протективног духа“ и „Јачину протективног духа“, као што је 1868 донела нарочити чланак „Историк Бокл и нови принципи историске науке“ од Ж. Жујовића. И други су га волели. Г. Ч. Мијатовић издао је једну свеску из Боклове „Историје“, 1871, која хвата само мали део, првих пет глава прве књиге. Божа Кнежевић превео је, мало доцније, све из нова. Па и иначе, колико се негда волео и читао у нас овај енглески историк, међу младим људима! Гутала се његова књига просто. Српски превод читао се једно време, али, како није био потпун а и књига је убрзо постала ретка, то је немачки превод слободњака и револуционара Арнолда Ругеа, кружно осамдесетих година међу нашим великошколцима. Не само код нас, код Хрвата

¹ У мене је издање Longmans, Green & Co, 1867, у три књиге.

и Словенаца је било исто у то време. Загребачки „Вијенац“ (1869) превео је и извео две прве главе Боклове књиге „Средства за изучавање историје“ и „Утицај природних закона“. У студији Др. И. Пријатеља о Јанку Крснику (стр. 117) видим да је овај словеначки новелист, кад је још био ђак у Бечу, пажљиво читао Бокла. Још у гимназији њему је била обраћена пажња на њ — први му је споменуо о том Фрања Левац — а 1870 године он је писао својој матери из Беча: „целе недеље нисам никуд излазио; непрестано сам читао изводе из Боклове *Иса.орије цивилизације*“. Доцније, — како је, поред осталог, и интерес за светску историју доста пао у нас — Бокл је „изашао из моде“, и ја не знам колико се читао превод Кнежевићев, а изгледа ми да је данас доста заборављен. Нико више и не помиње Бокла, сем што га је Г. М. Дрвделић стао понова преводити у Загребу. Додуше, има један помен у последње време, али тај је сасвим без смисла. Г. Давид Богдановић, који је публиковао један преглед српско-хрватске књижевности, сад за време рата, извињава се у предговору како није имао великих претензија са том књигом. „Ја нијесам ни нишао за тим да будем хрватски Тен или Бокл“, каже он. За Тена разумем, али шта ће код историје *књижевности* Бокл?

Бокл је одиста историк великог стила. Његова књига је пуна идеја. Она даје полета, заноса, издиже у више регионе, у шире видике, философске мисли, — поред тога што је врло учена и рађена с великом акрибијом. У нашој младости ми смо се одушевљавали њиме, и можда више него икојим другим, па га и данас волимо и ценимо, и ако с мање одушевљења. Данас нпр. „закони историје“ које је Бокл с великим истицањем објавио, не изгледају нам ни сигурно утврђени, нити довољно генерални, да их баш сматрамо за праве законе, за темељ историји као науци; каткада изгледају као просте, обичне, баналне истине. Исто тако, његов покушај спајања историје са природним наукама, колико је грандиозан, ипак је у основи неуспех, пошто чисто историски проблеми ничега не потребују да се „за њих веже историја и видови материалне васноне“. Али, при свем том, Бокл је велики историк.

Ми знамо, међутим, да је у својој отаџбини, тако богатој великим људима, Бокл мало цењен. Одиста, то је да се човек зачуди кад чита, у данашњих енглеских позваних судија, овакве сцене: Бокл „није имао укуса, нити много суда“, али

је имао „добар део предрасуда“. Или: „он је скоро потпуно био под утицајем и влашћу овог неинтелигентног иконоклазма и анти-супернатурализма XVIII и раног XIX века“. Или: „специјалисти по разним струкама гледаће на њ више као на бриљантног аматера него као на правог научника“. Или: „не може се баш рећи да је Бокл потпуно схватио значај историског метода;“ итд.¹ Али данас је таква мода, а доцније ће Бокл понова доћи до цене и признања.

Наши су волели Бокла из више разлога. Најпре што је био слободоуман; после, што је решавао и улазио у крупне проблеме; напоследку, и његов живот и начин рада могао им је изгледати симпатичан или импонирати. То што је он, као дете од дванаест тринаест година, измолио у оца да га извади из школе, па ће он сам по својој вољи читати и учити; што је, сасвим сам, и без ичијег упуства, него просто вођен својим рано сазрелим погледима, јаком вољом и лепим одушевљењем, жудно улазио у науку, боље рећи у све науке, пошто је он за све њих имао пробуђеног интереса и научне радозналости; што се одмах окружио књигама, и још врло млад створно себи огромну библиотеку, и давао годишње по три стотине фуната тј. око педесет хиљада динара данашње вредности, на набавку књига; што је из сваке књиге равно извод и за сваку своје личне примедбе; што је, кад још ништа није био написао, цео учени Лондон знао за њега као за једног *monstrum scientiarum*, — све те црте, тако енглеске по стилу и нарочито по размерама, морале су изгледати високе, завидне и недостижне нашим даровитим младим људима с краја прошлога века, који су једва назирали прве научне видике, а на својој ђачкој полици имали махом уџбенике, или књиге добијене као награду „за одличан успех и примерно владање“. Уз то, његова рана смрт, и трагична судбина да тако много почне и да све остави у трајама и једва почето — све је то могло изазвати нарочите симпатије и нежности у нас. Код „Виле“ као да се ипак Боклово слободоумље највише допало, пошто је узела баш оне главе из њега које се том цртом највише одликују.

Преводаца Боклов у „Вили“ није много разумевао свог аутора. Ко је то био, не види се — потписао је само слово

¹ *Saintsbury, A short history of English literature, 1916, 764; Stephen, National Biography s. v. Buckle.*

S. —; главе које су преведене не налазе се у књизи Г. Мијатовића да би се могло сигурније помислити да је он преводилац. Инак изгледа да је с енглеског превођено, пошто код појединих израза стоје у загради енглеске речи; колико је преводилац знао енглески, види се што је „the old institutions“ превео са „стара начела“ (1866, 284). Примедбе испод текста које су код енглеског научника врло развијене и богате, он је потпуно изоставио, што је сасвим разумљиво кад се ствар публикује у листу а не у књизи. Али, што је мање разумљиво, он је на више места знатно скраћивао сам текст, на штету излагања и често смисла. Бокл нпр. чини поређење енглеске револуције и француске Фронде. Једна од основних ствари у тој паралели то је што су вође прве били све људи нижег порекла, а вође друге скоро увек племићи. Бокл онда даје једну дугу листу енглеских имена и казује код сваког његово занимање, а код француских имена даје све њихове племићке титуле. Наш преводилац изостави *све* те титуле, и уз то изостави *целу* енглеску листу, тако да читалац изгуби сву разлику ове две револуције коју је енглески историчар нарочито хтео да истакне (Пор. Вила 1867, 784, 799; Бокл II књ. 3 гл.). Уз то, француска имена рђаво су забележена: „Нуарму“ место „Ноармутије“, „Еспинанс“ место „Естисак“ (стр. 799). Или је забележено: „к. Марсељак, г. Понс и гр. Флекс“, што треба да значи *кнегињу* Марсиљак, *госпођу* де Понс, *графцицу* де Флекс“ (стр. 814). Главно је било превести у јужном наречју и рећи „инглиски“ место „енглески“, а ко вас пита за тачност имена и прецизност титула?

„Вила“ је била па је и престала. Како је живела само од претплате, јасно је било да се не може дуго одржати. Прве године имала је око 600 претплатника, последње — четврте — око 400; те године не би ни изишла да је није Коларчева задужбина потпомагала.

Била је у своје време врло добар лист, и однеговала је приличан број људи од заслуге: — Г. Ч. Мијатовић, Мита Ракић, браћа Радовановићи и др. Била је и актуална често, и пратила је ствари по свету са доста пажње. Кад је у мају 1867 откривен надгробни споменик Мицкијевићу, „Вила“ је истог месеца донела једну песму његову, нарочито за ту прилику преведену. Све је то, наравно, није сачувало од

напада и полемика. Она је лепо живела са „Матицом“ и „Србијом“, али је била у честој борби с „Даницом“ и „Световидом“, за који је Новаковић једанпут у то доба рекао да је „представник... оног што је могло бити сувремено прије четрдесет година“. Било је и личних напада на уредника. У 1866, Новаковића је напала Задруга, ђачко друштво у Бечу; учитељ Никола Мусулин, протестујући против неке невине белешке о његовој књизи; Светозар Здравковић, преводилац „Вечитог Јуде“, и написао један памфлет с насловом „Он“ који „се тиче уредника *Виле*“. Било је и приватних осуда и испада. Г. Др. Јован Данић, један од старих сарадника „Виле“, причао ми је овај случај. Новаковић је веома поштовао кнеза Михаила, али се некако десило да је број „Виле“ који је непосредно изишао после смрти кнежеве био без црног оквира и без икаква помена о кнезу; даљи број је лепо поправио погрешку. Један претплатник, међутим, врати због тога број с примедбом: „да је ово права српска *вила*, она би се у црно завила“. Новаковић се на то јако љутио.

„Вила“ је иначе уживала леп глас у озбиљним круговима. „Матица“ је с респектом наводила њена мишљења о појединим књижевним појавама. Данић и ју је једанпут у једном писму Новаковићу јаче похвално. Зато је престанак „Виле“ био и ожаљен у своје време. „Матица“ каже да је „Вила“ престала „на жалост и тугу свију свесних пријатеља наше књижевности“. Г. Бранко Николајевић, и он стари сарадник „Виле“, љубазно ми је недавно написао да је престанак тога листа „све нас редом ражалостио и растужио“. „Били смо — пише он — сви љути на немар и нехатост српске публике што је допустила да тако угледан књижевни лист пропадне.“

С престанком листа, растурили су се и сарадници. Новаковић је отишао у загребачки „*Vienac*“, тада тек основан, и у „Матицу“, и није више улазио у уређивање листова. Неки млађи сарадници Гаја Матић, Ђура Јанковић отишли су у „Зору“, коју су — како сам Новаковић каже — „неки млади људи“, „нејачке младићске силе“ кренуле 1869 „као да замене *Вилу*“, и која је убрзо престала. Кујунџић је 1870 основао „Младу Србадију“, где је окупио доста од старог друштва. Још доцније (1875) Г. Владан Ђорђевић кренуо је „Отаџбину“, у главном опет са старим и главним сарадницима „Виле“, али на много вишој скали и много ширим димензијама.

ЛАВОАЗЈЕ И РОБЕРТ МАЈЕР.

(Крај)

II

Обично се вели, да начело неразорљивости или конзервације енергије важи и за жива бића, као да се ту тиче једнога начела откривена у физици или хемији, па примењена на физиологију.

Међутим принцип конзервације енергије открио је један лекар, вођен посматрањима физиолошкога реда.

Тај лекар, који није оставио имена у медицинској науци, али који је наткрилио својим именом физику, хемију и биологију, звао се Роберт Мајер.

Управо речено, начело које је Роберт Мајер открио не припада, као многа друга начела, само извесним научним дисциплинама; јер поред тога што је у основи физике, хемије и биологије, он је изишао из оквира тих наука да би постао један од важних елемената сваке свести о васељени, сваке филозофије која неће потпуно да игнорише науку.

Пошто је један принцип такве универсалности први пут опажен у функционисању живог организма, могло би се помислити да је очевиднији у механизму живота него ли у физичким и хемијским појавама познатим у првој половини прошлога века, те да у томе лежи узрок што га је пронашао један лекар а не један физичар. Али како знамо да ствар стоји обратном, т. ј. да је начело неразорљивости енергије очевидније у физици него у физиологији, где је управо најмање очевидно и где је најдоцније проверено, то се с оправданом радозналешћу питамо којим је путем Роберт Мајер дошао до свога великога открића.

По самоме Мајеру, он би имао да захвали за своје откриће једино случају. Колико је то мншљење и скромно и нетачно, видећемо из овога што следује. Можемо већ сада рећи да Мајерово откриће није један од оних пуких случајева, један од оних слепих стицаја околности који су сами по себи један проналазак. Ако уопште постоје такви случајеви, — у што је дозвољено сумњати, — међу њих се заиста не може уврстити откриће Роберта Мајера.

Рођен 25 новембра 1814 године у Хајлбруну на Некару као трећи син сопственика апотеке „Код руке“, млади Роберт дечаком још бавио се грађењем једнога *perpetuum mobile*,

управо онога механичнога система који је његов доцнији проналазак прогласио бесмислицом. Неoстварење дечјег сна било је полазна тачка доцнијем проналаску зрела човека. Што се тиче школовања Роберта Мајера најлазимо на ону црту која није ретка у биографији великих људи и из које слаби ђаци могу црпсти наде за будућност: у гимназији је био рђав ученик, често најгори; на универзитету у Тибингену треба му шест година да доврши медицинске науке, које су у то доба изискивале само три године. Ал: испод те неспособности за књишку науку једна црта из тога доба одаје у њему смисла за огледну науку: да би дознао како се опекотине најуспешније лече, уместо свакога дугога расправљања он на своме лакту учини низ таквих рана које је затим упоредно лечио на разне начине.

Почетком 1840 године Роберт Мајер се укрца као лекар на један холандски брод, који заједри пут Јаве. Бура и рђава времена пратили су његов брод, али то га не спречи да почне размишљати о вези између топлоте и рада, дознавши једнога дана од крмара да су таласи шибани буром топлији него обично. Стигавши на Јаву након 110 дана путовања, Роберт Мајер се одаде над оболелим мрнарима у то доба уобичајеноме „љуштању крви“. Том је приликом учинио она посматрања која су га довела до открића великога принципа. Ето како се он изражава о томе предмету 1850 год., прелаз који морамо због своје важности у питању којим се бавимо у овим редовима, превести у целини:

„У лето 1840 године приметих при пуштању крви Европљанима који сеху тек приспели на Јаву, да је крв узета из вене на лакту готово без изузетка необично отворено црвене боје.

„Та појава привуче сву моју пажњу. Полazeћи од Лавоазјеве теорије по којој је животинска топлота резултат једнога процеса сагоревања, сматрах двоструку промену боје коју крв претрпљује у капиларима малог и великога крвотока као видљив знак, рефлексе оксидовања које се дешава са крвљу. Да би се одржала стања температура човечијег тела, његова производња топлоте мора стајати са његовим губљењем топлоте, на према томе и са температуром средине, у једном извесном односу, и стога производња топлоте и процес оксидовања, као год и разлика боје двеју врега крви, морају бити мањи у топлим пределима него у хладним,

„По тој теорији, и с обзиром на познате физиолошке чињенице, треба сматрати крв једном течношћу која полако сагорева, превире, и чији је главни циљ — одржавање једног процеса сагоревања — постигнут а да при томе саставни делови крви као такви (т. ј. изузевиши производе распадања) не напуштају крвне судове нити да ступе у материјалне размене са органима. Другим речима, највећи део асимиловане хране сагорева у самим крвним судовима у једној физичкој сврси, и само један сразмерно мали део служи нижему циљу, који се састоји у продирању у масу органа, у произвођењу растења и замењивању истрошених делова.

„Ако излази из тога да се уопште у организму може повићи биланс између примања и издавања, или између производње и потрошње, тада је неоспорно један од главних задатака физиолога да се упозна што тачније са буџетом предмета својих истраживања. Потрошња се састоји у сагорелом материјалу, а производња у развијеној топлоти. Ова последња производи се на два начина, јер животињско тело делом развија топлоту непосредно у својој унутрашњости и уступа је својој околини, делом пак помоћу својих апарата за кретање који су кадри да производе топлоту, механичким путем, трењем и томе сличним, и на удаљеним местима. Питање је сада, треба ли ставити на рачун процеса сагоревања само непосредно развијену топлоту, или суму топлоте развијене посредним и непосредним путем?

„То је питање које засеца у основу науке и без чијега је решења једно здраво развиће ове доктрине, немогућно...

„Физиолошка теорија сагоревања полази са основног начела да количина топлоте која је произведена при сагоревању једног даног тела, јесте једна непроменљива количина, независна од погодаба у којима се сагоревање извршило; одакле излази да хемијски ефекат горива не претрпљује никакву промену своје вредности ни под утицајем животног процеса, т. ј. да жив организам поред свих својих загонетакā и чудеса није у стању да производи топлоту из ничега.

„Прими ли се тај физиолошки аксиом, тада је тиме у исто доба дат одговор на постављено питање. Јер ако се неће поново да придене организму моћ стварања топлоте, што му је малочас оспорено, тада се не може узети да сума топлоте коју он производи може испати већа од хемијског ефекта. Према томе не остаје теорији сагоревања друго, ако неће у наред сама да се преда, до да прими: да целокупна топлота, делом непосредно,

делом механичним путем произведена од организма, одговара квантитативно, т. ј. једнака је, ефекту сагоревања.¹

Одатле излази сада истом неминовношћу, да механична топлота коју производи живо тело мора стајати у једном сталном односу са радом утрошеним на ту производњу топлоте. Јер када би се, према томе како је саграђен механизам који служи на производњу топлоте, могле добити из истога рада и при истоме процесу изгоревања разне количине топлоте, тада би произведена топлота при истој потрошњи горива испадала час већа час мања, што је претивно ономе што смо усвојили. Пошто пак између механичке производње животињскога тела и других неорганских врста рада не постоји никаква разлика у каквоћи, то је према томе један сталан бројни однос између топлоте и рада постулат физиолошке теорије сагоревања.“²

Разлагање Мајерово врло је тачно. Његов је проналазак логична последица Лавоазјеове теорије о пореклу животињске топлоте. Али се мора признати да се та последица није сама собом наметала. Затим треба имати на уму да Лавоазје није био строго доказао да једно тело сагоревајући у организму даје увек исту количину топлоте, и то исто онолико као и изван организма. Нисмо ли видели како је Дебре мислио да се у животном механизму, наилази у томе погледу „на ону једнакост и сталност као у огледима на неорганској материји.“ То показује да је тим чињеницама и други пут разложења био отворен осим онога којим се је Мајер онако поуздано упутно; тим пре што је 1824 године један хемичар, Сади Карно, у своме чувеном делу *Sur la puissance motrice du feu*, држао да топлота производи механички рад не ишчезавајући при томе.

У осталоме интуитивни карактер свога открића потврђује сам Мајер: „Поставка, да једна вредност која не постаје из ничега не може бити ни уништена, тако је јасна и проста, да се њеној тачности тако исто мало шта може замерити основаног као год и каквом коментаријескоме аксому, докле год неоспорне чињенице не буду супротно утврдиле.“

Роберту Мајеру је дакле просто и јасно да се топлота не може губити као ни механички рад, пошто се ни једно ни друго не могу добити из ничега: према томе, када топлота

¹ Т. ј. топлоти коју тела, храна, развијају сагоревајући изван организма.

² *Robert Mayer. Bemerkungen über das mechanische Aequivalent der Wärme 1850.*

производи рад, или обрнуто, када се помоћу механичкога рада добива топлота, у тим се процесима ништа не губи, већ се само једно претвара у друго по сталним односима. А то није ништа друго до проглас конзервације енергије и механичког еквивалента топлоте, за које Роберт Мајер вели даље да „припада експериментисању да потврди потпуну хармонију између закона мишљења и објективнога света“.

Ето, у тим „Denkgesetzen“ лежи порекло Мајерова открића; само што у овом случају, на основу материјала чињеница којима је располагао Мајер, тим законима мишљења могло се доћи и до сасма различних закључака од Мајерових. У једном писму Роберт Мајер вели са хумором: „Моја начела нису хипотезе, које све скупа проклињем. На против, ја постављам две тезе: I. као аксиом — а ни за хиљаду ђавола као хипотезу: једна се сила не може, као ни материја, уништити; II. кретање које престаје наставља се као топлота.“

После онога што смо видели у претходним странама, несумњиво је да Мајер није неким „срећним случајем“ открио начело конзервације енергије. Јер иако је посматрање које је учинио о боји крви у топлим пределима полазна тачка његовим размишљањима која су га довела до великога открића, ипак посматрана чињеница није имала у томе погледу ничега изузетнога, већ је само стајала у односу са начелом неразорљивости енергије као ма која друга природна појава. Управо речено, тешко је паћи чињеница у физиологији исхране и кретања у којима би то начело било мање видљиво него у оној у којој га је Роберт Мајер открио.

Жив организм није механизам у коме је принцип конзервације енергије очевидан, и Роберт Мајер има заслугу не само што је пронашао један велики принцип, већ и што га је пронашао онде где је најмање јасан. Мајер је своје откриће учинио интуицијом, што га ни мало не умањује; јер се свако откриће врши случајем или интуицијом, а ова се мора неоспорно ставити изнад првога.

Како је плодна основа, како је јак замах што их је Лавоазје дао физиолошкој науци најбоље нам казује горе изложена гевеза открића начела неразорљивости енергије: добивши подстрек од једнога физиолошкога опажања, Роберт Мајер, вођен Лавоазјеовом теоријом, дохвати једном моћном интуицијом до открића начела неразорљивости енергије.

Сада, мислим, читаоцу није више загонетно зашто је принцип неразорљивости енергије пронађен у физиологији а не у физици: пронађен је у физиологији стога, што је Роберт Мајер био по занимању лекар а не физичар.

ИВАН ЂАЈА.

НОВ СВЕТСКИ ПРОБЛЕМ.

РАЗМАТРАЊА ПРЕД КОНФЕРЕНЦИЈУ У ВАШИНГТОНУ.

Уговор о савезу између Енглеске и Јапана несумњиво је непосредни повод оном предлогу за разоружање, који је Председник Савезних Држава истакао као привидни циљ конференције у Вашингтону.

Значајно је да су склапању тога уговора у 1902 претходиле неколике понуде Немачкој, и од стране Јапана и од стране Енглеске, за споразум, који би се односио на крајњи исток. У то време, ни Енглеска ни Јапан, нису још гледали у Немачкој опасног противника. Обоје су сматрали да је Русија непријатељ са којим ваља што пре рашчистити. Русија је 1894 после мира у Шимонесекки узела иницијативу да спречи Јапан да искористи своје победе над Кином и да се утврди у Кореји. Енглеској су се пак чинила врло опасна, за режим њен у Азији, продирања Русије ка Персијском мору, која су се у то време јасно обележила, као и све већи политички утицај руски у Кини. Енглеској и Јапану изгледало је да је Немачка њихов природни савезник у напорима, које су предузимали да сузбију ширење Русије ка истоку. Немачка је тада одбила да уђе у те азијске споразуме и то је врло појмљиво, пошто је она имала интереса да се Русија што више ангажује у источној Азији, те ју је и сама тамо гурала. Познате су речи које је Бизмарк казао Билову 1890 године, да је корисније за Немачку да се експлозија руска изведе у Азији него у Европи. „Чувајмо се и останимо у заклону, рекао је он тада, јер се иначе можемо јако опећи.“ И тако је место савезног уговора, који је требао да обухвати Енглеску, Немачку и Јапан, дошао 1902 после дугих разговора до првог савеза енглеско-јапанског.

У томе се уговору, у првом члану, признају Енглеској

специјални интереси у Кини, а Јапану у Кореји, па се онда у осталим члановима формулишу обавезе узајамног помагања у случају да једна од уговорних држава, у обрани тих специјалних интереса, уђе у сукоб са две или више сила. Тај први уговор са Јапаном сматрао се као велики успех Енглеске, нарочито у време великих тешкоћа, у које је она запала после ратова са Бурима. Али се показало да је тај уговор имао куд и камо већег значаја за Јапан, јер му је он омогућио успешан рат са Русијом, чије су последице биле његово утврђивање у Кореји, и јачање његовог утицаја у Кини. Без обзира на те непосредне користи, несумњиво је, да су тим уговором постављене основе за величину Јапана, јер се он од то доба свуда у светској политици јавља као савезник Енглеске, својство, које је у међународној утакмици имало великог дејства.

За Енглеску саму много је важнији изгледао други уговор закључен 1905, при свршетку руско-јапанског рата и пре још него што је првом уговору истекао рок. У њега су унесене биле две нове одредбе, једна, према којој се Јапан обвезао да брани Индију, и друга којом савезнице обећавају узајамну помоћ у случају, да *једна* ма која сила нападне једну од њих. И тај је уговор имао још увек руску опасност у виду. Значај његов међутим за Енглеску умањен је 1907 године споразумом, који је она закључила са Русијом у погледу Персије, Авганистана и уопште у погледу на њене интересе у Азији. У самом Јапану тај други уговор био је у маси нерадо примљен. Привидно се није у Јапану зајемчавале, од стране Енглеске, никакве особите добити у накнаду за велику опасност, којој се он излагао примајући обвезу да брани Индију. У ствари је међутим званични Јапан ценио тај уговор толико, да је чак пристао да при обнављању његовом, пре него што му је рок истекао, 1911 године, напусти једну, за њега најважнију, одредбу само да уговор остане у снази. По члану 4. тога уговора од 1911 који и данас важи, Енглеска није више била обавезана да укаже Јапану војну помоћ у случају да он зарати са Америком. Како је, у то време, опасност од сукоба америчко-јапанског била сваког дана све јача, то је одустајањем Јапана од претензија на помоћ енглеску несумњив доказ да је обновљени уговор од 1905 имао за њега ипак велике вредности.

Уговор од 1911 има у виду не више руску него немачку опасност. Руска опасност била је за Енглеску отклоњена споразумом руско-енглеским од 1907, а за Јапан прелиминарним споразумом јапанско-руским од 1910. Како се пак Немачка агресивна политика необично испољила већ 1905 у сукобу са Француском због Марока, а 1908 још безобзирније, приликом анексије Босне и Херцеговине, то је и уговор јапанско-енглески од 1911 поглавито са њом рачунао. Продирањем преко Мале Азије ка Персијском заливу, Немачка је угрожавала Индију, а насилним утврђивањем у Кјао-Чау и у Шантунгу, она је постала моћна у Кини и тиме врло незгодан сусед Јапану. Систематским и брзим извођењем навалног плана од 1901. Немачка је почела добијати и велику надмоћност на мору тако да је сукоб са Енглеском, која јој је била главни противник, изгледао свима неизбежан. Уговор енглеско-јапански ослобађао је Енглеску брига око покрајина у Тихом Океану и Азији и давао јој могућност да у случају рата са Немачком сву своју поморску снагу прикупи према њој. Јапан пак, који је несумњиво веровао да ће се тај сукоб свршити савлађивањем Немачке, или који је бар желео то, гледао је у том уговору средство да се ослободи присуства њеног у Кини, да наследи ту њене тековине и, без отпора се, дефинитивно, утврди на континенту азијском, што је био циљ свеколиких тежњи његових.

Под незгодама, које имају Северна Америка и остале земље са Јапаном, обично се разуме емиграција јапанског становништва, које у својој отаџбини не налази исхране. Ова повика на „поплаву јапанску“ није особито основана и више је резултат опште одвратности, коју бела раса показује према жутој, но стварног надирања Јапанаца. Јапан је несумњиво тесан његовом становништву, које се множи са 700—800 хиљада душа годишње. Пре педесет година Јапан је имао 30 милиона становника, данас он броји око 57 милиона. По густини становништва он долази на четврто место, после Белгије, Холандије и Енглеске. И док ове земље, чије је становништво гушће од јапанског, имају грдне колоније у које оно стиче, Јапан је био до скоро без икаквих колонија, те је био принуђен расељавати се у суседне земље. Али је то расељивање било ипак за саме суседе мало осетно. За

педесет година иселило се истина из Јапана преко 2 милиона 700 хиљада душа, али од тога преко два милиона прешло је на северно острво Хокајидо, које припада самом Јапану, а само 700 хиљада отишло је у друге државе. Северна Америка примила је за педесет година свега 70 хиљада Јапанаца, свакако незнатан број према броју усељених Немаца, који се попео на неколико милиона. На ипак се, нарочито последњих година, диже од стране Американаца велика вика на јапанску опасност.

Та опасност несумњиво постоји, само она није у усељавању Јапанаца у суседне земље већ у великој експансивној привредној моћи Јапана. Њега обично пореде са Пруском и при томе се има у виду више спољашња војна снага његова, но његов унутрашњи привредни рад. Сличност је међутим баш на овом пољу много већа. Систематски рад заснован на строгој касарнској дисциплини, управљен подизању свију грана привреде, за које је Јапан способан, карактерише цео живот његов од уставне реформе шесетих година. Материјални напредак Јапана нарочито се испољио после рата са Русијом и за време светског рата. „Тајмс“ је прошле године донео чланак, у коме је оцртао тај силан напредак а нарочито указао на опасност коју јапанска памучна индустрија представља за Енглеску на светским тржиштима, где је она до сада искључиво господарила. За привредни развитак Јапана значајна је његова потрошња челика, која износи данас око милион и пет стотина хиљада тона. Ту унутрашњу потребу задовољавао је Јапан пре рата сопственом производњом тек у пола, данас је задовољава потпуно и ако та потреба стално и нагло расте, тако, да се рачуна, да ће она кроз годину две достићи цифру од три милиона тона. Својом производњом свиле Јапан је заузео прво место. Његов извоз непрерађене свиле достигао је огромну суму од 600 милиона франака. Нарочито је пак код њега у силном напону електрична индустрија, која је 1906 године још представљала свега 4.000 киловата, а данас, после 15 година она броји преко 60.000 мотора са преко 200.000 киловата. Он се данас не само ослободио зависности, у којој је био од Немачке за све јаче динамо машине, већ их производи и за извоз. Стактларном индустријом својом Јапан је успео да на целом Истоку суабије толико цењене производе белгијске, а производњом

вунених тканина улази већ у озбиљну конкуренцију са земљама које су до сада имале монопол тих предмета. Хемијска индустрија, као и фабрикација играчки, којима је некада Немачка доминирала у свету, узимају у Јапану озбиљних размера и намећу се својим производима и Европи. На кратко, својим напретком у свима гранама привредним Јапан почиње да заузима угледно место, међу земљама са најразвијенијом производњом. Као најбоља карактеристика за силан развој индустрије у Јапану служи факт, да је он само за три године, од 1914—1917, увео у индустријска предузећа преко 6 милијарди франака. Томе грдном привредном напретку служе и необично развијена трговачка флота, која је 1904 бројала само 700 хиљада тона, која данас броји око три милиона, а која ће, судећи према конструкцији бродова у току, за пет година бити од шест милиона.

Сасвим је природно да се тај силан, до сада невиђен привредни напредак, не може задовољити уском островском територијом, која је Јапану на расположењу стајала. Већ поодавна он тежи да пређе на азијски континент, у Кореју, Манџурију, Кину, и да се утврди на по неким острвима у Тихом Океану, као што су Маршал и Каролине. Јапан нема на својој сопственој територији гвожђа ни из далека колико му је потребно за ону моћну привреду, и у томе погледу био је у потпуној зависности од Америке. И ако он у себи има знатне количине угља, он га нема довољно доброг за израду кокса, а без овог му је фабрикација челика немогућа. Тако је он исто из Америке и Кине морао увозити сву количину памука за производе, којима је он брзо постао озбиљан ривал Ланкаширу. Тај неприродан однос, који је у Јапану постојао, између грдне производне моћи и ограничених извора примитивног материјала, гонило га је да води ратове, да прави савезе, да злоупотребљује своју војну снагу према Кини, према Кореји, те или да осваја читаве покрајине, или да изнуђава концесије, које би му зајамчиле елементе за производни опстанак. Рат са Кином, са Русијом, савез са Енглеском, онај чудновати још неразјашњени споразум са Кином од 1915 имају исти велики циљ, да Јапан снабдеју овде угљем, тамо гвожђем, онамо опет памуком или поташом, да отворе нове пијане за све силнији извоз, па да донекле осигурају и одлив становништва. Ова потреба за проширењем, услед

чисто материјалних прилика, манифестује се у облику империјалистичких тежњи, којима се даје час расно а час религиозно обележје. Јапан се истиче као носилац било монголске било будистичке идеје са програмом уједињења свију земаља, у којима та раса или та вера доминира. И благодарећи нешто ратовима, нешто згодним међународним комбинацијама, чију је основу чинио његов савез са Енглеском, он се више мање сигурно утврдио у Кореји, Манџурији, дубоко у Сибиру, на многим острвима у Тихом Океану, па је најзад, Версаљским Уговором о миру, под његову моћ стављен и Шангунг са близу 30 милиона становника. Он је постао сила првога реда на крајњем истоку.

Али је привредни утицај његов отишао још много даље. Користећи се заузетошћу европских држава за време светског рата, он је успео да својим производима преплави многе земље не само у Азији но и у Јужној Африци, Аустралији па чак и нарочито у Јужној Америци. Нико, разуме се, не мисли одрицати услуге, које је Јапан учинио савезницима, али факт је, да је он војнички стајао више у страни, и да је цео свој привредни живот продужио још интензивније но дотле, снабдевајући разним материјалом савезнице а после, захватајући пијаци о којима се оне нису могле старати. Ширећи свој привредни утицај Јапан је продро брзо у сферу економских и политичких интереса Америчких Савезних Држава. Пошто је попео у енглеској Индији увоз својих производа од 1914—1917 од 25 милиона на 250 милиона франака, и у Аустралији од 700 хиљада па 3 милиона енглеских фунти, Јапан се бацио свом снагом на Јужну Америку. Његов увоз ту био је прерата никакав, 1916 године он представља за све јужно-америчке државе 26 милиона франака, 1917 већ 70 милиона а данас преко 120 милиона. Али је значај продирања његовог нарочито важан с погледом на флоту. Бродарство јапанско узело је за време рата необичних размера и то је појмљиво, кад се има у виду, да је флота свију других земаља била ратом заузета. За четири године, од 1914—1918 она је донела Јапану око 2 1/2 милијарде франака, нешто у виду кирије за бродове савезницима уступљене, али поглавито као ноли за пренос робе па све стране света. Трговачка флота јапанска заузима сада већ прво место у саобраћају са Кином, Индијом, Аустралијом, Новим Зеландом, са Филипинама и онда — са

Јужном Америком. Она не само почиње да добија монопол за пренос робе између Јужно-америчких држава и свију пристаништа у јужној и источној Азији, већ узима знатног удела у саобраћају и између тих држава и Северне Америке, између њих и Европе. И природно је да тако сиљним трговинским и бродарским напретком, који заталасава све крајеве света, Јапан изазива неповерење и непријатељство на првом месту Савезних Држава Америчких, у чију непосреду сферу интереса долази Тихи Океан.

Сукоб између Јапана и Савезних Држава постаје све вероватнији због тога, што и Савезне Државе мењају свој унутарњи привредни склоп, и улазе у светску утакмицу са сасвим новим тежњама.

Све до краја деветнаестог века Савезне Државе Америчке биле су познате извозом својих земљорадничких производа, жита и меса. Овде онде тек и таквим полупрерађеним артиклом. У светској привредној размени оне нису играле никакву улогу као индустријска земља. Сам напук, који је јужни део Савезних Држава производио у изобилју, извозен је непрерађен у Енглеску, и ту се прерађивао. Извоз Америчких Савезних Држава пре педесет година представљен је са три четвртине извозом земљорадничких производа а само једном четвртином извозом полупрерађених предмета. Северна Америка имала је у неку руку монопол за снабдевање светских тржишта житом, месом, петролеумом, непрерађеним гвожђем. Однос се постепено мења крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, и индустријски производи почињу узимати јачег размера у извозу Северне Америке. Али је у ствари тек светски рат дао тој индустријализацији америчке привреде великог импулса. Све савезне земље биле су принуђене, да се, њој обраћају за велики број фабричких производа и за војску и за своје становништво, чије су снабдевање саме морале занемарити. И преврат, убрзан ратом, изведен енергијом за коју су само Американци способни, учинио је, да данас Северна Америка извози око 2 милијарде долара земљорадничких, а преко 4 милијарде индустријских производа. И несумњиво је да ће се однос и даље реметити у корист индустрије, јер су у Северној Америци створене за ноћ за време рата грдне нове фабрике, које су својим производима

задовољавале многоструке потребе светских тржишта. Познато је да су америчке фабрике аутомобила биле за време рата главни извор за све војне аутомобилске потребе, али њихов надмоћни утицај није престао ни после рата. Аутомобили амерички праве грдну конкуренцију и у самој Европи свима највећим фабрикама, али се они дефинитивно утврђују у свима деловима света у Тихом Оксану, и искључили су и у самим колонијама енглеским производе енглеских фабрика. Производња хемикалија била је у Северној Америци без мало непозната, и своје потребе у њима она је задовољавала увозом из Немачке. За време рата од једном су поникле неколике велике фабрике сумпорне киселине, соде, бензола, па су се онда низале једна за другом друге фабрике хемијских производа и лекарија, и Северна Америка данас улази тим производима у светску утакмицу извозом који се пење на скоро 200 милиона долара. Целокупни извоз памучних производа био је почетком двадесетог века свега 17 милиона долара, данас он досеже цифру од 150 милиона. Пре рата увозила је Северна Америка из Немачке потребну поташу, данас она располаже неколиким великим фабрикама које извозе поташу на све стране света. Прерадом свиле, коју у главном непрерађену добија из Јапана, Северна Америка сузбија данас већ свилу лионску и доводи целу грану те индустрије француске у незгодан положај. И тај напредак привреде американске силан у свима правцима, избацује на светске пијаче „потпуно израђене свршене производе, који су до сада изицали монопол запатлија старе Европе.“ (Демањон). Северна Америка је увећала извоз челика у полугама за 75 пута од 1913 до 1919 године, а за пет пута извоз жица за исто време. Извоз разноликих машина, који је раније чинио изузетак, представља данас већ вредност од 250 милиона долара.

Овај преврат у америчкој привреди имао је за последицу стварање трговачке америчке флоте, која пре рата светског није у опште постојала. Кроз читав век и по своје историје, Америка је мирно чекала да страни бродови и страни трговци дођу к њој и купе предмете за које је она имала монопол. У своме говору у Питсбургу 1916, Вилсон је истакао неразумљиву небрижљивост толиких генерација америчких према трговачкој флоти, и потребу да се та погрешка поправи. У своме месажу у конгресу те исте године, он је рекао да је

„крајње време да Америка задобије своју независност трговачку на мору.“ „Нама није чак дозвољено, рекао је он онда, да се служимо бродовима других народа у случају да бисмо имали да правимо конкуренцију еспанима њиховим, и ми немамо никакав начин да проширимо нашу трговину, и ако су нам пијаце широм отворене и наши се производи свуда траже.“ Ово је жалба те нове индустријалне Северне Америке, вапај њен не само за поморском независношћу но и за доминирањем на Тихом Океану. Јер, каже Вилсон, трговачка флота америчка има, поред задатка да осигурава пренос америчких производа на све стране света, још и тај да „од целе Америке створи једну целину утврђујући нарочите пријатељске везе на овој обали океана.“ И Северна Америка успела је да за шест година створи трговачку флоту првога реда. Она дакле већ има 203 гдно великих бродарских радioniца са близу 400 хиљада радника, место 50 хиљада 1915 године. И она је избацила на море 1916 године нових бродова са укупном тонажом од 504 хиљаде, а 1918 нових бродова са тонажом од преко 2 милиона. Целокупна њена трговачка флота износила је 1914 године милион и осам стотина хиљада тона, данас преко 12 милиона. Не само Француска но и Енглеска остале су далеко за њом у том погледу. И Северна Америка, привредно преобразена, навално свемоћна, бацила се на све стране, да својом трговином захвати што више просторија. Да би задовољила захтеве своје кроз нове индустрије, Северна Америка је морала прво увећати увоз извесних сировина за прераду, и у томе погледу је значајно, да је њен увоз из Европе, од 1912-1918, као на трећину дотадашњег, а да се њен увоз из Азије увећао за пет пута, из Јужне Америке за три пута, из Аустралије за два пута. Северна Америка почела је да увози за своју младу моћну индустрију вууну, коже, дрва, непрерађену свиљу, каучук. И све те, а и друге сировине, које су пре рата јуриле ка Лондону, иду сада ка Њујорку, који постаје центар за прераду предмета са свију територија у Тихом Океану.

Извоз израђених предмета је на тој страни такође знатно ојачао. Нови Селанд, Аустралија, Нидерландска Индија, данас су преплављене северо-америчким производима, од којих се већи, као што је стакло, чаране, пневматичне гуме, предмети од коже, нису уопште никако појављивали раније, а сада се

вредност свих заједно пење на стотине милиона. И за увоз и за извоз створили су се, после рата, у Америци моћни трустови, као што је „међународна корпорација“ и други, са стотинама милиона франака капитала, са озбиљном помоћи државном. Забрањени Шермановим законом у земљи, трустови су данас фаворизирани у рату напољу, и они сада рукују са ретком предузимљивошћу и умешношћу трговином америчком, истеривајући из најјачих позиција, у свима кутовима Тихог Океана, досаднише свемоћне чиниоце, Енглеску, и Француску. Несумњиво је да је отварање Панамског канала 1915 године знатно допринело овом преврату. Јер су благодарни том каналу Аустралија, Селанд и Јапан знатно ближи данас Њујорку и Њуорлеану него Лондону. И тако су „Средоземно Море, Источни Атлантук, Ла Манш, Северно Море, напуштени у корист Тихог Океана и Западног Атлантика. Једна гомила европских пре узема је погођена и настрадала у корист Јапана и Северне Америке. То је права економска револуција, друкчије се не може обележити тај преврат.“ (Лежандр).

У Тихом Океану налазе се данас једна према другој, две нове моћне индустрије и, што је још важније, две нове силне трговачке флоте, обе незајачљивије у жељи да освајањем великих тржишта, обе систематски подржаване владама, којима на расположењу стоје грдни финансијска средства.

У познатој књизи својој „Злочин Енглеске“, Честертон је истакао велику погрешку коју је политика Енглеске учинила, помажући кроз цео деветнаести век стварање и подизање Немачке. Та је „погрешка“ међутим била за Енглеску једна неопходност, јер јој је она омогућила да се ослободи најпре француског а после, руског притиска, при утврђивању свом у Средоземном Мору и Азији. Под утицајем сличних прилика, Енглеска је одмах почетком двадесетог века почела помагати подизање Јапана на крајњем Истоку, најпре противу руске а после противу немачке опасности. Јер несумњиво је, да је Јапан, само благодарни савезу са Енглеском, задобио свој данашњи међународни положај, који је нарочито за време преговора о миру у Паризу свестрано искористило. Подржаван Енглеском као њен ближи савезник, Јапан је успео да се без икаквих уговора утврди у целој северној Азији, користећи се

забуном, која је у Русији настала, а да у самом уговору опет на штету Кине задобије великих територијалних концесија. Све је то код његовог великог противника, код Американских Савезних Држава, морало изазвати врло природно незадовољство. Борећи се противу Јапана за економску и поморску надмоћност у Тихом Океану, Северна Америка не може допустити никакве међународно признате привилегисане положаје своје противнику. И она тражи сада да се те привилегије Јапана укину, а међу осталим нарочито да се острво Јап. преко кога иду за Америку важни каблови, интернационалише. Јапан има за собом Версаљски мир, и има, што је још важније, савез са Енглеском, па ослањајући се на један и други, не мисли лако попуштати од својих привилегија. У осталом супротности између Јапана и његовог конкурента нису у једној или другој локалној добити, већ у општем привредном развићу тих земаља.

За Северну Америку нарочито је незгодно, што се за Јапаном налази Енглеска као савезница. Јер, и ако је чланом четвртим савезног уговора искључена помоћ енглеска Јапану у случају његовог судара са Северном Америком, ипак сам факт, да у свима међународним догађајима и актима Јапан фигурише као савезник Енглеске, отежава положај Савезних Америчких Држава. И када се у јуну ове године, почело претресати у Лондону питање, да ли да се тај савез обнови или не, појавио се у „Тајмсу“ допис из Вашингтона, инспирисан, како се тврди, из Беле Куће, и у коме се место савеза са Јапаном саветује Енглеској савез са Северном Америком на основи поделе сфера, тако да Енглеској буду признати специјални интереси у Атлантском, а Савезним Државама у Тихом Океану. У Енглеској самој нису више одушевљени за савез са Јапаном, најпре зато што он нема за Енглеску ранијег значаја, пошто су и Немачка и Русија за дуго постале безопасне на крајњем Истоку; за тим зато, што су се све енглеске Доминије изјасниле врло резервисано о њему, и најпосле зато, што је он толико непријатан Савезним Државама, са којима Енглеска жели да одржи што боље односе. Али је са друге стране за Енглеску опасно отурити просто Јапан од себе и створити од њега непријатеља у тренутку, када она има толиких тешкоћа у азијским покрајинама, на које Јапан може лако имати утицаја. Енглеска би волела прекинути савез а не

раздражити Јапанце. Тврди се, да је идеја за конференцију у Вашингтону потекла од саме Енглеске, и то после једног разговора енглеског краља са америчким амбасадором. У сваком случају, та је конференција добро дошла Енглеској, која ће се трудити да на њој свој споразум са Јапаном претвори у неки мир, и ако можда мање одређен, споразум са Америком, Јапаном и Кином о интересима у Тихом Океану. Јер је у ствари циљ конференције такав: један споразум, који би лишио Јапан свију привилегија, које је он себи осигурао на штету Кине и посредно на штету Савезних Држава. Фраза о разоружању је убачена да би се од стране Јапана лакше примила конференција, несумњиво управљена противу њега: Савезна Америка, која се од рата налази у новој улози светског банкара, желела би искрено разоружање и мир, али су изгледи за то, она то увиђа, врло слаби. Бријан у име Француске, која је такође позвана на конференцију, већ је изјавио, да изузетан положај Француске према Немачкој, не допушта јој да може мислити на смањивање своје сувоземне војне снаге. Председник Хардинг примио је знању ову изјаву, изражавајући наду, да ће се у смањивању издатака за флоту моћи бар доћи до споразума. Али и та нада разбила се ових дана о пројект енглеске владе, према коме ће се, у току ове године, почети са градњом четири до сада нечувено велика ратна брода. На примедбу опозиције у доњем дому, да је незгодно сад, пред конференцију у Вашингтону, излазити са таквим пројектом, Черчил је одговорио да је, на против, дужност Енглеске да се на конференцији појави са што више снаге. И то је тачно. Конгрес светски у Вашингтону, јер ће у ствари конференција бити то, имаће да покуша расправити многа животна питања великих сила, и сасвим је природно да оне изиђу на њега спремне да бране своје интересе. Председник министарства Аустралије рекао је у једној од првих седница царевинског већа енглеског, да је основ светске политике данас - Тихи Океан. Све силе су ангажоване тамо, и конгрес у Вашингтону ће имати несумњиво значај Париског конгреса из 1918 и 1919 године. Противник са којим ће се силе имати носити озбиљан је, и већ саме резерве које поставља за своје присуство на конференцији, показују да он не мисли лако попустити. Сенатор Виљемс изнео је у американском сенату бојазан да се Јапан, без рата, неће решити на уступке

у концесијама које му је у осталом Париски конгрес загарантовао. А огласити данас рат Јапану, послати са једне обале Тихог Океана на другу флоту и војску, предузеће је на које се Северна Америка не би лако решила.

Један сенатор, говорећи о присуству Италије и Француске на конгресу, изјавио је бојазан да ће те силе унети своје ситне европске зађевице у велики проблем Тихог Океана.

Северна Америка је горда на пројектовани конгрес, којим она мисли да постави праведљивије основе за сарадњу народа бар на Истоку, тамо где је она заинтересована, кад се већ у Европи, како она мисли, идеја потпуне једнакости истрошила у ситним зађевицама. Гледана из Вашингтона и Њујорка, питања Шлезвије, ближег Истока и Средоземног Мора изгледају играчке према проблему Тихог Океана, који интересује стотинама милиона душа.

ЖИВОЈИН БАЛУГЦИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ПАД ДИНАРА. РЕГУЛИСАЊЕ ТРГОВИНЕ ВАЛУТАМА И ДЕВИЗАМА.

Ако се посматра кретање курсева страних валута и девиза на Београдској берзи у прошлој години, видеће се да су највиши курсеви били у марту, најнижи у јулу месецу, и да су с јесени, нарочито у септембру, скоро сви курсеви (нарочито девиза на Париз, Рим и Беч) били непромењени, стални.

Ове године, напротив, колебљивост курсева је врло велика и достиже у септембру кулминацију. Докле се у првој половини године чек на Лондон кретао између 127—140. Париз 228—282. Њу-Јорк 31—36, Милано 128—182, Берлин 52—62, Праг 45—50, — дотле су другој половини разлике биле много веће. За последњи месец дана (од 25 августа до 23 септембра) промене су биле оваке:

25 августа 15 септембра 23 септембра

Д и н а р а

Лондон	165.—	225.—	199.—
Париз	340.—	426.—	375.—
Њу-Јорк	45.—	60·25	52·90
Беч	4·20	3·67	3·19
Милано	186.—	256.—	224.—
Праг	53.—	76·85	63·40
Берлин	52.—	55·15	50·20

Питање се поставља, зашто је динар био најнижи баш 15 септембра? У унутрашњој политици није се десио тих дана никакав изванредан догађај, а ни у спољној. Осим диференција са Мађарима, на свима другим странама стање је редовно. Министар финансија ради свима средствима, да доведе буџет у равнотежу. Повољан упис унутрашњег зајма од 500 милиона динара иде само у прилог државним финансијама.

Стање Народне Банке краљевине С. Х. С. показивало је тога дана 4,294.782 динара повчаница у оптицају. Повећање према претходном стању (7 септембар) износи само 7,548.025 динара. Државни дуг код Народне Банке није се много повећао, већ су се повећали зајмови по меницама и залогима, што значи да је новац отишао за потребе трговине и народне привреде.

Вредност извоза за седам првих месеци ове године износи 1.316.061 динара, или онолико исто колико за целу 1920 годину. После живе стоке, највише је извезено кукуруза (3455 вагона) и грађе. Међутим, у наредним месецима долазе храна и све шљиве, а за тим јачи извоз свиња, масти и меса. Имамо дакле пред собом још пет најјачих месеци за извоз.

О увозној трговини нема још података (осим за три месеца ове године), али су оправдане претпоставке, да ће увоз бити мањи у другој половини године, због великих стокова робе у земљи, високе ажије и ограничења у девизној трговини.

Све су ово факта која могу само повољно дејствовати на курс нашег динара. Ако се обазremo на курсеве у Паризу, видећемо да се не може ни утицају страних берза приписати ова нагла промена у курсевима страних девиза. Јер, докле је чек Лондон скочио у Паризу од 47 на 53 франка, докле је код нас пораст за исто време 60 динара! Долар је скочио тамо од 12,82 на 14,29 франака (свега дакле за 1,50 франак), докле је код нас перастао за 15 динара. Италијанска лира показује у Паризу повећање за 5 франака, а код нас за исто време равно 70 динара и т. д.

Мора се признати, дакле, да ни стање на светским берзама није могло допринети овом наглом паду динара, ако се неће, ваљда, узети у обзир вратоломно стање Бечке берзе, која, на жалост, врши један убитачан утицај на целокупну нашу народну привреду.

Најживљи посао код нас био је тих дана у бечким крунама. Наши су берзијанци нашли рачуна, да на наше тржиште бацају круне, да би у Бечу продавали доларе, франке и италијанске лире, које су тамо биле далеко изнад београдског паритета.

Пошто је Бечка берза у сталној грозници и у паници која долази пред слом, на њу се не треба обазирати, — и

желети је да се наше везе са Бечом, у интересу здравих економских односа, сведу на најмању меру. Јер не треба губити из вида, да Аустро-Угарска банка штампа и пушта у оптицај сваке недеље за три милијарде круна нових новчаница.

И при таквом стању ствари, њима није ништа скупо.

Кад се, најзад, морало констатовати да на пад нашег динара не утичу толико економско-финансијски, па ни политички узроци, — већ психолошки и спекулативни моменти, министар финансија нашао се побуђен да донесе нов правилник о регулисању промета са девизама и валутама. Њиме је слобода девизне трговине, која је владала скоро три месеца, морала бити укинута. И потпуно с правом.

Они који су тражили слободу — у првом реду, увозници — разочарани су и траже ограничење валутне трговине, у нади да ће доћи до јефтинијих девиза. Остаје само нерешено питање, како да се регулишу обавезе плаћања иностранству које су засноване пре 1 јануара 1921. По тексту правилника, за таква плаћања нема више могућности да се дође до девиза. Из једне крајности отишло се у другу. Предлог за пролонгирање тих обавеза пропао је, јер се није могао прихватити без извесног ризика за државу. За потребу увозне трговине девизе ће одобравати један одбор, установљен код Народне Банке, који ће свагда ценити документа на основу којих се правда тражња средстава за плаћање у иностранству, — и то само за робу увезену после 1 јануара о. г.

Осим Народне Банке, право располагања у иностранству путем чекова имају и „домаће установе чији унлаћени капитал износи најмање 2.500.000 динара, односно 10.000.000 круна.“ По једној ранијој уредби која је важила до 1 јула, тражио се један милион динара. Сад се, извесно, нашло да ни новчани заводи са једним милионом не дају довољно моралне гаранције.

Ми мислимо да је то погрешно. Образ се не цени по кеси. Има банака усред Београда, које имају по 3—5 милиона динара капитала, али код којих улози на штедњу једва достижу један милион. Међутим, Београдска Задруга и Прометна Банка, са два и по милиона динара акционарског капитала (по билансу за 1920), имају по десет милиона динара улога на штедњу. Према поверењу улагача може се ценити солидност и морална јачина једне банке.

И, најзад, кад је требало подносити жртве за државу и уписати зајам, онда су се у обзир узимали, поред капитала, још и фондови и улози на штедњу. Сразмерно томе одређује се колико ће која банка примити на себе државних обавезница. Зашто се није и за овај случај тако поступало? Или бар да је остављено дискреционарној власти министра финансија, односно одбора при Народној Банци, да може дати одобрење за чековску радњу у установама, које имају мањи капитал од 2.5 милиона динара, али иначе по свом угледа,

улозима на штедњу и добром гласу, заслужују то право. С друге стране, требало би дати могућност томе одбору да може одбити и не дати одобрење оним заводима који не пружају довољно моралне гаранције, ма да иначе испуњавају услов из члана 7 правилника. Јер морамо признати, да је и раније, док је важила слична уредба о девизама, било злоупотреба и очигледних грешака баш код тих завода који бриљирају великим капиталима. Ако остане овако како је у правилнику, девизна трговина биће искључиво у рукама страних банака.

За валуту која се добија од извоза земаљских производа, понова се заводи контрола, т. ј. тражи се гаранција, да ће се вредност извезене робе у страниј валути ставити на расположење увозној трговини, односно држави (за једну трећину). Слична одредба постојала је и раније, и она ништа није ометала рад домаћим правим извозницима.

Остаје само да се регулишу извесни детаљи око обрачуна. Из искуства се зна, да представници држава нису били свагда тачни да извести интересенте брзо и на време, ако не полажу право на извесну валуту. Осим тога, могу проистећи знатне диференције и за државу и за извознике, ако се обрачун врши по курсу претходног дана, а не на основу понуде и тражње дотичног дана — у случају да тог дана нема средњег курса —, као што предвиђа чл. 19 правилника у последњој реченици.

Код питања о обезбеђењу валуте за извоз учињена је још једна грешка, што није предвиђен, у прелазним наређењима, никакав рок до кога се имају ликвидирати извозни послови, по којима је валута промењена унапред и роба купљена за динаре, али ће извоз (прелазак робе преко границе) наступити у моменту важења новог правилника.

Исто тако недостаје рок за ликвидацију оним заводима који су отварали кредите и давали позајмице на подлози страних валута и девиза (члан 20). До сада такве банкарске операције нису биле забрањене, и оне се не могу за један дан ликвидирати, чим правилник ступи на снагу.

И поред тога што је овај правилник прилично строг, с обзиром на тешко време у које је постао, он ипак омогућава лак путнички саобраћај (максимум повећан на 3.000 франака), и за ситне потребе долази се до стране валуте без великих формалности и тешкоћа. Оправдано је, дакле, што су Народној Банци пружене све олакшице да свима средствима која јој стоје на расположењу, утиче у земљи и на страни да се курс нашег динара поправи. Да ли ће Народна Банка оправдати наде које, у овом тренутку, на њу полажу не само министар финансија, него и цео пословни свет, покаже нам најближа будућност.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — АРБАНАСИ И ЛИГА НАРОДА

Конференција амбасадора Аустроугарске, Немачке, Русије, Француске, Италије и владе Британске одлучила је у Лондону 1913 да се установи самостална кнежевина Арбанија. На предлог и молбу румунске краљице Јелисавете (Кармен Силве), Бечка влада је изабрала њенога нећака кнеза Вида за владара Арбаније. Велике силе су признале Вида за кнеза и доделиле му две контроле, жандармерију холандску и међународну финансијску контролу: Влада српска настојавала је да се не ствара једна таква држава, јер је она била једна политичка комбинација аустријска, коју је граф Ерентал оставио у аманет, пред саму смрт, графу Берхтолду. Идеја графа Ерентала је била створити Велику Арбанију под заштитом Беча, те на тај начин изаћи на Балкан као господар економски и политички. Кад није успела да осујети ту намеру Аустрије, Србија је настојала да Арбанија постане донета неутрална држава, и ако су границе према Арбанији биле и за Србију и за Грчку неповољне. (У састав Арбаније ушли су Северни Епир, Корча и Аргирокастро, а све доминирајуће тачке нашом границом припале су Арбанији.)

Велики рат је све то пореметио. Вид је побегао из Драча, изиграо од Италијана; Арбанија прешла у руке две групе арбанских политичара Исмаил Кемала и Есад-паше, али и границе и владе бише збрисане. У току 1918 и 1919 наши Савезници, који су Лондонским уговором од 1915 дали Италији готово целу Арбанију, узимају поново у претресање арбанске границе и успоставу самосталне државе. У томе преговарању Енглеска је подржавала Грчку, а Италија је настојавала да северни део Епира припадне Арбанији као целини. Француска је најпре подржавала грчке тежње, али доцније, у жељи да добије дипломатску потпору Италије за њене тежње противу Немачке, прешла је на страну Италије. Вилсон, кога су на конференцији мира мешали у све, био је наклоњен да Грчка добије Аргирокастро а Арбанаси Корчу. Венизелос поквари ова решења, јер се погоди с Италијом, која му уступи и Корчу и Аргирокастро, у замену за компенсације у Средоземном Мору и у Малој Азији. С тим арбанаско питање није било скинуто са дневног реда: влада римска оповргне своје раније уступке, и тако ствар остане до јануара 1920. Тада Врховно веће призна у главном све грчке захтеве у северној Арбанији. Доцније, кад је требало утврдити и границе и донети статут, конференција амбасадора, пуномоћник Врховног Већа, пронађе да одлука Врховног Већа није била коначна, те се питање опет отвори. У децембру 1920 Арбанија буде примљена у Лигу Народа као потпуно независна држава, и ако јој

границе нису биле још одређене. Ствар о границама оде пред конференцију амбасадора, а влада арбанаска у Тирани се обрати савету Лиге Народа тужбама противу наше државе због напада на границе. Француска и Енглеска опет међају своја мишљења о Арбанији, или бар показују колебљивост. Енглези су за потпуну независност Арбаније, а Французи би пристали да Италија узме доминирајуће острво арбанаско Сасено, којим затвара улаз у Јадранско Море и у јужну Арбанију. Конференција амбасадора је одредила једну комисију за разграничење између наше државе и Арбаније. Та комисија је вољна, изгледа, да прими неке исправке границе око Дебра, у правцу Подгорице и у околини Дрима, и тиме обезбеди донекле наше интересе економске и стратегијске.

Наша влада је у скупштини Лиге Народа, са нешто неприличне жешћине, бранила ово своје мишљење: да постоје две владе, миридитска и тиранска, хришћанска и муслиманска; признавши владу из Тирани, али не и владу миридитску, Лига Народа не води рачуна о начелу самоопредељења; да у погледу граница, Лига Народа мора водити рачуна да их још нема, те да се о повреди њиховој не може ни говорити; да је, најзад, Арбанија ушла у Лигу Народа на ар-капију. Оваково гледиште Лига Народа није до сада прихватила и није донела своју одлуку. Према начину којим је вођена ова ствар у Женеви, изгледи су сви да ће резултат бити неповољан; нити ће се успети да се добију исправке граница обележених 1913 нити ће наша држава изаћи овога пута са неким бољим моралним успехом. Цела ова арбанаска политика вођена је без светлости и без дискусије, без обавештавања јавнога мњења, нашега и европскога, без припремања. И овде, као и код других питања, помоћ и потпора њихова тражи се кад се ствар заплете и замрси. Према Арбанасима могу бити две политике. Једна је да се призна пуна независност њима; друга је да се заузме силом и изврши подела Арбаније. Ако се усвоји прва, онда треба искрено и брзо радити да се утврде границе према вој, и да се односи што пре са њом уреди на основи доброга суседства и пријатељства. Ако се усвоји она друга, онда треба с Грчком и Италијом уредити цело ово питање. Водити неку помешану политику, споља за независност, а унутра противу не, значи имати на нашој граници и унутра у земљи трзавице, несигурност, немуре, дакле оно што се у главnome има данас. Ми бисмо били пре за једну независну Арбанију. На тај начин могла би се постићи боља исправка наше границе; могао би се међу нашим Арнаутима лакше успоставити мир и ред; могао би се лакше учврстити један културни и економски утицај нашега народа на Арбанасе; могли бисмо са правом тражити да се Италија не меша у унутрашње ствари њихове и да не тражи разлика осигурања; могли бисмо лакше умирити и нашу источну границу; стекли бисмо

право на боље поштовање у свету цивилизованоме, који нас још сматра као завојеваче. Тога ради не би требало улазити ни у какве споразуме с Италијом, која ће понудити, као некада, и Грцима и нама, извесне делове Арбаније. Сваки споразум са другим сем са арбанаским народом, биће у будућности за нашу државу неповољан. Колико је нама познато, један такав споразум је био могућан. Ако Лига Народа ништа не уради, и тако нам не наметне своје решење, онда није још све изгубљено. Један добар напор, и ствар се може уредити јаво је данас најбоље могуће.

Маџари, охрабрени својим дипломатским успехом у Барањи, учинили су један покушај да у Бургенланду изазову nerede, какве је д'Анунцијо изазвао у своје време на Ријечи. Крајем августа аустријске трупе су имале ући у западни део Маџарске, који је по Тријанонскоме уговору о миру требао да припадне Аустрији. Кад су ушле унутра, маџарски добровољци и наоружано становништво дочекали су их ватром из пушака и митраљеза. Маџарска влада је ову ствар приказивала као један обични гранични догађај, и на захтев Савезника обећала урадити ствар. Али, место да се ствар уреди, у Бургенланд навалише чете маџарске састављене од официра и подофицира, тако да су се трупе аустријске морале повући испред њих како не би дошло до боја. Ствар је ова пред конференцијом амбасадора, која има да реши шта да се ради, пошто се Маџари ни на ономену из Париза нису огуда повукли.

Поред овога посла Маџари су узели још један; почели су бунити наша гранична села у Прекомурју да би их приволела да пред међусавезничком комисијом за разграничавање с Маџарском изјављују, да хоће да се присаједине Маџарској. Овај рад Маџара можда ће покренути и те, да пођемо напред енеричније него до сада. Ако наша влада није до сада имала увек на својој страни уговоре о миру, она сад има једно јако и здраво право и у њима и у гарантивим уговорима са Чешком и Румунијом. Нека се тиме користи што јаче. Маџари треба да осете то сада, на слатани се у томе ми са нашим савезницима или не. Дала попуштања могла би се тумачити као слабост и свршити неповољно по мир.

Лига Народа заседава у Женеви и даље. На њеним седницама расправљају се многе ствари: спор измђу Литве и Пољске; пријам Немачке у Лигу Народа; пријам Угарске у исту Лигу; избор сталног међународног суда; разоружање опште; спор измђу Арбаније и Грчке; целокупност Гусије; и т. д. Кад Лига Народа и савет Лиге Народа донесу своје одлуке, онда ће се оцелити њен рад. Лањска скупштина није много урадила, данашња има да приведе у дело неке од својих пројеката и да санкционише рад својих комисија.

ПОДСЕТНИК.

Септембар, 12-1921. — Грчка војска повукла се на целој линији испред Турака у М. Азији. — Мађарска влада не напушта још западну Угарску Аустрији.

Септембар 15. — Ирска је одбила предлог енглеске владе за споразум. — Изабран стални међународни суд у Женеви.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПРОГЛАС Г. ПРОТИЋА.

Г. Стој. М. Протић упутио је, „читаоцима“, један позив на претплату, врло невин по своме облику, врло озбиљан по својој садржини. Свет који је очекивао проглас, преварио се, али се вара и свет који га сматра обичним позивом на претплату једног новог листа. Г. Протић објављује да покреће нов дневни лист *Радикал*, под својим власништвом а под уредништвом Г. Др. Момчила Иванића. Он у исти мах објављује и то, да ће правац новом листу бити „програм Народне Радикалне Странке онако како је он редигован септембра месеца прошле године и објашњаван и развијан чланцима и расправама потписаних,“ с том разликом што ће „јаче да истакне и развије пету тачку програма, која говори о развијању и усавршавању земљорадње и земљорадника, а која је у програму остала без ближег одређења“.

И насупрот Г. Пашићу, који у своме *Прогласу Радикалима* вели да је у овоме уставу остварен програм Радикалне странке, Г. Протић тврди да се „од овога програма одступило и отишло на један пут који води и земљу и странку у реакцију, и који је приморава да иде заједно с једном странком која себе зове демократском, а која није ни демократска ни слободоумна и која има кроз погрешне и наопаке појмове о реду у земљи, о државој управи и слободи грађана“. То одступање донело је до сада „тај жалостан резултат, да је Радикална странка морала с једне стране да пориче своје рођено дело, Устав од 1888 године, у место да га усаврши, а с друге стране да се упрегне у кола једне политике која ствара и одржава несносне и неприродне односе између браће: Срба с једне стране и Хрвата и Словенаца с друге, политике која мора да се служи средствима из најгорег напредњачког режима, да би се одржала на власти“.

И насупрот Г. Пашићу, који у своме прогласу каже да нови устав садржи у себи „све елементе који ће нашој Отаџбини обезбедити сјајне дане, а нашој деци мир, правду, слободу и благостање“, Г. Протић тврди да нови устав „нити може да обезбеди добру управу државну нити даје основу за добре и правилне односе између три гране нашега народа“.

Програм Радикалне странке, „како је он редигован септембра прошле године“, садржи у ствари само општа места, и по томе он може чинити програм и ма које друге странке.

Јединство народно, слободе народне, истински демократизам, развијање земљорадње, трговине и индустрије, итд. све старе странке ствљају у свој програм: све су оне демократске, слободоумне, за народно јединство и за општи народни напредак. По томе, између њих нема разлике, разлике писаних програма, ако оно што оне истичу као програм заслужује уопште име програма. Где настају разлике? У пракси, у практичном извођењу онога што оне зову демократизмом, народним слободама, народним јединством и народним напретком. И Г. Протић и Г. Пашић усвојили су и потписали један исти „програм“. И један и други пошли су од једног и истог програма, па је један отишао једном начрту устава, други другом. Сваки је схватио на свој начин и демократизам, и народне слободе, и народно јединство, и народни напредак. „Програм“ не демантује никог јер даје право сваком.

У свом прогласу Г. Протић ставља на терет влади све што се, у последње време, десило неповољнога. — и атентат на Регента, и убиство Драшковића, и погоршалу финансијску ситуацију, и побуне у разним крајевима земље, и полицијске пропуснице, и цензуру, и, како он вели, „забрањивање ђутуре новина.“ Ова је оптужба без сумње претерана; као год што једна влада нема заслуга за све успехе који се, за њено време, постигну, тако није крива ни за све недаће које, за њено време, сналазе земљу: и у успесима и у недаћама има велики део случаја. Г. Протић је био нарочито оштар у својој критици владиних мера противу комуниста, али, поред свега тога, не бисмо рекли да главне разлике између Г. Протића и Г. Пашића треба тражити у питању комуниста. У својој критици Г. Протић више замера влади због начина на који је гонила комунизам, него што јој замера због самог гоњења. Главне разлике између Г. Пашића и Г. Протића налазе се у Хрватском питању. Г. Протић има сасвим друкчију хрватску политику, — и докле Г. Пашић не да Хрватима ништа више од ове децентрализације која је предвиђена уставом, Г. Протић би хтео да им, ма и по цену уставне промене, да аутономију у најпотпунијем смислу речи.

У овој ствари, Г. Пашић има несумњиво једно *шаканско* црвенућство. У корист свога устава и у корист своје хрватске политике, он је успео склопити једну коалицију странака, и та коалиција има већину у Скупштини. Г. Протић још се не може похвалити да је успео извршити уједињење свих ових политичких група чија му је потпора потребна, — и на пр. неизвесно је још и данас да ли би се хрватске странке задовољиле том аутономијом коју он нуди Хрватској. Али, баш да би Протић и успео образовати на супрот Пашићевом блоку, свој блок, он неће моћи одмах кренути уставно питање, бар не властитом снагом. За решавање уставне промене тражи се већина од ³/₅ од укупног броја посланика: такву већину

нема ни Пашићев и Протићев блок. Г. Протић нашао је један начин да се уставној промени приступи и без овог претходног решења од $\frac{2}{3}$. На име, у случају да уставну промену одлучи Краљ, тај се предлог Скупштине само саопштава; она о њему не решава ништа него се одмах распушта, и наређују избори за Уставотворну Скупштину. Али да би Г. Протић могао овако кратким путем променити Устав, било би потребно, да га Круна позове на владу. Ако би он успео саставити блок јачи од Пашићевог, Круна, јамачно, не би чинила тешкоће његовом доласку на владу, али, претпоставимо да блок Г. Протића буде слабији, мало је вероватно да би Круна, из властитих побуда, оборила једно министарство већине, и предала власт мањини да она прави изборе. И ако не изгледа да акција Г. Протића може имати успеха у скорој будућности, она ипак може бити корисна, Г. Протић, и са својим добрим и са својим рђавим странама, особито је подесан да оживи данашњу прилично успавану опозицију. Јака и будна опозиција јесте прека потреба. У њеном одсуству, свака влада почиње мислити да јој је све допуштено, и када један пут добије то уверење, одмах се место поштовања закона и бриге о великим државним интересима јавља министарска самовоља и ситно партизанство.

ПРИВРЕМЕНИ.

БЕЛЕШКЕ.

„Урошева Женидба.“ — У овом броју почињемо доносити, из песничке заоставштине М. Бојића, *Урошеву Женидбу*, историску комедију, у три чина, у стиху. Засновано и већим делом написано још пре рата, ово је дело завршено у изгнанству, на Крфу, 1916, али је са већим бројем песникових рукописа остало и до данас необјављено; његово приказивање извешће се први пут на позорници Народног Позоришта у Београду тек у току идуће позоришне сезоне. Као што је познато, М. Бојић је имао заслуженог успеха са својом драмом *Краљева Јесе*. *Урошева Женидба* даје једно сведочанство више о драматичарским способностима рано преминулог песника. Поред бујне и младичке маште, љубави за животом и лепотом, поред језровитих и снажних стихова, сјајног и живописног језика, звучних и звонких сликова, Бојић показује још и један знатан талент драмског песника: биогао за крупније и јединствене концепције пуне радње и живота, вештину у позоришном цртању карактера, снагу за јаке драмске сцене и ефекте. У том погледу, објављење и скори приказ овог песничког дела није само један знак поштовања према умрлом песнику, већ и један стварни добитак за нашу драму и нашу поезију.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА. Књига IV, Број 4 — 16 Октобар, 1921

ПОРОДИЦА ПРИЈОВИЋА.

(Крај)

V

Прошло је десет дана док је Пријовић скупио погребни новац да га туне у руку незаситном странцу који га је сад пљачкао, пошто га је најпре осрамотио. Морао је да заложн један читлук у сарајевској околици, земљу мрсну, од неколико стотина дунума, коју су кметови обрађивали; узео је од неколико пријатеља на веру, и једва је успео да намири тражену суму: осамнаест хиљада форината у сребру! Али се морало, не ради Јованке; на њу више није мислио; но ради куће и остале деце којима није хтео да помрачи будућност.

Тек што је дао новац Краусу, кад му дође до ушију глас да ће Јованка прећи у католичку веру. Као да је био громом погођен! Сад, кад је добила благослов; кад је новац за кауцију био у њеним рукама, а пријца се већ налазила на путу; сад она, да се захвали, оставља прадедовску веру готова је да се крсти с пет прста, да се клања киповима, да обојаје папу. Нема сумње, ускоро ће још да једе и жабе...

Пријовић отрча у митрополију и ухвати за мантију првог проту кога је нашао у конзисторији, готоко луд од дивљег бола. И сад истом прсну из њега све оно што се скупило од Јованкина бегства, и он стаде смешно нарицати, сиротињски се купећи око протиних колена. Али помоћи више није било. Владика није могао забранити да девојка пређе у католичку веру, кад је сама хтела. Он сазнаде од проте да

је владика већ био дао допуст, и да неки језуита у велико спрема Јованку за крштење. Чак су јој прекривавали и име из Јованке у Јохану, да би се затро сваки траг јереси коме је била подложена као припадница одметничке источне цркве.

То су били страховити дани за благочестивог православаца. Он се као кроза сан сећао да је, за његова детињства, нека Луција, католикиња, прешла на ислам и удала се за Турчина. Али то је тада био тако необичан догађај да се године по њеној превари говорило о њој као о одвратном примеру покварености. Фрањевци су је с олтара проклели и осудили на вечну паклену ватру, а жене су је сањале као вештицу и и плашиле децу, кад би биле немирна, да ће доћи по њих Луција була.

Међутим, сад се њему дешавало нешто слично: Његова рођена крв је остављала веру својих отаца, газила свети закон српски, и пљувала на мученички крст православља само зато да би с једним поганим лутераном могла делити брачну постељу. Он више није видео разлике између ње и најобичније жентурине која се за новац давала првоме који би је затражио.

Тај дан, кад се венчавала, звона с католичких цркава парала су му уши као ужежени сврдлови; и њихови звукови су дубли унутра, у моздини, огромну рану која се није могла сносити од болова.

А кад му рекоше да је Јованка изашла из цркве као Јохана Краус, и да су у сватовима били многи високи официри и чиновници, он пљуну и на Јохану Краус и на официре и на чиновнике, и дуго је, чисто избезумљен, погом дрљао ово место, на које је пала пљувачка, као да је хтео да некога разгази у прах и прашину.

VI

Деси се да, у време Јовинкине свадбе, старији Пријовић једног дана, на повратку кући, паде од капи. Он је остављао иза себе жену и једну незбринуту кћер, која је већ добро била ушла у године.

Ништа није било страшно колико то што се сад први пут, кад се јавише веровници с тефтерима, показа да су се Пријовићи врло истањили. Ваљало је продати братовљеву кућу и сву његову кметовску земљу да се подмире сами

дугови, и тако млађем Пријовићу паде на врат и снаха и братчина.

Но тај изненадни терет не би био исподносив да је његова трговина цветала. Али на пијаци се већ од дуже времена водила тиха, али окрутна борба између домаћег елемента и странаца који су, уз безобзирну конкуренцију, били без премца и у примамљивању купаца. У осталом, сама власт им је ишла на руку запостављањем домаћих трговаца у оним широким пословима с државним надлештвима који су били увек готова корист. Највише су трнели ђурчијски и терзијски занати, чије је споро рађене, али солидне производе истискивала јевтина бечка роба и уништавала све мања потражња откако се Сарајаво стало модернизовати: док је Банчаршија, са својим опанчарима, калађијама, туфегџијама и уопште рукотворцима, готово изумирала под притиском и практичних и јевтиних фабрика бечке индустрије. Уз то су борбу у корист странаца одлучивали једним делом и официри и чиновници који су, начелно, куповали робу само код својих земљака. А за њима се поводило и цело оно Сарајево које је рачунало на везе с отменијим светом.

Да издржи повећану породицу, Пријовић је морао да прода онај читлук који је био заложно за Јованкине удаје. Он га даде у руке, прилично скупо, једном пентанском Жидову који је хтео да на њему дигне шпану. Али тај новац, неуложен у посао, није могао дуго трајати. Међутим, од сина није било никакве користи: он је живео на исти, недотупавни начин као и пре, и није показивао никакве боље да оца ма у чему одмени. Чак, он је Пријовићу био само на штету, уносећи међу девојке онај дух уллице који је Јованку измамно из куће, и сугеришући младим душама извесно лакомислено гледање у живот и поуздано надање да ће он, хладни и немилостиви живот, сâм од себе устакнути несрећним пенелугама на главу круну среће и богатства. Страшнијег противника рада није било од њега.

Пријовићу је, међутим, капа била и превисине цуна брига да је имао кад да мотри сновљева предавања сестрама, зачињена радосним смехом једне трутине која је живела да једе и ужива. Док је старац, као мни у клетци, трчао по својој мрачној магази и зебао у влажној рупчаги, ни очекујући ретке мунтерије, докле је његов син учио сестре новој школи

живота која је почињала с окретним играма, ишла, уз звукове клавира, преко углачаних паркета, под пљуском светлости, а свршавала се негде у наручју каквог кицошког официра или у Новој улици, на блудничкој постели, под суровим пољупцима пијане солдатеске.

Једног дана откри млади Пријовић, који је редовно посећивао сарајевска гостовања бечких оперетних трупа (не из љубави према музици, он је није разумевао; него ради глумица), да Јелена има сопран, звонак као најчишћи метал, коме треба само школе да заблешти у својој обимној снази. Он шеснаестогодишње девојче толико смете да оно пристаде да покуша вредност свог гласа у кругу једне ташлиханске породице која је важила као музикална.

Покушај потпуно пође за руком. У Јелени су одједном нашли уз одличан материјал гласа и деликатан слух, и нису престајали да је наговарају све док се она не одлучи да посећује једну истом отворену музичку школу.

Разуме се, млади Пријовић није смео ни помислити да од оца тражи новац за Јеленино издржавање у школи. Мати, опет, непрестачо болешљива и увек дремљива као да ће овај час оборити главу на прса и заспати онде где седне, била је равнодушна према синовљевим форсираним разлагањима и Јелениним потребама. Но млади човек не клону и обрати се Јованци. Краус, после много одбијања, пристаде да плаћа Јеленино похађање музичке школе, али уз погодбу да му се гарантује да ће добити уложени новац кад га затражи. Младом Пријовићу се, истина, нису свиђале шеме, и уз то породичне обвезнице, али он своју коначно даде, корећи у себи Јованку која се у целој овој ствари чудно владала, и није хтела ни једном речи да утиче на себичног мужа.

Тако, најзад, Јелена уђе у музичку школу, без очева знања, и вртела се у гомили младих људи који су ласкали њеној лепоти, истезала гушу да погоди прави тон и немило-срдно ударала по клавирским диркама да измами из њих пишетеће звучање.

VII

Две даље године прођоше Пријовићу у безброј породичних неприлика и у мучном тражењу услова да издржи кућу. Уз то су се гомилали једни на друге прогони полицијске власти. Било је очевидно да с Мусале диригују један нарочит

режим, који је био пун нетрпеливости према постепеном разбуктавању националне свести.

Док је један део Срба, онај који је, у главном, био затворен у уски круг Ташлихаца, улазно у државне службе и апатично посматрао народно превирање, подстакнут лепим изгледима у каријери; дотле је други део, онај коме је окупација донела материјалну пропаст, као Пријовићу, или који се уопште осећао тешко, притиснут животом, дотле је тај други део покушавао да нађе утехе у националној солидарности, у што чвршћем и тешћем узајамном везивању, у што снажнијем и сложнијем опирању утисцијима туђинства. У то време већ доспевају први издавци интелигенције, а у села и варошице улазе свештеници и учитељи, образовани по Србији, у Београду, или по слободнијим српским средиштима у монархији, у Новом Саду, у Карловцима, у Накрацу, и уносе у масу извесно пуно српско осећање, подижу духове везујући их коњцима традиције, отпочињу, најзад, борбу против ренегата.

Незадовољницима се придружио и Пријовић, силом прилика. Две последње године су за њега биле најмучније године у животу. Морао је да пусти Јелену у Беч, на конзерваторију, с Краусовим који се нису с њим ни опростили. Син му је, после једне скандалозне афере с неком каспицом, био премештен у провинцију, одакле више није дао ни гласа. А његова је жена, у последње време згрчена на постели, умрла с извесном мучном равнодушностију за ствари у породици, просто као да јој је мозак био изводнео и срце постало камен.

Сад је цела кућа била спала на њих четворо: на њега, његову најмлађу кћер Љубицу, и братовљеву жену и кћер. Али он је морао да води бригу и о Јелени која је сваки час тражила новаца и у дугим писмима, да оправда своје преферане захтеве, износила кроз срдачне редове своје уснехе у великом граду и сјајне изгледе у необичној каријери.

Отац је однекле извучио новаца, као да их је копао из земље, и слао их, гунђајући кроз зубе, незадовољан што се школа одуљује и уверен да се у Бечу нема шта друго научити до зло.

Све је то гњетало Пријовића и шарало му коју седшом, а очима давало онај израз луте забринутости који се види у људи непријатељски расположених према животу. Све је то,

уједно, продубљивало у њему живо осећање мржње према окупаторима јер он није умео да као правоверни муслиман, с леним гестом спокојности, одбије све своје несреће на судбину и да јој се безусловно покори за сваки немилостиви ударац у лице. Кад је сабирао недаће за последњих неколико година, видео је да ове све потичу од тог несналажења у новом стању. Прва непоправљива материјална несрећа, слом дуванске фабрике у Плевљима, дошла је од Аустријанаца; Јованкину пропаст, веома сурово одбацивање прадедовске вере, приправио је Аустријанац; од Аустријанца је дошло страдање његовог сина, Аустријанци су му отели и Јелену.

Било је сасвим природно што је он полагао затворио кућу непожељеним гостима, али с другим осећањима но кад је био присиљен да им је отвори, како би појачао њихове наклоности према себи. Тако је исто било природно што је, удаљујући се од туђинца, прилазио све ближе онима који су на аустријску мисију у Босни гледали неким злочестим очима као и он.

А њих је било сваки дан све више као да су ницали испод земље. Што је туђинац економски више стешњавао мале српске трговце; што је његова конкуренција била бешња, то је отпор међу Србима јачао. Као да су између њих биле постављене тајне неви за споразумевање у невољи. Што су се случајевни прозелитизма више множили, приправљани са системом у језуитској курији на Бањском Брегу, то је осећање верности према православној цркви било јаче међу њеним члановима. Што се више на сарајевским улицама чула немачка и мађарска реч, то се у школама, на веронаучким часовима, више слависла српска историја и живље учила ћирилица. Што се, најзад, с Мусале енергичније настојало да се прибави поштовање Калајевој босанској застави, чије су црвене и жуте боје сличиле на боје местви у закукуљених ханума; што су научњаци живље форсирали босански језик на устук Србима, то су се више више српске заставе по домаћим кућама и с више воље приправљале свето-савске беседе да се што очигледније нагласи историјска везаност босанских Срба са Србима у Србији, оличена у заједничкој писмености, утврђена у слављењу истог монаха Саве, краљевског Немањина.

Пријовић је, да утуче сопствени бод, трчао свугде где се славило српско име; виђао се у литијама и на спроводима; улазио у одборе певачких друштава; развезивао кесу, и више но што је могао, гдегод се радило о помоћи српске деце на школама, и чинило му се да му срце расте у овом пркосу према туђинцу који је намрштено посматрао живот овог чудног, несавитљивог племена.

VIII

Једне јесење вечери, док се киша спуштала на град у тугим, хладним млазевима, и улични фењери мутно пламтели, заданути кишином росом. Пријовић поче спремати робу да затвори магазу раније но обично. Мангала, коју је држао под тезгом, почела се гасити, и вепео се слагао у колуповима по побелелом железу. Он управо хтеде да утрне лојаницу, која је чкиљила у прљавом левку фењера, кад у дућан уђе један висок, плећат човек с крупним, риђим брцима, огрнут у кабаницу без рукава какве су се гада много носиле.

Пријовић је овог човека донекле познавао, из виђења и знао је да је негде чиновник, да је Личанин и да се крсти с три прста. Он га је чешће сусретао у цркви, виђао по српским селима, али о њему није имао никаквог одређеног мишљења, и једино што му је слично, по свом узрасту, на оне многобројне Личане жандарме који су служили по Босни.

— Добро вече! извикну посетник тежким, рапавим гласом, стресајући са себе воду, и пружи руку Пријовићу који је одмах сео за тезгу и укрутио се.

— Па како поса? А? А, врага, ова киша ка' мора! Баш хладно.

Јест, киша, рече Пријовић пуштајући дуге димове из цибука и сумњиво гледајући у дошљака.

А, овај, рече дошљак, - нисам доша да шта куним а ни да сметам, не да' бог, но у важну послу, бога ми!

Он погледа у Пријовића који је пушио и ћутао, не показујући интереса за чиновничково брбљање.

— А како поса? Како? уштага он поновно, наменштајући се на једном празном сандуку који је изваљен лежао близу тезге.

— Тхе, помало, по бојској вољи, процеди Пријовић кроз зубе, очевидно нерасположен да говори о овој ствари.

— А ја ка' мислим, рече чиновник, — да би могло и боље. Оно, да речем, није да се не може живјети, али није ни ка' прије. Хе-хе-хе!

— Шта ти то говориш? мргодно ушита Пријовић. — Слава и милост богу, ја не ропћем. Хљеба има доста.

Ама јес', не велим ја, журно додаде дошљак. — Али ка' мислим: могло би и боље.

Како боље?

Чиновник погледа у своје руке и пасмени се тајанствено, у браду.

Боље, вјера и бог, боље! рече он, па се сумњиво окрете и погледа око себе.

А нема више никог овди? упита он Пријовића.

— Никог до мене и тебе. А све једно да и има. Не говоримо против власти, хвала богу.

Ма, знаш, чудно некако рече чиновник, — не бих 'тио да се напоље чује. Знам те ка' часна чоека, па бих рад да с тобом проговорим коју у четира ока, а да други не знају. Је ли вјера?

Пријовић извади чибук из уста, и зачуђено погледа у дошљака.

А што ће ти вјера? рече он. Ако је до казивања, кажи и без вјере. Из мене неће.

— Е, мило ми је, мило, тако ми бог помога'. Знам ја да си ти човек од ријечи, знам.

Он дохвати Пријовићеву дуванкесу, која је лежала на тезги, равнцврка је и увуче кроз направљени отвор два прста, па узе напретак правине. Затим лено патра оба палца, увуче их дубоко у носнице, и променскољи нос, па изненада отпоче несуздржано кијати.

Назба' сам, баш сам назба', рече он пошто преста да кише и погледа сузних очију у Пријовића који се све више мрштио.

Али одједном, као да га је кијање надражило, он поче да жустро говори о гоме како би Пријовић могао да подигне трговину с мало добре воље. Он спомену како се сад Босанци налазе у моћној хришћанској царевини која помаже оне који су јој верни, а немилостиво сатирише незадовољнике.

Не ка' велим и теби, настави он, да се угледаш на остали свијет. Жа' ми је да пропадесни. А из ништа. А,

ето, ти идеш међу српско житељство. чујеш шта се говори, знаш шта попови и учевњаци снују, па ка' мислим да би **мога'** да и мени покадшто провучеш коју кроз уши. Тек да се зна. А не би ти од мене фалило. Платио бих, ако ћен, и златом.

Пријовић се ужасну.

— Зар шпијун? ушта он, срдито трепћући очним капацима.

Чиновник га погледа с мирном непитљивошћу.

Не разумијеш ти то, рече он, очевидно неугодно дирнут звуком који се осетио у Пријовићевом гласу кад је изговорио реч „шпијун.“ — Зар ја шпијун онај који служи власти и пази да ли се поштују царски закони? Не, ни да' бог! А зар би ти бија шпијун да послужим своме цару који нас све храни и ода зла брани?

Пријовић устаде.

Доцкан је, рече он збуњено и немирно истресајући пелео из чибука. — Оглобиће ме, ако не затворим на вријеме.

Чиновник се загрну у своју кабаницу и пође.

Па размисли, рече он, прилазећи вратима. Свратићу се ја теби још који пут. Оно, да речем, о повцу ћемо се већ здоговорити. Знам да ти није лако. Али ни царева хаана није празна.

Пријовић га, одједном, енергично заустави.

— Мани се ти мене, тако ти бога! он чисто зајаука.

И не долази ми више. Џаба ти и твоје паре и твоја милост! Ће би ја знао шта цар хоће? Остарео сам. Омагушио. Није то за мене!

И он тужно и споро изађе из магаци и мучно се дуго, под све јачом кином, да погоди кључ у браву и закључа магаци.

IX

Јеленин повратак из Беча био је сензација за Танслихан. Не само њене лепе одеће, широки деколтеи, пенушава и провидна материја блуза кроз коју су се назирале беле мишице руку и румене јагодице дојки, него највише њене чудне, коврцаве витице које су радосно депршиале изнад њеног мајушиног лица, — просто усхићене танслиханске даме. О Јелени се говорило као о идолу. Било је необично њено лако, весело скакугање с предмета на предмет, извесна површина образо-

ваност коју је успсала у бечкој атмосфери; била је необична и грациозна њена слобода кретања и она рафинована кокетерија с којом је своје лепо изјане ноге показивала заблутим мушкарцима или пушила своје цигарете; али су најнеобичнији били њен глас и њено свирање.

Она је, истина, коректно певала музичке фразе, али у њеном гласу није више било недужне, девичанске звонкости и преливених висина, пуних чудног, тихог сјаја; она је, исто тако, добро свирала, са зрелом умешношћу, али то је била научена школа, занимљива, но хладна, и она се свугде и вечно јављала испод прстију, нипошто осећање и душа

Свеједно, њу је ипак Таплихан обожавао.

Кад је отац угледа први пут у бечкој разбарушености, с цигаретом у устима: кад је вите како седи на дивану с испруженим ногама које су се дрско беласале до колена, њему се учини да сања.

Јело, јеси ли ти то? звита он, у нази да ће се преварити.

Јесам, папа!

Господе боже! Папа!

Њему се пред очима одједном раздани, и он сад истом виде оно што му је до тада било нејасно: И Јелену која је изгубила невиност, и Јелену која пева као Швабица, и Јелену која пуши као Турчин, и Јелену која пред очима рођеног оца показује голишаве ноге, и Јелену...

Али последњу мисао није смео изговорити. Но она је била ту. Јест, курва! Јелена је курва!

- Роспијо! шкву он, и одједном се његови жилави и суви прсти заплетеше у њене напарфемисане витице и стапаше да вуку, да тегле и да млатарају као полудели.

Око њега се окретала соба: окретала се Јелена, облетајући га на коленима, као бич држаље; окретали су се њени испрекидани јауци и њено обевчашћено срце, окретао се цео прошли, пропаши живот и немоћна, срамотна будућност.

Оставио је на поду полумртву, али бес му је био толики да се, пошто је једном изашао, опет повратио у собу да је као лешину гурне ногом и с одвратношћу пљуне.

Таплихан се згрању на ову родитељску конзервативност и од срца раширио руке да заштити невињу уметницу. Но старан није слушао што му је говорила улична мудрост

и није хтео да зна за оно што су Таплихавци код Јелене називали талентом. Он заповеди кћери да скине са себе белосветске драгулије и отера је у кухињу, претећи јој да ће је најурити из куће, ако се још једном појави пред њим с цигаретом у зубима.

Но девојка је већ била осетила сласти слободног и нерадиног живота, и отргнута једном испод будне очеве пажње, с уснама разгорелим за подљупце, није више умела да нађе онај смисао који се крије у породичној тишини и осети ону лепоту коју даје родитељска кућа. Све ово што је сад имала пред собом: и спремање послетине и претресање ћилима и пржење уз разбуктану ватру и прање судова и немо, дуго, бесконачно спавање, све јој је то било не само далеко, него и некако маловарошки сићушно, простачко са задахом на груби рад и тежачко знојење. Она се гадала. Оно што је она хтела били су бучни успеси пред светином, лак живот на велико, радосне кратке ноћи и лени мушкарци с врелим уснама и дивљом снагом у претима, који ломе кал граде.

И она побеже.

Х

Ударац је био сувише јак. Он је волео Јелену нарочито випошто као другу децу, и био је вољан да само њој плаћа толико и тако дуго издржавање у Бечу, некако уверен да ће Јеленине николе извући целу кућу из дубоког, зигавог блата у коме је грцала. У зто, овоме осећању с Јеленине несреће придружио се сопствени, пламени стид ради оног разговора с чиновником. Чинило му се да је већ то довољно да изгледа у очима света непоштен што је уопште допустно да га чиновник намамљује. У свему, најјетаније је било сазнање да је чиновник дошао правце њему, да га је нарочито тражио, и да је имао смелости да му понуди један тако одвратан посао. Значи, мислио је он, да су на влади били уверени да он није од ових тешких Срба који нагају као дубови али који се не ломе.

Ово осећање је било у толико теже што је тада управо била отпочела борба за верску аутономију која је здружила две конфесије, и православне и муслимане, обе једнако потиштене у једном искључиво католичком режиму. Пријовић је осећао да је његово место међу борцима, и ако није могао

да дубоко уђе у значење те борбе. Он је схватао да се овде ради о борби за слободно исповедање вере и слободно просветно васпитање, у границама закона. Али није провидео национални и социјални карактер ове борбености, није видео да ће она буђењем духова, скренути народни живот у Босни на сасвим друге колосеке него што су били они којима је он до сад шнао.

На ипак је ушао међу борце, можда мало са страхом и са ситом, али решен да издржи до краја. И мада стари православца, сав збијен у то знамење крста са три прста, он је ипак окренуо леђа цркви не ради цркве, него ради њених славних настира који су били просто и савитљиво оруђе режима, и био спреман да умре неопојан као што су умирали други борци око њега. А осећајући задах борбе, свестан да је она у првом реду револт против Аустрије, он је почео да се шири, да се негује од мржње, да јача у отпорности, и помало је осећао, како у њему умиру жалосни утисци прошлости као да их је нежна рука без бола кидала из срчаног жилишта.

Вест да је Јелена побацила ванбрачно дете само му је више седином прогрунрала косу, али је изгледало да не трни. Остао је на очи равнодушан кад је сазнао за сина да је, негде у провинцији, пропеверио државне новце и побегао у Америку. Ударци као да су надали на нешто меко, и нису болели.

Али је зато, вероватно да заборави, свесно све дубље улазио у хук борбе која се расламтела с једног краја Босне на други, и шнао на све скупштинне где се већало о борбеној тактици, скивале молбе на бесара и правиле резолуције на бенке министре. У њему је био утрнуо сваки страх од опасности, није се плашио ничега јер није имао шта изгубити, и равнодушно је гледао на полицијске агенте који су га по трагу пратили као ловачко несто немирну лисичју путању. Чак је био решен да иде цару у Беч, на лично подастирање молбе, и несумњиво би отишао да га није гуцио све тежи кашаљ.

У пролеће више није могао да се макне с постеље. Задуха се полагао дивала с дна груди према гуши и све је више стезала. Од болова су му очи испадале из јабучица. Непомичан, у тренутцима олакшања, он је кроз прозоре

гледао на гајеве више Миљацке који су се гушили у тамном зеленилу. Посматрао је како се, више њих, на белом небу укрштају сенке усуканих јабланова, горостасно дуге, с меким и паучинастим сенкама џамија, и покаткад се тихо осмехивао широкој капи Дебелог Ђрда, с фортицом на рбату као пегом, изнад које је стрелимично трчао у висе Требевић, испељав и накострушен као рптењача у вепра.

Ноћи су биле спокојне, без ветра; осећао се густ и тежак мирис бехара; хоризонти су се по нивицама дубоко светлели као да иза њих стоје велика и разбуктана, а невидљива светлила.

Једне такве ноћи, он издахну после кржаве борбе са задухом која је бесно притискавала јабучицу његовог грљана и страсно дозивала смрт. Сахранили су га без свештеника, без молитава, без појања. Носили су га другови из борбе, на раменима, измењујући се сваки час. Љутке. Око њих су се журили шпијони, с погнутим главама, с узвереним очима. Али људи из спровода нису отварали уста као да су била заклетвом запечаћена, и као да је терет, који су носили, био окужен. И у истину, изгледали су као сенке носача за време великих зараза. Недостајале су им само кукуљице.

БОРИВОЈЕ ЈЕВТИЋ

УРОШЕВА ЖЕНИДБА.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

(2)

ЧИН II

Урошева соба. У њој је све у нареду. По поду, по столовима растурене боце, разбацано одело. У соби су Урош, први казућер, први и други племић, први и други паж, казућери, племићи. Сви спавају сем Уроша, првог казућера и пажева. Пажеви се шћућурили у углу и нешто шапућу.

I. паж. Ту беше Симеун.

II. паж. Из Трнова?

I. паж. Главом.

Потом из Охрида, Скопља и Видина...

(Застане као да се печега сјна, и савом.)

Просуло се сунце плочама и травом.

Краљ блиста у плашту модрог дамаскина,
 У злату и сивом бисеру с Цејлона.
 Краљица у плашту од камиље длаке,
 У сјају јашнера, срме и циркона,
 У велуту мреже млетачке и лаке,
 Покривена танким камењем ешшола.
 У ушима два се румене рубина,
 А на млечном врату блиста кожа бела,
 И трепери плава балес-коларина.

II. паж.

(Слуша нетремице.)

Какав сјај! А ручак?

I. паж.

Јело се и пило.

Ту левантско грожђе, ајвар и канџа.

II. паж.

О!

I. паж.

Чак и бибера на столу је било.

Најзад се на рибу цела гозба свела

Охридске, преспанске, с Мораче и Плава

II. паж.

О!

I. паж.

Мирисни мошус с амбром догорева.

Малвасија медна вече зачињава.

II. паж.

О!

I. паж.

И бруји химна и с десна и с лева.

II. паж.

О! Читаве бајке!

I. паж.

Блистају панцири.

И шлемови звоне... Тамјан се прелива,

И на мачевима блескају сафири...

(Хвата га сан)

А априлско сунце златно одејава.

(Обојницу их је ухватио дремеж. Они већ спавају. За то време су Урош и приј калуђер разговарали шапатом. Као ови заспе они почињу гласно)

Урош.

(С уздахом)

Да, Господ је гневан.

I. калуђер.

Смак света је близу.

Страховита казна на Хришћанство нашоће.

Већ отровни црви стуб Истока гризу.

Развејана биће наша тиха гнезда.

Јао Византији! А и сам цар наш ће

Клонути под буром татарских најезда.

(Мена тон и прича мистичним гласом.)

Зимус једне мукле ноћи пуње нња,

Затресе се земља калнпољског брода

И заурла дивљи талас мора сиња
 И зачу се топот татарскога хода.
 Расуше се куле и камене зиде
 И престрашен живаљ утече без јава
 А кад јутро свану, Калипољ се виде
 Опустео, како смет га завејава.
 Лукави Сулејман наредбом је хитном
 Превезао Турке на то пусто место.
 Док се у Бизанту, у метежу ситном,
 Гложила Господа о прљави престо.
 А наш цар? Види ли прст бојжи у том?

Урош. (Уздахне.)

Не знам

1. калуђер. Не види га, но слепилом гоњен
 Чека да бизантске вране крила сломе,
 Да на трули престо крене чете горде,
 Док га у заседи чека Татар склоњен
 И спрема мачеве и соколи хорде.

Урош. Ништа не разумем.

1. калуђер. (Видећи моћан утисак својих речи, спина их и даље.)

Куд га ђаво вуче?

Доцкап биће када цар стане престрављен
 Место од Бизанта примив ада кључе
 И падне у крви властитој задављен.
 А тад православље ко ће да нам чува?
 (Урош гледа туго, не говори ни речи.)

1. калуђер. Ти си нам још нада, ти Господу веран
 Ти спасавај народ докле бура грува,
 И ублажи бол нам горак, неизмеран

Урош. Уздам се у Бога, да ми дела брани.
 Ја нисам к'о отац.

1. калуђер. Јер ти имаш циља.

Не даш да светиње невера сахрани.
 Господ нек те храбри, нек те благосиља!

Урош. (Дремајући говори.)

Тада ћемо дићи горостасне лавре,
 Да пропоји земља на све четир стране.
 Дух Господњи нека пољима нам навре,
 А монаси нека свету веру бране.

(Он је клоњуо дохваћен свом. Из друге собе се чује песма другог калуђера.)

Волим топле очи.
 На уснама малим,
 Кад се сладост точи.
 Тебје Бога хвалим.
 Жалост овог света
 Блажим вином старим.
 На многаја љета
 Тебје благодарим
 Господи...

(Невађући „Господи“ појави се на вратима с фењером у руци, коме горн свећа, и ако је дан, носи и флашу с вином.)

I. калуђер. (Пробуди се)

Што се дереш? Видиш: све спава.

II. калуђер.

Дивота.

Да се какав добар батак и бут смота...

(Тражи што за јело. Истога часа се чује споља глас Двородржице)

Двородржица. Ту су се сакрили...

(Он у друшћу неколико стражара улећи на сцену. Спава слику и забезекне се)

Тако ми спасења!...

(Урочи који се пробудио)

Господару! Пиће!... Авај, цар кад чује!...

(Једном калуђеру)

О, Господе, оче... Таквог искушења!...

I. племић. (Буди се.) Зар се тако, старче, сан господештује?

Двородржица. (Још не може да дође к себи.)

Ни сањао нисам... Авај кад цар дозна.

Ако рекнемо му, зло по наше главе!

Ако прећутимо, казна биће грозна.

Кад му неки други за догађај јаве.

I. племић. (Продужује за свој рачун неку ранију свађу.)

Зар скоројевићин да нам темељ граде?...

Он првене чизме... Он мене да вређа!...

Двородржица. Грозна биће казна: чунаће нам браде...

I. племић. Чик нек воје славне предке ко ја ређа!...

Он првене чизме да понесе!...

I. калуђер.

Бути!

Двородржица. (Урочи.)

Шта да кажем цару? О, судбине јадне!

I. племић. Жутокљунан! Нису ни опанци жути...

Урош. Шта да кажеш? Реци шта ти на ум падне...
Догађај испричај и још к томе додај:
„Несрећна га љубав убија...”

Двородржица. Ни речи.

Урош. (Наставља.)
„Ону коју воли за жену му подај...
Она само може да му зло излечи.“
Јест, њено ме око, коса и стас витки
Гоне да у ноћи тражим одморшпта.
Не драже ме ни лов, ни мачеви бритки,
Нити ме се тичу гласници с ратишта.
Сањам да се дижем до божјих висина,
Мислећи на сјај што у оку јој спава,
И гледам уз песму, уз пехаре вина,
Како, док Рим пуни, Бизант доцветава.
И пијан ћу бити и ноћу и дању.
Власт, благослов очев, слава — крпа стара,
Све то има вредност од љубави мању.

Двородржица. (Разочаран.)

И ја сам волео...

Урош. Али с мање жара.

То му реци, а сад идите куд који...

Збогом. (Многи се разиташе.)

Двородржица. Млад царевнић, а какво мекуштво!

Љубав. Од ужаса чело ми се зноји...

(Одлазе. Чује се.)

Наш благослов... Збогом.

Двородржица. Какво лепо друштво!

(Превлачи руком преко чела.)

К'о да врућ је зетини нада мном изливен.

Пред очима магла, а у око труње!

Куд нађосте овај простор несакривен?

(Буди једнога.)

Устај! Ено тамо пружи се у жбуње.

(Наређује.)

Све те боце, јело, напоље избаци...

(Филозофира.)

Ах, рат сирам овога играчка је права.

Ми чувари части прави смо јунаци.

Паж. (Извирио и јавља.)

Цар иде овамо!

Двородржица. (Крајње клонуо.) Зло. Оде ми глава.

(Сви побегну сем Уроша и двородржице.)

Цар. (Долази)

Прекрасан надзорник! Да дивних стражара!

Видиш ли како је ноћ протекла цела?

Тако ли се штити понос Господара?

Двородржица. Несрећа је једна мој рад понас смела.

Брат твог силног царства...

Цар.

Синиша?

Двородржица.

Он главом...

У мом стану... Стид ме... Моја жена... Срамно.

Несрећа...

Цар.

Шта велиш?

Двородржица.

Као с неким правом...

И кад га затекох, драо се помамно.

Цар. И ти их затече?

Двородржица.

Нећу да те мучим

И да своје срце дугом причом жучим.

Дуга је та новест, страшно заплетена.

Доста је што целим двором подсмех тече.

Сви знају, да ме је преварила жена.

И она ми сама, најзад, тајну рече.

Ја те молим...

Цар.

Зашта?

Двородржица.

Ја жени опрестих,

Јер она је злато, анђео и срећа,

И молим те, срам кад овакав премостих,

Не дај да срамота буде ми још већа.

Цар. Па?

Двородржица. Свога страшног брата из двора уклони.

Та он је и тако Господар Епира.

Шта ће овде, да ми кућу у срам гони.

И да прља чедност мог домаћег мира.

Цар.

(Насмеје се за себе.)

Мој законик ту ме грешења спасава.

Двородржица. (Забезекнут.)

Зар?...

Цар.

Морам прибећи том писаном леку.

Педесет четврти члан за блуд кажњава:

Нос и руке да се обома одсеку.

Урош. Оче!...

Цар. Ђути!

Двородржица. Тим се не би беда спасла.

(Види да је терао лицецу, па истерао курјака)

Немој, Господару. Мене бар не уби.

Тим би ми срамота још већма порасла.

Не сакати тело, кад већ част се губи.

Она није крива, зато њу поштеди.

Цар. (Размишља се.)

Добро. Онда сам је казни како умеш.

Видим, да ти мало твоја мушкост вреди,

Кад бичем над женом бдити не разумеш.

Место ове молбе два добра ударца

Њу би научила како муж се шује,

Да не сме варати чак ни мужа старца.

Кад камције падну, не сме да се чује.

Иди и пошљи ми амо Томанду.

Двородржица. Господару, хвала. Наш оче и мати.

Цар. И Синишин грех љу имати у виду.

Казна биће мала, по бол ће му дати.

(Двородржица оде збуњен)

Цар. (Мачем дигне с пода једну заосталу мрку мантију.)

Све прича о страшној ноћашњој пијанци.

Урош. (Мукло.) Да.

Цар. С људма што треба тебе да се боје.

(Пауза)

Дружба с потчињеним то су надни лапци,

Што везују мисли и наредбе твоје.

Зар мислини штоваће твоје заповести

И дрхтати кад ти поглед само спазе,

Кад су те видели пијаног бес свести?

Урош. Оче пећу више.

Цар. Адеке су то стазе.

(Пауза. На царевом лицу се грче боре)

Сви папори моји узалуд су били.

Страшљивца, глупака, ти називаш братом.

Реч црних монаха по мозгу ти пиши

И одева дела и замисли блатом.

Урош. Оче, увек роб сам био речи твојих.

Цар. Па зашто си онда молитвама предаи?

Ја, у твоје доба, већ Велбужд освојих,

А ти не доживе још двобој ниједан.
 Место крви — млеко, место кости — слама.
 Упук Немањина по словима лута,
 Док суседи тајом замке плету нама
 И цере се подло из свакога кута.
 (Свакио)

Мој удар све боли. Јад зададох сваком.
 Сви ме мрзе, али страх их од мог реза,
 Чак ми савез пуди Луј на кавгу лаком
 И Оном што куне језик се завеза.
 Плашећи се казне сви суседи стрепе,
 А ја око себе страх и трепет сејем.
 Сви су жељни чути једне речи лепе,
 И дан их озари, кад се ја насмејем.
 А ти?

Урош. (Осећа да је помоћан.)

Не кори ме.

Цар.

Ти? Љигава тесто!

Шта ко хоће, може од тебе да прави.
 Ти ни самог себе не разумеш често,
 А још мање људе чија лаж те слави.
 (Он је љут.)

И једнога дана, кад смрт мене скоси,
 Ко ће дохватити разанете мреже,
 Да претињом и мачем славу свету носи?
 И представник ко ће бити крви свеже?
 Ко да држи узде? Ко пов сок да наспе
 У вино, што у рат гони чете царске?
 Богомољац! (Гледа у сина, који је збуњен)

Сав ће труд мој да се распе.

Место лета пашће ноћи јануарске.
 Ти, бескрвни мајмун што све подражава,
 Што се игра речма, том, за људе, звечком?
 Зар од тебе да се земља ужасава?
 Од тебе? Остаћеш вечно јадним дечком!
 (Отац наставља све жешће)
 Ово није земља, но сабор војника,
 Ја цар писам, него укротитељ звери,
 Побуњеник стоји до побуњеника,
 А закон ми штите иконе и двери.
 (Застане.)

Јест, треба ми црква, к'о роб да ми служи.
 Ово нису људи, но пси жељини меса,
 Царство где све кључа, Бог се с врагом дружи.
 Ја цар нисам него укротитељ беса.
 А ти? (Гледа га оштро)

Шта за тебе сав тај напор значи?

У твом срцу сумња пружиља је корен.
 Јадни сине тебе измирна привлачи...
 Опрости ми, оче, ја сам тако створен.

Урош.

Цар.

(Страшан бес му прелети прско лица Он се угризе за усне,
 да га заболи. Хтео би за ово да удари сина, али се савла-
 ђује и продужује перевозно)

Да, ти си паметан к'о и други људи,
 Колико и руља око тебе што је.
 Али то је мало да се људма суди,
 Да се њима влада и да те се боје.

Паж.

(Улази и јавља)

Томанда.

Цар.

После. (Паж оде)

Памет значи мало.

Главни је задати свуда страх и трепет.
 Са памети већ је много царство пало,
 Јер не вреди много мудрих речи клепет.
 (Цар шета, хоће да прече на другу тему)
 Најзад бићеш пајац ђуди ко зна чије.
 (Шета, мучи се)

Бар да те је љубав друкчијим створила.
 (Урош се убезекне.)

Код тебе ни љубав к'о у другог није.

Друге диже, док је тебе оборила.

(Шета и спрема се за круне речи)

Што те дуже гледам, збуњенији бивам.

По читаве ноћи твоју бригу бришем.

И кад засним само твоју немоћ спивам.

Не знам како вео да са тајне скинем.

(Застаје. Гледа сина у лице.)

И да би се једном рашистило с тиме,

Томанда нека са двора се крене.

Ми имамо друга посла ове зиме,

А не да гледамо успех ђуди њене.

(Гледа какав је утисак оставио на сина.)

Урош.

Оче!

- Цар.* Но! Говори.
- Урош.* Оче ја те молим...
- Не знам којим путем да свој грех искушим.
- Цар.* Склонићу је. Добро.
- Урош.* Оче, ја је волим...
- (Уплаши се, да није увредно оца, и брзо.)
И хтео бих да у калуђере ступим.
- Цар.* (Гледа га.)
Сав мој напор, да због једне жене страда?
И да се укочи можда поход цео?
- Урош.* (Очајно.) Ако будем без ње умрећу од јада.
- Цар.* (Мирно.) Опда нека буде како сâм си хтео.
(Урош не разуме ништа и гледа у оца збуњен.)
- Цар.* (Пљесне рукама Улази паж)
Нек уђе. (Паж излази и проушта Томанду.)
- Томанда.* (Поклони се.) Мој царе...
- Цар.* (Седа на столицу. Две су столице поред њега.)
Овде, поред мене,
Седите... Ја желим да све дознам јасно,
Ма да знам вам жеље и мисли скривене.
Боље пре, но после, кад би било касно.
- Урош.* (Махнално) Да...
- Цар.* Без завијања и лажнога стида!
Будимо искрени! Прилике нас зову,
Да се брзо, чисто нови темељ зида,
Морамо бранити име, кућу ову.
- Томанда.* (Осећа у чему је ствар)
Господару...
- Цар.* Многе ја не тропим речи.
Да ли се волите, одговор ми дајте.
Нека страх од казне говор вам не пречи.
Не с царем, но с другом говорите, знајте.
- Урош.* (Кад га отац пресече погледом)
Ја је волим... оче... Волим као себе...
И... (Збуни се.)
И... све ти рекох...
- Цар.* (Томанди.) А ти?
- Томанда.* (Она није очекивала овакво питање и околшава зато с одговором.)
Моћни царе,
Кад дође дан да се за увек погребе

Девојаштво и да прах се с крина старе,
 Размислити треба о свему, о свему...
 (Цар је слуша. Она продужује као стидећи се)
 О мужу су жеље поносне ми биле.
 Замислих га увек к'о борца у шлему,
 С оклопом, никада с одећом од свиле.
 Поглед му је дрзак, мишице му смеле;
 Он преко гробова долази до циља.
 Груб. А знаде само песму борбе вреле.
 Не уме да моли ни да благосиља.
 А кад дома дође, сав у модрој пени,
 Прострељеним да ме мишицама грли.
 И тај крвав ратник, да у мојој зени
 Нађе чар живота што му правце хрли;
 И сребрна поноћ када затрепери,
 Засни ми на руци...

Цар. Доста. То су приче.

У данашњици се, девојко, разбери.

О, једна на другу како жене личе!

Томанда. Ти си хтео. С тога срце ти отварам.

Цар. Смисао ти речи не могу да схватим.

Урош. (За себе.) Но ја схватам.

Томанда. (Цару.) Ја ти жељи одговарам.

Урош. (Нето.) Све пронасти мора, чега ја се латим.

Цар. (Видећи да Томанда околних, мисли да се стиди и хоће да јој помогне.)

Размислиши се? Стид те? Стид те чини милом.

Томанда. (Начини презрив гест, погледивши нејаког Уроша. Но и зато је она то учинила криво, цар сазна и разуме.)

Цар. (Дрекне.) Наследник је царски!

Урош. (Види куд води сцена.) Оче, немој спом.

Томанда. (Видећи да увијања не помажу.)

Ја нећу.

Цар. (Престрављен сав позлепеним.)

Шта?

(Он често не верује ушима. Жиле му играју на стеноцима.)

Реч ту још једном понови!

Тако ми Господа платићеш је скупо!

(Тресне руком по столу.)

Томанда. (Пред овим разјареним колосом, који из крајње очинске нежности прелази у оркан, осећа да падају сви разлози, с тога падне на колена и тихо, лажљиво.)

- Непознати мени закони су ови.
 Проста сам за престо и било би глуно,
 Да се после кајем, зашто се удомих
 (Она ово говори погледајући са страхом, кад ће се песница
 спустити да је здрозга)
- Цар.* Преда мном легије тренере к'о треска
 И пароди стрепе, јер ја царства згромих,
 А ти, бедна жено, преда мном си дреска.
 Ко твој отац беше? Властеличић мали,
 Дужан, увек гладан, жељан топла кута.
 Не могаде да се ни сабљом похвали:
 Из борбе утече небројено пута.
 Ко је твоја мати? Ђерка сиротана.
 Деспотица горда исцеданих скута.
 Гладује годишње бар стотину дана.
 Ви, грчки потомци Бизанта што стење,
 Наследници бедни царства што је свело,
 Царева, чији се понос к небу пење,
 А аеме скиптра продају за јело...
 Ви, гробари славе... кржљави издашци...
 (Не заврши реченицу, но начини презрив гест.)
 И ти, сенко сјаја, сад када те проси
 Син цара, о коме јече сви пропласци,
 И чији мач главе војсковођа коси,
 Одбијаш му љубав... (Уноси јој се у лице.)
 Но ја брак тај желим.
 Нећеш ли, смрт грозна други муж ти биће.
 Говори. Још једном питање ти велим.
- Томанда.* Царе...
- Цар.* (Говори лагано.)
 Прво смола твоје тело скриће.
 Потом врело уље очи ти испећи,
 Туп нож ће ти језик одсећи и уши,
 Затим ћеш морати на врућ угљак лећи,
 Где пламен још тиња, а густ дим се пуши.
 А свет око тебе и с десна и лева,
 Обучен свечано као сват до свата...
 (Замишљајући вољену девојку у мукама)
 Немој...
Цар. (Продужује реч по реч.)
 И док смола тихо догорева

Слушаћеш сватовац...

Томанда. Ох, језа ме хвата.

Цар. Знај: нико се није мог спасао гнева.

Урош. (Механички)

Нико.

Цар. Бирај.

Томанда. (Збуњена је) Чекај...

Цар. Но!

Томанда. Још се не реших.

Цар. Како хоћеш да ти венчање се пева:

На спалвшту или...

Томанда. Боже! Шта ти згрених?

(Пада цару пред ноге и бризне у некрен болан плач као покајница.)

Цар. (Видећи је овакву мења тон. То су тренуци, кад нежност треба да победи, и ако је лажва, јер је претња учинила своје)

Но ти ниси крива, већ охоли прени.

Они су те, дете, до суза довели.

Крв матере твоје! Сад реч своју реци.

Но! (Помилује је.)

Томанда. (Кроз плач) Све нека буде, како цар мој жели.

Цар. Благослов вам дајем! (Урош клекне поред Томанде.)

Још знамење видно

Учинити треба. (Сипу.) Прстен с твоје руке.

Урош. Изгубих га синоћ, у нићу.

Цар. Престидно.

Урош. (Плашљиво.)

То је предзнак буре у сред брачне луке.

Цар. То је само срамно, а не предзнак коби.

(Скида свој прстен.)

Благослов вам дајем. Ускоро венчање.

(Дуже Томанду.)

Сада можеш нићи, пошто прстен доби.

А нас чека дужност и царско пам звање.

Томанда. (У очима јој се чита скоро претрпљени страх и лаж.)

Идем Богомајци, с осећањем новим

Светој цркви главу да ставим у крило.

Жељна да у реку мирисну заплывим.

(Поклони се.)

Цар. Збогом, снахо. (Томанда оде.)

Урош. Како све је лено било.

- Цар.* И сувише живот упрошћен је, да би
Преплашени својој дали се судбини.
Загонетке увек виде само слаби,
А јак човек судбу својим робом чини.
... Сад нежности доста. *Законик* је свршен?
(Седа.)
- Урош.* Да. Прегледах препис, и с Додатком хитам.
Но смисао негде изгледа замршен.
(Даје му рукопис *Законика*.)
- Цар.* То значи: Још једном сам да га прочитам.
(Отвара рукопис, претвара листове и говори полугласно,
расматрајући да од члана 156 на даље, који је део тада
додао.)
Хрисовуље, писма, дужност крајишника,
Вађење железa и јемства за штету,
Казне за пијанство, дужност поротника,
Судија и закон. Жир за цркву свету.
Закони за новце... Повеље златарске.
Царски суд... Тамници... псари и станари...
Закон за крадљивце... За дворане царске...
Препоклините царско... Десетак... Глобари...
Црквена имања... Ко калуђер бива...
Рокови плаћања царског како греду...
У црквама не сме женско да ноћива...
Закон за меропхе (Гласно.) Но, све је у реду...
- Урош.* И?... (Отвара неко писмо)
Од Лодовика. Кроз месец ће дана
Посланици папски пред твој престо стати
Носећи ти звање верског капетана.
- Цар.* (Насмеје се.)
Црвен ће ми шенир или Бизант дати.
Нећу папу...
- Урош.* (Обрадован.) Збиља?
- Цар.* Морало се. Сада,
Када Кантакузен у тамници труне,
Помоћ ми папина чак рђаво пада.
Све је према ветру.
- Урош.* А папа?
- Цар.* Нек купе!
И Каликст ме прокле. Зар то значи нешто?
Авињону јави, да сав труд му даљи

Узалуд би био. Али јави вешто.
А папи и цркви дарове пошаљи.
Даље?

Урош. Једна молба од Бранкова Вука.
Тешко му је што га шаљеш из Епира.
Сеоба му таква причиниће мука:
Успомене руши, гони га из мира,
Да га не премешташ с очевине, моли.

Цар. Очевина? Кад се о држави ради,
Зар премештај један правога мужа боли?
Човек није дрво, што кад се пресади
Увене! Он треба врлину да сеје.
Сановник се царски с местом сроди лако
И очевина му бива земља где је.
До сад то не беше. Од сад биће тако.
(Пауза.) Даље?

Урош. И још неке молбе истог кова.

Цар. Пређи преко тога.

Урош. (Претура хартије) Узајамне тужбе.

Цар. (Смешка се.)

Старцима не годе наређења нова.
Умара их дужност нове царске службе.
Тја, ја нећу царство снова као пређе,
Где су породична предања врлине,
Него царство људи, што размичу међе,
Па ма били деца блата и туђине.

Главна да су снажни и од цара стрене,
Ко су, шта су, то је споредно. А даље?

Урош. Бан Стеван Босански, уз поздраве лепе,
Да му вратиш земље, неке молбе шаље.

Цар. Нек ћути! Тај доста милости ужива.
До сад треба да је у тамницу бачен.
Тај клетвеник папин, што траг подло скрива.
Нек ћути, док није у мртве назначен.

Урош. (С резигнацијом)

Чак ни он ми није ћерку хтео дати.

Цар. Шта ће нам његови иноверни свати?
Бојао се паше. Сад он нек га штити.
На пролеће и с њим чаркања ће бити.
За тај срам ја ћу му платити ма када.

- Паж.* (Улази) Царица! (Пропушта је)
- Царица.* (Ушла је и поклонила се.)
Мој царе, рећи сам ти рада
У смерном поклонству неколико речи.
Томанда све ми каза.
- Цар.* Зар већ? Теби?
- Царица.* А мајчин ми понос тада рече: „Спречи“.
Мој син, ја цар да сам, узео је не би.
Да, љупка је, нежна и витка и плава.
Са пурпурном косом... Заноси, осваја.
Али закон вели: Само царска глава,
А не царско срце брак царева спаја.
- Цар.* Госпо, увек твоја реч ми драга бива,
Но овога пута, мада си у праву,
Не разумеш дубок разлог што се скрива
И на престо води ту лепојку плаву.
- Царица.* (Зачуђена.)
Шта? Мораш? Грех неки?...
- Урош.* О мајко...
- Царица.* Стид да је.
И једно и друго. Такви греси њени
Тражи, да се због њих у тамници каје,
А не на престолу мене да замени.
- Урош.* Госпо, греха није. Љубав.
- Царица.* Нежност срца!
Царско гнездо мора царска тица свити,
А не кћи племића што у беди грца.
- Цар.* Најзад, ја то хоћу. Тако мора бити.
- Царица.* Не желим да царство буде под срамотом.
Желим срећу круни, и теби и њему.
Стог те молим да још говоримо о том.
- Цар.* Па... зборимо... мада размислих о свему.
(Урошу.)
Сутра ћу законик тај Сабору дати.
Иди и среди га.
- Урош.* (Разуме у чему је ствар. Полази и, осећајући да се ради о његовој срећи, погледа болно, као рањен у матер и готово завани)
Смилуј ми се, мати. (Оде.)
(Цар шета, још не почиње. Царица чека објашњење.)
- Цар.* Разлог за тај брак су потребе државне.
Ја унука хоћу, и то што скорије.

- Царица.* Унука? Зар мало госпoде је славне?
У краљева... кнеже...
- Цар.* Ићи ће спорије.
За велико дело пролеће ме чека.
Царевину желим освојити целу.
Мачева ће страшна зазвонити јeka:
Ради се о њеном или мом опелу.
Ко зна шта ме чека, када Бизант падне.
- Царица.* И најгоре да се деси, Боже склони,
Ту је Урош, правац и нов пут да дадне.
- Цар.* Наш син? Сам он баш ме на тај корак гоши.
Царством мојим подли повлаче се лисци
И рију где могу. Док ја водих битке,
Њему су уходе, гадни црнорисци.
Сипали у главу лаж и мисли плитке.
Видиш ли га? Све је смрвљено у њему.
Ни снаге, ни воље, ни жеље, ни циља.
Син мој, а мени је противан у свему.
Ја мрвим и кунем, а он благосиља.
Мислио сам дуго, тражио спасење
И молбом и претњом. Све по старом оста.
Најзад видех: брак је једино решење.
Нек унука да ми, и то биће доста.
- Царица.* (Оборила главу и ћути.)
- Цар.* Истину не кријмо. Сама знаш да просих
На два места снаху. Лошу имах срећу.
Знаш сасма каквим се замислима носих.
Он сам себи сад је изабрао трећу.
За презрење није. А мени се (Застане.) хита.
Он је воли. Можда она ће га спасти.
Он у њеном оку своју срећу чита.
А ја моћи имам и снаге и власти.
Не морају да се нове везе траже.
А Урош? Видиш га... Ми ту нисмо криви
(Застане.)
Разумеш... Не мора баш све да се каже...
(Слегне раменима)
Нека у свом сину свог оца оживи.
- Царица.* (Уздахне.)
- Цар.* Можда... Све је тако. Па кад сина роди,

- О унуку своме ја ћу да се бринем
 Он ће да царује и да војске води,
 Кад остарим и кад круну с главе скинем.
- Царица.* (Премислила се да још нешто каже)
 Да...
- Њаж.* (Улази) Деспот Синиша.
 (Цар да му знак да га пусти.)
- Синиша.* (Улази) Господару брате,
 Чух, да ми се спрема казна...
- Цар.* На зло лаком,
 Као сви што дужност не знају да схвате,
 Згрешно си. Закон право суди сваком.
 Твој грех ми је познат, к'о и ратна дела.
 Стог строг нећу бити.
 (Урош излази из собе, и кад спази Синишу тргне се.)
- Синиша.* И најмања да је
 Казна печат срама бележи сред чела.
- Цар.* Из руку данашње узимам ти краје
 И шаљем...
- Синиша.* Тог истог часа, царе брате,
 Кад мене прогониш, црни ће монаси
 Лепотицу једну у гробље да спрате:
 Не мене од срама, њу од смрти спаси.
- Цар.* Тим је већа казна.
- Царица.* (Досећа се) Мужу мој...
- Цар.* (Нервозно.) Ја владам.
 Ко је она?
- Урош.* Авај!
- Синиша.* Зло је, ако страдам.
 Кајаћеш се, мржњу што са братом поче.
- Цар.* Име?
- Синиша.* (Гледа победоносно, пошто је намучно цара. Слог по слог.)
 Томанда!
- Цар.* (Тресне мачем.)
 До ђавола!
- Урош.* Оче!
- Цар.* Шта? Зар и њу лажеш?
- Синиша.* (Дубоко увређен овим заузме став и охоло.)
 То је љубав права.
 (Он не зна ништа о намерама царевим и погрешно разуме
 царев гнев.)

- Цар.* (Збуњен овом вешћу.)
Царице, прозбори...
- Царица.* (И сама збуњена, гледа час у Синишу час у Уроша.)
Таква вест ме чуди.
- Синиша.* (Који је наопако схватио овај утисак.)
Што? Мислиш да она царство понижава?
И да, можда, царској породици худи?
(Одсечно готов на све.)
Волим је к'о живот. Она моја биће.
Цареви ми неће своју кћер да нуде.
Нисам владар коме време ловор свиће.
Доста ми је, ако волела ме буде.
(Окреће се цару и синично.)
Наследника царског достојно ожени,
За порфиру царску царска су рамена,
Но молим те, немој световати мени.
Сирота је, али лепа и поштена.
- Царица.* Ужасно! Шта мислиш сад у овој тмуни?
Два су пута: који мислиш да је бољи?
- Урош.* Смилуј се. Зар кула славе да се сруши.
- Цар.* (Одсечно.)
Биће к'о што рекох и по мојој вољи.
(Насмеје се.)
Дивна казна! Биће то шала ваљана.
Сто решења једним извршићу махом.
(У лице Синиши.)
Томанда бива за недељу дана
Урошевом женом, нашом царском снахом.
(Синиша, који је очекивао све, само не ово, застане згранут.
Урошу је лице насмејано. Цар је горд. Царица нешто мисли.)
— Завеса пагло пада. —
(Крај у идучем броју)

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(Крај)

ГЛАВА ШЕСТА.

ЗОРА СЕ ШИРИ НАД ПРАЗНИМ МОРЕМ.

Хиполит Анабитарт био је, баш тога јутра, врло запошлен. Попевши се у зору на кров од своје кућице, који му је служио као место за лов, он је био распоредио клопке, мреже, гвожђа. Једна промукла зеба, у једном малом кавезу, вршила је прекó воље свој посао да домамљује друге птице. Шћућурен иза димњака, док му је срце било, Анабитарт је вребао на жутом зимском небу узнемирен лет птица селица. Кад би се каква птичица ухватила, он би јурнуо па њу бесомучно као људождер. У овом тренутку, он је посматрао једну стару очерупану стрнадицу, која је упорно облетала, од пре четврт сата, око клопке, с пуно сумње.

Оздо зовнуше:

— Ој, господине Анабитарте!

Нико се не одазва; Анабитарт је дрхтао. Стара стрнадица била је стала, накомстренивши своја последња пера.

Неко залупа на врата.

— Еј! зар нема никог? Ствар је хитна.

Зачуше се нови, јачи ударци. Стрнадица одлете.

— Шта је то? рече Анабитарт љогорчен, промоливши своју главу преко ивице крова. А, то сте ви, Барумере! Извините.

— Нема зашта, рече писмоноша са дна уличице. Ја бих га протнуо испод врата, али је препоручено.

— Причекајте часком, сад ћу сићи.

— Сто му мука, рече Барумер, кад је ушао у кућу, ала мирише код вас!

И удисао је мирис из лонца обешеног изнад огњишта.

— Потпишите овде, рече писмоноша, пружајући му своју књигу за пријем потврде.

Анабитарт послуша. Затим стаде да окреће писмо између прстију. Прочитавао је више пута адресу: *Господину Х. Анабитарту, трговцу с артиклима за рибаре, кварти Лашенаје, Бајона.*

— Дошло је из Сен-Жан-Пје-де-Пора, приметиће опрезно Барумер.

— Познајем одатле само Лескарбуру, кмета, али он не зна да пише.

— Отворите ипак, рече писмоноша. Видећемо шта је. Ала жедни човек овде!

Анабитарт му напуни чашу вином којим је наливао своје јело.

— Добро је, рече Барумер своје мшиљење, цокћући језиком. Месаишко вино, мора бити?

За то време, Анабитарт је цепао коверт. Једна ружичаста хартија, савијена на четворо, испаде на земљу.

Оба човека ускликнуше.

— Банка Гомецова. Чек од три хиљаде франака! рече писмоноша.

— То није за мене, то је нека погрешка! промрмља Анабитарт.

— Чек је на ваше име!

И како је Анабитарт, дрхћући, упорно понављао: „То је нека грешка, то је нека грешка...“, Барумер, који је горео од нестрпљења и од радозналости, рећи ће:

— Та прочитајте приложено писмо.

То је било једно кратко и јасно писмо, које је тачно говорило што је хтело да каже, писмо по слици и прилици оне која га је била написала:

Кад сам последњи пут прошла кроз Бајону, ја сам те видела, и ти си ми рекао да ћеш ми, ако се прилика укаже, бити на расположењу. Тај шренушак је дошао.

Ја не мислим да ти твоја шрговина доноси више од три хиљаде франака годишње. Ја ти нудим шест хиљада, под условом да извршиш што имам да ти затражим.

Ти знаш, код Собе Љубави, моју вилу, вилу Мас Нивес? Та вила ће примити једног госта. Тај гост није из тог краја. Потребно је да он буде миран, ту, за све време докле се буде тамо бавио, време које ни он, ни ја, ни ти, не можемо предвидети. Потребно је да неко живи крај њега, ко ће му уштедети бригу о свима појединостима свакодневног живота. О свима, ти ме разумеш?

Ја теби говоравим ту улогу. Узимај слуге, ошинуштај их по својој вољи. Што се тиче кујне, ја мислим да ћеш ти највише волети да се сам стараш о њој.

Тај пушник стићи ће из Бајоне у идући понедељник, 28

фебруара. Он ће доћи истог вечера, у девет сати, у улицу Панеко, код Ечепара, чију адресу има. Ради сћања на браћу Дечари, Ечепар ће га, не сумњам, лепо примити. Ти ћеш бити ту, и, истог вечера, одвешћеш тог пушника у вилу Лас Ниевес. Треба да он стигне у њу у поноћ.

Овде је новац за прве трошкове. Употреби свој дан да проветриш вилу, да је снабдеш. Што ти будеш учинио, биће добро учињено.

Оба човека се згледаше, потпуно пренеражени.

— Па? рече најзад писмоноша.

— Па? понови Анабитарт.

Мислим да можемо довршити боцу, рече Барумер.

— Причекајте, рече Анабитарт са заносом.

Он изађе, затим се врати, с другом боцом, и једном лименом кутијом с пачјом цигерицом.

Зеба, која је служила као вабац, певала је узалуд на крову колико је грло доносило.

Њен сопственик и писмоноша пили су и јели, додајући непрестано једно другом ружичасти чек.

...Киша више није падала. Оливје је био наредно да се спусти кош од кола. Слаб и хладан ветар клатио је оголене гране, стресајући, с времена на време, по кују тешку кишну кап.

Ускоро они чуше неки удаљен шум, јачи од лупе точкава.

Море, рече Анабитарт.

— Где ме водите? запита Оливје, будећи се из свог сна.

— У вилу Лас Ниевес, господине, у Собу Љубави.

— Шта је то Соба Љубави? Шта је то вила Лас Ниевес?

Анабитарт није могао веровати својим ушима.

— Соба Љубави, господине, то је бајонска морска обала, између куле светиље у Биарицу и куле код адурске уставе. Опака обала, где се не треба купати због струја, а и због успомене. Тако се зове јер су двоје младих љубавника пустили, изгледа, некад, да на њих наиђе плима у пећини, и удавили се.

— А вила Лас Ниевес? рече Оливје, кога ова романтична историја није била узбудила.

Вила Лас Нивес, господине, то је најлепша вила на обали, одговори с поносом Анабитарт. Може се рећи да нам судба није ненаклоњена кад тамо идемо да станујемо.

— А, тамо ћемо становати, рече равнодушно Оливје де Пренест.

Његов санутник, преперажен, гледао га је.

— Чија је та вила? запита он онет, тек да нешто каже.

— Чија је? Господин збија шалу. Господин зна добро да је она Г-ђице Дечарт.

— Ах, рече просто Г. де Пренест.

— Г-ђице Алегрије Дечарт, продужи Анабитарт, од које сам јутрос добио писмо у коме ми наређује да се, са вилом ставим господину на расположење.

— Ви познајете Г-ђицу Дечарт? запита Оливје.

У његову питању било је толико блакости да се Анабитарту поврати његова велика краспоречивост.

— Ја сам добро познавао њеног оца и њеног стрица, господине, у време првог рата, јер ја нисам више баш сасвим млад, као што је господин могао видети.

— А њу?

— Њу сам познао 1874. Била се опасно разболела од запалења плућа, јурећи по планини и служећи Дон Карлосу, кога нека Бог чува. Натерали су је да дође да се лечи у Француској, у својој вили. Отишла је чим се опоравила. Али, доцније, с обзиром на добре односе које сам имао с њеним оцем и њеним стрицем, ја сам допустио себи да јој одем и да је замолим за једну малу услугу, због поверљивца који су хтели да ми продаду трговину. Она ми је одмах учинила. Она је тако добра! Господин зна...

— Знам, знам, рече Оливје.

— Ја сам јој се тада ставио на расположење, продужи Анабитарт. Ја сам се врло обрадовао јутрос, добивши њено писмо, кад сам видео да она то није заборавила и да пристаје да се обрати на мене. Ја сам стар, господине, истина је, али — ја то не кажем да ласкам себи — могла је и горе избрати. Господин неће, мислим, парочито што се тиче кујне имати да се тужи на избор Г-ђице Дечарт.

Говорио је био с великом ватром, с руком на срцу. Г. де Пренест се осмехну.

— Значи, промрља он, да је она становала овде.

И онег потону у ћутање, које његов сапутник не смеде више да ремети.

Једна велика жута светлост блесну, очисти небо, обасја за тренут око њих бледе предмете, затим ишчезе...

- Кула светиља, рече Анабитарт.

Готово у исти мах, кола стадоше. Хујање мора поста тада сасвим блиско, огромно.

Они сиђоше. Анабитарт запали свој фењер и исплаги кочијаша.

Ходите, рече он Г. де Превесту. Једва има да се пређе двеста метара, али се овуда не може ноћу ићи колима.

Најпре пођоше уз брдо. Кад су стигли до врха, наједаншут их дохвати ветар с пучине. Његов влажан дах рашири њихове огртаче. Испод њих, невидљиво море непрекидно је гучало.

Они сиђоше једном стазом оивиченом бодљикавим шибљем. Анабитарт стаде.

Ту смо, рече он, баратајући по брави од врата.

У истом тренутку прође брза светлост куле светиље. Оливје имаде времена да види једну лепу белу вилу, бискајског стила, прислоњену уз бок прибрежних стена.

Сад су се обојица налазили на једним малим, прилично узаним степеницама.

- То су степенице за послугу, објасни Анабитарт. Нека ме господин извини. Али нисам хтео да однесем све кључеве собом.

Испадноше у кујну. Анабитарт угаси свој фењер, пошто је запалио једну велику лампу с петролејем.

— Нека господин изволи погледати.

С узбуђеним поносом, он показа Оливјеу кујнско посуђе хладњачу, усавршен штедњак... Затим хтеде да му покаже редом ормане набивене стварима за јело.

— Сутра, рече Г. де Превест.

Ипак није могао избећи да не прегледа целу кућу, од подрума до тавана. То је донеста била она велелепна вила коју је Анабитарт био обзнао, и, у тој раскоши, Оливје познаде онај мало строги укус који је добро познавао.

Прођоше тако кроз велике степенице, собе које су, дању, морале бити тако светле спрема мора, салоне, собу за рад, једном речју свуда. Оливје не застаде нигде, сем у једној

соби где приметити, на камину, један кадивен рам бронзане боје. У томе раму је била фотографија једне мале црномањасте девојке Г. де Пренест прочита, с наличја, име фотографа: *Виценше Леоп, Циудал Боливар...*

— А сада, рече с усхићењем Анабитарт, господин ће видети нешто!

Они гурну једна врата. Они се нађоше тада на једној огромној веранди, дугачкој колико читава вила, широкој осам метара, високој толико исто. Тајанствено дрвеће расло је у њој као у стакленој банти, преображавало је у шуму, шуму под којом се тискао скупоцен наменштај, ћилими и ретки украси.

У средини је био један велики голубињак, у коме су спавале, као мали савијени адиђари, најдивније птичице Новог Света. Кад видеше светлост, две-три почеше да лете тамо-амо, затим, умирене, стадоше опет на седало.

Три стране веранде биле су од стаклета. Осећало се како морски вихор бесно удара о црне прозоре.

Анабитарт спусти једно окно. Ветар јури кроз отвор и угаси лампу. Страшна хука од буре продре с њиме, на веранду.

Анабитарт подиже опет окно и запали лампу.

— Дању је одавде врло леп видик, рече он кратко.

— Колико је сати? запита Г. де Пренест.

— Једанаест и по.

— У колико сати смо требали да стигнемо овде?

У дванаест.

— Зашто?

— Не знам, господине. У писму није стајало ништа друго.

Оливје заћута. Он седе у једну широку наслочачу од трске и прислони чело уз прозор. Учини му се да га, изложеног у овом кавезу од светлог стакла, невидљиве очи вребају у помрчини, споља.

Он задрхта. Уз слабу луњу и шкрицу, мале модре прилике појављивале су се из окна, облетале тамо-амо, затим нечезавале...

Галеби, промрља Анабитарт.

Он виде да Оливје дрхти. Ни сам се није осећао сасвим угодно.

— Господину је зима. Господин ће хтети да узме један грог, један добар грог. То чини добро! То греје!

Неколико тренутака доцније, он се врати, сјајних очију, влажних усана, посећни грог у који је био пао пуно рума.

Оливје га попи на душак.

Овда-онда, нека птичица, сањајући можда, крикнула би слабачким гласом у великом мрачном кавезу.

Негде, унутра у вили, изби поноћ.

Мало затим, одјекну звонце.

Оливје и његов сапутник усташе. Анабитарт је изгледао врло узбуђен.

Ко је то? викну он.

Нико не одговори.

Он понови своје питање.

— Склоните се! заповеди нестрпљиво Г. де Пренест.

И отвори сам врата.

Два човека стајала су на прагу. Били су малог стаса и ишчезавали су под огртачима намазаним катраном с којих је цурила киша, и чија кукуљача им је била намакнута на главу.

Један од људи извади из џепа своје блузе једно писмо и пружи га Оливјеу. Г. де Пренест назре његово као цигла црвено лице и његове уско размакнуте очи. Он помисли на морнара из Бордоа, на онога који га умало није бацио у Гарону. Можда је то био онај исти. Можда неки други.

Он је стајао нем, гледајући коверт, не усуђујући се да га отвори, и, на коверту, крупан рукопис који је добро познавао...

Наједном опази да су два гласника били ишчезли...

— Господине, господине! викао је Анабитарт.

Он је трчао за Оливјеом, који се сам био падао за Каранбима.

Сустиже га без по муке. Не познавајући место, Г. де Пренест се био спотакао и пао.

Ала ми је то паметно! тужио се сада Анабитарт. Да сте грочили још два корака, стрмоглавили бисте се с врх стене

Он га доведе натраг у кућу.

— Ето ти на, ево где се сад лампа угасила. Дајте ми руку. Овуда. Овуда. Сад ћу да идем да је запалим.

Он одведе, нишајући, Оливјеа на веранду, натера га да се седи, као мало дете, затим оде у кућу.

Г. де Пренест исцера у мраку коверт и разви писмо.

Чуо је Анабитарта где претура по кујни, вајкајући се.

— Но, шта је? запита он.

— Палидрвца, господине. Међутим сам био сасвим сигуран да сам их ту оставио... Не могу да нађем палидрвца!

— Видите у џепу од мог капута, рече Оливје, наћи ћете кутију, пожуриште!

Анабитарт кликну од радости: био је нашао. Затим стаде огорчено да гунђа. Оливје га чу како узалуд гребе по кутији.

— Сумпор се овлажио, господине. Сумпор се овлажио.

Дајте ми кутију, рече Оливје дрхтавим гласом.

Он кресну сам без успеха три, четири палидрвца... последње: и осети под прстима како се мали сумпорни главичк распада.

Он баци кутију на земљу.

— Потражићу још, господине, потражићу још: био сам сигуран да сам их оставио на крај стола.

— Потражите, рече Оливје.

Анабитарт преврте узалуд кутију са сољу, лонац с машићу, гомилу боца...

Ја сам омађијан, господине, нека ми господин опрости. Ако господин хоће да му направим други грог... за то ми није потребна светлост... има још топле воде.

— Не, не, идите лезите, Анабитарте, рече врло благо Г. де Пренест.

И оста сам на веранди, с писмом у руци.

Славујићу мој, што певаш
На зеленој грани,
Ке је су то дражи и који чини
Код твоје драгаше!?

Та песма звонила је Бог зна откад у Оливјеовим ушима. Зидни часовник у вили изби осам сати. Он се сасвим разбуди.

Веранда је била пуна бледе светлости. Кроз окна, Г. де Пренест виде, сасвим доле, мореку обалу с покретним и белим ројтама таласа, пуст Океан над којим се дан ронио док је он спавао.

У дну кујне, Анабитарт је спремао певајући доручак, којим је хтео да изненади.

Оливје погледа писмо, које је непрестано држао у руци. Сада га је било страх.

У заглављу је стајало: *На „Сан-Естебану“, 28 фебруара 1876, 11 сати увече.* „Малочас, писало је у њему просто, с криви од лађе, ја сам видела како су се осветлили прозори на вили. Сада знам да си шу, спасен. Ако нећеш да дубоко жалостити једну, не покушавај никад да пронађеш другу. Једног дана, можда, ми ћемо се опет видети, ако се застава Дон Карлосова наново дигне на брдима бискајским. Тога дана, са веранде на којој читаш ово писмо, ти ћеш видети како ће се појавити на видуку силуета једне лађе: „Сан-Естебана“, или друге која је буде заменила.“

Неколико опроштајних речи, написаних невешто, у помрчини без сумње... то је било све.

Кроз отворена врата, тежак и топал мирис од чоколаде долазио је из куће.

О моја љубави,
У име пријатељства,
Пожали онога који ти шаље
Своје последње збогом!

Г. де Пренест сави писмо. Махинално, он привуче своју наслоњачу до стакленог зида и спусти једно окно.

Затим, палакћен, очију упртих у празно море, он отпоче своје чекање.

(С француског преко М. М. Цвић)

ПЈЕР БЕНОА.

КОЈИМ ПУТЕМ?

Велики обично доносе један други поглед на ствари. Једна периодичка уметност је обично једна навика, један обичај и један канон. Те су каноне дали велики људи и, обично, до појаве других, живи се од њих. До појаве великих, читаве се периоде закљичу у овог или оног такође великог. При појави великог, у име оног прошлог, уметнички властодршци бију по повоме. Корнејев *Сид* је, у име рђаво и погрешно схваћеног Аристотела, Есхила и Софокла, нападнут свом силом малих Мереа, д'Обињака и Скидериа. Кад се Бетовен појавио, одмах су, у име најпогрешније схваћеног Баха, његове симфоније крстили „мачјом музиком“. Навикнути на један поглед кроз читавау или читаве уметничке генерације, и свет и уметници приступају сваком делу са извесним пресконцепцијама. Треба се сетити како је Париз примио љубичасто „црвено“ и „ултрамарин“ Монеа и групе, за „пенсаже“, после толике навике на „пенсаже“ Кораа и Курбеа: морао је да се зграњава и мисли да је извршено какво обесвећење. Навика је једна огромна друштвена, научна и уметничка особина. Ко све није распет, камењан и спаљен, у име ранијег великог и навика које је створио, због тога што је старе навике рушио и нове стварао? Око *Сида* биле су читаве битке у име Аристотелове *Поетике*, Расина су тукли Корнејем, Волтера Расином, и тако уназад и унапред. *Кромвел* Виктора Иго је био читава битка, и Калвин, и Коперник, и Беки, и Њутон, и Кант-Лаплас, па и сам помирљиви Гете. Христос је отишао на крст, и многи други на ломачу. Због тога су спаљене многе библиотеке а многи форуми порушени. Свет је у основи конзервативан. Навике се тешко стварају и толико исто тешко руше. После велике битке и тешких мука, свет прима једно ново схватање и гледиште и, после, умире за њега. Кад дође прави *poeta sovrano*, „краљ песник“, почиње љут бој. Пре њега је био други који је извукао други садржај и изменио

облик, и створио једну концепцију једној периоди. Пред овога, периода у којој је, излази с преконцепцијом и једним искуством, и судар је сигуран као сунце јутром. Ако је и његов поглед прав, животни и човечански, као и онога ранијег, и ако је периода засићена не толико ранијим великим колико његовим ученицима који су га на овај или онај начин, обично претерујући га, или равнећи дубље где је он ронио или подвлачећи оно што је он већ на силу подвлачио, или погрешно схватајући оно што је он схватио, или идући до краја где он нарочито није хтео, који су га, на овај или онај начин, компромитовали, довели до апсурдног или изврнули његове вредности; ако је, дакле, и његов поглед прав, животни и човечански, „краљ песник“ се пење на престо и крунише круном једне периоде. Нова периода, на првим и правим основама прошле, или неке раније, или комбиноване из неколико и усклађена и уређена његовом великом главом, — почиње. Владе и владавине у уметности, дакле, аутократске су и аристократске и, каткада, у слабијим периодама, олигархиске. На њих се, као и на сваке друге, свет стомака и удова навикава и прима их до појаве других, правих, великих и целисходних. У колико су веће, у колико је „краљ песник“ већи, или и „краљеви песници“, у толико су трајније. Од Омира, Аристотела, Дантеа, Шекспира и народних песама, живело се много, и у многоме и многоме живи се и данас. То су читави законци, *индекси* појединих дугих периода, *Хитопатезе* свих искустава, схватања и погледа. У њих се, као у океане, сливају све *поједине* реке са њиховим приносима и, одавде, великим бесмртницима, као и тамо, еманирају да се, небеским рекама, поново слију. И све тако, „То је *што*“ старих *Уганишада*, и то је улога највиших умова човечанства: тако званих претеча, преднасника и „учитеља“. Они се, обично, јављају при крају великих периода које више не личе на своје почетке и, обично, они их враћају, уз какву комбинацију на те почетке. Узмите три или четири највеће уметничке ствари, и то ствари које су дале „нове“ периоде, „револуционарне“ ствари и вађите, сем ознака, песажа и географских ширина и дужина, разлике у општем утиску, у главним токовима и чак и у идејама. И етички, и филозофски, и естетички, и правно, и садржајно и у облику све се окреће око неколико општих и општечовечанских израза. Уметност је,

била, кад је велика, иста код Омира, као и код Есхила, код Есхила иста као и код Шекспира, и иста код Фидије и Микел-Анџела, и код Баха, Бетовена и Мусоргског, и код пеимара *Партенона* и *Светог Петра*, и код Плутарха и код Сент-Бева. Кад се прегледа, кроз време и по свима просторима, та велика уметност, било временска било просторна, апсолутно је једна и иста. Њени велики токови теку мирно и не знају ни за социјалне и економске буре, ни за „ново“ ни „старо“, ни „класично“ ни „модерно“. Исти су основни облици и изрази, исте су реакције на све у човеку и ван њега; онако исто исти као што је и велики уметник, ма у којој периоди, исти. Примордијални елементи великог уметника, као и елементи природе, непроменљиви су; и не само они, него и њихове комбинације: и оне се увек на исти начин „везују.“ И зато и нема разлике између *Махабараше*, партенонских мермера, Зеусовог боја са гигантима, Херкуловог торзоа, *Сикстинске Капеле* и Бетовенових симфонија, и ако су ту три религије, и три разна материјала за изражавање, и три разне расе, и три разна времена, и три разна простора: исти основни замах, дух, основно схватање, и иста мудрост о телу, души и природи. То је „ом“ старе индске филозофије, и „апсолутна идеја“ уметности. Тако уметност изгледа гледана код генија, а у уметности, у главном, само о њима треба, кад је реч о филозофији уметности, водити рачуна. Та уметност је уметност природе и живота, природе и живота виђеног, прегледаног, пробраног, прерађеног и концентрисаног великим „краљем-песником“ који влада стално свим периодама.

Има уметничких дела на које је пала временска модрина, за која су везани какви историјски догађаји и успомене, какав занимљив амбијент, или каква временска локална боја или чак и какав занимљив лични догађај. Та дела, самим тим, и за публику на чак и за историју, имају извесну привидну вредност. Та вредност, која није чисто естетичка, социјална је, морална, етичка, временска и локална и, као таква, сија, блистава је и засењује. На њој је одблесак неке друге вредности која са естетичком вредности нема или има мало веза. Али, како је тешко, чак и врло мудрима, разлучити две вредности, то се привид и опсена узимају за стварност и, на основу једне, говори о другој вредности. *Нибелуншка Песма* например, није велико дело. Али, традиције, узак национа-

лизам, социална потреба, професори и други, пустили су је у историју као велико дело. Ни сама *Песма о Роланду* није највеће дело. Река времена, заплускујући, отире га и плачи као кречну стену. На њему је сига историје, традиције и витештва много више него ли велики уметнички и естетички општи садржај. Има, даље, тако званих модерних дела. То су дела моде, дана, владајућих мишљења, система и канона једне периоде или једне деценије. Она се, као нестална острва, појављују и падају под воду. Живе за једну периоду, одлазе, и опет се, у сличној периоди, појављују за узоре и обрасце. Њихов јунак је у спољашњем и унутрашњем костиму једне периоде, носилац је привремене опште жеље једне периоде и, с њом, одлази. Он није општи људски садржај. Он је привремени и модни садржај. Он је само, као комета, део једног небеског тела које има општу путању којом се креће и, пошто се одвојио, завршава са једном кратком путањом. Такви су, сем неколико, општи европски класичари, романтичари, натуралисти, симболисти, импресионисти, и многи други уметници, било претече, било следбеници, било касни „последњи Мохиканци“ разних школа и система. Њихова дела не противстају времену. Она старе, застаревају и престају. Велики Виктор Иго, на крају крајева, један је од њих. Још нема сто година од појаве *Кромвела* и његовог ратничког *Предговора* који су са толико блеска пали у књижевност, и већ је Виктор Иго више појава историје књижевности него ли књижевности. За општу људску духовну благајну ту нема садржаја. Једним општим великим људским језиком говоре Хамлет, Фауст, Ана Карењина, Заратустра, Карамзови, неки људи из Стендала и, најзад, из Анатола Франса. Микел Анџело, да Винчи, Греко, Бетовен... и то је тај језик који припада трећој групи уметничких дела, заједнички језик на коме су речена дела која су ван времена, места, историје и традиција. Река времена, ток који носи, брже или спорије, све друго, њих само више теше и глача, њих само више челичи и, перући их, чисти. На ушћу те реке времена, кад би га негде и некада било, кад би се заградило, све би ту, сем њих, било: и један велики део индиских система, и Конфуције, и Зороастер, и Ту-Фу, и многи фараонове архитекти, и они који су око Акропоља срицали, и многе религије и етике, и много тога пре, око и после наше ере све до наших

„лизама“ који заредише од прошлог века до данас. А она би остала тамо где су и била, где су се родила, и где се сва та малена породица, која роди све цркве и све друго „на небу и на земљи“, скућила ради опште људске куће и среће, истине, лепоте и добра. Та су дела као дијамант: време им даје још већу тврдину и још лепши сјај. И, као дијамант, она су из једног елемента. Тај се елемент зове истина: истина сама собом значи лепоту. И филозофија уметности то је филозофија уметника те врсте изражена из његове главе. И самим тим она је филозофија тих дела. Та истина и лепота то је израз општег људског духа, без обзира на време и простор, у ономе што је у њему и у природи најконструктивније, најправиле и најпростије: људско срце онако како куца код највећег обрасца људске врсте, људска душа онако како тече у име свих људи и ствари код њега, људски дух онако како, у име свих и за све, шестари кроз све човека и васељене. И тога човека, онога човека кога даде *Махабарата*, *Илијада* и *Стари Завет*, онога човека из *Стварања Човека* из *Сикстинске Капеле*, човека из Еврипида, човека из Бетовенове *Седме*, човека свих људи, свих времена и свих простора, дају, једино и искључиво, та велика дела највећих представника наше врсте. Цело човечанство, и све друго, лежи у тим делима. Тих дела је мало. Читаве периоде живе само за једнога човека и његово дело. Цело човечанство живи у једном моменту и у свима, на једном простору и у свима, и све то хрли, са свим својим делима и акцијама, у бездани заборав. Страшни жрвањ све смрљава. Остају само велика дела из све те луде акције, као моћна синтеза нашега бављења овде, као једини васељенски протоколи у којима су убележене праве мисли великих људи о човеку и васељени. И само то вреди, и то неколико књига (из уметности и науке), богомоља, статуа, слика, потних страница казује наше право бављење и занимање овде, и све друго би какав Омар могао да спали, сруши и поцера. Јер, заиста, више вреди неки делови Бетовенове *Шесте* него, са изузетком још неколиких у неколико, сви они мелодични силни токови свих других. Уметност, као *Прошлеци*, има своје светилиште. У светилиште улазе само првосвештеници; остали су у дворанама и ходишцима, а веки и на пољу, или највише у сенци *Прошлеја*. Само су велики уметници у непосредном

тодиру са „непознатим“. Они су обдарени правом визијом човека, и они виде целог човека и човечанство. Они дају праву душу и тело, и механику и динамику њихову, и све што би се крстило свесним, надсвесним, подсвесним и несвесним у њима. Њихова су житија о човеку праве и непобитне истине о човеку. Идући, кроз векове и све периоде и школе у њима, од једног великог визионара до другог, те су истине једне и исте. Као што је велики човек један и недељив, и истине су му једнаке и недељиве. И зато је човек *Махабарате*, *Илијаде*, *Божанске Комедије* и *Фауста*, сем споредних локалних ознака, један исти човек. Он не припада периоди, школи и систему. Он је сам по себи један и једини систем. Остало што праве други, средњи и мањи, то су само делови тога човека и делови тог система: понекад прави, понекад нетачни, понекад криви и рђави, и увек само делови правог „вечно људског“, битно човечанског и свеопштег из душе и тела.

Само са те тачке треба гледати ствари, и не ићи ни за модом, ни за привременим школама, ни за традицијама и другим временским моментима и ознакама. Треба прећи цело време и сву познату историју и, правећи поређења, доћи до искуства. То право искуство људи добијају само читајући, гледајући и слушајући велика дела. На тај се начин долази до једне мале библиотеке и једног малог музеја на основу кога се гледа на све појаве. И само се тако не грешити. Добра памет, на тај начин, неће се варати, неће погрешно и наопако крстити ствари, неће се поводити за привидним и кратко-трајним појавама, и сваку ће појаву, знајући добро цео низ, поставити на своје право место. При таквом схватању нема ни „старог“, ни „новог“, јер о томе се говори само у слабијим периодама и, у њима, у слабијим делима. „Ново“ се може да опрости само кад је, у замореним и дегенерисаним периодама, побуна и, тако исто, „старо“ кад је, у смислу побуне, сећање на добра дела. Али, ни прво ни друго, не даје право на познање свега што је било, а још мање право на шарлатанство и опсенарију. Побуна има смисла само ако је занимљиво изражена, ако, као таква, уметнички гледаца, по својим прикладностима и неприкладностима, значи нешто самостално. Иначе, сама по себи, она је доказ слабости и декаденције једне периоде. Бунити се сама у периодама без великих људи. Велики, иначе, аутократски утишају једну

периоду и, као кроз политичке сличне периоде, кроз њих се громко чује само глас правога вође духова. Од седамдесетих година прошлога века, наша се периода само буни. За то је време измењано више школа и манифеста него што има година. У то време умиру или старе неки крушнији уметници, или, ако и живе, не припадају ни по чему тој периоди и, сем манифестација и манифеста разних школа које не избацују великог носиоца, ништа друго и немамо; изузев, можда, што није велика част — она два гиздава пауна који се зову Едмон Ростан и Габриеле д'Анунцио.

Људи, па и критичари, обично се деле на ове и оне: на „класичаре“, „медиавелисте“ и „модерне“, и, према својим читањима и судовима створеним из тих специјалности, налазе све велико и лепо *само* у једној од тих периода, и све је у њој велико и лепо. Они, обично, у уметности, налазе да је све речено у овој или оној периоди коју, углавном, само и знају. Време и старина, па и сама тајанственост, ако није доста испитана одговарајућа периода, даје сама собом извесну привидну лепоту и, понекад, то је разлог зашто појединци све усредсређују на ту и ту периоду. Специјалисти у том погледу иду најдаље. Сви њихови канони лепоте леже само у периоди коју они једино и познају. Познати су доктринарски „класичари“ који налазе да после Омира, или Есхила, или Виргилија, и тако даље, нема шта више да се каже; или после Фидије, после Демостена, после Аристотела, после Платона, Цицерона, и тако даље. И то исто, тако исто важи за „медиавелисте“ или „модернисте“ који знају само то. Постоји код њих нека идолатрија и нека светост извесних периода и, у њима, махом свих уметника. Све остало је профано. Њихови су судови оштри, неукротиви и, као код свештеника, канонски. Једно дело каквог великог уметника из друге периоде не ваља само стога што није у складу са том и том главом Аристотелове *Поетике*, Цицероновог *De Oratore* Боаловљеве *Поетике*, да Винчијевог *Della Pittura* или, најзад, Холцових предговора и Маринетијевићих *Манифестација*. И ти „класичари“, као и разни „модернисти“, на један варварски начин и у тону најдоктринарнијем, кличу да све „модерне“ књиге треба спалити или да све старе музеје и форуме треба порушити. На бесомучан начин, као из луднице пуштени, у својим *Револуционарним Одама*, Мајаковски урличе. „Нека

тори Мурило. — Са петролеумом посипмо Корнеја и извесног Расина... Ако се сретнете са човеком из Беле Гарде, — Убите га. — И не заборавите Рафаела. — Зашто не спасти Пушкина — И друге класике?...“ И тако људи без много смисла за право лепо, или зато што су рђаво рођени, или зато што морају бити само виговци или само торијевци, јер су једностране памети, или зато што им је лакше само с једне стране да гледају, или што су кривооки и разроки, или кратковиди, поремећени или, најзад, приглупи, иду најхрабрије за својом памети и, без и мало поштења, руше речима и бацају се блатом на све што не иде у њихове преуске каноне и неколико на силу смисљених принципа под које не улази скоро никакав проценат добрих дела. Тако је обично са уметничким и са другим покретима. Уметнички покрети, обично, мисле да права историја од њих почиње, да су они прави тумачи природе и себе, *vita memoriae* и живот живота и уметности. Они хоће своју сенку, с једне стране, да баце на све што је било и, с друге стране, чак горе на сунце. Егоцентрични су и, као младе странке, хоће да владају. Млади покрети те врсте, нарочито ако их води какав амбициозни диктатор, брзо у публици обарају праве и тренутно завладају једном средином и још више књижарским и изложбеним тржиштем. Врло је често ту случај и оне тиче која живи у туђим гњездима; понекад и кукавице која подметне своје јаје. Јер, врло често, млади покрети вођени од амбициозних, нападају на оно од чега стварно идејно живе и буне се на оно што им је дубоко у крви. Ту је, стварно, „страх од публике“ и вечита жеља бити приј глумац. Прави и велики у тим бунтовним покретима су по страни. Тек кад се све среди, и кад им дође време, они се јављају да даду израз животу. Они су обично иницијатори, и знају и вредност и порекло својој иницијативи, али ученици, нарочито слаби и рђави, увек знају — и баш зато — више од учитеља, те они морају да перу руке и гледају свој пут.

Наша периода није периода великих. Деветнаести Век је, преко Наполеона, Достојевскога, Ничеа, Толстоја, Бетовена и, рецимо, Вагнера, Виктора Иго, Родена и Мусордског, казао своје, како је видео и прерадио раније, и затворио своју страну. Овај је век, до душе, тек почео. Као и за прошли, треба сачекати првих тридесет година да се роде.

Наполеон је ушао у век као вихор, завитлао сву Европу од врха па до дна и, заједно са ранијом Револуцијом, ускомешао многе раније идеје и изазвао друге и, доцније, на основу тога дошли су и уметнички покрети да повежу све то за Ренесанс и Осамнаести Век. Овај је век отпочео са једним светским ратом који је ускомешао цео свет и избацио на површину многе појаве које су лежале латентно у народима и класама, у традицијама и историјама свих раса, и кроз свет данас широко и дубоко многе струје које су биле у психологијама ранијих векова, многе понорнице су избиле на површину, многи извори су прорали, а многи усахнули и, као после силног земљотреса, осећа се рад давно замрлих вулкана, корита су се изменила и пошли су токови негде старим а негде другим коритима. Неке успаване расе пробудиле су се и у њима се појавили пророци три хиљаде година стари. Неки „нови“ покрети датирају се из психологија из пре Христа. И латински, и словенски, и индиски, и монголски дух почели су да се враћају на своја стара врела и на својој старој примитиви да оснивају. Изгледа да је на видiku једно опште Велико Враћање: Скоро се четири века ишло у једном правцу. У сваком се убризгавало по нешто за даљи живот. Ишло се од берске аутократије на светску, одавде на демократију, на индустриску и буржоаску и аутократију и демократију и, одавде, на радничку демократију и, најзад, на радничку аутократију, али је увек све то било, углавном, по једном току, по старом латинско-грчком, уз примесе хришћанске и, у врло малим дозама, уз старе примесе из Мале Азије и Азије. Русија се овим последњим одужила и, нечим својим паганским и прастарим, успела да општи европски ток нешто проживи. Калемило се на све стране. Гете се хватао Оријента. Шопенхауер и Ниче су се подмлађивали по старој Индији и Персији. Достојевски је био миропомазан и Азијом и Европом. Стендал није био само и искључиво латинац. Римски-Корзаков и, нарочито, Мусоргски, везује у музици запад за исток. Дебиси се покрштава у Русији. И кад се заситило, почела су још храбрија „везивања“. Они „најтрулци од литературе“ бежали су на примитивна острва и одавде се подмлађивали, тражећи у почецима уметности основе за своја схватања.

Кад се изузму на страну велики људи, онда се о револуционарима још и може говорити; нарочито то у случају

кад се појављују, у slabим и дегенерисаним периодима, као протест на „беду времена“. Декаденција се обично појављује у тренутку кад се једна периода најдаље удаљила од својих врела и канона које је дао какав већи уметник кад је, у слично слабој периоди, повукао уметност ка основним временима: ка народу или каквом свом схватању везаном за какву ранију велику периоду. У том случају, револуционари и бунџије, и ако лично, можда, много не значе, значе протест и незадовољство. Они, обично, не налазе старог целог човека који је, на крају крајева, једини и прави смисао уметности, али се буне на делове човека које њихова периода изражава. У бољем случају, они нешто наслућују, дају какве абнормалне визије о човеку, грубо сумирају извесне појаве, претерују, пребацујући или подбацујући, праву мисао о „садржају ствари“. У најбољем случају, најзад, они се везују, на изванредан непотпун начин, за централно у уметности, или из ранијих великих узора, али не интегрално, узимају линије, боје, схватања и извесне битније токове. На тај начин долазе извесне обнове или припремне периоде. Оне су пак сигуран знак да се једна периода припрема за узвишеног еклектичара који ће да јој да пунији и снажнији смисао. Наша је светска периода једна од револуционарних периода, и она је таква већ неких педесет година. Појављивали су се и појављују се у уметности читави низови људи, школа, система, обнављања, *изама*, *пре-пост-* и *нео-*изама. Сви они, махом, значе напор и напон за изразом и, врло често, у појединостима, значе и успех. Они су, у главном, контраакадемичари. Академичарство, као израз средине која је задовољна са својим канонима и која је од извесних израза створила освештене навике, само собом изазива протест. Академизам је по себи, баш и кад су га поставили изузетно обдарени уметници, у *пост-*периодама знак слабљења једнога времена и абнормирања (кад га мали подржавају) његових основних норми. Према томе, рушиоци, баш и кад су само то, нису без извесног припремног смисла за изванредан прави садржај: било да су ти рушиоци конзервативци и хоће патраг на старије студенце, било да су „напредњаци“ који хоће сасвим напред. За сада, периода је у тражењу. Иде се на све изворе и покушава све. Једни се враћају, са комбинацијама наравно, на сумаризам и стилизацију старих асирских и египћанских канона; други иду код Јапанаца, и Хоку-

заја, на пример, избацују у предњи план као план; трећи налазе појединости код великих мајстора и, на основу њих, раде; иде се на облике и норме примитиваца, и из њих извлаче погодне вредности; праве се и сасвим нови покушаји који су понекад абнормални, понекад луди, понекад смешни, или су шарлатанство и опсена.

(Крај у идућем броју.)

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ

АЛБАНИЈА.

Албанија, са границама и претензијама од 1913 године, искључиво је немачко-аустријски производ. Сама племена арбанашка, која су се губила по кршевима у западном делу Турске царевине, нису дотле ни једним актом, ни једном речју манифестовала жељу за самосталним националним животом. Политичка свест тих племена сводила се до 1913 године, на отпор противу војне обавезе и противу плаћања пореза. Она не само нису тражила школе, судове, железнице, привредне установе, него су се чак и оружјем опирала свему што би, ма и из далека личило, на културно подизање њихове отаџбине. Турека је несумњиво, према буџету бар, третила на ту покрајину око 70 милиона годишње, које је црпала из других делова царевине, али та огромна сума није ишла на унапређења привреде и просвете већ се, као поклон Ицишанин, губила у цеповима бегова арбанашких.

До ратова балканских, политика Аустро-Угарске према Албанији није се манифестовала у тежњу, да се тамо створи нека аутономна покрајина. Напротив, штампана бечка глумила се да Албанију представи као тешко сталних нереда, а Арбанасе као људе без икаквог заједничког националног осећаја. Агенти Бечке владе стално су потширивали расстројство, које је иначе већ у Албанији постојало, и све је указивало на то, да Аустро-Угарска тражи повод да интервенише и да на тој страни прошири свој протекторат. Ова је тежња нарочито бунила Италију, која није могла мирно гледати, да цела источна обала Јадранског мора пређе под власт аустро-угарску. „Такво захватање, најавио је Титоми у парламенту

римском 1904, мора Италија свима силама спречити". Отуда се најпре код Италијана развила идеја, да се од Албаније створи једна аутономна покрајина, којом би се пресекао пут продирању Аустро-Угарске даље на југ. Ту идеју о аутономији Албаније, коју је Италија истицала као брану противу Аустро-Угарске, прихватила је Бечка влада са необичном живошћу као свој захтев, после наших успеха 1912 у Македонији и нашег избијања на Јадранско море код Драча. Тада се појавио онај чланак у „Преси“, број од 14 јануара 1913, којим се тражи Албанија са површином од 70 хиљада кв. км., и која је требала да захвати многе наше данашње крајеве.

Лондонска конференција била је у то време још сва запрепашћена оним наглим распадањем Турске царевине, чији је опстанак дотле важио као услов за европску равнотежу. Код већине сила владала је неизвесност и забринутост због догађаја који су још могли наступити. И онда није никакво чудо што су оне, у тој својој запрепашћености, без много размишљања, примиле готово „од корица до корица“ пројект аустријски о аутономији Албаније и њеним границама. Јер тај је имао за свој ослонац сву снагу Немачке. Познати су они демонстративни говори, које је Виљем у марту 1913 држао и којима је пропраћао захтев своје владе о ванредном кредиту од милијарде марака за војне припреме. Није искључено, да су сви ти испадни немачког цара били само блеф, којим је он хтео да утиче на Конференцију, али, при атмосфери која је на Конференцији владала, тај блеф је имао свога дејства, и нега је, изгледа, нарочито Енглеска озбиљно схватила. Како је Италија раније већ бранила идеју аутономије Албаније, то се ни Француска ни Русија нису смеле у томе питању одвајати, и својим држањем повети одговорност за евентуални светски сукоб, који је Немачка сваким часом могла изазвати. Обе су прихватиле како сниту идеју о стварању Албаније, у главном са границама које је Аустро-Угарска истакла, тако и оне коерцитивне мере, којима је Црна Гора требала да се примора да напусти Скадар. И тако је данашња Албанија, са данашњим границама и данашњим претензијама, несумњиво последњи успех оне политике блефа, којом су Немачка и Аустро-Угарска тако дуго терорисале Европу.

Појамно је да, при таквим приликама, нису могле имати великог успеха ни мемоар којим је Србија признавала ауто-

номију Албаније и само тражили праведније границе према њој, ни симпатично држање Француске и Русије, које су се искрено трудиле, да се о српским праведним захтевима поведе мало више рачуна. У главном, географски однос наш према Албанији остао је онакав какав су желеле Аустро-Угарска и Немачка, а то значи неприродан и тежак.

Албанија је створена статутом, који је конференција лондонска потписала 26 Јула 1913 године. По томе статуту Албанија долази под заштиту шест Великих сила, које имају да јој изаберу владара, да јој израде унутрашње уредбе, па и да се старају о извршењу њиховом преко својих представника, чија је власт била предвиђена на десет година „а према потреби и више“. Несумњиво је да би се онакав један међународни протекторат претворио, само да је трајао, у протекторат једне од сила, као што то бива обично при установама те врсте, и вероватно је, да би та сила била Аустро-Угарска.

Колико је Аустро-Угарска сматрала и Албанију и њене границе као чисто своје дело, види се јасно из оног ултиматума, који је упутила Србији, у јесен 1913, тражећи да ова повуче своје трупе из Албаније. Те је трупе српска команда послала преко границе као стратегијску меру после извршених напада арбанашких на српску територију, баш благодарећи неприродности граница. Берхтолд је тада изјавио у делегацијама да је Србији упутио ултиматум зато, што је код ње запазно жељу да свршеним фактом изигра решење Лондонске конференције. Остављајући на страну питање, у колико су била оправдана ова сумњичења бечког министра, несумњиво је, да је он себи тада присвојио право, које је по статуту лондонском припадало свима силама. И српска влада је у то време поступила врло коректно достављајући свој одговор на ултиматив Аустро-Угарској, него силама као заштитницама Албаније.

Силе нису веровале у способност Албаније да живи и развија се својим снагама. Аутономија, коју су јој дале, била је једна привремена мера, чији је задатак био да одложи међународне сукобе, који су изгледали неизбежни после балканских ратова. Догађаји, који су настали у Албанији у току 1913 и 1914 године, сви они нареди који су се развијали по доласку кнеза Вида у Драч, па очи кроз немоћне међународне комисије, морале су уверити силе, да су неизбежна друга решења албанског питања. И чим је после оглашења

светског рата престао да дејствује у Европи дипломатски терор немачко-аустријски, албанско питање ушло је у нове фазе.

Лондонски пакт закључен 1915 између Француске, Енглеске, Италије и Русије, предвиђа у тачки 7 сасвим друкчије решење албанског питања. Та тачка гласи „како је Италија тачком 4 добила Тријент и Истрију а тачком 5 Далмацију и острва у Јадранском мору као и Валону, то се она, у случају да се створи једна мала аутономна неутрална држава албанска, неће противити жељи коју би имале Француска, Енглеска и Русија, да се северне и јужне границе те нове државе измене у корист Црне Горе, Србије и Грчке“. Јасно је, из овога члана, да силе 1915 године нису биле више потпуно сигурне да ће Албанија уопште и даље морати постојати. „У случају да се створи једна мала Албанија“, каже се ту, и намера је изгледа била код сила, да се само у центру данашње Албаније створи једна аутономна мухамеданска покрајина, у којој би се прибрани сви они елементи, који не би били вољни да живе под новим хришћанским државама балканским. Али постојала та држава или не, силе су биле сложне, и чланом 7 Пакта лондонског осигурале и саизвољење Италије у томе, да се северне и јужне границе имају изменити у корист Србије и Грчке. Силе већ 1915 године дакле нису сматрале више да је Албанија апсолутно потребна, а нарочито, да су границе утврђене 1913 нешто што одговара стварним односима етничким, историјским и економским, на западном делу Балканског полуострва.

Када су 1918 и 1919 вођени преговори о миру, донета су и извесна решења о Албанији, за чију се аутономију тада нарочито заузимала Вилсонова делегација. Меморандумом од 9 децембра 1919, коју су потписали Клемансо, Полк и Кру, ставља се Албанија под контролу и гаранцију Друштва Народа, које, са своје стране, даје Италији мандат да управља том новом државом. Границе Албаније нису биле одређене, већ је стављено било у изглед, да ће их једна нарочита комисија утврдити. У првој тачки стајало је, међутим, да решења те комисије не треба да спрече Албанију и државу Срба, Хрвата и Словенаца да уђу у преговоре за исправке границе „према локалним, етнографским и економским условима“. Одговарајући на ноту, којом су јој силе понудиле мандат, Италија је изјавила, да га она може примити само над Албанијом.

која би на северу и на истоку имала границе од 1913 године. Овим актом, који је датиран од 3 јануара 1920, Италија у питању албанском, у односу према нашој Краљевини, узела је, на супрот изјава у пакту од 1915, улогу, коју је до тада имала Аустро-Угарска. Влада италијанска осетила је и сама незгоду оваквог држања, те је сматрала за потребно да изјави на крају ноте да „не треба дискусије и предлоге, који су поводом овог питања пали, узети као неки израз агресивних намера Италије према Југославији. На против, италијанска влада, ослањајући се у тој политици на цело јавно мишљење Италије, жели, да са Југославијом одржи односе најширег пријатељства...“ Ово је извињење на том месту, и том приликом, врло значајно, јер казује колико је Италија била свесна неправде која се чинила Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца поновним истицањем граница од 1913 године. Силе су истог дана склопиле мемоар, у коме су обележени услови „који би могли служити као основа за решење италијанске Владе, да се прими мандата и који би били додати конвенцији између ње и сила“. У томе мемоару опет нису назначене границе Албаније, већ је обележено, да ће се оне уписати накнадно. Али је важно, што се одмах у уводу овог мемоара каже, да силе сматрају да Албанија потребује „савет и помоћ једне велике силе, која би руководила њеном администрацијом“. Силе нису ни у то време имале утисак, да је Албанија способна за самосталан живот. Како су пак оне мало сматрале да су границе те нове државе нешто стално и одређено, види се и по ноти коју су нам, на неколико дана после тога мемоара, упутиле нудећи нам, тачком 4, врло важне и корисне исправке границе према Албанији, ако пристајемо на уступке у питању Ријеке. Том потом стављен нам је био у изглед чак и Скадар.

Свеколико држање сила у албанском питању, од како су Аустро-Угарска и Немачка престале утицати на њих, показивало је да оне не верују, да је Албанија у стању да се организује у једну државу и да нису сматрале границе од 1913 године као дефинитивне, природне, историјске и етнографске границе њене. Па ипак је Друштво Народа, само неколико месеци после овог решења сила, према коме Албанија није у стању да сама собом управља, примило за редовног и пуноправног свога члана. Пријем није извршен без оправданих

замерака, које је нарочито енергично формулисао француски делегат Вивиани. У одбору за пријем нових чланова изјавио је он, 4 децембра 1920 године, да сматра, да статут Албаније и њене границе нису утврђене, и да према томе ваља одложити њено приманье у организацију која може да почива само на слободним и уређеним државама. Вивиани је предложио резолуцију, према којој „одбор одлаже пријем Албаније док јој силе не одреде статут и границе којим би се заменила она уредба из 1913 године, чија је важност престала“. И одбор је примио ову резолуцију, и. прилажући је извештају, који је поднесен скупштини Друштва Народа, он је са своје стране додао, да „чланови Друштва Народа, не сматрају границе Албаније као утврђене. Они могу још примити да границе на које данашња Албанија претендује постоје *de facto*, али да се оне могу изменити доцнијим решењима дипломатским. А осим тога чланови су још мање у стању изјаснити се, да ли Албанија збиља има какву своју владу или не“. И говор Вивианија, и резолуција коју је предложио, и овај додатак одборов, сасвим се у духу држања сила у албанском питању од 1914 године до данас. Решења која су донесена о границама Албаније и њеној уредби 1913, сматрале су силе као застарела. Што је Друштво Народа и поред овако јасног гледишта свога одбора, у коме су седели највиђенији представници најважнијих држава, ипак примило Албанију за свога члана, ваља несумњиво захвалити индиферентности оних представника јужно-америчких и азијских земаља који су у скупштини чинили већину.

Повраћај сила на Албанију од 1913 године, о коме се данас у јавности толико говори, није ни мало последица неке жеље њихове, да јој се осигурају границе на које би она имала признатих права. Решење сила у томе питању није још дефинитивно, али ако се међу њима постигне споразум на основи од 1913 разлог за тај преокрет, који је несумњиво у супротности са свим досадашњим држањем њиховим, треба тражити у изузетном положају, у који је стављена Италија ранијим споразумом. У Лондонском пакту, у члану 7, којим се Италија обавезује да не прави сметње проширењу Србије и Грчке на рачун Албаније од 1913 године, стајало је, да ће „Италија имати права да управља спољашњим односима Алба-

није“. Први међународни акт у коме је Италија, место тога права, истакла захтев о мандату, био је споразум између Титонија и Венизелоса у јуну 1919. Примајући чланом 2 тога споразума обавезу, да на Конференцији мира брани захтеве Грчке у погледу Северног Епира, Италија је успела да тачком 3 осигура себи помоћ грчку у питању мандата. Тај члан гласи: „Грчка се обвезује да подржава на Конференцији мандат Италије над Албанијом“. И Конференција мира, мемоарима од децембра 1919 и јануара 1920, поверила је такав мандат Италији под контролом Друштва Народа. Италија је погушала да тај мандат оствари уносећи у Албанију много новца, одашиљући тамо и војску и жандармерију. Њено присуство су примили бегови арбашашки у почетку, истинита хладно али не и непријатељски, у нади свакако, да ће буџет италијански заступити достојно поклоне надишине. Споразум се међутим између њих и представника италијанских није могао постићи, и положај Италије у Албанији постао је у толико тежи, што Албанија није могла да пружи никакве економске накнаде за грдне жртве, које је италијанска влада морала да подноси. И ова је била принуђена да ликвидира што пре са својим мандатом па чак, да напусти и Валону. Италијанска влада сматрала је, да је излазећи из Албаније, одричући се привилегија које јој је Конференција мира доделила, она с ма лишена свију обавеза према Грчкој. Она је могла трпети захватање једног дела јадранске обале од стране Грчке под условом, да сама остане господар у осталој Албанији. Али, да се она повуче а да Грчка остане у Епиру, чинило јој се и опасно и немогуће. Зато је она изјавила да сматра споразум од 29 јула 1919 као ван снаге. Грчка није могла пристати на то и одрекла се да потпише Севрски уговор, ако Италија не призна и даље важност споразума. Да би омогућили Севрски уговор, Енглеска и Француска изјавиле су Венизелосу, са своје стране, да оне сматрају да споразум и даље веже Италију, и Венизелос је на основу те изјаве потписао уговор и ако сама Италија није дала у томе погледу никаквих формалних обећања. Она се сматра у толико мање обавезна према Грчкој, што је Венизелос у пролеће 1920 потписао са италијанским амбасадором Бонином нов споразум, у коме нема више речи о Епиру.

Падом Ђолитијеве владе стварају се сасвим нови односи и обележавају нове тежње италијанске према Албанији. Још нису расветљени потпуно узроци кризе, која је била повод тој оставци, али из свега што се зна, два су момента превађивала. Сфорци су пребацивали најпре да се упрегао у „империјалистичка кола“ француска, а затим да је сувише олако ликвидирао Ријечко и Албанско питање. Имајући у самој кризи индикације за спољашњу политику коју парламент жели, маркиз Дела Торета је, одмах по доласку, повео разговоре за ближи споразум са Енглеском а у исто време испољно јаче интересовање Италије за Албанију. Преговори у Лондону воде се већ неколико месеца, али је тешко рећи каква ће бити основа споразума, који треба да обухвати и Малу Азију и Додеканез и Албанију. Несумњиво је, да би Енглеска желела да може за своју политику крупних интереса рачунати на Италију, или бар спречити да се поново изведе оно француско-италијанско зближење, које се почело јасније обележавати у Шлеском питању. Али је лако могуће да између Италије и Енглеске неће доћи ни до каквог конкретног уговора, и да ће се све зауставити на „духовном сродству“, како се изразио један дипломата италијански, које јако годи парламенту римском, врло неповерљивом према „империјалистичким“ тежњама француским. Енглеска би морала чинити уступке Италији онде где је она најосетљивија, у Јадранском питању, тим пре што има мало изгледа, да ће моћи што учинити за њу у Малој Азији, због својих обавеза према Грчкој. Ти уступци би за сада били, да се спречи проширење наше Краљевине, а нарочито Грчке, на штету данашњих албанских граница. Енглеска сматра да би за одржање слободе Јадранскога мора, чије обале за њу почињу имати великог економског значаја, било неопходно жртвовати наше и грчке оправдане захтеве. Јер, она је у разним споразумима, од 1915 и за време конференција, пристала на врло важне уступке Италији на тој страни, и то најпре на право да Италија заступа Албанију у спољашњим односима, а после, на њен мандат над Албанијом. Те писмене обавезе Енглеске још постоје, и Италија се може на њих позвати, и позива се, чим дође на ред питање нашег и грчког проширења према Албанији, пошто су у свима међународним актима, од 1915 на овамо, та проширења у вези са мандатом италијанским,

Овај мандат стао је Италију скупо, и она свакако нема ни мало воље да га стварно употреби, али се она користи њиме да, у широкој мери, утиче на решења албанског питања. У тежњи да спречи поновно утврђивање Италије на албанској обали, које се сматра да је исто тако противу енглеских интереса, као и противу интереса држава на Балкану. Лојд Џорџ мисли да бисмо ми и Грци морали одустати од основних права наших. По ту цену имале би да се откупе обавезе сила дате Италији за време рата и у току преговора о миру. Албанија од 1913 се данас подржава као брз и лак излазак из заплета створених разним међународним споразумима, а у вези са парламентарном конјектуром Рима. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевина Грчка имају да подмире велике рачуне сила. Нада међутим није изгубљена, да ће у последњем тренутку у Енглеској превладати мишљење да интереси балканских држава заслужују праведнију оцену.

* * *

Атина, крај септембра 1921.

У БИТОЉСКОЈ БИТЦИ ИЗНАД ОБЛАКОВА

(4 и 5 НОВЕМБРА 1912 ГОДИНЕ.)

Битољска је битка најзнатнија и најинтересантнија у рату о Турцима 1912 године. У њој је турска вардарска војска претрпела највећи пораз; са њом је наш рат са Турцима у главном био завршен.

С тога смо дужни, да јој са наше стране свуколику пажњу поклонимо и исцрпно је проучимо. А да би се ово могло постићи, потребно је прикупити све податке о Битољској битци. Сада још у толико пре, што нам је непријатељ за време окупације наше земље 1915—18 год., уништио многу драгоцену грађу и архиве из балканског рата.

Из бележака које сам за време рата водио, са свима важнијим наређењима и извештајима, у стању сам изнети податке за Битољску битку, у обиму дејства III пешачког пука I позива и Одрода од три пука, којим сам командовао. У колико сам у току операција имао везе са разним јединицама и могао пратити општи ток догађаја у Битољској битци,

у толико се и они износе. Вероватно ће читаоцима „Гласника“ ствар ова изгледати нешто сувише стручна, — нарочито у почетку — али сам сигуран да ће они ипак наћи у њој доста интереса, због важности саме битке о којој је реч.

I

31 октобра 1912 године, трупе I Армије отпочеле су покрет да заузму припремне положаје за Битољску битку.

1 новембра са пуком сам био на положају изнад села Трновца са задатком, да према потреби потпомогнем I пук I позива који је од села Трновца наступио Дрвеничким косама, чистећи ово земљиште од Турака и Арнаута мештана.

2 новембра, око 7 и по сати изјутра, дошао је код III пука код Трновца командант Моравске дивизије I позива, Ђенерал Илија Гојковић са својим штабом. Он ми је издао ово наређење:

„Моравска Дивизија I позива има задатак да заузме данас фронт: село Лисолај — кота 1200 — село Бераница.“ — „I пешад. пук заузео је са једним батаљоном већ коту 1200.“ — „Команданту XVI пешад. пука, под чијом је командом II пеш. пук и Моравски артиљеријски пук, као команданту левог крила наређено је, да са II пеш. пуком заузме линију од коте 1200 до села Бераница закључно, а са остатком да буде код коте 709 у припремном распореду.“ — „Вама наређујем: Да се одмах кренете од села Трновца косом Дрвеничком и појачате десно крило — фронт кота 1700 село Лисолај, — који ће заузети I пеш. пук. Десно крило ставља се под Вашу команду, према томе добро га утврдити.“ — „Моравска Дивизија II позива има задатак да заузме линију од села Лисолаја до села Црнеце, и према томе с њом ступити у везу.“ — „Трупне коморе долазе из села Кошаре у село Обриване.“ — „Штаб дивизије биће у селу Д. Подице.“

Према овоме наређењу, пошто сам прикупио делове пука који су вршили осигурања у разним правцима, кренуо сам пук у 8 и по сати пре подне 2 новембра.

У 9 сати и 50 минута пре подне примио сам од команданта леве колоне Моравске дивизије II позива из Моргошева следеће извешће:

„II пеш. пук II позива заузео је косу од коте 990 ка коти 1450 са једним батаљоном, а остатком на косама изнад села Стругова. У 8 часова изјутра одред се креће ради заузимања положаја обележеног котом 1450, а одавде продужиће преко реке Шемнице на Стражево и Облаково и даље Црн Врх (1150). Командант II пеш. пука II позива потпуковник Душ. II Васић.“

Потврдивши пријем овога извештаја, команданта II пука II позива, оријентисао сам га где се налазим и какав задатак имам за данашњи дан.

Са пуком сам око 12 сати и 30 минута по подне стигао на гребен западно од села Дрвеника.

I пеш. пук са једним батаљоном држао је когу 1200, са једним пак батаљоном положај југозападно од села Дрвеника, од кога се спуштају косе к Лопатници селу, а остатак је пука био у биваку југозападно од истог села које је попаљено. Лева колона Моравске дивизије II позива ступила је у борбу преко реке Шемнице уз Облаковске косе. Коњница Моравске дивизије II позива наступала је долином Шемнице али је заустављена и враћена дејством турске артиљерије, која је била на коси северо-западно од села Кукуречана. Десна колона Моравске дивизије II позива наступила је преко Гопеша. Лева колона Моравске дивизије II позива водила је борбу до ноћи. I пеш. пук заноћио је на горе поменутих положајима. Извршивши утврђивање десног крила мени додељеног положаја, и пошто сам поставио из једног батаљона потребан део трупа за обезбеђење и мотрење на долину Шемнице, пук сам убиваковао у шуми, где је прошле ноћи био заноћио I пук, нешто мало северо-западно од села Дрвеника. I пеш. пук I позива дошао је у везу са трупама Моравске дивизије II позива, чија је лева колона у току 2 новембра стигла на висину између села Стражева и Облакова.

И ако је ноћ на овој висини била осетно хладна, лако се провела, јер је дрва било у изобиљу а ватре су биле zgodно заклоњене по шуми.

Са командантом I пука I позива, потпуковником Душаном Туфегџићем споразумео сам се и решио, да сутра 3 новембра попомогнемо леву колону Моравске дивизије II позива, ако за то наступи потреба.

3 новембра после 6 сати изјутра, отпоче артиљериска и пешачка ватра код Моравске дивизије II позива.

У духу намере и споразума са командантом I пука I позива потпуковником Туфегџићем, да попомогнемо рад Моравске дивизије II позива, кренуо сам пук око 6 сати и 3/4 изјутра, да заузмем место I пука, а овде да се крене у десно, како би могао потпомоћи л.в. крило Моравске дивизије II позива. Одмах сам са I батаљоном III пука

заменio батаљон из I пука на коту 1200, како би се овај прикушио за покрет.

Када сам заједно са командантом I пука вршио ово померање (пре 9 сати изјутра), стиже наређење команданта I Армије, команданту Моравске дивизије I позива, преко команданта Моравске дивизије I позива, упућено преко мене, чија је садржина гласила:

„Да данас све дивизије остану на заузетим положајима, да се добро утврде, извиде наступне правце према непријатељу, распоред снаге и начин утврђивања, како би се осигурао напад кад се нареци.“

Ускоро за овим стигао је из Моравске дивизије II позива, кољички капетан I кл. Иван Докић, кога је командант Моравске дивизије II позива упутио к мени, као команданту десног крила Моравске дивизије I позива, са захтевом, да са нашим трупама ступимо у борбу и да му се пошаље брдска батерија. И без овога захтева команданта Моравске дивизије II позива, пуковника Милована Недића, ја сам вршио покрет трупа десног крила Моравске дивизије I позива, да бих потпомогао борбу левог крила Моравске дивизије II позива. Али наређење команданта I Армије, командантима дивизија, које је командант Моравске дивизије I позива, ђенерал Гојковић, преко мене, отворено доставио, да га примим к знању ради управљања, обуставило је извршење моје намере. Ово наређење прочитао је, у присуству мога ађутанта Милутина Остојића, капетана, и капетана Докића (из Моравске дивизије II позива), потпуковник Душан Туфегџић, командат I пука.

Но ипак, да би огарантовао јачу везу и евентуално помоћ левом крилу Моравске дивизије II позива упућен је један батаљон I пука I позива, на положај сирам' села Лопатинце, да дође у тешњу везу са трупама левог крила Моравске дивизије II позива. У то доба цео пољски артиљеријски пук Моравске дивизије I позива био је на правцу села Берацца. Није ми било познато, да ли је већ и у колико изашао био на положаје, само је брдска батерија била на положају у близини I пука. Саопштио сам капетану Докићу, да извести команданта Моравске дивизије II позива, пуковника Недића, о моме раду и добивеним наређењима, с тим да брдску батерију тражи од команданта Моравске дивизије I позива.

Око 2 сата по подне, поставио сам III пук, нешто

северо-западно од коте 1200, где је пред ноћ убивакован за преноћиште. I пук је својом главнином занеоћио за један километар испред III пука.

Око 3 и по сата по подне, примио сам накнадно у копији наређење команданта Моравске дивизије I позива, које је јутрос упућено и Моравској дивизији II позива из армијског штаба. Оно гласи:

„МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗИВА

О. Бр 174

3-XI-5 сати и 5 мин пре подне

Д. Подне

Команданту десног крила.

Према заповести команданта I Армије О. Бр. 412 од данас, дивизије имају остати данас на заузетим положајима, исте добро утврдити, извидети наступне правце ка непријатељу, његов положај, начин утврђивања и распоред како би се напад, кад се нареди могао успешно извршити.

Команданти крила поступиће по томе и заузете положаје утврдити и извидети непријатеља.

Одржавати везу са суседним јединицама

Да је копија верна оригиналу
тврди мајор Јов. М. Јовановић
3-XI-1912 год.

Командант,
Бенерал,
Ил. М. Гојковић с р.

Да ли је командант Моравске дивизије II позива, за рад 3 новембра, добио наређење из армијског штаба, или су ова закашњавала, или је сам командант радио из сопствених побуда, није ми познато. Али ова дисхармонија у раду могла је бити од осетних последица по ток битолске битке. Нестарање дотичних, да се заповести онима који треба да их благовремено изврше и сигурно уруче, за највећу је осуду. Овакав случај и сам сам искусно у ноћ 3-4 новембра, о чему ће бити речи.

У близини бивака горело је арнаутско село Дрвеник. У њему је било, брашна, сламе и других потреба. Пронађене се црепуље, софре, даске и у логору наста мешање и печење проја и пogaча, јер се из позадине храна тешко догурала.

Око 7 сати у вече у правцу Битоља и даље чујаше се потмула грмљава. Изгледаше као звук тешке артиљерије. Мишљасмо, да наши градски топови „Шнајдер Кане“ бомбардују битолске положаје, или још пре да су се Грци приближавали Битољу. Али од свега тога ништа! У ствари ово је и била грмљава, јер око 9 сати у вече настаде силна олуја са

кишом. Око 10 сати преста ветар, да у 11 сати и 40 минута постане још силнији. Изли се силна киша. После три четврти сата ветар опет престаде, али киша и даље продужи падати.

II

Прикупљеним податцима и личним осматрањем турских положаја пред Битољем, на десној страни реке Шемнице 2 и 3 новембра дошао сам до следећих закључака:

Приступ битољским положајима, који се са линије Облаково — кота 1450 — Црни Врх — Кјеромарица спуштају на север и северо-запад ка Шемници и на исток у долину Црне Реке, отворен је и прегледан. Целокупност турских положаја природно је још ојачана препонама пред собом, које чињаху реке Шемница и Црна Река, а које поред осталог бејаху јако надошле од силне кише ноћу 3-4 новембра. Многобројне косе, које се од Облакова, Црнога Врха и Кјеромарице спуштају у Шемницу истина су испресеци многих јаругама, дубоким и многобројним потоцима, те су косе јако испреламане, али на њима на северној страни има и благих басемака са ословним тачкама, згодним за посудање пешадијом и стављање под јаку пушчану и митраљеску ватру предтерена. Оне су биле начичкане стрелачким рововима и опкопима са којих се тукао прилаз Шемници, а овај је нарочито на великом пространству тучен турском артиљеријом, која је стављала под јаку ватру наше подилажење са Дрвеничких коса, поред села Лопатнице, Лисолаја и Црновока.

Поред природне јачине ових положаја, Турци су имали довољно времена да концентришу све своје снаге код Битоља, да положаје благовремено утврде, поседу и тако их спреме за најјачи отпор. Турска артиљерија на косама код села Гукуречана, Секирана и на осталим положајима добро је пласирана, закључена и утврђена. Она је јако стављала под ватру прилазе нашој пешадији отвореном долином ка Шемници, при прелазу ове и даљем њеном наступању на турске утврђене положаје.

Што је још најнезгодније и од најосетливијег утицаја, пешадија није могла бити потпомогнута при своме најнапорнијем раду нашом артиљеријом, која је (сва пољског и тежег модела, сем најнезнатијег изузетка), због веома тешкога земљишта, које се од Дрвеника спушта преко коте 1230 ка.

селу Црновоку, споро и у малом броју извођена на ове положаје. Па када је наша артиљерија, делимиче и пласирана на ове прве положаје, са којих ће потпомагати наступање и прелаз пешадије преко Шемнице и напад на утврђене и густо поседнуте турске положаје на десној страни Шемнице, није могла имати видних резултата, због недовољног домета.

Тако је једино остајало самој нашој пешадији, да својим грудима све препоне ових природно врло јаким и војнички спремљених положаја, сама савлађује. Када се свему овоме додаду и атмосферске прилике, баш у очи битке — силна киша, која се излила у ноћ 3-4 новембра, од које су јако надошле све реке и бујне планинске речице и потоци, затим повремена, каткад дужа густа магла, која је обавијала главне положаје, онда ће се видети, колико је појачана моћ одбране турских положаја пред Битољем, и под каквим су тешким околностима наше храбре трупе имале да нападају отворено на фронт турских положаја и бију можда најславнију битку у рату од 1912. Али су оне херојском одважношћу и беспримерном издржљивошћу све препоне савладале, сломиле последњи и најжешћи отпор турских концентрисаних снага код Битоља, и битку добиле.

4 новембар 1912 године, око 3 сата изјутра известио ме је командант I батаљона 3 пука, мајор Тихомир Смиљковић да је дошла једна чета из I пука, да заузме место наше прихватнице. Командир те чете казао му је, да наш III пук иде у помоћ Моравској дивизији II позива. Командант батаљона пита ме шта да ради.

Да бих сазнао шта је у ствари, послах одмах свога ордонанса команданту I пука, потпуковнику Душану Туфегџићу, да ме извести, зна ли он што о томе, јер ја, до овога часа, ни од кога нисам примио никакво наређење.

Око 4 сата јутра потпуковник Туфегџић посла ми на прочитање заповест за данас 4 новембра. То је заповест команданта Моравске дивизије I позива О. Бр. 176, коју нисам примио. У њој се вели: III пеш. пук према наређењу О. Бр. 175, (од 3 новембра), још ноћас појачаће Моравску дивизију II позива. И ово наређење нисам ни од кога примио, нити сам до овога тренутка ма шта о томе знао!

Да сам га примио 3 новембра у вече, као што је требало да буде, ја бих још истог вечера пук кренуо у одређеном циљу.

Сазнавши овако посредним путем какав задатак имам, одмах сам, у 4 сата јутра 4 новембра, наредио да се војници спреме за полазак. Ускоро је пук са допунским батаљоном, граничном четом и осталим деловима био готов, и око 5 сати кренуо сам пук низ Дрвеничке косе, наредивши да се 1 батаљон са коте 1200 прикупи и уђе у састав пука на зачељу.

Када сам већ био са челом пука на сплазу са Дрвеничких коса, спрам села Лопатнице, у 7 сати и 55 минута јутра, чу се први турски топ насрам Моравске дивизије II позива. Друмом кичевским спазих да се креће коњички дивизион Моравске дивизије II позива. Послах ордонанса у томе правцу, да се извести где је Штаб команданта Моравске дивизије II позива. Ускоро стиже преда ме коњички капетан М. Жујевић, и рече ми да је Штаб дивизије ту у близини друма, на вису, показујући ми руком, више куће — хана, шта ли. Тамо је и командант дивизије, пуковник Милован Недић. Изађох на вис са мојим ађутантом, капетаном Милутином Остојићем, наредником штабовским значарем Илијом Трифуновићем и ордонансима. Ту на вису, код пласираних топова, био је командант дивизиона потпуковник Љуба Вучићевић, у близини топова бејаше и командант дивизије, пуковник Милован Недић, начелник штаба дивизије потпуковник Емило Белић, и још неколико официра из штаба Моравске дивизије II позива, које писам познавао. У пратњи ађутанта а у присуству ових поменутих официра јавих се команданту дивизије, пуковнику Недићу. Пуковник Недић, кад му приђох рече:

„Ама где си? што не долазите? је ли с тобом и брдска батерија?“

Рекох му на који сам начин, када и какво наређење добио и да брдска батерија није са мном. Он ми онда рече да је послао наређење, да му дође једна брдска батерија из његове десне колоне потпуковника Божидара Јанковића. Затим ми, показујући руком вис над селом Облаковом, рече да на највећем вису стоји II пук II позива потпуковника Душана Васића, а тамо је отишао и III пук II позива потпуковника Милутина Стефановића и да их Турци нападају. „Ти си од потпуковника Васића и Стефановића старији?“ упита ме пуковник Недић. Потврдох му да сам од обојице старији. Потом ми је издао овако усмено наређење, у при-

суству напред поменутих официра: „Са твојим пуком крећи се што брже, па онај највећи вис над Облаковом (селом). Када тамо стигнеш, извести се о ситуацији од потпуковника Душана Васића. Прими команду над свима тамошњим трупама; према ситуацији реши се, изради план за даљи рад и по њему одмах даље ради. Извести ме на што си се решио, ја ћу доћи.“ При поласку ми још показа куда уз Облаковске косе да водим пук. Рече ми да ће ми одмах на Облаково упутити брдску батерију а можда и две батерије.

Кад сам се јавио команданту Моравске дивизије II позива, било је неколико минута прошло 8 сати јутра. У разговору и примању заповести од њега, пробавио сам око 20 минута, затим сам се одмах кренуо на извршење добијеног наређења.

При поласку здравих се са свима официрима и мојим другом потпуковником Љубом Вучићевићем, са којим сам, две године раније, прослужио у Књажевачком гарнизону.

За кратко време, док сам се бавио у штабу Моравске дивизије II позива, поврх Облаковских коса, куда ми рече пуковник Недић да крећем своје трупе, распрекавали су се турски правнели пребацујући преко Облаковских планина. Гледајући то Љуба ми на расстанку рече:

„Причази и води људе под заклоном коса, да не билудугнули и пре но што ступе у борбу.“

„Не бриви, Љубо, није првина. Ово подесћа на књажевачке висове и гудуре.“

„Каква срећа, да пред Битољем примењујемо оно што изводисмо по Тресибоби и Аншини код планина Књажевац!“

Са мојим пуковским штабом, на челу трупа свих се низ косу ка реци Шемница, југоистовно од села Црпевце. Овде сам изабрао врло zgodно место за прелаз преко Шемнице. Ма да је турска артиљерија, са малим размацима непрестано дејствовала са правца од села Кукуречина и са подоваја северо-западно од овога села, она ми није могла причинити никакве штете. Зрна су се њихова распрекавала и сувине високо и знатно у лево од места прелаза преко Шемнице.

Од кише, која се у току прошле ноћи 3-4 новембра онако силно палила, Шемница је још више набувала, хуча, доста је брза и мутна. Дубина је то подеса, веде и већа до груди. Овде је имала ширину већу од 30 метара, а нека

отока, која се морала прелазити, нешто је плића и за половину ужа.

Са својим штабом прешао сам Шемницу на коњима. Вода заноси и коње, ако се мало пође низ воду. Вода заноси и војнике. Наредих, да се по 5-6 војника држе чврсто рукама и тако прелазе. Ово се показа корисно, те сам наредио да се овако прелази по десетинама. Ипак, вода поче носити, по што шта од ствари, нарочито обућу онима који су је били скинули. Брзина, којом нашла Шемница заносаше војнике; причинила је, да по неки добије несвестицу и падне у воду, те се тако поче давити. Цео пуковски штаб руководио је и помагао прелаз трупа преко Шемнице. Поред ађутанта капетана Остојића и осталих лица из штаба, нарочито се у томе одликовао наредник штабовски значар пуковског штаба Илија Трифуновић. Требало је пуних 2 сата да пређу Шемницу свих 5 батаљона, комора и сви делови пука.

Када је „гро“ мојих трупа прешао Шемницу, наставио сам кретање. За одржавање реда при прелазу остатка трупа и установа преко Шемнице, наредно сам да дотични команданти батаљона руководе, с тим да командант допунског батаљона III пука I позива, капетан I кл. Миладин Петровић, са својим батаљоном последњи пређе Шемницу и одржава ред, док реку не пређе и остатак пука, профијант комора и остали ситни делови. Потом, да одмах са својим батаљоном и осталим деловима крене за пуком уз Облаковске косе.

Са својим штабом кретао сам се на челу пука. Од реке Шемнице после кратког одстојања настају Облаковске косе, у почетку нешто блаже, али сваким кораком унапред пад је био све јачи. Сви смо сјахали и кренули се пешке. Отежало мокро одело код војника и јака узбрдица уз Облаковске косе оспоравале су кретање.

(Наставак у идућем броју.)

ГЕНЕРАЛ ИВАН С. ПАВЛОВИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

МИЛАН БЕГОВИЋ: „ДУЊА У КОВЧЕГУ“

Најјачи стваралачки таленти тако зване хрватске Модерне на почетку овога столећа, јесу Владимир Видрић, Владимир Назор и Милан Беговић; али можда ниједном није националност тога покрета толико нашкодила колико М. Беговићу. Модерна око „Живота“ (1900 - 01) бијаше природан и користан отпор против разводњеле стереотипне књижевности која се давлаше у вјечно истим патриотским мотивима и тенденцијама. Пристање Модерне хтјели су практично доказати да народна књижевност може бити и без националистичкога садржаја или смјера (што је другдје било одавна ван спора); али удараше у другу крајност, у нарочито избјегавање скоро свега што је народно. Одатле оно њихово обрађивање мотива из Индије, Јудеје, Египта и Хеладе, из митологије и Библије, из Средњег вијека, ренесансе и рококоа, па из Шпаније, Француске, Русије и из свих могућих (више непознатих им, него познатих) средина, књига и прича, само не из своје куће и непосредне околине.

У таквом комешању Милан Беговић из Врлике у уну-трашњој Далмацији постаје Xeres de la Mагаја, пјесник Зое Бокадоро, драматичар старохеленске Мире, италијанске ренесансе, францускога рококоа и Госпође Валевске. „Нити шпањолски гранд, нити врлички бег,“ како рече један сатирички пјесник. Под утицајем моде, а малко и својом кривњом, М. Беговић се изневјерио сам себи, премда је имао у себи доста услова да се развије у народног умјетника, чија би дјела била израз наше средине, разумљива свим Хрватима и Србима.

Овај приговор се односи само на садржај његових раничих радова, а не на облик. Нека, као на примјер „Стана Биучићева“, „Чичак“ и „Живот за цара“, проста су и од тога приговора. До сада се М. Беговић испољио као лирик, који је обликом својих пјесама добро дјеловао на млађе; као спретан драматичар; те донекле као приповједач и критичар; а сада се са *Дуњом у ковчегу* испољио као романсиер; шта више народни романсиер.

„Дуња у ковчегу“ је слика маловарошкога живота из плодне простране далматинске Загоре. У троуглу између

Книва, Дрниша и Сиња, на видику Динарских планина, уздуж ријеке Цетине, прострла се лијепа плодна земља. То је завичај Ивана Мештровића, Динка Шимуновића, Мирка Королије и Милана Беговића. То је крај Ђипикових „Паука“. Ту се налази Врлика, Беговићево родно мјесто, „мало неписмено гнијездо“, гдје се људи вишега и немирнога духа нелако осјећају „међу лихварима и политичарима, карташима и правдацијама.“ (Страна 109).

Роман се догађа у том мјесту и у Бечу, те завршује у Кварнерској Ријечи и Опатији. Протагонист, како каже његова вјереница Бечкиња, „нема савјести, ни хртенице, ни воље“, јер је „сав направљен од немира, утиска и штимунга“. Све је то у њему „неповезано и растркано“, због чега нестално лети од женске до женске, осваја их и унесрећује, а не уређава себе. Мати му на самрги каже да је то зато што га она није могла сама дојити, као осталу му браћу, те за го он вјечно бјежи од свога мјеста и оцинске куће, увијек у неком лудом немиру, незадовољству и још луђој неодлучности.

Протагонистичка је безазлена врличка девојка, која је од своје десете године волила тога младића, доста старијега од ње, да на крају постане жена неког банковног чиновника у кварнерској Ријечи, јер се у њиховој петинској крајини „мало пита за оно што женске осјећају и воле“ (стр. 64). — Роман може да по свом садржају изгледа намјерно пикантан, али може да изгледа и моралистичан, по чем се види да је рађен са строго књижевнога гледишта. Моралистичан и поучан може да изгледа зато јер јасно износи што женска није, када пође за некога против воље; а што би могла бити у обратном случају. Протагонистичка постаје пуким случајем, само за два сата, невјерна жена свог законитог мужа; али кроз то кратко вријеме умре јој од дифтеритиса болесна јединица, и касни повратак откри мужу све. Она не крије, нити жали, јер је у она два сата дочекала оно што је чекала дванаест година.

Како се види овај извнимни случај необичније женске људи и непрорачунане љубави не представља просјечни обични тип наше жене; али није му ни туђ, јер су на југу могуће такве необуздане страсти.

С друге стране, „Дуња у ковчегу“ може да послужи као вјеран докуменат нашега живота и једног нашег краја са својим описима локалних прилика. То је мала варош са једном једином каваном и политичком читаоницом, гдје се домаћи „угледни људи“ разговарају, читају новине, картају и свађају. Од њихових свађа и несвађа зависи сав ток мјеснога живота, јер свађа прелази на њихове жене, дјecu и осталу својту, те на све њихове присташе.

Милан Беговић је са овим својим првим романом из живота свог родног краја успјешно проширио подручје свог књижевно-умјетничког рада. На више страница, особито у

описима природе, препознаје се познати лирик из „Врела“ и извјежбани драматичар, који и у роман уноси драматске преокрете и напетости. Од много типова, који су оцртани до краја, поред два главна, најбоље су представљени протагонистова мати, добра, радишна трговчева жена; њезин до старости љубоморни муж, карташ изјезица-сладокусан, те каванар Јаков. (Изгледа да је ова кавана мјесто радње „Стане Биучићеве“.) Добро је а са доста хумора и извијет амбијенат те каване и друштва „Слоге“. Поред других добрих страна, „Дуња“ има и ту да је писана у кратко, а да не оскудијева на јасноћи. Само језична страна могла је да буде још боља. Како Г. Милан Беговић позна више крајева наше земље, требао би да настави рад на роману, у тој грани може да се најбоље испољи као познавалац свога свијета и народни умјетник.

АРСЕН ВЕНЦЕЛИ П. С.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Гласник Географског Друштва (Bulletin de la Société de Géographie de Belgrade), свеска 5. 324. ст. Државна Штампарија Краљ. С. Х. С., Београд 1921. — Цена 30 динара

Географско Друштво са оснивачем и председником професором Др. Јованом Цвијићем издало је почетком августа пету свеску свога *Гласника*. Друштво постоји од 1910 год. и до рата је издало већ четири свеске свога Гласника, чиме је стекло себи леп глас и неподељена мишљења не само код нас већ и на страни.

Ова пета, поратна свеска Гласника требала је члановима Г. Д. и осталим својим читаоцима да накнади оно што су они у току рата, од 1914. год. па до данас изгубили. Управа Друштва и сарадници учинили су те је ово постигнуто. Богатством материјала, одличном техничком опремом, са 21 штампаним табаком велике осмине, са великим бројем карата, фотографија и скица муниципно израђених, Географско Друштво је овом свеском занета пружило својим читаоцима изврстан материјал из области Географије и средних јој наука, и показало да баш никако и ничим не изостаје иза сличних установа на страни.

У првом делу ове свеске налазимо имена признатих научних радника: професора *Цвијића* („Границе и склон наше земље“ „Конформни и инверсни релјеф...“); *Ласкарева*, проф. одеског универзитета („О геоморфологији руске низије“); *Тих. Ђорђевића* („Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша“); *Ј. Ерделјановића* („Неке црте у формирању

племена код Динарских Срба“); *П. Вујевића* („Поглед на постанак, везе, значај и задатак климатологије“); *Ј. Данеша* („Пећине у кањону Праче и околних Гласничког Поља“); *Б. Милојевића* („Пештер и Сјеница“); *Горјановића* („Morfološke i hidrografske prilike Srijemskog lisa“) и др. Поред ове оригиналне грађе и проматрања, даље стране испуњене су одељцима из *Терминологије* и *Статистике*. На више од двадесет листова у „Прегледу Географске литературе“ реферати су стручњака: проф. Цвијића, Сиџ-а, К. Oestereich-а, М. Philipson-а. Ердељановића на најновија и најпризнатија дела из области Географије и Етнографије Балканског Полуострва. Засебне одељке чине *Библиографија* наших и страних дела, карата и часописа штампаних од 1914—1916 год., и *Некролози* бивших чланова Г. Д. и сарадника Гласника, погинулих и помрлих у току рата. На крају, Управа Географског Друштва подноси извештај о своме досадањем раду.

Овај преглед довољан је да нам покаже да ова свеска није само од великог интереса за стручњаке, који ће у њој наћи пуно нових и корисних ствари, већ исто тако и за све оне који се интересују нашом државом и нашим народом.

Географско Друштво, које у тишини али енергично и експанзивно ради већ више од десет година, овом свеском је збиља показало да се и код нас, без обзира на све препреке и тешкоће ратне и поратне, може да ради и напредује. Заслуга припада Управи тога друштва, уредницима и сарадницима Гласника.

Б. Д.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ИЗЛОЖБА Г. Г. БОР СТЕВАНОВИЋА И ДРАГ. АРАМБАШИЋА.

Писати у нас о неком уметнику, или уметности уопште, веома је тешко. Не зато што не бисмо имали неколико одличних уметничких личности, или што не би имало шта да се каже начелно о уметности, но зато што у нас, све до данас, уметничке прилике нису какве би требало да буду, што у нас, све до данас, нема још уметничког живота, то јест кооперације, или тачније, циркулације између уметника и публике.

Томе је крива, ако тако могу рећи, „безфизиономичност“ наше државе и нашега друштва; ни једно ни друго још није добило своју одређену, заобљену, изразиту физиономију. Држава се показала неспособна да интелектуалне и уметничке енергије искористи као носиоце своје државне и националне Етике. Друштво, које се, поред сеоског становништва, састоји још из малог грађанства, дакле, у смислу прилика на

Западу, стоји још на самом почетку почетка, живи само за најпримитивније потребе, и није подобно за „проживљавање“ једног више схваћеног живота. Ни држава ни друштво још и не назиру какву би корист могли извући од својих интелектуалаца, књижевника, уметника, и научника; и то не само идеалну, но баш реалну. Данашња Грчка је за последњих сто година много пута проишла политички боље но што се могло очекивати; и за те политичке користи она има да захвали својим филозофима, песницима и уметницима Старог века, који су живели двадесет и пет векова пре својих данашњих потомака. Јер та добра су једина која трају увек.

Даје се замислити судбина која је, у околностима како што су наше, пала у део једној, дубоким идеализмом заданутој фаланги, писцима, песницима, уметницима подједнако. Њихова је судбина могла бити само мучеништво; њихов живот је морао потонути у безбојној, замршеној, скомрачној свакидашњини. Ма колики да је етички значај тога нараштаја, уметнички резултати њихова рада јако су, и *морали* су бити јако окрњени, горе наведеним узрочним чињеницама.

Но пошто је то речено, и наглашено како заслужује да се нагласи, мора се додати да горе поменута, свако поштовања достојна воља за пожртвовањем не може послужити као ублажавајућа околност кад је у питању оцена уметничких вредности.

Да би неко могао бити прави уметник, он мора имати своју властиту уметничку физиономију; он треба да има своје створено особено схватање света и да за то своје схватање света створи еквивалентну уметничку дикцију.

Ако кроз такве наочаре посматрамо ову изложбу, она онда не значи један велики „плус“.

Ваља одмах утврдити да Г. Б. Стевановић има неоспорно спонтаног сликарског расположења. Али, и ма колико оно спонтано било, он није у стању да сопственим моћима погенцира своја осећања. Он није у стању да се уздигне до облика једне *више* уметничке креације.

Он је дуго времена стојао под утицајем у борби и пустињи преминулог Косте Милићевића. Да, али је незгодно што Коста Милићевић није имао ничега сем свога сликарског темперамента; његове могућности развијања нису стигле до висине једне савршене уметничке дикције. Његов језик је несигуран и неспособан - да се послужим музичким изразом за оркестрацију. С тим неизграђеним језиком било је немогућно ући у успешну борбу.

То је осећао и Бора Стевановић. У својим новијим сликама, он је покушао да буде простији, синтетичнији, да створи себи стил.

Али се његова недовољна ерудиција и одсуство више уметничке креативности јасно назирју и ту.

Све то ипак не искључује да смо од њега добили неколико успешних слика. Један аутопортре, неколико пеизажа, и једна загасито интонирана мртва природа, обећавају много.

Арамбашкићева пластика је, отворено речено, непластичност. Његове, често сасвим лепе замисли као на пример девојка са разбијеним крчагом, постају баналне због одсуства акцентуације. Његова велика композиција је неорганска. Акт је једва немогућна литерарна поза. Архитектура, акт, и натуралистички голубови, стварају једну невероватну дисонанцију. Све то међутим, као и горе, не искључује многе детаљне лепоте моделације.

На његовим радовима, осећа се неоспорна ерудиција, али та ерудиција је школска. — Пензум је одличан, али је само пензум. —

Свакако би било желети да имамо још неколико таквих пристојно образованих уметника као он, макар само зато што би тада била одмах уочљивија права величина неколиких наших визионарних уметника.

ПЕТАР ДОРБОВИЋ

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ПРОЛЕТЕРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА —
АРБАНСКО ПИТАЊЕ.

Рат је изазвао кризу у свету. Све државе, и побеђене и и бедноци, боре се за реконструкцију земље. У томе је веза између њих, и ту је основа за њихову сурадњу, и ако се налазе још у непријатељству. Због тога мора постојати између данашње Русије, совјетске, и капиталистичке Европе, уговора. Сваки мора по нешто да попусти. Никад политика није била тако чисто економске потребе као данас. Цео политички живот се своди на тражњу хране, горива, сировина, фабрика. Иза Версаља је постепено нестајала политичка структура саграђена на економским снагама. Чак и национализам до јуче подјармљених народа је у ствари играчка светских интереса, капиталистичких интереса.

Версаљски Мир је уредио стратегијске интересе европских сила; али чим је то свршено петицале су се економске потребе. Између Енглеске и Француске нема слоге у политици зато што је Енглеска оставила стратегијске обзире и Немачку узела с економскога гледишта. Енглеска је желела да је очува јаку, а Француска, из страха од будуће немачке инвазије, све је чинила да уинити или раскомада Немачку; непрекидно жртвујући опште интересе реконструкције.

Нафта и угљен, то су две главне силе, више него и сама жита, што господаре данашњом дипломацијом. Победом Велике Силе нису добиле сировине које су тражиле. Због тога се данас бије овај бој за удруживање и савезе. Због тога неке Силе данас већ не забрањују унос капитала у Русију, због тога оне праве са њом уговоре трговачке; не могу без сировина. И како је совјетска Русија, непомирљиви противник капитала, неисцрпна у сировинама, она је призната од стране Сила као конституисана држава.

Данашња Русија има само једну спољну политику: да са свима државама сурађује на економскоме пољу. Зато је њој потребан мир, зато она чини уступке.

Данашњи руско-енглески односи су најзначајнији; Енглези су, управо Лојд Џорџ, најбоље схватили од каква је велика значаја за енглеско капиталистичко друштво, трговачки уговор са Московском Републиком. Ниједан од капиталистичких државника није тако добро уочио значај економске светске узајамности у данашњој светској кризи, ни ти неизбежну потребу за сурађивање између капиталистичких и комунистичких држава, као Лојд Џорџ. Он се пада да ће изменити на тај начин и природу данашње револуције болшевичке, и Совјет Московски се не вара ни мало какве су намере његове. Руско-енглески уговор о трговини је само полазна тачка, а добри односи с Енглеском траже дуге напоре и неустојо. Енглеска због својих поседа у Индији мора чувати своје обавезе, а пролетерска совјетска дипломатија опет бдећи над Енглеском.

Француска има неку сасвим одвојену политику. И, да се владе Лондонска и Париска нису бодале већег зла, оне би се већ одавно разиле. Њихово политичко становиште, њихови економски методи дијаметрално се разликују; у питању Немачке и Пољске не слажу се баш никако, ништа није боље ни са њиховом политиком према Аустрији, у Маџарској, у Турској, у Малој Азији. А политика руска вечити је двобој између њих. Француска мрзи из дубине душе Совјетску републику зато што се ова 1917 одрекла свих дугова старе Русије; до тога догађаја Француска је била према њој у јавно, после тога и данас она диже цео свет противу Москве. Страх од обновљене и јаке Немачке небесно увлечи ову земљу у чисто милитаристички систем; она напустила своје животне интересе, економске и индустријске; она тражи од Немачке једну продуктивну залогу, контролу над гвожђем и угљеном у Рурској долини. У Шлеској Французи намеравају да преко Пољака узму у своје руке шлеске угљене руднике. У Малој Азији Француска хоће од Турске да створи своју колонију и да од ње присвоји најбољи део Анадолије. Она помаже Украјинску Републику, а Петлурга и остали Украјинци око њега праве сплетке и завере за обнову једне аустро-украјинске

монархије на челу са каквим аустријским надвојводом. Сва пада Француске је у против-револуцији у Русији, и њен цео рад у Русији развија се у томе духу.

Италијанска политика је била покретна као живи песак; много обећања и ватрених изјава. Докле су 1918 уверавали Совјетску Русију о својим наклоностима и пријатељству, дотле су њени војници убијали руске војнике где су стигли. Нити је тражио да се дигне блокада са Русије, али је у исто време говорио да је немоћан без Енглеске и Француске. Влада италијанска даје пријатељске изјаве, али шаље аероплане у помоћ Пољацима противу руске војске. Протле године слала је Русија жито у Италију; и обновљени дипломатски односи. Али, Италија се показала неискрена и нема изгледа да се Совјетска Русија и Италија могу икад споразумети, и ако Русија води преговоре са њом за трговачки уговор.

Уједињене Америчке Државе су се под утицајем Француске окренуле противу Русије, и ако је код њих преовлађивао други дух. Французи су сугерирали своје начело за Совјетску Русију: „прво да врати све што је приватна својина, па онда обнова трговачких веза“; Американци ни данас не могу да изиђу из тога.

У Јапану влада војничка клика; освајачка политика Јапана и њени претни осећају се у целој Источној Сибири. Идеја је њихова учврстити свој положај ту, доћи у везу са Кином, а преко ове на Индијске пијаце. Сваки покушај да се постигне какав споразум између Токија и Москве пропада, јер после Порт-Артура, окупације Владивостока, јасно је шта хоће Јапан.

Немачка није још способна да ради нешто на своју руку: њена данашња политика је пасивна; она се данас брави како уме и како може. Данашња Русија треба да ступи у што тежње трговачке везе са њом.

Чешка је држава са којом ће Совјетска Република да уговори трговачке везе. Ова држава, после једне обичне декларације у децембру 1919 године да неће ратовати противу Московске владе, откад су изашли социјалисти из владе чешке, нешто се показује хладнија према Русији.

Пољска, Литва, Естонија, Летонија су у миру са Русијом и то је у њиховом највећем интересу. Данашња руска република је противу завојевачке политике и милитаристичкога режима, те пријатељ мирнога развоја ових држава као и Финске која ствара присне трговачке везе са Русијом.

Холандска ћути, а с Данском почињу разговори о трговини. Норвешка је велики формалиста, а Шведска опет држи на одстојању руске делегате, а Скандинавска Лига има привредних интереса да буде добро са Русијом.

Природни пријатељи Русије налазе се у Азији. То су Турска, Персија, Афганистан; народи у тим државама, као и

у републикама Киви и Бухари, нису комунисти, али Турци се почињу препорађати и у Совјетској Русији гледати правога пријатеља. Они бране данас своје огњиште од великих финансијера—освајача, те се природно ослањају на Русију. У Персији Московска република води једну несебичну политику, политику немешања у њене унутрашње послове. И ту, као и у Афганистану, као и у Кини, која се преображава, Совјетска република тражи само пријатељство засновано на заједничким економским интересима.

Ово је најкраћим потезима спољна политика пролетерске Русије, коју она изводи са свима западним и источним средствима, дипломатским средствима, и азијатским путевима.

У Женеви и у Паризу још се није решило шта ће бити с Арбанијом. Италија се јавља са својим претенсијама у њој. Политика коју је водило Совино у томе погледу, води се и под Бономијем. Једно саопштење са Конференције Амбасадора у Паризу има ове три тачке: 1) Независност и територијална целокупност Арбаније представљају један велики међународни интерес, а Италија има сав интерес да се то очува; 2) На случај да се како у погледу стратегијскоме тако и у погледу економскоме не би могла очувати независност и територијална целокупност, Лига Народа је позвана да овласти Италију да их очува; 3) Ако опет Лига Народа не предузме у томе погледу никакве мере, онда ће Силе саме узети ту њену улогу и решити ствар на основу ова два начела. Овакве намере Конференције Амбасадора су дошле после дужих разговора и преговора између римскога и лондонскога кабинета. Француска влада је дала пристанак на све што ова два кабинета одлуче у погледу Арбаније. У току овога месеца ова три кабинета одлучиће хоће ли очувати начело које је било девиза у потоњем рату, или ће преовладати начело посебних интереса. Цео досадашњи рад и држање Италије у томе питању показује да је она верна политици својој из доба Тројнога Савеза: Арбанија долази у сферу талијанских интереса. И зато је тешко очекивати да ће и наша држава добити оно што је за њу тако потребно, добру и сигурну границу према Арбанији. Из саопштења која је давао наш делегат и специјалист за Скадарска питања, из ове наше ужурбаности на граници Арбаније и у Паризу, из саопштења које дају званични италијански представници, све је јасније да ће тако бити.

Лига Народа на једној од својих последњих седница решила је да се у Арбанију пошаље једна комисија од три члана Лиге Народа, да извиди ствари ради којих су пред Лигу Народа изнашане неке тужбе и са наше и са арбанске стране. На предлог талијанскога делегата, промењена је ова одлука да то буде одмах; комисија састављена од три члана неутралних држава, поћи ће тамо тек пошто се донесе одлука о независности и границама Арбаније у Паризу. Лига Народа је

примила и потификацију Марка Ђонија о повоскованој миритетској републици, с тим да је узме у претрес са врло мало изгледа на повољно решење. Арбанска држава са владом у Тирани посвећена је не неки начин као једина легална држава Арбанаса.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Септембар 29, 1921. Проглашење републике у Западној Маџарској против решења Конференције Амбасадора.

Октобар 5. Закључење Седнице Лиге Народа у Женеви.

Октобар 6. Закључење Споразум између Немачке и Француске о ратној штети у природи.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПРЕД САСТАНАК СКУПШТИНЕ

Приближује се дан Скупштинског састанка. Он би требао да доведе Краља у земљу ради полагања заклетве, и Хрватски блок у Скупштину ради обарања Владе. Млади Краљ ће примити оставку коју му, по старом обичају, мора поднети стара Влада и поверити састав нове — коме? Несумњиво Г. Ник. П. Пашићу, ако се данашња коалиција одржи, Г. Стој. М. Протићу, ако се ова распадне. Ако се коалиција одржи, Народна Скупштина прелази на редован законодаван рад, у првом реду на израду закона о подели земље на области, а ако се распадне, приступиће се ревизији Устава која утврђује области, за Устав који утврђује покрајине.

Одржање или распад коалиције у рукама је Радикалне странке, не Демократске. Прва може бирати, друга не. Прва може бирати између Демократске странке и Хрватског блока; друга избора нема: она је упућена на Радикалну странку. И зато, у преговорима који се у овом тренутку воде између радикала и демократа, јачи положај имају радикали. И тако Г. Стој. М. Протић, одвајајући се од Радикалне странке, чини јој ипак услугу, и напштајући Г. Ник. П. Пашића у странци, чини га јачим у коалицији.

Опасност коалицији не прети толико од начелних разлога којима Г. Протић правда своју акцију, колико од ужих партијских интереса који несумњиво за њу говоре. Један пример. Од како су на влади, радикали и демократи готово се стално погађају и о — пропорцији чиновника радикала и демократа. У коалицији са Хрватским блоком, ово би погађање отишло: Радикална странка имала би пуно слободу у Србији и овим крајевима где се распростира на супротив другим српским странкама. Хрватски блок у Хрватској и овим крајевима где се он распростира на супротив осталим хрватским странкама. Те се територије не секу, на се према томе не секу ни партијски интереси Радикалне странке и странака Хрватскога блока. Партијски, оне би могле владати свима у својим

границама и владати „несмано.“ потпуно у Хрватској, нешто мање у Србији. И да одоли Г. Стој. М. Протићу. Радикална странка има прво да одоли овом приличном партијском искушењу.

Распад коалиције, ма из којих узрока, приближио би Радикалну странку Хрватскоме блоку и приближио у тој мери да би њихова заједничка влада била готово извесна. Који би био програм ове нове коалиције? Програм радикално-демократске коалиције, оно што их спаја и још држи у заједници, то је Устав и њихово схватање, докле оно буде трајало, да се он одржи и добије своју пуну примену, нарочито примену у овом свом делу који говори о областима. Програм нове коалиције, према томе, не би могао бити овај Устав и његова примена, бар не у овом његовом делу који говори о областима. Ово би значило да би Радикална странка имала да прихвати ревизију Устава, бар његову делимичну ревизију, ревизију онога дела који говори о областима. Програм нове коалиције био би, дакле, у главном негативан, опозиција Видовданском Уставу, бар једном његовом делу. Тај би програм био недовољан да се дође на владу, распусти Скупштина и распишу нови избори за ревизију Устава. Да се распусти Скупштина и распишу нови избори за ревизију Устава, потребно је изнети, не само оно што се жели изменити у данашњем Уставу, него и саму измену. То би био позитиван програм ове нове коалиције. Без њега се не би могло бити, а он, међутим, још не постоји. Да ли би те измене биле оне које се садрже у нацрту Устава Г. Протића? Или оне у нацрту Устава Народног Клуба? Или Г. Радића? Који је од ова три нацрта претечао, шта је заједничко њихово међу њима? Покрајине Г. Протић разуме на један начин, Народни Клуб на други, Г. Радић на трећи. — у колико Г. Радић уопште мисли о осталим покрајинама, јер је досад мислио само на ужу Хрватску покрајину. Јесу ли остале покрајине у његовим границама, или су сужене, или проширене? И који је компетенција ових покрајина? До које мере уопште иде децентрализација, и у којој је мери сачуван централizam?

Пре него што би се могло приступити Г. Протићу и Хрватском блоку потребно је знати, отворено знати, ваљано се програму приступити. То у овом тренутку не зна ни Радикална странка ни народ, а Радикална странка се не налази у коалицију, народ на изборе. Ниједна ових дана почиње изгледати *Радикал* Г. Протића. Он ће, можда, рећи ствари које нису још речене и објаснити друге које нису објашњене. Али, ако и он остане у овим неким неодређеним стима у којима се и данас налази Хрватскога блока, радикално-демократска коалиција остаће у бољем положају, и моћи ће се одржати.

БЕЛЕШКЕ.

Гетеов „Фауст“, књижевна студија од д-ра Милоша Трифунаца, професора београдског универзитета. — Прошле године добили смо српски превод Гетеовог *Фауста*; ове године добили смо једну књижевну студију о томе великом песничком делу. Писац њен, проф. др. Милош Трифунац писао је и раније о Гетеу (*Жена у Гетеовој поезији*; *Гетеов „Егмонт“*; *О „Вертеру“ Лизе К. Лазаревића*). Специјално о *Фаусту* држао је низ предавања на београдском универзитету, из којих је поникла нова студија. Г. Трифунац, после једног општег погледа на *Фауста*, описује историјског Фауста, који је живео првих деценија шеснаестог века у Немачкој; излаже легенду која се створила око те историјске личности, и прегледа све књижевне обраде те легенде које су претходиле Гетеовој. Овај „уводни део“, како га је Г. Трифунац назвао, од већег интереса за стручњака него за обичног читаоца, испао је може бити одвећ дуг (он обухвата скоро трећину књиге), јамачно стога што је Г. Трифунац желео изнети неке своје самосталне погледе о Фаустовој легенди. Онај део који је посвећен специјално Гетеовом *Фаусту*, има три одељка: у првом се излаже садржина тога пева, на начин прегледан и занимљив; његова основна мисао и унутрашње јединство истакнути су врло јасно. У другом одељку даје се оцена *Фауста* као уметничког дела; објашњује његов склоп и упоређује обраду првога *Фауста* с обрадом другога *Фауста*, и противставља интензивни живот првога *Фауста* хладном и укоченом символизму другог *Фауста*. Овај одељак требао је бити дужи; Гете је истовремено велики моралист и велики песник. Тачност опажања моралиста и виртуозност песника може се показати само на већем броју примера и посредством детаљније анализе; што овом другом одељку недостаје, то су баш примери и анализе. У трећем одељку *Фауст* се доводи у везу са Гетеовом личношћу и излаже како у *Фаусту* има врло много Гетеових доживљаја и особина. — и како је то дело у великој мери историја једне душе. Г. Трифунац дао нам је без сумње изврсну књижевну студију, рађену строго научно, али ипак зато необично занимљиву, захваљујући стилу Г. Трифунца, који са своје правилности, јасноће и тачности заслужује нарочитог помена у ово време брзог и алкавог писања. Пошто је *Фауст* преведен на српски, оваква једна студија била је неопходно потребна, јер *Фауст* спада у највиша и најтежа дела светске књижевности, која се не могу разумети без објашњења и тумачења.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА. Књига IV, Број 5. — 1 Новембар, 1921.

РЕСИМИЋ ДОБОШАР.

Маршовало се или крвавило и зато рапорт за дуго није вршен, а то се уписивало у добре стране рата. Све до једнога јутра кад освану снег на заузетој некој турској вароши и кад пуковски дежурни, сав узрујан, дозвољава батаљонске и саопшти: да ће командант тачно у подне одржати рапорт код штаба пука, испред уђумата.

Пред само подне, у дворишту велике зграде, десетак озеблних војника, у двоврсном строју, са снегом на брковима и обрвама, зарумењени и узнемирени, нестрпљиво су очекивали команданта, који је у топлој турској соби потписивао пошту.

Најзад појави се командант, висок, намрштен, у тешким ратним чизмама и дугачком постављеном шињелу, на замисљено сиђе низ камене степенице, и приђе узбуђеним људима, који се укочили по жустрој команди, као смрзнути.

На први војник поздравил га одсечно:

— Господине пуковниче, на рапорту сам по заповести команданта другог батаљона, што сам пред скупљеним војницима казао: лако је команданту и официрима што имају коње, али је нама тешко што пешнице гацамо по блату и води, те нам мокре ноге и обућа, а то сам...

Командант, миран, врло замисљен, приђе другом војнику, коме се строго загледа у очи.

— Господине пуковниче, ми смо одузели коња једном бугарашу...

— Ви? А ко сте ви, мајку вам вашу?

Господине пуковниче... ми смо првачега... комора... на рапорту по заповести команданта четвртог баталијона, зато што сам одузео коња једном Бугарину, па сам га продао другом... сељаку.

Аха. аха!

Затим трећи:

Господине пуковниче, на рапорту сам по наредби ађутанта пука, јер нисам извршио наређење старешине ордонанса каплара Камарића.

Командант као присећа се неког важнијег посла, расејано слуша војнике, и онда нервозно прелази на четвртог да би прекратио рапорт.

Четврти промрља нешто, па се збуни.

Јасније, брже говори, не брљави ваздан.

Господине пуковниче на рапорту сам... молим за три дана одсуства... брат ми погинуо код Мерџеза, рођени брат... ми смо телефонисти...

Онда пуцају шамари по озеблим образима тројице првих, и писари штаба беже с радозналим главама иза прозора. Командант шамара левом руком по десном образу, јер му је тако zgodно. Онда застаје мало, са рукама на леђима, и гризе горњу усну, па после десном руком наставља да шамара по левом образу кад бурма зазвекне по зубима или закачи за дугме од парамнице; онда кратко наређује дежурном да предпостављени поднесу оптужне рапорте, а четвртом одговара да нема одсуства. И док изударани војници стоје непомично као крстаче, јако постиђени, са црвеним образима, и ошамућени гледају сваки у свом правцу, он прелази даље.

На реду је пети. Малог раста, чупаве и улепљене косурице на огромној рохавој глави, кратких и кривих ногу, кроз које би се, кад стоји у ставу „мирно“, без муке провукао какав дебелко да се не очеше, толико је пространо *О* што га оне праве, у старом преправљеном копрану са масном, некад црвеном јаком и тесним подофицирским чакширама стално напред раскопчаним и без иједног дугмета, пред командантом је добошар, мутавко Секула Ресимић. Нож му виси о дугачком бандиском виску. Замуцкује и очајно се мучи у говору, кад му се лице грчи, криви, кад страшно запиње, отвара и затвара велика жвалава уста као да зева, испушта с муком, задахом белог лука и с пљувачком која прска,

неколико речи, па се опет загрцне. По некад, али то је ретко, испадне му да изгура целу реченицу без муцања.

На рапорту је због безбројних грешака, као: пљачкао после борбе, провалио добош и у њему држао покрадену пилеж из непријатељских кућа, тукао каплара, задоцнио на маршу, коцкао се, изгубио маљицу и шаторско крило. Његов командир не зна шта ће с њим, пошто је исцрпао све казне своје надлежности.

Он оштро поздравља команданта, па се пагиње унапред мршти се као бајаги позлило му баш тог тренутка, напиње се, пропиње на прсте и трепће.

— Дроњо, шта клањаш? Не мрдај, дроњо!

Он се крути, успија уснама, забације рамена назад, и још се више мршти.

— Зашто си на рапорту, блесане?

И вуче га снажно за уво командант.

— Го... го... гос... подине п... п... пуковниче... а... а... а појма немам.

Као ашов широка и тешка десна командантова шака пљашти по левом, необријаном Ресимићевом образу.

— Деде, сети се, сети, дроњо дроњави!

— М... м... мањ ако није што... што... што сам т... т... тражио превод за му... му... музику. Па понова пљашти ашов и крв све више подилази под широке, подбуле образе, док дежурни чита листу његових грешака.

Битанго, џукело, наказо! Исквари ми пук, наказо! Зашто си на рапорту, маму ти коцкарску? Говори зашто!

П... п... појма... п... п... пуковниче...

И командант, разјарен до беснила, наређује да се добошар веже за дрво и стави под стражу. Само неколико тренутака доцније чврсто је привезан за мишице; али он, нагнут унапред, гологлав, црвен као вампир и унакажен, трза из све снаге да се одреши и дречи на сав глас:

— Ж... ж... ж... живио п... престолонаследник а... а... а... Борђе... Ж... ж... жалосно, браћо, в... везан српски војник. М... м... мајко моја да видиш О... о... о... осветника Ко... Ко... Косова!...

Зна он да није престолонаследник онај коме кличе, али то представља неку врсту бунта, за који му се ништа не сме, и зато у инат и пеуморно наставља:

Ж... ж... живоно п... п... престолонаследник а... а... а... Борђе!

Па се командант појављује на прозору, и наређује да се будала пусти, и прети да ће га лично убити у првој борби, а Ресимић се смешка докле га одвезују, намигује на војнике и сав црвен победнички одлази под свој шатор, узима преда се добош са оном страном што није пробушена, вади излизане карте из масног копорана, плује прсте, чешља карте и дозива војнике што радознано извирују из својих шатора.

— Р... р... радња п... почиње, ајде народе! М... м... мало а... а... ајнца, мало ф... ф... фарбла. В... видесте ли к... како неглам? ... П... плаћање у готову код б... б... банке Ресимић. Н... н... нема вересије, ајде народе!

И војници, обзирући се опрезно према штабу, прилазе му, дреше прљаве кесе и крнетине док он лиже прсте да лакше подели карте, тискају се погурено испод шатора и око добоша, па се кикоћу, цере, дувају у смрзле песнице и сецују, а крунап снег пада те цврче пахуљице по ватрама, алачу оце са џамија, док у даљини потмуло грме тешки топови, и зјапе раскочане чакшире Ресимићеве.

Излази пук из бивака, извлачи се у танку колону, па креће на марш кроз облак прашине и псовки и сунце упекло.

— Ресимићу, еј Ресимићу, друже!

Он застаје и жмирка за коловом.

— Ено оста кујнско казанче врати се, понеси га, Бога ти.

— Ресимићу, бато, подигни ту чутурицу, вере ти, изгуби, видиш, нека џукела.

— Добошар, заборави ми само кочиће од великог шатора!

И док пук, као огромна сура и светлуцава гусеница мили, гурећи се и растежући се прашњавим друмом, он се још вула сам по усмрделом биваку пуном растурене сламе и свакојакних отпадака, и тако увек нешто чепрка маљцом и тражи. Онда товари на леђа једну по једну од заборављених ствари, па накривљене шајкаче за којом су поређане цигарете што вире и с једном у зубима, кривуља тако за пуком и пурња кљакавим погама и подиже праšину више него и сама пуковска сака са боравим у оба ока Цезаром, услуженим артиљерским рудним.

А командант са ађутантом, на коњима, обично стану у страну, поред пута, и пропуштају пук да се увере о дисциплини на маршу. И кад прође и комора и санитар са попом, коме се, кад јаше, виде везене сељачке чарапе, и кад промакну сви дроњци пука, онда наплази Ресимић, па се претвара да не види команданта.

— Ти опет последњи, мајку ти коцкарску?

— З... з... зашто мајку, го... го... го... г.

— Шта го, го, м... м... цукело добошарска. Докле ћеш да штрчиш сам у целом пуку?

— А... а... а нужду сам вршио...

Па корбач пуца по добошу и натовареним стварима, и коморције са зачеља окрећу се бојажљиво и подлачки смеше.

После командант, у галопу, праћен ађутантом и ордонансима, одлази кроз прашину на чело пука...

А чим настуци замор на маршу, онда зашишти командант батаљона:

— Ресимић, дај такт.

Он почиње да се спрема: удешава товар, наменшта добош, попушта кајише да лакше дише и отпетљава маљице. Али то командант не види и понова пишти:

— Шта чекаш свињо! Такт јолпазе!

А он отире прстом зној с чела, отреса га журно поред себе и брише о чакшире па отпочиње по добошу који шобоће:

— Пррр... рапетане, пррр... рапетане...

И уморни војници, после тога, маршују механички, лакше и ведрије...

А тек што се стигло у нови бивак и људи појуре да се сваки б'себи побрине, вичу Ресимића:

— Еј ти, наказо, трчи, придржи коња командиру.

— Квазимодо, види стиже ли комора.

Ресула тркни за воду.

Или:

— Наложити ватру.

Или:

— Носи овај извештај у пук.

Јер и ко би други него Секула. Он, није носи пушку, ни фишеклије, ни ашовче, он је комотан.

Али њега то никад не љути. Он ради и кад га не терају на рад: он је такав, тражи, сам измишља посао кад га нема.

У јеку колеричне заразе, у Велесу, кад је сва дужност санитета била да сахрањује, он драговољно помаже болничарима. Узме дугачку чакљу и обично закачи за тур или за јаку па тако вуче и скупља модре и укочањене војничке лешине, разбацане око станице, поред пруге или на самој прузи и слаже их у дубоке кречане онако раширених руку и очајних погледа као да проклињу. После, за вечером, прича војницима како је цео пук он лично сахрањивао, а они се уклањају од њега да их не зарази.

Тада, као драговољни гробар, Ресула је доживео велику, ретку и необичну част. Нашао се био на станици онога часа кад је кнегиња Долгоруков стигла у Велес да и сама, као проста болничарка, улети у борбу која је косила јуванке батаљоне. Командант места, са одређеним изасланством, чекао је племениту кнегињу на перону пуном умирућих војника. Па кад воз стиже и она лако и грациозно сиђе, командант је поздрави са неколико изабраних речи захвалности, и пружи велики букет пољског цвећа у знак топлих симпатија и благодарности ојађене војске и грађана. Тада кнегиња прими букет, пољуби га својим малим руменим уснама, погледа око себе и кад приметити кривоногог Секулу Ресимића, наслоњеног на чакљу, пружи му га, рекавши:

То теби припада, јуначе, не мени.

Било је то случајно, али чудно и сјајно погођено, и никад више грације и отмености и више неспретности и простоте није било сједињено у дирљивом...

И ето тако све док не отпочне борба, а после добоши иде у комору, а Секула с пушком уз командира.

Редовно, пошто приме задатке, командири појуре сваки у своју чету и командују „Збор“.

Па командир Ресимићеве чете, мрачан и забринут, шета поред чете, лука нервозно корбачем по чизми и редом посматра војнике:

Дедер, јунаци, ко ће драговољно у патролу?

— Ја, гоооосподине к-капетане.

— Па увек ти?

Он гледа у земљу.

Добро. Секула, излази!

А у официјеским патролама, вођ. официјер, с места наређује:

Секула Ресимић напред.

Јер сви знају да ће он први напуштити непријатеља први докучити драгоцене податке и први се вратити на своје место, као и да је патролска служба њему омиљена ствар. А омиљена му је ствар зато што се он из ње никад није вратио празних шака. И зато кад није у патроли „Званично“, он се у њој налазио приватно.

Једанпут је случајно, као оно Рус Шаповалов што је гонећи зеца набасао на лево крило војске Миратове, открио нешто што је значило подвиг велике војничке вредности, откриће чију важност, у осталом, нико из Врховне Команде никад није хтео признати.

Маршовала је дивизија ка Иверку. Предња оделења, која су наступала са осигурањем још од Текерина имала су задатак да се доченају „Поповог Парлога“ пошто пото: да отерају непријатеља ако је тамо, да се утврде ако пре њега стигну.

Ресимић се налазио у приватној патроли т. ј. у плачци, кренуо се раније и пре свих стигао на „Парлог“ где затече попа неког, из оближњег села, како с догледом на очима и попадијом на крилу посматра борбу што се водила на неким даљим положајима око Гучева. После је стигла претходница и утврдила се.

Од вечери до јутра провела је мртва уморна дивизија у најстрожијој приправности, а исте ове ноћи Секула, врљајући по околини плачке ради, откри да се путем с које се стране сву ноћ и грозничаво очекивао непријатељски напад, сербез крећу воловске коморе двеју петих дивизија. А кад то проверише и официрске патроле, па се извештаји послаше где треба, дивизија с места доби ново наређење да се врати одакле је и дошла, после неколико дана узалудних, нечувено заморних маршева.

— Па сутра дан, на маршу, пуше и цакају војници:

— Бре, браћо, да не би Ресуде ми јуче извршиемо јуриш на наше коморе.

— И сви се слатко смеју.

— Ко то каже? интересује се командир чете па се љути:

— Слещи! Кад нешто не знате онда шта дробите?

— Ми смо дошли на „Попов Парлог“, јер смо се бојали пробоја.

На што се сад не бојимо?

— И шта ћемо позади коморе?

— Ајд' ајд', магарци. Шта ви имате да резонирате?!

И тога дана истога, Секула Ресимић, кога колективно оптужише сељанке из Јаребица да је од њих куповао јаја за офицере а није платио, извуче за свако јаје по један шамар иза клемпавог увета, које му се црвенело за дуго после тога и док је као несретник, сав бео од прашине, шапесао кроз крвави смрад лепшина које су грозно баздиле дуж зелених гребена Цера.

Нити га кад год напушта веселост, нити казне има која би могла да поколеба његово лепо расположење. Јер шамар, везивање или затвор. Секула Ресимић сматра за неизбежно војничко следовање исто онако као и пиринач, пасуљ, тајин, кратку кошуљу или шајкачу. Војник, за кога се могло и смело рећи да се у војсци родио и одрастао, он је, боље него ико, познавао смисао и циљ ове важне институције као и оправданост оних драконских мера уобичајених да се употребљују за темељно израђивање војничког духа и дисциплине.

— И ја сам о... оф... официјерско д... дете, знам шта је војска.

А он је био официјерско дете само у толико што је рођен у Ч. одоца Јефрема Ресимића, покојног наредника, штабовског трубача истога онога пука у коме, по мишљењу предпостављених, на његову бруку, а по мишљењу Секулином, на част пука, служи и он — његов син, као добошар прве чете другог, у свима борбама, прослављеног батаљона.

Секула своју мајку није упамтио, а у седмој години сазнаде једнога дана, док се играо, да му је отац, штабовски трубач Јефрем Ресимић, и ако ни часа није боловао, умро на сред калдрме ивањичког сокака, недалеко од ракиџинице „код Ужичанина“, где се бавио увек, пошто би плехани писак своје сјајне трубе, увезане зеленим гајтаном, остављао у преврљеним копоран са крутом и високом јаком од црвене чоје.

И ако је смрт ова за њега значила ослобођење од батина и од сад неограничену, најнунију слободу врљања по свима привлачним местима вароши, он је ипак много плакао за савдуком очевим тога незаборављеног дана, кад је најстарија

трубач, стара гарда, сахрањен са свима војним почастима које су његовом чину и рангу припадале. Али оно чиме је особито био тронут, то су били неизрециво болни звуци посмрног марша, који је јецајући одјекивао и некако нарочито дирљиво цвилно варошким сокацима, извођен од ожаплошћених ученика покојникових са неописаном вољом и без погрешке.

А кад старог наредника земљом затрпаше неки људи, онда стриц Секулин, сељак из околине, узео његову руку сву мокру од суза, па га, целог пута сагнуте главе, одведе својој кући да се о њему стара. И пуну годину дана бринуо се о њему очински кад га, по навршеној седмој години, уписа у основну школу као свога рођеног сина.

Али Секула школу није марио, јер је муцао, и деца му се гадно подсмевала, и напретка никаквог није било. И ако се трудио да не муца, вежбао, напрезао, знојио, све је узалуд било, језик је остао упорно непослушан.

Колико би пута друмом ка школи угледао из далека каквог старијег човека, који му иде у сусрет и кога је хтео поздравити, рећи му добар дан као и остала деца, и прилазећи му гласно изговарао добар дан, добар дан, добар дан, све док старији човек не би наишао према њему. А тада, ох тада, језик би му се наједанпут немилостиво укочио, и он би, ћутећи и утучено, пролазио човека без поздрава.

А кад и на крају друге године никаква успеха није било, позва га стриц на њу рече:

— Ево две године, Секула благо мени, како те слушама да сричеш о-с, н-о-с, ос, нос, а твој чича оста бос због твојих крижуља, таблица и сунђера. Мораш, није вајде, на занат.

И већ сутра дан Секула је био у вароши, и тамо нашао занат за цео живот, који се некако морао отаљати.

Тај занат што га је он изабрао за цео живот, био је у неколико војничког карактера или боље позива, т. ј. у врио тесној вези с војском. То је био бозациски занат. Са прописном дозволом за искључиво право продаје бозе, алве и садепа војсци, његов газда, досељеник из македонског Крушева, с места и оберучке прими Секулу, јер тих дана беше остао без дшегрта, и јер Секула беше на њега оставио повољан утисак. А дужност Секулина, као ученика поменутог заната,

била је веома проста: пратити трупу дотичног гарнизона у свима њеним тактичним кретањима, ићи за њом у стопу: на маневре, у ратну службу, као и на егзерциришта, стрелишта, гађање и купање.

Ето на тај начин и из оних побуда једног ведрога мајског јутра, кад сва деца журају у школе, ступи он у нов живот са својим кривим ногама и новом кантом опточеном жутих месингом, који се сијао као еполете. И од тога дана, увек, раним јутром, кад је време лепо и докле јеси звонке трубе буде из слаткога сна топле, ватрене девојке што скривене иза завеса, у кошуљама спалим са рамена, извирују да виде командире на коњима, тета он позади батаљона, искривљен препуном кантом, задуван, знојав, али ведар и пркосан. А чим батаљон изађе из вароши и пређе у маршеви бојни поредак, он је с главном трупом предходнице, коју прати док се задатак решава, па после чека у ладовини док се јуриш сврши, кад предузима осигурање канте, коју олкорачи да је не би оборили борци, и наплаћује унапред од оних у којима нема поверења, или на чију се војничку част и врлину не може рачунати. И тако с дана на дан, у нераздиојном контакту с војском, он је полако стицао разна војничка знања из тактике, стратегије, фортификације, из ратних вештина; он је знао ратну службу у прсте, и сам се изражавао чисто војничким језиком, са псовкама или без псовки.

Кажу му на пример:

Секула, отиди. Бога ти, до мртве страже нумера 1 и однеси ову лепињу с кајмаком потпоручнику Ђосићу.

А он отпоздрави по војнички:

Р... р... р... разумем.

Оде, и тачно паће љувик, па коме чучи мртва стража нумера 1.

Шли:

— Секула, ти знаш где је левокрилна објавница?

Зна, зна, како не би знао — заграје официри.

— Е, бићеш онде. А чим наиђе командант батаљона, ти нам јани.

Официри, после тога, безбрижно, као у логорској бараци кад нема занимања, играју „санса“ или „рауба“ све док Секула три пут не завречи као јарац, кад они скачу, прилазе војницима које буде и настављају теориско предавање о бочном

нападу, коњичком јуришу на пешадију, кад се командује „у круг“ или тако чему сличном...

А на егзерциришту, по највећој жељи, и кад му се досади да се подсмева регрутима од којих боље ради „вежбање с оружјем и стражарску службу“, он одлази у јаругу код значара и тамо убија гуштере, слуша масне приче, дува у трубу или лупа у добош да одмени значаре, док се сити наславају.

Само ако нема вежбања, или ако су теорни часови те војници мање жедне, он је у вароши.

Обично по ручку, о највећој врућини кад сунце пржи да прокључа мозак, док зује муве зунзаре у прозорима, а врућ ветар гони маце преко празних сокака, и сва паланка спава у знојавим кошуљама; кад небо и брда потамне од јаре, а у баштама са клонулим главама, као обешени људи, блену погурени сунцокрети, он се поводи пустим улицама по усијаној калдрми, обилази целу варош:

— Боза л... л... ледена...

И од клупе до клупе, од хладовине до хладовине, слуша како рчу мајстори на тезгама, у поливеним дућанима, и гледа како се тешко гетају и шичу гуске по врућој калдрми, а у хладу боса и голуждрава деца играју шљака и чаврљају као и врапци под стрејама.

— Па дрема, клима главом и млатара ногама.

— А шегрти, испред дућана, задевају га:

— Еј, Секула, попише ти бозу.

— Секула, дај две чаше за маријаш.

Он полако отвара очи, гледа око себе, трепће и изговара једну једину реч, гадну и непознату ван ове вароши, а на коју се не љути нико, јер се сваки њом служи да другом затвори уста.

— Порав...

— Циде.

— Циминајца.

— Држ'се, држ'се Секула.

Све тако до вечера кад освоји хладовина, и зјане прозори као отворена огромна уста, или промаја лепрња завесе као исплажене језике. Тада се враћа у дућан да поднесе рачун, спреми газдину собу, изриба канту, попуши цигарету, па да се отегне на клупи дућанској...

Па је Секула растао, јачао и после годинама носио по две канте на обрамцима увек са истом дужношћу: да иде за групом: лети с бозом, зими са салепом и алвом. И тако до деветнаесте године кад је постао општински добошар, после једнога конкурса на коме је победио, и остао на тој новој дужности све докле је општински буџет имао могућности да одвојено плаћа свога добошара, лице које ће лупањем прикупити грађанство, и друго, исто тако важно лице које ће, иза последњег енергичног удара маљице, том сакупљеном грађанству прочитати јасну и, с позивом на односне прописе законске, строгу општинску наредбу о чишћењу, пред кућама, травуљине и корова „који постоји на срамоту и штету угледа лепенам вароши“ или какву сличну. А кад су се обе дужности, услед буџетске немогућности, сјединиле у једном једином лицу, он је отиштен као неупотребљив у овом случају, пошто је општинска управа ипак предпостављала да задржи оно друго лице што је способно било да чита њене наредбе, и ако није знало да рукује добошом онако мајсторски као Секула.

Тада се Секула понова вратио војсци и постао рабација војничког лиферанта. То је најсрећније доба његовог живота, о коме често прича на маршевима, поред ватре или ноћу на предстражи... Натовари пуне канате паприка, купуса, лука или сена, и крене ноћу клисуром кроз *Јелицу*. Ноћ тиха. По белом, од месечеве светлости и прашине путу, вочићи одмичу сами, кола шкрипе, циче, велики месец залази за дубраву, и брује бандере и Морава шуми, а он, испружен на сену, гледа у небо пуно звезда, удише мирис траве и пева. пева: *О... о... ој Мораво моје село равно, кад си равно што си водоплавно, или Сунце јарко не сијаш једнако...*

Само што је та срећа мало трајала, јер је дошло време да се активно посвети војсци. И баш је требало да одслужи стални кадар и да се поврати свом старом занату, кад насташе мучни, страшни, јаој бескрајни ратови.

(Свршиће се)

ДРАГИША ВАСИЋ.

УРОШЕВА ЖЕНИДБА.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

(Крај.)

ЧИН III

Велики низак трем у лепој резбарији. Предњи део отворен и одатле пукао видик на далеке висове обучене у маглу. Лево у дну су огромна двокрилна врата, која воде у трпезарију за званична дворска весеља. У предњем плану, с леве стране, још једна врата, мања. Десно у дну врата воде у ходник. Десно у првом плану степенице, која воде на спрат. Доцно по подне. Скоро ће ноћ. По трему се врзмају многобројни калуђери, племићи, стара и нова властела, пажеви, даме и др. У једном углу Никола Бућа прича једној групи.

Бућа. Верујте, не видех ништа томе слично.
Рекоше Петрарка да је име њему.
Имао сам част да упознам га лично.
Тај се човек просто разуме у свему.
Зна грчки, латински, законике давне,
У знању се нико с њим борити не сме,
Највештије води послове државне,
Свирач је, а кажу чак пише и песме,
К'о посланик зимус у Млетке се крену.
Дужд је то сматрао као почаст ретку
За државу своју. С тог властелу њену
И племство по крви, знању и иметку
Позва да почасна пратња њему буде.
И док девојке га прате оком смерним
Маркизе му кришом своју љубав нуде.
А он речима је плаћао бисерним.
Кад он збори, тајац влада на све стране.
Слушају га госне и кнежеви седи.
Да, он је посланик земље једва знане,
Ја посланик царски — и он више вреди.

II. племић. (Који је то слушао.)

Ретка почаст. Ретка. Тој завидим слави.

Једна дама. Ничег горег нема. Куга цар је зала.

I. племић. (Који с њом говори.)

Краљицу Француске за дан у гроб стави

И сахрани равно седам кардинала.

И три сина краља од Француске здружи.

И брат Патријархов, бизантски црваши.

- Монахиње многе подлегоше коби,
А живи вашију: „Срећни су мртваци“.
- Бућа* (Првом племићу.)
Како Кантакузен?
- I. племић.* Веле, зло је с њиме.
Примиће монашки чин још ове зиме.
- Лодовико.* (Једној групи.)
А ваш цар је папу изиграо дивно.
- II. племић.* (Првом племићу.)
Не разумем, што је господство вам кивно
- I. племић.* Што? Још гологлавац пита!
- II. племић.* Рад бих знати.
- I. племић.* Јер је дворац препун новодошлог гада.
- II. племић.* (Уврећен.)
Ја сам племић
- I. племић.* Још ће и краљем се звати.
- II. племић.* Што ја да сам гори?
- I. племић.* Нисам за смех сада.
- II. племић.* (Љут.) За мог цара крв се моја реком просу.
- I. племић.* Хвалише! Леп од вас цар наш има донос!
- III. племић.* (Презриво)
Таквог племства свуд је к'о ти, бедни, што су:
Племство које не зна за име и понос!
- II. племић.* Реч мери!
- I. племић.* Шта велиш? Ти још тражиш свађу?
- III. племић.* Говедар!
- II. племић.* У боју глава ми је била.
- I. племић.* Иди о јунаштву лажи „браћу млађу.“
- II. племић.* Шта ми се ти гордиш, ти ленивито гнила?
- III. племић.* (См је се.)
Цар их из милости дигао из праха.
(Свађа је све оштрија. Око њих се купе људи.)
- I. калуђер.* Никад да се „нови“ са „старима“ сложе.
Једни су због других увек пуни страха.
- Бућа.* Па то до побуне чак довести може.
- I. калуђер.* Било би, да цар наш нема руке снажне,
- III. племић.* (Вади мач)
Зар мене да вређа син глупога себра?
- II. племић.* И сам цар је сит вам оданости лажне!
(Вади мач)
- III. племић.* Жутокљунче!

II. илемић. (Полети да се бије Задржавају га)
Пусти да му сместим ребра!

Пусти ме да смрвим торокало гладно.
Ни паре у џепу, а нос небо пара!
(Мегеж.)

Мануело. (Прича неким женама.)
Некакве три жене, вели прича стара
Мучио је ђаво...

IV. калуђер. (Улази и трља руке.)
Бррр... Ала је хладно!

Мануело. Тад свети Доминик са молитвом приђе
Женама што вриште и моле и туже,
И к'о црни мачак сотона изиђе
Из њих и утече уз звонарско уже...

Једна дама. То је чудо право!

Мануело. Но још већих има.

Свети Бенедикт се гадио од жена.
Одједном испаде пред њега из дима
Седам девојака...

(Сви ово њега, зину а он наставља)

Све голих рамена...

II. илемић. (Првом.)

Клипане...

Мануело. (Прича) Одео са себе су свукле...

Једна дама. А светац?

Мануело. Утече крст узевши на се.

Потом су га косом као бичем тукле.

Тад аиђео сиђе да га беде спасе...

Лодовико. (Бући)

И место да панске посланике славне
Дочекамо овде с готовим решењем,
Због неке царева намере ништавне
Враћамо се, а под страшним понижењем...

I. калуђер. (Другом калуђеру)

Од полумесеца што се крадом јавља,

Кажу, цар се боји.

Мануело. (И даље прича) Све то зли су дуси.

II. калуђер. Какав срам за једног цара православа,

Да кћер своју нуди емиру у Бруси!

Лодовико. (Бући и још нећима)

А сад ту срамоту ко да наши јави?

А знајте: царева то је чиста штета.

- I. калуђер.* О боље да целу земљу крв задави,
Но да дочекамо Татарина — зета!
(Трећи и четврти калуђер прелазе у разговору преко позорнице.)
- III. калуђер.* И Сава постаде патријархом! Брука!
- IV. калуђер.* Шта ћеш? Улизице цар високо диже.
- III. калуђер.* Онда нашо Сабор, сав метеж и хука,
Кад цар оног бира, који му је ближе?
- IV. племић.* Ко је достојнији нек се мачем реши!
Ко од нас верније своме цару служи?
- III. калуђер.* Што увлачи странце цар ужасно грешн.
- I. племић.* Старо племство зар да са ритом се здружи?
- IV. племић.* Ми смо новодошли, но верности пуни.
Наша реч је дело, цар нам Богом бива.
Наша срећа лежи у верности круни.
Да. Ми нисмо свилен дроњак који сиви.
- I. калуђер.* Та је распра смешна.
- III. калуђер.* Стид ми образ жари.
Цар нас увек бучно на сабор позива,
А, међутим, он сам увек господари.
- II. калуђер.* (Извирује да види иде ли цар.)
Цара нема, хој, хој... ала ми се зева.
- III. калуђер.* Пита нас за савет, а шта хоће, ради.
- IV. калуђер.* Зове нас на сабор да нам се подсмева?
- III. калуђер.* Или да пов страх нам у срце усади?
- IV. калуђер.* И за законик је тобож било веће.
А све смо чинили оно што он тражи.
- Двородржица.* (Дотрчи.)
Цар иде! Овамо дајте брже свеће.
(Једном пажу.) Иди и нареди „поздрав“ целој стражи.
- I. калуђер.* (Зева)
Где како се гласно чује коњски рзај.
- Бућа.* (Двородржици)
Што си тако тужан?
- Двородржица.* (Махне руком.) Зли су дани моји.
Моја жена... (Пажу који ослушкује)
Иди, куваре убрзај...
(Паж оде)
Зло кад жена почне капу да ти кроји.
Ради шта ти воља: шибај, моли, трзај —
Ништа. Зло кад мрзи, зло кад те се боји.

Знаш, тукох је бичем, јер је била крива,
 Кад, а она ноћас монахињом поста.
 Сад за мене није ни мртва ни жива.

Бућа.

Да се давим, то ми још једино оста.
 (Гледа га подругљиво.)
 Загонетка, ништа друго жена није.
 (Уздржава смех.)

Двородржица. Нека се само врати. Даћу јој сва права.

Нек ме лаже, нек ме и пљује и бије.
 Шта ћу? Кад сам без ње, луда ми је глава.
 (Труба.)

Цар!

(Сви се ускомешају. Жагор па потом тајац. С десне стране са степеница силази царица у пратњи једне дворкиње. Оне обе застану и очекују цара с осталима. Царици се указује почаст клањањем.)

Дворкиња.

Царица данас уморна је.

Царица.

Јесте.

Сањала сам страшне снове ноћи целе.
 Летела сам преко једне црне честе,
 А доле, пода мнош, вране па све беле.
 Потом дође песма неких крокодила,
 Јаук једне жабе...

Дворкиња.

Ух!

Царица.

Па модра река...

Дворкиња.

Против таквих снова треба да се кане
 На око кап чистог Девичиног млека,
 Или капља крви из Христове ране...

Царица.

Где тог има?

Дворкиња.

Тог је у Бизанту било.

Но Латини све то однели су собом.
 И палац Симонов, Гаврилово крило
 И сузу Пречасне над Господњим гробом!
 Разграбише...

Царица.

Страшно ти ме снови плаше.

Урош је залуђен. Цар венчање жели.

Дворкиња.

Љубав лечи уље из свадбене чаше
 Мртвих заручника.

Царица.

Онда иди, прели

Постелу му уљем. У мојој је соби
 Чаша моје снахе и покојног брата.

(Чује се галама.)
 Не... доцкан је...

Један глас. (С поља.) Згодно хитац доби!

Царица. Зло ми је...

(У грм улази читава војска пажева, ловца, трубача, стражара Гужва, метеж. Испред свих жури Сивиша.)

Један од ловаца. Тако се само медвед хвата!

Сивиша. (Клања се) О, царице снахо, лов наш беше богат.

Царица. Сви сте срећно стигли?

Сивиша. Сви! Цар је пун славе.

Њим погођен паде један јелен рогат.

Од њега ће сутра вечеру да справе.

Но опрости, морам ићи. Цар ми рече,

Да лично надгледам чорбе и печење.

За све госте десет овнова се пече,

Јер цар свима спрема...

Царица. Шта?

Сивиша. Изненађење

(Оде нагло лево)

Царица. Ах, мој сан...

И. калуђер. (Једном ловцу) Због неког, веле, новог стања...

Дворкиња. (Тешу Царицу)

Можда неће бити...

И. калуђер. А Бранко ми каже,

Да смо сви позвани због неког венчања.

Царица. (С уздахом)

Опчинила их је...

Двородржица. Лево... десно... страже...

(Сви се размичу. Шпалир стражара. Улазе: Цар, краљ Урсш Вукашин, Деспот Оливер и др... Поред цара су картинерије,, цаконе и др.)

Царица. Срећан лов ти здравим!

Цар. Хвала, госпо. Зборе,

Здравим све с којима данас срећно лових.

Све зовем на гозбу... Нек се песме хоре

У част Патријарха и закона нових.

Госпо, пожуримо. Скуп реч чека нашу...

Краљу... (Урош прилази насмејан.)

Такав сјај ми твог погледа годи.

(Сви полазе лево у дну ка трпезарији.)

Патријарху прву наздравимо чашу.

А потом осталој по реду господи.

(У гужви се сви изгубе лево, одакле се чују трубе, царски поздрав и др. Позорница је за неко време празна, а по том на њу ступају с лева Синиша и Палман.)

Синиша. И рекнеш ли неком о чему се ради,
Онда бежи, старче, испред руке ове...

Палман. Зар да се свађамо мој јуначе млади,
Још због таквих трица, што се женско зове.
(Они су прешли у разговору преко позорнице и пењу се степеницама десно. Из трпезарије излазе Урош, први и други калуђер, и двордржица.)

Урош. Те здравице... блесак... досадно... замара...
А ја бих да сањам. О чему? Не знате...
О нечему што се с пеном разговара
И чији погледи земљу, брда, злате.
Знаш ли то створење створено од звука?

I. калуђер. Боже мој!

Урош. Од песме, од сребрне струне,
Од плавих конаца и мреже паука,
Од раскошног беса месечине пуне,
Од седефа, шкољке и винскога даха,
Златне кише што се низ врх снежни спира,
Од ружиног уља и звезданог праха,
Од мрамора глатка, врх кога се јати
Ред тица и клизи ружичаста пена?
Знаш ли то створење што влада и пати?
Име му је...

Оба калуђера. Чудо!

Двордржица. Загонетка!

Урош. Жена!

Да. Вољена жена.

I. калуђер. Можда.

Двордржица. Имаш право.

Али твоја слика није сасвим тачна.
У њој још постоји даж, самовласт, љаво,
Змија пуна смеха и притворства плачна.

Урош. У вољеној жени све је лепо...

Двордржица. Јао,

Да знаш како брзо сласт буде горчина.

II. калуђер. Доста. Зар си зато овамо нас звао?

Марим ја за жене и притворства њина.

- Урош.* Боље и то слушај, но лагања тамо.
Где похвала гадна просто те задави.
- И. калуђер.* Куда год се макнеш, лаж царује само.
- Паж.* (Јавља) Поклисари неки. (Оде у трпезарију.)
- Урош.* Цару нек се јави.
- И. калуђер.* Чистимо се, брате. (Оду обојица.)
- Двородржица.* (Као за себе.)
Жена, то је риба.
Све овако врда. Но риба бар ћути,
А жена говори, праћака се, гиба
И калуђери се. Тек да те паљути.
- Цар.* (Излази из трпезарије.)
Поклисари где су?
- Двородржица.* Чекају.
- Цар.* Па иди.
Ако писма носе, ти ми их донеси.
(Двородржица оде.)
- Цар.* (Синџу)
Што бежиш? Зар тако друштво ти се свиди?
- Двородржица.* (Враћа се)
Господару, двома сад потребан јеси.
(Њега прате два византиска пажа носећи јастучиће. На
једноме је писмо, на другоме писмо и неки завој.)
- Двородржица.* Палеолог! (Даје цару писмо.)
- Цар.* Дивно.
- Двородржица.* Кантакузен. (Даје му друго писмо.)
- Цар.* Славно!
(Пажеви оставе и оду Двородржица такође.)
- Цар.* (Отвара Палеологово писмо.)
Красно! „Ма да познат нисам ти одавно,
Помози ме“. Хоће престо да утврди.
Дарове ми нуди, назива ме братом.
Све цареве друге проклиње и грди.
- Урош.* Хм.
- Цар.* Пред унутрашњим Бизант стоји ратом.
Да видимо друго.
(Отвара Кантакузеново писмо и читајући га говори.)
Из тамнице јечи.
Сећа ме на прошлост, почасти му дане.
О што је ту слова, непотребних речи!
Писмо му је дуго, равно четир стране,
И он тражи помоћ. Сву почаст ми нуди,

Ако Палеолог што пре срушен буде.
Два цара, а један другог подло куди.

Урош. А обојица ти славу и част нуде.
Но то је опасно. Можда каква замка?

Цар. Вечито сумњало.

Урош. Крвав пут је циљу.

Цар. Без крви се, синко, не узме ни сламка,
А не град што живи сав у изобиљу.
Бизант, тај кључ славе, богатства и дражи,
Бизант, тај црвени рубин, камен части.
Сад мој златни прстен за свој оквир тражи.
И мој бич, реч моју, печат моје власти.

Урош. Зашто хиташ, оче? Што си земље несит?

Цар. Јер ме мора зову, јер ми куле кличу,
Јер ме к себи вуче град мучења пресит.
Преда мном капије његове се мичу,
И зове ме к себи круна уздисања,
Та круна на којој нема места чиста.
Што памти убиства, тровања и клања.
И што кроз векове остала је иста.
Та круна, тај златни летопис времена.
Што се сећа ниско палих великана
И царева малих и великих жена.

Урош. (Са досадом)

Ах!...

Цар. Пуно је звезда и блиставих дана.

О вест таква зар ти не улива радост.
Што у нама Бизант наследника стече?

Урош. Не.

Цар. Ми смо та нова византиска младост
И крв Андроника и у нама тече.
Где, шта Кантакузен шаље ми уз писмо!
(Развија онај завој на јастучету.)

Урош. Шта?

Цар. Карту Бизанта. Требаће ми, каже.
(Развија карту и простире по поду.)

Скоро мој ће бити, јер далеко нисмо.

О, жељени граде, ми смо твоје страже!

Урош. Јадни град! Туђ биће крај два своја цара.
Страшно.

(Неки су дошли из собе и гледају Цара, који је раздраган.)

- Цар.* Дело руку мојих то сазрева.
Гледај, себе једе немоћна и стара
Змија, која ми је пила сунце дана.
Читаве сам ноћи лутао к'о сени,
И чекао жудно грч блуднице свеле.
Сад је дошло. Дршћу сви удови њени,
А на рамена су јејине јој селе.
(Гледа у карту.)
Гле, двор Василијев, храм достојан Бога.
Урош. И Никола Бућа у звезде га кује,
Мада и сам чуда видео је многа.
Цар. (Похлепно.)
Пуст је. Чека моје фанфаре да чује.
И задрхтаће му шестнаест стубова
И грунути благо, што је жудно крао.
(Смеје се.)
Палеолог, сенка достојна гробова,
Кантакузен роб је, у тамницу пао!
Урош. Роб! Судба.
Цар. Ево ти дворца свих Комнена.
Урош. Слушао сам да је то круна лепоте.
Цар. (Путује и даље мачем по карти.)
И ризницâ ево, негда пуних плена.
Празне су. У њима сад се бубе коте.
Урош. (Гледајући са зебњом у карту.)
Велики је Бизант.
Цар. Моја моћ је већа.
С ње осам дворова царских ужас рове,
И Палеологу од ње дршћу плећа,
Јер Господ Бог мене за спас Града зове.
Урош. Страх ме.
Цар. (Насмеје се.) Од победа? — Гле врти маслинâ
Ево ти и Сколе, Магнаура ту је,
Трибунала ево челичних зидина,
Чије горде куле први зраци рује.
Ево ти ходника. На три стране воде.
Гле Библиотека!...
Урош. (Усхићено.) Пуна светих списа!
Цар. И капеле царске гордо дижу своде.
Ево купатила од чистих јасписа.

- Урош.* Ево цркве, цркве... Гле безброј их има.
Пуне су сутона, божанства и страха.
У њима трепери дах свештеног дима.
- Цар.* И грчи се демон сломљенога маха.
- Урош.* Страсно волим цркве.
- Цар.* Моћ у њима спава.
Али тебе зове звоп стократих звона
С галије што тоне и што очајава.
(Даље на мапи)
Кубикум! Па Филакс. Ево Октогона!
Урош. И Софија Света! Опет цркве ту су!
Цар. Што бројати цркве?
Урош. Зборника су пуне.
Цела прошлост спава ту у паширусу.
Цар. Но блед сјај је митре наспрам сјаја круне.
Урош. Блед је, али љубак. Та ми нежност годи.
Цар. Нежност, кад цин грца, цин пропале славе
И мртвачко лице огледа у води?
Вали вруће крви у лице му плаве
И читаве руље к'о утваре круже.
Чекају да куга косиром их зграби.
Док се ловор дробн и вену му руже,
Моја горда војска бољем циљу граби.
Љуља се и јечи болник препун злости.
А празне му куле одјекују туно.
Источноме цару дрићу труле кости,
А смрвљен му поглед у ноћ стреми гупо.
Чуј! Бизант нас чека. И к'о дужд, пун сјаја,
Под стегом, док ветар из пустиње реже,
Венчаћу се с морем што светове спаја
И до светог Гроба разапешу мреже.
(Он се усправио Гледа гордо, занесено.)
Из четири мора дохватићу воде,
Нек с четири мора крик слава захори,
Реч закона нека божје стреса своде,
Јер један је закон: владај и покори.
Нек се просне понос низ мемљиве зиде
И смрт страшну Граду освету прозбори,
Да врагови моји у праху се виде,
Јер једно је право: владај и покори.

- Четрдесет лета још преда мном стоји,
Четрдесет лета нек страст власти гори,
Свако нека нови алем круне броји,
Јер један је морал: владај и покори.
- Царица.* (Долази из трезарије)
Мој царе, властела тражи те.
- Цар.* Сад, сада.
(Једноме пажу који је ту.)
Томанду зови. Сад нек буде славља.
- Урош.* Оче, хвала, оче... (Царица се мршти)
- Цар.* Ти том ниси рада?
(Пружа јој писмо.)
Дивне вести Бизант вечерас нам јавља.
Начинимо зато весеље обилно,
К'о када се војска на нов поход спрема.
Нек у сваком буди осећање силно.
(Паж се враћа у друштву с Палманом.)
- Палман.* Господару, овде Томанде нема.
- Цар.* (Запрепашћен.)
Него?
- Палман.* Са Синишном...
- Урош.* (Ужаснут.) Утече по мраку?
- Палман.* Ја сам знао, али мишљах: „шта то мари?“
- Урош.* Оче, одмах пошљи за њим стражу јаку.
(Палману.) И још им поможе ти, глупаче стари!
- Цар.* Платиће ми скупо! (Многи се разилазе.)
- Један војвода.* (Шанагом.) Створиће се чудо!
- Цар.* Обоје ћу.
- Палман.* Ја сам...
- Цар.* Пијан цело вече!
Ништа не разумеш, ти, матора лудо.
- Један од оних што беже.*
Склонимо се, биће метежа и сече!
(На позорници остају Цар, Царица, Урош и Палман. Остали су побегли.)
- Урош.* У потеру, оче.
- Цар.* (Палману.) Ти пожурн брже.
Нек двородржица одмах дође...
- Палман.* Хоћу. (Оде.)
- Урош.* Гневан сам. Хајдемо. Мој коњиц већ рже.
- Царица.* Господару, зашто метеж ствараш ноћу?
Привкримо срамоту.

- Цар.* Са мном да се шали?
Са наредбом мојом?
- Царица.* Па зар друге није?
Да сви виде, да смо на њу само спали?
А и сам знаш ко је, од родбине чије.
Нама друга треба, за нашега сина,
Кад овако зби се, нека тако буде.
Спасимо се једног недостојног чина.
- Урош.* Мајко, твоје речи зар ми љубав куде?
- Царица.* Ја клечим пред вама, мужу мој и дете.
(Клекне)
- Урош.* Мајко...
- Цар.* Госпо...
- Царица* У срам не хрлите сами.
- Цар.* (Види се да га непрестано мучи последњи догађај. Он у души одобрава царичине речи.)
Смеје ми се! Такве увреде се свете!
- Царица.* Па где да их пађени сад у поћној тами?
А сутра па коме ко зна биће крају.
Венчаће се ноћас кришом, и шта тада?
Хоћеш да срамоту целим царством знају?
- Урош.* (Очајно.) Венчаће се!
(Плаче.) Мајко!
- Царица.* Син мој у плач пада!
- Урош.* Мајко, и сувише то је горка чаша.
- Царица.* Знаш ли син чији си, знаш ли своје претке?
- Цар.* (Више за себе.)
Да.
- Царица.* Знаш ли шта значи царевина паша?
Зар ти годе дворске поруге и сплетке?
У поћанској хуци бестидница оде,
Да је сву поћ грли Синиша, без стида.
И ти хоћеш с њом да преци ти се сроде?
Наше име да јој раше части вида?
И зар твојој деци таква треба мати?
Царе, зашто ћутиш?
- Цар.* (Резнивирано.) Реч ти мудрост прати.
Из тебе говори царица и мајка.
Не могу је стићи, да коњ има крила.
Па и да је стигнем, на што цела хајка?
Томанда није више што је била.
(Двородржица и Палман долазе)

Палман. Господару...

Цар. Ви сте... Зашта сам вас звао?

(Смишља изговор.)

Шта је са јестивом?

Двородржица. Готово је.

Цар. Иди.

(Двородржица оде. Палман почека, па, видећи да га цар не задржава, и сам оде.)

Урош. (За себе.) Готово. Још један зрак наде је пао.

И свуд тама влада, докле око види.

(Из собе се чује нечија здравица.)

За цара на Бизант поћи ћемо хучно.

За цара! Наздрављам чашу тој...

(Поправља се.)

Том делу.

„За цара! “кликнимо сви сложено и бучно

(Чује се)

За цара! (Онај исти говори.)

За такву реч храбру и смелу...

Цар. (Слуша) Вино већ их креће. И старци се младе.

Храбре се и они што су већ пред гробом.

Урош. (Као за себе.) А у моме срцу боли корен саде.

Ја бих јаукао над срећом, над собом.

(Резигнирано)

Једва жељу своју с твојом жељом спојих.

И сад? Залуд слатком радовах се вођу!

(Тужно.)

Има нешто јаче од назора твојих,

Нешто што је јаче од нашега „хођу.“

(Стоји као кив, не миче се ни једним делом тела, само му речи клизе болно и монотонно.)

О како је празан напор људског рада!

Низ челичних кула свих пепео бива.

Само фијук ветра изнад гробља влада,

И сањива пустош над таштином снови.

Јунаштво и слава, то су празне приче

Грешника што за грех свој доцкан се каје.

Само стена стени кроз векове виче:

„Чему вечност која два тренутка траје? ...“

Чему сласт што пружа будућност незвана? ...“

(Још болије.)

Машамо се звезда и путање млечне,

А што ће нам њина светлост с муком збрана,

Кад ни оне нису, као ни ми, вечне?
 Рођен си да умреш! Вај, истино проста,
 Ја ти славу ширим од кутка до кутка.
 Живи само данас и нек ти је доста
 Бедно задовољство једнога тренутка.
 Све је прах и ништа. И гложења чему?
 Оставимо тигра да крв дивље лоче.
 Господ Бог нас створи да певамо њему,
 Јер у тихој ћутњи сва је мудрост, оче.

Цар.

(За све ово време њему су играле жиле, вилице се стезале.
 Он се питао да ли је то збиља истина што чује. Крв му је
 појурила у лице. Он се поводи, заљуља, срушу у столицу
 и као експлозија, бесно.)

Урош.

Не, ти син мој ниси, но крв ко зна чија.

(Опази да је претерао Уплашено.)

Оче...

Цар.

Црв... Сањало... Заљубљени мољац.

Авај, то у теби семе клетве клије...

(Као са страхом одбија те мисли, застане, па презриво.)

Отац цар царева, а син богомољац!

(Устаје. Претећим гласом.)

Ти нагризаш корен и младицу сочну.

Дахом смрти пахнеш царевину целу.

(Царица не уме да се вађе у ситуацији. Хтела би нешто
 рећи, али јој реч застане у грлу. Из себе се чује химна.)

Еј, доста са химном. Нек запевке почну.

Ви нисте на гозби, него на опелу.

(Са тужно ретким подмехом и болом сруши се опет у
 столицу.)

На Бизант! О доста, доста биће шале.

Византијо, спавај! Мирујте стражари.

Не бој се за куле и за арсенале,

Јер ми нисмо војска, но бедни гробари.

Мачеви су тупи, копља зарђана,

Под одећом царском монашке су траље...

Урош.

(Плачевно.) Оче...

Цар.

Ти си сутон мог сунчаног дана

Урош.

Оче...

Цар.

(Ван себе) Даље... (Гневно.) Даље...

(Клонуло)

Даље!...

Царица.

(Умирујући га прилази му.) Царе...

Цар. (И даље у екстази.) Одлазите, авети и сенке!
Умукните хорне, утрните луче.

Царица. Доста је певања, доста теревенке!
(Хотећи да га умири.)
Царе, какве црне замисли те муче?
Син твој, ево, чека твој позив да гине,
Да донесе нове победе, нов ловор,
Да с торњева царских круну за те скине.
Цар (Попања махинално, као пијан)
Он чека...

Царица. О чему сав тај мрачни говор?

Цар. (Као да се буди.)
Он чека... да син мој... опрости, опрости...
То је занос. Само ружан сан сам снпо.
(Као да хоће самог себе да увери.)
Уморан сам... Нека властела се госте.

Царица. Господару, понас сувише си пио.

Цар. (Као у бунулу.)
Треба лећи...

Царица. Хајде, и нек поноћ збрише
Траг на успомену страшне ноћи ове.
Нека свежи ловор врх нас замирише,
Да сањамо славу и победне снове.

Цар. (Раније усхићење га опет обузима. Диге се.)
О, тамо су снови, кад се сунце проспе.
Кад позлати мрамор и кад мора грли.
(Пада у екстазу.)

Тамо поноћ блиста, кад се сребром оспе.
Молитва оданде у небеса хрли.

Тамо тече пожар месеца разливен.
У орлове царске сјај ћу да му стопим.
Васкрснуће Господ на Голготи скривен:

Тамо Бизант чека да му очи склопим.

Тамо, видиш тамо, где плаве маглине,

Тамо ћу престоле мождином да шкропим,

Тамо да поробим кланце и долине,

Тамо Бизант...

(Окрене се са широким гестом као да зове сина. Но кад га
спази смрљена крај прозора и оборене главе, он понова
јаука.)

Сине!

Урош.

(Више се сруши по што седне у столицу. Падне му мач. Он осећа сву трагедију, чита сву будућност.)

(Резигнирано диже главу с очима пуним суза. Царица престрављена стоји као кип)

(На позорници је потпуно ноћ, само ова три узбуђена лица осветљава светлост из трпезарије.)

Цар.

(Диже главу лагано. Он више није бесан. Као рањена звер која тражи саучешћа, гледа тупо, неодређено у сина, а с усана му склизи, као одјек тешких мисли што му јуре по глави, недобвршено питање.)

...Кад ја очи склопим!

— Завеса. —

1914—1916.

МИЛУТИН БОЈИЋ.

ФЛУИДИ СУТРАШЊОСТИ.

I

Дете плава ока, златних меких коса
гледа у будућност ко у бистру реку.
Види банту поред стаза што се секу,
смотри лисну гору, полет албатроса;

или опет руже, крине, мирис роса,
усхићену наду у лепоме веку,
непознату Љубав као спас и меку,
рабочнички ритам жетелачких коса.

Можда и ја некад веровах у тему,
што је деле виле поред зипке свише;
можда и ја снихвах срећу нежне пратње;

али сада живим своју анатему,
љубави и наде не сећам се више:
обмане без краја врве путем патње.

II

Јер сваком друму Бол је крсно име.
На сваком плоду лежи шака праха.
Пред сваким прагом нестаје ми даха.
А Тајна скрива живодајно виме.

На свакој клупи сусрео сам миме,
и пут је спаса иронија плаха.
И сваки глумац, од првога маха,
части ме језгром вечне пантомиме.

Тек ругло среће врачара ми гата,
и само стрепим да ћу новог дана
умрет са маском подно божјих врата.

Бар да процвета крв из мојих рана!
Али ја знадем: испод мојих пета
у блато тоне кап далеких мета.

III

Па ипак газим, поврх права триа
и жеље ружа, поврх басме слика.
И преко трава, ватре тамјанка,
крочим у сенку свога пада црна.

Главно да штеди срам и богоскрвна
зар јагодица и бледоћу лика.
Па макар пала врх хриди и сака
сувишна плодност поверених зрна.

За руга чувам кнуте својих руга,
за стару сфингу пропаст одгонетке,
а за кумире осветничке метке.

Ја ипак познам обајања дуга.
и, див сазнања, с мало душе јетке.
частим и казим Ноћ и лажи дуга.

IV

Из бола у бол, то је пут сазнања.
А идеали блистају у хладу.
И да ми кажу, акошта знаду,
о срећи Смрти и о паду здања.

А изгубљене тлашње нуде прања
у срцу Буре, у широком Граду,
који се гради, цвет у водопаду,
и у алеји чежње христогорања.

О Сунце, даруј златни венац славе,
црвен ламнијон у кермеси збиље,
за овечање мученичке главе!

Изагнао сам страх из своје снање,
а кушње мрака само друге муче
ту испод Сунца, наше мале луче.

ПАКЛЕНА СРЕЋА.

Када се ноћас тама разнити,
и месечина
очи занесе,
са зрацима ћу доћи далеким
из невидљиве
мукле висине,
обамро слатком чежњом безумном.
И на твој крову
чудно, сатански —
играћу своју игру велику!

Моје су руке зраци бескрајни,
обухватићу
њима планине!
Моје су очи звезде усјале,
и засенићу
њима ветрове!
Моја су уста мукла висина,
замука, нема,
страшна висина —
што се над тобом ноћу наднела!

Играћу игру, игру паклену!
И док све воде
с хуком певају
злослутну песму слатког дављења,
на месечини
белој, свиленој,
занесен, страсан, махнит и врео,
о, разнизаћу
слатким потресом —
кичмено моје врело прстење!

И распет тако међу зрацима,
и уткап тако
међу нитима
мога потреслог даха дубоког,
у томе смртном
грчу заносном:
стегнућу болно међу прстима
већ онесвесло,
живо, зането,
малено моје срце гануто!

О, чућеш затим, стравом пресвисела,
чућеш одједном
како ужасно,
у васиони светлој, пламеној,
тебе, још тебе
вечно тражећи:

Гори мој гроб!...

РАНКО МЛАДЕНОВИЋ.

Д А Х.

Док месечина немо сипи,
Ходи и припи
Дах свој уз мене;
И стојмо тако на врху стене,
И света буди!
Пружи ми руке
Нежне и голе.
Тако! О, тако!
Погледај сада у понор доле...

Чујеш ли хуку
Страшну и тмулу
Са дна тог ада?
О, драго моје,
Припи уз мене образе своје!
Тама већ пада
И ноћ се нише...

А понор хуји и тмуло поје.
Чујеш ли сада?
Чуј!
Хуји све више...

О тише! О тише!
То дубина дише!...

РАНКО МЛАДЕНОВИЋ.

КОЈИМ ПУТЕМ?

(Крај.)

Један колико и уметност стари принцип је „верно приказивање природе“. Тај се принцип почетком деветнаестог века био толико академизирао и уобличио да се већ био изобличио, и на место „верног приказивања природе“ на основу себе и природе код старих мајстора дошло је верно приказивање природе на основу већ приказане природе у делима великих мајстора, — дошао је рад мањих и малих: књиге су писане на основу књига, „сликало“ се на основу „слика“, компоновало на основу композиција, вајало на основу вајарских дела и играло на основу игара. Природа и човек, стварно, нису се ни приказивали. Побуне су брзо дошле на свима линијама и, кад су већ почеле, наравно да су морале и доћи до праве линије, и прећи, и отићи у разбрасаност, разобручаност и у екстреме и чак и у лудост и лудило. Прво се, као увек у тим периодима, отишло у луду и праву природу, и ту се дотле ишло да је један сликар „сликао“ свет из снега, назебао и умро. Импресионизам као побуна донео је много. Он је донео праву визију природе, и то целе природе, а не место академске природе књига и музеја. На палети се појавио прави сунчани спектар боја које је у то време и наука дала, *chiaroscuro* постаје *chiaroscuro* боје, а не академски *chiaroscuro* који базира на црном и белом, а остали уметници иду на „голога човека“ и живу природу. Цела се уметност, академизирана за тако дуго време, враћа природи и старим мајсторима који су је добро видели, и импресионизам, на тај начин, као и Ренесанс, није ништа друго до продужавање и реновирање визија великих визионара. У том смислу, по свима гранама уметности, претерујући, или само коригујући, или разобличавајући, или једнострано гледајући, дошли су неимпресионисти, „дивизионисти“, „поинтилисти“, и негде помогли, негде одмогли и, понекад, забасављујући, отишли и ван академизма, и ван природе и човека, и ван

великих узора на које су се позивали. Али, углавном, цела се уметност, и ако није дала сасвим великог уметника, везује за раније велике периоде. Постимпресионизам, који је желео, по Сезановим речима, да „од импресионизма створи нешто солидно и трајно као што је уметност старих мајстора“, заједно са Ван Гогом који је желео да „слика човечанство“ и Гогеном који је био, једновремено, и револуционар а и човек који је писао да је „своје добро“ нашао код Микел-Аџела, Рембранта и Дирера, — цео тај постимпресионизам под свима својим разним именима, и покрај врло успешних ствари, већ значи абнормирање и извртање норми и вредности, враћање на неке старе споредне вредности, непрапроизведено позајмљивање из примитивних уметности, неприродно изражавање, — једно, углавном, интересно абнормално виђење ствари и човека и један, и ако и ту једнострано, добар покушај за упрошћавањем облика и израза које, најзад, скоро редовно, прати добре уметнике. „Експресионизам“ је поставио читав један програм по свима гранама уметности и по „шлагвортима“, он је читав један систем: прелазак из емпириског света појава у трансцендентално, из монотематичног у политематично, из статичког у динамичко, из природе и природних образаца на независно уметничко стварање, и тако даље. Да би до тога дошли, и Руси и други, а нарочито први, освежавали су се оријенталним примитивним уметничким схватањима и везивали се за стари руски паганизам (Петров-Водкин, Григорјев, Машков, Кузнецов). Кандинсков „апсолутни експресионизам“ је отишао још даље, и он се јавља под знацима реакције противу природе и свих њених облика и израза. „Природа“, каже Кандински, „ствара своје облике у смислу својих циљева, док уметност треба да их ствара према својим циљевима“ и, у том смислу, његове изложбе „композиција“ у Минхену 1914 године биле су, у истини, један пример денатурализирања уметности и, истовремено, само покушај и бацање бомбе у све што је до сада дано. Једновремено јавља се и кубизам са два једнострана принципа: да је „јачина лепота“ и да је „права линија јача од лучне линије.“ Та два принципа — очевидно је — нису *materia prima* уметности ни у ком случају и, из тих разлога, ни њихова *restauratio magna* није никаква *restauratio*. У основи је велики уметнички принцип дати максимум израза са минимумом средстава, али прећи, на тај начин, човека и

природу толико да нису ни човек ни природа, није ни уметност. То исто важи и за футуризам. Њихов „универсални динамизам“ и „пластично прожимање материје“ и покушај да се просторне уметности изразе временски и временске просторно, заједно са Кандинсковим *експресионизмом*, „уметношћу спиритуалног склада“, није дао велико дело. „Слободни стих“ који се јавио још пре њих и, доцније, коалирао с њима, а који је стар колико и стара црквена песма, Ла Фонтен, па и сам Гете, и којим је певао не правећи ни школу ни политику, још Валт Уитмен, такође није дао, сем лучних манифеста (Арно Холц: *Револуција Лирике*, Маринети: *Међународна Анкета о Слободном Стиху*, и тако даље), никакво ни средње дело. Снажном вољом и организаторским способностима, Маринети, песник слабе збирке песама *Рушење*, успео је само да покрет учини међународним и да га погне чак до у Португалију и, најзад, да нешто ослободи стих од оне ригорозне метрике коју су нам хуманисти пренели из старог латинског песничтва и која се, спорадично, држала по свету све до наших дана. Пред сам Велики Рат, за време и после њега, дошао је још читав низ разних *изма*: „лимитизам“, „интроспективизам“, „дадаизам“ и, најзад, у такмичењу ко ће више опсени, и „тактилизам“. „Супрематизам“ или „апстрактни експресионизам“ (Казимир Малевич и група) тражи „нулту тачку уметности“, а то значи лишити се свих уметничких изражајних средстава (линија, боја, облик, покрет), стварање објеката без објеката из природе, тражити лепоту у слободној машти, и тако даље. И све то иде кроз сликарство, музику, песничтво, скулптуру и плес... Негде пред рат, у Риму, писац ових редова „слушао“ је једну „симфонију“ те врсте која се, ако се не вара, звала „*Вечност*“ (име композитора му није остало у глави), и ту је било аутомобилских труба, ракетла, удара у сивије и, најзад, ако се то хтело, било је пуно смеја. Илустрације ради, а и да све ово не би било сухопарно, наводимо овде и неколико идеја водиља из једног дадаистичког *Манифеста* из 1921 године; он каже:

Дада подиже све

Дада зна све. Дада пљује на све.

Али...

Да ли вам је Дада икад говорио:

о Италији

- о женским панталонама
- о отаџбини
- о сардинама
- о Риједи
- о Уметности (претерујете драги пријатељу)
- о сласти
- о д'Анунциу
- какав ужас
- о јунаштву
- о брковима
- о раскоши
- о спавању са Верленом
- о идеалу (диван је)
- о Масачузету
- о прошлости
- о мирисима
- о салатата
- о генију, генију, генију
- о осмочасовном радном дану
- о пармским љубичицама
- Никада Никада Никада

Дада не говори Дада нема сталне идеје. Дада не хвата муве
 Министарство је оборено. Ко га је оборио? Дада
 Футуриста је умро. Од чега? Од Даде . . .“,

и тако даље тај *Манифест*, који је издан као контра-демон-
 страција Маринетну који је постао сад „тактилиста“, тера
 шегу са собом, са „кубизмом“, „експресионизам“ „симул-
 танеизмом“, „дуланизмом“, „неокласицизмом“, и тако даље,
 док на крају крајева духовито, уз потписе двадесет и пет
 уметника разних народности „али без народности“, не завршава
 са: „Грађани, данас вам износе, у порнографском облику,
 вулгаран дух и барок, који није чиста идиотија коју тражи
 Дада, него догматизам и напућена глупост.“ Ту скоро је, у
 Чикагу, једна група „интроспективиста“, имала изложбу и, пози-
 вајући публику са „чијим укусом неће да прави компромисе“,
 с којом неће трговину на изложби али „због самоодржања“
 хоће „ван просторија ове изложбе“, — позвала је да не гледа
 њихова дела „са предрасудама у души“ и да „пре свега сваки
 који уђе у ове собе напусти за собом материјални свет“ ако
 жели да му се „душа отвори чистим естетичким изразима“.

Један најновији вајар (Laurens Atkinson) иде још и даље, тако да и сам господин Аршипенко постаје „пасатиста“. Он из материјалног света узима само вајарски материјал и, из њега, ствара „преегзистенцију ствари“, „основне снаге у васељени“ и „основне идеје из душе“, и тако његове скулптуре „У почетку“ и „Рашћење“ и слика „Мир“: прве две не личе ни на шта, или највише, прва, на неки део некакве машине, друга на неки дегенерисани сталагмит, а „Мир“ на обешену, наузнако, мртву шкорпију. И тако је свега тога пуна и њихова књижевност у: Seven Arts Magazine, Little Review, La Vie des Lettres, Action, Sturm, и тако даље по свима земљама, рачунајући „Шведску и Норвешку“, и сва тако редом почевши са великим именима као што су, од песника, рецимо, Г. Кантарели и, од песникиња, рецимо, Елза вон Фрајтаг-Лорингховен која, например, пева :

„Зима: логични наследник лета - убица по нужди -
за напредак - нов цвет.

Природа седи у природином недрима: један два - два
један - акција - контраакција - ударац -
нов живот.“

Из свих ових последњих педесет година, а из уметности те врсте, русу ће главу извући један малени број уметника (Гоген, ван Гог, донекле и некад Сезан и Матис, Врубел, Рерих); остали ће остати занимљиви или слаби подражавачи. Неки пак, који су истински имали визуелни и аудитивни материјал какав су и како су га изразили, остаће више као предмет патологије и алиениста него ли уметности. Даље, код неких остаће као занимљиво и полууметничко, и то што су за своје уметничке норме узимали своје недуге и што су своју болесну визију, слабо изражену, узимали озбиљно. Најзад, огромна већина, без талента, која је то све схватила као начин да свој бенац протурџи за дукат, остаће, као и слични у свима ранијим периодима, предмет библиографије. А из свих њих, узевши их као грађу и користећи се њиховим напорима за деакадемизирање једне у истини академске и академистичарске периоде, какав велики еклектичар који ће доћи даће уметности своје велико дело и ову периоду, са горе поменутих као прелазним, повезати за раније велике периоде. Велики Рат је још више узнемирио нашу умет-

ничку периоду. Као и после Револуције у Француској, Рата за Независност у Сједињеним Америчким Државама, Француско - Швајцарског Рата, и тако даље, многи и сада звоне на узбуну у уметности (само звоне) и, као оно Госпођа де Стал у својој књизи *О Књижевности*, мисле да ће сва уметност као рукавица да се изврне и да ће потећи „нов дух“ из свакога који узме перо, длето или четкицу; и чак се, као и свакада пре, мисли да ће ова или она странка или класа која влада створити „републиканску“ а срушити „феудалну“ уметност, уништити „буржоаску“ и инаугурисати „бољшевиистичку“ уметност, и да ће се и живот и смрт, и љубав и мржња, и све емоције изменити као што се мењају ситне социјалне и политичке навике; да ће марксизам или бољшевизам, као што су раније ти исти мали духови или они који нису без духа али су вечито и само узнемирени мислили да ће картезијанизам, позитивизам или други који систем, за увек убити *ово* песništво и *ову* уметност; и да се *нова* уметност већ јавила у Русији, Француској, Немачкој, и свуда околу земље. Из свега тога испало би још да је уметност ствар државних удара, парламентарних аката и револуција, и да је цела историја уметности и, уопште, духа, како се је рекло једном, „географија која иде“, једна кинематографска демографија и политичка историја и, истовремено, „учитељица живота“, „слушкиња добра“, „помоћница патриотизма“ или труба кроз коју труби феудализам, буржоазија или пролетаријат. Међутим, — кад смо већ у дигресији—уметност, кад није сасвим највиша, може да буде још само народна, да су у њој усинтетизоване основне црте једне расе, и да се кроз њу осећа „грчки“, „галски“, „руски“ дух, и други.

Наша је периода у великом замаху. Она је пуна вулканских покрета. Она хоће неке вредности да врати, неке да покона и неке да коригује. И материјално и духовно, као у петом веку пре наше ере, као у време око наше ере, као у Ренесансу и Француској Револуцији, траже *други* распоред и израз. Као и сто пуга до данас, расе којима се господари буне се из расе које господаре и, у њима, класе којима се господари на класе које господаре. Вредности су у томе ко ће господарити. То је, уосталом, основна вредност „голога човека“ и све његове историје. На томе се оснива и цела данашња наука. Она је „нова“ колико и историја човечанства.

Све распе и класне културе и цивилизације оснивале су се на господарењу. Као и данас, и онда су њихови пророци, претече, револуционари и извођачи били за општечовечанско и, одмах, у извођењу и на пракси, зарасу и класу. Од свега општечовечанског остале су само литературе оних који пнаугурисаше зоре и зазвониле на узбуну. Одмах после њих дошао је човек да човечанству покаже да су само највиши духови за општечовечанско, а сви остали, потпуно целе периоде, за владу, господарење и ропство. Тако се рушило за време свих познатих пет хиљада година, а тако ће се рушити докле год ово сунце допусти. У дугој историјској поворци, једна за другом а једна против друге, иду расе које као класе владају другима и, у њима, својим класама и, тачно као дан и поћ, владају и господаре и влада им се и господари. Тај ритам је јак и сталан као васпона. Асурбанипализам је једино што се не мења, јер је у њему оно што чини квинтесенцију човека. Асурбанипализме пак, које је створио, и ако то никако није хтео, велики човек, руши наредни велики човек и даје подлогу новим асурбанипализмима, и све то тако, бездушно механички, иде кроз историју, под истим облицима и истим начелима, и увек, код иницијатора, под истим видом ослобођења човека и човечанства. Остају нам, за утеху, само библије оних великих који су хтели стварање а не рушење, и оне су све велике, истините, лепе и општечовечанске.

Кад се са свега овога, пређе на уметност, јасно се види да су господарење расе и класе, као извршиоци великих уметничких замисли, биле велике творачке снаге. Огромна уметничка дела, нарочито архитектонска и скулпторска, остварена су у аутократским и олигархиским режимима. Демократске владавине, са принципом „владавине народа народом за народ“, нису могле повући народне масе да годинама вуку камен и грађу, и новац дају, за велика дела од којих не могу имати непосредне и материјалне користи. Отула је све на Бенаресу, око Нививе, краљ Нила и Тигра, на *Акропољу*, *Римском Форуму* и *Кремљу*, — дело тешких аутократских режима, религиозних диктатора и расних или класних диктатура. Нико данас не може да патера масу да засуче рукаве и одреши кесе за оне грандиозне архитектонске планове какви су *Лавиринти* (како га бар Херодот описује), и за *Карначки Храм*, и сва друга велика дела до Ватикана. Демократије

дају општечовечанску етику, слободу, једнакост, корисне огромне индустрије, и све друго што је заинтересовано, али велику архитектуру, и скулптуру, и сликарство, под ауторитетом религије, дале су господареће расе и класе: Вавилоњани, Асирци, Египћани, Индијци, Грци и Римљани, феудализам и, донекле, и, буржоазија; на реду је данас пролетаријат који се, где где, појављује као господарећа класа. Наша је периода прелазна периода. Њено је обележје владавина једне или највише двеју раса и, понегде, у тим расама, влада једне или друге класе и, понегде, најзад, влада, под једним или другим знаком, површино измиренних класа. Прелазност периоде је у томе што, сем, донекле у Русији, није чиста владавина. Данас се раничињује „на коме ће останути царство“ и, после тога, чисто творачке господареће расе и класе даће великој уметности, нарочито просторној, уз појаву великих људи, право место. Аристотело је учио да се велика култура не може да сагради без владајућих и оних којима се влада. И старо-грчки „аристократски социализам“ је то учио, и социални систем је био пола слободан и пола робовски, и дао је што се скоро највише могло дати у историји: Есхила, Софокла и Еврипида у трагедији, Фидију, Пракситела, Мирона и Скопу у скулпури, Сократа, Платона и Аристотела у филозофији, Иктинуса и Каликратеса у архитектури, Тукидита и Ксенофона у историји, Демостена, Ескина и Лизну у беседништву, Перикла и Темистокла у државништву, и тако даље. Велика уметност нарочито избија у таквим периодама. Сем академства које је редовна појава уметничке периоде без великих, и са те тачке треба гледати нашу периоду. Буржоазија је сва отишла у индустрију, банке и трговину, у заинтересовано и уско материјално, и дала, једновремено, уједначене социјалне редове, правно и етички, социјално и политички, ако не економски, и човека попела и на један начин поставила да своју судбину сам прави. Велики уметнички планови, и кад би се јавили, остали би у скици, јер ко би данас платио и хранио човека који би десет година седео на скелама и бацао на једном зиду у боје и покрете схватања своје главе и ко би, у времену железничких станица и фабрика гвожђа, зидао, са плаћеном радном снагом, дивовске богомоље за душу и лепоту? Богова и Бога нема више, цареви, краљеви и председници република су данас обични људи, и папе тако исто, и само се представници трустова

пењу до божанства и ту га завршавају и уобличавају у утилитарно и грандиозно. Незаинтересованој уметности, под таквим околностима, и кад би је било, и великим духовима, нема много места. И зато се она толико буну до трагичнога и смешнога. Она — то је сигурно — тражи господаре: богове, аутократе, расе или класе. И под тим ознакама, а у малом и под овим, она се јављала, јавља и јављаће се, као што раније нагласисмо, увек као иста, изражајно и садржајно, и као једна и јединствена у погледу на човека и природу. Побуна, понављам, логична је у свему, и са свима обележјима побуне: претеривање, рушење по сваку цену, странпутице и беспућа, инкриминације свима вредностима, абнормирање и прошлих и садањих норми, доктринарство, атектонизирање на место архитектонизирања, и тако даље и, код оних који иду за „модом“, а без ничег побуњеног, опсенарија, лакрдијаштво, маскирање, и томе слично. После побуне, доћи ће творци да се вежу за велике ранијих периода и да продуже велику уметност без школа и канона.

Вечито шуме мора и земље своју велику симфонију покрета, рада, боја и звукова са свом својом вегетацијом и флором, географијом, геологијом, минералогиијом... а одозго, из прастаре васељене, милионе година старо сунце пали, бије, рађа нерве и мозгове, баца своје торжествене спектрове, све надима и свему даје даха, и лепоту, доброту и истину засејава, и тамо, „с оне стране“ себе, везује се за друге путнике по овом страшном и беспутном универсуму зрацима који путују стотине хиљада година, и одаде, на све стране, даље у плаве, тамне и најзад непознате даљине кроз вечиту душу и неразоримо тело Свега: и све се то, у тој гигантској гигантској радионици, креће исто, вечито исто, и све је на своме месту и у своје време... Абсоlutни Абсоlut Свега, унутарња динамика, механика и статика свега, пали светлости једнима и гаси другима у свој час, поставља светлионике за пут великим путницима кроз све, притискује на своју чудесну дугмад и баца, као сејач, праскозорја, дневни, вечери и ноћни свима по Свету кад треба, и пали, као човек жигице, све хиљаде и хиљаде сунца, и у своме цинковском ритму, и из њега, рађа, убија, понова рађа, и тако и бескрај и вечито у неврат или повратак, кроз сва времена и кроз све просторе.

На једноме од тих путника, и ми, кроз нерве и чула што их даје тај свеопшти динамизам који води од материје до човека и натраг, — и ми живот живимо везујући се њима за све и за себе и ту, само ту и за себе, бијемо се и једемо, набијамо на коље и бацамо на ломаче, правимо привремене културе и цивилизације, системе, религије, филозофије, уметности и науке: живимо живот, „откривамо“ откривено и „проналазимо“ пронађено, узвишавамо се, трагичизирамо и комичизирамо, по милости тог Апсолутног Апсолута и, можда, без наше воље. И свуда ту, и само тако, као оно дете у причи о Светом Августину, захватамо ораховом љуском воду и Океана Свега, и у тој љусци, налазећи Све, живимо, осећајући се као цело, као делићи делића. Али, и у свему томе, и покрај свих контроверсија, има једна општа линија и путања којом се крећу и путују велики који на сав овај универзум који носимо у себи и који гледамо око себе гледају исто и једнако, онако исто и једнако какав је исти и једнак човек и сав његов израз, и све „с оне стране“ њега. И само су ти велики прави тумачи човека и свега, и само су њихова тумачења права тумачења. И, најзад, као што смо то у неколико махова нагласили, та су тумачења иста и једнака. И тај пут је једини пут. Та царска џада, коју су градили, граде и градиће само највећи изрази ове планете, почиње негде у Индији на много стотина година пре наше ере, и иде на Египат, на Вивилонију, на Омира, на Виргилија, Дантеа, Шекспира па до Толстоја, и продужиће и даље. Многи и многи путеви и стазе имају за циљ, ма да, понекад, обратно изгледа, да на њу доведу своје еспапе. Све велике религије, уметности и филозофије њом иду. Она представља човека, живот и природу. Скретања од ње скретања су од човека, живота и природе, и та скретања потврђују њен правац. Цео живот иде тим путем, и за њим сви његови изрази. Кад би се сви велики из целе историје скупили на какав банкет, исте би здравице наздравили и молитве помолили: здравице и молитве једноме човеку и једноме животу: интегралном, правом и стваралачком, „нагоме човеку“, од мајке рођеном, општем и правом животу. Као крвоток кроз тело, тај човек и тај живот струје, на исти начин, кроз све велике изразе људске активности. У тим делима има Бога и божјега у највишем степену. Из њих извире овај прави живот који се живи и који је пун величине

и правости. Она су кодекси здравога разума, истине и лепоте. Њихов је поглед на живот, на цео, на универсални живот, слободан, широк и независан и пун озбиљности и истине: она не знају за школе, системе и партије. Из централно људског, она гледају на све људско. И због тога се чита као једна књига све оно што та дела садрже; и, сем тога, као златан новац, та дела имају исту вредност свуда. Јер су она у великом додиру са „вечитим људским“, истим и непроменљивим струјањима све наше активности, са билом и крвотоком право људскога.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

О ПУТУ ШЕФА ИЗВРШНЕ ВЛАСТИ НА СТРАНУ.

I

Питање о бављењу шефа извршне власти ван земље долази несумњиво у ред интересантних питања уставног права. Заиста интересантно је знати, да ли шеф извршне власти може напуштати територију своје државе, кад и под којим условима, и у том случају ко га и у којој мери може замењивати у вршењу његових дужности. У Француској питање да ли председник републике може путовати у иностранство, било је на дневном реду нарочито поводом пута Феликса Фора, тадашњег председника, извршеног у Русију 1897 године. Дискусији је нарочито дало повода постојање преседана у француском уставном праву у смислу забране за шефа извршне власти, да напусти територију француске државе.

Устав и закони из 1791 забрањивали су изрично краљу да напусти државну територију. Повреди ли он овај пропис, санкција се састојала у његовом збацивању с престола. Као што констатује Есмен,¹ закон од 22 марта – 12 септембра 1791 представљао је ову забрану као просту примену једног општег принципа, по коме су „јавни функционери дужни да станују, за све време трајања својих функција, у местима где их врше.“ Исти закон прописује да краљ, кад је скупштина на окупу, мора бити крај ње „највише на двадет миља одстојања,“ а кад скупштина није на окупу, краљу је остављено на

¹ Éléments de droit constitutionnel, IV. ed. p. 653

вољу, да станује ма у ком крају краљевства. А у чл. 8 овог закона налази се одредба по којој се краљ, ако оде из земље, и ако се, позван прокламацијом законодавног тела, не врати натраг, сматрао као да се одрекао престола. То је тако звана легална абдикација, у ствари легална фикција, која је имала да скрије логичан резултат постојећих уставних и законских прописа, наиме да њихова повреда од стране краља повлачи по самом праву његово збацивање с престола.¹

Француски устав од године III садржавао је још строжије прописе у овом погледу. По њему (као што је познато он је организовао колективну владу у Француској) ниједан члан директорија није могао отићи са територије Републике, пре него што истекну две године од престанка њихових функција. Али ако је устав од године III био строжији у питању које нас овде интересује од устава из 1791, француски устав од 1848 био је напротив блажији. Његов члан 63 овако гласи: „Он (председник) станује у месту где заседава Народно Представништво, и не може отићи с континенталне територије Републике без законског овлашћења.“ Значи, дакле, да за путовање шефа извршне власти ван земље није довољна само његова воља и одлука, него је напротив нужна сагласност воља обадва законодавна чиниоца изражена законом. Исти принципи усвајају још неки републикански уставни (Аргентина, Мексико).

Познати су историски догађаји који су диктовали ове уредбе, а практичне разлоге није тешко погодити. Јер неоспорно има незгода и чак опасности у томе, да шеф извршне власти одсуствује из земље, нарочито кад ово одсуствовање његово траје дуже времена. Налазећи се на страни, далеко од политичког живота своје земље, он може да подпадне под ко зна какав и чији утицај, од чега држава може имати велике штете. Јер ма како положај био висок, висина му није толика да корупција не би до њега могла допрети. Овог утицаја се нарочито треба бојати што се тиче вођења спољних послова, у коме и он игра видну улогу, јер се сматра као представник државе према иностранству. Истина, тешко би се могло порицати, да не долазе и такве ситуације у којима је пут шефа извршне власти у иностранство потребан баш у интересу саме државе. Дешава се, да се понекад лична интервен-

¹ Оп. cit стр. 219.

ција највишег представника државе сматра као неопходна за успешно свршавање каквих важних државних послова. Али је од интереса знати, ко ће ову важност процењивати и ову неопходност констатовати. Да ли је довољно односно целесходно ослонити се у овом погледу на такт и мудрост самог шефа извршне власти, рачунајући да он, без стварне потребе, неће путовати, и нарочито неће се дуго задржавати ван земље? Код нас, као што је познато, постоји пракса по којој највише ако министарски савет има каквог учешћа у питању путовања краља у иностранство. Међутим, ако се жели потпуна гаранција за државне интересе онда се одлука о путу у иностранство шефа извршне власти не би могла донети без претходног одобрења парламента. Само би таква пракса била у сагласности с духом и принципом парламентарне владавине.

II

Смрт краља Петра затекла је његовог наследника на страни. Спречен болешћу да дође у земљу и да у року од десет дана, прописаном чл. 65 устава, положи заклетву на Устав пред Народном Скупштином, он је само једном прокламацијом из Париза објавио народу своје ступање на престо. Али настаје питање да ли је он, и пре положене заклетве, могао стварно ступити на владу, то јест могао почети да врши акте краљевске власти. Другим речима, да ли је полагање заклетве од стране новог краља само извршење једне формалности, или је напротив испуњење једног одређеног услова да би тек потом могао вршити краљевску власт.

Г. Слободан Јовановић, говорећи о краљевом полагању заклетве по уставу који је важно у краљевини Србији, мисли да ово полагање заклетве није услов и за вршење краљевске власти. Разлог за овакво своје гледиште Г. Јовановић види у томе што „нови краљ полаже заклетву пред једном Скупштином коју је сам сазвао“, то јест „почиње вршити краљевску власт (сазивање је скупштине један акт краљевске власти), одн. ступа на владу, и пре положене заклетве.“¹ Овај навод из Г. Јовановића садржи сасвим тачну констатацију чињеница, али се ми ипак не слажемо с његовим гледиштем које на овоме заснива. Јер одатле што нови краљ

¹ Уставно Право, стр. 269.

мора сазвати скупштину пред којом има да положи заклетву, не може се закључити, да он може уопште вршити краљевску власт и без положене заклетве. У ствари, то би био његов први акт краљевске власти, али и последњи, ако он у прописаном року не би положио заклетву. Треба, дакле, рећи да он мора да изврши један одређен акт краљевске власти, да би могао затим вршити и остале. Према томе, док не положи заклетву он је краљ, али краљ који не може да врши краљевску власт. Г. Јовановић има право кад каже да „заклетва није један од елемената владалачке способности.“¹ Али ако није један од елемената владалачке способности, она је објективни услов, услов прописан уставом, за вршење владалачке власти. Уосталом, све власти су потчињене уставу, и заклетва није ништа друго него манифестација ове потчињености које се, ми бар не видимо разлог за то, ни сам краљ не може ослободити.

Питање је само, ако он ову заклетву не положи у уставном року, да ли се има сматрати да је прећутно абдицирао на престо. Г. Јовановић, доследно свом горњем гледишту, мисли да овде није случај прећутне абдикације. И то је сасвим у логици његовог наведеног мишљења, јер пошто нови краљ и без положене заклетве може да врши краљевску власт, његово неполагање ове заклетве не може се само по себи узети као знак воље, да се на ову краљевску власт абдицира. Напротив ако се узме, као што ми чинимо, да је полагање заклетве услов за вршење краљевске власти, онда се природно може закључити, да неиспуњење овог услова од стране новог краља показује прећутно његову вољу да абдицира.

У потврду свог гледишта Г. Јовановић се позива на чињеницу, да и народни посланик, који не би положио заклетву, не би самим тим престао бити посланик.² Запета посланик, и ако не положи заклетву на устав, и даље остаје посланик, али не може вршити посланичке дужности. Само ако један, два, десет и више посланика не положе заклетву, и због тога не могу да врше посланичке дужности, законодавно тело није обезглављено, оно при свем том и даље може да ради и функционисе. Међутим, претпоставимо случај, да већина

¹ Op. cit. стр. 269. in fine.

² Op. cit. 270.

парламента одбије да положи заклетву на устав. Очеvidно је, да у таквој ситуацији, пошто већина посланика не би могла вршити своје посланичке дужности, не би могао ни парламенат вршити своју. На место парламента који неће да положи заклетву, потражио би се парламент који би је хтео положити. Тој ситуацији одговара ситуација у којој нови краљ неће да положи заклетву. Не треба, дакле, поредити краља с једним послаником појединачно, већ напротив треба правити поређење између краља и парламента, јер њих двоје стоје један према другом као два чиниоца у држави. Кад парламент не положи заклетву, тражио би се други; значи да и кад нови краљ не би хтео положити заклетву, морао би се тражити други, који би такву заклетву хтео положити. Закључујемо, дакле, да је неполагање заклетве новог краља на устав прећутна абдикација. То што важи за устав бивше краљевине Србије, важи исто тако и за данашњи устав краљевине С. Х. С., јер и овај устав тражи заклетву и оставља рок од десет дана за њено полагање.

Међутим, што се тиче специјално данашње ситуације, влада је објавила, да једино *Vis major* спречава новог краља да дође у земљу и пред скупштином положи прописану заклетву. Мора се, дакле, узети, бар док *Vis major* стварно постоји, да се питање прећутне абдикације не поставља. Али, у исти мах, влада се изгледа слаже с нашим гледиштем, да краљ, док не положи заклетву, не може вршити краљевску власт. Због тога она не даје оставку, и ако би то требало да уради услед извршене промене на престолу, јер ако би то урадила, краљ би имао да именује новог председника владе, а он то, као незаконет, не би могао учинити. Кад влада не би тако мислила, она би се можда за своје супротно гледиште и своје супротно поступање позвала и на теорију и на извесне преседане у пракси парламентарних земаља. Јер, пре свега, у теорији се сматра, да шеф извршне власти, и кад је на страни, може вршити бар извесне акте који спадају у његову надлежност. Не виде се у теорији никакве тешкоће које би томе стајале на путу. А што се тиче преседана, зна се да је енглески краљ Едвард VII у Бијарицу, дакле на француској територији, именовао 1908 Асквита за свог првог министра, а у Христијанији примио опозивна писма норвешког министра у Лондону. У осталом, кад би

министарски савет стајао чврсто на гледишту, да краљ, пошто је у иностранству, не може вршити ниједан акт краљевске власти, онда ни краљева прокламација не би могла бити издана у Паризу. Међутим, како се то у ствари десило, значи да је учињен изузетак, али је питање зашто се тај изузетак не би проширио и на какве друге краљевске акте, чије би се вршење у иностранству исто тако правдало стицајем прилика. Ако се то није учинило, зар се не може закључити, да је то због тога што се сматра, да нови краљ, не зато што је на страни, јер онда не би могао ни прокламацију издати, већ уопште не може вршити краљевску власт. А што је учињен изузетак с прокламацијом, то је стога што се она и иначе издаје непосредно по смрти једног краља, и пре него што је други стварно у стању да врши краљевску власт. Само онда у овом случају влада долази у чудну ситуацију, да као заступник краља врши акте краљевске власти, у име краља који сам те акте уопште не може вршити.

III

Него оставимо овај специјалан случај у који се дошло стицајем околности, па видимо како је питање о путовању краља на страну регулисано уопште.

Члан 59 новог устава преписује правило да „краљ борави стално у земљи“. Али одмах затим предвиђа и могућност потребе „да краљ иде из земље *на краће време*“. У том случају њега заступа, „по праву наследник престола. Ако наследник престола није пунолетан, или ако је спречен, краља ће заступати министарски савет.“ Раније је била пракса да краљ нарочитом прокламацијом објави свој одлазак у иностранство. Међутим данашњи краљ, отишавши из земље као вршилац краљевске власти на место свог оца, није о томе објавио никакву прокламацију. Поменути члан устава прописује још, да се у случају краљевог бављења на страни „заступништво врши по упутствима која краљ даје у границама устава.“

Шта значи ова одредба, како њу треба разумети, и нарочито шта би од ње требало да буде у пракси? Да ли министарски савет, као заступник краља и благодарећи његовим упутствима, може вршити све акте краљевске власти, односно да ли га само краљ може у томе ограничити, овлашћујући га за извесне акте и не дајући му ово овлашћење за остале?

Већ сам овај члан, у свом другом ставу, прописује да „за време одсуства краља или наследника престола министарски савет *нема права распуштања народне скупштине.*“ Одатле би се заиста могло закључити, да он сва друга права краљевске власти може имати, разуме се ако их краљ на њега пренесе. Ово ограничење није постојало у ранијем српском уставу, и његово уношење у нови устав може имати само ова два објашњења: с једне стране хтело се распуштање скупштине, као важна ствар, резервисати на неки начин у корист краља тако, да не може бити одлучено без личног његовог присуства, а с друге стране имала се можда намера, да се краљ у давању „упутстава“ министарском савету ограничи тако да ни он сам, баш и кад би хтео, не би га могао овластити на распуштање скупштине у његовом одсуству. Што се тиче првог објашњења, може се приметити да ради тога није била потребна нарочита одредба; и без ње краљ је себи могао резервисати право распуштања скупштине. Довољно би му било да ту своју жељу нагласи у упутствима. Што се тиче другог објашњења, питање је да ли би краљ у ствари био овом одредбом ограничен, ако би му баш нарочито стало, ма из каквих разлога, да не узме лично учешћа у распуштању скупштине. Јер ако би министарски савет могао бити овлашћен од краља за све друго сем за распуштање скупштине, онда би значило да би он могао бити овлашћен да у краљевом одсуству подноси и предлог да се у уставу што измени или допуни. У том случају, као што прописује чл. 126 устава, скупштина се одмах распушта. Краљу, дакле, стоји на расположењу један заобилазан пут да ипак изврши своју намеру. Излази из овог што смо казали, да је горња одредба или непотребна или не баш тако много корисна.

Али остаје да се види, да ли министарски савет, просто на основу упутстава датих од одсудног краља, може и *треба* заиста да врши све остале акте краљевске власти. Прва сумња у то јавља се отуда што, ако би министарски савет у одсуству краљевом могао вршити краљевску власт, то би било у ствари намесништво, и онда би се могло питати, зашто се одредбе о томе не налазе у одељку који говори о намесништву. Затим, треба приметити, да нигде у уставу није реч о могућности за краља да, способан за вршење својих

функција, преноси ово вршење на другог. У чл. 59 реч је о заступништву краља кад овај оде из земље на краће време. Али пошто је реч о краћем бављењу, и управо да би оно заиста било краће, није потребно на министарски савет преносити вршење краљевске власти. Уосталом, ако овај члан и предвиђа овако пренашање власти, зар се не треба пре питати, нешта је сагласно слову устава у једном његовом члану, него духу целог устава. Иначе, ако би се узео само овај члан, онда би изашло да краљ може на основу њега тако рећи потпуно пренети своју надлежност на министарски савет. Довољно би му било за то, да оде на страну и чека да готово истекне прописани рок, како би се пред његово истицање вратио у земљу и тиме добио право да поново исти период времена проведе ван земље. А нигде није прописано да је краљу потребно одобрење парламента за његово путовање на страну.

Међутим, ми као што сматрамо да је нужност овог одобрења сасвим у духу парламентарне владе, сматрамо исто тако да је у њеном духу немогућност за шефа извршне власти да вршење своје власти преноси на другог. Нарочито кад би ово право пренашања било тако генерално, да би га краљ готово искључиво по својој вољи, јер ограничен само у једној тачци, могао вршити како хоће. То би изгледало као да власт коју има краљ, представља за њега некакво сопствено право којим он може располагати по својој вољи. Међутим, у ствари, он по уставу има само одређену надлежност, коју у начелу не може преносити на другог. Мислимо да се у пракси треба држати овог принципа и да чл. 59 не би требало узимати као основ за његово гажење. Јер то, као што смо видели, није потребно за ствар о којој овај члан говори, а било би супротно самој суштини ограничене и парламентарне монархије, која се састоји у сталној сарадњи краља и парламента. Иначе, не би се имала она двострука гаранција, коју и устав тражи за извесне акте: потпис шефа извршне власти и премапотпис министара. Остала би само једна гаранција: потпис министара.¹ Уосталом, као што каже Duguít, „идеју делегације треба изагнати из јавног права“, а не силом је у њега уводити. А Есмен, који је писао специјално

¹ Видети Esmein, op. cit стр. 675.

о делегацији законодавне власти, каже да допустити ову делегацију значило би: „ставити моментано за трајања делегације нов устав на место постојећег устава.“¹ То што важи за делегацију законодавне власти, важи исто тако, по самом Есмену, и за делегацију извршне власти. И она би, на место једног, у ствари доводила други устав. А тешко је заиста замислити, да се, у парламентарном режиму, једна тако крупна ствар остави да буде регулисана „путствима“ шефа извршне власти.

Наш закључак је овај. Чл. 59 не треба узети сам за себе већ у вези с једне стране с чињеницом, да сам устав предвиђа разне власти и разне функције њима поверене не ради располагања већ ради извршења, и с друге стране с постојањем парламентарног режима. Ако се тако уради, онда се заиста може створити мишљење, да у пракси министарски савет не треба и не може да врши краљевску власт ни за време краљевог одсуства. У таквој пракси, сагласно потпуно с принципима модерног јавног права, налазила би се у исти мах и санкција општег правила које сам чл. 59 устава прописује: краљ борави стално у земљи. Јер пошто не би могао преносити вршење своје власти кад путује на страну, ово његово путовање би било заиста само „ако се покаже потреба“ и „на краће време.“ На тај начин, заступање одсутног краља од стране министарског савета, и ако предвиђено уставом, не би у ствари налазило примене у пракси. Али ово не би било ништа ново: и у другим земљама се извесни јасни прописи, исписани у уставу, не примењују у ствари, па би тако могло бити у овом стучају и код нас.

Остаје нам најзад да проговоримо неколико речи још о једној интересантној ствари. Наиме како краљу, ако се гледа само на уставни текст и на праксу утврђену код нас, није потребно ничије одобрење па да може да оде на страну, сасвим је могуће претпоставити да краљ оде из земље и бави се на страни без никакве државне потребе. Управо бави се на страни онда кад државне потребе нарочито захтевају да буде у земљи. Сама могућност ове претпоставке најбоље показује сву незгоду од тога што парламент не даје претходно одобрење за свако путовање шефа извршне власти у

¹ De la délégation du pouvoir législatif, Revue pol. et parl., 1894 t. I. стр. 200.

иностранство. Јер само благодарећи тој околности, што парламент не узима никаквог учешћа у одлучивању оваквих путовања, и може да наступи поменута ненормална ситуација. Питање је само, кад већ наступи, како ће се из ње изићи, јер самим тим што је ненормална, не може се допустити да траје дуго. А ненормалност ове ситуације најбоље се може увидети кад се помисли, да њено постојање може представљати озбиљну сметњу за само функционисање парламентарне владавине. Зна се да је суштина овакве владавине политичка одговорност министара пред парламентом. Али и ако кабинет пада у скупштини или због скупштине, он ипак своју оставку предаје краљу, који се према парламентарним приликама и околностима опредељује при решавању појављене кризе. Али ако краљ није у земљи и ако га у вршењу краљевске власти заступа овај исти кабинет, онда ко ће примити евентуалну оставку владе и решавати о кризи, да оставимо чак на страну питање да ли парламент, који може да обори владу као владу, може да је обори и као вршиоца краљевске власти, и ако не може да је обори и као вршиоца краљевске власти, како ће је онда оборити као владу. Ту настаје питање да ли краљ, и ако га у земљи министарски савет заступа у вршењу краљевске власти, може из иностранства именовати новог председника владе. Што се тиче специјално ситуације наше земље, за нас је јасно да данашњи краљ то не би могао учинити, јер он, као што смо видели, уопште још није у стању да врши акте краљевске власти. А одатле се види у којој је мери код нас јача и већа ненормалност о којој смо малочас говорили.

Него вратимо се нашој претпоставци по којој се краљ, и ако би га државне потребе имале задржати у земљи, бави на страни. Уз то допунимо ову претпоставку тако, да не само државна потреба, него иш каква његова прека лична потреба (н. пр. болест) не принуђава краља да се бави у иностранству. А он ипак, при свем том, не долази у земљу, и ако се зна да га никакав стваран разлог не спречава у томе. Како у таквом случају треба разумети држање краљево и где је излаз из ситуације створене њиме?

По нашем мишљењу, држање краљево у овој нашој претпоставци не би могло значити ништа друго него његову прећутну абдикацију, јер би њиме он довољно јасно показао;

да не жели више вршити дужности и права која му као краљу припадају. У ствари, краљ није ништа друго него државни орган, и као такав он своје место може напустити, јер га нико на њему не може силом задржати. Некад су разликовали разне врсте абдикација, делећи их нарочито на добровољне и принудне. Данас се разликују само форме у којима се абдикација врши, а оне могу бити најразличитије. Негде се абдикација вршила писмено, негде усмено; на једном месту с помпом и церемонијама, на другом у миру и тишини. У том погледу нарочито је интересантна абдикација сардинског краља Карла Алберта, који се 1849 године, после битке код Новаре, одрекао престола у корист свога сина Виктора Емануела. Абдикација је извршена, а нити је прокламација издана, нити је макакав писмен документ састављен о томе: све се свшило усменом изјавом краљевом.¹ Форма је, дакле, споредна. Макаква она била, главно је да се њоме изрази и покаже воља монарха да абдицира. А он ту своју вољу може показати изречно или прећутно. Питање је сад, да ли се краљево бављење на страни може сматрати као један случај прећутне абдикације.

Што се тиче преседана за ово, он се може наћи у случају пољског краља Хенриха Валоа, „крунисаног дезертера“, који је отишао из Пољске да би се понео на француски престо после смрти (1574) свога брата Карла IX. После чекања од године дана на повратак краљев, пољска скупштина је објавила да је краљ абдицирао.² Што се, пак, тиче устава (као н.пр. некад у Француској, Шпанији, Португалији) који ово питање изрично регулишу, очевидно нема никаквих тешкоћа: просто се примењују прописи који о овоме говоре. Али каква је ситуација, ако устав о томе ништа не садржи?

Уопште само напуштање земље се не узима као прећутна абдикација; сматра се да су уз то потребне још какве околности, које би вољу краљеву да абдицира чиниле несумњивом. У том смислу се изражава и већ наведени писац Frisch (стр. 91.). Што се тиче нас, ми мислимо да се краљево бављење на страни не мора, али може сматрати као прећутна абдикација. Све зависи од тога какво је оно у ствари. Ако је оно такво, да ствара уверење о постојању жеље код краља

¹ Frisch, Der Thronverzicht, Tübingen, 1903, стр. 45-46.

² Frisch, op. cit. стр. 48,91.

да абдицира, онда оно, и ако није праћено каквим другим околностима и пр. отпуштањем краљевске свите и т. сл., представља случај прећутне абдикације. Код абдикације, као што смо видели, главно је констатовати чињеницу да краљ има вољу да абдицира. Зашто би онда били потребни још какви поступци краљеви, ако сам пут његов и његово бављење на страни, с обзиром на своју природу и прилике под којима се врше, довољно показују ову вољу? Може се само питати ко има да учини ову констатацију. Одговор је прост: скупштина, пошто је она та која по члану 67 устава решава о престолу.

Нама овакво решење целог овог питања изгледа сасвим сагласно и са појмом абдикације уопште, и са нужношћу да свако напуштање места, па и од стране самог краља, мора повлачити за собом извесне последице, и са потребом да ненормалне ситуације ове врсте трају што краће. Најзад ни према самом краљу тиме се не врши никаква неправда. Јер, у ствари, овде није реч ни о чему другом него о тумачењу његове воље. Сматра се да краљ у земљу не долази, јер нема више вољу да влада, односно има вољу да абдицира. Ако је то тумачење тачно, онда је добро да се из такве неодређене ситуације изађе што пре. Ако није тачно, краљу стоји на расположењу сасвим лак и прост начин да га демантује: да дође у земљу и да тиме пресече сва погрешна тумачења о својој вољи. Не уради ли то, значи да он на један истина прећутан али заиста сасвим јасан начин, изражава своју вољу да абдицира тако, да о томе не може бити више никакве сумње.

Шта у том случају наступа?

Ако постоји пунолетан наследник престола, онда он одмах долази на владу. (Приметимо само, да и ако постоји пунолетан наследник престола, министарски савет ипак може да заступа одсутног краља, ако је наследник спречен да он то учини). Ако је наследник малолетан, бирају се намесници, али малолетном краљу, а не краљу који је остао у иностранству. Најзад, ако нема наследника престола, онда ступа у важност чл. 67 устава, на основу кога министарски савет узима у своје руке краљевску власт и одмах позива Народну Скупштину у парочити сазив, да реши о престолу.

ДР. МИХАИЛО ВЛИЋ.

У БИТОЉСКОЈ БИТЦИ ИЗНАД ОБЛАКОВА

(4 и 5 НОВЕМБРА 1912 ГОДИНЕ).

(2)

III

Када смо већ доста одмакли били уз стрмени, у велико су се спуштали низ Дрвеничке косе ка Шемници пукови Моравске и Дринске дивизије I позива. I пеш. пук спуштао се спрам села Лисолаја, да се по прелазу Шемнице дохвати коса западно од села Кабаловци Секирани. Источно од I пука са Дрвеничких коса наступио је ка Шемници II пеш. пук. Још даље источно, наступали су лево и десно од села Црнобока ка Шемници, пукови Дринске дивизије I позива и то XVII и VI пук. У дивизијској резерви Моравске дивизије I позива остао је на левој обали Шемнице, код села Лисолаја XVI пеш. пук. Са Облаковске косе, уз коју смо се кретали, веома се лепо видела лева обала Шемнице и сви наши положаји на Дрвеничким косама, којима су се кретали наши пукови ка Шемници. Изглед је био шипозантан. На целом пространству леве обале Шемнице од Лисолаја до Црнобока и источније, развијени делови пукова у стрељачким стројевима наступали су Шемници. Иза њих, са последњих падина што се од Дрвеничких коса спуштају ка Шемници, кретали су се батаљони у размакнутом еволуционим поредцима, а за овима низ Дрвеничке косе вијугали су као змије зачелни батаљони и остали делови пукова.

Турска артиљерија са свију положаја на десној обали Шемнице а нарочито са правца од Кукуречана и Секирана непрестано је дејствовала, стављајући под јаку ватру наше трупе које су прилазиле Шемници. Мање је дејствовала наша артиљерија, која не могла је тада, ни за краће време ућуткати турске батерије. Када је I пеш. пук са коса прилазио Шемници обасут је био шрапнелима турске артиљерије. С тога су ови његови развијени делови трчећи рокирали у десно, у неколико ближе месту где је Шемницу прелазно III пук. Са турских положаја према Облаковским висовима такође је артиљерија дејствовала. Шрапнели су се распрекавали високо над нама, а поједина зрна падала су већином лево и десно по јаругама те не имадосмо губитака. Што смо се више приближавали највећем врху над Облаковом, земљиште бејаше јако стрмо, те успораваше кретање које је вршено без

застоја. Нешто пре 2 сата по подне 4 новембра, стигао сам на одређени положај, највиши вис југозападно од села Облакова.

За један сат и више, пре но што ћу стићи, упоредне а негде испреламане косе, које су појединим чукама и странама надвишавале косу којом смо се кретали, заклањале су ми доглед у назад ка Шемници, те не могах више видети шта се тамо дешава. Са те стране чујаше се непрестано артиљериска ватра. Исто тако и у правцу десне колоне Моравске дивизије II позива према Ђавату. На наше положаје, највеће висове изнад села Облакова, турска артиљерија је непрестано дејствовала; водила се пешачка борба, митраљеви су такође дејствовали.

Команданту I батаљона мајору Тихомиру Смиљковићу наредио сам, да ме заступа, све батаљоне ту прикуши, где ће очекивати даље моје наређење. Са мојим ађутантом и жандармеријским наредником (кога ми је ставио на расположење командант дивизије, пуковник Недић), кренуо сам у борбену линију, да нађем команданте пукова, потпуковника Душана Васића и Милутина Стефановића, да се од њих оријентисем о стању на бојништу и од потпуковника Васића примим команду над свима трупама. Од јаке кише прошле ноћи и виаге на овим висинама земљиште бејаше јако раскаљано, те нам ноге упадаху у глиб. При том брисаше хладан ветар. После кратког кретања сназисмо један батаљон у смакнутом поретку са размакнутич четама на већем растојању. Војници су били у клечећем или седећем ставу. Упутисмо се томе батаљону.

То је био батаљон III пука II позива, којим је командовао мајор Коста Михајловић, („Коста Рус“). Батаљон је био у резерви трупа II и III пука II позива, које су биле развијене и уведене у борбу. Код овога батаљона у резерви, били су потпуковник Душан Васић, командант II пука II позива, потпуковник Милутин Стефановић, командант III пука II позива и мајор Коста Михајловић, командант поменутог батаљона. Сви они јако се обрадоваше кад ме видеше и када им рекох да је мој пук са допуским батаљоном и једном граничном четом стигао да их ојачам и да примим команду.

Како су моје трупе стигле, батаљон мајора Косте Михајловића, који образоваше дотле резервну и бејаше у смакнутом

поретку, са увећаним растојањима између чета, (трпео је тада од шрапнелске ватре, јер су Турци непрестано артиљеријом дејствовали), одмах је са размакнутим стројевима кренут да појача први борбени ред. При овоме покрету распрскоше се над батаљоном неколико шрапнела. Над једном четом распрскавање је било врло ниско, те рани и избаци из строја више војника; један бејаше смртно рањен у кичму. Наредих мајору Кости да војници у четама узму већа растојања и да чете наступају плитким стројевима.

У 2 сата и неколико минута по подне 4 новембра примио сам команду од потпуковника Душана Васића, команданта II пука II позива, над свима трупама на положајима на највећим висовима изнад села Облакова. У борби су тада развијени били II пеш. пук II позива од три батаљона са митраљеским одељењем (један батаљом овога пука био је још раније деташован на другу страну) и III пеш. пука II позива са сва четири своја батаљона и митраљеским одељењем.

Са командантима пукова, потпуковницима Душаном Васићем и Милутином Стефановићем, и мојим ађутантом капетаном Остојићем изашао сам на борбену линију виса, на којем су као и на таласастом земљишту пред њиме, били наши стрелчачки ровови, у циљу да размотрим бојиште, да се оријентишем о стању у то доба и решим за даљи рад у духу наређења, које ми је издао командант Моравске дивизије II позива, пуковник Недић.

Стање је у то доба било овако :

Линија наших положаја, идући преко највећих висова, који су са неколико врхова југозападно од села Облакова високо штрчали под облаке, (уопште познати под именом „Облаковски Висови“), имало је у неколико вид полукружан, почињући са десног крила северо-источно од села Рамне, са извесним угнућем у нашу страну према Големој Тополги и левим крилом, које се спуштало крајњим делом, косом високо изнад села Облакова са западне стране.

Опажало се јаче груписање непријатеља према нашем десном крилу. Ово су Турцима диктовали и тактички услови бојишта и општи стратегијски услови, стање и прилике под којима се налажаху у Битољској битци.

Када Турци буду принуђени на повлачење са битољског бојишта, имали би да користе два правца. Један од ових

ишао је са десног крила битољских. положаја на југ преко Кенали, Лерина и високе Неречке Планине за Корчу. Други одступни правац ишао је са левога турског крила преко Ђавата ка Ресну, делећи се одавде у два правца: на југ врлетним теснацем између Преспанског и Охридског Језера ка Корчи, и на запад преко Оурида, Струге у долину Шкумбе за Елбасан и даље.

Док би први главни одступни правац на Лерин у почетку био повољнији, изложен је био опасности од сједињења српске и грчке војске а тиме и потпуног пресецања. Међутим, други правац на Ресан, јако је био угрожен и притиснут десним крилом српске армије од Гопеша и Ђавата, и ако га Турци не би благовремено осигурали и обезбедили, бачени би били на високи и кршни Перистер и Преспанско Језеро.

С обзиром на ово, Турци су на оба ова правца одступања обратили пажњу. Лево крило турске војске у Битољској битци, којим је командовао Џавид-паша осигуравало је себи правац преко Ресна. Овај правац, идући у почетку знатним делом паралелно са турским одбранбеним фронтом, јако је био угрожен.

Одржање у што дужој власти положаја на највећим висовима изнад села Облакова и целе греде, која се продужава Црном Врху и даље, као и евентуално проширење ове сфере одбацивањем Срба на леву обалу Шемнице и овлађивањем српским положајима на тој страни у овај мах, за Турке је било од пресудног утицаја. Успех Турака у овоме би имао знатних последица; али што је извесно, у томе случају баш и кад би десно турско крило на битољским положајима имало неуспеха, Турци би били у могућности да јаче снаге извуку у правцу Ресна и даље.

С тога се Џавид паша на поменутих положајима најодважније и најупорније ангажовао. Уводећи у борбу своје најбоље трупе и појачан деловима корпуса Фети паше, он је јаким снагама вршио дреске контра-нападе да нас сузбије, али, као што ће се доцније видети, ни његов таленат, ни његова изванредна одважност и бројност трупа не имадоше успеха.

Сем свега овога за концентрисање јаче снаге према нашем десном крилу ишли су у прилог и тактички разлози. Према овоме крилу био је тактички кључ положаја турских.

Док је овај у власти Турака, они осигуравају себи са левога крила битољских положаја једину одступницу у правцу Ресна. Груписање њихових резерва на десном крилу, према нашем левом не одговара борбеним приликама. Ове трупе јако би биле изложене нашим нападним колонама, које су 4 новембра изјутра предузеле општи напад на цео фронт битољских положаја и њихова би се улога у томе случају одвела на другу страну, те Турци не би били у могућности да врше нападе на највише и најважније положаје изнад Облакова, које су сада дрско вршили.

Око 700 метара пред нашим крилом видело се да су Турци јаче посели били један вис и косе, које су се гранале у више праваца силазећи ка друму Битољ-Ресан, и маркант-није се спуштале јужно ка селу Рамни и Српцима а северо-источно ка Облакову.

Турци су имали стрељачке стројеве испред овога вуса као и према нашем левом крилу и целом нашем фронту.

У картама овога земљишта врло смо оскудевали; једва да се по једна нашла на пук, па и она је била непотпуна и нетачна, није се слагала са земљиштем¹.

На положајима према нама, јачи део турске артиљерије био је постављен позади њиховог левог крила. Турци су наше положаје непрестано обасипали артиљеријским зрнима, те тиме јако досађивали нашој пешадији.

По дубини својих положаја Турци су имали неколико коса и више већих и мањих ћувика. Све су ове утврдили стрељачким опкопима и са ових су погодно цео предтерен стављали под ватру.

Земљиште са нашега десног крила јужно се одсечније пушта ка Рамни и уопште на југ ка друму, док су косе у северо-источном правцу, у почетку блаже и дуже.

И на нашој као и на турској страни стрељачки стројеви утврђени су на брзу руку стрељачким заклонима, који су непрестано ојачавани, у колико се под борбом за то стизало.

1. Ја сам при себи имао карту аустријског Јенералштаба, секцију Битољ. Због њене размере, на њој није било многих висова чука и коса. Али је била и нетачна, што није никакво чудо, кад се узме у обзир кад је вишен премер и под каквим условима за време Турака. На картама није тачно била обележена кота 1150. Али ипак у то доба, били смо срећни да макакву карту имамо, јер, пошто смо са операцијама прошли околу Скопља, оне су биле велика реткост.

У време када сам разматрао бојиште, (око 2 сата и четврт по подне 4 новембра 1912 године) водила се борба на целом фронту наших положаја на висовима изнад Облакова. Ојачани трупима, које су према нама доводили, Турци су се напрезали да нас са ових положаја потисну. Турска артиљерија јако је потпомагала рад своје пешадије, и на њу благотворно морално утицала. Ова је знатним бројем оруђа непрестано дејствовала, стављајући под ватру како наше срељачке стројеве тако и задње делове и резерве. По зрним се видело да су Турци имали не само брдску артиљерију, већ и батерије тежих зрна, већих калибара. Оценио сам да су у то доба према нама дејствовале најмање четири батерије. А ми у то доба на свима облаковским положајима нисмо имали ни једног јединог топа.

Под оваквим околностима, морални утицај дејства турске артиљерије знатно се осећао код наших трупа.

Ове положаје држао је 3 и 4 новембра изјутра II пеш. пук II позива, потпуковника Душана Васића, (три батаљона, јер је један раније био деташован на другу страну,) ојачан најпре са једним, а доцније са два батаљона III пука II позива; пре подне пак 4 новембра стигао је и потпуковник Милутин Стефановић са осталим батаљонима и деловима свога пука и одмах појачао први борбени ред.

У ово доба, кад сам ја стигао на положај и примио команду, II пеш. пука II позива (три батаљона) са придатим батаљонима III пеш. пука II позива, био је сав развијен на поменутих положајима, највећим висовима изнад села Облакова, продужујући лево крило косом у северо-источном правцу високо над Облаковом; остатак III пеш. пука II позива у главном је десно од II пука, јужно и југоисточно са батаљоном мајора Косте Михајловића у резерви до мога доласка, а тада је и овим батаљоном ојачан први борбени ред.

И ако је према свему изложеном, стање на бојишту било у то доба врло озбиљно и тешко, уверен сам био да ћу одолети турским налетима и залажући све силе моћи огарантовати ове положаје, чији значај и одржање у нашој власти има пресудног утицаја на ток Битољске битке, и евентуално да ћу моћи предузети контра-напад. Али ми је прва дужност и неопходна потреба била, да уведем у борбу што пре, макар једну једину батерију. Она истинна неће моћи

парирати онолику бројност турке артиљерије, али ће ипак у моментима пречити палете турске пешадије, и што је за сада главније, јако ће морално утицати на наше трупе, остављене без и једног нашег артиљеријског оруђа а непрестано тучене снажном ватром турске артиљерије разнога калибра.

Проценивши овако стање у време када сам команду примио и на основи свега изнесеног, одмах сам команданту Моравске дивизије II позива, пуковнику Миловану Недићу, послао овај писмени извештај:

„Око 2 сата по подне стигао сам са пугом на положаје изнад Облакова и примио команду над свима трупама.

Стање је овако: борба се непрестано води на целом фронту. Турци са знатно надмоћнијим снагама, потпомогнути са најмање четири батерије, груписани су више према нашем десном крилу. Намеран сам да ојачам наше развијене трупе, да груписем снагу на нашем десном крилу и са таквим груписањем изведем напад на непријатеља. У сваком случају ојачавам борбени фронт, да положај пошто пото одржим. Неопходно је потребно, да ми се што пре упути артиљерија која ће имати јако морално дејство на наше трупе, које јако трпе од турске артиљерије. —

4-XI-1912 год.

Командант Одред.

2 сат. 55 мин. по подне.

Потпуковник ИВ. С. ПАВЛОВИЋ.

На преставку команданта II пука II позива, потпуковника Душана Васића, да Турци угрожавају његовом левом крилу, одмах сам ојачао лево крило II пука II позива, са другим, бројно најјачим батаљоном III пука I позива, под командом мајора Доброслава Ђорића. (Овај је батаљон у своме саставу имао пет чета, јер је још по прелазу границе, после бораба на граничном фронту 6 октобра 1912 год. у саставу овога батаљона ушла 4 чета граничне трупе и остала у овом батаљону до 2 децембра 1912 год. када је по наређењу Врховне Команде упућена у Скопље.)

У исто доба остала три батаљона и допунски батаљон III пука I позива (од три чете), груписао сам у близини, позади десног крила наших развијених трупа, изнад Облакова.

Око 3 сата и неколико минута 4 новембра по подне, стигла је код мене, на највећи вис изнад Облакова I брдска, брзометна батерија, капетана I кл. Чедомира Трифуновић.

Чим ми се капетан Трифуновић са батеријом јавно, командант II пука, потпуковник Васић, који је са мном био на положају, затражио је да батерију поставим на лево крило положаја. Оценио сам да ће батерија имати веће поље дејства

и боље резултате са десног нашег крила. С тога сам одмах и наредио командиру брдске батерије, капетану Трифуновићу да батерију постави на десно крило. Место за пласирање батерије било је згодно изабрати, тако да је велики део турског првог борбеног реда стављен био под уздужну ватру. Тако исто на великом пространству, испред наших борбених делова, могла су се тући турска појачања, која би прилазила предњим деловима у циљу потстицања покрета.

Командиру батерије наредио сам да што пре пласира своју батерију и отвори ватру, како ради тучења непријатеља, тако нарочито ради морала код наших трупа. Нарочито се морало журити и с тога, што је време било мутно а ноћ је била близу, па је требало за видеала узети све потребне елементе за дејство батерије.

Попуњујући делови батерије били су заостали уз Облаковске стрмени, те је дат знак трубом да у трку пожуре и они су ускоро и стигли.

Дејство ове наше брдске батерије, које је отпочело пред измак дана одмах се повољно осетило. Она је, као што смо већ Јраније рекли, била и сувише слаба да парира дејство неколико турских батерија већих калибара, те је највећма тукла турску пешадију наносећи јој осетне губитке, али чим је њено дејство отпочело, осетио се још и јак утицај на морал наших пешака.

Пре доласка наших појачања, Турци су незнатно били помакли свој стрељачки строј на једном месту, пред нашим делом фронта, који је био у лево од нашег главног положаја, али даље нису могли ни стопу маћи поред свију усиљавања.

По подне, између 2 и 3 сата 4 новембра чула се јака ватра северо-источно од наших положаја у правцу села Секирана. У то доба I и II пук Моравске дивизије I позива наступали су и водили борбу на десној страни Шемнице, наступајући косама, правцима села Кабаловаца, Секирана и Дрожана; још источније од њих водио је борбу XVII пук I позива.

У то доба су трупе нашега левог крила и центра добијале за неко време и бочну артиљеријску ватру. Према зрнима од којих једно није експлодирало, видео сам да је ова ватра била од брдске артиљерије.

Стање у коме су се Турци палазили 4 новембра по подне услед нашега општег напада на битолске положаје

и прелаза неколико наших пукова преко Шемнице, све их је више нагонило да своје лево крило битољских положаја осигурају од нашега притиска, да поврате највеће висове јужно и југозападно изнад Облакова и продужењем греде која излази на Црни Врх.

Успех у овоме случају одужио би решење Битољске битке, а негативан по Турке исход ове операције крајње загрожава и доводи у питање одступницу Турака са левога крила битољских положаја.

С тога су Турци, све до у мрак 4 новембра ојачавајућу нападне делове, помагани снажном артиљерском ватром, енергично нападали на цео наш фронт, али су јединственим упорством и издржљивошћу наше пешадије, непотпомогнуте ни једним нашим топом, (наша брдска батерија почела је дејствовати тек око 3 и по сата по подне 4 новембра), сви ови напади одбијени.

У току дана, на коси изнад села Лере, која се спушта са висова нашег крајњег десног крила ненто у назад, водиле су борбу левокрилне трупе десне колоне Моравске дивизије II позива, (један батаљон другог прекобројног пука са једном брдском батеријом под командом капетана I кл. Петра Стефановића). И оне су упорно одолевале дрским нападима Цавид наших трупа, и поред све жестине палета турске пешадије обилно потпомогнуте артиљеријом, оне су положај одржале.

У сумрак 4 новембра, на највеће висове изнад Облакова спустила се била густа магла, која је убрзо захватила цело бојиште. Борба је све више слабила на целом фронту. Око 6 сати у вече она се утишала, само је местимце било слабијег пушкарања, које је трајало са малим прекидима преко целе ноћи, нарочито пред центром наших положаја и левим крилом.

(Крај у идућем броју.)

ГЕНЕРАЛ ИВАН С. ПАНЦОВИЋ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ПРОГЛАШАВАЊЕ ГЕНЕРАЛА ЖИВКА ПАВЛОВИЋА ЗА АКАДЕМИКА

С. Кр. Академија држала је 25 октобра свечану седницу, на којој је генерал Живко Павловић читао своју приступну академску беседу *Београдска Операција (Ослобођење Београда новембра 1914)*. После његове беседе, председник академије Г. Јован Цвијић прогласио га је за академика овим говором:

Ви сте Г. генерале имали једнога предходника у Академији Наука, пок. генерала Јована Мишковића, честитога и доброга човека, који се као Министар војни (два пута) и као шеф генералштаба врло много бринуо о организацији српске војске, и који је неуморно и успешно радио на војној географији и историји. Љубав према Академији показао је и тиме што јој је завештао своју кућу. При томе га је водила једна мисао, о којој ми је кашто говорио. Мишковић је био од оних чланова Академије који су јако желели да она постане и материјално самостална. Колико би се он радовао, кад би видео да ћемо скоро закочити у ту периоду материјалне независности довршивањем велике зграде Академије Наука!

Доба пок. Мишковића било је време припремања. Ви сте, Господине генерале, важна личност новог друкчијег времена, великог времена, до сада највећег времена наше војне историје, које се одликује непрегледним низом славних дела српске војске, српскога оружаног народа. „Покољење за пјесму створено“... У таквome сте времену радили, у пуној снази и на врло важним положајима. Ваше је име, уз имена славнога шефа генералштаба Путника и великог војсковође Мишића, везано за оне знамените, смеле и успеле операције наше војске, које су је учиниле славном у целом свету.

Безброј је наших официра, и знаних и незнаних јунака, који су показали војничкога дара, иницијативе, смелости, јунаштва. Тима одају и имају да одају признање и почаст друге институције наше државе. Академија је Наука желела указати своје признање целој српској војсци, награђујући оне њене врлине које спадају у домен Академије: научни дух и методе. Зауоставили смо се једнодушно на Вама.

Госпође и Господо!

Новоизабрани академик је рођен у сред Шумадије, на граници крагујевачког и смедеревског округа, у селу Башину. И отац и мајка су му били сељаци, неписмени сељаци. Отац је морао имати неких нарочитих врлина, кад је неписмен могао бити четовођа, командовати баталионом и добити златну и сребрну медаљу за храброст у српско-турском рату 1876-78. А породица је старином од Равне Сјенице, у некадашњем Новопазарском санџаку, у старој Рашкој, чији је народ представник неколиких наших најлепших особина.

Под њиховом, често неугледном спољашношћу крије се много снажнога, духовнога и моралнога. То су они од највеће националне вере, који су се борили и жртвовали, и појединачно и у масама, за слободу, за правду, да освете Косово, за своју царевину, на коју су и у најтежим приликама мислили. Могу да се геростасно исправе, и као маса и као појединци, и да крше и ломе пред собом. У своје идеале су веровали без икаквих облачака од сумње. Има у њима један народни инстинкт за животом, чијој спази краја нема. Много полажу на образ и на понос. Оно што одређује велике акције ових народних маса није материјалне врсте, већ моралне и духовне.

Из такве народне средине, наш нови академик се одао војничком позиву, у коме људи овога типа најпре, изгледа брже него на осталим пољима, дају велике резултате.

Као да је врло корисно да у младим годинама остану на школовању у својој земљи. Врло је штетно ако у будућем официру страни утицаји, страна цивилизација и разне импедерабиле поремете ону дубоку народну основу која му је пре свега потребна. У младићским годинама се најпогодније приме народна надахнућа и дубоки народни духовни и морални сок. После тога остају целог живота задахнути националном мисијом и народним поносом. То врло много вреди при командовању, јер разумеју душу свога војника, његове начине мишљења, склоности, жеље; знају шта треба учинити и рећи да се развије највећа сума његове енергије. Устали се између официра и војника заједница и узајамна љубав, снага од неоцењиве вредности. И то треба не само при командовању са мањим јединицама, већ изгледа још више у Врховној команди, за распоред официра и великих ратних маса. Из приступне беседе, коју је сад прочитао Г. Павловић, видели сте колико је он то све јасно осећао и у најтежим моментима класичне Колубарске битке, а још више доцније, на Солунском фронту. Ја мислим да је за ту психолошку обавештеност, која је од највећег значаја за војсковођу, много користило то што је Г. Павловић васпитаник наше Војне Академије и нашег Генералштаба; истина је доцније провео шест месеци на путовању по Немачкој, али као што сам

важе, ради усавршавања у немачком језику и оријентовања о немачкој војсци.

Сасвим је пуки случај што је један сељак из Башина, материјално пострадио после српско-турецког рата, напрегао све силе да своје дете николује. И разуме се, одмах после потребних разреда гимназије, дао га је у Војну Академију, која се о својим питомцима сама стара. Исто је тако случај што су за време најбољих официрских година Г. Павловића настали ови горостасни догађаји, у којима је могао показати све своје војничке способности.

На овоме примеру нарочито се јасно види како је правац рада и акције често одређен приликама и случајем; и даље, колико амплитуда акција, износ рада, зависи од прилика које су владале у најбољем добу живота.

Инструктиван је овај случај и с једнога другог гледишта. Сеоске деце има у Србији око 90%. Колико може бити међу њима врло даровите деце, која би, одабрана и николована, била од огромне вредности за нашу земљу! Зар се непрекидно мора оставити случају да нека од њих, и махом без одабирања, пређу на оно поље рада које ми називамо највишим културним вредностима. Зар пример нашега академика не показује да би требало прићи селекцији даровитих и дати им прилике да се образују до највишег ступња?

Једанпут улућен на поље војничкога рада, новоизабрани академик је до великих успеха дошао благодарем својој унутрашњој вредности и способностима. Од њих су најпре и одавно запажене: велика интелектуална издржљивост и солидност, способност да на највуко концентрисне на предмет или питање које га интересује, особине, које су свакојако ојачане и потпомогнуте јаком физичком конституцијом и добрим здрављем. Оне су врло потребне, кашто одсудне у војничким подвизима, нарочито у генералштабном раду за време операција, где треба непрекидно одржати будну пажњу. Због тих особина је ђенерал Павловић остављао озбиљне трагове на пословима, као професор тактике на Војној Академији и као командант разних војних јединица до дивизије, али су оне у највећој мери вределе у ратовима који су настали од 1912 год.; за то време је био у Генералштабу, прво као помоћник начелника оперативног одељења, затим као начелник и најзад као помоћник начелника штаба Врховне Команде. Често је требало целе ноћи провести на изради операцијских планова и наређења и на извођењу операција, и огромна радна снага Г. Павловића остајала је на висини. То је било од врло велике вредности за нашу општу ствар.

Даље сте Ви, Г. Павловићу, показали особине иницијативе и смелости, не ћудљиве, већ основане на свестраном процењивању прилика; када сте за време изненадног напада Бугара у јуну 1913 г. предложили да се мора прећи у контра-офан-

сиву. И тако је учињено, са познатим моћним резултатом којим је у ствари решено питање вардарске долине.

Има једна друга Ваша особина, која је мене нарочито интересовала, и зато сам је на Вама проматрао. Треба је с неколико предходних речи објаснити. Познавање земљиво, рељефа, зна се, од највећег је значаја за војне операције. Стратегијски принципи сами по себи не би вредали, ако се не би прилагодили пластици земљишта, и ако се овда онда чак према њој не би преничили. Много је битка изгубљено често само зато, што се није довољно познавао терен, што се нису виделе све тачке на којима се непријатељ може појавити, или што се није знао квалитет пута, његови пагиби, издржљивост за тешке транспорте, начини да ли се могу и како ће се снабдевати војне масе, кад се удале од своје базе и т. д. Ови теренски елементи остају стални и за време операција, али се њихов значај непрекидно мења према маневрисању с једне и с друге стране. Поред психолошког познавања својих трупа, ништа нема важније за војсковођу од познавања терена, што дубље студије терена, свију његових аспеката, проучавање терена са разних тачака, и никад то није сасвим довољно.

То знање и ту способност, сјединити познавање рељефа и кретања великих војних маса, имао је у врло великој мери војвода Путник, нарочито што се тиче Србије до 1912 год., коју је он био толико обišао и толико познавао да му, при смишљању операција и при праћењу операција, скоро није била потребна географска карта. Имао је у том правцу и нечега дивинаторскога. Кад ме је 1912 год., после освојења Скопља, позвао тамо (преко министра унутрашњих дела) ради обавештења о терену северне Арбаније, изненадио ме је тиме што је на основу једне слабе карте ипак видео главне правце за наша војна кретања из Метохије и Призрена за Јадранску обалу. Изгледа да у ту врсту способности, вешто искоришћавање терена, спада и она сјајна операција војводе Степе Станковића код Лесковца, према Бугарима 1915 год., при нашем повлачењу.

Ја се усуђујем тврдити и мислим да ме неће демантовати објективно изражена историја ових ратова - да Ви, Г. Ђенерале, ту особину, комбиновање рељефа и кретања великих војних маса, имате врло јако развијену. Што се терена тиче, Ви сте све публиковано проучили и врло много сами видели. У те студије уносите методе, плана, смишљености и обазривости. То су академичарске особине.

Једном сте ми описивали оно страшно повлачење српске војске 1915 год. до Косова, и нарочито даље од Косова у Метохију и кроз Арбанију. Јасно се осетило да Ви имате велику визију предела, планина, долина, превоја, теснаца, свих путева, и видите како њима промичу, врве, гурају се пешадија.

артиљерија, коњица, комора; и, стварајући ту слику, Ви гледате где шта може проћи и како; пластички видите трупе обеју противничких страна, и продоре кроз које се непријатељ може провући и пресећи комуникацију и одступање; а тако исто и где ви то можете учинити, зауставити непријатеља и збуњити га.

У данашњем приступном предавању открили сте нам један свој нов, филозофски начин гледања на победе. По Вашем последњем чланку у „Књижевном Гласнику“ могло се мислити да Ви силно верујете у моћ Врховне Команде, и услед тога њеним стратегијским потезима дајете огромну важност пред којом све друго бледи. Можда Ви нисте сасвим тако мислили, али је то био утисак Вашег начина разматрања и Ваших закључака. Сада видимо да Ви тако не мислите. Може рад Врховне Команде бити првокласне вредности — као што је био рад наше Врховне команде — па опет не дати оне величанствене победе. И зато Ви с правом говорите о моралним и психичким елементима: о психичкој кризи, о дивељној узбурканости, о моралној сондажи и о нашем народном карактеру, који се у овим великим моментима најбоље открио. Ви сте тиме дирнули основни узрок свега славнога што се догодило, и нема сумње да ће се у студијама које се буду бавиле о нашим великим ратовима и њиховом резултату, данашњој нашој великој држави, на те узроке обратити највећа пажња.

Јер баш је у нашим ратовима имало основну, дубоку и ничим незаменљиву вредност морално-духовно стање народних маса. Никад неог српски народ, од стварања Србије почетком XIX века, није био тако једнодушног осећања, мишљења и воље да победи и да оснује своју државу етнографских граница, као што је био почевши од балканског рата и кроз овај велики и страшни рат. Ратним догађајима је претходила једна знаменита периода националног и духовног препорођаја, која се осетила на свима пољима интелектуалнога рада и у целом народном животу. Она је одавно спремана и има дубоке, старе корене. Нема сумње да се услед разних узрока расцептала и разбуктала од доласка краља Петра на владу. Истина то доба као периода моралног и духовног препорођаја није још довољно истакнуто и прецизно окарактерисано, а вредно је способности и најдаровитијих људи. Морална и духовна настројеност те периоде развијала се самостално, без веза са моментаним политичким струјама, осим у колико су сви облици и појави народнога живота међусобно повезани. У последњим фазама је дух те периоде често утицао на политику наше земље и уносио у њу све више здраве садржине. У вези с том периодом, из те моралне и духовне средине изашла је она сјајна фаланга српских официра, с којом смо ушли у рат 1912 год., одличне војне спреме, високих моралних особина, чији је патриотизам био бескрајан. И народ је

био много друкчији него у претходним ратовима, већи и с већом моралном и духовном садржином него и у почетку устанка 1804 год.

С таквом моралном и духовном настројеношћу и с таквим елементима имала је да оперише Врховна Команда, која је, изгледа, и сама изникла из духа те периоде, и у чијој су се средини нашли људи великих војничких способности. Дух те велике периоде се морао осећати и у појединим операцијама и у детаљима војничког рада. Разуме се да ништа није без изузетака.

У данашње материјалистичко и пометено доба вреди истаћи једну Вашу моралну особину. Као што сам поменуо, изабрали смо Вас за академика као представника научног духа и научне методе у војсци. Али ми Вас не бисмо изабрали да сте Ви, показавши те особине и добивши на основу њих велики социјални положај, почели употребљавати тај положај и значај ради личне користи, или ради расипања државне имовине на неки други начин. Тада бисте толико исто штетили колико сте на основу првих особина користили, јер бисте кварили морал свога народа, нарочито што сте тако угледан његов представник. Академије наука су истина на првом месту научне, али осим тога и националне институције, које не могу занемарити морал своје земље. У том погледу ће наша Академија Наука са све већом опрезношћу ценити кандидате, јер су времена све лошија.

Ја могу о томе с Вама тако слободно да говорим, јер знам да Ваш рад, по својој моралној страни, спада у вредности прве врсте. Он је сав од социјалне вредности, за цео наш народ Срба, Хрвата и Словенаца, од још шире вредности, јер је помогао да у оште побеле принцип правде и слободе. У њему нема ни трага од лично-материјалистичких тежња.

У духу је Академије Наука да она мотри на велике раднике таквих моралних особина и да похита да им прва ода своје признање и своју почаст.

Мени је особито задовољство прогласити Вас, Господине ђенерале, за редовнога члана Академије Наука.

ЈОВАН ЦВИЈИЋ

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПОЖАР СТРАСТИ, од ЈОСИПА КОСОРА.

Јосип Косор је без сумње једна од најзанимљивијих појава у нашој драмској књижевности последњих година. Може бити и најзанимљивија. У сваком случају у њему се осећа моћан примитиван напон који тражи да избије у књижевни облик. Ма да је већ писац више драма, ма да је, најбоља од њих, *Пожар Стрести* може бити у нашој драмској књижевности дело најзаманснијих намера за ово последње десет година, ипак се може рећи да Г. Косор није још дао потпуно зрело дело, према ономе шта се од њега може очекивати.

Он је пун снаге, широког замаха, има несумњивог драмског дара, прилично технике, мање стила, али је у главном савремен. Полазећи од реалне основе, он тежи да се попне до симбола. Узимајући средину натуралистичке драме, он се продужује до мистицизма и даје догађајима космички значај.

Њега занима нарочито игра великих првобитних нагона. Иларија, толстојевски тип, нагиње добром. Он је за жртвовање нагона вишим интересима, индивидуе друштву, егоизма љубави спрам ближњег. Он воли живот и земљу као добру мајку из које се сипе ведри, топли живот. Он је у себи остварио донекле идеал тог човека, али је он сам. Он једини има вере и оптимизма, и предмет драме је пропадање тог идеала у олуји првобитних нагона који силно извиру из земље на којој су нарасли људи. Ти нагони се пропињу до пароксизма у Гуши, а пробијају у сваком лицу драме, од њих трепери сва околина око Иларије, док и њега и њу повуку у вихор који распламти крајњи пожар страсти. Над главама ових сељака се одиграва борба културе, друштвеног човека са прачовеком, борба између добра и зла, коју писац идентификује са оном првом. То је прави садржај драме коме је писац тежио. Крећући се у средини славонског села, он се труди да сажима црте реалног у широке симболе живота. У томе је први интерес књижевно историјски Косорове драме, тај покушај да се накалеми једна симболистика на драму из нашег сеоског живота.

Први чин, најбољи у драми, сведен је на крају у главну сцену која симболизира цео садржај комада. На њиви, где се суде око прекорачене границе, одиграва се први сукоб Иларија-Гуша. Иларија је све овростио, доброта је победила у њему све нагоне, али кад га сипи и околина патерају да сиђе дубље до нагона родитеља, он је, бедан што је немоћан, признао победу зла. Он пристаје да се суди и да се Гуши узме отети део њиве. Над сном живота са љубављу се навлаче облаци мржње. Сам на њиви, у мраку и ветру,

Гуша, у беснилу сапете животиње, гризући земљу која га опија нагонима прачовека, приближује се буку. Завијање дивље животиње, крик Гушин и мистични ветар ноћи завршавају чин снажним акордом, чија боја пробија кроз све ткиво комада.

У другом чину она још доминира, он је наставак првог, пун је мистичне таме зла, у којој на супрот Ади, сину Гушином, који понавља Гушу, са мање среће уосталом, стављено је хришћанство Стане, Гушине жене. Ада је осуђен на робљу зато што је убо ножем Илију, Иларијевог сина, и чека повратак очев, жудећи потајно да Гуша учини још један злочин мрској породици, да извојује још једном победу зла над добрим. Стана је религиозна пијанка Иларијева. Она се моли Богу, док Ада исповеда своје вјерују сотони. Она сања, као Иларија, о доброме, о светлости, о љубави, и њу тени визијом таквог живота циганка Јела. Али се Гуша враћа, пошто је запалио сено Иларијево, и дивљом жудњом чека са сном сјај пламена поред прозора. Други чин се свршава као први, са појачаном финалом. У дивљем беснилу распомамљених нагона, ослобођен свега људског, Гуша игра у сјају пожара и кличе са сном од радости. Чин се свршава овом јаком, најјачом сценом у комаду, и показује колико драмске јачине и каквим извршним средствима располаже писац.

У трећем чину драма пада у изразу и отеже се у радњи. И у боји и технички он је слабији, и у томе је стичај почетку четвртог. После два чина беде нагона, замрачена сенком зла, писац је хтео дати контраст живота љубави и светлости. У другом је Гуша; у трећем је Иларија. Али писац не уме да се пађе у њему. Он је без сумње занесен Гушом и Адом. Он има потајне симпатије за ова оличења примитивних нагона. Он више воли бунтовнике и ужива да посматра панон инстинката, који се таласају и кваре водораван венетачког културног живота. Они су само притајени. Пожар запаљен на крају првог и другог чина још гнија у сценама Петра и Туње са Иларијом и Аде са Илијом. Иларија би хтео победу љубави, живота, али се из његова загрљаја огимљу Петар, Туња и његова жена, дирнути жаоком нагона. Он осећа да ће зло победити: Ђаво је јачи, понавља он неколико пута, и са тиме се улази у четврти чин.

Иларија жени сина, и позвао је Гушу и Аду на свадбу, хоће ли доћи? Хоће ли он победити! Плица је већ савладао слутњом, која, поред доласка и слуге са имања који доноси вест о добротн плодне земље и сунца, хвата и Иларицу, пред саму појаву Гушину. Он предосећа пропаст живота који он воли. У пророчкој визији износи борбу Бога и ђавола. Гуша долази, одбија раширене руке Иларијине, оскроби га пред целим светом, на свадби његовог сина. Њега драже сви, чак жена, и у њему најзад огме изпод стеге идеала нагон који

прожима све око њега. Он се дохвата у коштац са Гушом, његов син са сином овога, док се око њих дижу дивљи крици гомиле раздражене визијом крви. Гуша и Ада су савладани. Али је прави побеђени Иларија. И њега је дохватио нагон - зло, и смрвио у њему човека који тежи добром, лепом животу. Ту се на гозби, где се једе и пије, где је успамтела крв младежи, западене дивља борба двеју породица. Ту је широко финале, наговештено свршетком првог чина. Нестаје радости, весеља, светлости, среће. Све то је сад изгорело у великом пламену страсти. Зло је надвладало. Човечанство ће се и даље вући по пизинама нагона, плазећи уз саму земљу, и слепац остаје сам да својом тужном песмом грати сунце и жуди да угледа Бога, као симбол беде човека.

Ово је садржај ове драме. Види се већ из њега колика је била амбиција пишчева, и већ по томе Г. Косор привлачи сву пажњу. Да ли је успео потпуно?

Помишљајући на снажне призоре првог, другог чина који одају снагу пишчеву да појача реалност до симбола и стави мистичну позадину иза догађаја, осећајући уметничко развијање трагичне атмосфере која се осећа и над трећим и четвртим чини, - у почетку, Г. Косор је потпуно успео. Он је пуно примитивне непосредности, и као такав даје увек добро. Он има праве драмске јачине, правог додира са великим, широким животом, искрено осећа у њему симболе и успешно их издваја, али је Г. Косор наведен, што се често догађа, и жељом да створи једну филозофију. И то не само да указује на њу, него да је и гласно проповеда са позорнице. Ту мање успева, и нарочито не даје ничега новог. То му се ипак може опростити, а опрашта му се зато што је иза свог система ставио снажну драмску реализацију. У његовој филозофији има много навода који су постали обичан ситан повац савременог човека који чита. Борба раса добрих и злих, историја поседа земље од прачовека и морал који треба из ње извести, и који Судац изводи у првом чину у панвним лирским излицима и у својој етици. Г. Косор није веровао да су његови смело изведени призори довољно пуни симбола, и хоће да упути гледаоца да мисли и тражи их у њима. То није потребно Г. Косору, и он само квари непосредност свог несумњивог талента. Он оставља на тим местима утисак недовршеног аутодиакта, и место да подигне своје дело, пунећи га позајмљеним и сувише баналним размишљањима, он квари њима и стил дела, и ход драме, и своје фигуре, сву уметничку целицу.

Такав је случај код Гуше, у кога је било најопасније унети тако што, а Г. Косор је то учинио више пута. Он говори за писца, посматра себе: „Ја сам уложио срца у ствар, ја сам радио срцем“. На крају првог чина: „Наша поколења и наше расе преплест“ ће се као клупко змија и

сиктат једно на друго и т. д." Тога има у Илији у безукусном мелодрамском сукобу са Адом у трећем чину: „Крви, крви крви! Ја жеђам за шром крви“ и т. д.

Друга махна је уношење непотребног, којим је Г. Косор мислио да забави публику. Он се очевидно боји да није мало забаван и да нема позорнице уметности. Тиме квари стил дела, као на пример у дугој, предугој сцени шумара и дугара. Она је могла да значи и то да је контраст Илијиног идеала јер у њој људе вуку к земљи највиши нагон. Али је писан сувише дуго остао при њој, очевидно у намери да насмеје и забави.

Он се често губи у чисту натуралистику, слика село и удаљава се од правог предмета своје драме. У почетку трећег, у разговору Петра, Туње и Илије, у четвртном чину у сликању свадбе, којом се писац забавља као да је хтео писати комад са патристском етнографском тенденцијом. Чистота физиономије целе драме се губи и у неким лицима, као у Ади на пример, који треба да је поновљен мотив свог оца, а постаје често обична сеоска битанга. Непотребит је просјакњиња у четвртном чину и више других епизода. Непотребан је, идејно противуречан донекле, долазак Станин, која проси „мало срца“ и налази га у кући Илијиној. Он нарочито слаби уметнички последњу велику сцену. Нарочито су непотребне многе фразе.

Све ове замерке су ситне спрам великог замаха, правог драмског напона целог комада. *Пожар Сираси* је најбоље дело Г. Косора за сада, и ми бисмо желели да он при томе остане, и даље ради, да би нам дао стилски чистије дело у истом правцу. Он га је, изгледа, напустио у другој својој широко замисленој драми *Непобедиој Лађи*. У овој је Косор сав онај други који нам се није свидео у *Пожару Сираси*, Г. Косор чист космички песник, Г. Косор, који је читао и хоће да се баци у решавање највиших проблема Његов таленат нам и ту може обећавати. Г. Косор најзад има времена да покаже има ли за то моћи.

МИЛАН ПЕРИЋИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ЛИГА НАРОДА. — ДУНАВСКИ СТАТУТ.

Уговори о миру потписани у Версаљу, Сен Жермену и Тријанону, предвиђали су и регулисање међународнога положаја Дунава. Они су, противно Парискоме уговору о миру из 1856, који је Дунав огласио као реку европскога значаја, означили цео главни ток Дунава од Улма до Сулине, као реку међународнога интереса. Једна међународна комисија, коју је установила конференција мира, амшистрирала је Дунавом до израде статута. У комисији су заступљене биле све прибрежне државе: Баварска, Виртемберг, Аустрија, Чешко-Словачка, Маџарска, Југославија, Бугарска, Румунија, и три неприбрежне државе: Француска, Италија и Енглеска. Једна међународна конференција имала је да изради Дунавски статут, којим би се дефинитивно регулисао режим на Дунаву. У ту конференцију ушле су све горе поменуте државе, и још Белгија и Грчка: оне су скупа све радиле Дунавски статут. Процедура рада на тој конференцији била је као и на свима другим које су расправљале међународне проблеме из прошлога рата. Велике силе, и ако неприбрежне, водиле су главну реч, прибрежне државе победиоци у рату, и ако најзаинтересованије, биле су у положају браниоца својих права са правом решавајућег гласа; Баварска и Виртемберг имали су једног делегата, и само право дискусије; по уговору о миру Немачка је морала примити одлуку Дунавске конференције на макар каква била. После шест и осам састанака ова конференција је саставила конвенцију о Дунавскоме статусу, а 23 јула је потписала.

Принципи по којима је требало састављати овај Дунавски статут, били су постављени у уговору о миру. Али тешкоће које су долазиле, нарочито од неприбрежних држава, показивале су да то није било од велике користи. За нас су имала нарочите важности ова четири питања: мрежа Дунава која се имала огласити да је од међународног интереса; мала каботажка; ратно бродовље; састав Дунавске комисије, која ће управљати Дунавом. Тешња је била да се сва ова питања реше више у корист неприбрежних држава чија је трговина по мору јако развијена. Отуда се хтело да се међународни режим Дунава прошири чак и на канале *Краља Петра* и *Наследника Александра*, као и на реку *Белу* у Банату; отуда се хтело да каботажка буде слободна, да се ратним бродовљем обдаре и реке којима га не треба дати, и да при саставу комисије неприбрежне државе обезбеде себи већину.

Најзад је утврђено да су, поред Дунава у његову пловноме току од Улма до Сулине, међународне и притоке Дунава:

Морава (чешка) и Таја у колико ове реке чине границу између Чешко-Словачке и Аустрије; Драва до Барча; Тиса од ушћа Самоша; Марош од Арада; канали „побочни или они који су саграђени било да удвоје или поправе делове ове мреже природно пловне или да вежу два дела природно пловна једног истог од ових речних токова.“ — Мала каботажа је остала, као што је у обичају раније бивало, у националној пловидби, захваљујући енергичноме држању наше делегације на конференцији. — Делегати неприбрежних држава тражили су право да и њихово ратно бродовље има приступа у интернационализованим рекама и каналима, а наша Краљевина, Румунија, Чешко-Словачка, заступале су супротно мишљење. Позивајући се на чл. 52 Берлинског Уговора, оне су биле против тога, и ако су Румунија и Чешко-Словачка биле готове да условно допусте шетњу ратнога бродовља неприбрежних држава по Дунаву и његовим притокама и каналима. Конференција не оставила наћи никакву солацију, избацила је из конвенције и оставила неприбрежним државама да бране и заступају већ постојећи међународни поредак на Дунаву како га предвиђа Берлински Уговор чији чл. 52 није укинут. — О саставу нове Дунавске Комисије Међународнога Управнога Дунавскога Савета, није се могло доћи до сагласности. Француска је настојавала да Грчка буде у њој; Белгија је то исто радила, како би опет неприбрежне државе имале свој утицај на решавање промета и контроле у Дунаву чак до Улма. И овде је наш делегат, Мих. Г. Ристић, који је био подредседник ове Међународне Конференције, био непопустљив; он се противио проширивању једног међународног тела, Савета, улажењем нових и неприбрежних држава. Кад се није нашло друго решење, остало је оно које је Уговор о Миру предвидео. — Стручни људи оглашују овај Дунавски Статут као повољан за све прибрежне државе, па дакле, и за нашу Краљевину. Кад се буде овај статут примењивао показаше се и његова права вредност. И ако се њим олакша наша извозна и увозна трговина, и ако се питање Бердапа скине са дневнога реда, онда ће то бити довољно да се за Дунавски Статут рече да је и наша дипломатија имала успеха.

Лига Народа је завршила седнице своје Скупштине. Победници Лиге Народа, нарочито они у Енглеској, где имају у Лорд Греју, либералу, и Лорду Роберт Сесилу, конзервативцу, два фанатична адвоката, тврде да је на тој Скупштини много учињено. Лорд Греј (бивши министар Иностраних Дела Велике Британије) у јединоме своме говору, ту скоро, казао је да је Лига Народа сада у Женеви, и ако још слабака, показала да је порасла, ојачала од мањске године. Ту има нешто истине, али Скупштина Лиге Народа није много могла учинити, и није ништа учинила у питањима од којих зависи светски

мир и сређивање међународних односа. Лига Народа у овогодишњој сесiji много је претресала питање о међународноме економском и финансијском проблему, али није никакво решење донела. И сад, као и раније, констатовано је рђаво стање, пронађени су узроци томе, предлагана су разна решења и од практичара и од теоретичара финансијера и економиста светскога гласа. Али, никакве одлуке и никакво решење да се изађе из овога економскога и финансијскога хаоса. Све земље и народи морају и даље гражити саме излаза из њега. — У питању о разоружању и блокади као средствима да се спречавају ратови међу народима, одлуке Скупштине Лиге Народа више су жеље него решења. И у овоме питању као и у питању светске финансијске кризе истиче се са много јасноће да је решење кризе у француско - немачким односима. Речи енглескога представника на Скупштини Лиге Народа, Фишера, да светског мира неће бити докле се Немачка и Француска не измире, биће основане на правој истини. Француска је данас главна препрека за сређивање европских односа. То је опште мишљење нарочито у Америци. Француска неће поред себе једну јаку, ни политички ни економски, Немачку; она не жели да је Немачка више нападне као 1914. И зато је она узела контролу над Рајном, зато хоће да јој одузме производњу угља из Сарске долине, из Рура, из Горње Шлеске. Из тих разлога труди се да је окружи само непријатељским силама. Француска исто тако спречава економску обнову Немачке, па и исплату ратне оштете. Немачка због тога не развија сву своју производњу и радну снагу, те и не даје све што би могла дати. Кад би Француска попустила десило би се обрнуто; немачка производња би се дигла а са њом и вредност немачких обвезница за исплату ратне оштете савезницима. Скупштина Лиге Народа није у ствари међународнога суда правде отишла даље него данска. Она је усвојила Устав тога суда; устав су потписали готово сви чланови Лиге Народа; али за обавезно право суђења изјасниле су се до сада само мале државе. Од четрдесет и неколико држава само двадесет је пристало на обавезно суђење. Међународне судије које су накнадно изабране заседаваће у Хагу, али коме ће, шта ће судити, и са каквим санкцијама? Сва питања међународнога саобраћаја, слободног транзита, пловидбе, путних исправа, царинскога граничнога прегледања, само су претресана, али су далеко још од тога да добију и конкретна решења и практичне примене. Ни питање о помоћи гладнима у Русији није решено како је очекивано. Скупштина Лиге Народа је предала ту ствар једној Међународној Конференцији која се безусловно доцније састала у Бриселу. У прошлости броју *Српског Књижевног Гласника* било је речи о одлукама Лиге Народа о границама Арбаније и о догађајима који су се развијали између Арбанаса и наше државе. И у томе питању

као и у ранијим питањима о спорним границама између држава. Лига Народа је парничне стране упутила на конференцију амбасадора у Паризу. Данаас сутра знаће се и та одлука, и ако она не испадне повољно по нас, биће доста и наше кривине. У скупуштини Лиге Народа та је ствар заступана тако да су сви представници сем једнога добили утисак да ми немамо право. Пред конференцију амбасадорски извештаји смо припремивши се рђаво.

Савет Лиге Народа довео је своју одлуку о Горњој Шлезији; одлука се држи у тајности, докле се о њој не изјасне Француска и Енглеска, у конференцији амбасадора. Савет Лиге Народа „препоручује“ једно решење које може постати дефинитивно тек кроз петнаест година. То је једно решење на пробу, којим неће бити нико задовољан; ни граница, ни саобраћај, ни експлоатација угљених и гвоздених рудника не припадају искључиво једној страни, ни Немачкој ни Пољској, већ ономе у Горњој Шлезији измешаноме пољско - германском становништву, чији су интереси изукрштани и завезани као Гордијев чвор. Француска и Енглеска, у недостатку нечега бољег, примиће ове одлуке, и извршиће их у колико се то може, а обе ће, као и многи други, гледати у Лиги Народа друштво на које се могу пренети туђе брига и перепљани проблеми. Одлуке Лиге Народа, па макар биле једногласно донесене као ова о Горњој Шлезији, трајеће се докле се међународни положај не стабилизира, и докле се цео свет не увери на пракси, да је то један прави међународни суд, чије су одлуке обавезне за свакога, и да се те одлуке на сваким могу извршити.

ИНОСТРАНИ

ПОДСЕТНИК.

Октобар 11, 1921. — Састанак у Мелцима аустројевких и мађарских делегата под председањаштвом италијанског министра иностраних дела због Бугарска.

Октобар 18 — Америка ратификовала уговор с Немачком.

БЕЛЕШКЕ.

УМЕТНОСТ.

У дворници Основне Школе код Саборне Цркве приурџена је изложба слика нашег старог знајца, и једног од највиђенијих уметника наше уједињене отаџбине, Г. Емануела Видовића. Ми ћемо у идућем броју донети описивајући прилику о овој изложби. Овде хоћемо публици да обратимо нарочиту пажњу на ту изложбу, и да јој препоручимо да не пропусти ову прилику — која се, могућно је, неће поново јавити за

више година од данас да види велики број сакупљених радова овога песника - сликара, који је с таквим успехом и поезијом изнео пред нас визије свога роднога града, лепога и родољубивога Сплита. Нема сумње да ће наша држава откупити извештај број ових слика, које својом великом вредношћу то заслужују, а својим су мотивима нарочито zgodne да украсе по коју дворницу наших надлештава. Али, да ли је претерано надати се да ће се и наши приватни богати људи решити да један мали део свога богатства даду уметности? - не ради тога да уметност помажу, но ради тога да у свој властити дом унесу ствар од трајне вредности, извор вазда новог задовољства? Они ће у овој изложби наћи слика које ће им оживити стај својим свежим и складним бојама, и које могу погодни стајати и у већем и у мањем, у светлом и у тамнијем салону, и у соби за рад господара куће, лекара као и индустријалца и трговца који има претензије за вишу културу и виша уживања. „Српски Књижевни Гласник“ се ништа не срамоти што у оваквим белешкама игра улогу понуђача на лицитацијама. Он ће то име срећан понети кадгод успе да из једне наше имућније куће избаци једну од ових жалосних олеографија које „красе“ њене салоне, и на место мртве штампане слике унесе у такву кућу право уметничко дело, кога било правца, али дело у коме сваки потез, свака нега боје, носи на себи непосредни отисак уметникове душе.

Z.

Скерлићева „Историја Нове Српске Књижевности“. Велика Скерлићева историја књижевности, потпуно и илустровано издање, штампана 1914, већ је одавно била распродата, и сад је, у издању Г. Геце Кона, изишла поново. Издање је спремљено од Г. В. Ђоровића потпуно према старом тексту. У дело су унесене само оне исправке и допуне, које је писац сам записао у свој ручни примерак, или које су биле неопходно пужне у биографској и библиографској грађи. Иначе, дело је остало сасвим тако, да и даље носи пуно Скерлићево обележје. Г. Ђоровић молио нас је да споменимо, да он не може да одговара за многе штампарске грешке овог издања, пошто није лично водио ни коректуре ни ревизије.

X.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 6 — 16 Новембар, 1921.

РЕСИМИЋ ДОВОШАР.

(Крај.)

1915 кантоновао пук у селу неком до Ваљева. Па се ослободиле сељанке, за оно веполично дана док су Швабе биле, и тако се сви лепо проводе. Пред вече играшке а по ноћи састанци.

И војници умирују савет:

„Не праштају, веле, ни они код наших кућа“.

Једно пред вече спрема се командант за варош и чекају га жута заплешена кола на путу, кад му приђе једна постарија сељанка.

— Дobar вече, господине.

— Бог ти помог'о. Које добро снаја?

— Никако добро, господине. Зло.

— Е? Дед' да чујем.

— Ама, да простиш, не могу пред свима. Жалбу једну имам.

— Ајд' улази унутра.

И командант уведе сељанку у штаб.

— Говори, снајо.

— Ете, имам унуку, господине, девојку.

— Нек' је жива. Па?

— Па је нешто слаба. Рецимо струшила се ја ли шта.

— Па онда?

— Па један војник, знаш, превари ме да је доктор.

— Па после? Говори, молим те. Имам ја и друга посла

— Па дође да је прегледа; па је пипа, пипа... јаој Боже, јаој мој господине, па вели мени: „Изиђи бабо напоље, морам ја њу сву прегледати... и трбух... ту јој фали“.

— Да је није упропастио?

— Па није да видиш, али 'нако, осрамотио.

— Како то може бити?

— Па уј'о је за... ох опраштај, господине.

— Зашта, брате, уј'о?

— За... За сису... куку мени ојађеној.

— Ама ништа друго.

— Па ето уј'о за сису.

— Па је л' се носно као официр?

— Укр'о, веле, шињел докторов па га огрн'о а мрак па нисам несретна ни загледала. И ма'ом ћути само они што су га довели кажу:

— Ето ти правог правцатог доктора. Социјалист за женске слабости.

— Па, лепо, кад је то било?

— Јуче, добри господине, синоћ.

— А што синоћ ниси дошла да се тужини?

— Ама да ви'ш навалише на мене, те се прво изравнасмо да до подне данас купи ђевојци папуче, а мени шамију, али превари рђа те ево дођо'.

— Па ти га познајеш?

— Знам, веле да је добошар. Него име му заборави'.

— Знам ја, вели командант, а сав позеленео.

И те ноћи сваки батаљон даде по једну патролу, и патроле, без милости, претресосе цело село, сваку кућу, сваки кутић, амбаре, вајате, таване и кучнице, али Секулу Ресимића нигде не пронађоше.

Те ноћи командант не оде у варош, те ноћи Секула Ресимић, добошар прве чете другог батаљона, беше у бегству.

Исте оне године у марту, за време великог затинја, београдско ново гробље беше једна особито драга и привлачна тачка оном заосталом, неборачком али куражном становништву Београда, који је и често и немилосрдно био бомбардован. Баш у то време, и ако опијен славним победама, Београд се побожно сећао мртвих, засипао их силним цвећем, захвалношћу и сузама, више и усрдније, можда, него

икад дотле. Изгледало је: као да пролеће буди живот само ради мртвих и да живи друге дужности и не познају већ да убијају и да плачу.

Уз влажан зид што опасује гробље, до саме гробљанске капеле од црвених и сивих коцки, са дугим лењирастим прозорима и шупљим крстовима по којима се јуре и чаврљају врапци, осам дрвених свећарница и цвећарница плехом покривених и природним и вештачким венцима начичканим, радиле су од јутра до мрака. У њима, унутра, као у крлеткама, иза белих великих свећа повешаних о ексере, назирале су се доброћудне главе инвалида — продаваца, чије су штаке биле прислоњене уз столове са кривим ногама обавијеним канапом и крпетинама, онако исто као и патрљци њихових ћутљивих сопственика.

Тужног изгледа, у дубокој црнини, са веловима око главе и цвећем и свећама у руци, журиле су жене да се, пошто промакну кроз капију са средњим великим улазом и крстом на средини, размиле, па застану око неједнаких споменика од црног и белог мрамора, и целивају избелеле крстаче обгрљене спарушеним венцима, који ће се заменити. Па пошто би клечећи припалиле мале воштане свећице и кандила у обојеним фењерима од лима, ове би дуго остајале тако непомичне, и гледале како немо јецајући жмиркају плаво-зелени пламичци, и облећу челе око зејтина и воска, изазивајући успомене на своје драге и испитујући своје савести оптерећене сопственим неопростивим прекорима, који ће с места ишчезнути на капији гробљанској, као што су се муњевито и појавили.

А тамо на пољу, према великој гвозденој капији, уз стаклену чекаоницу облепљену наредбама и разним полицијским забранама, на шиљатој голој калдрми и благом мартовском сунцу, греју се и пуше десетак просјака у похабаним војничким униформама, слепи или са патрљцима од ноге или руке, истакнутим тако да се виде на први поглед. Они, обично, ћућоре међу собом, задиркују се и шале, да једновремено заваше тек ако би ко наишао, кад испружају своје коначате, црне и прљаве руке и забогораде с таквом жестином и тако непадно, да узнемире и узбуне и саме врапце што се јуре и препиру по крову звонаре, одакле у малим јатима приу да беже ка великим оцацима циглана, који се уздижу око гробља.

Седе они тако једно после подне, олењили се, зевају и пуше, па се издалека зачу бректање аутомобила. Они брзо склопише цигарете, спремише се и очекиваху. Онда машина стиже и заустави се пред великом гвозденом капијом. И док момак хитро сиђе с предњег седишта и услужно отвори врата дами, на чијем крилу лежаше красан букет, дотле већ бела рундава пудлица, с машином о врату, искочи на калдрму, лака као лопта, па се завила и очекивање, да богата дама, сва од грације и болног израза, сиђе и, по обичају, обдари просјаке.

Тада пружи она букет момку, откопча свилену торбицу, па бољешиво приступи убогим људима.

— М... м... молимо госпођу, вашим с... с... слепим р... р... ратницима.

Она приђе слепом.

— Кад си рањен јуначе?

— Он је коптузован, госпођа.

— Н... н... н... па М... мачковом... К... к... к...

— Кога имаш?

— Т... т... троје деце, госпођа, а... а... а двоје мушко и а... а... а д... д... двоје женско.

Она га дарује, па праћена момком, и док пудлица обиграва око ње, трзајући је ситним зубићима за ивицу сукње, она жури ка драгом месту туге, са изразом све већег бола и патње једне светитељке.

— Хвала роде.

— Бог да прости покојника...

— Амни да Бог да...

— Али сигно фарбаш, друже. Па ти рече троје деце, а оно испаде четворо.

— П... па, па на брзину. Кад се хитро промена. И Секула отвара очи, намигује и загледа у десетницу.

После диже главу:

— М... м... муф јесте ли видели? Т... т... три године а... а... а сви од њега да... да живимо.

Секула је пустио браду, прерушио се, мучно би га било познати. Омрзнут је у своме друштву, али га се оно боји. Јер све су то предратни просјаци, лажни инвалиди што

„ватају на униформу“, Цигани и протуве, и он једини ратник међу њима.

Говори мало, и док они ћаскају, он се треби од вашију. Само кад наилазе посетиоци гробља, он зажмури и забогоради неким језивим мумлањем да све надвиче. Или прави досетке на рачун пролазника који се не осврћу на његова запомагања.

— С... с... седи овде, д... д... друже, а... ту је твоје место.

Пролази тако млекација, сељак из околине, грбав.

— К... к... к... к... — кркори нешто Секула.

— Шта ти је, шта крклаш?

— К... к... кад ћеш да се д... д... де... демобилинеш?

— Како велиш?

— Р... р... ранац тај да скинеш... Па показује на грбу.

И грбавко се присећа, па црвенећи иде даље и гунђа.

А кад су сами, или време рђаво, па у чекаоници очекују док пролетњи плусак престане, они загалме, развезу на дугачко и говоре о свачему.

— Е лепо, а јесу ли и Французи Швабе?

— Јесу и они, само су бољи јунаци, јер у Француској и матори сисају, па су здрави.

— Добро. А Енглези?

— Енглези?... Енглези то су морске Швабе. Они живе у мору.

— Е реци ми сад: што су се једне Швабе удружиле с нама против других Шваба?

— Како кажеш, што су се...

— Кажем шта ће те Швабе с нама противу ови' наших Шваба?

— Шта ће велиш с нама? Е па, брајко, они ће с нама због овај..., па због... е не знам.

— Знаш ли ти Секула?

— П... п... па да се бијемо за њих.

— Него, чујте људи, видите ли ви ови ерољаци шта чине. Сад ће, веле, пустити неке гасове да нас све поморе.

— Не верујем, човече, плаше па седам'еет.

— Море батали шалу, пустили су плакате.

А Германи, веле, имају неке справе што личе на рибе, па гутају лађе к'о Секула питу на даћама.

— Па добро, Германи то су опет Швабе?

— Па јес'.

— Видиш, ти Германи целу Европу окупираше, па сад 'оће и Азију. Него ја мислим да оне Швабе и ове Швабе раде ортачки. Чујте људи ово што вам ја кажем, ја сам прост човек, али ја њима не би' веров'о. Ево сеците ме где сам најтањи, ако тако не буде.

— Еј брате, па ти сасвим не знаш шта говориш. Ваљда знају ови наши шта раде. То су паметни људи, неће тебе питати.

— Ама они јесу паметни људи. Само знаш како је, ђавоља је то вера, подвалиће.

Секула се нашиће да нешто каже.

— Ђути ти, Секула, не разумеш се ти, брате, у свачему.

— Ђ... ђ... ђогате, а... а... а б... боље ја знам од њих.

— Од кога?

— Па од ми... министра и ге... ге... генерала.

— Море ти, бре, ти си антикрисст, ти си опасан, ти си буштовинк.

— Ја сам човек к'о и они. Го... говорио сам ја с министрима. То су а... а... а тр... тр... тр... тргови к'о и ми. Да писам му... мутав и ја би' био ге... генерал.

— Па јес' право каже човек: да није мутав, и да му је ћаћа Кремановић, и он би био министар или генерал. Овако цркавај од глади и пружај руку целог века.

— И још да нема добри' људи, браћо!

— Пих! Онда би продавали вашке па би живели.

— Сад нема ни вашију, сад је затишје.

— Ја сам у ропству, браћо, јео вашке на лебу.

— Лажеш! Ти и ниси био у ропству него тајни полицај код Шваба. И зато што лажеш, јешћеш и калдрму.

— Ја не лажем, небеса ми. А шта фали теби? Имаш кућу ортачки с неком Јеврејком и две краве. Продајеш млеко, газда си па опет просиш.

— Лажеш!

— И наговарао си ме да убијемо Секулу и да му узмемо паре. Кажи, ако смеш, да ниси. И зато си га звао на вечеру, да прођете оним путем поред цигљана...

И тога дана, неколико само тренутака иза последњих речи и па ужас богаља који се разбегоше, Секула, не разми-

шљајући ни секунда, распори ножем, оштрим с обе стране и чуваним у тајном џепу копорана, просјака Јеремију, званог „тобџија“, који му је радио о глави, и чија се црева просуше по прљавом патосу чекаонице. Онда убица паде шака полицији, која се распита и сазнаде о његовим бегству из војске. И стављен под редовни војни суд свога пука, он оста у затвору све док топови на фронту не огласише почетак новог крвављења.

Тада га пустише, и тешко рањен у једном од првих већих сукоба, он се нађе у болници, из које изиђе једнога од оних страшних дана кад потпуни слом војске беше несумњив, и после једне операције која га остави без неколико ребара и учини неспособним за борачку службу. Далеко од свога пука, који се налазио на другом правцу војних операција, он се јави једном од пукова на који прво беше наишао, где изјави тачне податке о себи, признаде да се налази под судом због покушаја убиства, и постаде сенз команданта батаљона.

У новој средини, међу војницима које тада први пут познаде, потпуно непознат, морао се мучно осећати Секула, али се није имало куд. Јер он увек провођаше сам, ревносно предан својој дужности да се стара о командантској кобили Ружи, чије га ждробенце витко, умљато и несташно занимало више свега.

А командант батаљона увек насмејан, фини официр белих руку и румених образа, тек што беше дошао из дивизијског штаба, одакле га послаше овамо да испуни услове за унапређење у виши чин. Операције, истина, беху свршене, али шта то мари, баш зато је он и послан из штаба, где је био навикао да служи на потпуно задовољство дивизијара, чији беше љубимац... Било се већ дубоко ушло међу снежне кршеве арбанске, и командант мучаше само једну бригау: како ће се без хране издржати до мора. Неколико кутија конзервираног млека што их је добио у Љум Кули од управника болнице, свога познаника, и у замену за цигарете, биле су још једина храна с којом се имало живети све док се не дође до савезничких бродова са храном, о којима се толико говори и тврди. И он је чешће и строго опомињао Секулу да оне кутије чува у своме рашцу, од кога да се никад не одваја.

Онда умирен надом да ће му то бити сасвим довољно до краја, командант очува своје добро, увек ведро распо-

жење, све док се једнога дана не догоди нешто због чега умало не доби излив жучи или овом сличан напад.

Седи он, гладан, крај ватре, мисли на млеко и зове Секулу:

Отвори једну кугију на узвари.

Секула заузима став „мирио“, грчи лице, отпоздравља одсечно, и као не разуме шта хоће командант.

— Еј, море, шта ме гледан? Млека!

М... м... млека и... и... нема, го... господине мајоре.

— Млека!

— А... а... а нема млека, го... господине мајоре.

— Шта кажеш?

— П... п... појела „Ружа“...

— Млека, сунце ти божије! Четири, кугије конзервираног млека што сам ти дао на чување!

— Р... р... Ружа...

— Где се научи да лажеш, мизифарду ти Богова...

— У... у... у војсци.

И тако лаж која беше глува и дреко понашање Секулино разјари команданта у тој мери да га је, повеленео као јед, тукао до крајње малаксалости своје одморне снаге. Тада му одузе коња и најури га.

Али се убрзо, и кад се уверио да је казна била претерана, умири и повија, па кад му још Секула обећа да ће све десетоструко накнадити, он га врати и предаде ствар заборавау. А од тада, свакога јутра и после Секулиног повратка из патроле, кад год би увлачио ногу у кугију да се поспе на коња пред полазак на мариш, осетио би командант како га голица и дражни мирис младе шилетине печене на ражњу, ох тако пријатан, драг мирис што се вирио из све стране из бисага немачког седла, на коме је било угодно седети као на дивану.

На је ова војска одступала кроз кршине, полумртва једна војска, сва у ритамал што се изврсела, неграла, стењала, цркавала и претварала у стрвине. И у селу неком пуном дивљих паса и људи, зауставила се ова колона скелета да препоћи.

Око огромне ватре, као ломаче, посадали официри штаба, пију чајеве и угађају генералу.

— Е, да су урадили као што сте ви предлагали Армији, гос'ђенерале, не би ми сад седели овде...

— Ту је већ море!

— Где ли ћемо после?!

Али дивизијар, стари војник, закопчан, нема воље ни да наговести.

И официри срчу и ћуте.

А из села, изненада, допире граја, неко комешање као узбуна, па све ближе и јасније, и чопор ментана појављује се, па се приближује дивизијару.

Онда прилазе искежени, разјарени, дивљи људи:

— Туња тијета.

— Тунга тијета. Мир шућур.

И чопор крешти, превија се, урла и стеже мртвачке кошнице петорице регрута, што дрхте као уплашене мале тнице, и Ресулу који ћути погнуто главе.

— Пљачкали је л'? Пљачкали је л'?

И дивизијар бесан скаче, вришти, докле чопор урла:

— Ох, ја... валах... аскер... пљачка... ска... хала...

А дивизијар умирује, обскава, ништи:

— Шта? Како? Ко? Ови? Добро. Ја них сад, сместа... фик... кр... кр... кр...

И он прави покрет руком као да нишани.

Па настаје трк и узбуна око штаба. А мало после чланови преког суда са везаним, уплаканим регрутима и Ресулом, праћени дреком дивљег чопора, одлазе у дубодолницу иза штаба.

— Милост, милост, гос'ђенерале... трудићемо се... поправ...

Један осуђени регрут, сав у ватри, буница:

— Људи, ево перца, ево перца, ево врућ' перца!

И гледа у шаке и церака се, па их окреће и гледа у нокте:

— Ево перца, ево врућ' перца!

И док сумрак, сив, прљав, као чађ, пада на кршине, природа дивља и величанствена равнодушно посматра стрелашање.

Секула први, везан за дрво, одбија да му вежу очи.

— Овај овде ти пљачкаша!

— Иначе је под судом, гос'ђенерале, није штета.

— М... м... молим...

Говори!

— Ж... ж... жандаре да не гађају у... у... у главу.
И он подиже очи к небу.

— Т... т... треба се и тамо а... а... а... довијати.
Ариаути седе, скрстили ноге, пуше и смеју се.

И онда поп хоће да исповеди Секулу. Он и то одбија,

— Б... б... боље стојим код Бога, п... и... по... попе
од тебе.

И штрчка пљувачком на попа.

Па се после три плотуна сви разилазе.

И Ресула, који се хвалио да је поконао пук, оста неза-
копан, срозан низ дрво ољуштено од куршума, раширених
руку, чунаве косурине, замућених очију и раскопчаних чакшира.

Сутра дан маршује колона и спушта се, најзад, у питому
раван. Отегле се зелене, бескрајне ливаде и чуче велики
пластови као шубаре. Топло је, осећа се дах мора, и небо
је мирно, плаво, благо.

И људи живахнули па разговарају:

Ето ти, долија и Ресула.

— Ја, заглави сиромас.

— А и био је, брате, некако опасан човек.

— Ама, људи, грешите се. Ни сте ви њега познавали.

Добар је то био и јунак. Ми смо испеници, служили
смо све ратове у једној чети. После нас комбоваше у овај пук.

— Шта? Ко то? Шта каже тај? — распитује командант
с коња.

— Нако, дакамо о Секули.

— Па шта цакате?

— Каже овај Рудничанин познавао га, вели, био је
добар човек.

— Које тај што каже? Аха! Тај ће проћи као и он.

Добар пљачкаш је л' звидове?

А ви, војници, видели сте добро како пролазе неваљалци.
Па у памет се...

И опет мили колона по један и гази по меком и ситном
песку; ноге уладају, мали камички жуље и вређају рањаве
табане, и све је теже вући костуре. Лево и десно, црвене и
плаве одране лешине, искиданог и искључаног меса са искрвав-
љеним копитама без поткова. Чини се, као да се очајно
напињу да издрже и извуку огроман терет без кога се не

може и гледају изколаченим очима као да се плаше да ће бити ошинути. Људи окрећу главе, стежу носеве прстима, или заустављају дисање док прођу. У том дивизијар са штабом сустиже колону. Он је замашљен, и са левом руком на слабини јаше лагано и оштро гледа у даљину. Официри извадили по једну ногу из узенгија, ради одмора, и док шкрине седла и крчкају, они се опустили и дремљиви клањају као прстенције.

Затим дивизијар мамуза коња и с начелником штаба одмиче мало, па стиже команданта батаљона, који јаше на челу колоне.

— Како је, како дечко?

— Ето, да кажем, гос'ђенерале, врло добро, хвала много...

Онда окуражен овом пажњом мамуза првобитно коња и притерује га све ближе дивизијару.

И тако јашу ћутећи, па се после мајор усуђује да пита:

— Гос'ђенерале, молим да ми не замерите... ако смем питати... зна ли се где ћемо... шта ће сад с нама?

Ђенерал се упола окреће и гледа га преко цвикера.

— Не знам да ли умеш чувати тајну.

— Ви... ја мислим... бар... хм... господине ђенерале... у осталом.

— Добро де, добро... Дакле... Оштри се за Францускиње...

У Француску, гос'ђенерале?

— ... Или Гркиње. Марсељ или Крф.

— Хвала.

И мајор клима својом лепом, насмејаном главом у знак захвалности на изузетној важности. Затим трза узде да врати кобилу, која се усудила да поравна с ђенераловом.

— Добро се држи Милка, гос'ђенерале. И гледа умилно алатушу ђенералову.

— Господине ђенерале, молим опростите... бићу слободан још једно питање.

— Ајд', ајд' да чујем.

— Указ... говори се... хм... да је потписан.

— А, ту те жуљ... Ускочио си, ускочио си... Шта ме гледаш потпуковник си. Али...

И ђенерал ставља рукавицу на уста.

Па опет мајор трза узде јер се његова кобила поравнала с Милком.

После се пагније начелник штаба, ослања се левом руком за укаши мајоровог седла и шапуће му:

— Честитам, то је сигурно. Још у Призрену видео сам нову звездицу на краљевом ордонансу.

— Онда и ја вама, господине пуковниче.

Мајор јако паглашује последње две речи и официри један другом срдачно стежу руке.

А дивизијар обраћа се војницима:

Може ли се, јунаци?

— Може, може, гос'ђенарале.

— Мора се...

— Ето гега се.

А кад ђенерал поизмакне:

Бог'ме даље се не би могло!

— Како си сад сладак!

— Ја, к'н мед.

— Сиђи, душо, с коња да видни како је.

— Опрем' рођо...

И тако што даље ђенерал све искреније...

Па се спушта колона и шљапка то шиштољини преко рогоза и зукве, те шкрипи полегла и угажена травуљина.

Но иде се живље, јер се не спотиче о стење и људи се гужвају по неколико у реду, јер има ширине.

— Ту смо, близу смо.

— А по води не могу нас пешице.

— Да и ми, људи, да'немо једанпут.

Мајор мамуза, мамуза и с муком гони уморно кљусе да покаса, па стиже дивизијара и приноси руку до штитића кицошки накривљене шапке.

— Молим... је л' по вољи, господине ђенерале? Бићу слободан да Вае понудим...

И откопчава бисаге и тражи.

Е, а шта имаш?

— Мало пилетине... и...

Бравос, Бога ми, код тебе увек свега.

— Јуче купих у Прези.

Баш сам и с'ам мислио да се мало прихватим.

А мајор обавија дупле узде око леве руке, черети пиле, одржава равнотежу на седлу и додаје дивизијару карабатак.

— Знам... ви не волите бело месо.

— Хвала. Само да се стигне на море, свега ће бити.

— И шампања...

— И шампања... И... и... цуцка... је л' и цуцка? А?

И ђенерал се тресе од смеја, а мајор обара главу...

А колона оживљена благим приморским сунцем и пштомном одмиче сад сувом узбрдном путањом.

Онда предњи делови стигоше на узвишицу. А одатле, изненада, бљесну нешто необично, мило, тамо преко зелених, рајских дубрава, и засени те испуни груди као новом неком надом, вољом да се живи и заборавом свега.

Па се наједанпут раздрагано ускомешаше они што пристизаху на узвишицу:

— Ено мора, ено мора!

— Еј, другови, ено мора!

— Је л' оно море?

— Шта? Славе ми ено мора!

— Море!

— Гле! Гле!

— Ено мора!

ДРАГИНА ВАСИЋ.

ЈЕРИСАВЉА

(ИЗ КЊИГЕ „ПЛАВО ЦВЕЋЕ“.)

Тумара пахаљ мириса по жалу,
Кѡ уздах неког звезданог брата,
Кѡм туга срце, рад беде нам, хвата,
Те нам долеће на етера валу.

Врата су моје душе отворена
С бескраја снап свежине на њу пада;
Гасећи сваку успомену јада,
Поплављује је светлост с тајних зена.

Сребрена роса месечевих зрака
Дажди по магли љубичиој на мору;
Чују се кајде звезданоме хору,
И како тече вечна струја јака.

Мој Бранко ми је заспао на крилу,
Студеним светлом месец га целива;
Он чудно нешто и чаробно спива,
Ђутећи тајну реинватичу силу.

Са Мосора на месечевој дузи
Силази мајка вила Јерисавља,
Слађано-сетним гласом ми се јавља,
Сафирно око магли се у сузи:

„Чему те дигох из борова гаја,
На крилу понех у вилинске дворе,
Отворих врата Видовога раја,
Уроних вишиће у светлости море?

Чему те млекоп вилинским задојних
У Орлујевцу, више свете Шаре?

Чему кô дете рођено узгојих,
Открих отајства наше вере старе?

Чему ти открих у Видову храму
На стубовима од сафира плава
Чрте и резе у златноме пламу,
И дубок смисо што им пламен дава?

Чему једином теби дадох кључе,
Што седмера отварају небеса?
Средините открих које мисли вуче,
Разумним чини бескраја чудеса?

Чему задахнух мирисом Дафине,
Причестих светлом крвљу светог Вида,
Сјединих с огњем бескрајне Средине,
Да ране мрака на твом срцу вида?

Где ти је кремен и где тврдо надо,
Да креше искре у тминама свете?
Где штап, да водиш к тору спаса стадо?
Зар све одбаци, да негујеш дете?

Предај ми кремен и сечиво тврдо,
Видова свете знаке свештеника!
Јер пук не водиш на блаженства брдо,
Где богочин је слободна зренска?

Предај ми дете, да посветим њега,
Да га целунем и да га подојим,
Да буде трубљом даха свевишњега,
Да га за светог жреца Вида гојим;

Да опи химне вечитога миља,
Што ће их веком певат покољења,
И братства, никла из истога жиља,
Трептећ' у сласти са Видом стопљења.“

„Пусти га, мајко, да се јоште игра,
Не бацај на њег' јоште сенку бриге;
Још дрвен-коњиц драг му је и чигра,
И са сликама, ал' без слова, књиге.“

Не отимљем га гладу, јату, жучи,
Песника сталну од судбине дару:
Знам да уз врлет мора да се мучи
Ко ће да служи Видовом олтару.

Знам да су муке највеће и беде,
Тамница и смрт само пука шала
За оне који равни правац следе
И умом пију море идеала.

Ал' нек се игра штогод може дуже,
Док Вида позив сам у срцу чује;
Док звезде зраке у срце му пруже,
И ћути пролаз видовите струје.

Тад ево ти га, моја мајко света,
Води га путем светлости и трња;
Да патњом буде откупитељ света,
И сијач светла Видовога зрња“.

Звездовит осмех ораји јој лице;
Месеца зраком к Мосору се вине;
Вијаше за њом кроз љубичне тмице
Мирис са цвећа злаћане Дафине.

А. ТРЕСИЋ-ПАВЛИЋИЋ.

•

СТУПОВИ.

Овдје, на жалу нашег мора плавога,
Подига ја сам седам витих ступова;
Око њих све су моје сање последње
 Ко бриљани се овиле.

Стоје високо изнад вала; слушају
Под сунцем љетним шутњу дугих поднева
И дихај ноћи у час кад под мјесецом
 Сирене негдје пјевају.

У зору, свјетлом обасјани, титрају,
И од њих иде узвик моје радости;
А пред ноћ с њиним трептањем се стишава
 И моја сјета сутонска.

Уз море седам ја сам дига ступова,
Кад видјех да са б'јеле куле љуљају
Којима бијаш окрунио зелене
 Врхунце своје младости.

Јесен је сада; али ведре, спокојна
Ко она што је увјек сањах... Галеби
Далеко криче, а по модрој пучини
 Црвена једра пролазе.

Сједим пред тр'јемом, с којег висе гроздови
Винове лозе и у воде ронећи
Извора мутних свога битства — помињем
 Животе већ проживјеле:

Кад испред спиља слагао сам громиле,
Киклопске зиде на врхунцу дизао,
И пирамиде покрај р'јеке градно,
 И торњем град свој бранио.

Колико муке и напора! - Дошла је
И ова јесен; ал још нисам уморао.
За љепшим крајем и за дјелом славнијим
Већ хвата ме носталгија.

Јест Бог у мени! И све јаче осјећам
Бесмртност своју. Ја сам увјек живио
И увјек нешто градио... О гордости
Мојних здања будућих!

Све моје земско пропада; ал посљедњи
Час кад ми дође, ја ћу се тек родити:
Ко празан хак у мртвој неизмјерности
Не, мене неће нестати!

Дух створитељ, небесима ћу газити
И, пуних руку живе твари козмичке,
На рубу ја ћу Мл'јечног Пута дигнути
Низ сјајних, вјечних ступова.

ВЛАДИМИР НАЗОР

УЗАШАШЋЕ.

Не знам, је л' јава ил сан;
Ал ноћ је та пуна чудеса.
Под мјесецом сребрн је дап,
А зв'језда су пуна небеса.

Дрхтавог Вегиног кр'јеса
Сјај гледам кроз провидни длан.
Ја нисам од кости и мяса;
Од нечег сам другога ткан.

Пода мном земаљски тај став
Сад одмиче. Идем ведрином
И пењем се, спокојан, с'ам,

На високи етерски праг,
Док за собом поћном модрином
Остављам блистави траг.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

МЕТАМОРФОЗА.

Гдје сам? Куда гази
Моја нога? Ходе
По звјезданој стази
Или поврх вода?

Из дубине плази
Та мистична вода.
Ил у ме силази
С небескога свода?

Јесам, гдје не бијех.
Куд сада тумарам,
Нога прах не тиче

Сијам, гдје не сијех.
Ја се м'јењам, стварам
У астрално биће.

ВЛАДИМИР НАЂЕР

СИМБОЛИ ВРЕМЕНА.

Хихоће бесомучна земља у јурњави страшној,
Бес ситог Злочина помамно по летинама скаче...
Живи лешеве за сјајним софрама седе
И једу тело духова, Ђенија и визионара...
Страсти демона служе у пурпур-блеску!...
Црна сатанска гозба!...

Од Првих и Светлих лучоноша
Живи човечанство...
А Светли и Први живе без леба о мрви...
Идеја Саздања врти вечнога Козмоса оси
А сви су Богови голи и боси!...
— Тек Светло тче раскошну одору нимфама небеским.
Зраке звезда веју маном и вијавицом снега златном,
Прашуме шуме вечно тескобни уздах пра човека...
Свемир је усјана крвава чежња милијун срдаца...
У њ' скаче *разјарена срџба* *пламних океана*
И ваља вале ледене Вечности!...

ЈОСИП КОСОР.

МОДЕРНИ ИСТОРИЧАР И ЊЕГОВЕ НЕВОЉЕ.

Историчари, и писци и наставници, у додиру са светом наилазе на две врсте менталитета. И обадва их, на крају крајева, доводе до истога очајнога расположења.

Први је менталитет обичнога, практичнога човека, који се спотакао о неко дневно питање у коме је умешана историја, понајпре какво дневно политичко питање. Таква су питања: Зашто је Данциг немачка а не пољска варош? Зашто Корзика припада Француској, а Сардинија Италији? Или томе нешто слично. Тај практични човек дође своме пријатељу историчару и тражи од њега да, за минут два, реши такву једну тешкоћу. Он мисли да ће негде бити, или да ће морати негде имати, некакав општи историјски подсетник, у којему се налази на десетак страница, па, може бити, и у десетак редића, оно што он тражи. Он сматра да је историја један скуп факата, који се могу уписати у једну енциклопедију, у којој сваки може наћи што хоће, само ако зна ону страну на којој то пише, баш као у каквоме светском лексикону. Такви су људи лаковерни и безазлени, верујући да су сви факти сигурни и проверени, те да их треба само да скупи и повеже, какав стручан историчар, и стави их на расположење целог света. И кад им се рече да на таква кратка питања не могу добити један одређен и сигуран одговор, они остају зачуђени. Они ће, на пример, упитати историчара: „Каквог је утицаја на Римску Царевину имало хришћанство?“ или „Где је порекло енглескога парламента?“ Историчар ће им одговорити да о томе не постоји једно опште усвојено мишљење, већ да им може дати извесна мишљења, или две супротне претпоставке, и, уз сваку, многе доказе. Историчар ће покушати да склопи своје пријатеље да прочитају туце два књига које заступају супротна мишљења, после чега би они да створе себи неки појам о питању које су упитили њему. Практичан човек свакојачко неће примити овакав савет, и

оставиће историчара са неповољним мишљењем о историчарима, као о људма који не знају ништа позитивно, и који се међу собом не слажу. Он историју сматра као једно клубе факата, и неће разумети зашто дедукције из тих факата варирају према темпераменту и гледишту историчара који са тим фактима оперише. Историјска факта, међутим, не могу бити кувана у једноме истоме сосу и за све укусе потрошача. Ако један паће да је за његову душевну и политичку равнотежу овакво или онакво тумачење оправдано и добро, други ће паћи да није; за једнога храна, за другога отров. Историчар треба да буде спреман да ће га једна или друга страна оптуживати као несавеснога продавца душевне хране; ако се не деси да га обе стране туже зато што је, напавши једну средњу линију између две, онезадовољно и једну и другу страну. Не може се замислити да ма која историја о Протестантској Реформацији, о Француској Револуцији, о Модерноме Германском Царству, не паљуги бар половину чаталаца. Свака историја која би била написана тако да задовољи свакога читаоца, била би написана без свих оних моралних проблема који уз њу иду, и без икаква пишчева објашњавања. У кратко, таква историја би била узалудно збирање факата за које нема објашњења, које не би нико разумео.

Историја, једном речи, није оно што практични људи мисле да је, скуп имена, датума, догађаја; историја је тумачење догађаја од стране историчара. И, како су историчари од увек заступали различна политичка, морална и национална становишта, и како ће увек тако радити, то није могуће написати једну „образац-историју“ о овоме или ономе добу, о овом или оном догађају, о овој или оној личности, о овој или оној историјској установи, да сви буду задовољни. То неће моћи бити све докле докле главни предмет не буде сасвим далек, докле потпуно не изгуби додир са модерним проблемима, докле се сви не сложе. Неко може написати једну „образац-историју“ о Мисриу Фараона, о старој римској војничкој тактици, о средњевековном мађионичарству, о Александру Великом. Али може ли когод било да замисли једну такву историју о Јеврејима, о Језуитима, о Балканскоме Полуострву из Средњег века, о Наполеону или о Бисмарку, коју би подједнако примили и један Јеврејин, и један католик; и један протестант, и један Грк; и један Србин, и један

Бугарин, и један Турчин, и један Француз, и један Немац? Један славни историчар рекао је да је „историја само стара политика“, и у томе је толико истине да сам склон веровати да, као што политика не може постојати без контроверсе, тако ни историја не може постојати без ње. Или још боље, може се рећи, да, ако постоји какав део у историји о коме нема спорова, то је мртви део, а не живи део историје.

Дође ли нам „човек с улице“ да потражи неко историјско обавештење, ми му, на жалост, не можемо дати онај одсечан и коначни одговор који тражи. Ми му можемо дати само једну претпоставку или пропагандску мисао, која представља наше мишљење, искрено и сопствено мишљење, али коју други могу сматрати и као нетачну, и као лажну и као злонамерну. Зашто? За то што историја није једна објективна ствар, листа догађаја; историја је тумачење и мишљење догађаја онако како их историчар сам схвата. А два историчара који заступају две разне политике, или који су разних народности, могу догађаје да укалупе у различне калупе, тако да непосвећени људи могу, кад их прочитају, закључити да су то две разне ствари, састављене из разнога материјала. Ко би могао, на пример, на први поглед рећи да су Тјерова и Ланфрејева историја о Наполеону писане по истим оригиналним документима?

Ми морамо томе човеку с улице рећи да је историја ствар посматрања факата; да посматрање зависи од самога историчара и његова личнога схватања, и да, ако жели да створи своје сопствено мишљење о некој ствари, треба да прочита све што је написано за и против ње, да то из поштовања и љубави према истини мора учинити. Он ће одговорити да нема времена за тако дугачке студије, и вероватно ће запитати за име писца који најбоље одговара погледима партије, народа или религије којима сам припада. Ето, тако је писање историје постало, то треба много жалити, најважнија линија политичке, националне и религиозне пропаганде.

Толико о додиру историчара с обичним човеком и његовим схватањима. Али, има и једна друга врећа људи и схватања на које ће се спотаћи историк у току свога рада. Ти људи ће га довести у много већу забуну него жалбе једнога обичнога и разочараног човека. То су они људи што верују да су они специјалисте за историјске ствари; то

су они који су један део историје проучавали, који мисле да су на њ добили право монопола, да су на њега „извадили патент“ да други историчар нема права да се меша на пример у тај и тај век, или у ту установу, или у ту историјску личност. У историји, као и у свакој другој науци, саревњиви и ускоумни „специјалиста“ није ретка ствар. Тешкоћа је са таквим лицем у томе што је оно уверено да се цела светска историја окреће око тога његовога историјскога посла. По њему се, на пример, цела римска историја врти око Проконсулскога Царства; цела енглеска историја зависи од јачања племства а развој Немачке од установе Ханзеатичке Лиге. Ја сам познавао једног ученога верскога историчара, који је тврдио да је непознато племе Јерахмил, два пута поменуто у Староме Завету, организовало цео Јеврејски народ. Нико није примио ову његову претпоставку, али он је изазвао велику полемику, и мислио је врло неповољно о људима који су били противу ње. Овакви историчари специјалисти личе много на онога човека који не види читаву шуму зато што гледа само у своје дрво. Ако је специјалиста писао целу историју света, видеће се да је главни обрађени део оних десет-дваест година историје, о којима се он бави, а да све друге периоде улазе и јесу споредно. За историје које су други народи писали, он ће вам поштено и наивно казати да нису добре зато што не посматрају један догађај или једну историјску личност, догађај или личност које он сматра за главну осу око које се окрећу сви остали историјски догађаји и личности. Сваки други који би се усудио да уђе у ту његову област историје тај ће бити један безобзирни уљез. Ниједан други историчар не може имати о истој ствари право мишљење, па било то о Атинским архонтима, о Трентинском сабору, о карактеру Цара Душана; не може зато што тај непозвани има само своје мишљење које се, обично, разликује више или мање од мишљења које је изразио један „стручни и свезнајући“ историчар.

У кратко, пошто је дошао у сукоб са историчарем специјалистом, опити историчар осећа се некако потиштен, сумња у своје право да ради исто онако као кад се растао с оним обичним човеком, који мисли да историци не знају много и да су некорисни.

Има ли право да тако ради један историчар? Да ли треба да буде на чисто са тим да је историја или скуп сувих чињеница и датума без икакве везе између себе, без какве год филозофске мисли, или серија тренутних фотографија, у којима сваки историчар остаје затворен презирући оно шта други каже, и не водећи рачуна за сву осталу историју што је изван његове области?

Било би за жаљење када би историк до таквога закључка дошао. Како данас стоји са историјским истраживањем, најбоље је да се чека на историјскога законодавца, на филозофа. Доиста никад се није осећала већа потреба за њиме него данас. Карактеристика историјских испитивања за последњих тридесет година у свакој земљи у Европи, јесте хрна пових чињеница поцрпених из нештампаних извора и археолошких открића, неуређених по логичној и филозофској симетрији. Дисери великих историја као да су прошли; монографије, биографије, студије о економији и о државном праву, дипломатска преписка, статистички податци, излагања о ископавању старина, стари записи и исписи, прецивали су данас свет. Али може ли један човек да уреди ту хрну историскога материјала, или да одреди свакоме од њих вредност? Таквога стручнога човека нема. Има, на жалост, људи који се не боје „да улазе и онамо где анђели веће“, који хоће да пишу оштру историју, и ако немају знања о томе. Сваки од нас зна по каквога човека који је, прочитавши пет шест популарних уџбеника, готов да расправља написмено о ошитој историји света, не водећи рачуна о свима тешкоћама за које у ствари и не зна да постоје. То је тип људи које Французи зову „вулгаризатори“, то јест људи који пишу „за народ“ историју, науку, уметност, избацујући све проблеме и нерешена питања. Најбољи пример који ја знам, јесте она страшна „Историја Света“, коју је написао британски приповедач Х. Џ. Велс. Ко је прочитао ту историју а зна шта је историја, тај мора бити очајан. Ући у светску историју не познавајући страних језика, исмајући могућности читати оригиналне документе, без темељне спреме и дубљег проучавања, значи написати из рђавих књига књигу.

Ето такви, по моме мишљењу, пишеци за народ, и страх других да буду и они убројени у њихову категорију, спречава данас многога правога историчара да пише оштрије историје

у староме стилу. Они се врло много боје да их не оптуже, ако би шили за стенама Гибона или Ранкеа, да су спиритуални другови великога Велса.

Никада, као што рекох, није био потребнији историчар законодавац и филозоф него данас. Што је већа хрипа несварених и збрканих факата које копачи ваде из истраживачких поља, толико је већа потреба за једним стрпљивим човеком који ће са задовољством провести дуге године претресајући ту гомилу грађе сваке врсте, и одабирајући и одвајајући из ње оно што има праву важност. Тек онда може се, од године до године, поново изградити историјска фабрика, с тим да се свако ново откриће унесе у вечито променљив мозаик.

Модерни научник, како је Лорд Актон једном рекао, увек је у опасности да га не претрпа огромна нова, несређена историјска грађа коју истраживачи непрекидно избацују. Њему самоме догодило се то. Он је намеравао да изради једно велико дело о *Разлику идеје о Слободи*, и зато је био прикушно и почео читати све књиге које су на страним језицима биле написане о томе предмету. И смрт га је задесила пре него је написао ма шта о томе; смрт га је задесила у дубокој старости, докле се бактао са новим делима. Али ни млађи него што је он био не могу постати једног дана свезнајући; те зато и треба писати о ономе што се до дана кад се почне писати зна. Открића будућа биће посао за нова поколења. Оно што данашњи историчар-писац може да изврши јесте да изради историју до дана докле може, да изради марљиво и поштено служећи се свима новим подацима. То ће бити лако; нешто од тога ће се по прочитању морати одбацити, а нешто више ће се морати подвргнути врло оштрој критици. И тај остатак нових чињеница ући ће у општу фабрику Историје. Неће бити никаква срамота за велике старије историке ако се њихова дела са сваким поштовањем еместе негде горе на рафове до тавана. Лудо би било примити 1921 године једну књигу која је 1861 године била најбоља историја. То што вреди за историју вреди и у медицини и у хемији; историја напредује и није непогрешна као библија.

Није можда пријатно кад човек помисли да ће кроз двадесет триест година — па можда и раније — и наше историјске књиге проћи као и књиге наших предходника. У историји нема краја као ни у природним наукама. За нова поколења

треба и нова знања, а наша дела, која толико волимо, ишчезнуће у прабини радова, ако не оду и у подруме књижевичке. Ми морамо бити срећни, ако наши унуци нађу да смо доиста расветлили неке ствари из историје и да нисмо излагали неке јеретичне ствари. Ми смо учинили што смо могли; свако поколење нека скупи, среди и изда своја знања и умења, савесни радници, ако су искрено радили, послужили су добре људима својега времена. Будућим поколењима може се рећи: Умирући поздрављамо вас; оно што смо радили може и пропасти, али смо радили и урадили.

Оксфорд, септембра 11.

ЧАРЛС В. ОМАН

Сер Чарлс Оман, професор универзитета у Оксфорду, председник британскога Историскога Друштва, народни посланик, председник Одеза за страну књижевност Академије Књижевности, написао је за наш лист овај чланак. Оман је један од најбољих живих историча британских; он добро познаје нашу стару историју, нарочито XIV век. Он је написао једну добру књигу, пред сам крај рата, у којој је помоћу докумената показао да су Централне Силе криве биле за светски рат. Сер Чарлс Оман показао се у свакој прилици велики пријатељ нашег народа.

ИЗ ПАРЕРГА ЈЕДНОЈ ФИЛОЗОФИЈИ.

I

ФЕНОМЕН И НУМЕН

Утицајем метакозмичких сила и конспирацијом свих оних ствари које стоје иза завесе и до којих не може допрети ни један ултрателескоп и ни један ултрамикроскоп, настало је све оно што зовемо апорганским и органским светом, све оно што докучујемо чулима и умом који је последња и најфинија трансформација њихових подобности. Шта стоји иза завесе, и шта је оно што улази у појам метафеномена, то ми не знамо. Ми знамо само оно што просињамо, што доживимо, и што урадимо. И то су несумњиве петине и сигурне оријентације.

Бога сазнати значило би сам Бог постати. Ми њега можемо само по грагу видети, али лица његова не можемо сагледати. Кад је Мојсеје затражио од Господа да му покаже славу своју, Господ му је одговорио :

19. Учинићу да прође све добро моје испред тебе, и повикаћу по имену: „Господ пред тобом“. Смиловаћу се коме се смилујем, и пожалићу кога пожалим.

20. И рече: али нећеш моћи видјети лица мојега, јер не може човек мене видјети и остати жив.

21. И рече Господ: ево мјесто код мене, на стани на стијену.

22. И кад стане пролазити слава моја, метнућу те у расјелину камену, и заклонићу те руком својом док не прођем.

23. По том ћу дигнути руку своју, и видјећеш ме с леђа, а лице се моје не може видјети.

Свакако, иза завесе постоји нешто. Само зато што су инструменти нашег сазнавања и доживљавања омеђени, не можемо рећи да ничега нема иза тајних врата. Не преостаје ништа друго до осећање скрушености пред великом тајном живота и бића. И ту почиње религиозно осећање. Rückert, дубоки интерпретатор природе, изразио је то лепо овим стиховима:

Ein Vorhang hängt vorm Heiligthum,
Gestickt mit bunten Bildern
Von Tier und Pflanze, Stern und Blume,
Die Gottes Grösse schildern.

Die Andacht knieet anzubeten
Vor diesen reichen Falten,
Ein Lichtstrahl hinter den Tapeten
Verklärt die Gestalten.

Ich neige mich zu tiefstem Saume,
Und küsst' ihn nur mit Beben;
Mir fällt nicht ein im kühnsten Träume
Den Vorhang wegzuheben!

Бога-Природу не можемо сазнати као ствар *per se*, него само као појаву, као феномен. Ту је мисао развио Кант у свом делу *Критика чистог разума*. По његовој *филозофији*, ствари не сазнајемо какве су по себи, *per se*, него само како

† Werke (Stuttgart, Cotta), Bd III, S. 211. — „Завеса виси пред светилиштем, извезена шареним сликама — животиња и биља, звезда и цвећа, — који Божју величину представљају. — Пoboжност клечи и моли се. — Пред тим богатим борама; — зрак светлости иза завесе — обасјава та облича. — Ја сам се сагао до најнижег руба — и љубим га само с трепетом; — мени ни у најсмелијем сну не пада на памет — да завесу подигнем.“

се нашем духу јављају, дакле не апсолутно, него релативно. Оно основно чиме се карактерише наша психогносеолошка моћ, то је феномен а не нумен. „Апсолутни нумен – прасупстанцију немогућно је открити, јер у целом нашем предосећању нумена иде се само до оне крајње границе докле нас прати гносеолошки феномен, даље не. Искуство нас учи, да те границе нису апсолутно сталне, напротив оне су променљиве, т. ј. оно што се у једној даној културној епоси сматра као крајње праизворно, то се у извесној другој сматра као секундарно, јер се открива још нешто праизворније, као што се и од овога може ићи још праизворнијем, итд. итд. Али се све то ипак креће у оквиру феномена и паралелног предосећања нумена, и никако се не долази до апсолутно крајњих граница, тако да би се извесним феноменом предосећао *пранумен*. То је и немогућно и по самој општој тенденцији каузалитета (закона каузалитета), јер *causa sui* то је *contradictio in adiecto*.“¹

Иза свих феномена и пред свима узроцима из којих ти феномени резултирају, мора да постоји нека недосежна апсолутна прасила, нека непозната апсолутна прареалност која је неомеђена у простору и нема ни почетка ни свршетка у времену, и која је врело свима њеним релативним, емпириским атрибутима, модусима, рефлексима, еманацијама и манифестацијама. Ваља знати да не можемо преманити ту непрелазну међу тајновите недокучивости, да се нашем сазнању не могу отворити последњи узроци, мистерија нумена, тајна метафеномена, јер то лежи изван наших емпирских релација, и зато своју испитивачку жеђ треба да гасимо у оним областима које су приступне нашој гносеолошкој моћи. Према томе, сазнања наша тек постепено могу продирати из области познатог у област непознатог, и зато наше испитивање и откривање појава *никада не може бити завршено*. Зато највиша поезија нема друге сврхе него да истапкава, да испишава, да открива прелаз преко бедема мистерија, да тражи тајновити кључ пред последњим вратима, или да пази да оне прокрчене цесте што воде из видљивог у невидљиво не буду затворене.

Процес сазнавања увек тече, и, отуд, организовање нашег сазнања не може имати ни неког апсолутног почетка ни неког апсолутног свршетка. Отуда, већ по самој еволуцији

¹ Др. Драгиша Ђурић: *Проблем субјекта и објекта*, Београд, 1912, стр. 123.

живота и по природи наше еволуционистичке филозофије, а то је филозофија бесконачног збивања и бесконачне активности, ми не можемо имати закрчених видика, не можемо завршити неком дефинитивном, апсолутном статиком, него имамо отворен поглед у динамику и кинетику будућности, пуца нам пред очима незаграђена перспектива бескрајних метаморфоза, бескрајне трансформације, бескрајне еволуције.

Пранстина живота, последња тајна створења, увек је остала недокучена. Она је увек остала Босилка девојка из Народне Песме, она горда удавача, која је с презрењем одбијала насилне наше, некавалерске филозофе. Пред неким својим изабраницима, оснивачима мита, религија, и метафизика, знала је њена поносита лепота скинути свој непрозирни veo, али је светлост лепоте њене била тако сиљна, да су је гледаоци, засењени том обилатом светлошћу, само тренутно могли нејасно сагледати, или су сагледали само један крај, и зато су њихове изјаве о тој лепоти сасвим тамне, незнатне, или, готово, никакве, а и то незнатно носи на себи сенку густог vela, одмакнутог са лица последње тајне, праве истине.

Божанска истина одлучно нам је забрањена, и зато пред њеном дражи вечно треперимо. Њено поседовање било би за нас фатално, као што је фатална надземна лепота Лепосаве, невесте Милића барјактара. Наша наука открила је многе чудесне ствари, али су оне чудесне према ономе што смо знали, а не према ономе што треба да знамо. Спектрална анализа показује нам да постоји јединство хемискога састава у небеских тела, али то су само комади откривања, то још није цело, потпуно откриће, које неће бити никада могуће. Велику Тајну, Истину Апсолутног Нумена, нигда нећемо уловити; мрежама духа својега свако поколење хвата само зраке несине, и од тих зрака *шпи сагове среће своје*. Нека нам је најлепша перјаница постојања истина та! И научимо да нам највећи понос буде та вечита жеђ духа и тај вечити лов! И драго нека нам је непоседовање божанске тајне, јер је оно сласт нашега опстанка, роса нашега живота и со нашега мишљења.

II

ПРОШЛОСТ КОЈА ЖИВИ

Колико нам допуштају најразмакнутије границе појимања, ми находимо да је смисао свих живих бића у самом животу, у доживљавању јединства живота природе и човека. Без нашега живота био би нам живот по себи апсолутно индиферентан и неразумљив. Живот је извор свакој манифестацији тела и духа, и он је врховна вредност, вредност над вредностима.

Човек је на свет дошао да живи, и да умре, и сваки дан ми умиремо, али и сваки дан се поново рађамо. На свима путевима, стално нас прате два пратиоца: једно је живот, а друго смрт. И благо ономе коме ти пратиоци нису странци, него познаници. И сретан је само онај ко је сазнао односе између живљења и умирања и проникао у измирење њихових телеологија.

У чему лежи садржина живљења, и где је смисао живота? Пред животом стојимо као пред једном мистеријом, и на то питање не можемо дати апсолутно тачан одговор. Најпоузданије можемо рећи да садржину животу даје активистички принципи давања и примања, и он је суштаствени елемент живота.

Симпатични француски филозоф Ј. М. Гијо у свом делу *Ирелигија будућности* каже: „Колена се измењују на делу, једно колена наслеђује наде другог. *Heri meum, tuum hodie*, „Јуче је било моје“, употребио сам га на промицање добра, и ако га нисам искористио; „Данас припада теби.“ употреби га боље, не губи ни једног часа; у сваком часу који неискористиш одлази упропастила је рука људска један изглед на овапуђење идеала. Ти си господар Данашњег; ради тако да Сутра припадне твом идеалу, да се свако Сутра издигне над данашњим Данас, и да видик над који се усмињу људи увек буде ведрији и шири.“ Наше деловање и његове последице, каже Гијо, бацају своје зраке у бескрајност. Данашњу нашу илзузију, утопију, химеру, ствара једно реално кретање у нашем мозгу. И та илзузија, или утопија, или химера, може да буде идеја - сила која садржава у себи свој део истине и дејствује на живот. Ми не наслеђујемо само оно што су оци и дедови наши учинили, већ и оно за што они не имађаху снаге

да учине; ми наслеђујемо и њихове снове које они нису овапутили, и њихова дела која нису до краја извели, и њихове напоре коју су се узалудни чинили. Они су више господари наше судбине него ми сами.

Има једна мајушина „атом-бубица јапанска, *kusa-hibari*, коју Јапанци држе у кавезима. Лафкадио Хери описује ту бубицу као ситног цврчка који се једва види, као комарца са тигалима која су много дужа од осталог му тела и тако танана да се једва могу према светлу разабрати. Тај мали кукац није се родио у живој и слободној природи, где би га ухватили и у кавез донели, него се родио у дућану трговца који тргује њиме, и ту су га купили и у кавез донели ради необичног музичког талента његова. Отац му је тако дошао на свет, и деда, и многа колена предака његових век су у кавезима проводили. Чим сунце зађе, заигра његово мало музикално срце, и он, мали, невидљиви цар музикалних тајана, запева танану, благу, дрхтаву песму љубави. И што мрак пада већи, он пева све слађе и дирљивије, и нежном серенадом дозива непознату драгану. И пева, пева, тај неуморни севдалија мали, све док зора не сване. Песма његове устрептале душе зна се час преливати да сва кућа трепери, а час утишати се да се једва чује, али његова песма увек слушаоца заноси. Девојке он није никада видео, као ни оци његови који се у собама родиле и који у кавезима преминуше... Па откуд песму такву да извија, а ни од кога је ни чуо ни учио није? Он пева песму рода свог, бесмртну чежњу расе своје, чежњу коју су кроз мириаде година у росним травама певали нараштаји пре њега, у давна, прадавна времена. Ту песму је надахнуло, из тамних дубина душе његове, органско сећање у коме су згуснуте, овековечене, монументалисане све оне љубави под којима су се повијали минули животи далеких нараштаја пре њега. Та је песма доносила љубав – али и смрт. Сећање смрти изгубило се, али сећање љубави и у најдаљем колону живи, и зато затворени *kusa-hibari*, отмени усамљеник, верни потомак севдалија и трубадура старих, пева и дозива драгану која никада неће доћи. Његова песма је песма носталгије за минулим временима. Он дозива сенке прошлости и заклинје богове да врате она времена стара кад се, *per amica silentia lunae*, у наклоњеној тишини месечине, у слободи ашиковало, у росним травама на слободним хумкама.

Слично тим давним севдисањима што инспиришу носталгичну песму те отмене атом - бубице јапанске, све оно што је покретало вијуге наших предака и њихове емоције лелујало, сви њихови заноси, полети, снаге, и напори, - све то и даље трепери у нама, као у пролеће што осећамо како нам кроз душу струје даси незапамћених априла и лахора, и лелујају нас таласања еротских чежња из прадревних памтвекова.

Све што је негда живело, опет ће модификовано живети, и смрт није ништа друго до један корак, један прелаз, један мост, иза којег долази васкрс. Не постоји смрт, постоје само прелажења и мене у бескрајном флуидитету живота. И оно што се за површне очи није остварило, траје и дела даље. Једна жена из наше Усмене Лирике никако не може заборавити љубав негдању, коју је другом заменила :

„Драга моја, јеси л' се удала?
— Јесам, драги, и чедо родила;
Твоје сам му име паднула,
Кад га зовнем, да ме жеља мине;
Не зовем га: оди к мени сине;
Већ га зовем: оди к мени, драги.“

Има случајева да удовица, кад се уда, роди са другим човеком дете које не носи особина његових, него особине онога првога који већ давно у гробу почива. Исто се тако може десити да човечанство створи једну будућност према идеалу пред којим су на колена падали нараштаји давно заборављени. И ако се чинило да њихов идеал никад неће бити овапућен, ипак за њега гроба нема; јер је у себи носио један жив елеменат гореће истине и један део непролазне снаге, која ће дати импулса старању далеких потоњих поколења.

Прошлост не сме бити вампир који нас дави, тама која гуши процветала пролећа. Она треба непрестано да се пречишћује и дестилише, и пречишћена и дестилисана да се нашим индивидуалним плусом обогаћује, и, тако обогаћена да се будућности предаје. Ми се не смемо враћати минулим облицима, него се минули облици могу враћати нама садашњима и онима будућима. Све минуне доброте и лепоте, и све минуне мудрости и филозофије, и данас живе, и ми им дајемо да хуче кроз наше артерије, и пуштамо их да се оне, давно ишчезле, рукују са лепотама и добротама данашњим, и, давно клонуле, да заиграју коло са филозофијама и мудростима које

данас пуцају и које ће сутра да процвату. Не може бити раскида између садашњости и прошлости, јер постоји једна универзална, бескрајна веза свих ствари, један бескрајни континуитет свих бића; и као што су минули нараштаји носили нас у својим артеријама и венама, и кроз нас се изражавају и кроз наше очи и кроз наше осмехе поздрављају сунце данашње, тако и ми носимо у себи оне који ће доћи, и талас времена посуће нашим емоцијама душе и оних најдаљих које шгда нећемо видети. На њиним лицима и наша ће радост засијати, и кроз њиху песму и наш ће бол пропојати. Са нараштајима, временима, епохама, слично бива као са античким лампадофорима о Прометејској Светковини, као са хором оних догласница ватара у Ескилову *Агамемнону*, као са оним коленима што једно другом завете довикују у Змајевим *Свештим гробовима*.

(Крај у идућем броју)

МИЛОШ ТУРИЋ

У БИТОЉСКОЈ БИТЦИ ИЗНАД ОБЛАКОВА

(4 и 5 НОВЕМБРА 1912 ГОДИНЕ).

(Крај.)

IV

Резултат боја 4 новембра 1912 године био је:

Наш одред на поменутим положајима наспрам левог крила турске војске у Битољској битци, у упорној борби сломио је и одбио све жучне нападе више од двоструко надмоћнијег непријатеља. Џавид пашина намера је осујећена. Одржање ових положаја у нашој власти од особитог је значаја по ток Битољске битке. Да је Џавид паша успео и овладао положајима нашега одреда 4 новембра, сем што би јаче огарантовао правац ка Ресну и проширио његову сферу, Турци би били у могућности, да концентришу јаче снаге и притисну трупе Моравске и Дринске дивизије I позива, које су успеле, да се до краја овога дана са више од три пука, (сем III пука I позива, који је раније од осталих прешао Шемницу и ушао у састав Одред над Облаковом,) дочепају северних коса и положаја, на десној страни Шемнице, а осталим пуковима задрже у непосредној близини ове, на левој и десној њеној страни.

Наши губитци овога дана осетни су и знатан је број био од артиљеријских зрна. Због велике стрмени облаковских висова, одношење рањеника било је јако отежано. Велики број рањеника евакуисан је ноћу 4—5 новембра, а преко ноћи била је велика помрчина и магла. Најближе превијалиште за Одред било је превијалиште III пука I позива. Ово је било постављено иза положаја на коси сиром села Облакова. Али пошто је борбени фронт Одрода био доста протегнут и трупе у току боја утурањем измешане, то су војници из сва три пука и брдске батерије Одрода, користили оно пуковско превијалиште, које је дотичној јединици било најближе и најповољније у погледу приласка.

До 6 сати у вече 4 новембра са командантима пукова, потпуковницима Душаном Васићем, Милутином Стефановићем и ађутантом капетаном Остојићем, бавио сам се код ровова батаљона, којим је командовао капетан I кл. Владимир Савић. Од командира чета из III пука II позива, ту се налазио капетан Данило Белимарковић.

Између 7 и 8 сати у вече 4 новембра, код опште одредске резерве трупа на положајима изнад Облакова, (у овој су сада били три батаљона III пука I позива и допунски батаљон од три чете), која је била на неколико стотина метара испод места, на којем сам се бавио до 6 сати у вече, а где је сада био мој штаб и потпуковника Васића, — добио сам наређење од команданта Моравске дивизије II позива, (преко начелника дивизијског штаба, потпуковника Емила Белића, који ми је лично ово саопштио):

„Да са два батаљона III пука I позива заменим у првом борбеном реду два батаљона II пука II позива, који су били јако заморени и да ова два батаљона III пука I позива, по ноћи изврше пренад и потисну Турке са њихових положаја на којима су се у току дана задржали на фронту испред поменути два батаљона II пука II позива.“

У сферу овога напада улазио је и онај мали земљишни талас, на коме су Турци везнати били помакли део свога стрељачког строја, пре доласка наших појачања.

За извршење овога наређења одредио сам 3 и 4 батаљон III пука I позива. Око 8 сати у вече 4 новембра позвао сам команданта 3 батаљона, капетана I кл. Драгољуба Владисављевића и заступника команданта 4 батаљона капетана I кл.

Љубомира Арачића, (пошто је командант тога батаљона, потпуковник Лазар Максимовић остао у болници, разболео се после прилепске битке), и према наређењу које сам добио издао сам им писмено наређење:

„Да одмах са својим батаљонима изврше смену батаљона II пука II позива, чији ће их команданти и остали официри имати најдетаљније да оријентишу о свему, што им је потребно за извршење напада.

Пошто се оријентишу, све припреме, уреде нападне колоне, све у највећој тишини, да напад једновремено изврше у 2 сата јутра 5 новембра и Турке протерају са положаја испред батаљона које ће сменити.“

Наређење сам издао у присуству потпуковника Белића, Васића и ађутанта капетана Остојића.

Као што се могло очекивати и што сам предочио начелнику дивизијског штаба, оријентисање је било врло тешко јер је смена извршена по мраку и магли.

При свој опрезности у смењивању батаљона и спреми напада, Турци су сигурно приметили и чули комешање на нашој страни, те су пажњу удвостручили.

V

Према добивеном наређењу, батаљони су у 2 сата јутра извршили напад. Кад су се кренули на напад дочекани су сиљном ватром са турске стране. Они су упали у турске стрељачке ровове и водили борбу у мешавини. Контра нападу Турака нису могли одолети и турске ровове одржати; после гушања и борбе прса у прса, наше нападне трупе највећим делом повукле су се у своје полазне стрељачке ровове. Један део 3 батаљона III пука I позива, одржао је заузете стрељачке опкопе до сванућа када су Турци предузели општи напад, према целом нашем фронту.

Ма да се неуспех овог ноћног напада нарочито у првом моменту јако осетио, ипак су се оне групе које не могоше одржати заузете турске стрељачке опкопе после повлачења у полазне стрељачке ровове до зоре прикупиле и средиле. И у току сиљних турских напада 5 новембра пре подне истакле су се храбрим држањем неке чете 4 батаљона III пука I позива, којима је тога дана командовао заступник команданта.

батаљона капетан Лазар Поповић, који је заменио рањеног капетана Арачића, што ће се доцније видети.

После овога напада Турци су још више обратили пажњу на свој фронт. Они су се до сванућа 5 новембра још више појачали пешадијом са многобројним митраљезима. На овај фронт према нашем одреду Турци су довели своје најсигурније трупе. Према средини фронта Одред, Џавид наша је поставио турску цариградску жандармерију у коју је имао највише поуздања.

У расвјат 5 новембра 1912 год., на свима Облаковским положајима и целом бојишту Одред била је јака магла, која је са врло незнатним кратким прекидима трајала све до подне.

Око 7 сати јутра 5 новембра, Турци знатно ојачани предузеше одсудан напад на целом фронту одреда. Овај турски напад потпомагала је артиљерија са свију положаја и у борбу је овога дана уведен још већи број митраљеза.

Турци су хтели да се користе маглом, која је била толико густа да се није видело ни два корака пред собом.

Турски напад дочекал је са наше стране најснажнијом пушчаном и митраљеском ватром свију пукова. Брдска батерија капетана Чеде Трифуновића, имајући од раније одређене правце гађања, косила је непријатељске редове.

Чим је борба отпочела око 7 сати, са ађутантом Остојићем и наредником штабовским значарем и ордонансом Илијом Трифуновићем, кренуо сам се борбеној линији. У исто време наредио сам:

Да се општа одредска резерва под командом мајора Тихомира Смиљковића, команданта 1 батаљона III пука I позива, (у одредској резерви тада су били: цео први батаљон а допунски батаљон капетана I кл. Миладина Петровића имао је три чете) журно крене напред и заустави ближе позади десног крила борбеног фронта.

Мајор Смиљковић одмах упути своју I чету под командом капетана Мирка Станковића, а убрзо потом још једну из свог батаљона да ојача борбени фронт. Капетану Станковићу лично сам наредио да што пре стигне рововима.

Баш у то време, када је пушчана и митраљеска ватра била у највећем степену и када сам појачавао борбени фронт Одред, стиглоше к мени два официра из штаба Моравске дивизије II позива, са наређењем команданта дивизије, пуков-

ника Милована Недића, које је лично на мене упућено. Ови официри били су мајор Никола Јорговановић и један нижи пешачки официр, биће ордонанс официр дивизијског штаба, чије име писам знао.

Командант Моравске дивизије II позива, пуковник Милован Недић, са О. Бр. 14¹ од 5 новембра изјутра наредио ми је следеће :

„Продужите рад у духу јучерашњег плана. Јавите какво је сада стање и чешће ме извештавајте. Дајте знаке пољској артиљерији како би вас могла потпомагати.“

По официру, који ми је предао наређење известио сам команданта дивизије пуковника Недића у следећем :

„Око 7 сати јутра 5 новембра Турци су предузели силан напад на целом фронту одреда, према свима положајима изнад Облакова, знатно ојачани пешадијом, са намером да пробију фронт положаја и да нас са ових одбаце, користећи се маглом која не да да се на два три корака ништа види.“

Овога часа, са наше стране у борбу је ангажовано све сем две чете I батаљона III пука I позива и три чете допуског батаљона. Овај остатак трупа образује ми оншту одредску резерву, коју ћу кад наступи потреба увести на најугроженије место.

Нашој артиљерији испод Облаковских положаја не могу се давати знаци услед силне магле.

Командант одреда
Потпуковник Ив. С. Павловић.“

Мајор Никола Јорговановић и други официри из дивизијског штаба, били су код мене на положају за време најжешће борбе, при одбијању овога првог јутрањег турског напада, те су команданту дивизије и усмено могли дати податке о стању борбе у то доба до 7 сати и 20 минута изјутра 5 новембра, када су од мене отишли.

Овај напад извршили су Турци истовремено на целом фронту са веома дрским налетом. Дејствовало је врло много турских митраљеза (више но јуче) и сва њихова многобројна артиљерија. Нарочито је била паклена пушчана и митраљеска ватра.

На целом нашем фронту сиљном брзом пушчаном и митраљеском ватром дочекао је турски напад, сломљен и одбивен.

¹ Даље две цифре у овој наредби су нејасно написане.

Доцније, око 8 и по сати јутра, за један тренутак (само неколико минута), магла се диже и моментално ватра попусти, да се одмах настави, после десетак минута, у још већем степену.

Турци поновише напад највећом жестином који потпомагање веома снажна артиљеријска ватра разних калибара. Наше трупе саломише и одбине и овај напад.

Очајна борба на целом фронту поново се продужи. Брдска батерија капетана Трифуновића непрестано је дејствовала потпомажући нашој пешадији сузбијање турског налета. Турске нападне колоне од њене су ватре јако трпеле, а нарочито оне пред десним крилом и центом наших положаја, где су биле јако масиране. У ово доба борба се водила на свима положајима око Битоља. Врло јака артиљеријска, митраљеска и пушчана ватра са свију положаја битољских сливаше се у један звук.

Густа магла покриваше цело бојиште. На појединим малим деловима бојишта, она се с времена на време подизаше за неколико минута, да се опет спусти и образује густо застор од кога се унапред није видело до на неколико корака.

Цело пре подне 5 новембра борба није попустила на свима положајима Одрета. Турци су вршили бесомучне нападе, залажући се свом снагом, дрским и бујним налетом покушавали су 7—8 пута, да пробију наши фронт изнад Облакова.

Сви ови турски напади саломљени су храбрим отпором наших трупа; енергичним и истрајним држањем, залагањем и пожртвовањем команданата пукова, батаљона и свих официра и старешина.

Цело пре подне 5 новембра, а нарочито између 10 и 11 сати стање је на положајима Одрета било врло критично. Поред веома снажне турске артиљеријске ватре, увођена су турска појачања у борбу са дејством великога броја митраљеза. Међутим за све ово најодеуције време, сем цијло једине брдске батерије, Одред ни данас није могао бити потпомогнут ни једним топом више.

Намера команданта дивизије, пуковника Недића, да пољском артиљеријом, која је била испод облаковских положаја олакша борбу Одрета, није се могла остварити. Енергични и одлични командант дивизиона Моравске дивизије II позива, потпуковник Љубомир Вучићевић, лично се залагао

свим силама, да бар коју своју батерију пласира на облаковске стрмени, ближе нашим положајима, одакле би са успехом могао Одред потпомагати, у овом врло критичном времену. Али и поред свега залагања у овоме се није могло успети. Пољска артиљерија није била у могућности да изрши дужи покрет, по овом јако стрменитом земљишту.

Тада, око 11 сати пре подне 5 новембра, код наших неких делова, на центру и левом крилу настало је моментално колебање. О томе сам имао извештаје из једног батаљона II пука II позива и из 4 батаљона III пука I позива.

У то доба од заступника команданта 4 батаљона III пука I позива, капетана II кл. Лазара Поповића примио сам писмени извештај, писан на једној осмини табака, са којим ме капетан Поповић извештава:

„Да је код војника колебање и ако магла устраје, која јако помаже турским налетима, сумњам да ћу моћи одолети нападима и задржати се на досадањем месту.“

После одбијених неколико бујних напада турских, при којима су Турци имали великих губитака, ценећи да је сада моменат за крајње напрезање и залагање са наше стране и да бих подигао морал код наших трупа, капетану Лазару Поповићу послао сам ово писмено наређење:

„Командант Одреда изнад Облакова,
5 - XI - 1912 године
11 сати пре подне.

Заступнику команданта 4 батаљона III пука I позива, капетану Лазару Поповићу.

Ни стопе назад. Употребите сву снагу и енергију да се Турци сузбију. Турско десно крило попушта. Наша их батерија коси. Код Турака је настало колебање. Победа се клони нашој страни. Истрајност до краја. (Послато по ордонансу.)

Командант

Потпуковник ИВ. С. ПАВЛОВИЋ *

Кад је заступник команданта батаљона капетан Лазар Поповић примио ово наређење, како ми је доцније лично саопштио, он се сам осећао спокојнијим, охрабрио је своје офицере и војнике и онда су: заступник командира 4 чете 4 батаљона III пука I позива, резервни поручник Алéксандар Т. Петровић и резервни поручник Ђорђе Ж. Стојановић, први са исуканом сабљом а други са пушком у руци, ставили се на чело својих војника и са узвицима: „Војници за част

Србије напред!“ јурнули на непријатеља, који је био пред њиховим четама и потисли га пред собом. Ове чете одржале су се на заузетом земљишту до свршетка боја 5 новембра.

Сви ови официри и војници су из батаљона који је вршио ноћни напад у 2 сата јутра 5 новембра.

За време турских напада 5 новембра пре подне, левокрилне трупе десне колоне Моравске дивизије II позива, држале су положај на коси између села Рамне и Лере јужно од облаковских положаја. На положају су били један батаљон Моравског прекобројног пука и једна брдска батерија. Ове су трупе одбиле све турске нападе у томе правцу. Око 11 сати пре подне 5 новембра оне су биле јако притиснуте од Турака.

Командант тога батаљона, капетан I класе Петар Стефановић, шаљући ми извештај о критичном стању у коме се налази, око 11 сати и 20 минута пре подне, он вели:

„Ако ми се одмах не пошаље један батаљон, бићу потиснут.

Батерија је остала без муниције, молим да ми се муниција хитно пошаље.“

У то доба, у општој одредској резерви имао сам две чете I батаљона III пука I позива и три чете допунског батаљона.

И ако је у то доба стање на фронту Одредом било још критично, имајући у виду тешке последице, када би Турци продрли преко положаја, које су држале трупе капетана Стефановића ако би ове биле потиснуте, решио сам се одмах, да и последње трупе из одредске резерве упутим на ту страну.

Команданту I батаљона III пука I позива, мајору Тихомиру Смиљковићу, команданту опште одредске резерве наредио сам:

„Да се одмах са остатком свога батаљона (две чете) и две чете допунског батаљона, под командом команданта допунског батаљона, капетана I кл. Милутина Петровића, најкраћим правцем, трчећим кораком спусти низ Облаковске косе на положаје, које је држао капетан Стефановић и ове по сваку цену одржи.“

Појачања су благовремено стигла. Турци су одбијени и подложани одржању.¹

Капетану Стефановићу нисам могао послати артиљерску мушцију, пошто је нисам имао. Остало је још толико, колико је било најпотребније брдској батерији капетана Трифуновића, која је готово непрестано дејствовала противу турских нападних колона на фронту Одрета.

Када се ово дешавало око 11 сати и 30 минута 5 новембра пре подне, у општој одредској резерви изнад Облакова имао сам свега једну чету допунског батаљона.

Ваш у то време, дошао је код мене на положај командант I пука I позива, потпуковник Душан Туфегџић са неким официрима свога штаба, да се оријентише о ситуацији. Његов пук је тада био ангажован у борби, у продужењу левога крила мога Одрета.

Потпуковник Туфегџић био је присутан када сам и последњи батаљон из опште одредске резерве употребио на угрожено место, према извештају и молби капетана Петра Стефановића.

Пошто ми је сада у општој одредској резерви остала само једна једина допунска чета, затражио сам од команданта I пука потпуковника Туфегџића, да ми стави на расположење један батаљон свога пука, који ће образовати одредску резерву докле ситуација то буде захтевала.

Потпуковник Туфегџић, који је са мном заједно у то доба посматрао ток борбе, на мој захтев ставио ми је на расположење један батаљон свога I пука I позива. То је био

¹ Кад је командант I батаљона 3 пука I позива мајор Смилковић, кренуо батаљон трећим кораком, требало је са њиме поћи и бојна комора батаљона. На стрмени испод батаљона ордонанс је не могао наћи. Мој ордонанс, наредник штабовски значар Илија Трифуновић, пошто комора не долажаше, сјурн низ стрмени да је нађе, али како се од мале није могла видети, он је позивао узвиком: „Бојна комора I батаљона III пука I позива!“

У томе трчању срео га је командант Моравске дивизије I позива, генерал Гојковић. Видевши наредника Трифуновића, кога је позвао, питао га је о стању пука, зашто ће му бојна комора, где сам ја, итд.

Генерал Гојковић није долазио на положај Одрета где сам се непрестано налазио, вероватно с тога, што сам са Одредом био под командом команданта Моравске дивизије II позива, пуковника Милована Недића од кога сам наређења добијао и извештавао га о стању на бојишту

1 батаљон I пука, који сам одмах ставио у одредску резерву на 200 метара позади деснога крила Одрета и највећег виса, где је била допуиска чета са заставом III пука I позива.

У подне 5 новембра магла је се дигла са свију висова, те су се сви положаји могли осматрати; борба је непрестано трајала, нарочито пешачка ватра није испуштала.

Око 1 сата по подне 5 новембра дошао је на положај, највећи вис јужно изнад Облакова, код места, где сам се са својим штабом налазио испред одредске резерве, командант Моравске Дивизије II позива пуковник Милован Недић. Изашао сам му на рапорт, известио га о стању у коме су се трупе одреда тада налазиле, о току боја и борбених фаза, како су се развијале и о свему што сам до тада урадио.

Са командантом дивизије пуковником Недићем, једним официром из његовог штаба, мојим ађутантом и са још два официра I пука, изашли смо до ивице виса где су били наши ровови.

Размотривши стање на бојишту, турске и наше положаје, пуковник Недић рекао ми је:

„Сада ове положаје треба пошто пото до краја одржати.“

На ово сам му одговорио: „Када смо их до сада одржали, одбивши неких седам осам бесних напада турских, ја сам сигуран да ћемо их одржати.“

У ово доба обе стране дејствовале су стапном пешачком ватром.¹

Пошто се оријентисао и видео да су све најважније тачке изнад Облакова и у продужењу веома утицајне, планирске греде, са кључем положаја кота 1150 у нашим рукама, пуковник Недић сипао је са ивице виса, која је била под пушчаном ватром непријатељском и у присуству моме напасао је извештај команданту I Армије, а потом се вратио у свој штаб.²

¹ Ивица виса са које смо посматрали ток борбе гучела је била пешачком ватром. Пуковник Недић посматрајући турске средњачке опкопе рећи ће:

„Охо, овде добро фнуче, ми смо им zgodна мета!“

Са овога места била је врло добра прегледност али је оно непријатељу било јако уочљиво.

² Извештај команданту I Армије, пуковник Недић диктирао је официру свога штаба који га је пратио. Износећи стање у ово време на битолском бојишту, у главном у овом извештају рекао је:

Између 2 и 3 сата по подне, чула се јака ватра са десног турског крила правцем Кјеромарице, где су Турци давали последњи отпор.

На левом крилу турских битолских положаја према нашем Одреду, артиљеријска и пешачка ватра почела је да слаби од 3 сата по подне.

Још пре 4 сата по подне, опет се на целом бојишту спустила густа магла. Борба је била све слабија и око 5 сати по подне 5 новембра сасвим се утишала.

Међутим ватра се слабо чујаше југозападно у правцу Ђавата.

Претрпевни потпуи неуспех у огорченим нападима на своје левом крилу, према нашем Одреду у току 4 и 5 новембра, а по подне 5 новембра притиснути и на десном крилу и заgroжени на Кјеромарици, Турци су били неспособни за даљи отпор.

После 3 сата по подне борба је почела малаксавати и на целом битолском бојишту. Турци су већ у повлачењу. Густа магла која ускоро покри бојиште Турцима чини неоцењене услуге.

Надчовечанским напорима заморене наше трупе, које су под концентричном ватром турских батерија прелазиле реку, газећи воду до појаса, а на више места и до груди, да 4 и 5 новембра, под најтежим околностима савлађују природно врло јаке, раније спремљене и силно брањене турске положаје, кад су их заузеле, застале су да одахну. Велики замор наших трупа и густа магла, која се 5 новембра по подне рано спустила, Турцима је јако помогла, да се са положаја извуку и да наше трупе изгубе додир са њима.

VI

У ноћ 5 6 новембра Цавид и Фети паша са својим групама кретали су се к Ђавату, док су неке трупе оступале планинским пролазима између Перистера и Бабе. Делови трупа Моравске дивизије II позива, који су имали задатак да

„Моравска Дивизија II позива загрозила је левом крилу турске војске у Битолској битци зауевши све положаје изнад Облакова, са кључем положаја, котом 1150, који имају пресудан значај. Сада само треба да се Моравска дивизија I позива ангажује свом снагом и онда је Битол у нашим рукама.“

запрече пролаз преко Ђавата, раније су се отуда повукли, а на овај важни Ђаватски прелаз мотрале су само слабе патроле, које су Турци лако потисли.

Џавид паша, са најмање осам табора, коњицом и неким батеријама пробио се ка Ресну. Том приликом погинуо је Фети паша. Турци су га однели у Ресан и тамо сахранили.

Највећи висови изнад Облакова са кључем положаја котом 1150, за Турке су имали пресудни значај за продужење одбране Битоља и као најсигурнији ослонац за заштиту оступног праца на југ и југозапад. Они су у дводневном боју 4 и 5 новембра 1912 године по сваку цену хтели да поврате ове положаје.

Максимум крвавих и бујних напада Турци су извели 5 новембра пре подне, када су појачани најбољим трупама, увели у борбу, према нашем Одреду преко двадесет и неколико батаљона, велики број митраљеза и дејствујући са око 8 батерија разног калибра, које су имале тачно процењена одстојања, пошто су на томе земљишту за време мира вршили артиљеријска гађања.

А да би успех јаче огарантовали Турци су на центру нападаог фронта увели најпоузданије своје трупе, цариградску жандармерију.

Појачања од пет батаљона (III пук I позива са допунским батаљоном) стигла су у најпотребнијим тренутку 4 новембра око 2 сата по подне.

Благовремено ангажовање ових група, херојско држање и примерна истрајност старешина и војника свију пукова Одрета и брдске батерије, под несравњено надмоћнијом, нарочито концентричном артиљеријском ватром, довели су турске бесомучне нападе, који су се као бујица низали један за другим, све дрскијом налетљивошћу 5 новембра пре подне, и ако су Џавид пашине трупе знатно биле ојачане деловима Фети пашиног корпуса.

Поражени овим неуспехом на левом крилу битољских положаја, Турци су већ били моралио толико клоупи да су се на центру и левом крилу задовољавали одбраном.

Али јединственом налету наших пукова Моравске и Дринске дивизије I позива 5 новембра по подне нису могли одолети на центру, те напустише и центар и лево крило.

Овим неуспесима Турака, завршена је 5 новембра по подне Битољска битка у нашу корист.

Држање наших група у Битољској битци бриљантно је. Оне су већ у кумановској битци стекле светски глас; Битољска је битка то потврдила, и квалитет наше пешадије уздигла на највећу висицу.

Стрцајем околности, због веома тешко приступног земљишта, нашу пешадију није могла помагати ниш пратити артиљерија, те је она сама морала савлађивати најтеже земљинне препоне и тучена најжешћом непријатељском ватром избијати на јако утврђене положаје, те својим грудима разбијати силног непријатеља, који се са изванредном храброшћу борио.

Њен нападни дух, њена изванредна издржљивост, храброст и умесна иницијатива биће вазда светао пример у историји ратне вештине.

У дводневном боју 4 и 5 новембра, на своме левом крилу према нашем Одреду Турци су имали великих губитака. Сав претерен био је покривен мртвим телесима. Међу изгинулим турским официрима било је и виших официра. Турски борбени редови приликом палета, на знатном пространству, кошени су уздужном ватром наше брдске батерије, која је као пешачка батерија дејствовала са кратког одстојања.

И наши су губитци били осетни. Из Одрета је 4 и 5 новембра избачено из строја око 1000 бораца (III пука I позива 360 са 6 официра).

Сви ровови и земљиште изривено је било артиљеријским зрнима. Маса изгинулих претрпана је била земљом и врло упакажена.

VII

И европска и светска штампа истакли су важност Битољске битке и њене последице.

И наше и стране новине имале су пуно извештаја о овој знаменитој битци у којој је потучена турска вардарска војска. Појмљиво је да овим новинарским извештајима оскудева тачност, детаљ, дубља проициљивост у догађаје и стручност. Они су често писани са парочитом тенденцијом и далеко су од тога да послуже као корисна грађа.

У брзо се појавило веће стручно дело потпуковника Имануела „Балкански рат“.¹ И ово стручно дело рађено је брзо. Писац вероватно није имао тачних података те су о нашој војсци, њеној формацији и нашим приликама многе ствари сасвим погрешно изнесене.

За Битољску битку Имануел вели, да је дело Српске војске достојно поштовања. Он вели даље: „Валјало је одбацити живаог непријатеља са јако добро припремљеног положаја и савладати тешке земљишне препоне. И Турци су се добро борили. Они нису подлегли само бројној надмоћности већ и бољем вођењу и умешности храбре Српске војске, која је у овој битци дала највећи успех целог Балканског рата.“

У нашој литератури најзнатије је дело, непознатог писца, под знаком „Марса“, „Српско-турски рат у 1912-1913 години.“ у две књиге 1914.

Писац вели, да је дело писано по аутентичним изворима. Из излагања догађаја и описа бораба занета се види да је писац у највећем обиму имао на расположењу званичну грађу.

Али ипак у излагању Битољске битке у књизи има нетачности, бар што се тиче догађаја на левом турском крилу, према Одреду са којим сам командовао. Да ли је то дошло отуда, што писцу нису биле при руци све релације, или што се он служио само оним из највећих инстанција, није ми познато.

Упоређујући књигу Марсову и ова излагања лако је уочити и остале грешке.

Најзад мишљење Марсово, (Српско-Турски рат у 1912-1913 години, II, 104), да је напад Турака према овом крилу (нашем Одреду) био више демонстрација не може се примити.

Циљ који су Турци овим нападима на фронт одреда 4 и 5 новембра имали јасно се уочава, кад се размотри целокупно стање Турака на битољским положајима а посебно код њиховог левог крила.

Пресудна важност положаја, које је Одред држао на планинској греди, која се изнад Облакова преко коте 1150 продужава Црном Врху, са којима се непосредно држи у власти једина комуникација за повлачење Турака са левог

¹ Der Balkankrieg 1912/13, Berlin 1913

крила битољских положаја на коју је Џавид паша једино био упућен; грозничаво старање Џавид паше нарочито 4 и 5 новембра у небројено бесомучних напада са ангажовањем преко 20.000 војника, појачаних из корпуса Фети пашиног (према нашој свизи од приближно 11.000 војника), да Одред са ових положаја одбаци преко Шемнице, очито показују да ово није била демонстративна борба.

Небројено пута обновљеним најдрскијим нападима, који су достигли максимум уведене снаге и енергије на левом крилу турских битољских положаја у одсудној борби 5 новембра изјутра и цело пре подне, да је Џавид паша успео да циљ постигне, па и ако, према целокупној ситуацији у то доба на битољском бојишту не би могао овај успех да прошири, очигледно је, да би у томе случају био у могућности, да у правцу Ресна извуче не само све своје трупе са левога крила битољских положаја, већ и знатан део осталих турских трупа. А колико би нам Џавид паша са већим бројем трупа, у томе случају, давао сигурнијег и моћнијег отпора и задржавао наше даље операције, по себи је јасно.

ГЕНЕРАЛ ИВАН С. ПАВЛОВИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

РОМАН Г. КРАКОВА¹

Г. Краков је врло млад писац. Читалачкој публици наших часописа познат је по неколиким пријатним и лиским приповеткама. Свет који воли без муке да се забавља открио је у његовим стезавима упрavo погодну лектуру, кивку је био научно да има вре рата у ликој приповести Милутина Ускоковића, и каква се данас доста ретко може да нађе. И зацело, у приповеткама Г. Кракови има много чега што, у одговарајућим размерама, подсећа на покојну литературу Ускоковићеву, која је, слатка, бледа и површна, и на беспомучном домаку свачијег расположења, била освојила широку читалачку публику. Г. Краков, пога једна књижевна погерица, по потреби за бројем, на силу Бога ставља у „нове“ и хоће, по цену несимпатичне рекламе, да направи припадником „свемирног громобранства“ Г. Винавера, у суштини припада, по свима својим приповедачким особинама, предратном времену лаке повеле Ускоковићеве. Овим се Г. Кракову ништа не жели ни да одузме ни да дода. Може се бити добар писац на старински начин, као што се врло лако може бити рђав писац у модерном ставу, и обратно. Г. Краков није много модеран, као што није на сувине старински, пријатно пише и лако се чита, и сви су изгледи били да ће свој сисаатељски „стаж“, пре него се баци на крупније послове, издржати на опште задовољство.

Г. Краков је, међутим, учинио једну нескромну погрешку. Хтео је да напише роман, и није успео да створи оно што је желео, и што би се доцније од њега могло очекивати. Премашно је своју снагу. Треба му отворено рећи да је за писање романа потребно и животне и књижевне зрелости много више но што их има млади Г. Краков, и да се у његовим годинама могу да пишу пријатне приповетке, али да је добрих романа које су били у стању да напишу зелени и неискусни врло мало у свету. Г. Кракову се то може мирно рећи, јер му се говори с уверењем да он има извесног смисла за посао који ради, и да ће озбиљним напорима постићи можда резултат који је сада промашно.

¹ *Станислав Краков, Кроз Буру, роман* — Београд 1921 (Цвијановић).

Пре свега, могло би се дискутовати питање да ли његова књига може да се назове романом. Ако одређивање књижевних родова није ствар произвољна, и ако доиста постоје извесни услови које треба испунити да би се дело дало у овом или оном жанру, онда зацело за књигу Г. Кракова може с много разлога да се каже да је она пре једна развијена новела, него што је прави роман. Ја знам добро да су ту разлике врло неразговорне и по неки пут чак неухватљиво танане, и да теоријске замерке ове врсте није лако доказати. У оваквим случајевима мало вреди сав догматички апарат старинске реторике. Али оно што се измиче закњима и дефиницијама, не може промаћи будноме књижевном осећају. Ако се формулама не може утврдити да дело Г. Кракова није довољно роман, зацело се осећа да оно нема ни снагу ни замах једне велике књижевне концепције, и да, као живи организам, нема ни ону пуну целину без које се истински роман не да ни замислити. Јер каква би, у суштини, разлика била између приповетке, која је, по превосходству, фрагментарна, јер садржајно значи само комаде случајно одломљене из живота, и романа, који би био то исто кад се од њега не би захтевало да буде једна пуна и снажна животна целина? Он мора да се прелива животним богатством, и у њему мора цео да се опажа један заокружени животни хоризонт, као што се са висока брда види широки и округли део света који је покривен својим небом. Књига Г. Кракова није тих размера.

Али без обзира на ту теоријску констатацију, дело Г. Кракова може озбиљно да се критикује у многоме погледу. У његовој књизи има две поменане ствари. Једна врло обична и врло обично испричана сентиментална историја, која је више но свакодневна и више но безначајна, везана је за ратно време и окружена је читавом ратном атмосфером. На тај начин књига губи донекле свој шиваричко-сентиментални карактер и добија значај једног ратног романа. Те две ствари су неједнако добро изведене, и ако једној страни могу да се учине врло оштре примедбе, друга заслужује многа признања.

Није потребно истицати да сама прича није довољно снажна. После свега што је човек преживео, и кад се од уметности очекује нова моћна утеха за пропаћена страдања, шта се нас тиче симпатична али безбојна љубавна историја једног младог официра? Све је то тако познато, и обично, и отужно! И сусрет у возу, и растапак на безнадежно никад више, и срећним провиђењем удедени поповни сусрети; и шетње по паланачкој околини, она у фијакеру и он на бесnome парину који се пропиње у облаку прашине, уз њене пригушене узвике страха; и сцене у биоскопу, кад се не гледа у платно и не зна шта се креће на сликама; и прописне старинске љубавне декларације, уз „сад је трепутак,“ и „госпођице Јело... решавао сам се да вам кажем оно што осе-

ћам... да вас volim, љубим... лудо...;" и они безбројни и бескрајни разговори очију и очима, развијени у прецизне дијалоге; и толике друге ствари — све је то обично и ситно за литературу коју ми данас хоћемо. Ја не желим да ме неко погрешно разуме. Те и сличне ствари могу да буду нешто најважније и највеће у животу једног човека. Али оно што је од првенственога личног значаја за једног појединца, и што за њега може да има и смисао праве светиње, не мора увек да буде, и чак је врло ретко, од опште вредности, и у симболичном облику једног уметничког дела не може лако да усталаса општу душу. Оно што се у животу преживљује има то преимућство над литературом да се непосредно прима, и зато живље осећа, и најпростије ствари, које се свуда и свакоме дешавају, могу за једну личност да добију важност судбоносног догађаја. У литератури се губи у непосредности, и зато мора да се да у снази. Да би се од књижевнога дела имала емоција приближна оној коју живот може да пробуди, морају се рећи небројено пута снажније ствари него што се по правилу свакоме појединцу у стварности дешавају. Г. Краков није дао једну такву снажну причу, чија би синтеза била изнад појединачних могућности, али у којој би ипак сваки могао да нађе нешто од себе.

У његовој књизи, и оваквој каква је, има много уну-трашњих недостатака. Г. Краков је недовољно психолог, што за једног романописца може да буде фатално. Његово дело, то није тешко увидети, има нешто аутобиографски карактер. То се да приметити, ако ни по чему другом, а оно бар по чињеници да он говори само оне ствари које је лично осетио или видео. Основни психолошки недостатак његова дела је баш у томе. Кроз један роман треба да се воде више личности, које све треба да буду живе и животно истините. Није довољно, као резултат, ако се пулсирање срца осети само код оне или оних у којима се тумачи сам писац, док све друге остају више или мање као лутке за пробање одела. Мало је да један романописец има дар самопосматрања и психолошке аутоанализе. Он мора да има изванредну моћ психолошког разумевања сваког свога човека. Он може неки пут и да се вара, али он мора да прави напор психолошког тумачења свих личности које уведе у свој роман. Г. Краков говори само о своме јунаку, и њега јединог, и не увек подједнако срећно, тумачи. О жени која је овде исто толико главна личност колико и млади официр, он и не говори. Управо, о њој се говори само онда кад су њих двоје заједно, и онолико колико се могло лично да опсервира. Све што се о њој зна, може да се каже у неколико речи. То су све ствари које су оком и ухом могле да се ухвате: њен физички опис, шта је кад говорила и кад се обрадовала или расту-жила, кад се збунила и поцрвенела, и шта су јој у овом или

оном тренутку „казивале очи“, и т. д. Ми је не видимо никада саму, у своме сопственоме размисљању и расположењу, и ми јој не знамо ниједну од оних жестоких и неизбежних криза без којих се развој љубави код младе девојке не да ни замислити. То даје овом делу једну несрећну психолошку несразмеру, која још више слаби његову вредност.

Код Г. Кракова, исто тако, ни трага нема од каквог одређеног филозофског погледа на свет. Један прави и потпуни роман, где треба да је живот који се слика представљен по једној широкој концепцији, неће бити довољно оживотворен ако писцу оскудева сигурна моћ удубљавања у ствари, која би целога томе животноме организму дала потребан филозофски смисао. Код Г. Краков се није не осећа та способност рефлекције, и отуда је идејан елемент овога романа врло слаб. Г. Краков, до душе, показује велике расположење да се изражава у сентенцијама, али све је то далеко од неког утврђеног система, и још даље од сваке оригиналне дубине. Има ту реченица које подсећају на младичке „мисли о животу,“ које се тако риде пишу у двадесетим годинама, кад се верује да се све зна: „Љубав се јавља у своме дуалитету, јер је и човек биће удвојено, јер се све удваја, све умножава, од религије Зороастрије и филозофије Емпедокла, па до нас самих, до свега што је ван нас, до свега што је у нама...“ Или: „Наше друштво је или сувише затворено, нетрпељиво према младим људима, или је сувише гостољубиво...“ Или: „Жене кажњивају дрскост свирепости. Прва се може некад и извинити, друга се не може никад одобрити...“ И тако даље.

Роман Г. Кракова не само да није снажно замисљен, већ није ни довољно снажно изражен. Експресивна снага може да покрије многе садржајне празнине. Експресија Г. Кракова је слаба. То не значи да он рђаво пише. Напротив, његова књига, у главном, течно и лако се чита, и онима који воле књигом да се успављују, она може стилски да буде и пријатна. Али снага стила не зависи од спољашњих глаткости. Треба имати моћ унутрашњег стилског покрета. Треба имати способност финог избора речи, што ће рећи израза који ће увек, и смислом, и емотивношћу, и сликовитошћу адекватно тумачити оно што хоће да се каже. Треба лако руковати живом метафором, без које стил остаје као парализован. И поред свега, треба бити нов у своме изразу, јер половина стилске дражи зависи од срећних нових стилских ефеката. Г. Краков не располаже овим стилским даровима. И најгоре је што, на много места, он пише стилем који је већ одавно измисао из моде. Његова проза обилује оваквим фигурама: „плима среће“, „асонанца њњних дупа“, „дрхтаве струне душе“, „невидљиве лествице небескога плаветнила“. Он има много оваквих сликовитости: „Ако љубав даје души оно што

сунце даје земљи, зраке, онда је одблесак душе што зрачи осмех...“ Или: „Та зврка звонцета [реч је о једној посети]... изгледаше му трка стотину нога хитрих гласника...“ Или: „Руке се оденуше у чипкасте рукавице вољубана...“ И сличних примера могао би се дати велики број.

Овакве стилске особине огледају се поглавито у сентименталноме делу књиге. Г. Краков је овим преживелим начином прецизнога пренемагања хтео својој причи да да карактер нежности, и очевидно није успео. Међутим, било би погрешно и неправедно доносити о експресивним способностима Г. Кракова дефинитивне закључке по овим појавима. У другом делу књиге, тамо где се говори о рату и дају описи ратних ситуација, има знатно бољих резултата. Г. Краков, који је био истински ратник, многе ствари је лепо уочио и не банално изразио. Треба подвући да у тренутцима кад говори о рату његова експресија видљиво добија у снази. Он има чак срећних момената. Неколико лепо уочених наших типова рељефно су оцртани. Тако има неколико успешних фигура наших разностаљежних официра, почевши од трупних активца па до резерве свакога калибра. У мајору Петру има класичних црта вишег официра „команданта“, који, за чудо божје, сви личе један на другог. Мали „академац потпоручник“ Тића врло живо се провлачи кроз сву књигу. Једном речју, осећа се да су многи типови тачно снимљени с модела. А то свакако није мало. Местимично има живих описа, речених са емоцијом („Ноћ на мосту“). У „Смрти капетана Раиђића“ има патетичности:

„...Модре црне усне, које обоји бела пена, још промуцаше: „моји војници... Боро... збогом...“ Усне се покретоше још једном, али место гласа само пена изађе. Онај тајанствени сјај је блеснуо последњи пут, и само полу-угашене зенице бацнише укочени одсјај на оно црнурасто лице, „које више није било црно, већ је било жуто, зелено.“

„-- Господице капетане, господице капетане! Јечао је глас „очајно, узаврело. Доња вилица се тресла од ужаса, а две сузе, „две сјајне, топле сузе скотрљаше се низ бледе каљаве образе „младића, који у општем поразу умеде да осети бол због „смрти једнога...“

У нас, који смо највише ratoвали, и најтрагичније, ништа није речено о рату. Ми немамо ниједне успешне књиге о најепскијим догађајима које је наш народ имао да преживи. Наши признати књижевници су сви, скоро без изузетка, били далеко од рата, и кадгод су покушавали што о њему да пишу, лагали су. Зато је изванредно потребно истаћи успешне покушаје млађих који су ratoвали, и који ће имати да даду наш ратни роман. Г. Краков је до сада само фрагментарно писао о рату, и имао је извесног успеха. Ти ратни фрагменти дају вредности и овом његовом неуспелом роману.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ДОН ФРАНЕ БУЛИЋ.

Ове године 4 октобра 1921 навршило се 75 година, како се у Врањцу близу Сплита родио (1846) Нестор наших археолога, Дон Фране Булић.

Дон Фране Булић потиче из куће, у којој му и отац и старији брат и ако неписмени — намјенише школовање и науку. Тој се обитељској намјени дон Фране одазвао и испунио велике наде својих милих. Прву годину својих наука проборавао је у маленом глагољашком сјеменишту Прику код Омшца. Већ друге године пређе у сплитску гимназију и сјемениште, у оно културно расадниште, из којег су изашли талијански pjesник Фосколо, али и наши Павлиновић, Ботић и Ракотић. Ту му је био професором знаменита литерарна личност, Шенон „Пријан Ловро“ (Ловро Махњић).

Иза свршенога богословског студија у Задру, отпоја прву мису у Врањцу године 1869, а тога се народног славља још и данас сјећају понеки старци. Отац га одведе, да отпјева другу мису у Солину. И ту као да му је била одређена будућа његова мука и будућа слава.

Дон Фране не оде на жупу него на свеучилиште. Већ за богословских наука у њ су гледали као у учена човјека, кад је тумачио сељацима релијефе на олтару Св. Каја, гдје са дне 22 априла скупља на тисуће народа. Било је у њега археолошке жице, али није још било знања: дон Фране је тумачио дјела Херкулова као — изгон Адама и Еве из Едења. И тада а и после, долазио је често на Солин, да разгледа остатке старе славе, па (како сам приповиједа) почивао би на каменом фрагменту из доба хрватске народне династије, који му је касније дао побуде, да управо на томе мјесту тражи гробове хрватских краљева.

Са годинама његових студија теку паралелно и народне борбе у Далмацији. Булић рођен на крилу старе Салоне, одгојен pjesмом Ботића и списима Павлиновића студира у Бечу класичне и словенске језике. — Године 1871 вратио се са свога научног путовања проф. Александар Конце, који је 1870 утемељио катедру за археологију на бечкоме свеучилишту. Булић га је сваког јутра сусретао на ходнику универзе и с особитим поштовањем поздрављао, премда још није слушао његових предавања. Једном га Конце позове к себи и готово укори, што он рођен на археолошкоме земљишту не студира археологије. Резултат тог разговора је био, да се је Булић оканио славистике и предао се свом душом археологији.

Иза довршених наука враћа се Булић већ као професор 1877 — 78 да поновно студира археологију код Hirschfeld-a

и Вендорга. Кад се је вратио у Далмацију именују га надзорником пучких школа. Тек године 1883 могао је започети правим својим дјеловањем, јер је те године постао управитељ сплитске гимназије, а уједно и управитељ археолошкога музеја. Тешко је рећи, чему се доп Фране већим одушевљењем посветио: одгоју младежи или зnanости. Сплитска је гимназија, као и све друге у Далмацији, била задојена талијанским духом, а њезиним управником постаје доп Фране, ватрен Хрват. Колико се хтјело такта, колико енергије и љубави, да се залутала младеж врати рођеној мајци. Није то прошло без непријатељских нападаја, који су се сви одбили а чврстоћу његовог значаја и снаге његовог поштења.

У то је вријеме умро Павлиновић, а хрватска народна странка остала без вође. Све је упрло очи у доп Франу. И доиста год. 1887 изабрали га заступником за покрајински сабор и за бечки парламенат. Но уза све своје одлике и способности, које је могао и као политичар развијати на корист народа, ипак га је зnanост једина силом привлачила и коначно одвојила га од политике и мандата, јер се Булић доскора врати школи и музеју.

Још једном се доп Фране нашао у политичкој арени, кад га је Трумбић кандидовао против Смодлаке. Доп Фране је био превелики идеалиста, те није било у њега природе да води борбу, какву су ту изазвали кортеши и с једне и с друге стране.

Кроз то вријеме Булић је постао познат цијеломе ученом свијету својим радом на археолошком пољу. Његовом се неуморном труду имају приписати археолошка ископавања, за којих је открито кришћанско гробље у Манастиршама и базилика у Марусинцу. Године 1894 могу се већ састати кришћански археолози на свој први конгрес на пољу Булићевог рада у Солину и Сплиту.

Године 1896 је знатна у Булићевом животу. Један толико типичан инцидент у вријеме наше мржње према аустријском господству одиграо се у Булићевом заводу, због којег се га као директора гимназије пензионисали. Слика Франца Јозефа нађена је једног дана прободених очију са стрелицом на срцу. Та ђачка демонстрација одијела је младежи непaddockнадивог узгојитеља, по зато је дала науци свега доп Франу.

Године 1898 начео је Булић ископавањима код цркве Госпе од Отока у Солину.

Према вијестима Томе, сплитског арциђакова (из XIII ст.), надао се наћи гробове хрватских краљева. Иза неколико дана копања Булић нађе натпис најважнији за хрватску повјест од свих до сада нађених. Хриа камења разбите плоче необично вјештим начином је састављена, и омогућено је читање, које је открило хисторијски текет о краљици Јелени.

удовици хрватског краља Михајла, а матери краља Стјепана из године 976.

Главни поље Булићева рада јесу солирске рушевине. Он је био први, који је знаменитом методом почео копати, те је с успјехом до краја открио базилику у Марушцицу, гробље у Манастиринама, амфитеатар и театар, гдје су његови прешастици понешто тек несистематски узрадили. У задње вријеме нашао је и потпуно открио три градске базилике и некоје терме, а привео крају ископине код крстичице и кризмаонице. Све је то учинио врло мршавом пошпором владином. Љубав и бескрајна преданост према старом камену, који је за њ постао садржајем цијелог његовог живота, учиниле су, да је често властитим жртвама положио лијепе и велике археолошке успјехе.

Није се он позабавио само римским старинама. Има и хрватских: Госпе од Огока, Св. Марта код Бахаћа, Св. Петар у селу Клапавице код Клеца, Рижице у Солину, Св. Петар у „Градини“ (Солин), па његова помоћ код кинских ископина. Има се томе прибројати још и безброј ситнијих ископина по цијелој Далмацији. Жељезном устружињу научења дао се је увијек Булић на састављање камених фрагмената и њихово читање, па разјашњење и тако је иза неколико година почео лијепи и потпуни научни успјех.

Већина Булићевог књижевног рада лежи у „*Bullettino d' archeologia e storia dalmata*“. Он ту стручну смотру уређује и великим дијелом својим радовима испуња већ 37 година, а ове године он први пут излази на нашем језику под именом „Хјесника“.

Поцајрије Булић је дошао на необрађену пљиву, те ју сву искрчио. Све, што повјесничару може послужити археологија, он му је прибавио.

Помоћу његовог рада он може створити јасну слику политичког, господарског, приватног, војничког и вјерског живота појединих стољећа у Далмацији. Он је све то спремио у својим ситнијим монографијама, гдје је описао повијест цркава (н. пр. Св. Михаило, Св. Мартин), култа појединог свеца (примјернице Св. Спиридиона, Св. Каја), грађевина („Градина“), села (Врашци) и многе традиције (Диоклецијан).

Особито је велик резултат Булићевог рада у фиксирању хагиографског питања о Св. Дујму. Дон Фране се на темељу својих извјештаја увијерио, да Св. Дујам није био мучен за Трајана, како хоће традиција сплитске цркве, већ за Диоклецијана. Дакле сплитска, односно солирска, црква није апостолског поријекла, јер Св. Дујам не може бити ученик Св. Петра. Шта више он доказа, да нијесе оно Дујмове кости којима се Силићани клањају, већ су оне у Риму. Оборно је традицију, а тиме је тешко повриједио локални патриотизам. На њега се тада дигла огромна гомила жучних противника.

Али Булић оде и даље. Заједно са својим помагачем Бервалдијем у „Кронотакси“ дока за хисторичност цијелог низа солинских бискупа, а нехисторична лица избаци из пописа. Поправи традицију или по његову: угрну по које кандидо али ужга бакље.

Булић се бавио и питањем родног мјеста Св. Јеронима, те помоћу једног патреса регои доказао, да је Стридон Јеронима лежао близу Глумоча на Грехову пољу.

Када је у „Градници“ код Госпе од Отока нашао трагове цркве из доба народне дипломатије, закључио је, да би то могла бити црква Св. Петра, гдје се је Звонимир крунио. Дефинитивно није ствар ријешена.

Већ од године 1902 почео је издати „Accessiones et correctiones all' *Shugicum Sacrum*“ од Колетића, а године 1905 набацио мисао, да се поправи и употпуни дјело Фарлацисво: *Shugicum Sacrum*. Одбор свеучилнских професора ових университета већ се је конституирао с Булићем на челу, да изведе ову мисао.

Булић је у приватном животу најпонуларнија личност у Далмацији. Најнижи сиромак и незналица слободно приступа к њему изред пута. За рата кунио се свијет око њега као око пророка, а он је без страха говорио: „Не бојте се Францега, они су културни народ. Дођу ли, дијело их поздравите и не бјежите!“

У вријеме конференције мира долази и он у Париз, да својим везама помогне онима ишита за зеленим столом. Предусретљивост Булићева је на далеко и сугла, те нема научњака домаћег или страног, а да му Булић није свучинио што је од њега тражио.

Славни јубиларци пренуи је истајаша и тежња у рату, пренуи планова, као да му је тек педесетга. И донети, ако за кога, а то за њ важи она датинска: *virilis senectus!*

Свјежа и кренка старост, која обећаје још много.

ДОБРЕ КАЛИЊЕ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

РОМАНТИЧНЕ ДУШЕ, ОД РОСТАНА. — *СИМОНА*, ОД БРИЈЕА.

Ростанова поетична комедија *Романтичне Душе* заклања нам за тренут спољни свет иза лепих декора и, место живих и грубих бића из стварности, износи нам пред очи љупке марионете из земље снова.

Њен предмет је врло ингенуозан, што се тиче првогачиња бар.

Персине и Силвета су двоје младих с романтичном уобразилом; њихови родитељи, две препредене газде, желећи да им се деца узму, и знајући да се она неће хтети узети просто и буржоаски, измислили су међу собом крвну заваду, налик на ону Монтегна и Капулетта. Персине и Силвета су пресрећни да се састају крадом, у вече, под сребрном месечином, у сенци једног древног зида, покривеног маховином, бриљантом и птичјим гнездима, и да се воле — нови Ромео и Јулија — у пркос мржње својих оцева. Да би завршили комедију, ови последњи удесиће да Персине спасе Силвету од једне привидне опасности; дирнути толиким херојским пожртвовањем, они неће моћи друкчије но да се измире и да благослове љубав своје деце. — У остала два чина, која вам ја нећу причати, и који су, у осталом, доста развучени и, на крају крајева, излишни, двоје младих љубавника излечиће се од својих романтичарских заноса и, у место да траже поезију ван себе, научиће се да је налазе у својим малим срцима која се воле.

На крају *Романтичних Душа*, у једном рондоу који се обраћа публици, Ростан је резимовао с'ам утисак од свога комада:

Стихови лаки и костими сјајни,

Наиван одмор од дела очајни,

Ваго-а мало, и музичких склада...

Донста, та мала комедија је врло бриљантна, пуна шарених боја, праскавог духа, младалачке веселости, крилате фантазије; стихови, ванредне маестрије, неупоредиве гипкости, богати непредвиђеним сликама и „куплетима“ од ефекта, певају у звонким фауфарама; и грациозне личности љубавника изгледа да су се скинуле с платна поетичнога мајстора галантних светковина. У првом тренутку, човек је очаран том визијом младости и ведрине, занесен тим обиљем мелодија и мириса. Али, кад буде удубео свој утисак, он ће видети колико је све то прецизно, извештачено, површно; иза духа, он ће често пронаћи каламбуре; иза поезије, чисто виртуозство речи и жонглерију слика; и, ако под невероватним богатством вербалне инвенције, буде потражио мало истинске емоције и

дубоке психологије, неће открити ништа. *Романтичне Душе* пријатно голицају око и уво, али не говоре духу ни срцу. То је позлаћена лажна монета.

Превод *Романтичних Душа* нема сву лакоћу и сав сјај оригинала: Г. Пандуровић је и сувише личан весник да би био довољно еластичан версификатор.

Ову изврвну литерарну ситницу опремили су с великим укусом редитељ Г. Ракитин и, што се тиче декора и костима, позоришни сликар Г. Браиловски. — Ми смо већ имали прилике да хвалимо на овом месту одличне глумачке дарове Г-ђице Црвенић; овај пут, она је оиграла празну улогу Силвете с вештином и грацијом, показујући наново своју тавану и интуитивну интелигенцију, свој сигуран такт, своју беспрекорну дикцију. Г-ђа Дугалић је, у израђенијој и толијој улози Персинеа, спонтана, искрена, осетљива; она је рекла своје тираде с пуно унутрашњег пламена и тајне вибрације. ГГ. Добриновић и И. Станојевић направили су од фигура оцава две врло веселе карикатуре. Г. Милутиновић, у улози убојице Страфорела, има потребне разбарушености и жестице, али није довољно разноврстан.

Честити и простодушни Брије је, на нашој позорници, један од најрадије даваних француских писаца: претпрошле године, ми смо видели његове *Страдалнике*; лане, *Блашешу*; ове године, *Симону*. *Симон* нема неуметнички предикаторски манир *Страдалника*, али ни прецизну опсервацију нарави и верно сликање карактера *Блашеште*.

Једног дана, нашли су убијену, у њеној соби, Г-ђу де Сержак, и, поред ње, њеног мужа, тешко рањеног. Је ли то био злочин или двоструко самоубиство? Г. де Сержак, који се опоравио од својих рана, једини би могао дати обавештења о томе; али ево где је он, као што се то каткада дешава, изгубио памћење од потреса, и не сећа се више ничега од тренутка кад ће се трагична историја десити. Један лекар, један адвокат, његов отац и отац Г-ђе де Сержак, покупили су се да покушају пробудити памћење код несрећника. И доиста, мало по мало, вешто вођен и сугериран, уз страниа папрезања, он почиње да се сећа... Оне фаталне ноћи кад је злочин извршен, он је требао да се крене на пут у Париз; отишао је био на станицу, али није отпутовао: гођен неком слутњом, вратио се нагло кући, ушао у собу своје жене, и ту... и ту... Визије се прецизирају: он види сад своју жену где лежи на поду сва крвава; она је била убијена, али ко ју је убио? „Ти, бедниче!“ заваниће наједном његов таст. И, смрвљен емоцијом, с бесомучним крицима, Г. де Сержак срушиће се на под, као проштац. Трагични ужас је на врхунцу.

Не може се порећи да је цео овај чин вођен мајсторском руком, да је његова радња брза, директна, брутална, пуна

сравничне језе, да вам држи пажњу задихану. Емоција коју осеките гледајући те сликовите сцене, далеко је од тога, међутим, да буде ова чиста, дубока и трајна емоција коју дају високо уметничка дела; то су, пре, „ударци песницом“, један потрес ваших живаца, једна физичка сензација ужаса. Уз то, овај венто исечениг одломак из фелџонских романа је један комад за себе — историја једног злочина чијег кривца треба пронаћи, — једна врста пролога, сасвим измишљеног за праву драму, која ће почети тек у другом чину.

Петнаест година после ових догађаја, Г. де Сержак живи на Ривјери, у савршеном домаћем миру и срећи, са својом кћери Симоном, која је била мало дете у време злочина, и која је сада велика девојка, која обожава свога оца, и помаже му интелигентно у његовим археолошким испитивањима. Она не зна ништа о некадањој породичној драми; њен отац, чак, с једном племенитом, али претераном моралном кокетеријом, васпитао ју је у праом култу за њену недостојну мајку. Она се воли с једним прекрасним младићем, Мишелом Мињејом, и обећава му се у једној дражесној љубавној сцени, пуној нежности и певности. Али та љубавна историја пореметиће хармонију овог ведрога живота и пробудиће прошлост. Отац вереников, који је водио бржкливу истрагу о загонетној смрти Г-ће де Сержак и по готову открио страшну тајну убиства, долази да одложи венчање. Импулсивни Г. де Сержак, који нимало не мисли у том тренутку на срећу своје кћери, ни на своју властиту, у осталом, у место да покуша оправдати се и уреди ствари — али ми ћемо видети и малочас, у завршној сцени са Симоном, колико нам је његов карактер неразумљив, и колико је све што он ради противно здравом разуму. — скоро ће најурити на врата тога човека. Прекид је, дакле, сад постао дефинитиван и ваља га саопштити Симони. Нова прилика за њеног оца да, најзад, исповеди лојално целу истину; он је сатеран у такав теснац да се, по доброј логици, ово објашњење, које га једино може у неколико опрати, не може више одлагати. Истина, у том случају, драма би била свршена ту, пре но што је, у ствари, и почела... У место тога, Г. де Сержак ће потпуно изгубити главу, муцаће неодређена извињења, молиће скрушено своју кћер за опроштај, затражиће од ње заклетву да неће ишкад покушавати да расветли ту тајну, — не увиђајући, у својој залуђености, да је једна девојка доведена у тако свирепо душевно стање да, сада, не може имати мира док све не дозна.

У трећем чину, она је све дознала: једна стара служавка којој је исповедила тајну. (Ви видите да је ово што вам причам у ствари један роман, пун романтичних догађаја и „трикова“.) Симона је узмућена тим открићем до дна своје душе. Слатка присност породичног живота изгубљена је за увек; она осећа само ужас и одвратност при погледу на тог човека „чије

руке су обојене криљу“ (ја говорим клишеима из драме); она хоће да остави домаће огњиште, да не види више никад убицу... Осећања Симонића изгледају нам за велику дискусију; крутоћ њеног карактера нас чуди, и вређа. Је ли могуће да њој ни за тренутак не долази мисао да покуша оправдати тога оца који ју је однеговао од малена с толико нежности, да потражи олакшавајуће околности за његов злочин? Нема сумње, „злочин остаје злочин“, као што каже млади Миње кад се, једва једном, Г. де Сержак одлучи да говори и да изложи своје оптужбе превареног мужа; али је тај злочин учињен према једној рђавој супрузи, у настану дубокоме и беснија, и, уз то, донекле некупулен с петнаест година живота трпљења, честитости и љубави. — Ипак, у савршеној сцени, Симона ће најзад одмекнути, кад стари Г. де Лорен, властити отац убијене жене, који је опростео, дође сам да јој каже, у једној неочекиваној, али ефектној интервенцији: „Кћери моја, ти можеш загрлити свога оца, кад ти ја то наређујем.“

Брије је желео, као што је то добро познато, да се послужи позоришном као јавном трибуном у служби општега добра, да створи једну стичку, корисну уметност. „Ја сам провео свој век — каже он, ту недавно, у предговору својих *Целокупних Дела* — да пишем оно што се зове комадима с тезом. Ја сам увек сматрао позориште не као циљ, него као средство. Ја сам желео да се, тиме што будем живео, количина патње расуте на земљи смањи мало.“ С том благородном амбицијом, овај модерни апостол полазио је у бој противу свију предрасуда, порока и неправди друштва. Његова *Симона* је једна врста одговора на познати брутални савет Диме Сина превареном мужу: „У биј је!“ За Бријеа је освета над женом која вас vara грозан и неопростив злочин. Али он сам не иде до краја свога мишљења и, у тренутку кад треба извести закључак, не пушта Симону да остане непопуштљива у својој осуди. Такав завршетак, међутим, боље би одговарао несавитљивом карактеру личности (преокрет Симонин на крају трећег чина изгледа нам, отуда, сувише пагао и немотивисан), и таква је, доиста, и била прва редакција комада. Брије ју је доцније преничио; његов комад је на тај начин постао хуманији, али је његова основна теза том променом знатно уздрмана.

У току наше опширне анализе, ми смо већ узгред показали колико нам се главне личности у *Симони* чине површно обележене, психолошки једноставне, без дубоког даха живота, недовољно хумане и истините; ми мало проничемо у њихове душе, и оне нас због тога, и ако се налазе у узбудљивим ситуацијама, мало узбуђују. С друге стране, ту нећемо наћи, као у извесним другим комадима Бријеовим, ни занимљиве дискусије идеја, ни колорисаог и широког сликања нарави. То је пре једно занатлијско, него ли једно уметничко дело.

Али, у том погледу, оно је изврсно: пуно енергије, драматичности (или мелодраматичности), сигурности руке, покрета, нарочито покрета. Кроз сва три чина, догађаји се нижу један за другим с плаховитом брзином и тискајући се, одвлачећи вас неодољиво у свој вихор, и уздрмавајући вас снажно, — кад већ не могу да вам даду дрхтаву сенсацију живота.

Г-ђици Црвенић, у Симони, ми бисмо желели, можда, мало и више трептаве осетљивости, оног нечег присног и дубоког што полази са дна душе и што продире право у вашу душу; али, с друге стране, она је израдила своју улогу с љубављу и до танчина, и извела је са свима средствима своје сигурне и fine уметности. Г. Милутиновић је имао великог и заслуженог успеха као Г. де Сержак. Његов искрен романтичарски жар, тако депласиран, иначе, у модерним комадима, био је добро дошао за ову улогу, скоро сву у преклињањима, крицима и јецајима. Сви остали говорили су своје улоге — благотворни утицај редитеља био је ту очигледан — у интелигентној и разноврсној дикцији.

СВЕТИСЛАВ ПЕТРОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Изложба Г. Емануела Видовића. — Изложба ГГ. Јована Бијелића, П. Добровића, Сиба Миличића.¹

Г. Емануел Видовић је овога месеца приредио у Београду колективну изложбу својих радова. Цела наша јавност констатовала је да су изложене слике Г. Видовићеве пуне осећаја, задахнуте извесним сентиментализмом, пуне великог лиризма и тајанствености.

Да видимо изближе шта значе ти овако поређани епитети? Шта значи у сликарству „осећај“? Је ли то само извесна неодређеност, несигурност, „сординна“? И да ли „тајанственост“ неке слике значи само извесну магловитост? Или би се могло рећи да Г. Видовићу недостаје један већи регистар у осећајима?

Оставимо више чисте апстракције, и покушајмо растумачити своју мисао свакодневним језиком: — ако нека полуосветљена соба ствара у нама расположење, зар га у нама не ствара и сунчани дан? Ако је „јесен“ душевно расположење, онда је душевно расположење и „пролеће“, и сви пролазни тренуци и стања у животу и природи.

Толико са гледишта литерарног.

¹ На ове ћемо се две изложбе вратити у идућем броју.

Са гледишта чисто сликарског, кад је сликар изабрао да представи неко расположење, он треба да је пронашао све односе који између ствари постоје у том расположењу. То јест: ако представља „вече“, он би требало да пронађе однос боја терена, кућа, неба, и вегетације, у оној вредности која би нам тачно дала то расположење.

Код Г. Видовића није тако, и то је, држим, трагика његова. Он оперише с простијом фактуром. Он своје платно обоји једном средњом сивом или смеђом бојом (према томе шта жели да да), и онда у истом тоналитету осветли све оно што хоће да акцентуише, а тамнијом бојом сакрије оно што му је мање важно. Али то већ прелази оквир „расположења“, постаје механичан рад, у коме велику улогу игра терпентинском оквашена крпича којом ублажава акценте.

После горњег објашњења, држим, биће јаснија моја мисао: да је нека слика онда тајанствена кад аутор успе да оствари велики закон природе, да, као *vates*, продре до неке дубље истине; и ништа више. Појава такве слике не треба да буде магловита. Неће се од субјективности ништа изгубити ако би начин на који је она дата био јасан (В. народне везове, Филимове, итд.).

Кажу: импресионизам! Да; али је импресионизам никако у Француској, где је таквом схваћању претходила шестогодишња култура форама. Ако су се тамо заселили формама; ако су тамо наили да се треба бунити, и спровести извесну деструкцију у том смислу, — то је разумљиво, јер су раније, кроз читава столећа, живели *конструктивни* таленти. Али како се може тако радити у нас, где ни констатације није било, а камо ли грађења, за мене је непојмљиво. Импресионисти, као Мане, Ренуар, оправдали су својим узорним делима такве своје „екскурсије“, које су апсолутно конструктивне; код Г. Видовића то оправдање недостаје. И зато смем да кажем да је Г. Видовић примио једну парољу која је била у курсу, и ствар код њега није постала крв и месо.

Међу својим повијим стварима, међутим, он има неколико слика — као што је, примера ради, „Раденички крај“ и „Предвечерје“ — које су изванредно компоноване. На овим сликама он је умео одрећи се рељефне композиције, и компоновао је у дубину. На тим сликама простор је дат изванредно, и желети би било да он овим путем настави свој рад. Убеђени смо да ће тако радећи доћи до веома озбиљних резултата.

Свим овим ја нећу да кажем да Г. Видовић не би евентуално и у већој културној средини уживао глас симпатичнога уметника. Напротив, извесни буржоаски салони, са својим декадентним схваћањем, волели би његов тамор, његову тамновитост. Али ја, кад говорим као што сам горе говорио, имам пред очима путеве којима треба ићи, и којима су шили

сви мученици идеја и човечанства. Ја бих желео да се наше друштво сачува од препадне декаденције. На Западу је култура дошла другим путем. Виталитет идеја је био од шест до седам столећа. Ако ми почнемо где су они стали, ако будемо примали, не њихове вредности, но њихове заблуде, ми нећемо искупити благодат цивилизације, него њену несрећу. Бићемо као оно пролеће које је рано ухватио мраз, и пропаћићемо без јесених плодова. *Dixi!*

Г. Уредник Бодан Поповић ставио ме је пред један тежак задатак кад је од мене захтевао да напишем и оцену изложбе коју смо, у исто доба кад и Г. Видовић, моји пријатељи и ја приредили. Тежак не само зато што човек сигурно мора изћи из чисто констатирајућег тона (што није ни чудо, пошто треба да тумачим наш став, наше тежње, с којима смо везали крвљу и месом нашим, наше амбиције, које су нам свете, којима смо фа алично одани), већ и зато што је у том случају потребно прелице цело уметнички развој наше расе последњих деценија; развој врло компликован, јер је и наш културни живот исто тако фрагментаран као и наша историја. Црпу тежињу се могу избећи; другу ћу смањити тим што ћу од развоја рећи само оног коликко је неопходно потребно за разумевање наше изложбе.

Оставићу све оне уметнике који су се спорадично појавили. Нећу помињати ни оне који су достигли свој циљ, али су увек остали на нивоу мале буржоазије (Чикош, Буковац, Предић, Јовановић). Они су били посредници између публике и праве уметности; али је њихова погрешка била та што су у прво почетку збунили наше неодређено друштво, тиме што су се спустили на његов ниво, место да су друштво подigli до висине праве уметности.

Почећу са Словенцем Ажбеом, који је међу првима схватио тајанственост сликарства, који је међу првим одбацио илустрацију, „историју“.

Он је доцније живео у иностранству, одгајио је скоро целу словеначку омладину, и ти словеначки сликари били су први међу нама који су размишљали о сликарству, о вредностима (*valeurs*) боје, о тоналитету, о простоти мотива, одбацивши ону патристску демагогију која је владала у свим нашим крајевима, и у чијим производима није било ни трунка сликарског.

Његови ученици, *recte* импресионисти, Грохар, Стернен, Јаковић, Јама, Весел Тратник, и тако даље, кренули су се као победоносна фаланга, која је брзо повукла за собом сву нашу сликарску омладину. За време једног броја година видимо низ талената, који сви отпочеше борбу за праву уметност. У Хрватској, Рачић и Краљевић, ти наши чудни метеори, којима судбина није дала да доживе тридесету годину,

оставили су нам озбиљне резултате, чију вредност можемо тек данас право схватити. У Србији, једини је био Крстић да с непоколебљивом вером ствара уметност, која је у блиском сродству с уметношћу Курбеовом и Мункачијевом.

После тих покушаја дође, као дин, Мештровић, да целу Европу докаже да имамо колосалних културних способности. Он је био први код нас који је својом елементарном монументалношћу створио једну уметност којом су се Југословени могли афирмирати. — Природно је да се око њега груписало неколико талената, као Росандић, Рачки, Њаковић, Кризман, Бабић. Сви су се око њега окупили да створе југословенски Акропол, Косовски Храм.

О Косовском Храму нећу говорити, јер је доста познат и циљ и вредност тога храма; нећу оптуживати ни државу ни друштво, што није умели створити споменик културног идентитета нашег политичког уједињења, јер ми то овде није циљ; него ћу у неколико речи карактерисати главног покретача идеје, Мештровића, и све оне који су били око њега. Једна чудна, колосална скулпторска дикција, која црпи из свих стилова свих времена, али носи апсолутни жиг Мештровићев. Све те реминисценције прекуване су у њему, сливане у један сопствени језик који, и кад постане бомбастичан, не губи своју скулпторску базу. — То недостаје његовом сараднику Росандићу; скулпторска природа, али без елементарности, с хуманим лиризмом и клесарским штимитетом, он стално прелази у баналност. Он се ретко уме одржати на скулпторској висини, коју његов учитељ Мештровић непогрешно одржава у свим својим стварима.

О сликарима те групе не могу много говорити, зато што су постали илустратори народне поезије, жртвујући битна начела сликарства. Њаковић диван сликар фреске, у којима његов таленат добија праве вредности; а Кризман покушава да држи корак са савременим интенцијама. Једини Бабић се мучи већ више од једне деценије да дође до једног савременог универзалног стила.

Као увод у оцену наше изложбе, требало би карактерисати цео деветнаести век, који је живео у знаку индивидуализма. Ту су биле претресане све заоставштине ранијих векова, — боја, облик, светлост; — сваки је тражио свој властити стил, који се разликује од другог. Уметници су то тражили зато што су осећали да ни једна дикција прошлих времена не може бити носилац погледа модерног живота, да га ниједна не може изразити. Ако је Ренесанса метнула човека у центар, и створила хуманистички поглед на свет (Weltanschauung), ми данас, „белим и црним“, хладним и топлим бојама, светлошћу „бескрајном“, која облива сва бића и све ствари, покушавамо да реализујемо једно ново схваћање козмичко. По том схваћању, све ствари губе

своје ефемерне и евентуалне облике, и добијају свој битни облик. Ма колико да се излагачи у нашој изложби разликују један од другог, они се у тој тачци додирују. И то ново схваћање је највећа вредност те изложбе. Јер се са тим начелима отвара пут монументалној уметности двадесетого века.

Основа те нове уметности је: научна. Велики Лионардо је знао да се без високе научне основе, без једног финог интелектуализма, не може доћи до откривења. Уметник је тај који својом интуицијом и интелектом реализује мистичне законе природе. А није зато ту да декорише неку собу или зграду. Сваки је уметник носилац једне велике уметничке вере; и ту лежи његова права вредност. — На жалост, није нам било могућно изложити архитектонске планове Луја Чачиновича, који је у том правцу можда најинтересантнији архитекта; он сад чека да га наша војска ослободи из ропста.

Можда ћу јаснији бити ако пређем на саме уметнике.

Јован Бијелић је у једној периоди ишао тако далеко да је *дематериализовао* предмете, и само одржавао и решавао вечне законе хладног и топлог, у циљу да, тим знањем наоружан, изведе једну богатију оркестрацију. Он је те своје слике конструисао у великим геометријским плохама, не ослањајући се ни на које реминисценције ствари. Он је том апстрактном гимнастиком решавао чиста, битна начела сликарства. Данас, кад је наново почео решавати земљу, небо, човека, он је решио разне вредности боја и тона, и дошао је до високе уметности.

Сибе Милчић такође избацује сваку евентуалност неког предмета, сенке, и облике, и боје. Он тражи *сталне* облике неког тела, човека, куће, мора, које он изражава локалним бојама, везујући те боје у апсолутни склад. Он одбацује живот у физичком смислу, ствара нов живот, масе боја и простора.

Сад би требало о себи да говорим. То је најтеже и најлакше у исти мах. Најтеже, јер би требало да исповедим све своје заблуде и све своје погрешке; најлакше, јер сам свестан сваке етапе коју сам преживео и коју ћу можда проживети. У младим годинама био сам импресионист. Као кубист, тражио сам битне облике простора и боја, видљиве у једној бескрајној светлости, која се шири и преко оквира. Било је затим једно време кад сам те своје тежње покушавао да вежем са гледиштем Ренесансе, мислећи да ћу тако доћи до монументалног стила двадесетого века, — онако као што је петнаести век био везао интелектуализам четрнаестого века са грчком и римском традицијом, и створио велики стил „Чинквечента“. Данас видим да у својим радовима треба наново да спроведем чисто сликарска начела, јер мислим да у правом револуционару живе сви резултати прошлих времена, а његово треба да носи у себи све могућности будућега. —

Тако завршавам свој приказ. Нека ми читавци опросте самопоуздање са којим је приказ написан; али то што сам рекао, то је наша вера, а где вера постоји, ту не може бити колебања.

ПЕТАР ДОВРОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

БУЏЕТСКА РАВНОТЕЖА.

Предлог буџета државних прихода и расхода за 1922 годину детаљно је претресен у министарском савету још пре одласка министра финансија у Лондон. Али ми ни до овога тренутка немамо постигнуту буџетску равнотежу. Министар Финансија успео је да расходе сведе од девет на седам милијарди динара, а приходе да утврди на пет милијарди. У министарском савету смањени су расходи још за пола милијарде, тако да предвиђени дефицит у буџету износи више од једне милијарде.

И на томе се стало. О буџету нико не мисли последњих дана. Јер су политички догађаји (нарочито Карлов долазак у Мађарску) привукли целокупну пажњу владину. Ти догађаји изазвали су не само нове расходе — ванредан војни кредит од 200,000.000 динара, — него су створили такав пореметај у нашем привредном животу, да је народно-економска штета далеко већа од државне.

Услед делимичне мобилизације, наш железнички саобраћај, и иначе спор и рђав, потпуно је био обустављен за превоз робе. Тако смо доживели, већ трећи пут од ослобођења, да се саобраћај обуставља у јеку извозне сезоне. Колико нам је то штете нашло у иностранству, види се по курсу нашег динара, који је почетком новембра достигао досада најнижи курс на европским берзama.

Поред уређења саобраћаја и што јачег помагања извозне трговине, равнотежа у буџету треба да буде један од првих услова за поправку нашег динара. Не треба се више заваравати. Питање државних финансија је данас питање првога реда. Зато је потребно да сви друштвени редови и све политичке странке покажу довољно солидарности и добре воље да помогну држави.

Потребно је, не само плаћање пореза и државних дажбина учинити популарним (отприлике онако исто, као што се популарисао државни 7% унутрашњи зајам), него се треба постарати да сви укажу на недостатке државног финансирања. Зашто се, на пример, финансијски одбор позивао на неке формалности и није дао могућности министру финансија да

непосредни порез на земљиште, у Србији и Црној Гори, поспе са 300%, што је било врло оправдано и нужно? Зашто нико није протестовао против решења једног заступника министра финансија, који је укинуо порез на ракију у једној покрајини уместо да га заведе и код нас?

Кад се упореди са претходном буџетском годином, сви су приходи повећани, сем порези који се смањују за читавих 521,416.623 динара. Овај несмисао је исто тако неоправдан, као што је прошле године било неоправдано ополико прецењивати приход од пореза. Приход од царина предвиђен је исти као 1921-22. Међутим, према објављеним подацима приход од увозне и извозне царине износио је од 1 јуна 1920 до 31 маја 1921 год. 786,312.719 динара, или скоро *дванадесет* више него што је предвиђен прошлим буџетом. Необјашњиво је зашто се сада, кад је у међувремену увозна царина знатно повећана, а извозна царина постоји и даље за све важније предмете нашег извоза.

Што се тиче расхода, они се морају свести што год је могуће више. Према пројекту буџета расхода, код свију министарстава поглавље се повећање према протеклој буџетској години (1920-21). Највише се повећавају расходи код министарства војног — скоро пола милијарде динара — и код министарства саобраћаја 436 милиона.

Издаци на војку морају се смањивати, не само редуцирањем садашњег бројног стања војводства, него и већом контролом и штедњом код материјалних издатака. Дневни листови сваки час изнесе неправилности војне интендантуре, која својим нерационалним радом штети државну касу на стотине милиона динара. Овде, као и код личних издатака, треба да се изврши једна строга парламентарна анкета и да се види како се врше војне набавке и да ли су сви лични издаци довољно оправдани.

У војсци је обичај да се често „скида одговорност“ ако се изврши захтев, нарочито у погледу буџета, не испуни. Ми се питамо да ли су до сада и једни министар војни или официри на највишим положајима одговарали материјално или кривично за неуспехе и очигледне погрешке у рату и миру? И кад то до сада није било, онда је та замисљена одговорност само једна фраза.

Министарство саобраћаја нема потребе да повећава свој буџет са 463 милиона, кад је чист износ унутрашњег зајма од 500 милиона намењен искључиво поправци саобраћаја.

Буџет министарства просвете долази на треће место, по суми повећања расхода. И ту би се могло с пуно права једном да стане. Наша омладина научена је, за време избеглиштва, да све очекује од државе. Нигде у свету нема да држава на највишим просветним установама издржава ђаке

о свом тронку. Пре рата је била велика част и реткост, да секо буде изабран за државног питомца. Данас се шкољују на страни (код овако високог курса стране валуте) деца виших официра, трговаца, сопственика кућа и великих имања. Стипендије у земљи треба свести на минимум.

Ми смо у овом листу већ једном тражили, да се редуцирању издатака приступи без икакве милости и без икаквих обзира. Кад наш државни буџет не може поднети ни садашње издатке на чиновничке плате и додатке, наврто стварати чиновнички пролетаријат олакшавањем и субвенционирањем школовања? Ми мислимо да није далеко дан, када се мора приступити укидању гимназија, те тиме посредно умањити број будућих кандидата за државну службу. Нека се школе подесе тако, да дају што више стручних снага пољској привреди, занатству, трговини и индустрији, где се осећа јака оскудица у школованом особљу.

Министарство правде повећава буџет са 138 милиона динара, а баш ових дана престојнички листови изnose, да у извесним средним и окружним судовима има премног особља. Која ће влада имати храбрости да престане бити сакраљива и да број чиновника сведе на најмању меру? Тиме би делимично и чиновничко питање било решено, јер би у служби остали исправни, способни и радни људи, који би се онда могли боље и унапредити. Овако онај баласт доморатне целу државну службу.

Сасвим је уместан предлог да се извесна министарства, као непотребна, укину. Не само у интересу штедње, него и ради упрошћења администрације. Министар пошта, телеграфа и телефона — чији се буџет повећава са 179 милиона, према прошлој буџетској години — нашао се побуђен да у једном извештају, који је штампан и за ширу јавност, изнесе разлоге за одржање тога министарства. Тиме је само успео да нас увери о противном. Навео је Италију, Чехо-Словачку и Пољску, као земље где постоји засебно министарство пошта. Али, с друге стране, ми наводимо Француску, Белгију и Швајцарску, где министарство пошта не постоји, а поште одлично функционишу. Једна аутономија и засебна дирекција пошта, телеграфа и телефона била би довољна. А ако треба баш да поште подпадну под које министарство, онда им је место код министарства трговине.

Ми још немамо основне елементе за модеран напредак, као што су уредан железнички саобраћај, јавна безбедност, уређене поште, брз и правичан телефонски и телеграфски саобраћај, добри друмови, водени путеви итд., а приступимо уређењу промета за стране, стварању бирона за патенте; водимо најмодернију социјалну политику, и заводимо ваздан других надлежности, која интересују буџет, а од њих немамо никакве користи.

Докле се влада не реши да, ма и по цену своје популарности, приступи енергичном повећању прихода и смањењу расхода, дотле ни буџетске равнотеже неће бити.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ДВА ПИТАЊА: ГОРЊО-ШЛЕСКО И МАЂАРСКО.

Последњих дана месеца октобра свршена су два добра међународна посла: највеће је решење за Шлеско Питање, и свргнута је у Мађарској династија Хабсбурга. Оба посла свршила је Конференција Амбасадора у Паризу, први усвојивши у целости предлог Савета Лиге Народа; други по иницијативи Румуније, Чешке и наше државе, и ако не потпуно у споразуму са њима.

Савет Лиге Народа, оспособљен од Врховнога Већа Савезних Сила, није у ствари поднео једно коначно решење Горњо-Шлескога питања; он га је само предругачио и одложно његово право решење за петнаест година. Савет је нашао један нов облик за решење спора између Пољске и Немачке о Горњој Шлеској. Савет није дефинитивно поделио Шлеску између њих, он је учинио привремену деобу Горње Шлезије тако како би Пољска и Немачка за петнаест година дошле у близак додир. У томе дужем блиском и непрекидном додиру Савет Лиге Народа рачунао је да ће се наћи права граница и да ће се укаваласати економски интереси становника те области на задовољство обеју страна. Живот и заједнички интереси становника утврдио би сигурну базу за дефинитивно решење овог триовитог спора. Савет Лиге Народа је овако захватно тај свој оригинални план. Он је, пре свега, поделио сву спорну, плебисцитну област Горње Шлеске (чл. 87 Вердењскога Уговора) на два дела. Деобна линија повучена је кроз најживљи индустријски крај, али тако да су и Немачкој и Пољској додељени подједнако важни индустријски центри и рудници. У томе нема ничега нарочито оригиналнога. Оригиналност је у економској организацији ова два дела Горње Шлеске; докле се она политички имају организовати као пољска и немачка земља, дотле је економска организација јединствена. Да би олакшао економску дислокацију Горње Шлеске Савет је израдио и целокупни систем који Пољска и Немачка имају да примене у досуђеним им деловима Горње Шлеске. Обе стране би имале, најпре, да створе једну уједињену власт у њима, с тим да нова граница

буде административна а не и царинска. Лични саобраћај би био слободан, становници би се слободно кретали из немачке у пољску област и обратно. Веза између фабрика и рудника била би таква као и да не постоји каква граница између два дела плебисцитне Шлеске. Једном речју, економски живот за петнаест година не би био готово ни у чему измењен. Немачки новац, немачко трговачко и радничко законодавство, поштански и телеграфски саобраћај остали би још у важности у оба дела Горње Шлеске; питање о оптирању за поданство било би знатно олакшано. Једна пољско-немачка примирителна конвенција имала би да расправља спорове обостране. Над свима стојала би Лига Народа која је врховни господар Горње Шлеске (у границама Версаљскога Уговора) за петнаест година.

Ово је, дакле, једно привремено решење, решење на пробу с одређеним и доста дугим роком. Детаљи који се у њему налазе казују колико је оно много замршено. Али, кад се има на уму да је Версаљски Уговор био доста нејасан у погледу Горњо-Шлескога плебисцита, да Енглеска и Француска нису могле после толиких покушаја да нађу једно праведно и практично решење, онда се може рећи да је Савет Лиге Народа нашао нешто што је најбоље могао. Он је пронашао базу за једну необичну солуцију, за један нови експеримент у међународним односима. Конференција Амбасадора је дословно примила овај план и позвала Пољацима и Немцима да га приме. И, после прописне марше у Берлину и у Варшави, и после уобичајених промена влада, немачке и пољске, ова ствар је прихваћена и од њихове стране. Пољска је свакојако више добила него Немачка и ако не територијално, јер је у Горњо-Шлескоме питању до сада само Француска заступала њено становништво, а сад и остале. Али, Немачка са овим новим привредним режимом у Горњој Шлеској неће много изгубити, јер је немачки народ вредан и прилагођава се брзо стварноме стању ствари и наставља радити. За Лигу Народа је овај покушај од значаја: она ствара један прецедент који је у исто време и њен триумф. Ако се положи добро, онда ће Лига Народа добити у снази, у утицају међу народима, који су још увек неповерљиви према њој.

Бивши аустроугарски владалац Карло IV покушао је поново да се врати у Мађарску и у њој остане као краљ. У друштву своје супруге и два три своја саветника, он је напустио Швајцарску у аероплану и стигао у Оденбург, у Бургенланду. У Оденбургу га је легитимистичка војска званична за краља, организована је привремена влада, која је одмах одлучила да се крене са војском у Будим. Докле је Карло IV успут губио једног по једног присталицу докле је и Хорти. Регент Мађарске, опоменуто озбиљно од Савезничких Сила, да

обнова Хабсбурга може значити рат, припремно једну прогив-акцију. Хортијева влада, која је била обавештена о повој авантури бившега краља мађарскога, после дводневног лутања увидела је да би обнова, ма и привремено успела, створила много тежу ситуацију него што је била створена првом сличном авантуром Карловом. Рат између Мађарске и њених суседа био је неизбежан, и зато је званично одбила преговоре и разговоре са Карлом, зато је њена војска пошла противу Карлових слабо наоружаних присталица. И за врло кратко време, цела ствар се свршила као и већина авантура изгнаних краљева. Карла су ингерирали у један манастир док му нису нашли стално место за становање. И једне ноћи одвели су њега и његову супругу на један мостор и Дунавом поузали у заточње на острво Мадеру. Прогнани краљеви су ушли у пословину због своје заслепљености и непознавања стварности, али Карло IV је себи сад стекао прво место међу њима. И он и његови саветници целу ову авантуру заснивали су на фантазији. Нити је народ био са њиме, нити је војска била за њега, нити је се доласком његовим пореметила слога међу Великим Силама, нити је Мали Споразум био способан за заједнички рад, нити су се Словаци, Хрвати и Мађари у Чешкој, Југословенској и Румунији дигли на оружје. Народ би био уз њега да је дошао у Мађарску са престанком Великих Сила; војска тако исто. Сваки који прати мало светске догађаје могао је видети да Велике Силе нису могле бити за обнову Хабсбурга; одржање мира је највиши циљ Великих Сила. Мали Споразум је трајао функционисао али је био једнодушан да се Карло мора удалити из Мађарске. Никакве буне није било ни у Чешкој, ни у Југословенској, ни у Румунији за круну Св. Стефана.

Одласком Карловим мађарска ствар није још свршена. Она ће бити свршена кад се онемогући за свагда повратак хабсбуршке династије у Беч и у Будим. Из развоја ове ствари после Карлова интервировања у Тихаву, не би се могло закључити да ће бити за свагда онемогућен. Колико год да су и Мале и Велике Силе биле смеричне у својој одлуци да се обнова саречи, и да се за увек онемогући повратак Хабсбурга на престо мађарски, има некога колебања, некога попуштања од стране Великих Сила. Велике Силе и Мали Споразум сагласиле су се у томе да треба обезоружати Мађарску у смислу Тријанонскога уговора и онемогућити рестаурацију Хабсбурга, на ипак влада Хортијева подноси један законски предлог Мађарском Сабору о томе који није јасан. У предлогу стоји да престају важити краљевска права Карла IV на мађарски престо, што значи да не престају важити за његово потомство. У предлогу стоји да се Прагматична Санкција за Мађарску укида, али се задржава право Сабора да изабере себи краља; што може значити да може опет изабрати

Карла IV за краља. У предлогу стоји да Мађарска остане монархија а да се избор краља одлаже за доцније што значи да може бити опет Карло IV или који његов наследник изабран.

За време ове кризе наш Министар Спољних Послова бавио се у Паризу. Његов заменик је предузимао неке мере да се ово мађарско питање уреди; он је наредио и делимичну мобилизацију војске. Да ли су те мере биле добро срачунате то ће се видети ускоро. Кад наш Министар Спољних Послова изиђе пред Народну Скупштину са тим предлогом, С. К. Г. ће се вратити на ово питање. Ако Министар Спољних Послова прећути ову ствар, С. К. Г. ће о њој говорити опширно.

ПОСТОЈАНИ

ПОДСЕТИНИК.

Октобар 22, 1921. — Карло, бивни аустријски цар и мађарски краљ искрцао се с аероплана у Мађарску.

Октобар 24. — Карло IV је затворен са својим савезницима.

Октобар 27. — Конференција Амбасадора решила да Карло IV буде одведен на мониторинг изван Мађарске; — у исто време одобрива аустро-мађарски споразум постигнут у Млечима.

Октобар 31. — Карло IV пуштен из мађарске на британском мониторингу и упућен на острво Мадеру.

Новембар 2. — Конференција Амбасадора тражи од британске владе да законитим путем до 7 новембра избаци Карла IV са престола мађарскога, кога Карло IV није хтео никако да се одрекне.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — КРИЗА.

Влада је у кризи, а у кризи су и клубови који је држе, па и они који је не држе. Нестаје узајамног поверења, нестаје га међу члановима Владе, па га нестаје и међу члановима једног и истог клуба. Где је разлог томе? У оскудици једног одређеног програма, и ширег и ужег, у оскудици једног одређеног начина његова извођења, његова самостална извођења и његова извођења у коалицији. Узмите програме Владиних странака. Сви се они могу слити и сливају у један, и сви се они могу разбити и разбијају у безброј. Отуда данашње Владине странке могу, до нових избора, остати стално у коалицији, али се отуда и та коалиција може у сваком тренутку разбити. Народну јединство, политичка централизација, управна децентрализација, широке самоуправе, све су то политичке формуле које могу окувати врло много људи и странака, док се не испуне једном одређеном садржином, и растури их, чим се то почне, а мора се почети. И зато је за Владине странке лакше чувати Устав него примењивати га; лакше прокламовати извесне принципе, теже изводити их; лакше створити коалицију странака теже одржати је. Јер у оскудици унапред одређених и разрађених програма, све зависи од људи и њихова схватања. И у колико они, у примени, вољно или невољно, стварајући

догађаје или пошени њима, дају одређенији облик и својим програмима, у толико долазе у опасност да открију латентне разлике које се увек налазе обилно на дну свих програма недовољно одређених и свих уверења недовољно дубоких. И отуда политичар који, у оваквим приликама, успе да остане најмање одређен, има највише изгледа да одржи око себе највише присталица. И обрнуто, политичар, који, у оваквим приликама, размисљеном или неразмисљеном смелошћу, својим схватањем да поље одређенији облик једном ни мало одређеном програму, ризикује увек да одмах или врло брзо изгуби добар део старих присталица и падне оборен од својих пријатеља пре него од својих старих противника. И могло би се рећи да Г. Пашић долази међу прве, јер се чува одређености, а Г. Прибићевић међу друге јер је се не чува. Онај скупља, овај растура. Онај скупља и што је други растурио, овај растура и што је сам скупно. Онај никад неће бити сам, до привидно, овај може остати потпуно сам, и то стварно.

У овој унутрашњој кризи Владиној положај демократа је тиме погоршан: они имају једну слабост више; радикала ојачан: они имају једну слабост мање. Указујући претом на Г. Прибићевића, главног представника демократа у Влади, они налазе савезника и међу демократима у клубу. Имајући за собом могућност одступнице, преко Г. Протића, или правећи бар утисак да те могућности има, они, и тиме, слабе положај Г. Прибићевића, слабећи отпорност и оних који су још уз њега. И ако догађаји продуже да иду овако како су ишли и како сада иду, Г. Прибићевић биће жртвован радикалима, да би у исти мах био жртвован и Хрватима, и оним ван парламента као и оним у парламенту, и оним ван демократског клуба као и оним у демократском клубу. То би била прва и, изгледа, немилосива стана „зближења с Хрватима“, у коме је улога са демократа постепено прешла на радикале, и у коме је одређеније схватање народног јединства Г. Прибићевића одбило од њега и оне Хрвате које је имао, а одрезала неодређеност Г. Пашића створила могућност да придобије и оне које је коалиција с демократима била потпуно отуђила.

Има прилика и тренутака када је боље бити мање јасан, него сувашне јасан, када је боље бити мање одређен, него сувашне одређен. Те су прилике увек онда када се једна странка окупи на једном неодређеном програму или током премења изгуби оно што га је чинило одређеним, разликовало од других. То су прилике у којима се данас налазе демократски и равнотачни странка. Покушајти данас у њима оно што чини Г. Прибићевић значи само подстрек више за ново предузетство, и подстрек више за рушење своје сопствене странке. Демократи су доспели у ту кризу; после Г. Пашића радикали ће је тешко избећи.

БЕЛЕШКЕ.

Михаило Мирон: „Заратустријин Рат“. Г. Михаило Мирон није непознат читаоцима овога часописа. Он је у њему још пре рата објавио био неколико песама, које су биле запажене. Било је у њима нечега што је одударало од оног општег Дучић-Ракићевског ритма, у коме је била почела да се уљункава готово сва наша предратна поезија. Осим тога, осећало се да песник има наклоност ка рефлексiji, и да улаже очити напор да мисли у стиховима. Али рат је, као и многе друге, био за неко време покрио заборавом и г. Михаила Мирона. И тек његова књига стихова, која је ту скоро изишла у Сарајеву, обратила је понова пажњу на заборављенога песника.

Он је, као и цео свет, пропатио рат, и попут многих поета, покушао је у стиховима да каже све што је осетио. Његова књига песама је нови прилог т. зв. „поезији рата“, која код нас квантитативно није оскудна, али где, по овој старој истини да о рату увек најмање у свету говоре савременици, нема много добрих ствари.

Г. Михаило Мирон има бар то за себе да не више о самоме рату као таквом, већ више саопштава себе у идејама, осећајима и расположењима које му је рат изазвао. Према томе, његове песме су, не толико патриотске природе, колико рефлексивно-сентиментални изрази узбуђене душе и узбуђеног духа једнога песника. У томе погледу оне нису без интереса.

Ја не знам колико је оправдао и праведно гледати да је рат изазван међаломанском психозом немачког народа, која је, по песнику, оличена у његовом *Заратустријини* (отула: *Заратустријин Раи*). Не знам ни то да ли је баш сасвим Ничеов *Заратустра* толико сатанска појава колико се то учинило г. Николају Велимировићу, и колико то сати и гледа г. Мирону. Али знам свакако да је и хумано и племенито, и за данас још увек смело, изрочити се над ратом, и анатемисати га у име човекова достојанства, које је тако тежко и срдно погажено. Човека ми данас возимо пре свега, и његово страдање не може више да се откупује лажним вимбусима и таштом славом. Тај хумани осећај грто оскутева нашим ратним песницима. Код најбољих међу њима, код једнога Бојића, на пример, и поред многобројних сјајних врлина, осећа се неминуовно да је живи човек некако заостављен. Код г. Мирона, на против, поред многобројних техничких недостатака и једне прилично стилиског сиромаштва, врло је често племенита и топла преокунација човековом патњом. И ја бих радо многе и многе ратне песме г. Војислава Илића-Млађег дао за ово неколико простих и вредних стихова г. Мирона.

... О како се чују наше вулице жртве,
Како ћемо ове погинути жртве?

Ко ће ово страшно онојта гробље,
 Ко ће опрети наше грешно исподоље?
 О где су прели безрешица и чести,
 О где су Јодани новог јавног Христа?
 О где сте велики светли Агостоли?
 О кајдге без мача како род се воли?
 Поведте нас правне на безрешице путе,
 На род што ни за криву се не муге!
 На жалост где нема мрљења ни овете,
 И пароди сви: где се толо плете!

М. В. В.

„Нечиста Крв“ у чешком преводу. У издању књижнице „Чешко-словенске Републике“, IV, изишао је недавно познати роман Г. Боризова Станковића у чешком преводу Г. дра Ф. Седлачека. Уз роман иде и врло кратка, симпатично писана, карактеристика читавог Станковићева дела. Г. Седлачек, који депо зна српски превео је погоднио и *Крвни шу*, и она ће у фебруару идуће године бити и приказивана.

х.

Два велика дела. Ова јесен обећава донети нам два дела од велике вредности по светску књижевност. Једно је из пера славног данског критичара Д-ра Георга Брандеса. Др. Брандес који је сада у својој осамдесетој години, повукао се био за време рата из јавности, и у тишини покушио је материјал за опсежно дело о Гетеу. Дело је сада завршено. Оно ће бити студија критичка и биографска, представљајући Гетеа као песника и философа читавог једног културног доба, и као такво биће последња реч Брандесова о овом немачком великану.

Друго дело је један до сада још неиздат роман Тургењевљев који се зове „Живот за уметност“. Роман је у многоме аутобиографски, и има за своју тему љубав Тургењева и славне певачице Вирџоте Гарције. Тургењев, из разлога које није тешко погодити, није хтео да изда то дело за време њеног живота, по га је предло једном свој пријатељу, с тиме да га изда тек после извесног броја година од њене смрти. Дело ће изаћи у Лондону.

ЧИТАВА.

Алфред Јенсен (1879-1921). Новине су дошле вест да је прошлог месеца, испад о. од ваши, у Бечу, умро велики познавацац словенских књижевности и наше напосе, Швајцарци Алфред Јенсен. Ми бележимо овај губитак са искреном жалостиу. Јер је Јенсен био човек који је наш народ много задужио. Снагоме је познато да је он превео *Горски Вијенаи* на шведски. Наши људи који су за време овога рата

научили шведски — а које језике за то време нису наши људи научили? — увераваху ме да тај превод одиста заслужује оне високе похвале којима га је стручна шведска штампа обасула, и које је *Српски Књижевни Гласник* у своје време донео (32, 1914, 294). То је изванредно леп превод, говорници су ми опи, и без поређења најбољи превод Његове дела. Не мање је познато да је Јенсен преводио и Мажуравића, Бранка, Прерадовића, Љубиниу, Лазаревића, Митавуља, Веселиновића, Војиновића, као и да је ни ао одличне велике студије и мање приказе о Гундулићу, Хекторовићу и нашој новијој књижевности. Он је био и пријатељ наши, и волео нас, четири пута долазио у Србију, а више пута се дуже бавио по осталим нашим крајевима: Дубровнику, Загребу и другде. Често се заузимало за нас у својим чланцима по дневној штампи; његов удео у кампањи поводом дубровачке афере и тамнозањца А. Фабриса познат је, и услуге које је тад учинио неоцењиве су. Он је био пријатељ и овог нашег листа, и читаоцима *Српског Књижевног Гласника* познати су његови лепа и информативни чланци *Његовог задужбина*, и *Једна шведска књига о Србији*. Још је једна студија — *П. П. Његош* — имала да изиђе у *Гласнику*, и била је сложена, али, како је то било у броју од 16 јула 1914, она никад није ни изашла, нити јој се рукопис нашао после рата.

Али независно од тога што је Јенсен задужио наш лист, његове услуге учинише нашем народу врло су велике. Он је вазда био одан пријатељ наши. Ако је и погрешно што се за време рата једанпут заузимао за Бугаре — нек ми се допусти да и то поменем — он је то чинио незаинтересовано, у једној општој симпатији за све Словене, вавио и безазлено, и не престајући никако да буде пријатељ према нама. И далеко од тога да због тога ускратимо поштовање које му дугујемо, нама може бити само жао што му нисмо стигли платити дуг захвалности који му је приличи. Два су се избора у последње време спремала њему у част. Један је избор за члана наше Академије, а други за почасног члана Друштва за српски језик и књижевност. Не сумњимо да би се оба реализовала у врло кратком року, али их је његова нагла смрт спречила, изненада, и на велику жаост нашу.

Ми смо у два три маха писали о Јенсену у овом листу, и читаоца упућујемо на те чланке у којима је приказан живот и рад његов, и дата оцена његова дела¹. У допуну тога, а поводом његове смрти, ми ћемо сад само додирнути његову активност за време рата, у колико је она нама лично позната. То ћемо учинити више у виду личних успомена.

¹ С. К. Гласник, I и II 1901, V 1902, XXXI 1913; в. и *Из Књижевности*, II, 1919.

Маја месеца 1915 у Риму добио сам једну карту од Јенсена, у којој, поред личних ствари, поздравља нашег „великог директног песника Дучића“ и изражава жалост коју је српска књижевност претрпела „после губитка Скерлића и Новаковића“. То је била прва веза његова са мном како је рат почео. Друга је веза важнија.

С јесени 1915 почео се саремати познати „бањалучки процес“. Наша влада одмах се заинтересовала за њ, и тражила начина да помогне једним људима, привацама Босне и Херцеговине — међу њима су били Г. А. Шола, В. Грђић, В. Ђорђевић, С. Љубићратић и други — који су сви били бачени у тамницу. У Лондону се за то ангажовало наше посланство, Југословенски Одбор (пачито Г. Никола Стојановић), наша колонија, наши енглески пријатељи. Од свога пријатеља Г. Јов. М. Јовановића, који је тад био у Спољним Пословима у Нишу, добио сам у Лондону депешу да ангажујем Јенсена да, као кореспондент шведских новина, присуствује бањалучком процесу; то је било негде пред крај октобра. С погледом на тадашњу строгу енглеску цензуру, пачито за саобраћај са Шведском, тешко је било јавити Јенсену овако поверљиву ствар; у то доба ми још нисмо имали посланства у Стокхолму. Најпре сам питао депешом да ли је Јенсен у Стокхолму, и добио одговор да јесте. После сам тражио начина како да пошаљем писмо. Ситон Ватсон ми је ставио у изглед да ће можда он моћи ствар јавити шифрованом депешом преко енглеских власти. Масарик — који је такође био с нама у контакту, и којег сам нашао на предавању Богдана Поповића у Краљевом Колеџу 3 новембра и показао му спремно писмо — саветовао ми је да пошаљем писмо престо, обичном поштом, али у два примерка. Ја сам послушао и једног и другог.

Јенсен је примио писмо тек 24 новембра, и одмах одговорио. Писмо је било писано једним невенгим француским језиком — „excusez que j'écris français comme un *moushik*“, извнђавао се он, — пошто се са Енглеском није смело дописивати немачки, који је он одлично знао.¹ Ја држим — писао је он — 1) да је немогућно страним кореспондентима прећи Саву, сем ако их војне власти не признаду као војне кореспонденте. Био сам скоро у Загребу, и знам тешкоће на које се наилази кад се иде у јужне крајеве монархије. 2) Ја знам сигурно да страни кореспонденти неће бити пуштени на овај политички процес, и да ће седнице његове бити тајне“. Одмах је додао: „Ви знате, драги пријатељу, моје југословенске симпатије, пачито у овом критичном времену, и ја пачито желим да будем од користи вама и вашим сународ-

¹ Некад је мешао и енглеске фразе. Једанпут ме је озбиљно заштитио: „Est ce que vous comprenez que j'écris? Mais que faire? Sporzumimo se — to glavno“.

ницима.“ Затим је ређао шта може да учини, и услуге су одиста имале своје важности. Ради тога, он је био спреман да оде до Беча, у децембру или јануару 1916. пошто је случајно тада имао једно мало одсуство од дужности.

Ствар је по томе легла. Јенсен је, додуше, доцније помишљао да би могао поћи за Бањалуку, али то је већ било доцкан. У почетку 1916 он је боловао од фрактуре десне руке, и 6 јануара писао ми је једним потпуно искривљеним рукописом да му је за сада немогућно писати и путовати; уз то му је и одсуство петциало. С друге стране, код нас је већ наступио слом. Док се ова пренисека водила између г. Јов. М. Јовановића и мене с једне стране и моја с Јенсеном с друге, непријатељ је већ продирао јако у Србију. У септембру 1915 Београд је већ пао, око половине октобра пао је и Крагујевац; крајем октобра ми смо читави у енглеским новинама (Evening News) изгерију Г. Ј. Јовановића са кореспондентом Магрини, који нам је показао сву страхоту ситуације; у новембру је било потпуно повлачење, а у тренутку када сам ја добио одговор од Јенсена, наша је влада већ била у Скадру (30 новембар).

Преписка моја с Јенсеном ишла је даље. Он је намеравао да путује на југ. „Почетком априла писао је он у поменутом писму од 6 јануара — ја сам опет слободан од дужности, и, ако ви хоћете, могу учинити један покушај да одем до Бањалуке. У сваком случају, ја ћу тада поћи за Беч, и можда могу учинити, вама лично, услуге у Београду. Али сумњам да ће ми хабсбуршко посланство бити наклоњено, јер сам публиковао неколико чланака о српском питању, који нису пријатни по Немце.“ У писму од 5 фебруара јавља ми да му „рука још није излечена“ и „перо неће да га слуша“, али додаје: „У сваком случају, ја ћу отпутовати почетком априла за Беч, и, ако буде могућно, учинићу и једну посету Србији, која је сада, на жалост, краљевица без краљевске круне.“

Он се тад спремао да напише једну књигу о Словенима у светском рату, а тражио је књиге, брошуре и публикације о нашем питању. „Та ће књига писао је он бити корисна за словенске народе уопште, и бациће нове светлости на ситуацију.“ Ја сам му сазнао све што сам могао, и у више идућих писама он и његова жена захваљивали су ми на томе и уверавали да ће му то бити од користи при изради његове књиге.

Почетком априла Јенсен је донео писмо на пут. Свратио је и у Београд. „Благодарствено и узетном допуштењу врховне војне управе — писао ми је он 18 маја, по повратку с пута — ја сам био неколико дана у Београду који је сад сасвим мађарски и хрватски.“ Он ми је тад јавио и стање на дому, што је, — може се мислити — била једна од мени тада најдражих информација.

Августа месеца 1916 издао је своју књигу „Словени у светском рату“. Књига је на немачком, и, колико видим по илустрацијима и илаци, то су утисци с његова пута и његове рефлексије о Словенским народима у односу на рат. Пут је по Чешкој, Галицији, Пољској, Украјини, Србији, Бугарској. У српском делу, слике показују разорни Београд и стање под окупацијом. Још има портрета Г. Владана Ђорђевића, Стојана Новаковића, Г. Иво Поповића, Светозара Ђоровића, Г. Јована Дузића. Уга то су и фотографије Мештровићевих скулптура. Цела је једна књига посвећена дубровачком. Мени је било пријатно просрицати параграф који се односи на стање у мом дому, и у којем сам добио потврду онога што ми је Јенсен приватно писао.

Практично гледајући, Јенсен је за време рата добро проширо. Шведска је била неутрална, и Јенсен је могао спокојно настављати свој предратни посао у Нобелову Институту и свој рад на музици и књижевности. Он је, као што смо видели, помагао коичко је могао нашим изроду. Али је он душевно морао патити што су словенски изроди које је он толико волео страдали за време овога рата. У једном писму с краја 1920, он ми је писао: „Због рата био сам у последње време доста тужан и депримиран, особито после ужасног стања које се развило у Србији, али се сад моја ведрина обнавља, и надим се да ће доћије бити лепши живот за човечанство уопште“. А његова одана жена, симпатична госпођа Карин писала ми је много раније, баш кад је Јенсен пошао на пут, у априлу 1916, једно тужно писмо и које у сваком реду показује колико је, и њој и њеном мужу, тежак рат и парочито германски притисак, који се тада осећао. На крају, међу поздравима, она ми је јављала о својој кћери и сину. „Мастер Иво Јенсен — говорила је она о свом петнаестогодишњем сину учи немачки и латински, скупила марке и ужива у прво-класној бициклети коју је добио. Он држи да је живот одиста вредан да се проживи. Али његова мати није више, и неће више никад бити, она коју сте некад видели у Дубровнику и даш јој на читање *Un giorno a Madera*. Разлог је прост: рат. Мој муж и ја задовољни смо, врло задовољни. Али ме је моје старо расположење сасвим оставило.“

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 7. — 1 Децембар, 1921.

W A L L Y.

(ИЗ ЈЕДНОГ ДНЕВНИКА.)

— Ви имате антисемитске очи.

— Антисемитске? Како то да разумем, госпођице?

— Не знам да ли ми тај утисак долази отуд што ви доиста не трпите Јевреје, и тако их гледате, или што имате целокупну структуру очију некако антисемитску. Управо, ја се рђаво изражавам. Хоћу да кажем да имате у очима нешто што је врло мало семитски; нешто што је диаметрално супротно ономе што сам навикла да видим код наших.

— Но, с тим се још могу задовољити. Иначе се већ бејаш уплашио да ме не огласите за антисемиту.

— Ко зна, можда сте и то. Али сад из кавалерства...

— Госпођице!...

Она ме је непрестано гледала право у очи, и осмехивала се полу љубазно полу подругљиво.

— У сваком случају и да имам у души таквих осећаја, ви их бар никад не бисте приметили. Прво, ја сам тек јуче дознао да сте Јеврејка, а друго... друго, ви бисте у мојим очима могли прочитати пре све друго, него неко негодовање према вама.

— То ви сматрате за дужност да речете свакој дами, која је крај вас. Зар не?

— А ви да мучите сваког ког видите да се да мучити.

— А он нека се не да.

Ја је погледах упитно и ућутах; нисам знао шта да јој одговорим.

За Вали се није могло рећи да је лепотица; али је на себи имала све тако складно и сразмерно да јој се с правом могло рећи да је лепа. Мене је заинтересовала из простог разлога што је била једина млада девојка, коју сам мало ближе познавао у овом селу. До душе, то познанство није имало више од десет дана, али је брзим корацима напредовало. Ја сам је занимао својим филозофским разговорима, јер сам од других бежао, а она ме је привлачила својим црним очима и својим изванредно лепим стасом и формама. Носила је, као и све даме овде, спортовско одело с чакширама, испод којих се осећао дивно урезани струк и заобљени кукови, а доле од колена, у дебелим чарапама, обли и пуни листови. Уз то нас је спајала и слична судбина. Ја сам дошао у ове планине да тражим лека својим плућима, а по лекарском савету морао сам лежати што више напољу на свежем ваздуху, што сам ја редовно и чинио. А Вали је дошла да се поправи, да добије који килограм више, и због тога је такође морала лежати. Тако лежећи једно крај другог већ десет до дванаест дана, ми смо се упознали и спријатељили.

Ја сам био задовољан што сам се спасао велико-варошког живота и могао овде у миру да се опорављам. Женског друштва био сам такође ослобођен, и овакво индиферентно женско пријатељство било ми је пријатно. Она је била весела, а мени је требало разонођења. озбиљнијих последица нисам се плашио, далеко од тога! Она зна да сам ја болестан, и толико пута сам осетио сестринско сажаљење и нежност. По каква шала или алузија на „кавалерство“, или нешто кокетовања, били су остаци урођених навика и код мене и код ње.

— Кад вас човек гледа у очи, поче она опет, увек осећа да се тамо нешто збива, и да би те очи имале нешто да кажу. Управо оне стално нешто говоре; само сам ја страшно глупа и неискусна да бих то могла разумети.

— Па ипак сте разумели да имају нечег „антисемитског“?

— То да. Ја против тога ништа не могу.

— Ја још мање. Што ми очи нису семитске, писам ја крив; јер сем неког даљњег прадеде, који је путовао у Палестину да се поклати Христовом гробу, нико ми у породици

није имао никакве везе са Јеврејима. А што се тиче мојих симпатија, симпатија које гајим према Јеврејима, за доказ, на првом месту, имали бисте да послужите ви, па после толики велики људи у историји науке и уметности, који су ми, и ако Јевреји, увек били врло симпатични. Један од мојих најомиљенијих песника јесте баш Хајне, а колико ценим Маркса, то већ и сами знате. Најзад зар и сам Христос није био Јеврејин из Назарета? И зар није смешан антагонизам који постоји између његових следбеника и Јевреја? — Онда у шали додадох да је Христос, на својим сликама, типичан Јеврејин; нос, очи, брада... да га човек сретне на улици, и још у този и са витицама, рекао би да је сад дошао из Варшаве или Кракова.

— Срам вас било, како то о њему говорите, — смејала се Вали. — Али збиља ту разумем кад неко постане антисемита, — ту у Кракову и Варшави. Ја сам их видела сад за време рата као избеглице из Галиције. Како су грозни, просто не личе на људе! Ја сам сама морала да их презирем, и да их се стидим.

— То не смете рећи. Ви говорите с цинизмом руске владе и аристократије. Узмите, примера ради, неко дете које се родило, и нека то дете неким случајем, поред остале деце, припадне вама, рецимо под надзор и васпитање. Сву осталу децу ви редовно купате, перете, чешљате и облачите, а доцније и у школу дајете, а то једно на против, остављате прљаво, неочешљано, непросвећено и глупо, и још му карактер развијате тиме што учите другу децу да га презиру и сматрају нижим од себе, да га туку и свуда понижавају. Па као врхунац свега цинизма, кад тај, тако вашом кривицом нечист створ, одрасте и стече одређен карактер с негативним особинама, ви га сами проглашуете за нижег од осталог људског рода и гоните га. А ми, гледаоци, видимо ругло и пљујемо на њега, не мислећи зашто је то ругло постало ругло. И ко заслужује више да се презире — ви или то дете? Оно је у сваком случају пре за сажаљење но за шта друго.

— То је истина.

— Онда не смете дати места другом осећају. Ја сам се баш ту у прљавој Галицији и Русији научно да жалим, па и да ценим Јевреје. Против Јевреја капиталиста бићу увек, јер их не волим као што не волим и остале капиталисте, али

никад не бих правно разлике између капиталиста Јевреја, Мухамеданца, или Хришћанина. Они су сви једнаки.

Пауза.

Вали ме гледа право у очи, али ништа не говори. То ме нагони да наставим разговор.

— А знате ли који је случај највише пробудио моје симпатије за Јевреје? Процес Бејлиса 1912 године у Кијеву. Чули сте за њега?

— Чула сам, али се тачно не сећам шта је било.

— Нађен је, у једној пећини код Кијева, мртав дечак, који је имао тринаест убода на вратним артеријама, и држало се да је смрт наступила услед губитка крви, која је исцеђена и од Јевреја употребљена за справљање маце...

— Ух, то је грозно! То је лаж! — јежила се Вали.

— Чекајте. То је било баш пред Пасху, то убиство, а лаж је нађен доцније. За убиство је оптужен пекарски радник Бејлис, који је читаву годину лежао у затвору док се пресуда није донела. То је био ужасан процес. Требало је или да се утврди да Јевреји доиста употребљују крв хришћанске деце за своје обреде, или да се та бајка, која се одавно одржава, једном за свагда скине са дневног реда. У народу се очекивао покољ Јевреја. Цела пак руска интелигенција била је ужаснута и посрамљена тиме. Као друго и противно објашњење износили су да је убиство извршила нека Вера Леберјак, чији је син био друг убијеног. Код ње су се скупљали сви зликовци и разбојници тога краја, и тај мали знао је многе њихове тајне и због тога су га и уклопили са овога света. Рачу на врату, веле, да су удочене накнадно, како би се отклонила сумња и пала на друге. Та је Вера била чак и ухањена; али је доцније пуштена из недостатка доказа, којих је с временом бивало све мање. Веома се сумњало у пристраност сведока и цела је ствар изгледала као намењена од неког коме је било стало до тога да се изазове покољ Јевреја. Изгледало је да се цео свет, изузев малог броја интелигенције, подигао против Јевреја; сваки ко је имао и мало осећаја морао је стати на њихову страну, грозећи се евентуалног ужасног покоља. Процес је трајао врло дуго. Били су позвани сви могући експерти науке и филозофије, представници свих могућих религија и секти и читали се изводи из свих могућих старих књига. И мене је то нагнало,

што иначе ко зна да ли бих учинио, да узмем Талмуд и да га читам. И замислите, на огромно запрепашћење свих непристрасних и на моје страшно огорчење, поротни суд огласио је до душе Бејлиса за невиног, али је утврдио да ритуал постоји. То је била срамота. И ја сам чак осећао потребу да се стидим за Русију, коју сам необично волео. Тада сам збиља осетио шта значи бити Јеврејин, и колико је велики њихов бол, а и разумео зашто су толики међу њима ниског карактера. Лунајте га целог живота по глави, па ћете га најзад и утући... Знате ли и то да је и број студената Јевреја на разним универзитетима био одређен учвршћеним процентима? Јеврејка, свршена гимназискиња, могла је доћи да студира у Петроград само ако узме жути пасош. То је боја пасоша који се издаје проституткама. Онда, као такву, нико је не пита којој религији припада; али можете замислити чему је све изложена таква девојка која силом околности мора да живи у Петрограду, кад се зна да тамо ни на улицу не можете изићи, а да вам когод не затражи легитимацију. Чему је изложена та млада девојка у полицији куда често мора ићи, у канцеларијама, на улици, свугде, јер се свугде легитимиче као проститутка? Како смете да тражите од ње да буде честита, пошто се цео свет четири године понашао према њој као према проститутки? Она је била ван закона... Али свет се и одржава на фарисејима.

— То је грозно! Страшно! — И Вали је покрила лице рукама и вртела главом. Сад бих вам веровала да ми речете и да сте Циониста.

— То не. То бих био само за Јевреје милионаре, такве као што је ваш господин тата.

Вали се смејала.

— Зашто не? Ја бих тамо ишла; веле да је тамо лепо.

— Сигурно. И ја бих с вама!

Настало је ћутање. Вали ме је непрестано гледала у очи, и била је дубоко замшљена.

— Ви сте добри, — рече она лагано. — Збиља, имате врло добру душу. Јесу ли сви Срби такви? Такав алтруизам и то павно одушевљење ја сам налазила само у руским романима. То мора да је заједничка црта свих Словена... Само не Чеха... они ни мало не личе ни на вас ни на Русе.

Опет ћутање.

— Не знам шта да кажем. Можда је то баш та доброта која избија из ваших очију. У сваком случају, оне нису обичне... Мене занимају ваше очи.

— Да нећете рећи да су лепе? — рекох ја с осмехом.

— Па и то.

— Знате ли зашто сам вас тако упитао?

— Зашто?

— Кад се осети потреба да се неком каже неки утешан комплимент, а на његовој се спољашности не да наћи баш ништа што би се могло похвалити, а да не испадне као подсмех, онда се обично заустави на очима: „Ви или он имате — има — лепе очи“. Ту се још и може двоумити, или бар нико не може помислити да му се подсмевају, чак ни онда кад су му очи потпуно без нарочитог карактера. А кад се сете да помену и душевне особине, онда се за таквог несрећника каже — нарочито ако је још и физички неразвијен — „добар је“, „дивна душа“. Кад чујем да нека за свог познаника рече да је добар и да има лепе очи, ја одмах знам да је мали, кржљав, ружан, па чак и глуп. Дакле ја сам и „добра душа“, а имам и „лепе очи“?

Вали се смејала.

— Вама човек не сме ништа да каже, а да ви то не изврнете. Зашто тражите свему нарочито објашњење? У осталом, како хоћете, али ја знам што знам“. — И она се опет уозбиљила. — После мале почивке, она настави: „Сећате ли се јуче, кад сте ме онако зачуђено погледали кад ја нагло бејаш склонила руку која је била близу вас?“

— Сећам се. Зашто?

— Зато што сам осећала, како ме ваш поглед прожиже, и ако у том правцу нисам гледала. Зар то није довољан доказ?

— Чегаш?

— Да имате нарочите очи.

Ја сам се смејао.

— Ту сте се преварили. То нису биле моје очи, већ моје усне, које су чежњиво гледале у вашу руку.

— Мора бити да ви добро хипнотизирате, — наставила је она мирно и озбиљно, не обраћајући пажњу на моју шалу. — Јесте ли икад кога хипнотисали?

— Никад! На против, до сад сам имао уверење да ми је поглед невероватно благ и, нарочито, немоћан. Сећам се, док сам се бавио тим стварима и читао књиге о сугестији и хипнотизму — да сам нарочито ишао у цркву, и дуго, упорним погледом и концентрисаним мислима, захтевао час од неке младе, час старије даме, да ми се окрене. И никад се ниједна није окренула! Чак ни деца у парку, која су се играла мени окренута леђима нису хтела да ми учине то задовољство, и ако сам ја ради њих и опита о сугестији проводно по читаве сате на клупи бленући узалуд у њихове потиљке.

— То није могуће. Ви ни сами не знате каквом силом владате. Ви одузимате вољу, ви намећете своју вољу онима које гледате.

Ја сам врло добро знао да је њено мишљење било скроз погрешно. Само ме је чудило откуда оно код ње, ево већ неколико дана како о томе водимо те, по мене не баш најпријатније разговоре о мојим очима, о сугестији, хипнотизму, одузимању и намећању воље итд. Ја сам још у самом почетку осетио да њен проналазак о „антисемитским очима“ није ништа друго до начин да започне са мном разговор о тој непријатној теми, која ме је често, бар овако болесног, доводила у нелагодан положај, тако да сам морао или прекидати разговор или тражити начина да га окренем на другу страну.

Није могуће да се ја о себи ма и најмање варам. Ја нисам спадао по сопственој, а и по туђој оцени у ред скромних људи; на против, ја сам, чини ми се, више припадао оном реду људи који траже и проналазе и у најзабаченијим кућима своје душе и мозга ма шта нарочито и важно што би задовољило њихово лепо мишљење о себи. И да као такав не испитам себе и не приметим да имам способности да утичем на друге, да имам моћ сугестије и хипнотисања? У толико пре што ме је та ствар већ интересовала, и што сам у том смислу толико пута чинио опите и то док сам био млађи, јачи, прибрашији у мислима, чвршији карактером, и одушевљено предан науци.

Којешта! О томе не вреди ни мислити. Код мене је баш све тако супротно томе да јој ни најмања стварица није могла послужити као разлог за тако велику обману. Да није то било зато што сам је у почетку често и дуго гледао у очи?

Али, у том случају, требало би да сам ја пре о њој стекао такво мишљење, јер је она мене и дуже и упорније гледала. А њене су очи биле тако црне и велике, где је зеница, чинило се, појела цело око, тако да је све укупно престављало дубоку црну провалију над којом је било опасно нагињати се. А уз очи, она густа, црна коса без сјаја, савијена у витице над белим челом, као сплет чаробних гуја над мраморном стеном у подножју бездани. Крајеви витица малаксало се њишу и падају на бели, као и чело, врат; и мени су се чинили као црни пипци Медузе, спремни да се упију у плен. У ушима, преко којих је коса падала, крупне бриљантске минђуше, чиниле су се као да дају и очи тој Медузи. И све то над њеним витим стасом и нежним погама у малим ципелицама, доиста јој је давало нечег неприродног. Сликари су, колико се сећам, замишљали Медузи жуте очи са модро-зеленим колутима. Али ја не налазим да је то погођено. Црне очи су много тајанственије од жутих и плавих, као и сваки мрак у коме се не да ништа видети. Једаред сам молио Вали да ми дозволи да се огледам у њеним очима, и, тако ми свега! не могу се заклети да сам ништа од себе видео. А у очима толиких плавојки често сам чак и фризуру дотеривао.

Остало ми је било још једно једино мишљење, с обзиром на њено врло уздржано понашање и моју болест, а то је да њу заиста веома занимају те психо-невролошке ствари, и да се баш сад налази у времену кад је то највише занима, и да с тога често и наивно тражи изговор, само да може говорити о тим стварима. Сећам се да сам ја био такав кад ми је било шеснаест година. Зар је онда чудо што ја за тренут морам имати антисемитске очи и способност да хипнотисшем да би се о томе могао започети разговор. Да би се разговор продужио, а и зато што се у мени био пробудио мој стари интерес за те проблеме хипнотизма и сугестивне моћи, ја рекох:

— Истина је да се у тим областима, бар по тврђењу испитивача, дешавају ствари које нам морају изгледати невероватне. Јесте ли читали Ломброза?

— Не.

— Ту се описује овакав случај. Чини ми се у Милану или у некој другој талијанској вароши. Два брата станују у истом стану. Један остаје код куће и леже да спава у вече,

а други је отишао у позориште. На једаред, око једанаест часова ноћи, тај брат што свава, трза се у својој постељи, буди и види ужасан приказ: позориште, у коме је вечерас и његов брат, гори; све је у пламену. Он види људе како искачу кроз прозоре и врата, забуну и ужас и у тој гомили најзад види и свог брата како скаче с прозора и гологлицу јури улицом. Он га прати целим путем, — из своје постеље види све, као да је и он напољу. Брат већ стиже до куће, отвара капију, пење се уз степенице, ево га пред вратима и хвата за гваку... И он доиста, седећи на кревету, раширених очију, гледа свога брата бледог као смрт, где сав разбарушен држећи се једва на погама почиње да прича о пожару у позоришту и да описује све ово што је овај већ видео из своје постеље.

— Страшно! Збиља човек да не верује.

— С тиме сам се још које како мирно, али кад сам код тог истог Ломброза читао да се у присуству пет до шест лица дижу столови по метар од земље, да се из зида појављују руке и да се још све то да чак и фотографисати и копије изнети у књизи, ја сам се усудио да посумњам у његову научничку објективност, ако не у здрав разум.

— Да видите, ја не могу рећи да били у све не верујем, али ми многе ствари доиста изгледају невероватне или бар претеране. После тога, ја сам те ствари слушати од таквих личности, којима морам веровати. Али од тога ме је увек страх; зато ме много више занимају сујестија и хипнотизам. Ту недавно у Прагу слушала сам предавање доктора Размана, који доказује да се помоћу хипнозе и највероватније ствари могу лако извести; да се од познатог човека може створити зликовац; да се љубав може пробуди или уништити као од шале; да се, једном речју, свака заповест хипнотизатора безусловно извршава. Је ли то доиста могуће?

— То да. Сасвим.

Вали ме је озбиљно гледала.

Ја наставих.

— Ја сам чак имао прилике и да се лично о томе уверим. Присуствовао сам часовима када је чувени психијатар професор Бехкерев на својој Петроградској клиници чинио такве ствари. Једном приликом присуствовао сам, кад је на дуготрајне молбе једне матере требала бити излечена од љубави њена

лепа осамнаестогодишња кћи, према младићу, који њену љубав ничим није заслуживао. Веле да је тај био алкохолничар, нерадник, пробисвет, једном речју чак и злочиначки тип и она је имала да му послужи само за задовољење његових телесних пожуа, што је вероватно већ био и постигао с обзиром на силну љубав коју је она према њему осећала. Замислите сами да је она тако силно волела тог неваљалца, да је на три пут поновљену наредбу професора — „ти га више не волиш“ — одговорила „волим.“ И тек кад је професор ударио ногом о под и строгим гласом наредио и по четврти пут — „ти га не волиш“ — она је једва чујно прошапутала — „не волим“.

— Ала је то сурово! Како је смео тако што да учини? Она није требала ни да дође к њему. А и та мајка! Страшно. Зашто тај вајни господин професор и та мајка нису довели њега, вереника, и место ње хипнотисали њега, и учинили да буде вредан и ваљан човек, па да обоје буду срећни, па и мајка... а и професор, знајући да је учинио добро дело.

— Можда имате право. Како је, у осталом, све то ишло у појединостима. ја се једва сећам. То је било још пре десетак година, када сам као студент неко време био у Петрограду. Али за професора Бехтерева знам да је чинио права чуда... Гледао сам га када хипнотисне змије, жабе, и многе друге, велике и мале, животње.

— А какве је имао очи?

Плаве... управо, колико се сећам, више зелене. Тако, отворене зелено-плаве. Мали, широких плећа, са својом дугом проседом косом, и тим отвореним очима био је веома симпатичан. Само ја никако нисам смео да га гледам у очи.

— Зашто? Зар су биле тако странне?

— Не, па против; други су говорили да у његовим очима не налазе ништа необично; али ја сам, ваљда из предубеђења или неког нарочитог осећања, увек гледао у страну кад би ми се указала прилика да ме посматра или да говори са мном...

— И ви имате зелено-плаве очи... само мало тамније...

Ја стадох, погледах је зачуђено, и сртох укочен врео поглед, и немо лице без израза. Ни осмех, ни какав други покрет на њему. Неколико тренутака остадосмо тако у истом положају, са непромењеним погледима. На једаред она забаци

главу на своју наслоњачу и заклопи лагано очи. Из груди јој се једва приметно оте дуг уздах.

— Не гледајте ме тако! Не могу... — и оста и даље са заклопљеним очима.

Мене обузе первозна нерешеност. Борио сам се са собом, лагано мрштио боре на челу и стезао зубе.

— Господо, ужина је на столу. Изволите да се не охлади. — На вратима је стајао елегантни „оберкелпер“ у фраку, и по трећи пут се дубоко поклонио, чекајући да се ми дигнемо и да нас пропусти испред себе, отварајући услужно пред нама врата од салона.

Осећало се већ, у ваздуху, да пролеће није далеко. Видљивих знакова за то још није било. Снег је још свуда у наоколо био преко метар висок; а одозго са Св. Петра дувао је врло често студен, прави зимски ветар, и носно је оштар снежни прах у лице, чак и онда кад се слабо зимско сунце усуђивало да помоли иза високог Снежака. Дрвеће још и не поминиља да нуни. Са наше бетоном патосане терасе, могла се видети Лаба како је пивицама још покривена ледом и над њеним узаним коритом висина снега, који се још не мисли топити.

Али у ваздуху, или у души, осећало се ипак нешто пролећне. Бар сам јутрос имао сам у души осећај као некад, кад пролећнег празничног јутра, као мали дечак, лепо и чисто обучен, добијем по доручку дозволу од маме да смем изићи на улицу. У нашој малој паланци све је чисто; улице свечане и без много људи; дућани затворени. Ако се ко и види на улици, он је чист, тих, и одмерен. И сами су му кораци свечани, а одело врло често већ и отворене боје. Та се иста свечаност осећа и у души, и у самом ваздуху, и горе на небу, и у сунчаним зрацима, који пријатно купају целу леву половину улице. Па још кад у десет часова зазвони црквено звоно, после службе Божје, у грудима се подиже неки подземалски осећај, пење се горе и нежно стеже у грлу. Од њега бих често и сам да се уздигнем од земље и полетим у вис, тамо горе у сунчане зраке, где је празник још свечанији.

Јутрос је преда мном сасвим други приказ, па ипак изазива исте осећаје. Боже мој, од куда ова радост што сам на тераси, где сам иначе сваки дан?

Све је свеже, чисто и мирно. Тек је осам и по часова. Уморни туристе у хотелу још спавају, тако да се нико не чује. У ваздуху је тишина какву до данас још нисам приметио. Равномерни и монотони жубор Лабе не ремети мир, но га на против прави дубљим. На супротном брегу, тамо где се усамљена диже вила „Роза“, а иза ње станица мале електричне железнице што извлачи туристе до испод Св. Петра, већ се пружају модро-жути сунчеви зраци. Још који минут и спустиће се и на моју терасу. У овим високим крајевима, сунчевна светлост, пронашло се, има много ултра љубичастих зракова, као и других, чије је дејство благотворно на болесна плућа. У такве дане ја лежим на отвореној тераси сасвим напољу и пуштам да ми топли зраци пеку чело, лице, врат и груди. Ја онда затварам очи и предајем се фантазијама, или најчешће ништа не мислим, ништа не желим, до једино да што пре будем здрав. Рекли су ми да ћу то овде постићи. Осећам да иде на боље. Крв се више не показује скоро пет месеца, а за последњи месец колико сам свега овде — добио сам у тежини и снази. Ја сам пуно наде да ће у будуће бити све боље и боље.

Слуга ме примећује и износи моју наслоњачу, ћебе, и бунду, јер је још врло свеже, — жели ми добро јутро и добро од Бога. Како су добри сви ови људи овде! Ни речи му нисам рекао од како сам овде, а он увек сам погађа шта ми треба. Дао сам му два предмета да их однесе на пошту и преносача, и двадесет круна напојнице. Зашто? Просто зато што ми је тако весело на души. Нека и он осети да је мени правник.

Лежим и гледам у небо, очекујући сунце да баци први зрак. Жмурим, нећу да га видим, хоћу прво да осетим његову топлину. Мислим, и пада ми на ум да је данас тако дивно време, и да би требало изићи некуд у шетњу на саонцима. Ја досад још никуда нисам излазио. На онда ми падне на памет да би извесно и госпођица Вали пошла врло радо. Надам се да ће је обрадовати тај предлог. Од како је овде, ни ова није, за дужу шетњу, нануштала хотел. Можемо се одвести до Лабиног извора. То је свега неколико километара. До Лабиног извора? И ту се сетим да је сад равно десет година када сам први пут, као још врло млад, пошао на своја путовања, и да је прво од њих било до Хамбурга, на

ушће Лабе! Доиста каква случајност! Сећам се како сам пре десет година стајао тако често у Хамбуршком пристаништу крај Лабе, коју су покривали бродови; здрав и пун младости, чежње за животом... Прво сам лутао сам, а убрзо сам стекао друштво. Сећам је се врло добро. Звала се Анита... Али на страну с тим! Нашто те успомене?

Сунчеви зраци већ су ми купали чело и миловали ме по лицу. Из салона су сада допирали звуци гласовира, с почетка тихо, а после све јаче и јаче. Била је то стара немачка песма по Хајнеовим стиховима: „Ти си као ружа, тако чедна, лепа и чиста...“ Ко то свира тако рано?

Дижем се и идем у салон.

У Салону још нема света. Крај супротних врата, са сервиетом у руци, стоји „оберкелнер“ и дубоко ми се клања. У другом углу, где су биљарски штапови (који још једино сведоче да је овде у овој дворани негда био и биљар) седи и доручкује други келнер; он такође устаје, дубоко се клања и назива ме искварено по имену, — али ја знам да сам то ја. Нико ми овде не изговара име правилно, изузев Вали.

Јутрос је то Вали била, која је свирала. Окренута мени леђима она је и даље, већ по други пут понављала, ту исту арију и није се окретала. Да ли је чула кад ме је келнер испред ње ословио? Или се дубоко занела у свирање? Не знам. Она седи непомично; и ја нећу да јој нарушјем спокојство. Ово је први пут да је чујем кад свира. Остајем ослоњен целим телом на први сто крај врата, и пажљиво пратим меланхоличну свирку.

На једаред звуци престају бити звуци те песме; акорди почињу одјекивати без везе један за другим, спорије и испрекидано, и ја видим како Вали постаје немирна целим телом, диже рамена, увлачи врат. Затим нагло диже руке с гласовира, и за тренут их држи испружене и као укочене над диркама; цело тело се исправља лагано, и она се круто и плашљиво окреће мени. Сусрећем се с укоченим и вредим погледом, онаквим какав сам видео јуче, пре но што нас је келнер позвао на ујину.

Не знам шта да мислим. Ово ми и сувише почиње личити на игру. Али се клањам, називам добро јутро, и захваљујем на песми. Велим јој: да је дуго размисљала, или ме питала, не би за мој укус нашла подеснију песму од ове; да она тако хармонично иде уз ово дивно и свеже сунчано

јутро; да врло лепо свира, дивно шта више; да ме је жао што то нисам знао раније, да бих је иначе често за то молио; да је донета виртуоз на клавиру...

Она још једнако ћути, и гледа ме истим погледом; и ја и даље морам да говорим. Већ ће и келнери приметити! „Обер“ већ излази, и оставља нас саме...

— Видите, тако у зимску ноћ, кад пада снег, ви седите крај прозора. Напољу снежне пахуљице гоне једна другу, унутра топло; светлост од камина осветљава широку собу. А у души... Боже мој, шта све тада није у души? Тако у сумраку, успомене излазе једна за другом... Или један једини нежни осећај захвата душу... И тада замислите да слушате нежне звуке какве рапсодије, или Пера Гинта, управо целог Грига... или ако хоћете и Хофманове бајке, или ма шта тако нежно и сентиментално. Зар то није врхунац нашег осећајног живота? Како је тада чиста душа свакога човека, чиста као те пахуљице што се играју пред окном...

— Ви сте ту дуго стојали?

— Прилично, рекох ја мало изненађено. Пет минута.

— И гледали сте ме?

— Слушао сам како божански свирате, и трудни сам се да видим те прстиће што извлаче такве звуке.

— Ја сам вас осетила...

— Ви сте морали чути кад сам ушао.

— Ја сам вас осетила. Осетила сам да ме гледате, и то нисам могла издржати. Шта сте мислили док сте ме гледали?

— Шта сам желео, хоћете рећи. Ако ми обећате испунити жељу, рећи ћу.

— Ако није нескромна, и ако могу.

— Желео сам да пољубим те мале прстиће, што су ми јутрос приредили тако пријатно изненађење.

Она се осмехну и пружи ми руке. Ја јој приђох и стадох љубити сваки прстић понаособ.

— Овај мали морам двапут, не зато што је највише радно, већ што према својој снази сразмерно највише заслужује, а и најслађи је.

— Доста, доста. — Ја сам мислила да ви још спавате.

Ја и нехотице погледах кроз прозор који је отварао изглед на терасу, где се лепо видела моја наслоњача, бунда и ћебе у које сам био увијен.

— Ах да, рече она. Ено ваше наслоњаче. Како то да се нисам сетила раније да погледам; иначе вас не бих узнемиравала.

Ја сам је уверавао колико ми је пријатности тиме учинила, али она ме прекиде :

— Да, да. Оставимо то; него хајдемо на дужност.

Излазимо заједно на терасу. Ја јој помажем да изнесемо и њену дугачку плетену наслоњачу, која је са својим уздигнутим узглављем пре личила на удобну постељу но на наслоњачу, док сам ја увек морао да подмећем под ноге мале саонице, да ми ноге не би висиле на поду, јер сам у наслоњачи био заваљен само до колена.

Пошто смо неко време лежали, она рече :

— Како је дивно сунце! а небо чисто, без облачка!

Ја се одмах користим приликом, и кажем јој да имам једну „нескромну жељу, коју се усуђујем да поднесем као остварљив предлог.“

Она радознало подиже обрве и очекује.

Ја јој онда кажем свој предлог да се по подне извеземо на саоницама до Лабиног извора.

Она не пристаде. Предлог је диван, она још никад није била тамо, време је не може лепше бити, али с обзиром на моје стање здравља, на тај излет не треба још помишљати. Узалуд сам ја помињао да сам синоћ истина „имао температуру тридесет и осам са два, али свега од осам до једанаест, а пре и после тога знатно испод тридесет осам“, она је одговорила :

— Све једно. Све док имате повишену температуру ви се не смете кретати. Причекаћемо. Зар и овде није лепо? Шта вам не достаје?

— Кад сте ви ту, ништа.

— Добро, добро... Дакле ја ћу бити ту, а и ви ћете остати.

Нисам се могао даље одупирати. Знао сам да је неумољива. И како се само брине за мене! То ме понова чуди и не слаже се с другим што видим. Али ко зна? У осталом, до ђавола — нећу ништа да мислим. Понова наменгам главу према топлим зрацима сунца, затварам очи, и хоћу да ћутим. Она ме опет прекиде :

— А јутрос, кад сте лежали овде, јесте ли мислили на мене?

— Разуме се. Тада ми је бани и пала на ум мисао да се извеземо на Лабин извор.

— Знала сам. А синоћ? Тако око десет, четврт до десет, кад сте сигурно већ лежали у постељи?

— Такође. Ја, у опште врло често, да не речем, увек, мислим на вас.

— Да, али зар синоћ није било нешто нарочито?

Нарочито? Шта је то било? Не сећам се шта хоће с тим? Али ако синоћ није, знам сигурно да ме је овим нагнала да то вечерас буде. Па ипак, морао сам јој одговорити.

— Кад бисте ви знали како се те мисли често развијају код мене и увек с истом силом, ви не бисте могли од тога никад заспати.

— Ја то осећам, — одговара Вали, као да гласно наставља ток својих мисли, без обзира на моје речи. — Ја увек осетим кад ви мислите о мени, и то тако силно да и сама у себи отиочињем разговор са вама. Ја увек тачно знам шта ћете ви одговорити; знам чак и шта мислите у тим моментима, то јест много од тога, бар кад се мене тиче, и ако то није увек тако ласкаво по мене. Ја знам колико и кад ви сумњате. И кад маску навучете, бани та маска говори у име вас. О, ја вас ипак доста добро познајем.

— Па то је читава анализа! Слушајте; кад ви мене тако добро знате, ми мора да смо неки стари, прастари познаници. Ко зна пре колико смо се векова већ једном познавали, ишчезли, и сад опет дошли на свет!

— Разуме се! — оживела је Вали, и сама весела што је могла оставити горњи мало незгодан разговор, и прећи на ову забаву. — Сад се сећам! То је било на свечаностима у Теби. Ја сам била у белој хаљини, с венцем око главе, у позлаћеним двоколицама, у које је било упрегнуто шест коња, а ви...

— Извесно један од тих шест...

— Немојте говорити којешта. — Не. Ви сте такође имали венац око главе. Били сте у плашну и саудалама; снажан, висок, држали сте у мускулозним минама шест пари дизгина. Боже, како сам ја тада била срећна!

— Али то није наше прво познанство. Ја се сећам једног пре тога. Били смо у Египту, за време Хеопса. Ви сте били мачкица Хеопсовог првог свештеника, лепа мала мачкица са зеленим очима, а ја његов велики чупави пас. Зар се не сећате колико сте пута због мене бежали уз палму и на оне равне мисирске кровове.

Она се смејала.

— Можда смо то донста и били; мени и данас многи веле да имам много мачјих особина.

— А какве сам особине у том случају ја сачувао?

— Па и ви волите да лижете. Ето јутрос сте ми све прсте олизали. Да сам знала нисам их морала ни прати.

— Тог ћу вас посла врло радо сваког јутра ослободити. Чак, ако немате ништа против, ни лице не морате прати.

Добно сам мали шамар преко уста, али полако, тако да сам имао времена да пољубим ту руку, што ме се дотакла.

Такви су разговори љубавника, или просто разговори између људи и жена уопште, пошто ми нисмо били љубавници.

Но затим сам се одмах покајао, па чак и разлобно. Нашто ти разговори и те шле, кад је то само потпиривање ватре које се чувам? Али најзад, то су ипак само шале.

Поштар доноси пошту. Њој писмо, а мени три карте од другова из Прага. После узајамног извињавања, читамо обоје. Моји другови икупљени на Петшину са дамама пију, ваљда први пут у животу, лимунаду, посматрају Праг с висине и мене топло поздрављају. „Лорд“ Бориша поздравља свог драгог „Милорда“ и обећава да ће послати повине. Лила дошао из Србије, поздравља искрено и жели оздрављење. Спомиње наше црно крајинско вино и сочна српска јела. И тако даље.

Остављам карте крај себе и гледам Вали. Она се уозбиљила, и непрестано подиже своје обрве, и мршти се.

Једном, испод обрва, погледа крадимце у мене. Затим баца писмо. Пауза.

— Мама пише да морам кући. Долазе нам гости... долазе због мене... неке рођаке, те и ја морам због тога бити тамо.

— Када?

— Седамнаестог најдаље. Тада ће ме браг чекати на станици.

— Седамнаестог! Дана је десети. За седам дана. Вали, то је немогуће.

Ђугање.

— Али ви нисте добро прочитали.

Она се, и поред љутње, насмехну мојој смтеној примедби, и пружа ми писмо да га сам читам.

— Дакле ништа да не буде од наших шетња и брања цвећа?

— Па ићи ћете сами.

— Сам?... Страничо! Ја не волим бити сам... Смем ли вам послати у писму прве љубичице? А доцније киту ђурђевака? „Коввалнице!“ — Ваш кон! *Оне* вам приличе. Да сам сто година лутао по Чешкој, ја вам не бих нашао лепијег имена. То је моје најмилије цвеће.

Ђутите. Доста. У осталом видећемо.

И она се диже да иде.

Ја сам заборавио да погледам у себе. Ја не видех да овога пута доиста некрено говорим, и да у души тако и осећам. Ово је било тако нагло и неочекивано. Ја нисам имао времена да мислим; а у мојој се души намах била подигла бура од осећаја, којима нисам успео да ухватим ни границе ни смисла.

С тим осећајима дигао сам се и пошло за њом у хотел.

Пели смо се ћутећи — ја врло узбуђен — уз степенице до првог спрата, где је била моја соба. Она застане, и ако је имала ићи још један спрат даље. За тренутак смо стајали ћутећи. Она је гледала у земљу.

— Вали! Она подиже очи. — Хоће те ли збиља ићи?

— Видите да морам, -- прошапута она осмехујући се, и склони се мало даље од степеница у ходник.

— Вали, ви не смате ићи! Ја вам не дам. Ја ћу вас силом задржати овде! — И ја је узех за руку. — Шта ћу ја без вас? Мислите ли о томе?

— А како је тек мени? Зар и то треба да вам кажем?

Мене прође пези галге осећања. Ово је постало опасно. Ја сам осећао како ваздух око мене постаје топлији, и, осећајући све људости које могу наеступити, хоћу да се тргнем. Цунгам јој руку и обарам главу доле. Али све бадава, не

¹ „Коввалнице“. чешка реч, значи ђурђевак

иде. Све је већ доцкан. Она ме гледа право у чело, и труди се да види моје очи.

— Ви можете наћи друго друштво, које ће вас можда боље занимати него ја.

— Вали! Не говорите даље. Ви нећете ићи. — И ја је понова, овог пута одлучно, узимам за руку. Сад се она отима.

— Пустите ме. Не. Може неко наћи... За Бога пустите...

Али не. У колико се она више отимала, ја сам је све чвршће привлачно, и с лакоћом, као да је сен, припио је на своје груди, и чврсто стегао. Уснама сам нашао њене усне и упио дуг, врео пољубац. Осећао сам већ њене зубе и језик, а дуж целог тела врело и меко женско тело. У глави ми се почело окретати, а тело малаксавати. Она се није отимала. Лева рука одбијала је лагано, као да милује, моје лице, а десна привлачила лагано, али грчевито, моје раме.

— Ох Боже, шта је ово? — Трже се она одједном, ослободи се мога загрљаја, и ухвати за главу. Измакнута, погледа ме затим упорно погледом који не знам шта је значао, и отрча уз степенице.

(Наставак у идућем броју.)

С. ЖИШКА.

СМРТ ЦВЕТА.

Сече рујном потом, у стакленој чаши,
издах каранфила пуну плоху воде.
Пева песму звезда, пева химну нашу,
срце каранфила мирисом слободе.

Осуђено цвеће што је кобно пало
ту, до злих мигрена и до смртних боља,
да би ускликнуло, да би запевало
ритам царских баншта и широких поља.

А када се задњи пламен чашке згаси
(осмех цвећа блажен агонијском сјају),
страствено ће прећи преко наших власи
опроштајна милост сунца на смирају.

И дух мртва цвета, наг у стрепњи ноћи,
стићи ће у снове звоњавом парфена;
свој ће задњи живот месечарски проћи
црном језом собе и склопљених зена.

АВГУСТИН УЈЕВИЋ.

Г Л А Д.

I

Глад пева црну песму: песму Буне.
 По улицама даме, проститутке.
 У мозгу искре. Срце рида, куне.
 А машта лута, ниште маске, лутке.

Врцају кроз сан сковрчане руне,
 лак ципелице у сању се утке,
 но руке црне нас срамоте, хуне,
 и бол се гризе: суза цури љутке.

Ко камен тврда срца у злу граду,
 где злато врши освојење жена,
 прете нам да ће и сам камен пући.

Осудили су рујну зиму Раду.
 Хихот богатства бива удрик хјена,
 а нема куће. Нема пута кући.

II

И узалуд нам Обећање Света.
 Пред нашим прагом Смрт и Болест луња.
 — Јер бране стабљу да у облак цвета. —
 Магла пред оком. Грозница трабуња.

Колико дана продужених Сета!
 Колико клетве! Безоптених муња!
 Је ли зар нада, и је ли нам Мета
 Да се до сутра у порталу куња?

Ја тако снивам вртлог карусела,
 ил дозив вергла под просјачком капом,
 ил башиу Светла у сну Хиндустану:

а када уснем, коло арханђела
 диже ме Буди, и са сметом сапом
 тлапим да снивам на кнежеву длану.

ОДМАЗДА ЦВЕЋА.

Рањавају ме мириси и дуве,
и тамни пламен погажене траве.
И патим ради жуте биљке суве,
немир у срцу, стрепњу, и бол главе;

а када киту похраним у води,
душа је цвећа убод нове ране;
и цела башта нову чежњу плоди,
и цела земља у мирлуху плане.

И како задах прама женских коса
шара ми живи облик целе жене,
тако ми мртви листак врућих роса,
чара опојност широм Васељене.

АВГУСТИН УЈЕВИЋ.

ПЕСМА МОСТУ СВИЈУ МОСТОВА.

Ноћни ветар хуји сâм пејсажима.
Тко зна
да ли сије звезда или гања облаке?

Далеко теку реке сребрне;
над сваком реком пронео се мост
са обале на обалу.
О слава, слава вама мостови,
Преко вас
иду људи, коњи, деца, пси...

Ко море хучи ветар пустом улицом
и бије бесним валом моје прозоре.
Тко зна
да ли сије сан или пева будилице?

Далеко негде живу добри другови
и драге жене,
до сваког од њих пронео се мост
од душе па до душе.
О слава, слава вама мостови
преко вас
иду песме, речи, дела, сни...

Не, није ветар, то су оргије;
гигантске струје зрака бију се
над торњевима и над кућама.

Далеко негде ћути онај свет.
И преко ветра, струја, оргија
из моје душе пропео се мост
у Непознато.

О слава, слава мосте мој невидљиви
преко тебе
у онај свет ми иду беле радости.

Не, није ветар, то је рујни дан
у огњу и у сјају сунчевом
сав бљештав, силян, огроман
из моје душе пропео се мост
у бесконачно.

О слава, слава мосте свију мостова
преко тебе
Господин Бог ће сићи у мој сан.

ГУСТАВ КРКЛЕЦ.

БАЛАДА О ЈЕДНОМ ШЕТАЧУ ПО *FIFTH AVENUE*.

Журим.

Лебде светли котури

у праменовима позне јесење кише.

St. Nicolas Ave... St. Nicolas Ave...

И ја не знам зашто све више

жудим да заријем свој поглед иза застора свилених
где се блага, бела светлост разлила.

У звучној се тами губе, нестају аутобуси зелени...

St. Nicolas Ave... Ave...

Да... то је тамо...

„Pardon me, Sir;

да ли би вам случајно требао

један сат са двадесет и једним рубином?“

„О, молим...“

И црног човека нестало у црној ноћи.

Дани моји...

Све ће проћи, све ће проћи.

Али то ме гони.

Ја морам.

Зашто?

И моја се рука спустила на блиставу браву.

док у мени тихо дрхти бестидна жеља.

Тамо,

ма и један бедни поглед само...

Неко у фраку и белој кушуљи

као сан

отвора двокрилна врата —

„Да ли ту можда станује Мистер...?“

„Али...“

Како тај поглед вређа,
 Зашто не љуби брат брата?
 Зашто се свијају леђа
 покорно, скотски.
 А оданде је сунуо сноп сјаја, мириса;
 и разли се по тмној, кишној ноћи.

Ох све ће проћи, људи, све ће проћи.

И ја опет јурим,
 газим,
 у корак са њом.
 Ко је она?
 Ко је...?
 Да ли би од душе своје
 могла да пружи један део.
 Да да као Човек, као Бог.
 Она је сама.
 И ја сам сам.
 Зар не би било тако топло да смо двоје?
 Да смо нас двоје као један дах.

Па нека опет сипи киша
 Па нека опет мрзе људи —
 Па нека се вечно блуди
 по тами, по магли, по ноћи,
 у самоћи;
 у тужном рефрену
 да ће нам све проћи, да ће нам све проћи.

И после много часова
 бејаш на неком углу,
 када чух
 врисак
 где јурну из пустог парка
 и полете над градом,
 чији је?
 Да ли је нека авет из поноћи

пустила свој крик измождених моћи
и живот клела;

Све ће проћи, људи, све ће проћи...

Позно, позно

— док су се још увек кишне магле виле

из болова свију у мене се слиле

тешке беле сузе

дубоке као море

и тихе као горе

кад се сиусте дуге и звездане ноћи.

Људи, све ће проћи.

И. М. ПЕТРОВИЋ.

КНЕЖИНЕ У СРБИЈИ

ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ МИЛОШЕВЕ.

Турска се држава делила у *пашалуке*, велике области, којима су управљали паше. Пашалуци су се даље делили у *нахије*. Нахије су биле од прилике оно што су сад окрузи, или, како каже Вук Караџић, „окружја једнога града докле он заповиједа”.¹ Нахијама су била средишта у градовима или нахијским варошима. У њима је муслим имао полицијску, а кадија судеку власт. Београдски Пашалук, или доцнија Србија Кнеза Милоша, имао је четрнаест нахија: Београдску, Шабачку, Соколску, Ваљевску, Ужичку, Пожешку, Рудничку, Крагујевачку, Јагодинску, Грочанску, Смедеревску, Њупријску, Пожаревачку и Поречку.²

На супрот овој турској, службеној, подели Србије стајала је народна леоба у *кнежине*, од којих је по неколико, а понекад и једна сама, сачињавало једну нахију. Кнежине су у Србији за време Турака биле териториалне самоуправне целине, од којих је свака имала свога наследног кнеза, који се у договору са народном скупштинском старом о реду у кнежини и био одговорни представник кнежине пред турским властима. Као такве кнежине показују неке аналогије са племенима, и, као што ће се из даљег излагања видети, оне нису биле ништа друго до наставак старе српске, народне, племенске, организације, каква се и до данас очувала у западним, планинским, крајевима нашега народа. Племена су, као што је познато, териториалне, самоуправне, областне целине, од којих свака има свог наследног старешину, који у договору са народном скупштинском представља највишу власт. У најстарије време по свој прилици ни кнежине у Србији нису

¹ Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме* I, стр. VI.

² Вук С. Караџић, *Дневна* за 1827, стр. 54 - 55.

биле ништа друго до племена.¹ Но докле су у планинским, одстрањеним, слабијим комуникацијама испресецанима и тешко приступачним областима западних наших крајева племена очувала врло много своје првобитности, докле су у равнијим, неодстрањеним, лако приступачним и подложним утицајима крајевима Србије изгубила своју првобитност. Стварањем нашег државног живота у средњем веку централна се државна управа мало осећала у планинским нашим крајевима на западу те је мало била и оштећена, док се у равнијим крајевима Србије осећала у пуној мери, те је морала да попусти. Народни старешине у њима морали су отпасти и бити замењени државним управним органима. Народне скупштине које су са народним старешинама на челу руководиле судбином племена биле су укинуте и забрањене. Одредба 69 члана Душанова Законика да се себри (слободни грађани) не могу скупљати у зборове могла је значити само забрану племенских и браственичких скупштина.²

После турских освајања оштећена народна организација почела се на земљишту Србије освежавати. Кад је баш настало то освежавање не може се рећи. Можда га је било и одмах после државне пропасти и одласка државних старешина из покорене земље. Остављен сам себи, народ је можда још тада почео формирати своје старе друштвене

¹ Интересантно је да су неке кнежине носиле имена страних жуиа: *Лепенца*, *Морава* (као кнежине — Вук С. Караџић, *Датум* за 1827 стр. 55 и 56, као жуие — F. Miklosich, *Monumenta Serbica* 13) и што се неке кнежине називају и жуијама: *Жуиа* (Шахија Крушевачка, Вук С. Караџић, *Датум* за 1827, 56) и *Никшићска Жуиа* (као кнежина у Вука на истом месту).

² Читањем 69 члана Душанова Законика гласи: *Саброва збора да нест. Като ли се обрзате саборник, да му се уши урежу и да се осмуде подвоцја* (Збор сабора да нема. Ко би се нашао да их купи на збор или да долази на збор) да му се одсеку уши и да му се она и испод отију). Пок. Ст. Новаковић тумачио је 69 члан Душанова Законика сасвим другојаче по што ја мислим да значи. Он је на име мислио „да је (у старој српској држави) и од тако званог грчког реда било или прохтева или покушаја да се за се користи договором и да помисља на повластице саборске“ и да је „против те новине законодавство Душаново устало начином који се види у наредном члану“. По моме тумачењу забрана збора сабора није значила забрану „новине“, већ забрану нечега што је у народу већ постојало и што је дошло у опреку са централном државном управом.

организације, које су живеле у његовој традицији и успоме-
нама. Још су бољи услови за стварање народне организације
настали онда кад је у Србију, чије је становништво бежањем
испред Турака на север било проређено, надошло ново из
западних племенских крајева, где је племенска организација,
благодарећи географском и одстрањеном положају, била боље
очувана. Тада су по обрасцу племена у Србији створене
кнежине, у којима је заведен онакав исти ред, какав је у
племену. Кнежине у многим детаљима нису што и права
племена, али су уређене као племена. У њима нема, као у
племену, ни успомене на заједничког претка, у њима је мало
или нимало породица крвљу везаних, у њима нема ни зајед-
ничке славе;¹ али је у њима исти живот, исти однос и иста
организација као и у племену. Дошљаци долазећи у Србију
нису знали за другојачу друштвену организацију до племенску,
па су њу пресадили и у кнежине. Турцима таква организација
није била неугодна. Они се, као што је познато, нису мешали
у унутрашњи живот народни, већ су га понајвише остављали
да се сам развија. Њима је, ради управе, била потребна
деоба земље у мање области, и они су је имали у кнежинама.
Сем тога њима су били потребни одговорни народни пред-
ставници у тим областима, и они су их имали у кнезовима,
кнежинским народним старешинама. Због тога они не само
што нису ништа предузимали противу оваквога формирања
реда у народу, но су га још и признали, подржавали и повла-
стили, а кнезовима давали берате на њихова звања.

¹ Интересантан потсећај на заједничку племенску жртву очувао се
све до 1847 године, а можда и после тога, у старим кнежинама Јадру
и Рађевцима: „На Велики Четвртак у сваком селу Среза Јадарског и
Рађевског скуле се сељани и сваки учини прилог на манастир, који у
новцу, а који у воску, пак ове прилоге саставивши, одаберу се кметови
са још по неколико људи, те с њима на скуп у уречено место, — Срез
Јадарски у село Клубце — дођу. Ту прилоге из свију села истог среза
саставе, и од свега тако скупљеног воска салију једну свећу, до двадесет
око тешку, пак онда сви скупа, свечано обучени и торжествено у ред се
поставивши, иду са том свећом к манастиру, у коме кад се на по сата
приближе, онда манастирска звона огласе, а они опет из пушака пуцају,
те тако к манастиру приспевши уђу у цркву и донесену своју свећу на
свењак, пред олтаром метну: Јадранци на десној, а Рађевци на левој
(страни), а новце манастиру приложе, и те се свеће *орачке* зову“ (Новине
Читалишта Београдског за 1847, стр. 100).

Да су кнежине биле старе установе види се у томе што је кнештво Рашковића у Староме Влаху почело пропадати тек кад „су два патријарха наша из Пећи избјегла с народом у државу аустријску“.¹ Кнез Грбо, предак колубарских кнезова Грбовића, који је умро тридесетих година XVIII века, био је седми кнез из куће Радуловића.² У Тамнави је још прадед Алексе Ненадовића био кнез.³

Интимна веза између племена и кнежинна најбоље се види из поређења њихових карактерних знакова. Они су не само слични, но су у многоме и идентични. Некоје разлике у детаљима дошле су од различитог порекла и од прилика у којима су се развијала племена и кнежине. Њихова се веза, међутим, види у следећем :

1. Племена су природом створене географске целине, у којима су се браства придружила једно другоме, ступила у тесне узајамне односе, наслањала се једно на друго и сматрала се као једна заједница.⁴ Кнежине су природом омеђене целине, у којима су села била у међусобним тесним односима, наслањала се једно на друго и сматрала се као једна заједница.

2. Као год што свако племе има заједничко земљиште, које се зове: комун, комуница, вакам,⁵ са тачно одређеним границама, исто тако свака је кнежина имала своје заједничко земљиште, чије су се међе тачно знале. Чак под Кнезом Милошем, 1832 и 1833 године, у спору који се развио око земљишта између неких села у Мачви и Поцерини, стари су људи знали тачно утврдити међе између ових кнежина.⁶

3. Као год што је у Црној Гори стајао на челу племена,⁷ а у Херцеговини на челу кнежине⁸ наследни *војвода*, исто је тако у Србији стајао на челу кнежине наследни *кнез*, „који се ради разлике од сеоскијех кнезова звао и оборкнез,

¹ Вук С. Караџић, Српски Рјечник под *кнез*; Ј. Радовић, Прилози за историју Срба у Угарској, кн. I, стр. LVIII.

² Гласник Српског Географског Друштва, II, 3 и 4, стр. 243.

³ Прота Магија, Мемоари, стр. 5.

⁴ Ј. Ердељановић, Кучи, Насеља IV, 207—208, 211.

⁵ Ј. Ердељановић, Насеља IV, 227.

⁶ Држ. Архива, Шах Шабацка 19 јануар 1833, № 48.

⁷ Ј. Ердељановић, Насеља IV, 211—212.

⁸ Вук С. Караџић, Српски Рјечник, под *Кнез*.

вилајетски кнез, на неким мјестима башкнез и велики кнез“. Кнештво је у Србији остајало наследно не само кад кнез „умре својом смрти, него и кад га Турци посетијеку (за какву кривицу или за биједу) његов син или брат (ако нема сина) постане на његово мјесто“.¹ Кад би кнежевска фамилија избегла, или изумрла, или кад који кнез из буди каквих разлога није хтео више кнезовати, онда је народ сам себи бирао кнеза. После Кочине Крајине народ Грочанске Кнежине изабрао је на својој скупштини за кнеза Васу Чарапића и Турци су га као таква признали.² Пошто су Турци на кнеза Алексу Ненадовића два пут пуцали, он је сазвао скупштину и замолио је да избере другог за кнеза. Народ после дугог разговора изабра за кнеза Митра Калабу. Но како Калаба није био вешт, народ наскоро понова изабра Алексу Ненадовића.³

4. У слободним крајевима Црне Горе и у планинским крајевима западних српских земаља, где се турска власт мање осећала, војводе су били први представници свога племена. Они су склапали везе с околним племенима, водили преговоре с турским везирима и пашама, с Млечићима и Русима, предводили своја племена у рату и слично.⁴ У Србији, где се турска власт потпуно осећала, права кнезова била су знатно редуцирана. Па ипак су и они били представници и израз своје кнежине. Они су били народни пуномоћници пред турском уравом, са којом народ није имао додира, сем кад би ко учинио велику кривицу. Турци су преко њих општили са народом и обратно. „Што је год везир хтео од народа да иште или народу да јави, или је народ имао што од везира да иште, то је све бивало преко овијех кнезова“. Кнезови су били одговорни и за народну порезу. Паша је само ударао порезу на сваку нахију, а кнезови су међу собом разрезивали колико ће која кнежина платити, па је сваки у својој кнежини у договору са сеоским кнезовима разрезивао порезу на села. Покупљену порезу кнезови су предавали пашама.⁵ Кнез је „кашто и судио људима, али их није могао натјерати да пристану на његов суд“, већ

¹ Вук С. Караџић, Даница за 1827, стр. 97; Прота Матија, Мемоари 69.

² М. Ђ. Милићевић, Поменик, 812.

³ Прота Матија, Мемоари, 52—53.

⁴ Ј. Ердељановић, Насеља IV, 214.

⁵ Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *Кнез*; Прота Матија, Мемоари, 30—33.

сү имали права пћи и турском суду. Преко реченога њихова власт није могла пћи.

5. Као год што су племена имала својих *скупштина*, исто су их тако имале и кнежине. У Србији пре уставка, вели Прота Матија, скупштине нису биле ништа „ново, то је може бити јоште од Косова остало, а може бити да су бивале скупштине јоште и за време наших царева“.¹ И као год што се у Кучима племенска скупштина држала „увек на висоравни Рогома, између горњег Медуна и Колора“,² а у Пиперима увек на Бјелоглаву,³ исто су тако и у Србији кнежинске скупштине имале своје стално место, „под ведрим небом“: Кнез тамгивски Алекса Ненадовић увек је сазивао скупштину „на Речином Пољу на кршоглавоком агару“, на коме се „свагда брала за Турака скупштине од непознатих времена, а и за Немаца...“; кнез колубарски Никола Грбовић сазивао је скупштину на Љубенину Пољу, а кнез подрински Илија Бирчанин на Панурама⁴ — На племенске су скупштине долазили сви војници из племена, на кнежинске сви кметови, то јест знатнији сељаци, из свих села у кнежини. Док су племенске скупштине решавале чак и о рату и о спољним односима племена, дотле су се кнежинске скупштине, будући под директним погледима Турака, морале одлучити само „на различите договоре“, као што су: ризрезивање пореза, слање депутација ради жалбе на незгоде, помагање и оправдање цркава и манастира и слично.⁵

6. Најзад, слабије појма племена и кнежине било је толико велико да Вук Караџић, коме се не може одрећи познавање прилика у српском народу онога времена, како сам каже, није знао „праву разлику између племена и кнежине, па је кнежине назвао Србије идентификовао са племенима“.⁶ Сем тога он у своме „Српском Рјечнику“, код речи *кнежини*

¹ Прота Матија, Мемоари 38.

² Ј. Ердљановић, Населба IV, 215.

³ Ј. Ердљановић, Српски Етнографски Зборник XVIII, 283.

⁴ Прота Матија, Мемоари, 49—II, 106.

⁵ Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *Кмет*; Прота Матија, Мемоари, 41.

⁶ Даница 31 (1827.56) — „Малине су као мала *кнежина* или *племе* под Ловћеном, измеђ манастира Станковића и Будве“ (Вук С. Караџић, *Примјери српско-словенскога језика*, стр. 29).

упућује на *племе*, а ту вели да „у Црној Гори племе значи што је у Србији од прије значила кнежина“.

Док су нахијама, као што смо рекли, била средишта у градовима или нахијским варошима; дотле су кнежинама средишта била у селима, или још боље у кућама кнежинских кнезова. Док су муселими, старешине нахија, били државни органи, чиновници, чија је власт потицала од паше, који их је могао смешти и отпустити; дотле су кнезови били наследни, народом овлашћени његови представници и заступници. Док су муселими могли бити и странци из бела света, дотле су кнезови били сељаци одатле из своје кнежине.

Сви су кнезови „били сељаци и у домаћем животу слабо су се разликовали од осталијех сељака ... само су Карапанџића (у Крајини Неготинској) сједили у вароши и били прави варошани.“¹ Кнежевска се власт простирала само над селима њихове кнежине. Над варошима и паланкама у њима, које су биле нешто сасвим засебно и у којима је била турска управа, они нису имали никакве власти. Али као што кнезови нису имали власти над варошима, тако ни Турци нису имали над селима; све што су имали са њима, они су, као што је већ речено, вршили преко кнезова. Шта више беспослени Турци нису се смели ни бавити по селима. Једини односи између вароши и села били су у томе што су муселими из нахијских средишта били нека врста надзорне власти над кнезовима у кнежинама својих нахија; издавали им наредбе које су долазиле од паша и контролисали им рад у погледу одржања реда, гоњења хајдука, извршавању кулука, предавању порезе паши на време и сличнога. У свему осталоме кнежине и кнежинска управа били су аутономни.

Оваква је аутономна управа били нарочито добро чувана у оним крајевима у којима није било великих потреса због рагова и проласка турске војске. Она је ту била срасла с народом и чувала се као драгоцену традицију. Њу је српски народ свуда желео да има и кад би се пореметила да је васпостави. Кад је после Кочине Крајине, због ратом поремећених односа, ваљало васпоставити ред, народ је послао цару „писанице за све уредбе како не би се мешали Турци у царске послове, кромјe паша и кнезова“.² Докле год је у Србији

¹ Вук С. Караџић, Српски Рјечник, год *кнез*.

² Љ. Стојановић, Стари српски записи и писмени бр. 3653.

добро одржавана аутономна кнежинска управа, дотле је у народу био мир. Сваки поремећај био је нешто ненормално, сматран је као злоупотреба и изазивао је незадовољство и буне. Оно идеално време у Србији под Мустај пашом, које је остало у тако лепој успомени, не представља ништа друго до враћање у земљу једне управе, на какву је народ од старине био навикао и коју је сматрао као нормалну, а која је била одавно поремећена и која је као таква највише и учинила да су кнезови и народ пристали уз Аустрију у рату противу Турске (1788-1791). Суштина пак управе Мустај пашине била је у томе што је „све што се раје тицало савршено предао народним кметовима у руке и у управљање. Мешћеме, то јест судови турски, у којима су кадије председавале, па и сам паша, били су тек једна овлашна контрола над управљањем кнезовским и то само по части финансијској“, и што „ништа у народу није предузимао чинити док се најпре са кнезовима народним договорио и њих у предмету саслушао није“.¹ Кнезови пак са своје стране трудили су се да испуне народне обавезе према Турцима и да одрже ред у кнежинама. Они су настојавали да се пореза на време покупи, да се изврше кулуци, да не буде хајдука и слично. Аутономну управу кнежина Турци су врло рано повластили, кнезови су били царски бератлије, и сви разумни и честити паше трудили су се да се таква управа очува од сваког унутрашњег потреса и нереда. Жалбе против злоупотреба одмах су ислеђиване и кад год је народ био у праву излазили су му на сусрет. Само тамнавски кнез Алекса Ненадовић је за дванаест година променио осамнаест злих муселима и неправедних кадија.² У неким приликама чак су и кнезови имали права да штите земљу од потреса и нереда. У народној

¹ Л. Арсенијевић-Баталака, Историја српског устанка I, 16; Вук С. Караџић, Давица за 1828, стр. 139.

² Прота Матија, Мемоари, 38. На ово је можда алузија оно што Вилић пева о Алекси и Јакову Ненадовићима:

Цар и бегар кад мир учинише,

А они се цару предадоше,

И код цара кнезови посташе,

Многе Турке цару опадоше:

Седам паша што су опанули

Опанули, па их поморили. (Вук С. Караџић, Срп. нар. пјесме IV, 127).

се песми пева како Бирчанин Илија „Турчину не да у кнежину“, већ „кад Турчина у кнежини нађе, топузом му ребра испребија“. Исто је тако турска управа штитила аутономију кнежина и с поља, и у случају потребе позивала је кнезове и кнежине да је помогну. Кад је Пазван Оглу у друштву са наследницима које су Фећир паша и Мустај паша били прогнали, пошао на Београдски Панаљук, да се у њему дочепију власти и покваре ред који је био васпостављен, Мустај паша „подигне и Србе против баша и Пасманџије и заповеди им да продају краве и волове па пушке да купују и да се бране, ако нису ради да баше њима обладају. Војску ову српску одређивали су кнезови из пахија и кнежина, а на бој су је водиле одређене буљубаше, над којима је свима био бимбаша Сглико Арамбашаић...“¹ Кад су дахије збациле законитог пашу и заузели његово место, криза око управе пашалуком можда би била брзо завршена и можда се не би изазвало огорчење у народу да су само наставили одржавање реда који је био васпоставио Мустај паша, да су били добро са кнезовима и да се нису мешали у кнежинска аутономна права. Кнезови би и даље, можда, управљали кнежинима, само би обавезе које су имали према пашама пренели на дахије. Они су међутим радили сасвим обротно. Они су хтели да поруше потпуно дотадашњи ред и да спроведу у целој земљи од врха до дна своју власт. Да би у кнежинама могли чинити што су хтели они су у њима уништили кнежевску власт, кнезове унижавали, гонили или секли, а место њих или поред њих испостављали своје намеснике - кабадахије и „остале којекакве мање чиновнике“, који су, без обзира на дотадашње народне навике, чинили што су дахије хтеле или што су сами налазили за добро.² На место, или поред сеоских кнезова, који су, као што ћемо на другом месту видети, били саставни елементи кнежинске организације, они су наместили у свакоме селу по једног субашу, „који је чинио са сељацима што му је воља“.³ На место аутономне народне управе заведе се централна

¹ Вук С. Караџић, Даница за 1828, 139.

² „Сад већ ти се два друга тије било у земљи осим дахија и њихових кибихија и субаша: кнезови су постоје Али-Мустај пашине смрти одмах изгубили власт у народу...“ (Вук С. Караџић, Даница за 1828, 148).

³ Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код субаша.

која је полазила од дахија у Београду и пружала се до субаша у најудаљенијим селима Београдског Пашалука и до простих момака који су били груби извршиоци наредаба старијих.¹ То је био ужасан поремећај од старине свикнутога реда. На такве је поремећаје народ увек реаговао, па је то учинио и сад подигавши устанак на дахије. Тачност оваквог извођења најбоље показује та околност што устанак од 1804 године није дело ни једног човека, нити једне кнежине. Исте злоупотребе у читањој пашалуку озлоједиле су цео пашалук. Незадовољство се свуда осећало и избило је на неколико места, којима су се придружила и сва остала.

За турске владавине ово су биле кнежине у Србији:

у Нахији Шабачкој: Мачва, Поцерина, Тампава и Посавина,
 „ „ Ваљевској: Посавина, Јадар, Љаг или Подгор,
 „ „ Ужичкој: Црна Гора, Рвјно,
 „ „ Пожењској: Драгачево, Подибар (или Кнежина Поди-
 барска) и Морава,
 „ „ Рудничкој: Морава, Црна Гора,
 „ „ Крапуљевачкој: Гружа (Доња и Горња), Лепеница и
 Јасеница,
 „ „ Јагодинској: Левач, Темнић,
 „ „ Пожаревачкој: Брањчево, Млава, Стиг, Пек, Речка,
 Звизг, Омоље.

Ђуријска Нахија захватала је целу кнежину Ресаву.²

У Нахијама: Београдској, Сокољској, Грочанској, Смедеревској и Поречкој нисам нашао имена кнежина. Ово ће бити по свој прилици зато што су ту нахије имале само по једну кнежину, која се, као оно Ђуријска са Ресавом, поклањала са нахијама.

Кад је под Карађорђејем Србија ослобођена, кнежине постају административне јединице. Карађорђе је био „старешина у свој Србији“. Цела је земља била подељена у кнежине. У свакој кнежини био је по један *војвода* који је „био прави господар“. Тако је Стојан Чушић био војвода у Мачви, Милош

¹ „Кабадахије су се звале мање дахије, које су биле под овим великим. За кабадахијама ишле су *бимодии*, за бимодиима *буљубаше*, за буљубашама *субаше*, а за субашама *прости момци*“ (Вук С. Караџић, Даница за 1828, 145).

² Вук С. Караџић, Даница за 1827, 55 — 56.

Стојићевић у Поцерини,¹ Антоније Богићевић у Јадру, Хајдук Вељко у Крајини Неготинској,² Радован Грбовић у Калубари,³ Прота Милутин Илић у Драгачеву⁴ и тако даље. Сви су они били признати или постављени од Карађорђа. И ако из Карађорђева времена немамо очуван тачан списак свих кнежина, ипак се и из онога што имамо види да су тада, јамачно ради олакшања управе земљом, територије кнежина биле нешто измењене но што су биле под Турцима. Петар Јокић наводи, на пример, да је Београдска Нахија, која је под Турцима била састављена из једне кнежине, имала под Карађорђем три кнежине: Турнију, Посавину и Калубару.⁵

Кнежине су се под Карађорђем делиле у мање делове, у којима је било по неколико села и који су се звали *срезови*. Срезовима су у почетку управљали *велики буљубаше*, а доцније *капешани*, који су имали под собом по неколико *малих буљубаша*.⁶

Међутим по кнежинама ни кнезови нису били укшнути. Свуда поред војводе остао је био и кнез, „али је војвода био прави господар, а кнезовска је власт била готово још мања него под Турцима.“⁷

После пада Карађорђево Србије 1813 године враћено је стање какво је било пре устанка. Београдски Пашалук доби своје старе границе. Крајеви које је Карађорђе био отео од суседних пашалука и присајединио Србији, беху враћени тим пашалукима. У Београду заседе паша; земља се подели на исти број нахија, који је био пре устанка; у градовима и нахијским варошима заузеше своја места муселими, кнежине се вратише у првашње стање а кнезови добише стари значај народних старешина и одговорних народних представника пред турским властима.

(Крај у идућем броју.)

ТИХОМИР В. БОГЉЕВИЋ,

¹ Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *кнежине*.

² Ibidem, код *војвода*.

³ М. Ђ. Милошевић, Поменик, 107; Подунавка за 1845, стр. 13.

⁴ Подунавка за 1845, стр. 157; Споменик XVII, 10.

⁵ Споменик XIV, 47.

⁶ Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *капешан* и *срез*.

⁷ Ibidem, код *кнез*.

КРАЈ ЈЕДНЕ ИЛУЗИЈЕ.

Овогодишња Скупштина Друштва Народа допринела је много да се поштите и остаци оне опасне илузије која се везивала за његов опстанак. На дневном реду је било око тридесет предмета, али и дискусије, које су они изазвали, и решења, која су донесена, били су у супротности са идејама које су народи себи створили о тој установи.

При самом стварању Друштва Народа јасно су се обележила три скроз различна погледа на његов значај. Вилсон је у њему хтео да види једну чврсту организацију, неку врсту Над-Државе, која би својом моралном и материалном моћи успевала, ако не увек да спречи саму појаву међународних сукоба, а оно да их изравнава пре него што се претворе у војну акцију. Друштво Народа, засновано на потпуној јединкости чланова, „било би једна нова правна заједница, која би, како се изразио Вилсон, појединачне воље сузбијала у корист општег интереса.“ Оно би представљало великог моралног међународног чиниоца, чија би снага почивала на расположењу широких народних маса, и који би се трудио, како стоји и у Статуту, да „у свету влада правда и да се поштују скрупулозно све уговорне обавезе у међусобним односима организованих народа.“ У Француској је ова идеја примљена са врло мало топлине. Клемансо ју је у неколико махова отворено исмејао, јер је и он, као и цела јавност француска, у њој гледао друго издање проналних покушаја разних Ханских Конференција. Може се рећи да она, међу политичарима француским, осим Буржоа, није при стварању своје нашла ни једног одушевљеног заштитника. Скроз супротно гледишту Вилсоновом било је гледиште Лојда Џорџа. Идеја неке Над-Државе, која би била неограничени господар при регулисавању односа међу државама, члановима Друштва Народа, била је у опречи са свеколиким политичким тежњама Енглеске, чија би експанзивна моћ, и чије би господарство на мору, било спречавано таквим једним организмом. Лојд Џорџ хтео је да види у Друштву Народа један орган самих влада, које би преко њега уређивале своје узајамне материјалне интересе, заглађивале заоштрене односе и у опште израђивале нов светски систем. Друштво Народа није смело да буде над државама, које су га састављале, и да има некакав свој неза-

висни живот, већ је имало да постоји под њима и да буде израз само њихових тежњи и односа. Организација Друштва Народа, са својим Саветом и Скупштином, одговарала је овој енглеској концепцији, која се у толико јаче испољавала у колико је више слабио значај Вилсонов. Место чисто демократске Над-Државе, како је Вилсон замисљао ту организацију, развила се једна тетрархија, која је, како је то у овогодшњој Скупштини негацио Брантинг, само слабије издана Врховног Савета, и која има да му својим моралним значајем покрива намере и решења. Постојали су и раније, па су и на овој Скупштини пали предлози, којима се ишло на то да се Друштво Народа ослободи од материалног притиска који над њим чине поједине владе. Замисљало се да би Скупштина и Савет који би били састављени, не од представника влада, него од независних чланова парламента, били више израз народних моралних расположења по ова данашња организација, у којој су представљена званична мишљења држава. Сасвим умесно прешло се преко свију тих предлога, јер би прихватање њихово довело, у већини земаља, до незгодних сукоба између политичких чиналаца. Погледи тежње и рад одговорне владе не би се увек могли довести у склад са држањем и обавезама несаговорних делегација у Друштву Народа, те би оно, тим сукобима, само могло изгубити од свога и иначе слабог значаја. И тако је место правне заједнице, у којој би се све управљало по начелима неке више, над-државне правде, Друштво Народа постало један нов политички орган, кроз који струје исте оне међудржавне сувротности, које су и до сада владале у свету. Решења Врховног Савета и Скупштине нису резултат никаквих узвишених погледа, већ, као и до сада, израз оних комбинација снага које се међу државама и владама еклинају. Гласови се не дију „према моралним инспирацијама“, како је то Вилсон замисљао, него према великим индивидуалним интересима и об-прим, сваког члана те заједнице.

Сасвим је природно онда да је Друштво Народа на овогодшњој Скупштини продужило енергично ограничавати, и об-примати од себе, све оне одредбе, које су од њега требале да створе велику моралну заједницу прожману идејом вечности мира и потпуне правде.

Међу првим основним начелима, која су истакнута у самом уводу у пакт Друштва Народа стоји да је неопходно „да односи међународни засновани на правди и чисти буду јавни за цео свет“. То велико начело јавности, које треба да постоји у међународним односима ближе је обележено за тим у тач. 18. која гласи да „сваки међународни уговор и свака међународна обавеза, које би у будуће закључио један члан Друштва Народа, морају бити саопштени Секретариату Друштва а овај ће их, што могуће пре, публиковати. Ни један од таквих уговора међународних неће бити обавезан док се не пријави“. Овим је требао да се учини крај тајним уговорима и обавезама, који су били у основи оног неспособног стања што је владало пре светског рата. Овогодишња Скупштина нашла је, међутим, да није време за примену те одредбе. Известилац Комисије за Измене и Допуне у Пакту саопштио је, да су одредбе чл. 18 „сувише апсолутне и да би примена њихова могла имати тешких последица за међународне односе“. Узалуд је швајцарски делегат Мота доказивао да је у тој одредби садржана скупштина Друштва Народа, да народи траже да се прекине са тајном дипломацијом, Скупштина је, на предлог Балфура, одложила примену тога члана, јер је „сама жива дискусија око његове примене доказала како је тај предмет озбиљан.“

Цео је свет сматрао да ће Друштво Народа имати међу првим задацима и тај да загарантује државама, које су његови чланови, територије, које су оне последњим ратом задобиле. Рат, који је био вођен у циљу ослобођења народа, требао је да им осигура мирно уживање скупо плаћених тековина. И чл. 10 пакта Друштва Народа каже одишта „да се чланови обавезују да поштују и одржавају противу сваког спољашњег напада данашњи териториални интегритет и политичку независност свију чланова Друштва“. При стварању Друштва Народа ова је одредба означена као „кичма свеколског организма“. Познато је да је Сенат Савезних Држава поглавито због те одредбе спречио Америку да приђе Друштву Народа, јер ју је он схватио сувише озбиљно, као обавезу која би могла проузроковати њиховој отаџбини великих брига и заплета. Скупштина Друштва Народа, међутим, нашла је ове године, да је и та одредба и сувише тешка. Француска делегација бранила је енергично тај члан и захтевала да се

он ничим не слаби. Али је на предлог комисије за измене уредаба, Скупштина нашла да „предмет члана 10 није и не може бити да се одржава политичка и териториална организација таква каква је постојала и утврђена приликом последњег Уговора о Миру.“ Само начини, на које ће се измене териториалне изводити не смеју, каже решење скупштинско, бити и даље ратови. Скупштина је, дакле, ставила до знања побеђенима и незадовољнима да Друштво Народа не сматра данашње териториалне односе ни за дефинитивне ни за праведне, и несумњиво је да ће сви они, који имају намеру да мењају те односе свакако узети знању то добро расположење Друштва Народа.

Могло би изгледати да ће после једне такве изјаве Друштво Народа, са своје стране бар, све учинити да се оружани напади на туђе територије ако не онемогуће а оно оталају. Сам пакт није предвидео никакве озбиљне мере, које би Друштво Народа могло предузети противу нападача. Има у пакту неколико одредаба, које говоре о обвезама чланова Друштва Народа, да све своје размирице, које би могле бити повод прекидању односа, потчини било арбитражи било решењу Савета друштвеног (чл. 12). Али и ако је процедура, која је предвиђена, брза и проста, сукоби, које она претпоставља, односе се на чланове од сувише велике вољне foі и саме расположене да изоставе све што би могло реметити светски мир и изазвати мржњу осталих чланова противу њих. Као чисто морална мера, према таквим члановима, несумњиво је довољна већ она изјава члана 11, која каже да Друштво Народа сматра „да сваки рат или претња ратом интересује цело Друштво“. Али је свакако врло мало чланова, које би оваква проста изјава, без икакве стварне санкције, задржала од извршења оружаног напада, који би носно какво патриотско национално обележје.

Сам пакт објављује да је за одржање мира потребно да се наоружање у свакој земљи сведе на минимум потребан за сигурност њену (чл. 8). Ова одредба сматрала се као једна од основних одредаба, које су требале да управљају акцијом Друштва Народа. Несумњиво је да је после свих страхота светског рата, после тешкоћа финансијских у које су запали и победиоци и побеђени, смањивање војске изгледало као прва озбиљна мера у циљу стабилизације међународних

односа. Разоружање се сматрало као главни задатак Друштва Народа, и кад је Хардинг бацио свој проглас за конференцију у Вашингтону, која би такође имала да се бави смањивањем сувоземне војске и флоте, Друштво Народа је у томе програму видело пачање у његову компетенцију. Међутим на овогодишњој Скупштини и тај је задатак потпуно занемарен, ако не баш и дефинитивно забачен. После врло патетичног говора француског делегата Ноблмера противу захтева о скорашњем разоружању, Скупштина је примила реферат Лорда Цецила, према коме се позивају државе да за идуће две године не увећавају своје досадашње војне буџете. О смањивању издатака на војску нема дакле ни речи. И ако су Брус, делегат Аустралије, и Брантинг, изасланик Шведске, молили Скупштину „да се остави мудровања дипломатског“ и да отворено изиђе са програмом разоружања, она се задовољила да у своје решење унесе још само жељу, да се у свима земљама почне пропаганда у корист смањивања војске. Друштво Народа је пошло стопама Берте Сутнер, те је врло умесна била примедба Брантинга, да ће се таквом пропагандом користити само разне дефетистичке струје, и да за то она може бити врло опасна по независност извесних држава.

Једино средство, које је Друштво Народа могло, према пакту, употребити противу државе, која не би била вољна да, крај свих савета његових, одустане од оружаног напада противу какве друге државе, био је економски блокус. Члан 16 пакта је у томе погледу врло енергичан, казујући да ће, у случају таквог напада, сви чланови Друштва Народа прекинути све економске и финансијске односе са нападачем, да ће забранити и сваки појединачни трговачки, финансијски и личан саобраћај својих поданика са поданицима његовим. Мера је изгледала озбиљна, али је овогодишња Скупштина Друштва Народа напустила и њу као и све друге одредбе, које су ишле на то да Друштву даду улогу неког бранитеља вечитог мира. Скупштина је донела решење, према коме се из земље, која је извршила напад, има најпре опозвати само шеф дипломатске мисије, а конзуларни односи имају се одржати. Затим се, по томе решењу, исхрана цивилног становништва у таквој држави има обуставити тек у крајњем случају, а хумани односи и установе имају се неизоставно

продужити. Делегат француски Рејнолд указао је на рђав утисак, који ће код народа изазвати такво ублажавање оне одредбе члана 16 на коју су они при грађењу пакта рачунали „као на једину сигурну гаранцију противу напада на њихове територије.“ Али је Скупштина брзо прешла преко свих примедба на чак ставила у изглед, за идућу годину, и нова ублажавања тих мера.

Сасвим је добро што је Друштво Народа овим решењима почело само да разбија илузије, које су се око његовог постанка стварале. Оно није и не може да буде никакав јак организам, који би требао да зајемчава народима њихове давашње територије, савршену правду и мир. За саму делатност његову било би опасно да се те илузије у свету укорене. Народи ће се морати још за дуго удруживати за остварење својих националних задатака и за осигуравање свога опстанка, у посебне регионалне савезе. При самом стварању Друштва Народа, у осталом, Француска је сматрала да јој, као гаранција за миран развитак није ни из далека довољна његова организација и тражила је савез са Енглеском и Савезним Државама као допуну тој гаранцији. Идеја регионалних савеза морала се немилосрдно ширити, за ове две године, под утицајем тешких прилика, које је изазвало ново још несређено стање. И за то је комисија за измене и допуне у пакту Друштва Народа прихватила ове године предлог чешке делегације, према коме се такви савези не само трпе но и желе. Један члан те комисије рекао је том приликом, да ће „Друштво Народа моћи живети само преко тих регионалних савеза и у њима“. Мала Антанта је једна од тих група за узajамно обезбеђење и несумњиво је да ће њеном примеру следовати и други, и да ће се брзо створити нови споразуми на основи једнаких економских и политичких интереса.

Отварајући овогодишњу Скупштину председник њен, Вашингтон Ко, изнео је напретке, које је Друштво Народа ушло у току ове две године, па је том приликом рекао да оно „у питањима техничким и економским, као и у хуманим и социјалним подухвима, има да покаже конкретних резултата.“ Тиме је обележен и нехотице циљ и правац кретања Друштва Народа у будућности. Ослобођено свију оних идеалистичких примеса, које јој је натурао велики професорски

дух Вилсонов, Друштво Народа претвара се у једну моћну техничку организацију, која је позвана да игра велику улогу при уређивању међународних односа. Избором судија за међународни суд допуњен је ред комисија и одбора, чија је активност била веома плодна за ово кратко време њиховог постојања. На пољу саобраћаја, регулација рада и осигурања радеништва, у питањима међународних финансијских односа, затим у правцу подизања великих хуманих установа на међународној основи, Друштво Народа донело је преко својих секција и комисија врло корисних решења, и ставило у измет пуно практичних мера. Међународни суд, у обиму који му је одређен чл. 14 пакта, „да се бави свима међународним споровима, које му заинтересоване партије буду *wished* подети на решавање“ биће несумњиво један користан међународни технички орган, какав се узалуд трудила да створи Хајнска Конференција. Данашњој цивилизацији је недостигао једна стална организација за брзо расправљање важних економских, финансијских, социјалних и хуманих питања на међународној основи. Сазивање међународних конференција за свако од тих питања, било је и тешко и споро јер су се владе устезале да узму иницијативу за предузећа чији успех не би био увек сигуран. Друштву Народа припада сасвим врло велика улога да за таква предузећа, било из сопствених побуда, било по парочито и подстреку од стране појединих влада, спрема међународно земљиште и проналази средства за остварење.

Друштво Народа ће свакако још за дуго називати се између две тенденције, које су биле у основи његовог стварања. На једној страни више мистичко схватање, по коме је Друштво Народа имало да буде нека врста нове католичке цркве са вером у човечанство и мир и са сувереним правом над државама, а на другој, захтеви једне моћне Тетрархије, која се трудила да и то Друштво потчини својој вољи и од њега направи извршни орган за политичке комбинације. Али Тетрархија већ страда од неспоразума а Вилсонов мистичизам сахрањен је у америчком Сенату у Вашингтону, те ће се Друштво Народа несумњиво ослободити и једног и другог притиска и кренути отворено правцем, који је једини донео до сада резултата, а тај је: спремање међународних основа за економске, финансијске, социјалне и хумане установе.

ИЗ ПАРЕРГА ЈЕДНОЈ ФИЛОЗОФИЈИ.

(Крај.)

III

МИСИЈА ЗЛА.

Бол исто тако откључава врата другог света као и задовољство.

Живот у паклу може да изазове осмех серафима као и живот у рају.

Ходећи друмовима живота, могли сте лепоте која је незнана, и племенитости која је скривена, много више наћи у бедним колибама него у мермерним палатама.

Чување здравља је болнички цвет, и тек у болници осећамо вредност здрава организма, као што у тамници осећамо праву вредност слободе, на студеној зими лепоту пролећа и маја и у туђем свету сласт завичајног хлеба.

Треба само загледати у своје најдубље биће, па ћете на путевима разочарења срести неочекивана весника најзаноснијих очарања.

Сумња је одсуство уверења: она је неверовање; али, свако неверовање и сумњање носи у себи клицу неке вере; и сумња може показати толико топлиоте и љубави да се та клица развије, да нарасте, да процвате, и да као плод изнесе једну нову дубоку веру: и сумња, дакле може да донесе стваралачки залет као и најдубље уверење.

Има погрешака и мана које умеју бити потребне исто тако као и врлине. Да их немамо, не бисмо се усавршавали. У томе је њихов позитивни значај. Демостеново муцање у корену је његове говорничке врлине.

Суза открива лепоте живота не мање него осмејак; као осмех, и она може рај да отвори на земљи.

Дубоке жалости носе у себи клицу најплеменитијих радости. И оне су нам животу потребне као ђурђицу роса ђурђевска и љиљану киша јунска.

„Иза туче ведрине је небо,
иза туче бистрија је душа,
иза плача веселије појет“.

У делу *Мидлмарч*, у једном од својих најбољих романа, Џорџ Елиот приказује једну младу жену која се заносно

спрема да чини добра дела ближњима. Решавајући се да се пресели у село, она снује најлепше снове о подизању сиромаша у томе селу. Али, кад виде да су сељани потпуно осигурани и да могу напредовати и без њених добрих дела, она се ражалости и разочара. Није имала подстицаја за рад. Један свет у коме не бисмо имали шта да радимо досадно би нам. Библијски рај убио би у нама сву сласт постојања. Срећу можемо наћи само у оном Еденовом царству које својим напорима подижемо. Само боловима има човек да заблагодари што је постао човек, и благословенија клетва није пала од оне: у зноју лица јешћеш хљеб свој.

Заблуде нису мање него истине; сведене на праву меру, заблуде изазивају нове мисли и животворну истину нових видика. Зablуда делује на развој живог и прогрес културе као и истина. Велике заблуде које су имале страсно одане, фанатичне свештенике донеле су човечанству више добра него велике истине које су имале ниске слуге. Х. Спенсер почиње своју филозофију изјавом: врло често забарављамо да не само у злу има неког добра него и у заблудама да има неки дух истине. И зато право говори В. Винделбанд да су у историји филозофије велике заблуде важније од малих истина. А један други немачки филозоф, Ханс Вагнер, види у нашем унутрашњем животу големо ткиво фикција и пуно логичких порока. И он пише филозофију фикција, *Die Philosophie des Als Ob*. *Als ob*: „Као да је“. Те фикције немају претензија на фактицитет, али имају велику методичку и хеуристичку вредност, и када ту своју мисију изврше, оне се одбацују као скеле иза довршене градње.

Пораз диже и обогаћује живот не мањом снагом него ли победа. Говорећи у својој духовито писаној галерији *Шекспирове жене и девојке* о краљици Маргарети. Хајне каже за Engлеze да су им победе увек биле срамота за човечанство. У боју код Кресија, Французи су се много лепше и племенитије истакли својим поразом него ли Engлези својом победом. Сетимо се догађаја из своје историје. Косовски пораз био је ниће којим се пјанила цела воколења, и храна којом се дизала цела столећа, и од тога бола направљена су наша најбоља уметничка дела. И ја сам уверен да ће богиња Кија, кад буде у своје споменице записивала решавање јадранскога питања, да ће она, поред све своје хладне непристрасности,

ипак с праведним болом записати наш пораз, и с праведним грушњавем талијански тријумф.

Да нема снаге негативнога начела, како би дошло до израза начело позитивно ?

IV

ЗА ХЕРАКЛИТОВАМ

Сталне среће нема. Срећу у животу сачињава непрестано путовање срећи.

Има људи који су у тржењу сталне среће као онај откривалац Флориде из Хајнеове песме *Бимини*. Звао се До-
Јуан Ронсе de Leon. Под старе дане, он још хтеде да није чаробно острво Бимини. После великих и славних дела што их је извео на копну и на мору, он је постао необично богат. Све му то није давало потпуне среће. Над рпама големог блага знао се често растужити: он би радије волео да је млад као негда кад је пленено срца доњама из Гранаде и Севилје, и за младост он би дао све богатство своје, све вреће са бисерима скупим и све ковчеге са златом сувим. Он би да стресе зимску старост са својих удова, старост која му главу снегом покрива и крв у жилама смрзава; он би да му сунце онет у жиле жара лева, и пролеће да му још у грудима сливује буди; он би руже неглање на образима и прве гавране младости ране на глави. Од старе Каке Индијанке, робинје, слушао је песму у којој она зове малу птицу колибрића и малу рибу бринду да је поведу на острво Бимини, где вечно пролеће царује, боје и мириси никад не престану, и шеве у азру вечно певују свој тирли. Ту цвату све лепоте овога света. А круна свих лепота је једно чаробно врело из кога тече вода подмлађења. Наније ли се старац те воде, он одбацује старост као лептир своју чауру, и добија онет младачке импулсе, а наније ли се баба, увели јасмини на врату онет јој процвату и замирици, а она два умрла голуба из грудима онет јој у свој једрости васкрсну, прогучу, процвете им се кљунови, крила им нарасту, тесно им је вод кошуљом, и рад би да полете, да полете. И ко једаред стигне на Бимини, на острво вечне младости, тај се никад не враћа, остаје вечно на њему.

„Alte Katze Mami,
Alter Haushahn K.kriki,

Lebet wohl, wir kehren nie,
Nie zurück von Bimini!"

(Стара мацо Мимили,
Стари петле Кикрики,
Збогом, никад нема нас,
Никад натраг с Бимина!)

Don Juan Ponce de Leon, занесе: визијама тога острва,
спремно велико бродовље да открије Бимини и да понова
младост нађе. И пева, остарели Don Juan Ponce de Leon пева,
младости жедан:

„Kleines Vogel Kolibri,
Kleines Fischchen Brididi,
Fliegt und schwimmt voraus, und zeigt
Uns den Weg nach Bimini!"

(Мала птицо Колибри,
Мала риба Бридиди,
Летите, пливајте, казујте
Нама пут на Бимини!)

Али, док је он тако чаре младости тражио, време је
све гушће иње просипало по косама његовим. Најзад, сасвим
остарео, и од тражења острва кога још нико није открио,
нити ће га икад открити, сасвим клонуо, он је нашао једну
земљу и добро врело, али тиху земљу под сенатим кипари-
сима где исто тако лековита вода тече:

„Lethe heisst das gute Wasser!
Trink daraus, und du vergisst
All dein Leiden — ja, vergessen
Wirst du, was du je gelitten —

Gutes Wasser! gutes Land!
Wer dort angelangt, verlässt es
Nimmermehr — denn dieses Land
Ist das wahre Bimini."

(Добра вода то је Лета,
Ко је гуце, заборавља
Сав јад свој — заборавићеш
Целу болчу прошлост своју —

Добра вода! добра земља!
Ко ту стигне, вигда више
Не враћа се, јер та земља
То је права Бимини.)

Don Juan Ponce de Leon није нашао острва Бимини, али оно постоји, и свакоме је дано да га може открити, као што нам је дано да откријемо и Плаву Птицу. Оставимо онакав бесмртан живот какав хоће Don Juan Ponce de Leon, или какав хоће Алфонзо и Арабела у Војислава Илића песми *Алхимичар* јер природа не позна другога закона него вечно развијање, стварање, и прелажење из једног стања у друго, па се обратимо самој природи и искуству. И место Арабелине жеље

Хоћу да сам вечно млада;
 Хоћу мојом женском душом
 Да пролеће вечно влада,

место те безусловне вечности радије тражимо један могући наставак живота и једну бесмртност која је природна и условљена законима духа и материје. Такве бесмртности сви можемо да postanемо поседници. Може се наћи Бимини, и то је Бимини непрестаног делања и стварања, и може се наћи Lapis Philosophorum, и то је збир наших дела која ће и после нас у свету деловати, и својом снагом и вредношћу на даљи бољи живот утицати.

Дакле, ако хоћемо да наша сналажења у животу донесу позитивних резултата, и да ти резултати нађу потребног додира с нашим личним животом и делањем, треба, пре свега, отрести се свих општих официјално-класичних теолошких и филозофских стабилизација и схематизација "sub specie aeternitatis": треба извршити депроблематизацију и денимбузацију свега оног укоченог, слеђеног и догматичног о чему говоре метафизичке дијалектике с априорно-рационалним чистотама, с трансценденталним методама, и с апсолутним истинама у својим дефинитивним, статичним, вечним оквирима. Све што хоће да постане истина жива, плодна и снажна, да нам развија динамику живота и да ствара животне директиве, има да прође ватру непосредно-реалног доживљавања, и да издржи чекић и наковањ свих примена и селекција на свима странама живота човекова. Јер, истине које су над нама атрофишу се и постају бескрвне; постављене на неки апсолутни недостиживи престо, оне постају хладне и не дају укутраних сунца нашем животу. Истине, норме, принципи, идеали, — све то има своју палеонтологију и границе постојања: кад престане испуњавати захтеве живота и престане

служити потребама развитка и нове оријентације, губи стваралачку вредност и прелази у круг музеалних вредности; зато, у интересу стваралачке еволуције и богатије кинетике живота, треба све посматрати са психолошко-генетичког, са инструментално-биолошког, и са културно-динамичког стајалишта. За то не знају људи који траже немогућности као Don Juan Ponce de Leon и Алфонзо, и загорчава им последње дане бол промашена живота. Постоји само један највиши дигнитет, а то је дигнитет живота као стваралачког развитка и живе, актуелне, гореће вредности.

Сваки наш тренутак, свако сазнање, свако дело, то су стихови и строфе у песми која се целим животом пева, то су потези кичице на слици која се целим животом слика, то је стуб, или главица, или архитрав, или метапа, или триглиф, или тимпанон на Партеyonu који се целим животом изграђује, то су ударци длета на мрамору који се животом исклесави, то су ноте у композицији која се даје свима фазама и свима моментима живота, то су кретње у плесу који се целим током живота исплесави. Живот нам је дан као задаћа која се има изградити самим процесима живота. Вредност и лепота песме, слике, зграде, статуе, партитуре, плеса, зависиће од самих нас, од енергије наших руку, од садржине наше душе, од снаге нашега ума, и јачине наших осећања.

МИЛОШ БУРИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

КАРЛАЈЛОВА ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА.

У доба које даје велике песнике Тенисона и Браунинга, и историке Маколеја и Фруда, стоји усамљена једна огромна монументалних размера фигура, која не спада ни у један од та два табора: то је син скотскога сељака, Тома Карлајл. Неуглађен, сиров, вулканске природе, ватрених убеђења, он увек носи собом нешто што подсећа на голе, суре кршеве, на дивљину и гордост његовог родног краја. Ма чега се дотакао, он ће га надахнути оном животном снагом, оном несавитљивом енергијом, оном горчином племенитог дивљака која чини особеност његове природе. Историја у његовим рукама престаје бити историја; то је симфонија једне епохе, раскошно обојена слика на огромном платну, спев ватрене, неукротљиве песничке душе: све, само не историја. Проза престаје бити проза, и постаје невезан слог час у виду великих ритмичких каденца оргуље у свечаном храму, а час опет нервозних, кратких, живописних фраза једне усијане и необуздане песничке маште.

Карлајл је песник и по садржини и по стилу. Не да су његови факти нетачни (прекинемо с тим општим местом да песник тргује лажима), — Карлајл увек интимно познаје и доба и догађаје о којима пише, — но он нема ни склоности ни стрпљења да изложи њихов ток беспристрасно и хронолошки. Код њега влада логика осећања. Он је бунтовник, пуританац, моралиста, кога занима само оно што има у себи крви, боје, страсти, што изражава извесне тенденције, што је прожето извесним начелима. Једном речју, оно што је бујно, што је срж живота, што је вечити материјал свих песничких природа.

Код Карлајла, дакле, предмет није главно. Он нити је велики оригиналан мислилац, нити рођен историк; код њега је главно начин на који се изражава, његова силна индивидуалност, која преведена у уметност значи стил: Карлајл је стил.

Али какав стил? Стил који се налази само у великим епским песмама без слика; „дивља и фантастична оргија епитета“,¹ некад величанствена као бујица водопада, некад

¹ H. Mair: English Literature: Modern.

грозничава, бесна, хука ватре што баца варнице на све стране. Карлајл је сликар речима, његова кичица располаже свима бојама; што су живље боје, то му више годе, а зажарени пурпур пакла и свечано црnilо достојанства су му најприродније. Белога нема, — то је боја снега и невиности.

Кад се Карлајл смеје иронично, он се смеје стилем, и тада његов смех има нечег очајног што пече, у себи, смех рањене зверке што се превија у болу. Његове су реченице пуне као електричне батерије кад бацају варнице. У стилу лежи његова моћ и величина.

И стога је тешко преводити Карлајла. Његов преводилац мора и сам постати ексцентрично, неприродно, полу-песничко биће, надахнуто ватром и иронијом, ако хоће да да ону силину реторског блеска, ону бујницу боја и страсти којом Карлајл располаже.

За сада нам је Г. Др. Карлић пружио, у издању Загребачке Земаљске Тискаре, три свеске Карлајлове *Француске револуције*, преведене на српско-хрватски. Надајмо се да ће томе следовати још три, тако да бисмо имали цело дело на српско-хрватском.

И сама појава оваквог дела јесте нешто што вреди забележити, јер иза ње се крије неисцрпна истрајност и храброст преводиочева која се даје на оволико предузеће. Јр преводити Карлајла није мала ствар; могли бисмо чак рећи да је тешко да има писца кога је теже преводити: *код других* има и аргумената, а код Карлајла само стила. Сем тога очевидни труд и марљивост преводиочева разоружавају критичара који би хтео чинити замерке. И ипак поред свега тога није нам могућно дати пуну похвалу преводу. Нарочито у првој свесци он је често недовољан, а поглавито где се код Карлајла мешају реторика и иронија. Тако на пример, ево почетак главе у другој књизи, која се зове „Петиција у јероглифима“.

Прво енглески оригинал:

„With the working people, again, it is not so well. Unlucky! For there are from twenty to twenty-five millions of them. Whom, however, we lump together into a kind of dim compendious unity, monstrous but dim, far off, as the *canaille*; or, more humanly, as „the masses“. Masses indeed: and yet, singular to say, if, with an effort of imagination, thou follow them, over broad France, into their clay hovels, into their garrets and hutches, the masses consist all of units. Every unit of whom has his own heart and sorrows; stands covered there with his own skin, and if yow prick him he will bleed. O purple sovereignty, Holiness, Reverence; thou, for example, Cardinal Grand- Almoner, with thy plush covering of honour, who hast thy hands strengthened with dignities and moneys, and are set on thy world watch-tower sollemnly, in sight of God, for such

ends, -- what a thought: that every unit of these masses is a miraculous Man, even as thou thy self art; struggling, with vision or with blindness, for *his* infinite Kingdom (this life which he has got, once only, in the middle of Eternities); with a spark of the Divinity, what thou callest an immortal soul, in him!"

Превод Г. Карлића гласи:

„Раднички народ не живи тако добро, а на несрећу има га двадесет до двадесет и пет милијуна. То су они, што их бацамо на рпу, као неку врсту тамне велике множине, силне, али тупе, што је зовемо „canaille“ или нешто хуманије „маса“. Доста маса, али ипак мораш рећи, да се маса, ако је у духу пратини преко широке Француске, у њезине земљане куће, у таванске собице и колибе, састоји од јединица. Свака јединица има своје властито срце и свој бол; покривена је својом кожом, и ако је убодеш, тећи ће из ње крв. О пурпурна суверености, Светости, Реверенцији, ти на примјер, Кардиналу Велики Елеозинеру, што си у кадифи, која Те покрива, који си руке ојачао частима и новцем, а стављен си на свој свјетски стражарски торањ, пред Богом, за то — какова мисао за Тебе! Свака таква јединица у тој маси је чудно биће: човјек, управо као што си и Ти, те се бори слијепо или свјетсно за своје бескрајно Краљевство (овај живот, што га је добио јанпут само у средини Вјечности), са искром Божанства, што је Ти зовеш бесмртном душом, у себи!“

Као што се види цела иронија Карлајлова је изгубљена. Прве три реченице кратке, али чија снага баш и почива у томе, и у оном узвику: „Штета!“ (Unlucky), развијена је у нитому, добродушну релативну реченицу, без снаге и изразитости. Затим „whom however“ било би боље дати са „а баш њих међутим“, јер је ту нагласак.

„Туп“ за „dim“ је већ замашна погрешка. „Dim“ значи „безобличан“, или мањовит нејасан, а не „гуп“. Карлајлова идеја је да нагласи то да те масе не значе ништа јасно нашем мозгу, а не да су глупе и тупе.

Затим се ниже једна још гора погрешка. У ствари неопростива, јер упропаштајује цео смисао. Оно горко-ироничко, тако чисто Карлајлско место, „and yet, singular to say“, т. ј. „и ипак, чисто је смешно рећи“, преводилац нам даје као „али ипак, мораш рећи“. Он нам даје дидактичног плитког човека, док је Карлајл ироничан. Мисао сама није ни нова ни велика, али јој иронија даје нови облик.

„Покривено је својом кожом“ требало је бити „својом рођеном“ или „својом властитом кожом“, јер Карлајл намерно понавља „his own“ да би истакао идеју.

„Што си у кадифи која те покрива“ је недовољно и слабо за „with thy plush covering of honour“, т. ј. „са твојим кадифеним огртачем части“.

Да ове погрешке нису случајне, као што се сваком преводиоцу могу десити, очевидно је из њихове многобројности. Преводилац није осетио писца.

Но оставити критику на овоме, значило би бити неправдан према преводиоцу. Превод је много бољи где год нема пронајде, и после првих сто страна иде знатно на боље. Очевидно је да се преводилац све више прилагођује писцу и да га боље осећа, и стога наравно и боље преводи. Нетачности има и доцније, али су оне све ређе и ређе. Можемо заиста рећи да смо задовољни преводом друге и треће свеске. Ту, често, преводилац осети ватру Карлајлову, и као на пр. у глави „На оружје“ даје је веома добро и живописно.

Има, пак, једна ствар која нас мало буну. То су многе речи у загради за које преводилац није био сигуран да ли их даје сасвим верно, услед тога што су непреводљиве. Али зашто ставити овакве речи као: „прслук“ и проправити га енглеском речју у загради (*waistcoat*), немогуће нам је објаснити.

Било би желети да се дело доврши, и потом, ако дође до другог издања, изврши ревизија бар прве свеске, а нарочито ироничних места, јер смо уверени из треће књиге да би то преводилац могао сад много боље учинити.

Али, и ако смо морали донекле ускратити похвалу, начин издања је заиста беспрекоран. Г. Карлић је пропратио цело дело веома опсежним коментаром. Овакав коментар није нигде могао бити више на свом месту но у Карлајловој *Француској револуцији*, јер нам даје баш ово историско градиво без којег би разумевање самог дела било тешко. На овој марљивој и брижљиво израђеној згради факата ми смо преводиоцу искрено захвални.

Осим овог мора се нарочито исгаћи додатак другој свесци: историска документа о петицији права, ит.д., која неоспорно подижу вредност хрватскога издања.

А. ВИДАКОВИЋ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ЈЕДАН ПОКУШАЈ СОЦИОЛОШКЕ ЕСТЕТИКЕ.

Познати естетичар Шарл Лало објавио је, у издању социолошке библиотеке Гастона Ришара, своју социолошку естетику¹. Социологија је нашала пуно питања занимљивих, сложених и суптилних која се односе на естетске појаве. У последње време, она узима у свој опсег и појаве виших духовних делатности, који на први поглед немају никакве или имају врло слабе везе са социалним појавима, — и код којих се још и данас одржала, ако не идеја о њиховој апсолутности, а она идеја о њиховој априорности. Такви су, на пр., пре свију других појави људског сазнања, — а такви су и естетски појави. Код ових последњих, треба бити на чисто с тиме, да социологија може објаснити само извесну њихову страну. Сваки њен покушај да их објасни у целини, обелоданиће само њену немоћ.

Проф. Лало је од оних социолога који правилно схватају границе социологије. Социална су факта по њему анестетична, она утичу, истина, на естетична факта, али сама по себи нису естетична. Уметност има своју специфичну природу.

Своју „социолошку естетику“ дефинише он овако. „Што њу разликује од традиционалних естетика, то је њен релативизам: ако јој се прибавује да не поставља никакав идеал, то није зато што се она уопште одриче постављања идеала! Она поставља више њих, и чак их поставља неодређени број, јер по њеном схватању идеал лепоте мења се према условима опстанка, за које је увек везан законима или нужним односима.“

Он наглашава да социолог посматра оно што је нормално у социалним условима који су дани средином и еволуцијом. Идеал није оно што треба да буде, него оно што у извесном тренутку еволуције, у датој епохи, према свима посматраним фактима, може да се сматра као нормално. Лало, дакле, сасвим јасно одржава разлику између два гледишта: каузалног и нормативног.

При испитивању односа естетских појава према анестетским, он се ослободио не само метафизике, него у опште сваке теорије: он се држи само факата. Следећући тој методи, он је дошао до закључка да је немогуће утврдити реалну субординацију социалних услова уметности према реду њихове естетске важности или њихове историјске генезе. Све теорије те врсте добивене су, по Лалоу, једним претераним упрошћавањем факата. Све што се за сада може утврдити, то је да естетски појави нису потпуно пасивни према анестетским. Поред умет-

¹ Charles Lalo, *L'art et la Vie Sociale* 1921.

ности сагласне са њеним анестетским условима, постоји и уметност која је у супротности с тим условима, — из чега изилази да уметност има своје нарочите законе. То је крајњи закључак до кога је Лало дошао; опет за то он остаје при томе да социолошка естетика заслужује назив социологије као и друге врсте социологије.

Очевидно је да су резултати Лаловљевих истраживања више негативни. Он је нашао да се данас још не може поставити никаква теорија о односу између естетских и анестетских појава. Све што би било позитивнога у његовим крајњим закључцима, своди се на потврђивање идеје о узајамној зависности естетских и анестетских појава. Ова је зависност у осталом неопходно потребна претпоставка за социолошку естетику, као и за сваку другу социологију.

Ипак Лало верује да ће се једнога дана доћи до позитивних резултата. Али, на жалост, његов читалац није у стању да те наде дели. Лало, без мало, све своди на конкретне појаве, не налазећи међу њима никаквих општих црта. „Практично“, вели он, „данас се може утврдити утицај социалних анестетских услова у датој епохи, датој школи или датом посебном делу. То је мање посао естетике него посао критике и историје уметности, која је, у осталом, узела овај задатак на себе више или мање несвесно, — и социолошка естетика не треба да буде у овој тачки ништа друго него методолошка и филозофска генерализација „Оваква једна социологија представља тек рудимент социологије, или тачније речено, прву њену фазу. У еволуцији социолошких теорија, почевши од Тена, Лаловљева социологија изгледа нам врхунац критицизма. Целокупна еволуција од Тена до данас може се замислити као ближе одређивање социалних елемената које је Тен поставио: Тен је дао само једну општу формулу коју је требало испунити одређеном садржином. Та његова формула не искључује ни у колико активност индивидуе, — ова се подразумева у појму самога друштва, — као што не искључује ни раширљивавање сваког од посебних социалних елемената (средина, време, раса) и одређивање узајамних односа између тих елемената. Ништа од свега тога не налазимо у социолошкој естетици Лалова.

Кад један научник који располаже са тако много факата као Лало, дође до тако мало позитивних резултата, претпоставка се намеће, да или социолошка естетика у опште није могућна, или да метода којом се Лало служи, није срећно изабрана. Прво је невероватно: естетски појави, као сви појави у опште, морају имати своје законе, па ма колико ови били специални. То је у тој мери логично да би се могла поставити једна априорно нужна поставка: ако социални појави имају законе, онда их имају и естетски појави, јер су и они социални појави. Према томе остаје друга поставка, да Лало

није био срећан у избору своје методе. Она доиста изгледа веома скучена. И да не помињемо ништа друго, многи данашњи социолози у проучавању друштва или појединих друштвених фактора покушавају пре свега да обележе извесне фазе у њиховом развоју. Зар није могао и Лало, ма од прилике, обележити поједине фазе уметничког развоја и упоредити их са фазама развоја у другим областима друштвеног живота?

Поред све своје опрезности, поред свег свог уздржавања од генерализација. Лало чврсто верује у социолошку естетику, и сматра да је њену могућност доказао кад је доказао узајамни однос естетских факата и анестетских. И то је за данас ипак можда нешто позитивно! Јер из могућности социологије сигурно следује једно: да се естетски појави ма колико самостални имају проучавати у своје односу према другим појавима и да према томе није „свеједно“ до каквих ћемо објашњења доћи тим методом. Смер једног правца у уметности, нарочито у литератури, не може се потпуно разумети, ако се тај правац изолира од социјалних, анестетских факата. У осталом, и они који теориски поричу ово, у пракси не могу да то избегну. И они се служе при објашњавању смера социјалним фактима. И много би корисније било за науку не порицати везе између уметности и социјалних појава, већ радити на њеном проучавању.

БОРБЕ ТАСИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

У СЛАВУ ЈЕДНИХ И ДРУГИХ!

У прошлом броју Г. Петар Добровић, наш даровити сликар, дао је своју оцену о колективној изложби Г. Емануела Видовића и о изложби коју је, у исто време, приредио он са својим друговима излагачима, ГГ. Миличићем и Бијелићем. Није потребно нарочито напомињати оно што су читаоци сами опазили, наиме његову високу сликарску компетенцију, живост, темперамент, са којим своје мисли излаже, велико одушевљење које осећа за своју уметност, и мушку искреност са којом говори и о себи и о другима. Читаоцима је можда из ранијих прилика познато моје мишљење да о уметности треба да пишу уметници, или бар, да о уметности треба да пишу и уметници. Пример Г. Добровића је ту да покаже да то мишљење може и код нас да се оствари у пракси, а пракса ће даље показати оно што се теоријски очекивало, да се никад уметнички критичари, узети као тело, неће у компетенцији оцењивања моћи мерити са самим уметницима.

Разлоге за своје горње мишљење, и преимућства уметника кад уметничким критичарима баш у том послу писања оцена, нећу овде подиљвати. Ја сам их излагао небројено пута самим уметницима, и нашим и другим, и укратко сам их објавио у два маха, у своме „Огледу о југословенској уметности“ у овом часопису, и у свом предавању о Мештровићу, штампаном у делу које је о том уметнику издао Др. Милан Ђурчин. Овде ћу само да поменем велико задовољство које осећам, што видим да се полако крчи пут једној, како се мени чини, здравој, правилној мисли, од које ће, кад она продре, и публика и уметници имати велике користи.

Али ако не желим понављати преимућства уметника над уметничким критичарима у оцењивању уметничких дела, поменућу поново и један недостатак уметника у истом послу, недостатак који сам већ једном наговестио кад сам, у предговору *Антологије новије српске лирике*, говорно о компетенцији песника као књижевних критичара. Песници су такође уметници, и што вреди о једнима вреди и о другима. Разлика је у том погледу између књижевности и других уметности само у томе што књижевни критичари стоје најчешће по својим оцењивачким способностима много више од критичара уметничких; а то зато што су књижевна грађа и техника свакоме од нас много ближи и познатији но грађа и техника осталих уметности.

Недостатак о коме говорим, то је: неизбежна једностраност уметника у питањима укуса. Уметници су људи који стварају; то је њихово главно обележје. Они имају нешто *своје* да кажу, нешто што њих посебице занима. Они могу налазити уживања и у другим стварима које стоје ван њиховог ужег круга, исто онако као и ми; али је појамно да ће они више волети оно чему је посвећено све њихово старање, — она врста лепога коју они сами хоће да изразе, и која их стаје толико труда и толико борбе са тешкоћама уметничкога изражавања. Њихов интерес нарочито, биће несравниво већи за проблеме који ничу око њиховог властитог идеала у уметности, и за методе којима се ти проблеми решавају, него за проблеме и методе других уметничких праваца. То је све тако појамно да им се на томе не може замерити. Они ће баш зато бити јаки у свом нарочитом уметничком правцу што су се њему скоро искључиво предали, и што у њему раде с одушевљењем које се могло развити само на рачун других наклоности.

Али кад се тиче критике, која треба да се труди да све разуме подједнако, и да хвалу и похвалу дели поређујући све са *свацим*, а не све са *нечим*, та њихова творачка врлина може испасти као критичарски недостатак; и то је донета оно што бива често, ако не најчешће. Данас су, чудним стицајем историјских услова, два сасвим супротна уметничка

типа, два савременика, Енгр и Делакроа, подједнако омиљени; у своје време, њихов уметнички антагонизам ишао је до личног непријатељства. Очеvidно је да су та два велика уметника, у оцени један другог, били рђави критичари. Није за те погрешне оцене било криво незнање, као што је то код уметничких критичара најчешће случај. Апсурдно је претпоставити да Делакроа није умео оценити вештину компоновања и изванредни цртеж Енгров; као што би било апсурдно претпоставити да Енгр, ма колико да је сам био слаб колорист, није умео разликовати колорит Тицианов, Веронезов и Рубенсов — те према томе и Делакроин — од свога властитог колорита. Као зналац, Енгр је умео да цени, али као човек није волео правце противне његовом. Ништа није карактеристичније за тај, ако се тако могу изразити, двоструки укус уметника, од ове анегдотице. Једном, у Орвиету, куда је са једним својим учеником био отишао да пресликају фреске Сињорелијеве, Енгр је пред фрескама узвикнуо: „Јесте, лепо је, врло је лепо; али је... ружно; ја... ја сам за Грке; хајде да идемо!“ Тако је, несумњиво, умео да цени и Делакроине слике, као и Делакроа његове; али их исто тако није волео, као ни Делакроа његове. Што их је — њега и Делакроу — чинило непријатељима, то је то што су обојица, као творци и уметници, служили супротним идеалима. Да су били само критичари, та разлика их не би толико раздвајала.

Као још један недостатак уметника као критичара, могла би се навести њихова мања „ученост“ — у смислу књишком, теоријском, у генерализацијама историјским и естетичким. Веће знање, шири поглед, потпуност посматрања, дају бољу и темељнију основу за правилну процену вредности. Уметнички критичари који се озбиљно баве својим послом имају у том погледу обично веће знање од уметника.

То су недостаци уметника као критичара кад их упоредимо с критичарима који нису уметници. У свему осталом, у правом, стручном знању које је потребно да човек разуме уметничко дело, они, као што је горе речено, несравњено више стоје над критичарима неуметницима. (Вештину писања која је код ових последњих обично већа но код уметника, овде остављам на страну, јер она једва да има везе са способношћу правилног оцењивања). Још треба бити пажљив, и ни у чем не претерати; знање уметника, баш у уметничкој историји и естетици, веће је но што би површан посматрач могао претпоставити. Према томе, може се рећи да оба поменута недостатка, у далеко највећем броју случајева, нису велики недостаци. Ја сам их на овом месту поменуо с тога што сам дошао у такав положај да треба једног сликара да узмем нешто мало у заштиту од других; и зато морам да доказујем да ни уметници нису непогрешни, и да могу каткад учинити неправду, већу или мању. По мом мишљењу, утисак

који оставља оцена Г. Добровића штампана у прошлом броју овога часописа, испада мало неправедна према Г. Видовићу, а можда мало сувише праведна према изложби коју су приредили другови Г. Добровића и он сам.

Ако, међутим, мало боље погледамо, видећемо да је Г. Добровићева оцена Г. Видовића строга више у тону но у мислима. Кад Г. Добровић каже о изложби Г. Видовића да је „цела наша јавност констатовала да су слике Г. Видовића пуне осећаја, великог лиризма и тајанствености“, он у ствари даје Г. Видовићу велику похвалу; колико има уметника (и међу онима који су изишли на глас) чија су дела хладна, без топлине или интимности осећања! Кад даље каже да би Г. Видовић „евентуално и у већој културној средини уживао глас симпатичног уметника“, он је тиме, према нашим приликама, још знатно појачао малопређашњу похвалу. Кад, најзад, додаје да Г. Видовић, међу својим новијим стварима, „има неколико слика — као што је „Раденички крај“ и „Предвечерје“ — које су изванредно компоноване“, и на којима је „простор дат изванредно“, — и позива Г. Видовића „да тим путем настави свој рад“, јер ће „тако радећи доћи до веома озбиљних резултата“, — он и са свога властитог сликарског гледишта налази да је Г. Видовић знатан уметник, уметник о коме и најстрожа стручна критика мора водити озбиљнога рачуна; — што смо ми, узгред буди речено, веровали и раније, и на основи Г. Видовићевих других радова, који се Г. Добровићу мање свиде.

Замерке Г. Добровића су ове: —

Г. Видовићу недостаје већи регистар у осећајима, и то је разлог што он своје слике држи увек у извесној „неодређености“, „магловитости“, као да их је метнуо под сордину. Ако је Г. Видовић желео да изрази неки свој утисак, неко своје душевно „расположење“, њему није било допуштено — ма како то расположење било интимно или субјективно — да својевољно упрости природу, да пренебрегне *разне* односе који у колориту насликанога предела постоје између земљишта, воде, вегетације, кућа, и да све сведи само на светло и тамно, служећи се при томе чисто механичким средствима као што је „терпентином оквашена крпича“. Рећи да је то „импресионизам“, није никакво оправдање. Импресионизам је никао у Француској, а њему је ту претходило неговање облика кроз шест векова. Тамо су се заситили облика, и могли су пасти на мисао да у том правцу изведу извесну деструкцију. У нас, где је све у самом почетку, где још није било конструктивних талената, то оправдање не постоји. Г. Видовић је просто примио „паролу“ која је била у курсу, и ствар код њега није постала крв и месо. Пут којим треба ићи, то је пут којим су ишли сви мученици идеје и човечанства, оригинални духови, револуционари. Ако

ми почнемо просто пренашати тековине које су на Западу постале природном еволуцијом; ако ми почнемо где су они стали, и будемо примали не њихове вредности, но њихове заблуде, ми нећемо искусити благодат цивилизације, но њену несрећу.

На те би се замерке могло одговорити ово: —

Узмимо да Г. Видовић доиста слика „неодређено“, „магловито“, као „под сордином“, зато што му недостаје већи регистар осећаја. Па шта је с тим? Г. Добровић у својој критици вели: „Ако нека полуосветљена соба ствара у нама расположење, зар га у нама не ствара и сунчан дан? Ако је „јесен“ душевно расположење, онда је душевно расположење и „пролеће“, и сви пролазни тренуци и стања у животу и природи.“ То је неоспорно тако; али по чему је уметник крив кад, према свом темпераменту, који је увек меродаван, изабере *једну* врсту душевног расположења за своју уметност? Колико *има* сликара са широким регистром осећања? Колико би их остало неосуђено кад би та замерка била озбиљна замерка, то јест замерка која сликарку одузима већу вредност? Клод Лорен је сликао сунчане дане, а Јаков Ројсдал турбине и меланхоличне, па су они ипак, респективно, Клод Лорен и Јаков Ројсдал! Један енглески сликар с почетка деветнаестог века, у једном замисљеном дијалогу, меће у уста једном од својих лица овакво питање упућено Тенирсу: „Решите ми, молим вас, зар у ваше доба није било ведрога неба?“ Било га је извесно, и ако мање по у Венецији и Напљу; али ако је, из буди којег разлога, сликар срце вукло на другу страну?... Те, по мом мишљењу погрешне замерке сувише се често чине уметницима. У малој *Историји уметности* Саломона Ренака, једној од најбољих које постоје, читамо такве замерке овако често: — Говорећи о Фра Анџелику, писац вели: „Нико није боље од њега изразио колика је радост онога који верује, каква је власт трпети за веру, колико је блаженство изабраника...; али његова мистична лира имала је само мало жица. Он нас прво освоји својом љупкошћу, па нас онда умори својом вечитом љупкошћу; човек пожели по кога куријака међу тим јагањцима.“ Говорећи о умбријским сликарима Перуђину и Пинтурикину, писац хвали њихову примамљивост, свежину, поезију, али жали што нису довољно умни: „ако су Флорентинци, вели, сувише интелектуални, они то ипак нису довољно.“ Говорећи о Белинију, писац вели: „Слике из његовог зрелог доба ремек су дела у којима готово све имате, чак и један рефлекс боје Ђорџонове. Тај велики уметник прошао је, у току свог дугог и вредног живота, цео пут који води од Мантење до Тициана. Једна једина ствар му је недостајала, а то је дар или воља да представи кретање.“ Говорећи о целој уметности млетачкој, пошто је поменуо њен насмејани оптимизам, богат-

ство измишљања, раскош њених боја, писац додаје: „Једна једина ствар јој је недостајала, која чини славу Флоренције, а то је права озбиљност живота и дубина мисли“. Говорећи о Рубенсу, писац истиче његову бескрајну плодност, његово здравље, његову мађионичарску вештину, и тако даље, па онда, констатовавши да је Рубенс више волео јасност и снагу но отменост и дубину, додаје: „Његовом сликарству недостаје она фина и тајанствена нота — одјек *Фиореа*: а асеских светаца — која увек одјекује у флорентинским и сиенским сликама златнога доба.“ И тако даље.

Такве напомене, ако су учињене ради боље *карактеристике* уметника, сасвим су оправдане; најпрецизнија дефиниција је она која дефинише позитивно и негативно. Али ако се овакве напомене кажу као замерке, оне одмах постају погрешке. У малопређашњем суду о Беллини вели се да му је недостајао „дар — или воља“ да слика покрет. Никад не треба замерити уметнику, песнику, и тако даље, што није *хтео* нешто да да, или кад је нешто дао, што није дао још и нешто друго. Може му се одредити његов ранг према ономе што је дао; али на том ваља остати.

Слично, држим, стоји и с оном другом замерком, да Г. Видовић није смео своју фактуру толико упрости да пренебрегне „односе који између ствари постоје“ у неком датом уметничком расположењу. И ту ми се чини да је Г. Добровић помешао „добро“ са „бољим“, и да је од сликара тражио само виши ранг, а није доказао да оно што је сликар дао, није добро. Више но ико ја сам убеђен да је највиша уметност реалистична — разумејући под тим изразом уметност која верно и потпуно опажа и изводи, према законима који владају у уметности. Нарочито је у области колорита, боје и осветљења, реалистично посматрање једна од највиших особина сликарске уметности. Али и посматрање света има ступњева, и одступања од строгог и свестраног посматрања иду, преко дугог и постепеног низа, до великих слобода према природи. Међутим, и та одступања могу бити оправдана, ако је само полазни утисак уметников за нас занимљив, и ако је уметник успео извести своје дело логично *према том свом утиску*. Уметников полазни утисак кроји законе његове поетике. Коро је, као што је познато, у својим чаробним, али реалистички посматраним пределима имао често обичај метати између дрвећа понеку женску фигуру, пастирицу или силфиду. Причају да је једног дана, кад је у шуми сликао такав један предео, за његовим леђима стајао неки његов пријатељ, такође сликар, који је посматрао његов рад, и онда га одједном упитао: „Бога вам, чича Коро, откуд вам те жене?“ — „Откуда? Ено их тамо где играју пред мојим очима; зар их не видите? Ево видите, то је разлика између нас. Ја их видим.“ Коро их је видео, јер у његовом

утиску, у његовој души, оне су биле ту. Такав је био његов утисак; такав није био утисак његова пријатеља, другог сликара.¹

Утисак уметничков одређује шта ће и колико ће уметник унети у своје дело, односно избацити из њега. Г. Видовић није у своје слике унео „*све* односе који постоје између ствари у неком расположењу“ зато што оне нису биле у његовом расположењу. Он је имао *тај и тај* утисак, и волео је *тај и тај* утисак — на пример оне које је дао с једне стране у „Старој цркви“ и „Тузи“, с друге стране у „Сплитској симфонији Јесени“ — и није волео друге но те, и зато је дао те, а не друге. Да је ствари урадио тачније реалистички, да је побележио све односе ствари у расположењу какво би пред истим предметом имао, на пример, Г. Добровић, онда то не би више било оно расположење које је пред пределом или у својој души имао он, Видовић; но неко друго расположење, мање сањаличко, мање ублажено и угашено. Г. Добровић, чинећи му своју замерку, говори, држим, не као критичар, но као уметник, који има *свој* правац, и служи другим идеалима, и тражи, као горе, место једне *добре* ствари другу *бољу*.

Сад, пошто сам ово рекао, ја ћу, као у загради, радо признати да сам и сам, поводом фактуре највећег броја изложених слика Г. Видовићевих, пао у исту погрешку за коју сам сад замерио Г. Добровићу, и да сам и сам пожелео да је та фактура друга; истина, из других разлога но Г. Добровић.

Остављам на страну то што „ублажавање акцената“ код Г. Видовића иде често тако далеко да човек понекипут само с муком може, или ни с муком не може, да позна понеки део његових слика (а мука је увек непријатна, ма који јој узрок био), — и што је на понекој слици фактура толико „упрошћена“ да на таквим сликама скоро и нема разлике између неба и воде. Има друга једна ствар — не питање о магловитости или истинитости — рад које сам ја, посматрајући слике Г. Видовићеве, пожелео у њега подробнију и потпунију фактуру. *Фактура чини да човек неку слику може дуго да гледа и да је много пута гледа*; као што и у књижевности појединачна обрада — не мотив или основна мисао — чини те човек може неку књигу да чита више пута, и више још, да јој се, читајући је, јаче диви. Међутим, најбоља су дела наравно она која заслужују дужи или чешће гледање или читање. Код Г. Видовића, какав нам се показао на

¹ Коро је био таква природа, са јаком, творачком маштом. Теодор Силвестр саопштава како му је Коро говорио: „После мојих екскурсија, ит позovem Природу да ми дође у походе из неколико дана; тада почиње моје лудило: с вичицом у руци, ја тражим лешњике у шуми мога ателиера; ја ту чиме како тице певају, како дрвце шумори на ветру, видим како теку потоци и реке са тисућом одблесака неба и земље; сунце се рађа и залази код мене.“

овогодишњој изложби, — јер кад сам о њему писао пре близу двадесет година, чини ми се, био је нешто друкчији код Г. Видовића упрошћена фактура не да оку довољно грађе да се на слици дуже времена заустави. Око падне на слику, пређе преко ње, прими од ње општи пријатан утисак, њен основни пријатни утисак, па иде даље, на другу слику, од које опет прими општи пријатан утисак, али на којој се опет дуже не заустави. Са слике „Месец у Сплитској луци“ око пређе на „Тмурно јутро“, па се окрене на другу страну, где падне на слике „Село спава“, „Код Диоклецианове палаче,“ или даље на „Сфингу,“ и од све четири, као и од осталих, прими пријатан утисак, од њихових пријатних топлих или хладних или уједначених боја, али се дуже не задржи ни на једној, јер *појединости* на слици очи не задржавају, јер у целокупној хармонији слике појединости немају своје сопствене индивидуалности (ма каква та индивидуалност била, истинито посматрана, или удешена по ђуди уметничкој). Та њихова индивидуалност не би стојала у опречи са целокупном хармонијом; она може постојати, и опет бити подчињена општој хармонији, бити подешена према овој последњој.

Да је *интензитет* утиска увек већи, (и од онолико појединости колико је Г. Видовић хтео да нам да), ми бисмо нашли накнаде за Г. Видовићева упрошћавања и код његових „магловитих“, „неодређених“ слика; као што је то случај код „Старе цркве“, са оним руменим и светлим масама или пегама дрвећа и зида; код „Туге“, са њеним свиленим колоритом; код оног сребрно светлог „Села што почива“; код „Црвене куће“, и тако даље. Али фактура коју је Г. Видовић изабрао за већину својих изложених слика, његова унапред узета одлука — не знам како да преведем zgodну француску реч: *parti-pis* — да своју слику угаси, погоши у таму, прелије неким сутопом, извесно га је и ту одвела даље но што је у почетку желело. Индивидуалисане појединости или интензитет оних које сликар изабере, то је оно што ће слици дати јачу снагу или је подићи у виши ред. У Г. Видовићевом „Радничком крају“ појединости су индивидуалисане, и опет тако хармонично сложене, и мирно и у мирним прелазима вуку око у дубину и пуне га задовољством, и задржавају га, и враћају к себи.

Ово у загради, и као узгред, да не бих и сам пао у погрешку за коју другом замерам, тражећи од доброга боље — и ако од тога нисам правно замерку, и нисам казао за добро да није добро; не само казујем жељу за бољим. Питање је ипаче, у ствари, једино ово, и *на што* питање има критичар да одговори: да ли и „расположења“ која нам Г. Видовић даје оваком својом фактуром чине на нас пријатан утисак? На то питање се, међутим, може дати само један одговор: — Као и пре, тако нам је и данас Г. Видовић дао велико задо-

вољство својом изложбом. Ми смо понова могли уживати у његовом тихом и поетском осећању, у топлим, чистим, пријатним бојама његовим, које су једна радост за око, — у низу оних мотива из наше Далмације и посебнице краснога Сплита, — у толиким сликама, од којих су неке горе побројане, а којима би ваљало додати још: „Сплитску симфонију Јесени,“ тако лепо решену и пуну „душевног расположења,“ „Перистил“ и „Канал“ са њиховим спектрално белим зидовима у тамно плаветној измаглици; топло венецианско „Једрило“ на влажно зеленој основи морског ваздуха; и тако даље; — можда би их, са горњим оградама, требало све напоменути. Г. Видовић је *раван* сликар, с природно мирним и с годинама сазрелим темпераментом, — без жилаве енергије и млаховитог одушевљења и напреднога бунтовништва које ћемо наћи на изложби ГГ. Добровића, Миличића, и Бијелића, али сликар у којем можете наћи задовољства са пуном мирношћом срца и уверења да вас неће никад сурово уплахирити. Ко се са поменути друге изложбе вратио још једном на изложбу Г. Видовића, опита ради, он се осећао, с правом или не — о томе идућега пута — као да је из бруталне средине дошао у питому.

(Крај у идућем броју)

БОГДАН ПОПОВИЋ,

КОНЦЕРТ ХРВАТСКОГ ПЕВАЧКОГ ДРУШТВА „КОЛО“.

Више, можда, него игде, у нас постоји сукоб између традиција и нових тежња и настојања. У нас се теже можда, него игде, кида са навикама примљеним у наслеђе од прошлих нараштаја, из времена када је живот био много једностранiji и перзивијентiji од данашњег живота, и једва, једва се пристаје на то да се само површно и узгред баци по који поглед на појаве које имају корена у схватањима и амбицијама данашњег, модерног, европског друштва. Није лака ствар борити се са традицијама и необично је тешка ствар постављати основе за будући културни развој једнога друштва у смислу савремених тежња и савремених потреба. И у колико је то теже, у толико је све већа част оних који се залажу за нове идеје у средини која не жели ништа друго до да остане у границама традиционалних навика.

Један од часних бораца тога кова јесте и Хрватско Певачко Друштво „Коло“ из Загреба. Рођено у идејама илирскога покрета и свесно свога национално уметничког задатка „Коло“ је, од 1862 године па до данас, са пуно гипкости и јасних погледа умело да се сналази у јасним ситуацијама кроз које је пролазило хрватски део нашег народа. Састављено од преставника интелигенције града Загреба „Коло“ је — по типу грађанско невачко друштво — умело

себи да избори ранг уметничког ансамбла чије амбиције прелазе просечност. Одгајивано у томе правцу, оно је и у ново доба, које је донело слободу целокупном југословенском племену, ушло са јасним и одређеним уверењем: да се после крвавог окршаја мора ићи другим путевима да би се доспело до здравог живота прикладног садашњинци.

И „Коло“ је, као и многе друге музичке организације у нас — нарочито код Хрвата — поставило себи за начело: борба за ново у музичкој уметности и одржавање оних дела наше уметничко музичке прошлости која имају у себи, јаче или слабије наглашене, основе модернога замаху будућег уметничког развоја на пољу музике. И, осим ових чисто националистичких тежња, „Коло“ је ставило себи у задатак и пропаганду за свесловенску музичку културу.

У знаку овога начела је и сав програм концерта који је „Коло“ приредило у Београду.

Први део програма био је посвећен преставницима словенске романтике: наивно-срдачном Сметани; лирски-надахнутом Гречанинову; национално-изразитом Малорусу Лисенку; генијалном дилетанту Мусоргском; необично експресивном Валевском; културно-префињеном Цезару Кјују, и најзад нашем исконски-здравом Мокрањцу.

Стилистичке одлике првога дела су: наивна непосредност музикалног излива, доведена у склад са традиционалним принципима музичке технике, стављене у службу респективним одликама разних музичких фолклора. Код ових композиција преовлађује у првome реду: боја; затим: ритам; и најзад се појављују и карактеристичне мелодијске и хармонске особености специфичне музикалне експресије која је, ова сумње, најелементарнија у „Народној песми“ Мусоргског, али којој не изостаје ни Мокрањев „Козар“ — једна од најзвучнијих и најкарактеристичнијих хорских композиција које ја познајем — ни вредно карактеристична „Чежња“ од Валевског.

Други део програма за нас је далеко интересантнији. „Југословенска Модерна“: Г. Г. Штолицер, Јозефовић, Доброшић, Широла, Гргошевић, уз Г. Петра Коњовића и Г. Кимовца.

Пре свега, овај део програма је у знаку југословенског музичког фолклора, са изузетком оригиналног женског збора „Враголан“ (Коњовић). Велики Рат, у коме се беху сукобиле расе и народи, донео је собом, између безброј негативних резултата, и један позитивни резултат: ренесансу народне поевке, нарочито код словенских народа. И ма да не делије композитора, као да су дотле живеле заведене ауријским угњатајима, пружиле су своје руке том обновљеном извору музичко-уметничке искрености и силе су у народ, да би му узеле његову песму душе, песму сунца, песму здравља.

Ми, Срби, васпитани Стеваном Мокрањцем, доживели смо радост да видимо остварење идеала нашег учитеља и

зрачење његових начела преко целе земље Јужних Словена, од Триглава до Пелагоније. И ми, са обала Мораве и Вардара, који смо одавно асимилovali у себе све оно што значи крепак извор музичког национализма, јер нас је у томе водила моћна рука песника „Руковети“, Стевана Мокрањца, чујемо данас са задовољством речи: дајте нам „пучку пољевку“. Врховно стилистичко начело наше браће, нарочито оне из Загреба, данас је „проћућени национализам“.

И тај „проћућени национализам“ добио је своје специфично руво у делима хрватских композитора које сам горе навео и која нам је „Коло“ певало, одушевљено, предано; свесно и интуитивно у исти мах.

Неоспорно је да је западњачки импресионизам и експресионизам позајмио у многоструку своју технику представницима хрватских музичких националиста који обрађују и разрађују наше народне мелодије. Ја на овом месту, и поводом концерта „Коло“, не могу да улазим у детаљно рашчлађавање принципа који су руководили наше ауторе у обради народне мелодије. То право задржавам себи за другу прилику. Оно што укратко могу да нагласим јесте, пре свега, тежња ка примитивизму, тој еминентној одлици савремених композиторских настојања; затим: хомофонија је исто тако један од принципа који се огледа у обрадама именованих аутора, и ако она није стриктно спроведена; и најзад: хармонски став преовлађује над линеарно-контранунктским. Све бојадисање — а оно је врло подучено — изводи се готово искључиво хармонским комбинацијама. Те комбинације су толико превасходне, да је њима често жртвована и линија целокупне конструкције музичког облика у композицијама, тако да би се смело рећи да архитектуре монументалних линија и нема у тим композицијама, већ духовито израђених арабеска у мозанку. Од овога се изузима јака уметничка природа Г. Штолцера, који је са пуно елементарне снаге извајао облик својој композицији „Вода збира из камена“ (међумурска), снажан, сигурно постављен и логично распоређен у детаљима, тако да је та композиција на мене деловала више него и врло искрено проживљена песма „Де има вода“ (македонска) од Г. Широле — која у свом првом делу има здраве оригиналне снаге; више него и два женска збора са клавиром од Г. Јозефовића „У женском колу“, који у себи скривају безброј слободних комбинација у ритму и хармонији, често врло срећно везаних у целину; више него и „Чобани и Сојница“ од Г. Добронића, а позитивно више од почетничких покушаја Г. Гргошевића и већ по мало старинског оригиналног „Враголана“ Г. Коњовића и Г. Кимовчеве обраде прекомурске „Прелено је равно поље“. Г. Штолцер носи у себи искру божју. Ако не оде у хиперкултурно експериментисање, даће нам дела од трајне вредности.

Овај програм, пун проблема, „Кола“ је извело са пуно мирне прибраности и здравог понирања у техничке и темпераментне одлике сваке композиције понаособ. Заслуга за то припада у првом реду хоровођи Г. Оскару Смодеку, диригенту опере у Загребу. Г. Смодек је уметник од темперамента и надахнућа. Све тешкоће изабраног програма он је свладао са лакоћом уметника од снаге. И његов диригентски потез, и његов израз очију, сугерирали су певачима интерпретацију која се, без устезања ваља рећи, сме убројати у ретко прикладне и верно-проживљене. Нарочито је мушки збор био у ритму и сонорној полифонији жив и изразит. Женски збор има несумњиво добрих квалитета, али се осећало да је дуг пут, продужен још елементарним непогодама, заморно певачице, те је местимично било краћег даха у изразу.

Али о целини се мора рећи да збор „Кола“ има пуноће у тону; да има диференцираности у карактеристичним одликама појединих певачких група; да има ритма и изражености у динамичким ефектима — каткада можда и сувише виртуозно подвученим; — и да је музикална и песничка дикција ансамбла прилежно и складно извајана. Све оно, дакле, што значи први услов без кога један збор певача не може да постоји као уметнички чинилац.

Солисте: Г-ђица Облакова и ГГ. Василеску и Јурковић успешно су извели своје кратке соло партије; а за клавиром Г-ђица Елвира, професор конзерваториума у Загребу, имала је све услове уметнице способне да савлада компликовани клавирски став у композицијама Г. Јозефовића.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ЈОШ ЈЕДАН НЕУСПЕХ У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ.

Наша држава је ових дана незаслужено понижена. На тужбу арбанаске владе у Тирани изведена је пред Суд народа. Савет Лиге Народа је нашу државу судио и осудио. Ови документи казују и развој овога питања и да за ту осуду одговорност пада само на министра иностраних дела.

Децембра 17. 1920. — Арбанија је примљена у Лигу Народа, једногласно; наш делегат је гласао да се она прими као равноправан члан Лиге. Од тога датума до јуна месеца 1921 наш министар иностраних дела ради нешто око Арбаније. По писању италијанске, енглеске, швајцарске и београдске штампе видело се да се тамо нешто спрема. Највећа тајност се чува,

а јавно мишење наше, само наше, припрема се за неку акцију у прилог проширења граница југозападних.

Јуна 25. 1921. — Савет Лиге Народа састао се у Женеви да испита жалбу владе арбанаске, која каже да су наше трупе заузеле један део територије арбанаске, да се због тога догађају насиља сваке врсте и да то може довести до рата. — На ову жалбу одговара наш Министар Иностранних Дела признањем да је наша војска заузела један појас арбанашке територије дуж целе границе српско-арбанаске, али да је то једна проста мера сигурности.

Јуна 28. Наш делегат у Савету Лиге Народа признаје границе Арбаније из 1913, како је то учињено још док је био жив Есад-паша, на Конференцији Мира. Савет Лиге Народа доноси одлуку да позове нашу државу, Арбанију и Грчку да, у смислу самога Устава Лиге Народа, не предузимају ништа што би ометало одлуку Амбасадорске Конференције у Паризу о границама. У исто време опомиње Грчку и нашу државу, да ће Арбанија добити, на случај каквога напада, пуну заштиту Лиге Народа.

Јула 7. — Влада из Тиране протестује код Савета Лиге Народа што су југословенске трупе почеле наступати у правцу Скадра, оспоравајући истинитост наших навода да су те трупе пошле на позив насеља.

Јула 17. — Миридити, под вођством Марка Ђони, од кога је 1912—1913 наша војска много страдала, нотифицирају Силама оснивање своје засебне Миридитске Републике.

Јула 22. Наш делегат при Лиги Народа тражи да се уреди однос између Миридитске владе и владе у Тирани, а друго све одложу.

Августа 6. Влада у Тирани доставља Лиги Народа да је Марк Ђони поново упао у Мирдисију са 1200 српских комита и два официра српска.

Септембра 2. — Делегат Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца саопштава да трупе наше нису прешле демаркациону линију коју држе још докле не донесе одлуку Конференција Амбасадора као једино надлежна.

Септембра 10. Наш делегат оспорава Арбанији право на чланство у Лиги Народа, тврдећи да је ушла „нередовним путем.“

Септембра 19. — Предат ултиматум Арбанасима да у року од 24 сахата испразне места: Мухур, Арас, Синај, Грику, Дардку и Малилурес.

Септембра 21. — Започета борба на више места између наших и арбанских трупа.

Септембра 25. — Наш Министар Иностранних Дела саопштава Савету Лиге Народа да наше трупе нису прекорачиле демаркациону линију, већ да су трупе арбанашке напале на нашу војску и прешле преко ње. Демантује макакав ултиматум Арбанасима. — Влада арбанаска саопштава Савету Лиге

Народа: београдска влада дала је 75.000 наполеона Марку Ђони и довољно оружја и муниције; код Скадра се гомилају трупе српске под водством генерала Митра Мартиновића; двадесет и два шефа Миридита одричу се Марка Ђочија као самозваног председника Миридитске Републике.

Октобра 3. — Скупштина Лиге Народа, признајући независност и сувереност Арбаније од 17 децембра 1920, решава да пошаље једну комисију да извиди ко изазива на нашој граници нереде и да се постара да се одлуке Савезника потпуно изврше.

Октобра 4. — Решено да се за сваки случај појачају наши одреди на граници према Арбанији. Објављено званично у Женеви да су наша појачања послата и да су заузети извесни пролази на граници.

Октобра 5. — Отпутовао Министар Иностранних Дела у Париз да уреди арбанско питање са Конференцијом Амбасадора која је имала да одлучи о границама Арбаније.

Октобра 11. — Влада из Тиране поново се жали да српске трупе, појачане новим пуковима, топовима и митраљезима, спремају упад у Мирдисију.

Октобра 20. — Наше трупе прешле демаркациону линију, ушле у Арбанију, заузеле Бугнај, Оботи, приближују се Скадру. Напредовање се настало следећих дана.

Новембра 1. — Министар Иностранних дела је реферисао Министарскоме Савету о своме раду у Паризу за уређење арбанаскога питања.

Новембра 6. — Конференција Амбасадора утврдила да ће границе Арбаније бити, осим неких незнатних измена, оне које је утврдила Конференција Амбасадора у Лондону 1913.

Новембра 7. — Лојд Џорџ телеграфира Савету Лиге Народа: „непрекидно продирање југословенских група у Арбанију може да изазове рат, зато моли да се одмах позове Седишта Савета да проучи ову ствар и донесе одлуку, у духу чл. 16 Устава Лиге Народа, о мерама противу југословенске државе ако не изврши своје обавезе које је примила улазећи у Лигу Народа.“

Новембра 16. — Састао се Савет Лиге Народа, а сутра дан је британски делегат отворно дискусију о сукобу између Арбаније и Југославије. Он је у главном рекао: а) постоји план да се одвоји северна Арбанија од јужне; б) да сва Арбанаси хоће једну државу; в) да су југословенске трупе чиниле зверства на окупираној територији и ако су ту биле у својству међународних трупа. Наша делегација је одговорила у два маха: а) да наше трупе нису прелазиле демаркациону линију него је чували од покушаја Арбанаса да је не прекораче; б) да наша влада прима границе Арбаније окакве какве је Конференција Амбасадора утврдила; в) да ће наша влада признати владу у Тирани и одржавати добре односе са њом; г) да ће повући трупе.

Новембра 19. — После изјава чланова Савета (францускога, британскога, и талијанскога), Савет Лиге Народа донео је пресуду: „Саслушавши експозе британскога делегата, и одговоре делегата југословенскога и арбанскога; узимајући у обзир да је Конференција Амбасадора одлучила да граница Арбаније буде она иста која је одређена 1913 с неким нарочитим изменама, а под јемством Лиге Народа; прима на знање изјазу председника југословенске владе, да ће повући одмах све трупе на ту границу, као и изјазу да ће обе државе живети у доброме суседству и спречавати све што би посредно и непосредно изазивало нереде; решава да комисија, упућена 6 октобра у Арбанију, поднесе Савету извештај да ли су се трупе повукле иза граничне линије, да стоји у непрекидној вези са комисијом за разграничавање, и да се стара да нико споља не уноси раздор међу племена у Арбанији“. Пресуду су примиле и београдска и тиранска влада, уз неке ситније примедбе.

Из овога што је напред наведено не може се тврдити са сигурношћу да је наш Министар Иностраних Дела гледао да се најпре, место једне Арбаније начине две: једна северна католичка (несуђена Миридитска Република), друга јужна муслиманска. А доцније, да се ове две државице одреде за спајање или уједињење са суседним државама. Из горе наведенога, из писања полузваничних београдских листова, из наглога преокрета у нашем држању у овоме питању из многог другог чега, долуштена је предноставка да је то била његова намера, као што је то британска влада закључила. Остављајући на страну то што таква политика није ни савремена, нити одговара духу нових међународних уговора и начела, и што је у супротности с оним начелом по коме су се Хрвати, Срби и Словенци ујединили у једну државу, наш Министар Иностраних Дела није никога за њу добио. Он није за такву једну политику учинио довољну припрему. Наша јавност је о свему била рђаво обавештавана а страна штампа или никако или завођена на странпутицу. Страни представници у Београду су били необавештени. Народно Представништво, владина већина, па и многи чланови владе, пису били посвећени ни у најоштитијим линијама; знало се само за неке ванредне издатке. Дипломатска радња у Европи била је недоследна, противуречна, неодлучна. Тронедељно бављење Министра Иностраних Дела у Паризу, у октобру, ради овога питања безциљно, бескорисно. Његово напуштање Париза пре него је Конференција Амбасадора донела решење о границама, — ради чега је и ишао у Париз, — неразумљиво.

Оно што је следовало, оптужба, суђење, одбрана и пресуђење у Савету Лиге Народа, — открило је све то, и приказало још нашу државу, незаслужено, као нападача и отимача, огрезлога у предатним методама политике на Балкану. Наш народ који је у рату стекао добар глас у свету, није

заслужно да га овако воде. Овај последњи неуспех казује да влада нема спољне политике и да је шеф наше спољне политике изгубио све њене конце и покидао све везе и на Балкану и у Европи.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Новембар 6, 1921. — Изгласан у маџарском Сабору закон само о искључењу Карла као краља.

Новембар 10. — Објављен пољско-чешки одбрамбени уговор о савезу.

Новембар 12. — Отворена Конференција за разоружање света у Вашингтону. — Конференција Амбасадора позвала Бугарску да до 11 новембра изврши демобилизацију рекрута и сведе број војника на јачину бројну према уговору о миру.

Новембар 16. — Конференција Амбасадора одлучила да Чешка, Румунија, Италија, Југословенска и Пољска плаћају издржавање раскрају Карлу у суми од 25.000 енглеских фуната.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — КРИЗА ВЛАДЕ.

Криза Владе још није свршена. Ове врсте које је, она и не може бити свршена. Може се само притајити, да би првом згодом поново избила. Јер борба која се данас у влади води између радикала и демократа у последњем свом облику није више борба око начелних разлика него борба о јачи положај у коалицији, у влади. Радикали су, изгледа, уверени — и с прилично основа — да је њихов положај данас стварно јачи него што је био при стварању коалиције и зато би радо видели извесне промене у влади које би одговарале промењеном односу снага, односу који они данас мере не бројем својих посланика, него туђих, ових, изван својих, које они могу придобити. У тренутку стварања коалиције и радикали и демократи уносили су у заједницу готово подједнак број посланика. Током времена радикали су увели у владу јачу групу — муслимане, демократи много слабију групу — словеначке самостојне кметџице. Однос снага је већ тада био измењен у корист радикала. Данас, пак, кад се радикалима отварају или кад се прилично позитивним елементима ствара утисак да се отварају мало шири изгледи, него и досадашњи, тај је однос снага још више поремећен у корист радикала. И отуда код радикала осећај да се према измењеном односу снага треба изменити и састав Владе, ако данашња коалиција има да остане, а ако има да се растури, да нова коалиција обезбеди Радикалној Странци оно што јој данас није могла дати. Отуда код радикала ове данашње агресивности, отуда су они и отворили ову кризу и отуда и њихов једнодушан захтев да се министарство унутрашњих дела уступи њима. Овај је захтев нарочито карактеристичан. У Србији је некако било одомаћено мишљење да онај у ствари влада ко држи министарство унутрашњих дела и да онај ко га не држи, а у

влади је, суделује само као споредан чинилац, — и без велике славе и без велике награде. И у истини, то је министарство утискивало увек опити печат државној управи и уз то из њега се и њиме могло увек учинити много и за државу, и за страну. Традиције министарства унутрашњих дела Краљевине Србије, изгледа, прешле су и на министарство унутрашњих дела Краљевине С. Х. С. или су наше старе странке остале, оне, у својим традицијама и не могу да гледају на то министарство друкчије по старим очима. И начелно, дакле, и партијски оно се у овом тренутку сматра као најважније и зато је у овој коалицији природно да га за се тражи она група која се у овом тренутку сматра најважнијом. По важности равно њему странке су сматрале увек само председништво министарског савета и министарство спољних послова скупа, ако су у питању две подједнаке групе па је према томе, изгледа и начињен у почетку споразум између радикала и демократа: радикалима је уступљено тако председништво и спољни послови, демократима унутрашњи. Али тај је споразум прављен онда када су снаге биле подједнаке и када су, одмах у почетку, демократи могли онако поуздано рећи да за њима, готово с њима, долазе самостојни словеначки кметији. Данас је пак о односу снага створен у радикала мало друкчији утисак и у овом тренутку не може бити говора о новом споразуму на истој основи: да се уступе председништво и спољни послови у замену за унутрашње. Напротив, не уступајући председништво министарског савета, радикали траже и министарство унутрашњих дела. И ако би га добили, њихов би успех био двострук: добили би најважније министарство с гледишта своје странке, а за њено би име код Хрватског Блока везали и одлазак Г. Св. Прибићевића и оних иврим изгледима на рад с њиме, с Блоком, додали један елемент позитивности више. Одбачени с положаја министарства унутрашњих дела, демократи би се тешко задржали и на осталим: од равноправног чиниоца у влади, они би пали на чиниоца другог, трећег степена уопште, а на место њих истакао би се Хрватски Блок док не би у првом погодном тренутку и потпуно заузео њихов положај.

Демократи, изгледа, осећају сву тежину тренутка и упорно бране јаки положај који још држе, и бране га оним цетим средствима којим га радикали нападају. На коалицију деснице коју наговештавају извесни радикални кругови, демократи одговарају наговештавањем коалиције левнице. Али док за ову прву има можда неких изгледа, за ову другу, изгледа нам, нема. У томе је положај демократа слабији. И радикали ће ту слабост искористити, до краја ако су изгледи с другим групама стварнији, донекле, ако нису. Од тога и само од тога зависи да ли ће се ова данашња коалиција растурити или још неко време одржати.

До које су мере ти нови изгледи стварни или не, ствар је субјективне оцене, и зато је Радикални Клуб, једном више, решење кризе оставио коначно оцени Г. Пашића. И ако оцена Г. Пашића буде повољнија по данашњу коалицију, него по будућу, Влада ће се, можда нешто измењена, одржати. Али то решење неће бити коначно. Из дана у дан, све до нових избора, демократи ће бити у опасности да радикали не схвате поново да су односи измењени и поново не отворе кризу, из које ова Влада не излази и из које до нових избора неће изићи.

ПРИВРЕМЕНИ.

Б Е Л Е Ш К Е.

Кнез Михајло и укидање Војводине. У бечком државном архиву налази се у извештајима београдског аустријског генералног конзула, потпуковника Бороичке, неколико врло занимљивих података о држању кнеза Михајла приликом укидања српске Војводине. И ако битност ствари ни раније није била непозната, ови подаци доносе ипак неколико карактеристичних детаља и доста добро уочених карактеристика читаве ситуације. Ми их овде саопштавамо у дословном преводу.

Извештај од 7 јануара 1861.:

„Поновно сједињавање српске Војводине и темешког Баната са угарском крупом, што га је премилостиво наредило Његово Величанство Цар, изазвало је овде јавни интерес у тако живој мери, да сам сматрао као дужност поуздано испитати схватања овданишњих меродавних кругова у погледу тог царског акта...

„Тај акт има овде против себе читав свет изузимајући једино кнеза Михајла, који је ради свог учествовања у предмартовском животу мађарске аристократије велики поштовалац Мађарства и „Szoszát“, причајући ми често са живахношћу о „дирљивој и сленој“ оданости мађарског сељаштва према мађарском племству и нарочито ми је истицао поштовање, којим сељак оставља племићу слободан пут на великом размаку, говорећи са шепиром у руци свој мађарски поздрав. Кнез Михајло мисли још — и то, како се чини, не без разлога — да аустријски Срби сами не знају шта управо хоће и да се и опет потврдила њихова позната неслога.

Иначе има овде различитих схватања. Национални Срби мисле нарочито, да у том требају видети и опет један доказ, да се Јужни Словени немају чему надати од и. кр. владе и да је жалосно, што сад поново пуштају мађарском властољубљу и самовољи аустријске Србе, који су се, још у доба свежје успомене, с пожртвовањем и вериошћу борили против.

мађарске револуције, а да се мало или ништа не може надати од тобожних гаранција за српску народност, пошто је мађарски поступак у тим случајевима довољно познат.

„Други, чак нама више пријатељски Срби жале, што се није могло остварити самостално стварање једне покрајине, која би морала бити згодна, у извесним евентуалитетима будућности, да преставља привлачну тачку за Србе у турској држави и која беше одређена, с извесном изменом ранијег система царске владе, да буде седиште српске културе и интелигенције, као и исходниште једној руској пропаганди противног покрета духова.

„Други опет, посебно присталице такозваног панславизма, волели би били спајање Далмације, Хрватске, Славоније и српске Војводине у једну целину, или као саставног дела будуће југословенске државе или, према свом партијском ставовишту, као *poau* једног *par excellence* немачко-словеначког царства аустријског, са способношћу експанзије према северу и према југу.

„Најзад други, а нарочито начелни противници ц. кр. владе и присталице Русије, туже са крокодилским сузама за губитком, који је српски елемент претрпео тим сједињавањем и траже за то оштету и утеху у поставци, да тим актом изгледа више осигуран даљи опстанак и образовање једне ванаустријске Србије и да се избегне опасности, да се тежиште српског државног живота пренесе у аустријску Србију и да је сад ван сваке сумње још само питање времена, кад ће се Срби, под круном цара Немање, с руском помоћу или без ње, ујединити у велику српску државу (са деловима и од Аустрије и од Турске), што је сад провиденцијална мисија кнежевине.

„Остављајући на страну ова мишљења, ван сваке је сумње, да је ц. кр. влада, — ја чиним само своју дужност, кад се усуђујем Вашој Екселенцији и овог пута јавити праву истину — споменути актом у овој земљи свакако изазвала рђав утисак, чак и код оних, који би можда били довољно праведни да виде у том невољу изазвану политичким положајем царевине.“

Извештај од 2 априла :

„Ради у Карловцима скупљеног српског конгреса сматрао сам као нужно да испитам мишљења овдашњих меродавних кругова и дошао сам до сигурна уверења, да је српски кнез радио сасвим противно од јавног мишљења овдашње интелигенције, кад је саветовао Србима бивше царске Војводине, да се искрено потчине Мађарима. Није овде остала незапажена и непозваност оног, како се чини, врло хладно примљеног савета и држи се, да је било мало достојанствено, што је кнез изабрао за изражавање својих схватања један тако неугледан орган, као што је уредник

овдашњег *Световида* Андрић. Овај човек није се нимало устручавао да ми поверљиво саопшти, како му је читав народном конгресу саветовани програм, објављен у додатку његова листа бр. 31 од 14 (26) прошлог месеца, октројиран тако и без претходног обавештења, и да му је онај додатак просто послан из српске кнежевске државне штампарије са наредбом, да примерке неизоставно пошаље у Аустрију, док су у Београду били раздавани тек неколико дана касније.

„Истодобно послао је кнез два чиновника у Нови Сад и Карловце, господу Ристића и Милићевића, да тамо делују лично у смислу оног програма, који је пренесен и у немачке листове.

„Држећи, да се смем уздржати од сваке изјаве о квалификацији оног списка, што је објављен под опскурном фирмом Александра Андрића и о његовој неоправданој алузији на задњих десет година из ц. кр. владавине, усуђујем се најпокорније приметити, да Карловачки сабор импонује овдашњој интелигенцији и да сам први пут чуо признање са више страна, колико се с оне стране Саве напредније од овдашњих утописта и теоретичара.

„Недавно у Бечу изишла брошура „Југословенске тежње“ овде се чита олћенито, али не изненађује, јер садржи деломично нешто свима познато, а деломично има много тачака, које би се дале исправити. Открића „југословенских тежња“, које се навештавају у брошури, свде се на објављивање познатог, у парижким клубовима сплетеног и овде већ пре више година импортираног фантастичког комада о новом српском царству и завршавају са не мање вентилираном реченицом, да је талијанско-мађарска револуција изабрала бунтовну Црну Гору као тачку, где треба да се стави полуга за преврат у обе југоисточне царевине“.

Извештај од 12 априла:

„...Имам част најпокорније јавити Вашој Екселенцији, да ми је из добра извора дошла вест, како је кнежевска српска влада послала у Загреб свог чиновника из просветног одељења, г. Милована Спасића, да код тамо скупљених саборских посланика делује у мађарском смислу, као што је чинила и при српском конгресу у Карловцима.

„Исту вест донео ми је нешто доцније Хуршид паша с примедбом, да је сасвим поуздана и да му је саопштена од једног српског чиновника. Како у мом протоколу пасоша није било за Спасића визума за ц. кр. државу, то сам се морао мало више осведочити о тачности споменутих вести и дознао сам, да је Спасић донста пре неколико дана отпутовао одавде за Загреб, и то на једној од оних лађа што возе у Брчку дуж српске границе, дакле не додирујући ц. кр. обала, и тако је, да не би изазивао моје пажње, без визума

могао с које било тачке прећи на ц. кр. подручје. По свој прилици је из истог разлога у Загребу и познати књижевник Матија Бан; сигурно је, да је 2 ов. месеца отпутовао у Пешту и тамо ступио у везу с Мађарима.

„Мислим, у осталом, да требам употребити ову прилику, да изложим Вашој Екселенцији потпуно и у вези ток непо-званог мешања српске управе у питање државног положаја ц. кр. Јужних Словена према краљевини Угарској. Извештајем од 1 новембра 1860 имао сам част напоменути, да је овде рђаво примљено мало пре тога од Њ. Величанства Цара наређено спајање царске српске Војводине с краљевином Мађарском, а према мом даљем извештају од 29 новембра, прештамповале су овдашње *Српске Новине* увек све антимађарске списе и изражаје мишљења, који су о том допирали у јавност, и тим су одговарале овдашњем схватању. Истодобно имао сам част извести, да су *Српске Новине* упадљиво промениле правац, доневши изненада један уводни чланак из пера уредника, истовремено и кнежева тајника Милићевића, у ком се световало ц. кр. Србима да се потпуно и без ограда придруже Мађарима. Била је јавна тајна, да је тај чланак изишао по кнежевој заповести, који је хтео учинити услугу свом шураку грофу Ладиславу Хуњадију, који је управо тада био овде.

„Овај господин био је пре 1848 у служби код угарског намесништва; под ц. кр. режимом није хтео примити службе и био је такозваном Баховом систему веома противан.

„Међутим изазвао је онај чланак редакције у опште тако велико нерасположење, да је г. Милићевић морао пристати да га одмах дезавуира једним другим уводним чланком, за чијег се писца без устручавања истицао тадашњи кнежевско-српски начелник Ристић. Овај Ристић, сродник кнежевског преставника г. Христића, мора да је, откако је овај други дошао на власт, жртвовао своје назоре неком другом интересу, јер он и пре споменути Милићевић беху агенти, који су били послати у Нови Сад и Карловце... да делују за мађарофилски програм српске управе, што је био објављен у овдашњем *Сведовиду* под фирмом дискредитираног уредника Андрића. *Pesther Lloyd*, који служи познатом партијском становишту, био је, колико ја знам, први немачки лист, што је донео превод тог програма, пуштавши примедбу да он одговара личној схватању српског кнеза.

„Ова тврдња... потакла ме, да интервјуирам уредника Андрића о оном програму, на што ми је он поверио, да му је био послат из српске кнежевске државне штампарије и да је добио његово име, а да он о томе није ни упитан.

„Да ли су споменути агенти Милићевић и Ристић имали да располажу у Карловцима са знатним новчаним фондовима, као што би се овде хтело да зна, могло би се најзад оста-

вити по страни, али ми није познато у колико је тачно друга вест, да се и из Пеште настојало повчаним средствима деловати на српске чланове конгреса.

„Али ми се чини, да је ван сумње, да је гроф Ласло Хуњади деловао на свога шурака кнеза Михајла, по вишој наредби, нарочито по оној господина дворског канцелара барона Ваја“.

Извештај од 26 јуна :

„... Кнез је ових дана жандарима дао прогонити новосадског градоначелника, адвоката д-ра Милетића, ради неких неопрезних изјава, што их је тај у раздражењу учинио у једној овдашњој гостионици против кнеза и његових министара и Милетић се спасао од жандара само тако, што је брзо побегао на лађу оставивши пасош, што га је добио од земунског бригадира.

„Др. Милетић ми је познат као демагог и мађароман; васпитаван је на кнежев трошак и био му је врло драг, и с њим су били у неким везама кнежеви изаслани чиновници за време последњег карловачког конгреса. Неколико сати пре него што су га жандари протерали, примио је кнез Милетића и почастио га дужим разговором.

„Кажу, да је Милетић овде наздрављао и краљу Виктору Емануелу — и држим, да ћу сигурно наћи одобрење Ваше Екселенције, што нећу узети у обзир евентуалну тужбу те магистратске особе ради поступка, који се с њим десило и који свакако није био сасвим коректан.“

в. т.

Д-р. Милан М. Стојадновић: „Наше Валутне Новоље“, Београд 1921 85 55 стр. У овој књизи скупљени су чланци г. Стојадновића, једни штампани у „Политици“, други досад необјављени.

Наш динар последњих недеља прегрпео је ужасан пад. Питање о узроцима том сталном падању, као и средства да се противу тога боримо, чини садржај ових чланака.

Први узрок том паду је наш пасивни трговински биланс. У циљу побољшавања нашег трговинског биланса г. Стојадновић је за систем слободног увоза са повећаним царинским ставом, а противан је забрани увоза луксузних артикала.

Други узрок паду нашег динара је несрећена политичка ситуација у земљи. Као резултат овога јавља се буџетска несрећност и остајање при нетим пореским ставовима.

Што се тиче спекулације (нарочито бивака), г. Стојадновић стоји на гледишту да она код нас не постоји.

У четвртком одељку г. Стојадновић додирује питање контроле чекова, девизне централе и државне интервенције на берзи. Он је противник свију ових мера и тражи економску слободу.

Као средства за поправку нашег динара, он предлаже појачање продукције следствено побољшање нашег трговинског биланса. Затим смањивање издатака иностранству, регулација државних дугова, привлачење странаца у нашу земљу, санирање наших државних финансија, уређење саобраћаја и консолидовању унутрашњих и спољашњих политичких односа.

„Земља која умире“. — Иза рата, у нашој књижевској трговини штампа се и издаје нових књига као никад пре, нарочито превода из стране књижевности. На жалост, преводи се без икаква плана и системе. Преводе и они који знају стране језике, а и они који их не знају и који ни српски честито не знају. Преводе се и добре и рђаве ствари, можда ређе добре него рђаве. Несолидност у трговини захватила је и наше књижаре — издаваче, па многи од њих иде само за тим да се обогати, не гледајући на то да ли ће читалачкој публици дати у руке добру или рђаву књигу. А читалачка публика опет нема никаква регулатора по којем би се управљала, да из те мношине вашарске литературе одабере оно што је донета и лепо и добро.

Стога држим да би наши књижевни листови требали да постану тај регулатор за читалачку публику, и да кажу једном реч коју чекамо: „Стој, тако даље не иде!“ Да, баш тако; баш као чувени шкотски критичар Џефри, коме је толико пута пребацивано за оно његово: „То тако не може!“ Међутим, има прилика кад они који активно желе да помогну књижевности свога народа могу само тако говорити.

Међу ређе добре и добро преведене књиге спада роман „Земља која умире,“ (превод Г. Душана Таминџића; Сарајево, 1920) од Рене Базена, од кога је, пре дужег времена, изашао на српском *Породица Оберле (Les Oberlé)*, у Забавнику Српске Књижевне Задруге.

Рене Базен је нежан писац који воли старе добре обичаје, прости патриархални живот, и у том животу људе који су срасли са својом рођеном земљом, па су јој одани и привржени као добра деца својој мајци. За Базена је најлепши и најидеалнији живот сељачки. Само у томе животу човек је потпуно срећан, а срећним га чини земља, која заједно с њим живи и осећа. Он је својим знојем залева, а она му то враћа у богатим плодовима.

Земља која умире одмара нас од описа великоварошке средине, и од вечитих тема прељубе, па које смо толико навикли у француским романима, и преноси нас у природу, дајући нам да осетимо дах простог и свежег сеоског живота.

ВАСО ГЛУШАЦ.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига IV, Број 8. — 16 Децембар, 1921.

W A L L Y.

(ИЗ ЈЕДНОГ ДНЕВНИКА.)

(Крај.)

Тога дана нисам је више видео. На ручак није сишла, ни на вечеру. На моје питање служавци, шта је госпођици Кон, добио сам одговор, да је врло нерасположена и нешто слаба, те због тога не може сићи доле.

Да је посетим, нисам ни помишљао. Сад је било доцкан. Комедија се има развити или ко зна какав жалостан свршетак очекује све ово. И ко зна шта све она о томе мисли. Мени је доиста врло симпатична, и хтео бих лепо да се растанем с њоме, а све ове глупости страшно руже, и кад већ немају циља, нашто им подлегати? Ја сам се сам чудно себи како сам био слаб. Болест ми је тако упропастила живце да сад нису способни ни за какав отпор. Сад личим на мало дете које обиграва око слатких колача, боји се да не поквари болестан желудац, па ипак попушта лакоумности. Не. Ја се не смем толико пустити. Морам притегнути узде.

Вече је. То је најгоре доба дана, у које се припремам као осуђеник на белом хлебу. Лежим и очекујем да ми се повиси температура. У ово доба, после пет часова, она се обично пење преко тридесет и осам. Глтва ми је врела, фантазије се већ дижу и развијају, безумне и бескрајне... Напољу је тишина, а у мојој соби, чини ми се, још већа. Лаба се једва чује кроз двоструке затворене прозоре. Светлост ми смета, и ја лежим у мраку, с термометром под пазухом. Са једне бандере, крај саме Лабе и хотелског

излаза, баца ми слабу светлост једна електрична лампа на таваницу. Али ја гледам у своје бледе руке... Приметно сам у сумраку да на ноктима имам неке тамне пеге. Гле, и на другој руци имам то исто. Па то је просто, кажем ја; то је због тога што сам туберкулозан. Онда се узмем присећати и других болесника, и гледам и њима нокте. Дабогме... и они то исто имају... Онда зађем по клиникама и санаторијама — и свуда исто. Па то је врло важна ствар! Како то други до сада нису приметили? И ја то износим, као начин за дијагнозу туберкулозе, и поверавам професору интерне медицине у Прагу. Он не верује, и смеје се; а ја му доказујем примерима, и убеђујем га. Он ми честита, и обећава да ће моје име ући у његову дебелу књигу интерне медицине...

Нешто зуји у соби и брка ми мисли... Светлост се гаси; час угаси час упали; и разноси се по одаји у шареним колутима све из једног угла, као са врха цигарете. Црвених има највише, па жutih, и љубичастих... То брује апарати у мом научничком кабинету. Ја седим и радим, срећан што имам успеха. Тело ми обузима нека пријатна језа, диже га и спушта као на љуљашци. Али стој! Мир. Ја морам да свршим овај проналазак. То је лек против рака. На конгресу свих лекара ја га саопштавам. Један се Француз противи; вели да то није тако важно, и да је господин још врло млад. Председник устаје и свечаним гласом проглашава да је овај проналазак исплатно жртве европског рата и да се њиме и туберкулоза успешно лечи...

Ала ми је тешко у глави! Какве глупости! Трудим се да јаче отворим очи и да растурих цео тај лекарски скуп, што још једнако стоји преда мном с председником у свечаном ставу. Палим лампу и вадим термометар... тридесет и девет са три! Сувише; оволико скоро нисам имао. Ја ћу се још горе разболеги и никад нећу ни оздравити. За три месеца и крв ће се вратити.

Светлост од електричне сијалице ствара ми болове у очима, а ја понова правим мрак у соби. Боже, како сам сâм! Бар да имам кога свога, мајку, сестру; да је бар Вали ту! Али не, мене су сви заборавили... на мене нико више не мисли... Можда само Вали. А и она се сад љути... Шта сам ја људима згрешно, те ме овако тешко кажњавају?... На груди ми се спушта све теже и теже нека грдна стена,

и хоће да ме угуши... Тамо у углу иза камина неко одвратно лице указује прстом па мене и кези се... „Шта ћеш ти ту?“ питам ја, али тај одвратан створ прилази сад мени и голица ме по босим ногама. Ја скупиљам ноге и повлачим се уза сами зид, и најзад устајем на ноге. Њих су сада два, три, гле, ево их пуна соба, они ће ме убити. Ја скачем с дивана и звоним... Из ходника допире оштар звук звона и пара мозак. Од тога звука и ови мали гадови беже из собе, и ја понова седам на диван... Тишина... Поново граја; неко лупа. Опет долазе! Неко лупа по други пут. Луна на врата, и ја се понова повлачим зиду. Врата се отварају и појављује се собарица. Хвала Богу! Па да, ово је хотел.

— Господин је звонио?

— Звонио? Ах, да. То сте ви Марија? Ништа. То сам онако, случајно... случајно сам додирнуо звонце.

— Зашто господин не упали лампу?

— Боље ја овако. Није ми нешто добро. Ништа, ништа, Марија. Хвала. Колико је часова?

— Осам.

— Хвала.

Марија одлази, и ја понова лежем на диван. Сива ми се. Очи се саме заклапају и ја немам снаге да их отворим. Ово је било срамота. Како сам се обрукао што сам звонио! Она је приметила да сам ја луд... Ох, ала ме боли глава! У слепочицама бије као велики маљевн у бубањ и то тако равномерно! И мене опет нешто тешко притискује на грудима, а унутра нешто округло као клупче бежи од тог притиска и пење се горе уз гркљан и гуши ме. Не могу ни да дишем, а лице ми је све врелије и врелије; знојим се и бришем зној рукама. Шта је мени. Ја сам дете — балавац — јер плачем... и смејем се. Зрео човек, научник, с опасним очима... Како ли сад изгледају? Сигурно још опасније...

И ја се дижем с дивана, пуштам светлост, и прилазим с муком огледалу, да видим какве су ми очи. Сав сам црвен и као поднадуо. Очи не могу ни да видим. Боже, ала изгледам глуп; па ружан! Што није сад Вали ту, да ме оваквог види? Прскам у смех, кратак, али од срца; затим одекачем од огледала.

Боже мој, шта је мени? — Ја сам дете... глуп... луд... да нисам већ полудео? Вучем себе за уво и осећам

бол. Стојим за тренут нем и без мисли на сред себе, и понова падам лагано на диван и роним главу у јастуче. Сад крупне сузе лију као некада кад ми је било шест година. Ја их више не задржавам. Нека их, нека теку. Те вреле детињске сузе спирају и носе ту грозну стену, што ми је притискивала груди, и мени је лакше. И ево, већ тонем и губим се... И за педнаест часа ја сам, при јасној светлости, потпуно обучен, спавао на дивану чврстим и мирним дечјим сном.

Пробудио сам се дубоко после пола ноћи од болова у левој руци, која је стајала под јастучетом и грлила га.

Свукао сам се и легао у постељу, а сутра, пробудио сам се тек око десет часова.

Умор од синоћне грознице нисам осећао, само што ме је с времена на време болела глава на левој слепоочници, а артерије ударале на том месту равномерно и неуморно као шеталица на сату.

Дан је био леп и сунчан, исто као и јуче. Кад сам сишао на терасу, било је већ једанаест часове. Због необично лепог времена, цела је тераса била пуна народа. Уза сами зид, у дугом низу забачених глава подигнутих ка сунцу и са затвореним очима, видела се и породица Фукс — две младе девојке, тетка, и отац. Пред њима два Холањђанина, — а десно два непозната лица, на Вали, и до ње, мало у страну, празна наслоњача. Гледајући их, како сви држе испружене вратове према сунчевим зрацима, као гуске, ја сам се осмехнуо, али угледавши Вали, јучерашњи догађај навуче ми на мах озбиљну мислу на лице.

Поклонно сам се свима, и пожелео добро јутро. Вали је само климнула главом. Затим сам пошао натраг у трем, да потражим своју наслоњачу; али ње тамо није било.

— Ваша је наслоњача овде. Слуга је јутрос изнео, — рече ми Вали кад сам се и по други пут вратио. Док је говорила није гледала у мене, а лице јој је било румено.

— Хвала много; ви сте врло љубазни.

— Слуга је јутрос изнео.

Ово ми се учинило мало чудновато, јер сам знао да слуга сам никад не износи наслоњачу, док се ја не појавим или док му когод не нареди. Осмехнуо сам се и легао у

наслоњачу мирно и без речи, не желећи да реметим тишину, коју сам затекао.

— Је ли истина, да ви не трпите Јевреје? — прекиде на једаред тишину госпођа Фукс, обраћајући се мени и називајући ме по имену.

Ја сам био изненађен, и нехотице погледах у Вали. Она је ћутала.

Мени није било тешко да се од те оптужбе одбраним, и на крају говора упитих госпођу Фукс да она није што супротно приметила?

— Ја нисам; али то су утисци госпођице Кон. Зато и питам, — лагано и са подругливим осмехом додаде госпођа Фукс.

Вали је међутим ћутала, гледајући у земљу, још увек румена у лицу.

На томе се тај разговор завршио, али после кратког времена разговори почеше поново; они празни разговори беспослених људи, у којима се понека ствар од интереса изгуби у мору других без интереса и нека полу-духовита реч у сто других речи које би само желеле бити духовите. Ја сам слушао расејано и дремљиво, и ови одломци су ми долазили до ушију:

— Шта мислите о Чесима? — питала је старија госпођица Фукс.

— О чешким *дамала* мисли госпођица, — упале у реч једно од она два непозната лица, које су ми доцније представили као сликара, пејзажисту из Дрезде. Други, његов друг био је наставник историје уметности у једној Дрезданској сликарској школи, а зими уз то, из спорта, учитељ точињања на ски'овима.

— Ви увек досетке, а ја озбиљно питам. О Чесима *уопште*.

— А ја сам чуо, — настави олет сликар смејући се, — да Чехиње имају једну особину, а то је да никад не црвене.

— Мислиш у мраку? — зашита га његов друг. Ту ћеш имати право. Само ја бих то генералисао. Мени се чини да ни једна женска не црвени у мраку. Бар се то на светлости не да доказати.

— Какво је то страшно мишљење о женама? — протестовала је мала госпођица Фукс. — А ви људи сте дивни.

— Не, господин мисли да жене не црвене зато што немају ради чега да црвене, — додаје осмехујући се Холанђанин.

— Разуме се, јер у мраку немају потребе за тим, — поправља професор.

— Странно! Што се онда уопште дружите са женскимма? Што их тражите?

Цело се друштво смеје, а мала Фукова прелази очима с једног на другог и чуди се чему се смеју.

— Пардон, ја никад нисам био Јеврејин, — брани се сликар. — А ни мој колега.

— То је истина, — потврђује овај.

— Мени је само отац Јеврејин, а мајка ми је Енглескиња. Ја пак не могу рећи шта сам, — додацује с другог краја Холанђанин. Родио сам се у Амстердаму, служио војску у Румунији, а сад сам у Чешкој. Говорим најбоље немачки. Ко сам онда?

Цело се друштво смеје.

— Ја мислим баш најпре Јеврејин, — вели други Холанђанин, који је и сам Јеврејин.

— Како сад сликате снег? — обраћа се госпођа Фуков сликару.

— Како мислите, госпођо?

— Које боје највише дајете?

— Па према времену, сунчевим зрацима, и предметима који су унаоколо. У сваком случају беле.

— Знам. Многи сликари дају ужасно много љубичасте, док други претпостављају плаву, и по мало жуте.

— О, да. То све зависи, као нито рекох, највише од светлости и околних предмета, — одговара сликар с осмехом.

— Бисте ли ви могли да нацртате ову терасу, сад овако у сунцу, са свима нама како лежимо? — пита мала госпођица Фуков.

— Ја не радим портрете, госпођице.

— А зашто? То је баш штета. А ја бих била тако задовољна да имам успомену са ове доколице.

— Ту ти услугу може учинити и господин доктор са фотографским апаратом, само ако хоће да буде тако љубазан, — вели господин Фуков...

Ово се мене тичало, и ја морадох да се умешам у разговор. Наравно да сам одговорио да ћу малој госпођици Фукс врло радо учинити ту услугу.

— Само се морате мало груписати, рекох им, — да бих вас могао све снимити. Овако бих вас могао све снимити само у профилу, *en profil perdu*, и госпођица Фукс не би никога могла познати. Док се ја вратим с апаратом, ви то можете учинити.

Уз опште одобравање ја одлазим по апарат, а они устају и размештају се.

Кад сам се вратио, сви су већ били размештени. Само Вали није више била ту.

— А где је госпођица Кон?

— Њој нешто није добро. Отишла је у своју собу и молила да је извините.

Нисам одговорио ништа. Знао сам да је то зато што не жели да ми остави своју слику. Сликао сам остале два пут, и отишао у своју собу да оставим апарат, одакле се до ручка нисам више враћао.

Силазећи у подне на ручак срео сам Вали у ходнику првог спрата, крај степеница што воде доле у партер. Стајала је мени окренута леђима и гледала неку слику обешену о зиду више степеница. На себи више није имала спорско одело, већ блузу и сукњу, као што се носила у граду. У том се тренутку и она окрете лагано и бојажљиво, али у исти мах учини и други покрет: нагло се трже и пође доле. Затим опет нагло стаде, и наслонивши се на зид, обори главу, и чекаше.

-- Вали!

Она климну главом у знак да ме поздравља. Ја продужих:

— Ја се надам, Вали, да вам нисам толико зла учинио да морате бежати од мене.

-- Ох не. То је било случајно, онако... Нисам ни мислила да силазим.

-- Ја вас не разумем, Вали...

-- Немојте о томе! Преклињем вас... Дајте ми мира: ја сам само још сутра овде, -- болно, готово очајно шапутала је она.

- Како само још сутра?

Она обори још јаче очи и порумени.

— Добила сам накнадно депешу, и морам ићи.

— Ах, тако!

Пауза.

— Зашто нисте хтели да се сликате?

— Ја знам да ви рђаво тумачите мој поступак — поче она мало живље; — али верујте ми да није то био узрок; не; просто ми је било тешко, ужасно тешко, тако да даље нисам могла остати међу тим људима, а да они не примете. Ја сам вас грубо увредила. Хоћете ми опростити? Опраштате ли ми? Ја вас молим.

— А ја сам мислио да не желите да ми оставите своју слику.

— Знала сам да ћете тако мислити. Али не, дајем вам часну реч да то није био разлог. Ја вас довољно познајем и ценим да бих вам увек и без резерве оставила своју слику.

— Онда се могу надати другој?

— Ако желите.

— Бићу веома благодаран.

— Ви се више не љутите за ону увреду?

— Ја се ни тада нисам љутио.

За све време док смо говорили, Вали је гледала у земљу и наслоњена на зид шарала је левом ногом по поду, тако да сам ја и нехотице морао пратити очима ту лепу појницу, која је сада била у плитким цинелама и танким прозрочним чарапама. С те леве стране, с времена на време, указивало се парче чипке са беле свилене доње сукње. И то сам морао видети. Али сам се за време паузе која је настала узалуд трудио да јој видим лице и очи; она је држала главу оборену и уместо лица видео сам само белу, широку површину која се од чела пружала преко носа и мале обле браднице, и падала скоро управно на бео дубоко обнажени врат и груди, где је олако осенчена бразда по средини водила око и манту ка даљим лепо извајаним деловима тог примамљивог тела. С обе стране врата спуштао се и губио под блузом и кошуљом танак златан ланчић, о коме је морао висити неки медаљон. Мој поглед оста на том месту прикован за неколико дугих секунда. Не гледајући у мене, Вали полако подиже леву руку и покри то место, хватајући са два прста алчицу која је спајала оба ланчића. При том је

олако поруменела, и за тренут подигла очи, и опет их оборила.

— То вам је неки медаљон?

— Јесте. Тата и мама, — одговори она брзо, вадећи га и показујући ми с обе стране по један портре својих родитеља, али тако да при том није склањала своју леву руку с места где ју је била довела.

— Ви сте добро дете.

Она се усиљено осмехну.

— Време је ручку. Ми смо и онако последњи, рече она, и у исто време пође низ степенице. Ја пођох за њом.

— Хоћете ли по подне на терасу? — упитих је успут.

— Не знам. Вероватно. Само ако ми не буде рђаво.

— Шта вам је управо? Да нисте озбиљно слаби?

— Не знам. Боли ме глава а и иначе ми је тешко... У грудима. Нешто ме гуши.

У трпезарији смо доиста били последњи. Оно мало гостију, који су још били ту довршавали су свој ручак. Поздравимо госте олако и сваки пође за свој сто.

По подне, на тераси је олет било мало друштво. С леве стране, као и јутрос, лежала су она два Халанђанина с десне Вали и до ње старија госпођица Фуке. Уза зид под прозорима салона биле су празне наслоњаче на којима се јутрос седело, а међу њима и моја. Нисам је примицао, већ сам остао ту мало удаљен од осталих.

— Чудновато, — рекох госпођици Фуке, — да и после подне остајете на тераси. Зар нећете на какав излет?

— Не, данас остајем овде да правим друштво госпођици Кон.

Вали се ту уплете, и рече да жали ако је задржава; она, вели, није тако мислила. Па овда, предомисливши се одједном јој понуди да и она пође са госпођицом Фуке.

— То је дивно, — клицала је госпођица Фуке. — Тата-тата, и госпођица Кон иде са нама, — весело је дочекала оца, за којим су ишли тетка и мала Фуке са малим саоницама о леђима, спремни за полазак.

— А господин доктор? Он такође иде? — питала је тетка.

— Ја одговорих да су за мене, на жалост, такви излети још прерани.

— Па ви ћете онда остати сами? — жалила ме је мала Фукс.

Ја се насмејах.

— Хвала, госпођице, хвала. Ви сте врло љубазни; али ја вас уверавам да ми се ништа рђаво неће десити.

— Збогом! До виђења! Збогом! — повикаше сви.

— Извините, господине докторе! До виђења! — говори са саучешћем и топло мала госпођица Фукс.

— Пријатна забава!

Вали, која бејаше пошла с њима, после неколико корачаја, са степеница, окреће се и додаје с осмехом:

— Ви ћете ме извинити?

— Молим! Пријатна забава!

Учинило ми се да ме Вали избегава. Ту сам, будући Србин, од увек био прилично осетљив, и при првом осећају да неком могу бити наметљив, ја сам се повлачно, без обзира да ли сам у том имао право или не. И будући Србин, ја сам много полагао на та нејасна и тања осећања у души, и много им веровао, тако да су она била готово главни заповедници мога понашања. Довољно је било да се мени у души породи сумња да тај и тај има такво и такво мишљење или осећање према мени, па да ја, ма како то лице иначе ценио, удесим своје понашање према тој сумњи. Уверење да се ја у таквим приликама врло ретко варам, — факт је бар то да ја нисам сазнавао да се варам — подупирало је ту црту мога карактера.

Тако је било и овога пута. Ова два последња дана деловали су нечим да се тај осећај парочито јасно истакне, толико јако, да сам сад ја почео избегавати Вали. Видео сам је тога дана још два пута, пре и после вечере, и само сам је поздравио. Нисам је чак ни питао како се провела на излету. По вечери ја сам обично тражио дозволу да приђем њеном столу и да у пријатном разговору проведем вече бар до десет часова. Сад сам се одмах по вечери дигао, поклоњено и пошао у своју собу.

— Што тако рано, господине докторе? — питала је госпођа Фукс, док сам пролазио поред њиховог стола, желећи им лаку ноћ.

— Није ми нешто понајбоље. Чини ми се да имам и мало повећању температуре. Лаку ноћ!

Сутра дан лежао сам сâм на тераси све до једанаест часова. Вали није силазила, и то ме је у почетку чудило, а после бринуло. Зашто не силази? Шта је могло тако дуго задржати у соби, кад је напољу тако лепо? Најзад сам се дигао и пошао у хотел, полео се на први спрат, и прошетало се два пута горе доле по ходнику, затим ушао у своју собу. Да није болесна? Треба видети.

Изишао сам поново у ходник, прошетало се још два пута, и зауставио се крај степеница што воде на други спрат, погледао дуж њих и дуж зида, где су биле обешене слике, као и доле, и не урадивши ништа поново се вратио у своју собу.

Најзад ми пада на ум да звоним по собарицу.

— Марија, ви сте били горе; шта је са госпођицом Кен?

— Госпођица је слаба. Данас неће сићи на терасу. Још лежи у кревету. Госпођица изгледа врло рђаво.

— Будите тако добри, идите горе, и известите се како је госпођици сад. У исто време питајте, смем ли је посетити.

Она одлази а ја настављам шетњу по соби. Нехотице се заустављам пред огледалом и примећујем, да ми коса није баш у најбољем реду. Узимам чешаљ и дотерујем косу. Затим узимам четку и чистим прах са одела.

— Госпођица лепо захваљује на вашој љубазности. Каже да јој је боље, већ се облачи, и сићи ће на ручак.

— Хвала.

И ја силазим доле, да наставим лежање у својој наслоњачи на тераси, очекујући ручак.

Међутим Вали на ручак није сишла. Уместо ње дошла је девојка и однела јој само супу, мали омлет, и нешто компота. Мора да јој је још рђаво. Да није назебла? И то баш сад кад треба да путује. Ја сам био озбиљно забринут. Прва ми је брига била да је наговорим да сутра не путује и да ја о томе одмах известим њену породицу, да је брат не би узалуд чекао на станици у један сат поћу. Боље је да се код куће мало наљуте, него да се она овако слаба креће на пут. Најзад ако је потребно за дан два нека и сам брат дође; ипак је то боље него сама да путује.

Одмах по свршеном ручку устао сам и пошао горе. На првом спрату зауставио сам се за секунд, и пошао даље

на други. Њена је соба број 31. Зауоставим се, и закуцам на врата.

— Ко је то?

— Ја, госпођице Кон. Доктор.

— Ви?... Опростите... Сад вас не могу примити; облачим се, — говорила је она збуњено с оне стране врата.

— Могу ли бар знати како вам је? Да вам није штогод потребно?

— Хвала, боље ми је... надам се да ћу сићи доле.

— До виђења, — рекох после мале паузе.

— Хвала велико, господине докторе.

Чудновато. То облачење траје. Јасно је да ме избегава. Па ипак, болесна је; девојка нема разлога да не говори истину. У том случају дужност ми је да се интересујем за њу; ја сам јој овде ипак најближи познаник. То већ није наметање. Заборавио сам да јој напоменем да одустане од сутрашњег пута. Али она ће сићи доле, — ма да у то слабо верујем. Да идем понова горе? То би по најмање имало смисла.

Свратим у своју собу и узмем једну књижицу од Франса и сиђем на терасу.

Међутим, читати нисам могао; јасни стил Франсов изгледао ми је сасвим неразумљив. Оставио сам књигу и дигао се, узео штап и изишао у шетњу.

Отишао сам до поште и питао да ли има што за мене и ако сам добро знао да пошта још није стигла и да ће ми иначе брзо они сами донети. Затим свраћам у радњу код Мевалда и купујем пуно којекаквих сигница и идем даље уз брдо, клизавом уличицом, где на првом углу фотограф има два излога са сликама. Стајем и дуго разгледам.

Једна гомила младежи мушке и женске, уз ларму и смех, јури крај мене па саоницама и прска ме свежим и мокрим снегом, који им одскаче од ногу, којима крмане. Тада ми паде на памет Вали; можда јој је позлило, можда ме је тражила? Уопште била је непажња што сам се удаљно од хотела у време кад је она болесна. И ја се одмах журним корацима враћам у хотел.

На степеницама срећем служавку, која мирно пролази покрај мене. Значи да ме Вали није тражила и да јој је сигурно боље.

Ипак, по ужини, око четири и по часа, налази ме служавка и вели да је госпођица Кон молила да јој пошаљем нешто против главобоље.

— Горе ми је у соби. Идите ви, а ја ћу сам донети.

— Треба ли да известим госпођицу?

— Није потребно. Ја ћу сам одмах отићи.

Одем у своју собу, и затим се попнем горе. Куцам.

— Слободно!

Улазим. На дивану, покривена танким ћебетом, лежи Вали.

— То сте ви?!... А ја сам мислила... извините... ја овако... — збуњено муца Вали и скаче с дивана.

— Извините што сам се усудио да вам сам донесем тражене прашкове; али сам нашао да је боље прво да се тачно обавестим шта вам је, пре него што бих вам понудио лек.

— Ништа важно... онако, само главобоља, — и она превлачи руком преко чела.

Ја јој онда кажем да се не узнемирује и да остане и даље у положају у коме је била.

— Одмарајте се, — рекох, — ја вас и тако пећу дуго узнемиравати... Немојте се слабевати; ја сам вам стари добар познаник; а после, ја сам лекар, а ви болесница.

— Не, не, хвала. Ја лежим већ цео дан и једнако се ренавам да сиђем доле. Чак сам вам то и обећала. Добро је што сте дошли да ме опоменете. Сад ћемо заједно доле.

— Ви сте прилично бледи, и ја вам не бих саветовао да сад излазите напоље. Сад је већ доцкан, и хладно је. Можете сићи на вечеру.

— Не знам... Па ипак морам. Нисам била целог дана доле. У сваком случају није се морали трудити сами да донесете прашак. То није било потребно.

— Ја сам дошао још због нечег.

Вали ме гледа упитно.

— Јуче сте ми нешто обећали.

Вали седа на диван и нуди мени столицу.

— Знам. Нагнали сте ме да обећам, и одржаћу своју реч; само — морам вам рећи — врло нерадо.

— Зашто?

— Тако! Не желим да вас моја слика подсећа на мене. Ја ћу увек знати, да ви имате моју слику и да негда, тамо

доцније, гледате је и премисљате о мени и о овом нашем познанству. То ми размисљање не може бити пријатно... А и вама, шта ће она вама? Ми смо добри пријатељи, да, то је истина, али ипак... ипак... кад помислим, шта ви за годину две нећете помислити, ја пожелим да ме заборавите. Кад бих у то могла веровати ја бих још сад била мирна.

Ја сам седео мирно мало опуштене главе; и без и једног покрета на лицу слушао сам је и посматрао како говори. Она је непрекидно окретала главу и склањала очи у страну, као дете које је нешто рђаво учинило – кад га испитују. И за време тог испита чупкала је немирно руб на својој црној танкој сукњи. Била је доста бледа, а седећи тако нагнута, савијена, на дивану, окренута потиљком слабој светлости, која је пробијала кроз једно окно иза њених леђа, она је давала утисак нечег нежног, милог, али и жалосног. О не! то није била она Вали коју сам навикло да видим; већ неко бојажљиво створење с боним очима као у јагњета које воде на клање; изгледало је као да стрепи од нечег и да ће се сваког тренутка заплакати. Ја сам већ очекивао те сузе, и ако нисам мислио да им је било место.

Настала је мала пауза. Вали подиже очи, и зауставља их на мени, и наставља:

— Зар вама то такође није свеједно? Ако заслужујем да останем у вашој успомени, ја ћу тамо бити и без слике; ако не, онда ни слика неће помоћи. Слика није то што сам ја. То и јесте разлог, због кога бих вас молила да одустанете од ње, — додаје она лакшим гласом.

— Вали!

— Ах, не!... Доста сада... Молим вас, не говоримо више о томе. Ја вас за то молим. Ако не одустанете, ја ћу бити принуђена да одржим своје обећање.

— Вали! Ви знате да сте у мојој души оставили такав утисак и да је ваша душа тако чврсто смењена у мојој успомени, да ми за то не треба никаква фотографија. Али доцније, некад у животу, када ми, можда, буде потребно да тој души дам и очи, косе и уста, можда ми та слика може затребати. Ја вас једва разумем; али ако вам је за ваш мир потребно да ми не оставите ту пријатну успомену, ја ћу одустати. Мени је доста и ова што је носим у глави и на срцу.

У соби је већ било тамно. Мој говор је бивао све живљи и обилатији. Глас ми је почео дрхтати. Ја сам се примицао ближе, нагињао се њој, како ми је изгледало зато да би речи биле што убедљивије. Старе навике, авај! — потпомогнуте новим осећајем, ни сад нису могле изменити човека, ни од њега створити што друго.

Вали ћути; дише све брже и теже, и све дубље обара главу. Ја најзад видим како она у мраку води своју белу џепницу и приноси је очима:

— Вали... није могуће! — Ја се дижем и прилазим јој. — Ви плачете? Ви доиста плачете! Али зашто? Не будите дете.

И ја седам до ње, и покушавам да јој склоним руке с очију и лица.

— Оставите ме. Тако вам свега, оставите ме... Ако и мало мислите о мени, а и о себи, ви ћете ме оставити. Идите... Већ је доцкан... Време је вечери... Пустите ме да упалим лампу...

Али ја је нисам пустио. У својој близини осећао сам врело тело жене која ми није била равнодушна. Спуштајући руке с лица и држећи у својима њене, које су биле без отпора, ја сам руке спуштао на њена рамена, и притискивао на ниже. Под тим лаким притиском увијало се њено цело тело и повлачило ме за собом, дубоко доле, све ниже и ниже. Са њиме је тонуо и мој мозак... Ја сам само још осећао оштар бол у потиљку и још јачи на доњој усници, затим обло и врело тело у својим рукама, које су у њему тонуле. Врео дах на ушима, врату и очима пекао је и заносно, тако да сам лагано затварао очи, и тонуо све дубље и дубље, у сусрет врелој и страсној немоћи...

Сутра, у зору, пре него што сам се дигао, Вали је била отпутовала поштанским колима до оближње вароши, а одатле жељезницом за место где су живели њени родитељи.

Кад сам отворио очи и први пут се будан окренуо у постељи, сунце је већ у велико купало моју собу. Вали је тада већ била преко сто километара од мене, бежећи у затвореном жељезничком купеу. Отишла је, а писмо се ни поздравили.

Шта сам мислио? Шта је било у мојим мислима? Љубав, жалост, кајање, нове одлуке? Ни сам не знам. Њену

сам адресу знао: али нисам ни покушавао да јој пишем. Шта бих јој рекао? Моје су мисли, истина, врло често лутале око ње, али у колико бих се више трудио да у њима пађем ма шта одређено, оне су биле све мутније и мутније, сливале се у једну гомилу нејасног, што је већ почињавало бити осећај коме ја границе нисам назирао, али у чијој сам средини увек јасно видео само једно — Вали, где седи у својој наслоњачи, и крупним црним очима упире поглед у мене, затим лагано забацује главу, и затвара заносно очи.

Тај осећај и та слика били су једини који су ми били јасни; они су замењивали увек све друге мисли о Вали; управо они су били резултат збркано зачетих мисли. Они су били све што је од ње и после дужег времена остало. Тако ја о њој, правој, нисам ни стигао мислити; лагано сам је губио у својој усмени, и из дана у дан све сам јаче издвајао од те праве, живе Вали, ову милу слику, која се све чвршће урезивала у мој мозак.

Доцније, једног дана дубоко у пролеће, шетајући се дуж Лабе, угледао сам, у зеленом жбуну, крај дрвеног мостића, бокор белог и чедног ђурђевка. Ја сам се тргао, и сетио Вали, оне праве живе Вали. Сетио сам се свога обећања.

Оштар бол у грлу и грижа савести, били су као нека опомена. Лагано оборивши главу, и исто тако лагано, као кривац, прекорачио сам поточић и сагао да оберем ту киту ђурђевка. Нежни и китњасте цветови били су још пуни росе. Кад сам их изнео на сунчеве зраке, те крупне капљице росе бљештале су алемовом светлошћу, и према густој црно-зелено боровој шуми, јако су подсећале на сјај минђуша кроз Валине косе, и на сузе.

Код куће сам их брижљиво „пресовао“ у једној дебелој књизи; где су стајали неколико дана; затим сам их на парчету плавичасте хартије сложио у китицу и прилепио стручак преко стручка са неколико зелених листића. Испод тога, у углу, написао сам само почетна слова свога имена и презимена, затворио киту у коверту, и послао на адресу коју сам већ имао.

После недељу дана, поштар ми је донео једно писмо. Валин рукопис нисам познавао, али сам знао да је писмо од ње.

Вали је писала :

„Драги пријатељу,

„Осећам потребу, да Вам кажем неколико речи. Ја знам да је у Вашој души још хаос после свега што се догодило, као што је у мојој до скоро био. Сада се прибирам и повраћам. По цео дан седим у својој соби крај прозора, аналишем све што је било, и посматрам киту Ђурђевка, коју сте ми у писму љубазно послали.

„Речи нису ни биле потребне, јер знам да их за мене нисте имали, али ти свели цветићи, који су, и ако залеђени на хартији, сачували своју чедност, говоре ми много, рекли су ми више него што бисте ми Ви икад могли рећи. Бојала сам се да Вас Вали Кон неће више подсећати на конвалинике!

„Како ми је сад јасно у колико је људски појам добра и зла личан, и често погрешан; како могу бити чисте и невине ствари које свима другим изгледају иске и прљаве. Треба имати чисте очи и чисту душу, па не окаљати оно што се иначе да тако лако окаљати... Мени је сад лакше на души. Осећам се чедна кад и Ви тако мислите. Ја могу рећи да сам ипак једаред у животу волела, што је за толике друге немогуће. Можда ће моје спокојство у души помоћи да један део пренесем и у Вашу душу. Ово моје писмо и представља покушај у том смислу. Надам се да ћу успети. Зар ми нисмо били једно?

„Ја знам колико Ви имате чисто мишљење, тако да наш случај нећете објаснити штетно по мој карактер. Ви знате да је мени већ двадесет и две године, и да сам у животу имала толико прилика, као и свака млада девојка, да... ту рђаву црту, ако би је било, и испољим. Али моји су спови летели по сасвим другим сферама. Ја сам Вам за то дала доказа онога дана! Можда ми је судбина била одредила да чекам све док не наиђем на човека... каквог? — не знам. У односу према другима — да будем искрена, — ја сам све дуго и дуго аналисала; ја Вам не могу чинити неке много нарочите комплименте, који би били у сразмери с овим преокретом што се одиграо у мојој души. Али било је нечег у Вама, у мени, или ван нас и међу нама, што је било силније од нас обоје. Ви сте се смејали и увек неозбиљно схватали моје приче о сугестији и хипнози. Не знам; можда сте донекле имали право; можда ја нисам била увек довољно искрена, —

ни према самој себи, — не што сам тако хтела, већ, појмићете... ја нисам могла ни помислити да сам толико жена. Али ја Вас и данас, када се, можда, више никад нећемо видети, понова дајем своју часну реч да сам не само у Вашем присуству, већ и при најмањој помисли на Вас, дрхтала целим телом и преживљавала један део од оног, што сам деценије имала у целини. Мене је био страх од Вас, страх луд и безуман, који се није дао објаснити; али он је у исто време и вукао, силно и неодољиво, тако да нисам имала вере у себе. И ја сам себе ради и Вас ради морала бежати. Ја знам да и Ви знате, да је мамино писмо, то јест позив да дођем кући, био само изговор за то. После је то било бесциљно; али се није имало више куд. А после, тај вечити страх...

„Зар је то могло бити без неког узрока који је ван наше свести? Само, ко је пад ким извршио сугестију? Ви нада мном или ја над самом собом? О, не, не Ви; Ви сте имали врло мало таквих жеља, ја сам то осећала. А ја, ја признајем — били сам их пуна. Од куд то код мене, и с тако наглим развојем, остављам Богу да објасни; јер сам ја и сувише слаба за то. Можда смо ми доиста стари познаници; можда сам збиља некад — сећате ли се како смо о том у шали говорили — била висока бреза, а Ви ветар, који је ломео моје гране, које су се и сад, као моје руке, под Вашим дахом тако лако савијале. Не знам. То што се одиграло, сигурна сам да ће поред рођења остати најглавнији догађај у мом животу. Први је био без моје воље, а други сам сама хтела. И ја се не кајем. И око разбијеног срца, ипак спокојне душе, са осећајем да сам имала то што милиони нису у стању да осете, ја спокојно гледам у будућност.

„Надам се да ни Вама то неће бити најобичнија епизода, налик на стотине друге, у Вашем животу. Не, ја сам срећна што сам осетила да су у Вашој души затрепериле и друге иначе успаване жице. Опростите што сам нескромна; али ово је моје последње писмо. Кроз два дана путујем к брату у Америку и узимам од Вас последње збогом. Хоћу о Вама да понесем најлепше успомене, а за себе охрабрење. Сигурна сам да Вас више никад нећу видети. Али ћу Вас увек у души носити.“ — „Wally.“

ПРОЛЕГЊА ЕЛЕГИЈА.

ЛИРСКИ СПЕВ.

МИСАО НА ФИРЕНЦУ.

То беше давно: пролећа дан и свеца.
О мандолина, о *mia giovinezza!*
Некада, та реч за девица албуме,
Јутром Лоренцо кликну младачки гори.
Сад становници сатири сећају ме
Белих балета; ол, *ballo* зајубори:
О *quant'è cara, cantato: giovinezza!*

Ах,

А беше давно: пролећа дан и свеца;
Сељаци рујни за плуговима хоје,
Прсника изнад зелених дојке поје;
Тече речица, плавкаста,
Знај, на *bellezza*.

Да киша тада доносила Дананде
За ратарима да скакутале чуме,
Дрва су била девице врло блиде, —
Уздисале некад под парима све хуме.

Не растужујем. Лоренцо јури по гори,
Љубави многе га подсећају друми,
Из манастира исходе беле дувне.
Медичи, Лоро, овакве речи збори:
Di doman caro, caro, no c'è certezza.

Срце се оте, тичица фијна жута,
Гранчици као, приу на руб месеца
И кљуца, кљуца бисере из тих скута.
Di doman caro, mio no c'è certezza.

Граници попут месец се млади љуља,
 Под ризом цуре трепну појка славуља,
 Затрента Лоренц јупона, бесно јеца:
 Сара, о сара, о сара giovinezza.

СОМЕТИ НА ВОДАМА

Пролећа ево, младе гране листају,
 Копне снегови, визије многобројне,
 По свој се земљи воде нове блистају:
 Човек тад трчи на ставе непробојне.

Пролећа ево: опет доба сневања;
 Сад се збивају ствари необјашњиве:
 Блескања даљна, потом тврда севања,
 Зелена и роза обнажују сањиве.

Тужан пролећем, тек весео у јесен,
 У зебњи каква снег ће поља открити,
 Да ли струкови биће опет превити.

Доба је жалбе, младост чезне, узнесен;
 Орла сен, крила мојој сени додаје,
 Да чудне моћи што ми небо задаје:

Под сенком мојом ево броне дечаца,
 Јаја гусака куле као дивљаци;
 Можда ћу бити о њихов чул разнесен.

Ево пролећа, наше речи листају,
 На свим уснама усклици су љубави,
 По свој се земљи младе воде блистају,
 За плугом човек тад јури по дубрави.

Сад је пролеће, сакриге се, девојке!
 Незнано како клас ће браздом изнићи,
 Случајно сејач да засеје увојке,
 Хај, доба чежња и визија, младићи.

ДИВКА НА ВОДАМА.

Мими Дединцу, другарски.

Пролеће, убави дечак Велеса,
 Чија су уста саздана за љубљење,
 Даде да по срцима заплеса
 Расцветано воће и усамљено стење.
 У мислима, све девојке оплођене
 Већ рађају јунаке,
 И ноге су јаке
 У сваке младе жене.
 Купало, убави деран, пролеће,
 Са звуком ратном и смехом у моје срце слеће
 Деран.

Кроз твоје руке протичу воде
 И зато, гле, све реке су црвене,
 А још су само очи ми зелене
 Да по њима мог брата малог напирни чушћи броне.
 И врбљаци и потоци ходе,
 А красно пада вече,
 И трубе ловачке јече:
 Ај са Двине, чуј, драги, трубе јече,
 Чуј, драги!

Моје груди травом опоре, травом оквањене твоје хлаче;
 Као роса напће моја мисао по теби
 И на уста црвена љубићу те,
 Све док пијант гори одбегли не би:
 Где уз храстова срца твоја моје срце зацветаће;
 Чуј, драги, са Двине трубе јече,
 Рибари се спремају,
 Чуј, драги!

Купало, Купало, Пролеће,
 Убави деране Велеса,
 Мој драги: обновљено љубљење,
 Расцветано воће, насмејано стење.

У мислима сад свуда поздрављају јунаке,
 А ноге у жена јаке;

Пред њима младосно мре се:
 Младачке и ускочке главе врбови-венци ресе.
 Купало, прекрасни песташко пролеће,
 Са звуком ратном и смехом у паша срца слеће.
 Чуј, драги, с Космаја трубе јече!
 Купало, прекрасни дераи пролеће.

ЈУНОШ НА ВОДАМА.

Када се у срце усели пролеће,
 Младићи пред дивке капе бацише и поклонише се,
 Све се девице насмешнише с олтара
 На грохотне трбухе жандара.
 О! По грохотним трбусима жандара
 Изниче младо лишће и окруни их цвеће.

Када се у срце усели пролеће,
 Младост се као ћилим пољем продужава,
 На рубу чијем девојче дивно спава:
 Ја крај ње милосно лежем, да је вежем
 Рукама за себе и за даљине;
 И пољупци су укуса слана,
 Цветне девојачке главе као бокори јоргована.
 Да знаш, мила, мени што си: цбуње плаво јоргована!

Попише се Сапи расцветале,
 У том цбуњу слављи тице запевале.

На дивни и лепи каплар, који страсно воли своју жену,
 Одлетеће на вранцу да положи живот у част њену;
 Зауставиће се баш на ивици Рудничких Шума:
 У борби са храстовима, са тапковима воловским,
 На бедемима брдским,
 На доглед сеоског друма,
 На обалама реке,
 Свуда ће пропети необузданост своју
 И страну мисао моју;

Па и породиља загледајући се у детињу пелену
 Неће осећати више брадавицу зажарену

Него ће се све пагињати над колевку
И чекати.
Мој сестрић мали плаче,
И плач му је химна небеска,
Мој сестрић кад сисајући дојку мљаска,
То сама сома капље из облака, и јаче
Заструји живот:
Изасланик пролећа тек пред подне смилује се,
И онда се смеши.

Тад краљ сам стари,
Обучен у јегере и лежући на кревет,
Удише поздрвама страсно све корнице цвећа
Којима је засађен тапет;
За политику више не мари,
Ни за костобољу ногу, дворске се даме једне сећа;

Па и краљица улази у барку,
А сам амор несташни дуби је у плеће,
Затим шапуће у уво: Краљице, краљице,
Ваше Величанство зар не осећа премалеће!
И њено се зарумени лице,
Она понови: Ваше Величанство, краљице, краљице...
И одмах јој се из црвене кадифе обнажине две дојке
Као две груде снега,
На лепоту њину облише се руменилом стида
Два снежна брега;

И улицама као да дирекци цветају,
По горама косови као да певају,
По пољима јунци да метају,
Кад се у срце усели пролеће:
Тад веселом младежи свака бруји улица,
На врх репа лавовскога букетић је ружица.

О пролеће дивотно, све са тебе полуди!
Да л' верујеш, драга моја, да је страсно умрети,
И да ли ћу тако лако моћи срећу подиети?

Причекај док ноћ падне велика, ведро,
Да тихом ноћи најзад покријемо недра

И пролеће, које нам данас срца пробуди;
 Као кришка ће образ цуре да заруди,
 У невесте затегнути бедра:
 А позно у ноћ кад све спава,
 Док звездани снап слива се на жито,
 Јулије Цезар, мој пријатељ кроз векове,
 Погледом ме као светом водом крштава,
 И припрема на дела јуначка.

О пролеће дивотно, све са тебе полуди!
 Да л' верујеш, драга моја, да ћу смети умрети?
 Сву јесен ми у очи лишће падало,
 К'о по шанцу доскорашњег бојишта:
 Каква срећа данас дивна што ми је младост чедна;
 О Саво реко, понеси ме као чун далекоме мору,
 Или као оборено вито стабло борово;
 О моје среће дивне, што ми је младост чедна;
 Или се претвори у делију да одјуримо у лов!

Ко се то игра пољем са девојкама,
 Од чијег су то даха гране задрхтале,
 И цветови са воћки попадали,
 Чије су то стопе по травама?
 Нек је здраво, нек је здраво, о, пролеће,
 Младии радосни, нек нам у кућу ује плодносно,
 У кућу ује плодносно.

Јер сељанке и сељаци,
 И краљев и краљице,
 И делије и дечаци,
 И све тивце и све шуме,
 И све лађе и сва мора,
 И облаци и зверови,
 И небеса и светлости,
 И жуђења и пакости,
 И све чежње и све цвеће
 Све се, све се пробудило
 И пролећу поклонило,
 Косом земљу додирнуло,

Видре капу одбацило,
 Купу меда испразнило:
 А све у славу младог срца и младих усана.

ПРОЛЕТЊА ПОСМРТНА ЛИСТА.

Са утехом као да би подносили
 И овај пакао,
 Кад би за њим долазио ма један гори.
 Незвесношћу, сумњом, досадам сам звао
 Страх ништавила крајњег
 Што ме мори.

Ниједна визија није него визија смрти:
 Али у зоолошкој башти су и ботанички врти,
 И ништењем за час пробудимо лепоту.

Задремам вечерас, где,
 За увек,
 Питајући:
 Да ли то свирају мазурку или гавоту,
 Или што друго.
 Збогом.

У 11 $\frac{1}{2}$ опело, црква Св. Марка!

Са утехом као да би подносили
 И овај пакао,
 Кад би за њим долазио ма један гори:
 Незвесношћу, сумњом, досадам сам звао
 Страх ништавила крајњег
 Кад ме мори.

Наш син, наш брат, наш унук
 Никад непрежаљени,
 Ј о в а н,
 Умре у цвету своје младости
 На, двадесет и прве године, рођендан.
 У недрима хранитељке земље побелеће његове кости:
 Док уцвељена мајка исплакаће до слепила зени:

О јадни сине,
 Зар си широку своју собу за тако уски променни стан!
 Наш син Ј о в а н
 Био најбољи ђак;
 Од свих другова љубљен и мно,
 Као крин међу девојке носио мушкости знак.

У једанаест и по опело, црква Св. Марка.
 Ожалошћени...

Очи плаве твоје: Њиве малене неба
 По којима прстима сејао си звезде;
 И мисли ти као кошуте што се у топлини гнезде.
 Али твоје груди!
 Јадне твоје груди: сама туберкулоза.
 У дечаштву ђбуњак зелени и свежи,
 У младићству што га немилосрдно обрсти коза.
 Кроз њих душе ветар ништења и студи,
 И увек је ноћ у њима;
 Јадне твоје груди:
 Само у празнини што као грозд срце виси.
 Не, Каица Војвода више ниси!
 Болани Дојчин можда само.
 Или ти је срце тица што је ногом везана за грану
 У мраку:
 Сваки час труди се да полети, крилима залепрша,
 А онда је мртвије обешена.
 Као храну,
 Прождире туберкулозу.
 Под њом пустош крша,
 Ровитих стена.
 Или је једини грозд окачен о лозу,
 Као сок из тебе сише туберкулозу.

Под врбама је писао песме,
 Крај вода је сањао на девојке;
 Зажарене му биле јагодице грозничаве
 На помисао: да једне малене дојке
 Никада додирнути не сме,
 Под врбама тек зеленим, на обалама Саве.

Мислио је да колико је његова пријатељица чедна,
 Исто је презирна и срца ледна,
 Под врбама тек зеленим на обалама Саве.
 На ади преко пута
 Љубила је баш тог тренутка, опијено,
 Јаког и милог једног регрута.

И то је све.

Ожалошћени

...до гроба.

И на гробу ће бити написано да је био
 Таленат велики, и да је умро врло млад.

Једном пре смрти погинуо је био као херој на Церу.
 То се догодило овако:
 Пред вече напусти дом,
 А имао је тада година шеснаест,
 И упутио се најближим путем којим се ловци веру.
 До јутра је већ стигао тамо лако
 У сред битке, кад се кршио најжешћи лом.
 Под кишом куршума, пуковничку нареднику однесе
 заповест:

Напред, на јуриш!
 Једини се крај пуковника нађе он;
 Сам од једне гранате би закопан.
 Сви држаху да је мртав и почаст даше,
 А он мало угруван кући стиже већ други дан:
 Напред, на јуриш!
 Битка добијена.
 Био једном херој и сам;
 Добоши објавише његову победу:
 Пам, пам! Пам, пам!
 Био је једном херој и сам:
 Пам, пам!

И то је све,
 И шта би више!

Опело, црква Св. Марка,
Саучешћа примају до гроба уцвељени.

Какав је данас диван синуо дан :
На сунцу се расцветале све руже,
Живот Ј о в а н а неки је далеки сан,
Из чамца гледам како рибе круже.
Под таласима гледам како рибе круже.
Бацимо брзо мрежу, мили друже ;
Какав је данас плодан синуо дан.
Битка је добијена,
Добони звоне :
Пам, пам !

ИВЊОМ ПО-ОВОЈ ГАВРАНА.

(Покушај најслободнијег превода)

Да ли ко зна,
Да ли ко зна,
Да ћу умрети за који дан,
И да походићу божији стан ;
Да ли ко зна
Чему сва жалба мога сна,
Да ли ко зна ?
Да ћу умрети за који дан,
Загракну гавран вран :
Човече који умирени,
Да ли ко зна ?

Да ли ко зна,
Да тужба у мом срцу син ;
И да краљеви и да краљице,
Помрећемо за увек једном сви,
Да ли ко зна :
Човече који умирени ?

НЕКОЛИКО МИСЛИ О ДОСТОЈЕВСКОМ.

(НОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ОД ЊЕГОВОГ РОЂЕЊА.)

Сећати се неког знатнијег јавног радника у одређеним роковима од године његовог рођења или смрти, значи приредити неку врсту испита: треба ли се тога човека још сећати, или га треба већ заборавити, и ако га се треба сећати, онда зашто? Прослављамо годишњице само оних који још живе с нама, а не оних који су већ умрли. Било би чудновато славити дан рођења или смрти Сократа, али није чудновато сећати се Дантеа, јер, ма колико био велики Сократ, он не живи више с нама, а Данте је са западним, католичким светом, паравно Италијом, везан још хиљадом веза.

Пита се, дакле, треба ли нам још Достојевски, живи ли он још с нама, и, ако се одговори потврдно, је ли он близак само нама, Русима, или и другима? На то питање може се одговорити одмах: Да, Достојевски узбуђује не само нас, Русе, него и цело мисаоно човечанство, и узбуђује нас данас много више него пре 20—30 година, задуго пре рата.

Стогодишњица Достојевскога рођења кренула је опет читаве литературе. Књиге немачког писца Нецела о Русуји, које траже да се претресу сами темељи данашње културе, непрестано се позивају на руске мислиоце. И, доиста, у делима руских писаца налазимо, већ одавно, предвиђање културне кризе која сада постаје јасна свакоме. Највећи међу њима, Толстој и Достојевски, — опазивши унутарњу празнину културног процеса који је водио нагомиланању материалног блага, — бацише пове лозинке, које су, по њиховом уверењу, имале да спасу човечанство: Толстој лозинку о одрицању државе и свега што је с њом у вези а Достојевски лозинку о осветљавању човечјег живота изнутра, светлошћу љубави коју је Христос проповедао.

Мислим да неће бити потребно сећати читаоце на биографију Достојевског, сем неких момената из ње. Достојевски

води порекло из културне средине, где се на образовање гледало много озбиљније него иначе у племићским породицама оног времена. Он се био од детињства навикао да у књизи види не забаву, већ поуку. Отац његов, озбиљан лекар, развијао је код детета поштовање према књизи као средству духовног и моралног напретка. С таквим озбиљним погледом на литературу, као на науку добра и истине, приступно је млади Достојевски и сам позиву књижевничком. Свршивши артиљерску школу, јавља се он са првим својим делом (*Бедни људи*) у ком говори не о својим душевним доживљајима, као обично млади писци, већ о љубави сиротог старца, убијеног животом, према девојци којој је бол нанео лакомислен човек. Већ ту је Достојевски дирнуо у жице које изазивају највеће наше сажаљење према свима пониженим и невишо страдајућим. Душевно близак сваком људском болу, пошао је Достојевски на пут револуционарног тражења друштвене правде. Умешан у заверу Петрашевског, проликао је дубоко у истинску друштвену неправду, ону која ствара жртве *Мртве куће*, и постао једном за увек, заклето непријатељ социјализма и револуције, а верни грађанин руске државе, убеђени монархиста, и вристалница словенофилства у коме је видео једини народни правац руске мисли. Вративши се с робије, Достојевски је остао до смрти обичан новинар и писац, зарађујући пером насушни хлеб. Он није могао, као Толстој, поправљати своје рукописе по шест пута; он је морао писати брзо, често одрађујући добивени аванс. Нико му није стварао раскошан и удобан живот, као Толстоју, живот у коме је тако пријатно пустити се мислима о немаштини и потиштености свију сиромашних. На против, Достојевски је само сањао о том како би лепо било имати материјалну независност, али као други један велики писац, Мицкијевић, који показује тако много заједничког с Достојевским, он је морао стално да брине о комаду хлеба, да се узрујава око здравља, одећа, исхране породице. Писма Достојевског, као и писма Мицкијевићева, исто толико говоре о обући коју треба купити деци, колико о великим замислима и идејама које испуњавају душу. Тежак свакодневни рад, стално дружење с људима који су били исто тако као и он, сиромашни и гоњени судбином, унутарње сузе којих му је била пуна душа, — учинили су срце Достојевског тако осетљивим за стварни људски бол, тако проницљивим

да разуме јад у дубини туђе човечје душе, да је он постао можда у светској књижевности највећи познавалац најсложенијих душевних доживљаја човека. У неким стварима је отишао даље него наука: његов *Двојник* (Двострука душа), сматран првобитно као неуспело дело, сад нам је јасан, откад је најновија психологија проучила чудновату појаву раздвајања личности човекове.

Извесна материјална сигурност, велики друштвени углед, душевни мир у кући, дошли су Достојевском тек последњих година живота. 1881 године, пред судбоносно убиство Александра II, умро је Достојевски као прослављени вођ најбољег дела руског народа. *Нечисти дуси*, које је он тако добро насликао, продужавали су свој посао, и довели су Русију до пропасти, коју је он предвиђао.

Рећи да је Достојевски био уметник, т. ј. да је стварност примао кроз нарочити дар уметничке синтезе, да је у књижевним типовима уопштавао растурене особине савременог друштва, да је стварао живе људе, итд. — то је сувише мало. Достојевски није само стварао књижевне типове, он је стварао људе онакве какви психолошки неизбежно морају бити кад њима завлада потпуно идеја, осећање или страст, кад постану ивер који јури и окреће се у матици догађаја. И ти људи, који су са језовитом реалношћу говорили из његових књига, појављивали су се и стварно живи. Нека мистична сила је преносила те Раскољњикове, Ставрогине, Смерђакове, из света уметничког стварања у свет реалних људских односа. Можда још недовољно изражени у доба Достојевсково, али стварно егзистентни, после Достојевског се јављају потпуно одређени и Аљоша Карамазов, и „Нечисти Дуси“, и јунак *Злочина и Казне*, и други. Јављају се као Платонове идеје са стварним оличењем и почетком ствариног свог живота. И то оживљавање привиђења, та „материјализација“ књижевних типова, врши се и до данас у свести читалаца с таквом снагом, да Достојевски, обично, чини на читаоце тежак утисак: читалац као да се претвара у спиритистички медиум преко ког се извршује „материјализација“ свих оних чудних људи који живе нарочитим, тајанственим животим. Колико се пута говорило да су хероји Достојевскога неистинити, неприродни, лажни! Па откуд им онда она тајанствена снага да потресу цео наш душевни организам? Гогољева прича *Портрет*, у којој

тврдица, насликан на портрету, живи поћним, аветићским животом, изражава идеју коју сам хтео овде рећи.

На тај начин, као уметник, Достојевски ствара живот којег није било пре њега, али који ће се јавити после његових дела. Раскољников из књиге створио је стварне Раскољникове, који раније себе нису налазили, а сад су се разумели. И то исто може се рећи и о другим типовима Достојевскога: колико је руских младића, за ових четрдесет година, погледало у своју душу на нов начин, прочитавши *Браћу Карамазове*.

Зна се како је писао Достојевски. Не на тај начин да претходно каже: узеху таква и таква лица, а она ће урадити то и то, да бих дао такве и такве типове, и исказао те и те друштвене појаве и идеје. Тако су писали Гончаров и Гогољ, понекад Тургенев, понекад Толстој. Али никад Достојевски. Он се заносно гледајући привиђења која се отимају ка животу, као оне сенке у Илијуму које се купиле око Одисеја из јаме пуне крви. Та привиђења су обузимала сву његову свест и кроз њега су живела: говорила, радила, састајала се, стварали свој живот какав је морао бити. Достојевски није мислио да ли су природне или нису те слике које су се грозничаво изливале из његовог пера, јер није он владао њима, него оне њиме. Он се само журио да забележи оно чега му је била душа пуна; он није измишљао спољашност својих јунака: он их је видео у својој души живе, упијао се у њине црте и трудио се да их не поквари својим описивањем. Достојевски је знао да је баш онаква, какву је он описивао, била Грушењка, Соња Мармеладова, и др., и нимало се није мислио како ће да их наслика.

Та страшна, језовита убедљивост Достојевскова стварања то га чини једним од највећих писаца човечанства. Исто тако, изван писаца, живе и *Хамлет*, *Дон Кихот*, *Парсифал* Волфрама фон Ешенбаха. У руској књижевности се тако персонифицирао, кроз Љермонтова, Печорин, јунак нашег доба, који је дуго живео, и створио је цело потомство. Тако понекад писац може да завлада животом, и необичност талента Достојевског у томе се и показује што је он, не будући реалиста (у смислу припадања познатој књижевној школи), дао слике стварније него сама стварност. Нама је свеједно да ли је Шекспир у *Хамлету* описивао свог

савременика, шкотског принца, као што се мисли сад, или је оригинал узео из Сакса Граматика: Хамлет живи својим животом, не у Данској, не на двору Фортинбраса, већ свуда где се међу људима још нису изгубила танана и нежна расположења душе. И за Достојевског је сасвим споредно где живи његов Идиот, и у које се време дешава да Раскољников, који је помислио да је Бог, убија старицу.

То што нас све силно узбуђује, то што се кроз нас и помоћу нас персонифицира, што обузима нашу душу и живи у њој поред нас, — то је тајна Достојевског, и уједно тајна његове бесмртности, његовог непосредног значаја за нас и данас. Но, само се по себи разуме, одредити Достојевског као писца „психолошког правца“, било би такође сувише мало. То би значило да је он проучио психолошке особине овог или оног типа, слично Золи с његовим *Documents humains*, и изнео укупно те особине као психолошки тип какав се налази у извесној друштвеној средини. Код Достојевског налазимо понекад сасвим друго: његове личности живе потпуно својим животом испод свести пишчеве, (таква је тајна уметничког надахнућа), раде онако како им наређује њихова душа, и често сасвим друкче него што ми очекујемо. Тако, у осталом, бива и с људима: мислимо да човека знамо, а он тек одједном чини такве ствари какве, држећи се разума, ми нисмо очекивали. Но, разуме се, ма да је то за нас нејасно, тај човек је нишао тим путем по неизбежној судбини. Зашто је, на пример, Смерђаков убио старог Карамазова? Зар га је морао убити? Од њега то није нико очекивао! Ни он сам није очекивао. Зато се и обесио.

Данас бар, надамо се, осећа руско друштво у Достојевском писца добрих принципа човечје душе. У том смислу је пре кратког времена говорио о њему митрополит Антоније, који је покушао дати „кључ“ за разумевање Достојевског. И у познатој књизи Мерешковскога „Толстој и Достојевски“ морална оцена заузима прво место. Достојевски нам је драг не само као човек високих моралних осећања, него и као учитељ добра. У том смислу га ништа не може завести: извапредно је осетљив у својој оцени, и никад неће помешати добро и зло, као што тако често раде писци. Колико се пута, нарочито у доба бајронизма, — свет одушевљавао „лепотом“ охолости, духом одрицања, уображеношћу човека

који, као Ниче, ставља себе *jenseits des Guten und des Bösen*. У убиству се налазила лепота, у порушеном душевном миру девојке коју је саблазнио покварен човек, видели су јунаштво, у злобној охолости знак душевне снаге. Безброј пута су песници свих земаља опевали све то, али Достојевски је, с великом моралном осетљивошћу, увидео унутрашњу лажност тих тенденција, и у својим романима је стао на страну добра, макар и неугледног, скромног и убогог, тако одлучним начином као можда нико пре њега. Ни памет Ивана Карамазова, ни охолост „Нечистих духова“, нити спољашња лепота или величина не привлаче Достојевског, и он одлучно и чврсто стоји са јадницима, са „ништима духом“, са „гладнима и жеднима правде“. У том смислу тешко да има још који тако дубокохришћански светски писац, какав је Достојевски. Из записака које је уносио у своју бележницу, и који су само делимично објављени у последње време, видимо да Достојевски стално говори о хришћанској култури као о највишем моралном и духовном идеалу коме човечанство може тежити. А што само мало њих достижу остварење тог идеала, није несрећа: главно је да он светли људима као кула светиља у мрачној бурној ноћи.

На том уверењу је заснована и цела културно - историска филозофија Достојевскога, која нам је сада можда нарочито разумљива, сада, у доба званичног мира, а, стварно, у доба када је најдубље мржња разделила човечанство. Чудном уверењу да се у борби класа, у мржњи једних народа на друге, у Дарвиновој „победи јачег“ налази за човечанство спасоносни излаз ка океану опште среће и вечитог мира, — том чудноватом уверењу насупрот дошао је Достојевски са својом вером да је узајамна љубав једини поуздани принцип у људским односима. Мржња рађа мржњу, из зла се ствара зло, и само љубав оживљава, и само човек који дело свога живота диже на љубави, ствара живот за добро будућег човечанства. Добро неће само доћи, тако мисли Достојевски, него је потребно васпитање човечанства у духу љубави, место у правцу механичног практичног морала и култа разума. Врло је важно што најосетљивији у човечанству такође долазе до тог закључка који је Достојевски извео пре неколико деценија. Кад индиски филозоф Рабиндранат Тагоре смева наш механички дух, наше „савезе парних котлова“, којима је једини циљ

богаћење, а средства организација насиља, — он понавља оно што је већ много година пре њега рекао руски писац.

Тим обраћањем на људску савест, тим проницањем у најтајније углове људске душе, том вером у добро које се у души скрива, и презирањем свег спољашњег и засењујућег у људској култури нарочито је драг ДостојеВСКИ нашем добу, које већ почиње да схвата унутрашњу празнину материалне културе. А у колико човечанство више буде то разумевало, у толико ће му дражи бити ДостојеВСКИ.

А. Л. ВОГОДИН.

ДУБРОВАЧКА ОБЛАСТ.

Владина законска основа о диоби наше земље на области, која предвиђа дубровачку област са политичким котарима Дубровник, Метковић, Корчула, Макарска, Имотски, Хвар, изазвала је оштру критику. Приговара јој се са три стране.

Из Сплета се жале, што се Далмација цијепа, а када се већ цијепа, што се Дубровнику додijелило на крају Имотски и Макарска, а на мору Вис и Хвар, који са Дубровником немају, нити су имали, заједничког живота. Из Мостара се приговара да је мостарска област унакажена тим што јој није дано цијело њено приморје, него је од тога начињена нарочита, неприродно дугачка, а уска дубровачка област. У Дубровнику се каже да је дубровачка област, како је скројена, наопако скројена.

Бит ће да свако има понешто разлога, и када би влада била имала слободне руке при кројењу области, онда за ову област ниједна критика не би била довољно оштра. Али није тако. У уставу лежи грешка. Бадава се у чл. 95 упућује на природну подјелу, када се неповредивошћу босанско-херцеговачке границе чл. 135 сили на неприродну раздиобу. Ту је исконски гријех, и стога гријеха цијела стварна критика владине основе треба да се сведе на питање: има ли да се дијели Далмација; или, да клинац одмах у главу погодимо: има ли се Дубровнику, бар у границама допуштеним од устава, додijелити засебна област, или се има тај град и

његова природна и историјска област напросто прикључити којој другој наумљеној области.

Читав Дубровник у том погледу слаже се са владиним нацртом, и сматрао би за грдну неправду и прама прошлости овог града, и прама његовом будућем развоју, кад му се не би засебна област подала. Али владино становиште, држим, одобрит ће свако који није учестан у ствари, и који је посматра са вишег државнога, а не партикуларистичкога становишта.

Немојмо се варати, ми смо сви мало опојени од великих догађаја који су нам донијели наше народно јединство и нашу народну државу, и тако ударили темељ за могућност боље будућности, ако памети буде, као што је среће било. Жељни ге боље будућности, напретка и развитка, нестрпљиви смо, па жеље своје узимљемо за готов грош, а снаге и способности често прецењујемо, а што је том прецењивању на путу, лако подцијењујемо. То се све, чини ми се, и овог пута догађа.

Устав одређује као главни критериј по којем се подјела на области има да врши, обзир на *природне, социалне и економске* прилике. Подвучемо ли сваку од ових, па се мало замислимо, тада неће нитко, ја барем држим, ни у Спљету ни у Мостару, моћи порећи Дубровнику право да буде *средиштем* неке области. Нагласих *средиштем*, јер о томе се заправо ради. Дијељење на области не да се ни замислити, а да се при том нема у виду њихово средиште, јер би то била грађа без темеља. Од главне важности је уз који центар ће се која област повезати. Од центра сваког организма много овиси.

Онај предно нашег приморја што се од Боке до Неретве протеже, живе од вијекова својим *социалним и економским* животом. Тај живот је силом прилика захватао и изоколна мјеста, и ближе их њему привезао, успркос административних, а некад и државних граница. Он ствара неку *природну* цјелину, коју смо звали Јужном Далмацијом. Кад би то парче земље, које се за готово 150 км. низ обалу вуче, само селима било посијано, уз таке прилике ипак не би било лако као приложак га приметнути овој или оној области. Али сред тога парчета диже се Дубровник.

Бацимо око уоколо, па право кажимо: колико ћемо градова наћи који уз народни живот и карактер имаду оне

особине које се оправдано траже да их град има. На претек их јамачно нема. То није никоме на пријекор, али је свакоме на уважање. А ако у нашој домовини има града који уз народни живот од вијекова носи биљега градске културу и људскоте уз замјерну традицију, то је Дубровник. Такав град није никоме на одмет, а најмање народу који није богат таким градовима. Велике традиције жива града нијесу само хисторијска реминисценција, ни пука сентименталност, оне су голем капитал, па ако баш нећемо да у свему гријешимо као за оклад, не смијемо да пустимо тај капитал, а да га не искористимо што боље можемо. Не смијемо да не створимо што подесније прилике да такав град шири што боље свој културни утјецај око себе.

Пређимо на реалност, на садашњост, држећи се далеко пјесме будућности, која је увијек више или мање фантазија. Дубровник је на мору, центар је нашег поморства, има своју грушку луку, једину луку која је *данас* жељезницом спојена са нашим залеђем, Дубровник су сада наша врата у велики свијет и из великог свијета. Познат је у свијету као мало који наш град. Кад странац у њ дође, усјеку му се, уз њепоту природе, складни трагови прошлости, који нијесу трагови изгинуле туђе величине, већ трагови његова сопствена живота кроз вијекове. Из таквих дојмова се гради суд о земљи у коју долазиш, а то није ништа. Потхватни трговачки дух, који има клицу нешто у атавизму старог Дубровника, а нешто у младој херцеговачкој крви, храни у њем знатни трговачки живот. Трговачки и финансијски заводи, основани још прије рата, праве га већ сада неким, ако и малим, економским центрумом, а његови просвјетни заводи, крај неких културних и хуманитарних институција, праве га, ако и малим, културним центрумом. То све неће бити много, признајемо, али када се упоређује са другим, то је доста.

Покрај тога имаде још један еминентно политички разлог који упућује да се Дубровнику пода пристојна важност у грађењу наше државе. Не смије се стискати очи, јер нојева политика није политика, па треба признати да имаде још којешта што силом хисторијског тока и људских сплетака источни дио нашег народа од западнога дијели. То најалост осјећамо и више него ли би право било. Тачка гђе се наш исток са западом љуби, то је Дубровник. Град којег су синови, још пред стољећа, јаком интузијом данашњи дан

навијештали и готово несхватљивом широкогрудношћу читав наш народ за свој признавали; град у коме, до педесет година натраг, за наш језик није се употребљавао ни српски ни хрватски, већ *нашки*; град који, кад се српство и хрватство сукобило, лутао је између једнога и другога из неког инстинкта у ком се одазивао атавизам прошлости његове, те који је и једној и другој поли дао јаким људи; град западне културе *par excellence*, који се помлађује претежно здравом крви источног нашег народа; град који су у нашој мизерној међусобној борби својатали једни и други као своју Атину. Такав град створен је да буде копча међу источним и западним дијелом нашег народа, те мора да му се пода положај е да може што корисније да врши благотворни утјецај у процесу елиминирања опрека што још у нашем народу постоје.

Ти и тима слични разлози били су зауфано поводом да је Смодлака, који није Дубровчанин, већ Сплешанин, у свом нацрту предлагао Поморје, област која је имала да захвати Херцеговину, Црну Гору и Далмацију јужно од Неретве, са главним градом Дубровником. Таки разлози зацијело навели су и стручну комисију која је радила око нацрта днобе земље на области, да — како сам чуо, јер она свој рад није објавила — из Херцеговине и дубровачког територија направи област са Дубровником на челу. А данас неки не даду да та, до јуче Словинска Атина, у Југославији буде главом ситна вилајета.

Поклик који из Сплита одјекује: немојте Далмације цијепати! боли нас и чуди, баш што долази из града који је увијек у великим народним питањима знао да буде широкогрудан, чуди нас то више, јер се истодобно с тим покликом оправдано приговара Хрватској и Босни што су се при гласовању устава затворили прама нама кинешким ѕидом. Ја одиста не знам коме је икада, прије данашњег дана, на ум пало да се Далмација при подјели наше нове државе нема да цијепна, кад сватко зна да садашња Далмација није ни прави историјски појам, а камо ли административна цијелина, коју би биле створиле природне, социалне и економске прилике. Сватко зна да је то, на протпв, нездравим приликама које су радиле против нашег народа, скалупљени уски трак земље који се протегао преко 400 км. низ море; то је од прилике дуљина обале од Ливорна до Рима, а колико се области уз

ту обалу поредало! Нешто се тај трак при глави раширио да се при крају, баш код Дубровника, до ругла на пар километара стањи. Захтјев да се тако ненаравна и неприкладна административна јединица нема да цијепа сада кад се ради да се наша држава наново административно подијели, заного није оправдан. А заправо овђе се не ради о цијепању: ради се само о згодном административном омеђашењу, које има да што боље све скупа у цјелину стопаи.

Друго је питање је ли владина основа у детаљу сретна. О том сам већ у почетку казао опће мишљење, а то је да није. Али, како рекох, здрава паметна подјела у смислу како устав упућује, са ограничењима што их устав намеће, није могућа. Влада је стала пред дилемом, или да остави Далмацију до Боке заједно, или да је подијели у двоје, дајући Дубровнику његову област. Ово потоње императивно јој се наметало, и она је, створивши дубровачку област, изабрала мање зло. Да ли је граница идеално повучена, о том се да расправљати. Кад се неке ствари, којих се ријешење природно намеће, тако не ријеше, свако друго ријешење мора да храмље. Али жаљење Сплита што су се Хвар, Имотски и Макарска Дубровнику додијелили, може бити само донекле стварно оправдано, јер за оне дјелове који према Неретви гравитирају, неправде нема.

Зло је, понављам, учињено уставом. Је ли могуће отрезњење, па ревизија устава у том правцу, ја сумњам. Кад би то по срећи било могуће, онда најприроднија и најприкладнија подјела ових крајева била би област коју Смодлака предлаже, или, ако превладају разлози који траже за Црну Гору засебну област, а тих разлога јамачно има, онда нека се Црна Гора са својим приморјем, Боком, излучи као област за се, а Дубровник са Херцеговином, неретванско - далматинским крајевима и Корчулом у једну област стопаи. Хоће ли се пак и Мостару област оставити, онда нека се Јужна Херцеговина, мјесто читаве, Дубровнику преда. Свака така област бити ће јединица с које нам се синови неће смијати или, не дао Бог, још и проклињати.

Није ли то могуће, онда зло треба исправљати како се боље може. Најгоре би пак било оставити Далмацију како је сада. Дубровачка Област треба да остане, кад не може другаче, онако како је владина основа носи, највише уз каку

коректуру на западу. А затим сви скупа порадимо да здрав разум из околних општина и срезова колико прије исправи у смислу § 135 Устава оно што је неразбор у уставотворној скупштини покварио.

МЕЛКО ЧИНГРИЈА.

КНЕЖИНЕ У СРБИЈИ

ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ МИЛОШЕВЕ.

(Крај.)

Пошто је Србија ослобођена под Кнезом Милошем, он се назове „верховни Србије књаз“. Под њим је била цела земља, али да би се њоме лакше управљало, задржана је деоба на нахије и кнежине каква је била и под Турцима.

Одлука о деоби земље на нахије донесена је на скупштини 19 децембра 1815 године. У место четрнаест нахија, колико их је било под Турцима, сад их је било дванаест, јер је Грочанска Нахија сједињена са Београдском, а Пореч, који је од старине потпадао под Београдски Пашалук, па га је Пазван Оглу био отео и метнуо под Ада Кале, сад припаде Србији, али није чинио нахију, већ је био целина за себе. 1833 године присаједињено је Србији још шест нахија. У свакој нахији и у Поречу би постављен по један *нахијски кнез*, који се називао још и *главни кнез* и *обор-кнез*. Нахијске кнезове постављао је сам Кнез Милош и на то им је издавао дипломе.¹ Кандидате је узимао из најоданијих људи. Ту су била на првом месту његова браћа: Јеврем Обреновић, који је постао кнез Нахије Шабачке, и Јован Обреновић, који постаде кнез Нахије Рудничке; затим људи који су му били блиски и стари знанци: Вуле Григоријевић, кнез поречки, био је његов момак и од њега се није растављао,² Јокса Милосављевић, кнез Нахије Пожаревачке, био је момак код Милана Обреновића, с њим је био и у бојевима и у делегацијама, а у другом устанку одмах је стао уз Кнеза Милоша;³ најзад људи који су се уз њега истакли било јунаштвом било

¹ Имена нахијских кнезова у свима нахијама види у М. Петровића *Фтанције и усшанове* I, 367.

² М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 103.

³ *Ibidem*, 364

верношћу у подизању другог устанка, као што су: Вићентије Петровић, Милета Радојковић,¹ и други.

Нахијски кнезови били су управо органи кнеза Милоша, његови потчињени чиновници. Дајући им дипломе, он им вели да их је он *изабрао* и *поставио*, а затим наређује да их сви кметови и кнезови у нахији „за истинита обер кнеза припознају и њима пристојну чест одају и у сваком послушанију буду“, да заповести које он преко њих издаје „свагда слушају и испуњују. Ако би се који непослушник или преступник ове наше заповести нашао, онај ће сваки под страшни одговор пасти и нијпосле, свога живота лишити се хоће“.² Преко нахијских кнезова издавао је Кнез Милош наредбе кнежинским кнезовима.³ Они су одређену суму порезе на нахије разрезивали сваки у својој нахији и преко кнежинских кнезова прикупљали и предавали Кнезу Милошу. 3 децембра 1829 године пише Кнез Милош Павлу Радмировићу, кнезу Нахије Шабачке, да при раздељивању митровске порезе за ту годину „сву нахију на једном месту искупи и прочитавши им тарифу да расположи порез“.⁴ Ради отправаљања послова нахијски кнезови су имали по једног писара и повише пандура.⁵

Име нахија задржано је до 1834 године. Тада је замењено именом *окружије*.⁶

Још је интересантнија судбина кнежина за владе Кнеза Милоша. И њих је он задржао. Оне се у почетку називају и срезовима, према срезовима из времена Кара Ђорђа, али се ускоро почну називати само кнежинама. 1 новембра 1815

¹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 523, 598.

² М. Петровић I, 508.

³ Дајући „настављеније“ кнезу Голубачке Кнежине Павлу Душману, 11 марта 1816 године, Кнез Милош му вели: „Опредељеног оборкнеза, који буде код муселлина у Пожаревцу седети, шњим ћете у договору бити и сваке моје заповести од њега примати“ (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 1052). Постављајући Милутина Петровића за кнеза Омољске Кнежине, 27 фебруара 1822, он му пише: „... не сумњам да ћете... по заповести мојој вашему оборкнезу Јосифу Милосављевићу у свему покоравати се и с првом ревностију дела народна у кнежини Вашој врученој исполквати, подавајући најскорије известије оному својему оборкнезу Јосифу Милосављевићу о свим прикљученијам у кнежини Вашој“ (В. и Н. Петровић II, 378).

⁴ М. Петровић I, 128.

⁵ М. Гавриловић II, 288.

⁶ М. Петровић I, 426.

године одредила је Народна Канцеларија у Београду неколико комесара, са задатком да обиђу земљу и да са скупштином кметова и главних људи у свакој кнежини изберу кнеза и објасне им дужности.¹ Пошто је овај избор извршен, Кнез Милош у свакој кнежини постави по једног кнеза.² Кнежине су понајвише задржале имена каква су имале и под Турцима. Само онде где стари називи нису били довољни да их тачно одреде, или где су образоване нове, назвате су по именима кнезова који су у њима постављени (Кнежине: Бобовчева, Ракина, Дабића у Нахији Ваљевској; Станковића, Гошнића, Катића, Живковића у Нахији Београдској, и тако даље).

Али кнежине под Турцима и под Кнезом Милошем нису биле једно исто. Док су под Турцима биле аутономне целине са скупштином и кнезом који је био израз читаве кнежине, дотле су под Кнезом Милошем зависне административне јединице, са кнезом који је био чиновник и извршилац воље Кнеза Милоша. Из следећега мислимо да ће разлика бити још јаснија:

1. И ако су под Турцима кнежине биле природом омеђене географске целине, ипак нису биле потпуно недељиве. На против, кад год су географске прилике допуштале, и кад се народу учинило угодније, оне су спајане по две у једно, или је једна дељена у две, или су поједина села прелазила из једне кнежине у другу. Тако су после Кочине Крајине Подгорци, којима беше кнез умро, молили тамнавског кнеза Алексу Ненадовића „да сједини Подгорје са својом кнежином и да обадве кнежине држи, или да им он даде каквога из своје кнежине (за) кнеза.“ Али Алекса, и ако је „оне године судио и тамо, није се хтео приватити за сву кнежину, но рекне им да они између себе кнеза изберу“. На то га они замоле да им барем да Јоку из Рабаса да им кнезује. Он им одговори „да је то мучна ствар једноме човеку из друге кнежине у у туђој кнежини кнезовати, а кад баш хоћете за кнеза Јоку из Рабаса, онда јето узмите с њим и село Рабас од моје кнежине, а и тако је на међи; то село нека буде од сад под вашом кнежином. И тако Подгорци буду задовољени.“³ Оно што је у оваквим случајевима под Турцима било главно, то

¹ М. Гавриловић I, 243.

² Списак постављених кнезова види у М. Петровића I, 606.

³ Прота Матија, *Мемоари*, 35 — 36.

су народне потребе, народне жеље и народне одлуке. — И под Кнезом Милошем су кнежине дељене и састављане, али то више није било из народних потреба, ни по народној жељи и одлуци, већ из виших административних потреба, а по вољи и одлуци Кнеза Милоша. Тако је он поделио Посавску Кнежину на два дела, па је у једноме поставио за кнеза Јована Павловића из Јабучја, а у другоме Николу Семеоновића из Бабине Луке.¹ До 1824 године било је 45 кнежина, од тада па по првог полгођа 1833 — 42, а у другом полгођу — 60, 1834 — 61, а 1835 — 54.² Сем тога, он је кнежине смањивао и повећавао, одузимајући им или додајући им села из других кнежина, онако како му се, из управних разлога, учинило zgodније.

2. Под Турцима су кнезови били наследни потомци старих кнезова, под Кнезом Милошем то су били нови људи, које је он испостављао. Сви су били скоројевићи, обично истакнути борци из првог, а још више из другог устанка, његови љубимци и приврженици и, што је главно, одани му људи: Живко Михаиловић, нови кнез грочански, био је пре првог устанка обичан човек, под Карађорђем постао је капетан, после пада Србије 1813 побегао је у Аустрију, вратио се пред други устанак, и под Кнезом Милошем подигао свој крај на Турке;³ Рака Тешић, кнез колубарски, био је пре првог устанка такође обичан човек, под Карађорђем био је буљубаша, у другоме устанку се одликовао;⁴ Марко Штитарац, кнез поцерски и мачвански, био је пре првог устанка терзија, под Карађорђем се одликовао, после пада Србије отишао је у хајдуке, а кад је плануо други устанак, он се истакао.⁵ Било је и сасвим нових људи: Петар Топаловић, кнез грузански, био је само имућан човек, али се све до 1815 године не помиње као какав народни првак, а тада су га Лепеничани изабрали да их предводи у боју;⁶ Стеван Добрњац, кнез моравски (Нахија Пожаревачка) био је брат Петра Добрњца, али се у првом устанку не помиње.

¹ В. и Н. Петровић II, 360.

² М. Петровић I, 435.

³ М. Ђ. Маллићевић, *Поменик*, 372 — 374.

⁴ *Ibidem*, 712.

⁵ *Ibidem*, 854.

⁶ *Ibidem*, 722.

одликовао се тек у другом устанку;¹ Павле Душманић, кнез голуначки, исто тако је у првом устанку непознат, а истиче се тек у другом.² Било је кнезова који чак нису били ни родом из Србије. Јован Митровић Демир, кнез у једној кнежини у Нахији Ужичкој, рођен је у Херцеговини, дошао у Србију пред први устанак, у њему се одликовао и постао најпре буљубаша, затим капетан; после пропасти Србије отишао је у хајдуке, и као такав ступио у други устанак.³ Сима Катић био је родом из Босне, дошао је за време првог устанка, одликовао се, постао буљубаша, бимбаша и војвода, у другом устанку се одликовао, и сад је постао Штитарчев помоћник у Мачванској Кнежини.⁴ Међу новим кнезовима било је људи који нису ни имали ратних заслуга. Василије Поповић био је отресит и отмен човек, постао је кнез у једној кнежини у Нахији Рудничкој, јер је био брат од ујака кнегиње Љубице, „која га је држала као рођена брата“.⁵

После ових првих кандидата које је Кнез Милош поставио, он је постављао и нове кад је затребало.⁶ Најзад он се постарио и за кандидате којима ће, кад затреба, попуњавати места кнезова. 17 новембра 1822 године пише он Милосаву Здравковићу, кнезу Нахије Ђупријске, како налази за добро „узети у службу своју од сваке нахије по три момка, пешака. Ови момци треба да буду добри и поштени, од богатих и имућних фамилија, оружани, ожењени и разумни, *како би се могли упошребити по времену и за кнезове и за друге службе, и храбри који се не би бојали беда кад би до њих дошли*“. Затим му препоручује да и из Ресаве избере „три момка по горњему описанију што скорије“ и да му их пошаље час пре.⁷ Овакве је наредбе послао Кнез Милош и у друге нахије.⁸

3. Под Турцима су кнезови били стални у својим положајима, под Кнезом Милошем нису. Он их је исто тако премештао, смењивао, збацивао и унапређивао као што их

¹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 142.

² *Ibidem*, 148.

³ *Ibidem*, 136.

⁴ *Ibidem*, 248.

⁵ *Ibidem*, 554.

⁶ В. и Н. Петровићи I, 195 — 196.

⁷ Свилајначка Архива.

⁸ В. и Н. Петровићи II, 365.

је и постављао. У почетку 1816 године налазимо неког Ивка као кнеза Голубачке Кнежине. Њега је у марту исте године Кнез Милош деградирало за буљубашу исте кнежине и потчинио га новоме кнезу Павлу Душманићу.¹ 9 јуна 1819 године унапредио је Василија Поповића за главног кнеза Нахије Пожешке.² 27 фебруара 1822 разрешио је млавскога кнеза Милована Кукића, „због неспособности његове“, а на његово место поставио Милутина Петровића, дотадашњег кнеза Омољске Кнежине.³ У децембру 1822 преместио је Раку Тешнића, колубарског кнеза, за судију у Конзисторији.⁴ 6 октобра 1823 преместио је Јована Бобовца, подгорског кнеза, за председатеља Суда Обштенародног.⁵ Илију Вукомановића, левачког кнеза, збацио је, а на његово место поставио његовог брата Филипа.⁶ Стеван Добрњац, моравски кнез, био је умешан у Абдулину Буну, због чега је побегао паши у Лесковац: Кнез Милош му је после опростио, али му власти више није давао.⁷ Неки су кнезови разрешавани дужности по молби. 16 маја 1822 године разрешен је Јован Димитријевић - Добрача од дужности грузанског кнеза.⁸

У неким кнежинама и није било кнезова, већ су оне потпадале под власт суседнога кнеза. У њима су вршили дужност кнезовски помоћници, коџабаше, који су у свему слушали суседног кнеза. Марко Штитарац био је постављен 1816 године за кнеза у Мачви и Поцерини, али му је у Мачви био помоћник Сима Ковић.⁹ 27 фебруара 1822 премештен је Милутин Петровић из Омољске у Млавску Кнежину, али с тим да „како на новопримљену кнежину Млаву, тако и на прву Омоље позор у свему има“. Истога дана постављен је Марко Цодић „коџабашом“ Кнежине Омоља, с тим да се у свему „повинује“ Милутину Петровићу, кнезу млавскоме.¹⁰

¹ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 1051.

² М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 554.

³ В. и Н. Петровићи, II, 378.

⁴ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 712.

⁵ *Ibidem*, 27.

⁶ *Ibidem*, 71.

⁷ *Ibidem*, 142 — 143.

⁸ *Ibidem*, 139; В. и Н. Петровићи, II, 381 — 382.

⁹ М. Петровић, I, 606.

¹⁰ В. и Н. Петровић II, 378—379.

4. Под Турцима кнезови су били бесплатни народни израз, његови представници и пуномоћници. Они су били заступници народних интереса, и кад год је затребало, они су се за људе из своје кнежине заузимали и „молили се за њих код Турака“. Под кнезом Милошем они су били његови органи, који су слушали само њега, његови чиновници, који за то имају одређену плату.¹ Под Турцима су кнезови у договору са народом свршавали многе народне ствари. Под кнезом Милошем они су били потпуно везани његовим заповестима, без којих ни један кнез „ништа за живот свој у кнежини није се усудио урадити“. Те заповести је сваки кнез морао „по првому писму немедлено да соврши. Ако би га затекло и друго писмо у несвршеном делу, своје ће се чести лишити, ако ли и треће писмо у неисправном делу дочека, такови ће се без сваке сумње и свога живота лишити.“ Преко кнезова је Кнез Милош управљао и народу наређивао да постављеног кнеза „за истинита кнеза вилајетска припознаје и њему пристојну част одаје... Који би се нашао противник или непослушник ове моје заповести, такови ће сваки под страшни одговор пасти и најпосле свога живота лишити се.“²

5. Кнезови су под Турцима и судили народу.³ Ово им је право долазило из обичаја који је у народу створен и традицијом чуван. Они су судили и под Кнезом Милошем, али по његовом овлашћењу.

6. Кнежинске скупштине, једно старо народно наслеђе, које су, како каже Прота Матија, „јоште од Косова остале“, које су се и за време Турака одржавале и на које се народ скупљао „на различите договоре“, истина су задржане и под Кнезом Милошем и звале се исто тако скупштинама, али су биле сведене на зборове које су кнезови сабирали да на њима саопште заповести Кнеза Милоша, да народу разрежу порезу или да му нареде кулуке.⁴

¹ М. Петровић, I, 466, 505.

² Види „Свидителство“ и „Настављеније“ голубачком кнезу Павлу Душманову од 11 марта 1816 године (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 1051).

³ Вук С. Караџић; *Српски Рјечник*, под *Кнез*.

⁴ 1 децембра 1823 јавља Петар Вулићевић из Смедерева Кнезу Милошу „како смо совокупили од сваког села Нахије Смедеревске (Нахија

Тако су под Кнезом Милошем уништена стара аутономна права кнежина. Кнежине, кнежински кнезови и кнежинске скупштине истра су и даље постојали, али су постали нешто сасвим друго но што су били под Турцима. 1830 године име кнежина замењено је именом *капешанија*, а доцније именом *срез*. Кнезови у кнежинама названи су капетанима. На тај начин ишчезоше и имена која су подсећала на старе аутономне покрајине, да уступе места именима која су означавала само административне покрајине и административне чиновнике Србије.

Овако коренита промена, на штету народне покрајинске самоуправе, није била у вољи народу и није могла проћи без кризе. Односи и облик управе у кнежини били су давнашњи, у народу створени, обичајем чувани и срасли с народом, и нису се могли лако прегорети. Кнежине су биле нешто интимно и своје. Стари кнезови су били домородци, народни људи, које је сваки знао и према којима је био сваки слободан и отворен. Они су имали стари, у својој породици наслеђени и народом подржавани ауторитет, о коме су и они сами и народ водили рачуна. Они су живели са народом, познавали његове прилике и потребе, о њима се са народном скупштином саветовали, и били само израз народни. Они су знали да ће вечито остати са народом и старали су се да у њему очувају свој углед и свој образ. Испуњавајући дужности према Турцима и вршећи њихове наредбе, они су пре свега водили рачуна о народу и старали се да терете од дужности и од наредба народ што мање осети. Под Кнезом Милошем постало је све другојаче. Кнежине и кнезови су истра још за дуго, бар по имену, постојали, али је све било по другом калупу. Кнезови су били сасвим нови људи, често пута родом из сасвим других кнежина. Народ их није познавао, те није могао бити према њима слободан и поверљив. Њихов ауторитет био је нов и потицао је из постављења и наредбе Кнеза Милоша. Као новајлије они нису познавали ни прилике ни потребе своје кнежине. И кад су их познавали, они нису ни могли ни смели нићи за њима, јер

Смедеревска била је у исто време и кнежина) по неколико кметова у Азању и онде смо ми све Ваше послате заповести с добрим толковањем прочитали, по том порезу на Нахију Смедеревску припадну расположили смо..." (Држ. Арх., К. К., Нах Смедеревска 1824).

им то није била главна дужност. Старајући се једино да што боље испуне дужности према Кнезу Милошу и да одговоре што боље његовим наредбама, они су мало водили рачуна о томе колико ће тиме бити задовољене потребе народне или колико ће то народу бити тешко. Новајлије у управљању, они су и грешили на штету народну. Најзад, нове потребе, недовољна упуства, апсолутна отсућност писаних закона, личне слабости скоројевића на власти, учинили су те је народ жалио за старим редом и за старешинама на које је био навикао и сматрао их као нешто своје и природно.¹

И ако под Кнезом Милошем није било лако противити се његовој вољи и његовим наредбама, ипак се незадовољство са новим редом јавља врло рано и траје до краја његове владавине. Већ 24 јула 1816 године пише Милосав Здравковић, Ресавац, Кнезу Милошу: „Друго Вам пак јављам заради Маринка да неће да га слушају, нити за старешину припознају, но другога кнеза наместили и говорили: Ми Милоша не слушамо, но како нама по вољи будне и ми кога (за) способна нађемо, тога као кнеза хоћемо“.² У Ђаковој Буни 1825 године, поред народног незадовољства због других злоупотреба, јасно се види и незадовољство са кнезовима. Јован Обреновић и Милутин Савић Гарашанин, с јаким одељењима Јасеничана и Лепеничана, били су послати да испитају узроке буне, а неким кнезовима би издата заповест да им пођу у помоћ. Кад Јован и Гарашанин дођоше међу побуњенике, њихови људи се измешаше с њима и стадоше викати против својих старешина. 14 јануара стиже у Азању Јован Вићентијевић, кнез једне кнежине у Београдској Нахији, да буде у помоћи Јовану и Гарашанину, али се и његови људи помешаше са побуњеницима и почеше му говорити да, ако може од сада да суди како кметови и остали народ нађу за право, онда добро, ако не, онда они имају другога човека за кнеза, „који ће по њином мненију, како они нађу за право, судити“.³ На збору Ђаковаца у Тополи, 20 јануара, решено је да се упуте Кнезу Милошу народне жеље. Прва

¹ „У Црној Гори још се не може замислити да се у неком племену постављају за чиновнике иноплеменици, туђи људи“ (Ј. Ердељановић, *Насеља* IV, 225—226).

² М. Гавриловић I, 33 2.

³ М. Гавриловић II, 569.

тачка тих жеља била је: да се „кнежевски зулум укида“ и да се злочинци измакну из вилајета. Кога народ хоће, тај и да буде народни старешина с „изволенијем“ Кнеза Милоша.¹ 9 фебруара 1825 године, одмах после угушења Бакове Буне, пише кнез Никола Станојевић из Араповца Кнезу Милошу: „Кметови (народ) од кнежине Станојевића постављају кнеза другога...“² И тако даље. Исти случај је био и са старешинама у новодобивеним крајевима 1833 године. И тамо је народ био незадовољан са старешинама које је Кнез Милош постављао, па је тражио своје људе, који су му и под Турцима били старешине.

Један случај народнога незадовољства са наметнутим старешинама из 1838 године врло је пластично представљен у актима Државне Архиве. Те године умре тамнавски, најпре кнез, а затим капетан, Павле Симоновић. Он је био родом из Тамнаве и као кнез био је наставио и под Кнезом Милошем, колико је то било могућно, стару кнежевску традицију у својој кнежини, те је народ са њим био врло задовољан. У децембру те године имао је исправник Окружја Таљевског, мајор Матија Симић, да представи народу Среза Темнићског новог капетана Аксентија Срећковића, кога је Кнез Милош био поставио. Народ је био сакупљен у селу Тухарима. Мајор Симић прочита „височајше писмо Његове Светлости“, које народ „внимателно саслуша“. Мајор је већ „мислио да је дело свршено“, кад три старца из гомиле народа који су стајали један до другога отпочеше говорити: „Фала Господару на његовом писму, али ми нећемо тога капетана никако због тога што је јабанац“. Народ је ћутао као заливен. На то ће опет старци: „Шта сте стали те ћутите, знате ли што смо отоич говорили сви скупа да никако јабанца нећемо и не пуштамо га, кад можемо између нас једнога таквог изабрати.“ На ово народ повиче: „Нећемо јабанца никако па нећемо, кад ми можемо сами између нас изабрати, а и имамо старих наших, који старешине могу нам бити“. Узалуд им је мајор Матија говорио: „Шта вам је, браћо, Бог с вама, та и он се у вашем окружију родио, какви јабанац?“ Народ остаде при своме. „Видимо, говорио је народ, око нас доста примера а и у многим срезовима јабанске старешине, али знамо да

¹ М. Гавриловић II, 575,

² Држ. Арх., К. К., Нах. Београдска 1825.

су сви старешине своје тужили и код власти опадали, а ми то никад покушавали нисмо; свагда смо љубили наше старешине и свагда радо и охотно испуњавали заповести господарске, које су нам они саобштавали, па нам овај случај сада тежак пада“. Најзад мајору не остаде ништа друго до да затражи од народа написмено да Срећковића неће за капетана, и народ, „како кметови, тако и остали, сагласивши се, тако му драговољно написмено даду“.¹

На овакве појаве Кнез Милош је реагирао са великом жестином. Већ 3 јуна 1817 могао је он писати Михаилу Герману: „Овдашња обстојатељства за сад су добра, све је у тишини. Од кнезова сада не осећам никаквога да што на страну шегти. Сви су са мном у једном сагласију. Противне партије све сам уништио“.² У новим случајевима био је без милосрђа. Такова Буна крваво је завршена. Постављајући за капетана нарађинског Анђелка Николића, 21 маја 1835 године, он народу „препоручује“ и „налаже“ да га за капетана призна и његове заповести тачно испуњава, „као што треба да се народ спрема свог старешине правилно и законо постављеног влада... Ако сте до сад по некому зар стародревному, рђавому, обичају којекакве плетке радо чинили и у туђе се послове радо мешали, то сад избаците са свим... и угледајте се у том на други народ србски, који старешине своје слуша и поштује. А ја мислим да ћете и ви за дужност признати онога кога ја љубим — љубити, и онога кога ја старешинном поставим — поштовати, уважавати и слушати. У случају ако би се који усудио и опет какве плетке чинио, тај ће без сваке разлике строго каштигован бити.“³ Из одговора који је Кнез Милош дао 31 децембра 1838 године Исправничеству Окружија Ваљевског о народном непримању јабанца Аксентија Срећковића за капетана Среза Тамнавског, види се цело његово гледиште на постављање кнезова, односно капетана, и сва категоричност у извођењу овога гледишта. „Ми, вели он, оне људе за старешине постављати за дужност своју сматрамо, који највише имају тому способности и заслуге, а да Аксентије Срећковић и једно и друго својство

¹ Држ. Арх., К. К., Нах Ваљевска 23 и 24 децембра 1838. № 1517.

² В и Н. Петровићи II, 173.

³ Држ. Арх., К. К., Нах Ђупријска 1836, № 1771.

има посведочава његова дуговремена служба у регуларној гарди и то што је писмен. К тому ваља људи да знају да је старешина срески *наш*, сиреч правителствени, а не *обштински*, и да, следствено, нами право припада постављати их из онакових лица, у која смо уверени да ће кадри бити налоге наше као што ваља к напредку и миру и тишини народној у извршеније приводити. Народу пак остаје право жалити се на сваког старешину.“ Затим наводи примере како је и на другим местима постављао за старешине људе који нису одане и препоручује да народ прими постављеног капетана, а ако се успротиви, да сам себи припише што га снађе. Најзад препоручује да се сазна ко је покретач овог незадовољства и кога би народ желео за старешину. На крају крајева Аксентије Срећковић остао је капетан Среза Тамнавског.¹

ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋ.

¹ Држ. Арх., К. К., Нах. Ваљевска 31 децембар 1838, В. № 4062, 4091.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ИБЗЕНОВ „НАРОДНИ НЕПРИЈАТЕЉ“.

Доктор Стокман пронашао је лековит извор и дао идеју за подизање купатила у своме родном месту. Предузеће је напредно, и град се њиме обилато користи. Али је лепа идеја Др. Стокмана, од спекуланата, акционара купалишног друштва, онакажена. Да смање издатке око довођења воде, управљачи су извели хватање водених жица одмах у близини града, на земљишту окуженом фабричким каналима. Зле последице дошле су брзо. Стокман је, као купалишни лекар, утврдио анализом воде да су оболења купалишних посетилаца дошла бацилима из окуженог водовода. Као лекару и као грађанину који је волео своје родно место, прва мисао Стокману била је: да је права срећа што је узрок опасное злу јасно утврђен, и што се сад на време може оклонити. Поносан на свој проналазак и заслугу којом ће задужити град, он ни за часак није сумњао да ће и његови суграђани са истим осећањима дочекати срећно откриће. И донста, у првом тренутку, у кругу партијских и личних незадовољника и јавном мишљењу жељном сензација, доктор наилази на признање и на присталице. Али преправке у водоводу стале би силних издатака који треба да падну на терет грађана, а затим, за све време радова, неколико година, купатило би имало бити затворено. Пред тим изгледима жртава, и акционари и сопственици кућа и све јавно мишљење обрћу се против Стокмана. Од њега се чак тражи да порече истину, или бар да је прилагоди интересима и савестима оних који не могу да је поднесу у њеној наготи.

У тој Галилејевској борби савести је драма у *Народном Непријатељу*. Оно што је у Ибзеновој драми особено у драматисању ове класичне ситуације, то је што савест у овом случају није притиснута ни од тиранина ни од инквизиције, ни у опште повремених узурпатора које било власти. Доктора Стокмана прогања *већина*, велика и компактна *већина* његових суграђана. У тој супротности савести и гомиле тежиште је комада.

У бурном четвртном чину, у коме доктор држи свој плаховит говор, драмска ситуација у суштини не развија се. Оно што у њој расте од прве до последње сцене, то није

ни неизвесност исхода у овој неравној борби, ни интерес за речитост Др. Стокмана, који своје опасне мисли разлаже циничном присебношћу: то је више од свега стихијски призор масе, подељене, неодређене, необавештене и несвесне масе, која се збуњује, узнемирује, заводи, узбуђује и заслепљује читавом скалом покрета и гласова, до дивљег урлика и разбијања свега око себе. Та *драма гомиле* и идејно и сценски најинтересантнија је у комаду.

Сви типови Ибзенових драма су у тој гомили, од оних који под маском поретка, религије или морала узурпирају власт, до оних који у мраку, беди и незнању следеју као чопор животиња својим неоплемењеним нагонима или лажним заставницима слободоумља. У тој охолој исповести индивидуализма, Ибзен излива сву горчину своје сатире и сву претњу своје револуционарне мисли.

„Прваке“ од срца мрзим“, вели Др. Стокман, јер „они су као оно козе у младом расаднику, — свуда праве штету: слободном човеку, ма где се, појавио, они стоје на путу — и најбоље би било кад би их потаманили као какве бубе штеточине“. Али Стокман држи да ти „преживели преставници старог света који је на умору, изврским начином сами себи указују последњу почаст“ и зато „ова врста људи нису највећа опасност за друштво...“ „Најопаснији непријатељ истине и слободе је *чврста већина*“. На Један упад уредника „Народног Гласника“ Ховстада, који понавља једну реченицу Бјернсонову, да „већина увек има право“, Стокман продужује: „А ја вам велим да право никад није на страни већине“. Јер „ко саставља већину становништва — паметни људи или глупаци? Ја мислим да ћемо се сложити у томе да глупаци чине, може се рећи, неодољиву већину свуда“... „Већина — на жалост — има *силу*, али *право* нема... Мањина увек има право.“

Нова узбуна слушалаца и нов подруглив упад Ховстада, који Стокману додају да је постао аристократ. Али доктор јасно одређује да у тој мањини нема места, „за ону малену, тесногруду, сипљиву гомилу која је заостала и с којом свежи живот нема више никаква посла.“ Под мањином која увек има право, Стокман мисли „на оно мало људи, на појединце који су присвојили младе истине које сад ничу. Ти људи налазе се напољу, на извидници која је тако далеко истакнута, да је *чврста већина* не може стићи“.

„— Па онда је доктор постао револуционар.“ додајује Ховстад.

— Доиста сам, одговрза Стокман. Наумио сам да подигнем револуцију противу лажи да је истина у већине... Истине о којих се окупља већина, толико су остареле да су већ преживеле. А кад истина толико остари, онда је она на најбољем путу да постане лаж... Те остареле истине су

увек ужасно сувоњаве и мршаве. Па ипак им тек тада већина обраћа пажњу и препоручује човечанству као здраву душевну храну... Истине које светина признаје — јесу оне за које се водила извидничка борба у данима наших прадедова“...

Друга лаж на коју Стокман устаје је наука:“ да је гомила, светина, маса, права језгра народа — шта више да је она сам народ; да прост човек, тај наш затуцани, умно незрели сабрат, ужива исто право да каменује и да одаје признање. да влада и да доноси одлуке, као и она шака отмених и слободних људи... Велика гомила је само сировина од које треба начинити народ“... А ту гомилу, „врсту плебса, не сачињавају само нижи слојеви; она рови, пузи, гамиже свуда око нас, све до у врхове друштва“. У њу спада и „умна руља“ оних који мисле главом својих претпостављених и који су увек истог мишљења као и њихове старешине“... „Отмени људи су једини истинити слободоумници... Слободоумље је исто што и моралност... Лажна је наука да је гомила, светина, чврста већина једина закупница слободоумља и морала... Лаж је да просвећеност руши морал. Не, заглупљивање, сиромаштво и невоља, укратко сва беда живота — они су узроци свој покварености... У кући где се под не мете свакога дана, човек за две три године губи способност да морално мисли и ради. Недостатак у кисеонику слаби свест“...

И Стокман закључује да „с тим кисеоником траљаво стоји у многим и многим домовима његовог града, кад цела та чврста већина може бити толико несавесна да хоће унапређење града да подигне на моралном земљишту лажи и преваре“. Стокман никада неће престати то говорити. Он „толико воли своје родно место, да ће га пре упропастити него да гледа како се подиже на лажи... Шта мари ако се и упропасти једно друштво лажи. Нека се слисти са земље. Затрти се морају као животиње штеточине сви који живе у лажи“... „Ви ћете окужити целу земљу — вели Стокман својим суграђанима; ви ћете дотреати дотле да ће и њу гребати уништити. А ако дотле дође, онда велим од свег срца: нека пропадне цела земља, нека се истреби цео овај народ!“...

Ова дрска анархистична претња је последња реченица којом Стокман надвикује буру општег незадовољства. Збор га проглашава за *народног непријатеља*, и руља довршује излив свога незадовољства разбијањем прозора на кући докторовој. Стокман је отпуштен из службе; кћи Петра, учитељица, губи часове у пансионату; синови долазе из школе изударани од другова, и сопственик куће отказује чак и стан прокаженој породици „народног непријатеља“. Затренута збуњен и у искушењу пред патњама своје невине породице, Стокман брзо диже главу и смело проглашава

своју непомирљиву борбу за истину. Он ће почети изнова, са својим синовима, које ће одгајити у љубави према истини, и нада се наћи за своју школу у своме родном месту „неколико мангула — адраповаца... да покуша срећу са битангама, међу којима се може каткада наћи по која промућурна глава“...

„— Шта ћемо радити кад постанемо слободни, отмени људи? пита Стокмана његов синчић.

— Онда ћете, децо — вели им отац — све партијске вође, те гладне вуке, одјурити тамо далеко на запад!

И на неверишу своје породице која се нишчуђава охолом самопоуздању његовом, Стокман завршује комад новим својим открићем:

— „Видите, ствар је у томе: најјачи је човек на свету онај који је сам!“

Као Стокман пред унезвереном гомилом у четвртој чину, Ибзен у *Народном Непријатељу* оставља многог гледаоца у недоумици. Реалистичне појединости у комаду — крута качкета власти за коју „чиновник нема права да има своје одвојено убеђење“, редакцијска јазбина „Народног Гласника“, слободоумље „с мером“ малог грађанина Аслаксена — све је то живописно истинито. И мисли, свака за се, у *Народном Непријатељу* јасне су. Нема ни једног гледаоца, у читавој друштвеној скали, који не би могао са задовољством плескати овој или оној сцени. Али повезане и до краја изведене, идеје Ибзенове збуњују и, у дворани од хиљаду гладалаца, тешко би било наћи стотину која би плескала од почетка до краја.

Јер, пре свега, нема ниједне политичке групе, од најтамнијих конзервативаца до најпурпурнијих комуниста, која се не би узбунила на основну идеју пишчеву, у којој је осуда сваке политичке организације у опште. Да једна странка успе, она мора ширити идеје и умножавати присталице. Прво, буђење свести. споро је; друго, стицање броја, постиже се само устаницима. Сваки нови следбеник стаје идеју једног делића њене суштине. И у колико је програм једне странке виши и чистији, у толико је компромис неморалнији. Зато је Ибзенова сатира о демократији најгорча.

„Либерали су — вели Ибсен у једном писму Брандесу (4 априла 1872 г., из Дрезде) — најгори непријатељи слободе“. Већ у једном писму годину дана раније (17 јануара 1871) он се бранио од Брандесових укора ва сличне изјаве. „Ви ме, вели, сматрате за противника слободе... Питање је речи. Ја никад не бих пристао да слободу изједначим са политичким слободама. У оном што ви зовете слободом, ја видим само слободе. Борба за слободу за мене је непрекидна и жива победа идеје о слободи. Онај који не ужива слободу као добро жудио жељено, има нешто што је без

живота и без душе. Јер појам слободe садржи у себи то да се она шири непрекидно. Ако неко у току борбе застане и рече: „Имам је“, тиме је управо доказао да ју је изгубио... То јалово уживање извесних слобода је обележје друштава организованих у државе и о њему сам ти рекао да није добра ствар. Свакако, може бити добро уживати слободу гласања, ослобођења од пореза и т. д. Али за кога је то добро? За грађанима, не за јединку — индивиду-у. Разум нам не каже да је индивидуи неопходно бити грађанин. На против. Држава је проклетство за индивидуу. На који начин је пруска држава засновала нову снагу? Утапајући индивидуе у географски и политички поредак... Треба укинути државу. Борити се против државне идеје, сматрати индивидуалну иницијативу и оно што је с њоме у вези у духовном поретку као битни услов сваком удружењу, то је почетак слободe која вреди много. Мењајући облике владавине, добијамо само разлике у степену — нешто више или нешто мање — ништа особито. Драги пријатељу, главно је не гледати ни старину установе. Корени државе давнашњи су, али је и она временом биће. И веће ствари пашће; свака религија биће оборена. Ни појмови о моралу, ни уметнички облици неће бити вечни...“

Иста тема је у писму Брандесу од 20 децембра 1870, у коме Ибзен вели: „Идејама је потребна нова храна и нови развој. Слобода, једнакост, братство пису више оно што су били у време покојне гилјотине. Политичари никако неће то да схвате, и зато их ја мрзим. Они би хтели револуције појединачне, револуције површне, политичке, и т. д. Какве тричарије, све то! Што је главно, то је буна људског духа“... (Писмо Брандесу од 31 јануара 1882, из Рима:) „Све ми је јасније у очима да бављење политиком и припадање једној странци има у себи нечег што деморалише. У сваком случају, ја никад небих могао припадати некој странци која има већину. Бјернсон вели: „Већина има увек право“. Практичан политичар мора да тако рече. Али ја кажем: Мањина увек има право... Мислим на мањину која корача напред, остављајући за собом већину. Ја сматрам да онај има право који је ближи могућности да схвата будућност“.

Већ ово неколико навода из преписке са Брандесом показује колико је Ибзен у своја дела уносио своја уверења. На буру негодовања после драме *Авети*, Ибзен се у једном писму (Софусу Шандорфу, пријатељу Брандесовом, из Рима 6 јануара 1882) брани од тврдња да личности у драми изражавају његова лична мишљења. Дрamu *Авети* одбила су била сва велика позоришта норвешка, и дело је било проглашено као неморално. У критици *Авети* речено је било чак да дело проповеда нихилизам. Ибзен одговара: „Оно не проповеда ништа. У њему је само опомена да нихилизам у латентном стању постоји у нама као и иначе“. Али су напади на аутора

Авешти расли с дана у дан толико, да сами либерални елементи нису више остали на страни Ибзеновој. То сопствено горко искуство са тако званим слободноумним јавним мишљењем и наоштрило је жаоку његову против либерала. На ограду либералног *Dagblid-a* да не дели идеје аутора *Авешти*, Ибзен вели: „Излишна обазривост. Ја узимам на себе одговорност за оно што пишем. Ја не сметам ни једној странци јер не припадам ниједној. Ја хоћу да сам издвојен стрелац на извидници и да делама потпуно слободно... Шта човек да каже за све те борце за слободу. Зар је код нас дело ослобођења допуштено само на полигичком пољу? Није ли важно пре свега ослободити духове? Те ропске душе неспособне су да се користе слободама које има наша нација. Норвешка је једна слободна земља насељена људима без слободе.“

Из тог гнева на саплеменике, на „компактну већину“ која је огласила Ибзенове идеје као јеретичке, произишла је драма *Народни Небријашељ*. Њу Ибзен, преко обичаја, пише на брзу руку, скоро импровизује, у лето 1882, као одговор на критику *Авешти*. Овога пута писац у писму своме пријатељу Брандесу (21 септембра 1882) не само признаје идеје главне личности у комаду као своје, но истиче као занимљив случај да је велики број мисли извађен из његове преписке у току година. На папомене Брандесове о *Народном Небријашељу*, Ибзен у писму од 12 јуна 1882 одговара: „Разуме се, да имате право кад кажете да нам је дужност свима да ширимо наша убеђења. Али ја тврдим да, у погледу интелектуалном, борац на извидници не може окупити око себе већину. Тек после десет година већина ће можда стићи на позицију на којој је био доктор Стокман за време јавног скупа. А за то време он неће остати непомичан... Гомила га никад неће стићи. Никад он око себе неће имати већину. У сваком случају, ја осећам тај непрекидни корак у напред“... У писму Бјернсону 28 марта 1884 Ибзен понавља своје неверовање у вредност политичке борбе и политичких слобода.

Пут тај дуг је и каљав, али се данас други још не види. Ибзен сам у осталом признаје да десет година иза Стокмановог збора види гомилу на положају на коме је доктор био. Дакле и она корача! И то је једина утеха онима који глибе с њоме у корак, с одушевљењем умереним као слободоумље Аслаксеново, и стрпљењем које храбри само размак пређевога пута.

Гомила корача споро, разбијено, без ритма и без полета, пипајући, застајући, неповерљива према онима који задржавају исто као према онима који је позивају напред. Али тај корак био би још спорији, ако с њоме не би пристали и они који одмичу брже и поузданије.

У извидницу не могу сви, и било би зло ако би у њу пошли и они који не виде више од осталих. И Ибзен је у првој драми из *Народног Неаријашеља*, у *Дивљој Пошци*, дао израза томе страху — од индивидуалиста без индивидуалитета, и од „инкасаната идеала који долазе да наплаћују ту монету у дому сиротиње код које она није у промету.“

Из отмене линије Ибзенових протагониста, од *Бранда до Солнеса*, Стокман испада и ставом и тоном. Он коме је писац ставио у уста презриву погрду плебса, једини је плебејац из те племените лозе. Он је једини у коме се идеализам непрсује на дневном тржишту таштина са толико земаљске срџбе. Бруталност с којом Стокман руши идоле демократије, трагична је исто као занос с којим се Солнес пење на врх своје куле. Али је тај гест плебејски.

И за револуцију против гомиле треба гомила. Увређен, с гађењем у души, у једном тренутку моралног одахнућа Стокман се осећа снажним у самоћи. Па ипак, залупивши врата за једном гомилом, он полази да прибира другу, племенитију.

И та друга, на жалост, окамениће се једног дана у некретну „чврсту компактну већину“, и нови Стокмани ређаће се пред њом вечно трагични у својој судбини: одбачени од гомиле или у њу утопљени.

МИЛАН ГРОД.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

У СЛАВУ ЈЕДНИХ И ДРУГИХ!

(Крај.)

Јесу ли уметнички идеали и резултати Г. Добровића и његових другова виши од Г. Видовићевих? Који су ти идеали?

Г. Добровић нам каже да он и његови другови покушавају „белим и црним, хладним и топлим бојама, светлошћу-бескрајном, која се шири и преко оквира“, да остваре „једно ново схватање — козмичко“. По том схватању: „све ствари губе своје ефемерне и евентуалне облике, и добијају свој битни облик“. То је у чему се сва тројица слажу међу собом; и то ново схватање је „највећа вредност њихове изложбе, јер се са тим начелима отвара пут монументалној уметности двадесетог века“. Г. Бијелић, даље, у извесним својим сликама, „дематеријализује предмете, решавајући само вечне законе хладног и топлог“; он те своје слике конструише „у великим геометријским плохама, не ослањајући се ни на које реминисценције ствари“. У другим сликама, „решавајући земљу.

небо, и човека, решио је разне вредности боја и тона, и тако дошао“, по мишљењу Г. Добровића, „до високе уметности.“ Г. Миличић, од своје стране, „одбацујући живот у физичком смислу“, и „сваку евентуалност предмета: сенке, облика, и боје“, тражи „сталне облике неког тела, човека, куће, мора, које он изражава локалним бојама, и везује у апсолутни склад.“

Једна од пегоља због којих је тешко споразумети се у техничким питањима уметности, то је терминологија којом се служе уметници. Та терминологија постаје у њиховим ателиерима по случајним инспирацијама говорника, и у ателиерима се разуме зато што је ту пред очима и ствар коју ново име обележи, и зато што је ту и знање предмета код уметника. Она није научно прецизна; сем тога се мења у току времена; тако да ни у ателиерима не влада увек слога о њеном значењу. Она је *метафорична*; а у данашње време, држим, покојипут и намерно метафорична, у циљу да се новим уметничким тежњама вишим именом да виши и дубљи значај. Крупна имена, која звоне филозофски и скоро метафизички, дају се простим стварима које би се могле обележити обичнијим изразима. „Козмички“, реч коју сад чујемо свуда, и у књижевности као и у уметности, такав је један израз; а такви су већим делом и они други изрази употребљени мало час у наводима Г. Добровића. (Изразе није измислио Г. Добровић, и замерка коју чиним не иде на његову адресу; изразе су такође измислили на страни, као што су на страни измислили и те нове правце.)

За публику је потребно те изразе објаснити.

Импресионизам, који је претхедно неотрадиционизму, проучавао је игру светлости и ваздуха на предметима и око њих, промене које предмети и њихове боје и њихове сенке трпе под утицајем светлости и ваздуха. Те промене су оно што је мало пре названо „ефемерним и евентуалним облицима ствари.“ Ново сликарство, које је дошло као *реакција* импресионизму, одбацује те промене, и гледа ствари у њиховом најобичнијем облику, како их види наше свакидашње, неизнежбано око, без икаквих додатака том простом, апсолутном облику; оно види, на пример, кућу са њеном чистом силуетом, и њену плаву или црвену боју као чисту плаву или црвену боју, онако како те боје видимо у дућану кад купујемо робу плаве или црвене боје. То је оно што је горе названо „сталним и битним обликом ствари“ и „локалним бојама“.

Даље: ново сликарство, опет противно импресионизму, не прави дубину простора на слици помоћу градације светлости и боја на предметима, но помоћу контраста који постоји између самих боја, од којих су једне, као црвена и наранџаста, топле, а друге, као плава и љубичаста, хладне. Кад метнете те боје једну поред друге по једном извесном

реду или скали, оне су довољно различне једна од друге својим тоном, да оку дају утисак одстојања једне од друге или дубину простора. Ново сликарство и иначе воли плоху, не дубину и илузију простора и испупченог облика; за њега је слика „равна површина покривена бојама распоређеним у извесном, ритмичном реду“; оно тражи дубину у две димензије. Писац ових врста назива то сликарство — не дајући изразу ни похвално ни покудно значење — „ћилимарским.“

Треће: како је импресионистичка слика, треперењем светлосних одблесака, призматичним шаренилом потанко анализаних боја, и због одсуства већих мирних површина, чинила донекле немиран утисак, нова уметност тражи широке, мирне бојадисане површине, тако да кажем једноставне комаде боја; тражи мирноћу, простоту, што већу простоту свега; и самог облика. Она, на пример, дрво више не види као гранато дрво; већ су импресионисти, и пре њих Коро, били престали видети дрво као „лист од першуна“, и видели су га као масу или композицију маса; ново сликарство види дрво као увијену кићанку, као кићанку у кеси. Постепено, оно је, идући све више за широким, упрошћеним облицима, почело и људско тело и све ствари гледати на тај упрошћен начин, и обле и разноврсно моделоване делове људског тела видети и представљати као кубове, тетраедре, призме, и тако даље, и целу природу видети само као комбинације „сфера, конуса, и цилиндара“. Ново сликарство је упрошћено, скоро апстрактно. Оно тежи томе да се што више одвоји од природе; оно природу узима само као полазну тачку за своје фантазије, за слободне комбинације које се у машти сликаравој про извољно апстрахују од некад површно гледаних и запамћених ствари. Ново сликарство окренуло је своја леђа скоро свима тековинама за којима је европско сликарство од доба Обнове до импресиониста тако жудно ишло и до којих је дошло по цену вековних напора.

Најзад, упростивши тако ствари, ослободивши их од свега „ефемерног и евентуалног“, и сведавши их само на оно што је „стално“ и „битно“ у њима, ново сликарство је уочило „линију“ (то јест, линије предмета на слици), и почело је линију да негује као такву, трудећи се да њене комбинације начини више или мање пријатне оку, да ивице предмета на слици сложни као шаре од правих, кривих, или разбијених пруга, да од предмета на слици прави арабеску. При том се оно не-устеже да учини насиље над линијама у природи, да руку, ногу или цело човечје тело неприродно искриви, да брдима, језерима, и тако даље, да силуету коју она немају у природи — само ако на тај начин може да добије шару. лукове, кругове, троугле, разбијене линије, које сликару за његов посебни геометријски ефект требају. „Живот у физичком смислу“ је укинут, и на слику може да се проспе неде-

финисана, „бескрајна светлост“. — Постепено, и то апстрактно сликарство учинило се једном делу нових сликара као да има још сувише везе с природом, и онда су ови почели неговати чисту шару, у којој више није било никаквих „реминисценција ствари“, и помоћу „геометријских плоха“ исказивали су неке тајанствене и нејасне представе покрета; свет је био „дематеријализован“, и то сликарство је показивало само неко хаотично стремљење и сукоб снага у васиони, у виду врло шарених стрела, пламенова, паралелних линија, и тако даље. Примере ове врсте сликарства наша публика је могла видети међу изложеним радовима Г. Бијелића.

Свима тим реформама ново сликарство жели да постигне *стил* и *монументалност*, — то јест, простоту, снагу, и величину, — „монументални стил двадесетог века“, као што каже Г. Добровић.

Ако оставимо на страну крајности, које су увек погрешне — нарочито ово последње сликарство „геометријских плоха“ (које за човека који зна шта је сликарство и није сликарство), — *a priori* се против реформе нових сликара и њихових циљева и метода не може рећи ништа. Пре свега, реформа ранијег сликарства била је потребна. Као што је Давидов класицизам, исцрпен, уступио место Делакројном романтизму, а овај Курбеовом реализму, и Курбеов реализам импресионизму, тако је импресионизам од своје стране био дао све што је могао дати, и почео се губити у виртуозности и неискреном понављању ефеката по познатом рецепту. Време је било дошло да се сликарство обнови променом. Затим: вредност нових схватања како су горе изложена, довољна је да оправда ту промену. И пре импресионизма било је сликарства које није улазило у тако подробну анализу светлости и боја као импресионизам, и то му није сметало да да узорита дела највишега реда, од којих никаква не могу бити боља. Дубина простора, округлина предмета — оно: „*l'art, c'est quand ça tourne*“, — такође није неопходна особина уметничке слике. Моделовање помоћу контраста боја, сликање у широким, мирним бојадисаним површинама, извесно упрошћавање облика, употреба изразитих линија, исто су тако начини који могу дати знатне сликарске ефекте, као што су их давали и пре „неотрадиционизма“. Ново сликарство има, дакле, за своју употребу и у своју корист истинска уметничка средства; његова вредност зависиће коначно од начина на који ће их употребити нараштај који се служи њима.

Али — *there's the rub!* ту је чвор! — као што каже Хамлет. Никоме ово није пријатно рећи, али се, међутим, мора рећи: — ако невоља није до средстава, невоља је у томе што су се та средства наша у рукама данашњег нараштаја — предатног и поратног — који је, и на страни и у нас, уочен као целина, један чудан нараштај, — један нараштај који је,

према добу у коме живи, културно нижи не само од ранијег, но и од дугог низа ранијих нараштаја. Ја прелазим у памети културну историју Европе од четрнаестог века до данас, и не могу, чини ми се, ни у које доба да нађем сличнога случаја, ни паралелу душевном стању и ставу, интелектуалним и моралним особинама данашњег нараштаја. Свакад је, у добу јачих промена, нови нараштај био јасно млађи и умом и срцем од старијег; али је данашњи *сувише* млад према добу у коме живи. У средини цивилизације коју су његови претходници подигли на врло велику висину, он је половином својих особина, интелектуалних и моралних, варварин; а само једном, мањом, половином особина, оном коју је позајмио од свога доба, он је цивилизован. Култура је искуство, однегована јасна и права памет, вештина „руке“, разноврсност и танкоћа осећања, мера, скромност, дисциплина, и обзир према другоме. Варварство је простота и сировост осећања, непотпуна, једнострана, те према томе и извитоперена памет, невештина руке, превласт осећања над памећу, недисциплина, одсуство мере, одсуство обзира према другоме, саможивост. Ове антагонистичке особине културног и некултурног човека парадоксално су измешане у данашњем нараштају, и испрекрштане у ситним комадићима, за којима само подробна анализа може трагати. Тако, понекипут, поред основне примитивности налазимо оштрија и деликатнија посматрања, и на сировој основи јавља се покојипут морбидна, хистерична осетљивост и напрегнута немоћ; утисак је као од нечег незрелог и презрелог у исто време. Нови нараштај је анархичан и декадентан. Људи тога нараштаја позајмљују створене тековине и навике ранијих нараштаја, али их бирају, и онда одмах дотерују, према својој примитивној души. Њихова је оригиналност мала, јер је и оригиналност, као и све друге врлине, производ дугог васпитања, преко једног низа непосредних предака; њихово је знање мало, јер нису наследили културну способност трајног рада, а често ни вољу за рад; њихово мишљење о себи је високо, а о другима ниско, јер су примитивно саможиви, јер се и сами чуде своме новом *status*'у, јер нису научили да поредећи цене, јер као нови људи нису били довољно пута кажњени за прелажење преко границе туђих права. — Узроци који су овакав нараштај створили сложени су; по времену, они воде своје порекло још од Француске Револуције.

У уметности, и посебице у сликарству, нови нараштај показује, наравно, исти дух. Ново сликарство, какво се развило у Паризу после Сезана, који је већ био декадент и примитивац, — поред квалитета које је наследило од овог последњег носи обележје примитивнога, сировога, варварскога. Оно у еволуцији уметности бележи доба деволуције, враћања у назад. То враћање уназад је, ја се надам, ја сам сигуран,

враћање у назад да се боље скочи у напред, да се у доба које настаје створи нова уметност. Али док се не појави онај даровити уметник који ће нове елементе као културни човек културнога доба дати у зрелој и формално савршеној синтези, мора се рећи да ново сликарство — исто као и нова скулптура, и као ново песništво, и као нова архитектура, и као нова музика, — стоји у знаку јасно обележеног, правог, раног примитивизма. *Упрошњавање*, — то је девиза, као код примитивног човека и детета; — бежање од реализма, бежање од природе у њеној стострукој разноврсности и прецизности, бежање од строгог склопа многих и логично повезаних појединости. Национално примитивно, архаично примитивно, егзотично примитивно. — Мисир, Асирија, Нови Зеланд, азијски Исток; киклопски стил у архитектури, кубизам црначких идола у скулптури, фигуре са турских и персијских ћилимова и епиналске „контрафе“ у сликарству; у књижевности нејасне и бескичмене „литаније“ у аморфном, данас тако званом „слободном“ стиху, који је привремени стих свих дивљачких народа док не успеју сročити говор у правилне ритме; егзотичне скале Крајњег Истока у музици; и тако даље — то су извори инспирације и угледи нове уметности. Једним делом, ти се угледи бирају, то је ван сваке сумње, зато што је таква упрошњена уметност, у којој царује ћуд са неким површним чепркањем за ситним и суптилним ефектима, лакша од дубоке и логичне уметности Гетеове, Рембрантове, Паладијеве, Бетовенове. Али то није главни разлог. Главни разлог је, што је *душа* новогa нараштаја сродна с духом тих примитивних уметности. Свак бира, на крају крајева, оно што његовом срцу годи; и кад би данашњи уметник имао љубави према другој уметности, ма колико да не воли труд, он би у тој љубави нашао довољно подстрека да прегне и савлада теже облике уметности. Данашњи уметник негује примитивну уметност, јер је и сам примитивац.

С тим мислима треба прићи изложби Г. Добровића, и нарочито изложби ГГ. Миличића, и Бијелића (јер се Г. Добровић, не само знатно већим знањем, но и здравијим судом и јачом снагом одваја од својих другова); и онда ће се лакше разумети карактер и оценити вредност њена према досадашњој и ортодоксној уметности. Тада ћемо разумети зашто наши излагачи мисле да је боља њихова уметност од уметности Буковчеве, Чикошеве, Предићеве, Јовановићеве, и Видовићеве, и зашто су они сликари за њих „буржоа“, и културни људи „декаденти“; зашто њихова изложба, кад човек ступи у њу, груне на човека, скоро с физичком снагом, својом бруталношћу и сировошћу; — зашто боје у њој често чине утисак јаког, напетог, хрававог или промуклог гласа, а пртеж и потез кичице утисак невештог и грубог рукописа; зашто Миличићеви „Пјероти“ имају оне неприродне

јајасте главе са тупим и ванљудским изразом, и портрет „Р. П.“ личи на решење једног развученог геометријског проблема; зашто на Г. Бијелићевим сликама и људи и природа служе за описивање концентричних кругова, и дрвеће има наранџасту, вишњеву и љубичасту боју, и чамци на једном истом језеру показују — једни, своју косу перспективу, а други, и то они даљи, цело своје дно, као да их је неко пред нама усправио. или као да их гледамо из аероплана. Они за природу и истину не дају ни пребијену пару... Али ћемо у исто време разумети, или видети, да ти људи иду за нечим новим, траже ново у време кад је ново потребно; да иду за тим искрено и одушевљено; — како су радо сваком посетиоцу своје изложбе објашњавали своје циљеве, и како им је на томе сваки интелегентан посетилац морао бити благодаран! Видећемо, и видели смо, да у њиховом сликарству има снаге, снаге сирове, али снаге; да су, као Г. Миличић, успели да од својег платна начине мозаик чистих, тихих, бледо светлих топлих и хладних и складно повезаних боја, или, као Г. Бијелић, ћилим на коме се топле, жарке и хладне боје одмењују у меким прелазима или контрастима, — боја наранџе, кадивице, црвено-пламеног перја папагајевог, зелене јабуке, светлог пепела; акорди и модулације боја и тонова, задовољство оку; — ја говорим у своје име и казујем оно што сам осетио.

Наравно, ми нећемо никад сматрати „високом уметношћу“ уметност „ћилимарску“ кад на њу наиђемо у области сликарства; нити ћемо високом уметношћу сматрати сликарство које се одвраћа од природе, и по ћуди маште прави од природе раскошне и дубоке празну арабеску. Они чамци Г. Бијелића, — и разбијена линија морских обала које на портрету „Р. П.“ Г. Миличића уоквирују извијено тело насликаног човека, стоје у неумесној и потпуно излишној контрадикцији с целокупним, дубоко укоревеним искуством свих здравих очију; у овом последњем случају, шара коју је постигао Г. Миличић меће, с највећом нелогичношћу, последњи план слике у једну раван с првим. Исто тако нећемо моћи никад одобрити свесне или несвесне настраности, које долазе од ненештог и потпуно једностраног умовања о неком проблему; и ја ћу допустити себи да куртоазно обратим пажњу нашим сликарима на то, да не треба да примају за готово све оно што се у Паризу измисли. Француз има своју иронију, своју *blague*, и такво осећање мере и логике да, свесно или подсвесно, осећа шта је лудост и кад лудост ради, док „ту лудост Немац прими са збиљом и страшћу“ (Бергнер), а од Немца, на исти начин, Југословенин. „Такве навике,“ — то је оно што осећају и знају Французи — „могу настати само у добима дубоког интелектуалног растројства, као што је био случај на крају старог света. То извештачено варварство може уродити истинским плодом само у земљама несавршене културе;

код Француза, оно је само тренутна забава декадената.“ (Луи Уртик). У Француској, у осталом, те највеће настраности налазимо и у књижевности и у уметности код људи који носе имена јеврејска, шпанска, белгијска, холандска, пољска, америчка, а не француска.

Ни ја, дакле, нећу никад одобрити онај извитоперени, настрани и недоучени део у сликарству Г. Миличића и Бијелића; што хоћу да кажем, то је да је само праведно истаћи оно што сам горе доброга рекао о нашој новој уметности, и, поврх свега, да не треба сметати с ума да су нови уметници наша будућност, и да им ради њихових данашњих резултата, и ради њихових доцнијих евентуалних — и ако, надајмо се, не ефемерних — треба дати кредита. Наш нови параштај, од своје стране, добро би учинио, ако смем да кажем једну жељу, кад би мало научио да цени поредећи; кад би покушао да разуме себе и свој положај, и да размисли без предрасуде о својој уметности; и кад не би својим ставом, на који му његове способности не дају никаква права, помагао да се без икакве потребе дуби јаз између њега и његових претходника, трудбеника на истоме послу на коме и он ради, и на коме треба да се ради, на славу уметности и једних и других.

БОГДАН ПОПОВИЋ.

„ХОФМАНОВЕ ПРИЧЕ“, ОД ЖАКА ОФЕНБАХА.

Жак Офенбах, као композитор и уметник, није никада био проблем за ренавање; из простог разлога што ни за њега није било проблема у уметности. Рођен у Келну на Рајни, растао и васпитан у Паризу за доба чудне вртоглавице Другога Царства, Офенбах је ступио на уметничку позорницу уз ритме кадрила и неустрашивих галонада и провинцијално он је разумео дух времена и остао му веран. Тражити нешто ново у уметности, борити се за идеале који се обично остварују у будућности, он није хтео. Претпостављао је да говори целом свету, место оној „одабраној хиљати“ која није у стању да помогне уметника друкчије него благонаклоном, каткада и снобовским аплаузом.

И док су у Великој Опери владали Глук, Спонтини, Мајербер и други представници високих или високопарних дела названих *tragédie lyrique en musique* или *opera seria*, Офенбах је био отворно своје позорнице *Bouffes Parisiens*, да у њему пева своје лагане једночинне оперетнице, лакрдије и пародије, и да, као ванредно духовит музички карикатуриста, занима широку масу исмевајући све што је тада око њега постојало: и патетику велике опере, и вангени лиризам лирске опере, и строга симфоничарска настојања својих савременика. Његова лозинка је била: „забављати се“ по сваку цену. Одговарајући томе начелу, он је бирао садржаје

који су, без дубљег смисла у чисто уметничком правцу, годили публици шаренилом костима и површином и лакоме садржаје. Офенбах је оживљавао својом музиком, која се одликовала мелодијом, гипком у свакидашњем смислу, сентименталном и шаљивом у исти мах, и нарочито фасцинирајућом ритмиком, којој је у то доба било тешко наћи премца. Офенбах је био мајстор ритма. Жив темперамент, живахан дух, човек око чијих је усана увек играо осмејак, он је био у вечитом покрету. Сваки дамар у њему је куцао, и под рефлексима тих куцања рађале су се ритмичке комбинације у његовом музикалном осећају: нове, чудне, опојне, здраве, тако да није чудо што су људи, слушајући његову музику, и нехотице ударали ногом такт, и што и данас још широка маса, када чује те ритме, постаје живља, покретљивија. Музичка хармонија га није интересовала, — можда с тога што је његово теоретичарско знање било врло оскудно, готово дилетантско. И када из његових партитура, — а он их је нанизао безброј, — допре до нас која интересантнија хармонска комбинација, она је у толико чуднија што је ретка. Онама који су се подсмевали његовом животном нерву, он је одговарао: „Није вештина бити научењачки досадан; али бити пикантан и мелодичан!“...

Као композитор, Офенбах није самоникла уметничка појава. У његовом стилу има мешавине лирске сентименталности немачког *Singspiel*-а, талијанске *opera buffa* неаполитанског порекла и француске *opéra comique*. Као музичар Офенбах је имао и своје симпатије, које су, већином, из реда композитора комичног правца или сентименталне лирике: Амброаз Тома, Гретри, Адам, Монсињи, Росини, Доницети, Боалдје, Обер. Моцарт, композитор *Così fan tutte* и *Отаџице из Сараја*, био је, такође, његова симпатија. И Офенбах, који је, компонујући за масу, доживљавало најсилнија пјескања, ипак је у себи patio што га музикални филистри и критика не примају. С тога је желео и он да га приме у *Opéra comique*, али сви његови покушаји у томе правцу остали су узалудни. И када је прохујало доба „јавних балова“, и када је Друго Царство било замењено Трећом Републиком, остао је Жак Офенбах, „танцмајстор Царства“, као борац на издисају, сањајући још увек само о једном циљу: *Opéra comique*. И изнурен борбом и животом, који је био једно вечно *perpetuum mobile*, и болестан, он је у грозничавој журби узео да ствара *Хофманове Приче*.

Фантастични немачки романтичар Ернст Теодор Амадеј Хофман, јуриста, цртач, гениални песник и композитор пун маште, као личност је, и по темпераменту и по идејама, био сродан личности Жака Офенбаха. И пред крај свога живота, Офенбах се срео са фантастичним причама берлинског суд-

ског саветника Хофмана, од којих је неколике успешно био драматизовао Жил Барбије, и одушевљен њима, унео је сву своју душу у музикалну обраду њихову. И тако су постале *Хофманове Приче*, један низ једночинова, повезаних у целину личношћу Хофмана, занесењака и фантасте, љубавника и ћеретала, који, причајући фантастичне приче својим друговима у газда Лутеровој крчми „код шприбершког бурета“, ставља себе у разне згоде и незгоде: час у мистичном лабораторијуму физичара Спаланцанија, који је измислио лутку Олимпију која говори и игра; час на опојној венецианској тераси куртизанке Ђулијете која га лишава сенке; час у црном дому несрећног Кресила у Минхену, где његова љубовца Антонија пада као жртва мистериозног доктора Миракла; праћен свуда и увек злим духом, који је час господин саветник Линдорф, час Јеврејин-старинар и оптичар Копелнус, час витез Дапертутто, и најзад одвратни симбол смрти, Миракле. И када је цео клавирски извод ове фантастичне опере био готов, и прве пробе у Комичној Опери биле почеле, умро је Офенбах и не дочекавши жељену славу: да буде званично признати композитор куће у којој се не умире: париске *Oréga Comique*.

По своме стилу, *Хофманове Приче* су мешавина лиризма и трагике, врло скромно и потпуно секундарно оживљене буфонеријом. Офенбах је нарочито ишао за тим да у овој партитури да себе у вишем уметничком савршенству, да би доказао критици да је и он уметник, те је избегавао све оне елементе који су били његов *spiritus agens* у дугој и плодној кариери музичког буфонисте, и подвлачно драмски елеменат, који је добио своју кулминацију у сцени Антоније, гениално изведеној.

Београдско извођење ове фантастичне опере је, по моме уверењу, подлегло Офенбаху буфонисти. Редитељ Г. Павловски је превидео чињеницу да је основни нерв *Хофманових Прича* дубоко драматичан, и пошао је да за доста дуго време занима публику гротеском, која се истиче и у прологу и у епилогу и, нарочито, у сцени физичара Спаланцанија. Контрасти су и сувише снажни да би се од целине добила ујединачено-стилска импресија, и ако, то не спорим, оваква концепција може код широке публике да нађе оправдања, пошто је у питању једна фантастична радња, која се у визији свакога појединца може друкчије представити. Г. Павловски ју је видео онако како је дао и, признајем, показао је ванредан осећај за склад између мимских, сценографских и музикалних елемената једног оперског ансамбла. *Хофманове Приче* су, у концепцији Г. Павловског, жива игра боје и ритма, и ако је ритам био покаткада кочен пренатријаншћу мале сцене „Машежа“.

Сликар Г. Браиловски је дао декор који до сада није виђен у нас, богат у боји, монументалан у распореду маса, дубок у

перспективи и мистично фантастичан у основном споју боја и линија.

Партитури је дао ритма, полета, замаха, нежних прелива и музикално-инструменталне садржине наши нови диригент Г. Брезовшек. Нерекламиран пре премиере — чак није било ни објављено да је то деби новог диригента — Г. Брезовшек је са прва четири потеза, отварајући вече кратким музичким прологом, показао да он уме боље за себе да говори него све званичне рекламе. То је диригент од крви и осећања, диригент од духа и ерудције, мајстор палице који уме да држи све у својим рукама, — хор, оркестар, солисте, сценске ефекте, — у једном савршеном складу ритмичких, динамичких и колористичких прелива, какве ми, усуђујем се рећи, још нисмо били чули на нашој позорници.

И сугерирани темпераментом Г. Брезовшека, солисти су певали своје партије са пуно драмске и стилске искрености.

Хофмана је певао Г. Викински својим малим али топлим тенором, подвлачећи у главном лирско-осећајни момент своје партије. Г. Ријавец, гост из Загреба, креирао је Хофмана, фантастичног, живахног, нежног и резигнираног у искреном љубавном жару, са толико вокалног и мимског богатства да је тек са њиме прави Хофман живео на сцени.

Г-ђа Вољвач је певала Олимпију. Савршена техничарка колоратуре, одлична лутка, она је успела, и ако јој је глас мало уморен.

Ђуђету и Антонију, кокету и нежну сањалицу, певала је Г-ђица Ловиниска, која је својом непретенциозном појавом, али искрено надахнута и веома музикално изражена, освојила и овога пута све оне који осећају уметност без позе и наменштања.

Г. Јурењев је био мистериозни Дапертуто и страшни Миракле. Обе улоге му ванредно леже, и док је драмски био одличан, вокално је, покаткада и без потребе, био и сувише громогласан. То је штета, јер Г. Јурењев има услова за стил.

Г. Јовановић се развија, и био је врло добар као Копелиус и Лирдорф. Његов бас је добре боје, још не потпуно зрео; али Г. Јовановић њиме влада. Имао бих да му замерим за изговор, који је још неартикулисан у свима преливима.

Г. Милутиновић је изненадио својом добром игром. Био је духовито стилизован Спаланцани и Франц. Њему желим мање жаргона у изговору; иначе је његова артикулација врло јасна и његов тенор симпатично здрав.

Г. Марјанец је био топло надахнути Креспл.

Никола је био несрећан. Г-ђица Стајић не одговара тој улози ни својим сувише нежним гласом, ни ти пак својом фигуром; а Г-ђици Свећинској недостаје и мера, и стил, и

школа да би била добар Никола, и ако она има од Бога врло леп орган, којим нимало не влада.

У мањим улогама су били предано на послу, са мање или више успеха, ГГ. Туцаковић, Болгоговски, Стефановић и Г-ђица Пинтеровић (импресиони „глас матере“).

Ваља још истаћи да су сви Руси певали на српском.

Балет у венецианској ноћи је био ванредно успешно стилизован и изведен са пуно живог геста и крвног темперамента, нарочито у „Баханале“.

Са *Хофминовим причама*, на нашој сцени се игра још један „шлагер“, који је то још и више са видно наглашених гротескних елемената у свом сценском и мимском делу. Да ли је ово и последњи „шлагер“? Ја мислим да би требало тако да буде, баш због тога што је овај овако сјајно изведен. Може ли се ићи даље у савршеној креацији „шлагера“, а да се не падне у уметнички „кич“?

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ВАШИНГТОНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА.

Вашингтонску Конференцију Сила поздравили су сви народи који су у последњем рату учествовали. На њој је за прву недељу дана рада учињено више него за време три последње године рата. Америчка влада је поднела један сварни и практични програм за разоружање на мору три највеће поморске Силе, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава и Јапана. Амерички Министар Иностранних Дела, Хјуз, изнео је једну схему по којој се, без велике штете по своје достојанство и безбедност, народи могу одмах и постепено ослобађати моралних и материјалних данака. Хјузов предлог је да се број највећих ратних бродова за Британију, Америку и Јапан држи у размери 5:5:3; да се за десет година не граде никакви велики бродови; да се у тој сразмери у главно изведе редуција других средстава за одбрану на мору. Предлог Америке изненадио је својом отвореношћу, смелашћу и изводљивошћу, али је био од стране свих делегата, а нарочито британскога и јапанскога, примљен у начелу. На комисијама стручњака остало је да целу схему начине изврљивом. Једна лажна нота за време дискусије Хјузова предлога био је говор Лорда Керзона, британскога Министра Иностранних Дела. Он се песимистички изразио о целој ствари. те је донекле ослабио пристапак британскога делегата на Вашингтонској Конференцији, Балфура, на предлог за разоружање на мору.

Са разоружањем на суву није никако ишло у Вашингтону. Већ на првој седници Одбора стручњака, одређенога за проучавање тога предмета, делегат Италије предložно је да се изради један план за разоружање Европе, па дакле и оних држава које нису на Вашингтонској Конференцији заступљене. И ако је он из тога плана био изузео Француску, француски делегат је одбио такву *combinazione* која се највише тичала Југословенске. Њему је изгледала ова комбинација и неучтивa и опасна; неучтивa за Француску а опасна за Мали Споразум. Италијански делегат је повукао свој предлог. После овога инцидента, дошао је један нови, опет поводом разоружања на суву, између Италије и Француске. Један неверан телеграм из Вашингтона, према коме је Министар Председник Француски, при претресању о разоружању сувоземне војске, тобож омаловажавао талијанску војску, довео је до оштрих антифранцуских демонстрација у Италији, које су се једва стишале. После овога, Бријан је одржао један добар говор и учинио немогућним свако разоружање Француске, изнесавши противу немачкога тајнога оружања и спремања јаке доказе. По њему, Немачка може за најкраће време да стави на ратну ногу 7000.000 војника са најмање 250.000 официра; исто тако, за кратко време Немачка може да многе своје садање фабрике претвори у фабрике оружја. Под таквим приликама Француска, казао је он, не може, смањивати своју војску. Овакво схватање француско за разоружање на суву, дало је повод другојем једном инциденту, француско британскоме. Лорд Керзон, изразити представник империализма, надахнут историјом 1815, обележио је држање Француза у Вашингтону и француску политику јавно као завојевачке, претећи готово да ће они у својој политици бити осамљени: „Место да приме уверавања Сила да им неће бити ништа, они рачунају само на себе и своју снагу.“ Овај догађај је изазвао живу полемику у Лондону, у Паризу, и у Вашингтону, пре на штету Лорда Керзона него на штету Француске. Питање о разоружању на суву је одложено за други пут, можда за до године.

У овоме независеном критиковању Лорда Керзона француске политике, коју је излагао Бријан у Вашингтону, игра велику улогу француска политика на Истоку. Баш пред сам полазак за Вашингтон, Бријан је ратификовао уговор о миру закључен између Кемал-Паше и Француске, уговор о коме Лорд Керзон није ништа знао. Тај уговор, створивши један свршени чин у Малој Азији, можда нешто на штету Француза, повредио је, ако не британске интересе, а оно бар британске жеље и наде да се Кемал-Паша покори сасвим и да се Грчкој обезбеди боља одступница из Мале Азије. Нереди у Индији и немири у Авганистану, предели где је Лорд Керзон као вице-краљ Индије с муком делао, имали су, наравно, свога утицаја на његово држање. Изгледа да баш

због тога Лорд Керзон, који је, и ако презире све оријенталце, задржао нешто са тога Оријента, не може да уђе у идеје Француске. Због тога и сад изгледа да се Французи и Енглези не разумеју и да се неће разумети никада. Конференција, којој је претходила измена нота и мисли о Турскоме Питању, између Лондона и Париза, имаће за циљ да тај неспоразум изглади. Лорд Керзон је предложио сам да најпре он, Бријан и Бономи претресу цело питање између себе, па да га после изнесу пред Врховно Веће Сила на решење. За нас је од интереса како ће се сад развијати ова ствар, јер ће она довести до ревизије Севрскога Уговора. Ревизија Севрскога Уговора тиче се и нас; тиче се врло много нас, јер од тога зависи и цела оријентација будуће политике, наше, бугарске, грчке, румунске, турске. Грчки неуспеси у Малој Азији, осамљена Француска, чине наш положај тежим него икад, али не и безизлазним. Прилика је сада за нашу дипломатију да поправи досадање погрешке и положи темељ наше Источне политике.

Вашингтонска конференција јесте један позитиван успех, али делимитичан: цео и дефинитиван успех биће ако се и питање о Немачкој уреди. Докле год се то питање отвара, дотле неће бити редовних међународних односа и стања. А ово питање се отвара кад год дође рок отплати за ратну одштету. Немачка редовно објави, на месец дана пред исплату, да неће имати новаца да плати одштету, да је неће моћи исплатити из редовних средстава, да ће морати у банкротство. Немачка финансира у миру као и у рату. Немачка се 1914 надала да ће рат бити кратак и за њу победоносан, те је војничку спрему куповала са позајмљеним новцем; зајмовима је чак и флоту градила. Своје дугове мислила је плаћати после рата из велике ратне одштете. После примирја Немачка је упустостручила издавање новчаница; до новембра 1918 имала је у циркулацији двадесет милијарди марака, данас има сто. То је природно, што више новчаница, све им је вредност мања. Немачка је после рата код куће дуго дискутовала шта да ради, и одлучила је да је боље за њен спас да продужи с издавањем нових новчаница. И таква политика финансијска све више поправља њене финансије. Немачка зајми звечећу марку, а плаћа папирном марком која има увек десет пута мању вредност. Ако овако продужи даље, Немачка ће да сведе свој ратни и унутрашњи дуг на једну минималну своту... Немачка је и сад известила своје повернице да неће моћи да плати рате које по Уговору има да плати 15 јануара и 15 фебруара идуће године. Њена два велика финансијера, озлоглашени Хуго Стинес и трезвени Др. Ратенау, налазе се у Лондону, тражећи зајам и мораторијум. На тај начин је опет отворено питање о ратној одштини, које је пре неколико месеца једва довело Француску и Велику Британију до спора-

зума. И већ сада се почињу стара дебатованја између Лондона и Париза. Париз тражи, — у осталом то тражи и међународна комисија, — извршење ранијега споразума, Лондон тражи нову солацију, стајну и правилну. Енглеска жели да се Немачка опорави економски, и у томе види спас и повраћај у редовно стање Европе. Французи траже да плате Немци како је уговорено. Два државника енглеска који су из разних група политичких, Лорд Дарби и Черчил, говорили су ту скоро на јавним политичким зборовима, и они су се слагали у погледу Немачке. „И ако желимо, говорио је Лорд Дарби, да се Немачка опорави економски, како би наша трговина имала добру прођу, ми смо готови да спречимо обнову милитаризма немачкога.“ „У Вашингтону је постигнут трајни споразум на мору, казао је Черчил, британски Министар Колонија, али и у Европи треба један пријатељски споразум између Енглеске, Немачке и Француске. Само тај споразум може уклонити економске тешкоће и опасности које притискују Европу. Напредак и сарадња Немачке је једино средство да се обнови благостање у Европи.“ Француски државници још не говоре тако, али сама по себи намеће се потреба да се питање о ратној оштети стави на велику, широку и европску економску базу. Што пре то боље за Француску и за нас остале, који од овога стања много патимо.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Новембар 19, 1921. — Међународна Репарациона Комисија решила да Немачка може платити отплату јануарску и фебруарску

Новембар 21. — Француска изјавила да не може разоружавати себе докле год Немачка спрема тајно војску.

Новембар 25. — Конференција у Порто Розе за деобу бродовља морскога старе Аустро Угарске и за уређење железничкога саобраћаја у средњој Европи свршила своје седнице.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ТРОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА.

— Писмо из Босне. —

Три године су биле довољне да се оцени сталност и вредност једног режима у нормално време. У поратној Европи било би одвише смело претендовати и на приближну тачност у том погледу. Све државе, а особито нове и мале, још су мали бродови на узбурканом мору. Треба ипак правити билансе, макар и површне. Иначе је критика и поправка немогућа.

Да то покушамо ограничивши се на Босну и Херцеговину.

Војевало се за победу принципа народности. Победило се. Примена је била нејасна, неодређена у целој држави, јер

сам појам народности није био јасан. Није се знало ни одредило шта је Српство, Хрватство и Словенство према Југословенству. Жонглерске фразе нису могле више давати решење. Од речи је ваљало прелазити делима. Помешали су се побеђени и победитељи — као једнакоправни грађани. Гласање је постављено као база државе, и ако се није веровало великом делу становништва. Кад се збује велики, није чудо да настаје права узбуна међу малим људима.

У Босни се деценијама бије племенски бој. Маса становништва стајала је у њему по страни. Једна већа концепција национализма створила би од Босне, као географског центра, камен темељац државе. Уски национализам је од босанских енергија направио песак. На народу није кривица. Узрок је ситничавост наших касаба, импортирани уски шовинизам материални интереси, неморалност наших политичара, који су хтели искористити све страсти и све заблуде прошлости.

Вера је кроз векове била у Босни главни агенс. Постојала је озбиљна бојазан да ће се у том погледу десити неправне грешке, јер други крајеви нису познавали сличне осетљивости. Добро је прошло захваљујући инстинкту верске толеранције, којом се одликовао редов и генерал, мешању власти, поштовању старог. Општа национална политика имала би много да научи од искуства у овом делу политике.

Значај босанског аграрног питања мало се увиђао у другим крајевима. Сам проблем је својен на један обичан сељачки егоизам. А он је међутим далеко од тога. Босански аграр је био културни проблем, јер је он стварао могућност веће продукције и благостања, тим дакле и модерне цивилизације, проблем демократије који је теоријску једнакост држављана претварао у стварну једнакост. Осим тога, у правилном решењу био је један дубок осећај правде. Тај осећај је саставни део још средњовековне Босне, он се развио још више у ропству Османлијама и Аустријанцима. Правда је утеха и подстицај потлаченом. У кметству је била конкретизирана неправда. Сељак је стога, не питајући никог, порушио кметство сам одмах иза ослобођења. Касније борбе партиске о законском начину решења аграрног питања њега нису ни мало збуњивале. Ослобођење је значило правду, правда је значила рушење беговата. Сељак стога не може да схвати и одобри да се за успостављање правде мора још нека одштета да плати.

До рата је Босна имала индустрију страну, али доста напредну. Иза рата индустрија је остала страна, у колико није државна, али није напредна. Продукција се дакле не повећава, ни народно богатство. Трговина је сведене на најобичнију спекулацију. Мењање курса динара много доприноси опадању богатства, забуну и незадовољство.

Политичке партије, које су биле позване да дају содуције тим проблемима, баве се сасвим другим задацима. Инфе-

риерност политичких људи из Босне није никад била очигледнија него у овим часевима кад треба што више конструктивног рада. Они се и не труде да нађу решења која користе држави, а Босну спасавају. Осим локалне муслиманске организације, све странке су деловни, или филијале државних партија. Ниједна, осим земљорадничке, није успела да у партијске програме унесе босанске потребе.

У културном погледу Босна је, више него икада, зависна од Београда и Загреба. Друкчије није ни могуће при садањем уређењу, при садањем културном стању народа у Босни, који има огроман проценат аналфабета. Ипак би требало створити један културни центар ма у ком виду. Поред позорница, које обећава дати приличне успехе, један или два факултета дигли би ниво цивилизације, отворили би могућност овом једром талентованом народу да узме у држави позицију коју заслужује по својој прошлости и по својим напорима. Директна железничка веза са Србијом и с морем један је од главних услова за његово привредно и културно дизање, за превлађивање динарског типа у држави, којој тај тип најбоље одговара, и за коју је он имао највише заслуга.

Практичним и демократски васпитаним деловима наше нације може изгледати чудно схватање Босне, која очекује да други увиде њене потребе и да их задовоље. Одсуство сваке самоуправе под туђинским режимима и скоро недоостајање покрајинског патриотизма у прошлости чини ту појаву схватљивом. Интелигенција је малобројна, заузета ситним бригама, неагилна. Одговорност за те своје погрешке преносе Босанци онда на друге. Вал незадовољства из Хрватске, који је у многом сличне природе, прелази на Босну. Почиње да се развија локални патриотизам из локалних материјалних интереса у овим крајевима, који су се иза ослобођења потпуно предали држави и народном јединству. Развијају га индустријалци и трговци. Код сељака се много не осећа, али ће се вероватно осетити иза поделе на области, кад буде преглед лакши. У том локалном патриотизму вешто диригованом, може да буде користи за целину, јер је он спајао три цивилизације које се у Босни одавна шире и нису још успеле наћи додирне тачке. Егонзам локални може да буде плодоносан за егонзам национални и државни, ако држава буде имала на широко основану националну политику. Али ту има много непознаница. Садањи локални патриотизам босански, површан и збуњен, није добра сведоџба за државну управу.

Војска туђинска, охота, без икакве везе с народом, чиновничтво дисциплиновано, али не национално, друмови добри, железнице уредне, с Посавином која је могла покривати добар део потреба пасивних крајева, то је била, у материјалном погледу, аустријска Босна. Имала је много лажног, што примитивни људи нису увиђали дивећи се „снази државе“

и култури шантанској. Представник власти, ма и најнижи писар, хтео је да импонује. Власт је била над народом. Наша управа је поставила принцип власти из народа. Али примена његова далеко изостаје иза теоријских фраза. У њој особито недостаје један систем. Почели су се правити компромиси, који су стално испадали на штету демократије, неорганизоване у Босни, неорганизоване у целој држави. И сад мад, не на свима већим положајима имате старорезимске људе, мало збуњене овим честим променама партије на влади, понизне, без иницијативе. Државни апарат окреће се по закону инерције, по снази плата диварских, без љубави и без принципа.

Маса, патриотски расположена, инстинктивно осећа све то, осећа да је остао стари начин управе у новој држави, јер види старе људе на страним местима, многе и ушпоређене, одликоване. То је збуњује и доводи у сумњу да поставља питање: шта значи управо ослобођење? Место да се поузда у себе, да сама исправи, како би радио Шумадијца, она од Шумадијца очекује све. Не добива, и стога је незадовољна. Онај део народа који ће требати дуго васпитавати да постане искрено патриотски, од почетка и из принципа је незадовољан.

Босна је ипак мирна. Научена на тихе, понизне критике, она ће дуго још моћи да трпи таворење управе. Треба јој дати само правде и сталности. Она ће бити један од главних стубова државе. Њеном географском положају, њеном етнолошком саставу и економским интересима треба посвећивати више пажње. Треба спремати низ ситних качала, јер је Босна бујица планинска. — Пре свега и изнад свега треба само истицати државу, а у самој држави правду. Један босански сељак из централне Босне, католик, скоро је рекао у двору: „Имамо слободе, само немамо правде.“ О тим речима, које карактеришу најбоље расположење маса народних, треба размислити. У државној политици, примењеној на Босну, треба узети као гесло: „Слобода, једнакост и правда.“

др. школа Стојановић.

Б Е Л Е Ш К Е.

Издања „Времена“. — Београд је добио једно ново и модерно организовано књижарско и штампарско предузеће. Није потребно наглашавати да, у погледу штампарске вештине, Београд ни приближно није имао оно што би морао да покаже један културни центар, и да је далеко изостајао не само иза већих европских градова, него и иза других балканских престоница, као и иза нашега Загреба. Наши издавачи, поред све воље и улаганих напора, стално су се сударали са несавладљивим типографским тешкоћама, и ма да су често пута постизали примерне резултате, ипак нису били у стању да даду савршено. Наша књига стално је трпела због слабо развијене и неусавршене типографске индустрије. У томе, може бити, треба тражити и разлог што ни наша издавачка предузећа нису у своме раду показала више система и правилнијег, књижевнијег реда.

Овога пута су и технички и књижевни услови исправни. Велике, модерне, савршене техничке инсталације, које се по својој производној способности могу такмичити са европским штампарским предузећима, даће могућности да се решавају и најкомпликованији типографски проблеми. Најфинији резултати из области штампарске вештине моћи ће се код нас постизати. То, зацело, значи огромно за књижевни Београд, где је до сада било скоро немогућно чисто изградити ни најпростију књигу са илустрацијама у једној боји. О сложенијим тешкоћама није се могло ни говорити. Од исто толики велике важности је и чињеница да је и књижарско-издавачка страна предузећа организована по солидним књижевним руководним принципима, и упућена правилно. Под дирекцијом књижевника и књижевних стручњака, издавачки рад ће истински да помаже развој само добре, праве литературе. Исто тако, не руковођен ни једино, ни на првом месту чисто трговачким обзирима, ни поглавито изгледима на корист, он ће, надамо се, да створи могућности бољих односа између писаца и издавача, и да побољша услове награде књижевничког рада.

Нова издања „Времена“ више не оправдавају сва очекивања. Пре свега истичу се преводи Шекспира од нашег песника Г. Светислава Стефановића, који се годинама бави Шекспиром, и чије студије, поткрепљене песничком интуицијом, треба да уроде огромним плодом: Шекспиром на нашем језику. И Г. Светислав Стефановић се доиста и подухватио циповског задатка да на наш језик преведе целога Шекспира. Први резултати су већ ту: „Хамлет“ и „Отело“ су већ изишли у технички врло укусним и елегантним опремама. Следују: „Макбет“, „Богојављенска Ноћ“, и др. О самим преводима биће засебно речи у нашем часопису. Овога пута само једна констатација: преводи су у стиху, и то у т. зв. „јамбу“, али

ни из далека онако искиданом, исецканом као код Лазе Костића. Много мирније, равније, те према томе за наш језик и природније. — Забележићемо још и друге две књиге које нам се, са двома Шекспировим трагедијама, јављају као издавачки првенци „Времена“. То су „Јадници“ (прва свеска), у новом, потпуном преводу, који ће у целини да пружи нашој публици Игову епопеју јада, коју је покојни Ракић био дао са врло смелим променама и изостављањима. — Најзад треба поменути и „Позорништу Библиотеку“, у којој ће у главном излазити дела од вредности која се на нашој позорници играју. Као прва књига изишао је Ибзенов „Народни Непријатељ“, чија је појава истовремена са репризом драме у нашем Народном Позоришту.

М. Б.

Композиције српских композитора. — Упоредо са развојем јавног музичког живота у нас, почиње та се развија и продуктиван рад наших композитора. Један од највидљивијих доказа томе јесу седам свезака композиција српских композитора, издатих у Паризу (издавачи: Rouart, Leroi et Cie, 29, rue d' Astorg) под надзором универзитетске лиге С.Х.С. у Паризу. Садржај овог обимног издања, које представља један видан докуменат музичког прогреса у нас, следећи је: I свеска: 9 мелодија од Г.Г. Бишничког, Манојловића и Милојевића; II: „Из мог завичаја“, клавирске обраде народних попевака и игара од Г. Милојевића; III: две нере за виолину и клавир од Г.Г. Манојловића и Милојевића; IV: четири комада за клавир, а) Стара прича, б) Меланхолично вече, в) У први сутон сневао јекрнн..., г) У врту, — композиције Г. Милојевића; V: Легенда о Јефимији, по песми М. Ракића, за виолончело и клавир, од Г. Милојевића; VI: Српске народне мелодије, обрада за соло и клавир, од Г. Милојевића; и VII: Два комада за виолончело и клавир од Г. Коњовића.

Осим тога, Г. Милојевић је штампао последњих дана следеће своје композиције: Edition Hamelle, Paris, 22, Bd. Malsherbes: Deux Melodies, а) La lettre (E. Rostand), б) Berceuse triste (M. Wyseur); у „Edition Slave“ (Wien, Himmelforts gasse, 13): 8 српских народних попевака у модерној клавирској обради, и, у трећем издању већ, своје „Миниатуре“ за клавир; најзад, Друштво за заштиту југословенске деце (Београд, Студеничка улица, бр. 62) издало је две свеске хорских композиција Г. Милојевића. I св. садржи 30 дечјих и женских зборована; II св. садржи 10 мушких и меновитих зборована.

Бечка „Edition slave“ издала је такође два интересантна меновита збора, на стихове енглеских песника, од Г. Косте Манојловића, и његове хорске обраде црквених песама.

У издању књижаре „Напредак“ у Београду изашле су две свеске српских народних мелодија за соло и клавир које

је удесио Г. Петар Коњовић и пустио у свет под општим називом „Моја Земља.“

У тренутку када се почињу чинити припреме за организацију националних конзерваториума у већим културним срединама наше крајевине, појава овако великог броја композиција домаћих аутора само је знак да ће градиво за наставу у тим конзерваториумима имати, не само тако потребно класичарско обележје, оживљено изразитим делима савремених струја, него ће бити обogaћено и примерима наше националне музичке културе, што је, исто тако, од великог значаја по музикални развој будућих генерација музичара у нас.

Једно би се још могло пожелети: да се у земљи организује један „Југословенски музички издавачки завод“ који би у своје каталоге прикупио, као издавач или депозитер, сва дела свију југословенских композитора.

х. х.

Д-р. Милан М. Стојадиновић, „Борба против скупоће“. (Београд, 1921. 30 стр.) — Поводом „Уредбе о сузбијању скупоће животних намирница и несавесне спекулације“ публиковане у *Службеним Новинама* (20 јула 1921 г.), била је сазвана конференција Суда Скупоће. Брошура, под горњим насловом, садржи говор Г. Стојадиновића држан на тој конференцији.

Садржај брошуре је овај. Да ли се у опште уредбом или законом могу одредити цене? Да ли је довољно да држава донесе једну уредбу о сузбијању скупоће, па да добијемо јевтинији живот? Г. Стојадиновић одговара категорички: Не. У друштву постоје економски закони, а они су једна врста природних закона. Уредба о сузбијању скупоће долази у опреку са једним од тих закона, са законом понуде и тражње. Понуда значи постојање извесне количине робе, док тражња представља потребу људи за том робом. Понуда и тражња су два елемента за формирање цена: Већа понуда, ниже цене; мања понуда, више цене. Ако хоћемо да регулишемо цене, морамо утицати било на понуду било на тражњу. Да ли се Уредбом увећава понуда, односно да ли уредба увећава количину потребних намирница? Или: Да ли Уредба смањује понуду, односно да ли она смањује потребу за тим намирницама? Г. Стојадиновић одговара да „Уредбе немају ту мађињску моћ, и да се никаким уредбама не даду фиксирати цене“. Доследно овоме, противан је сваком нормирању цена и тражи економску слободу. У потврду свога мишљења наводи питање станова, хотела, хлеба, однос трговине и спекулације, чиновника и скупоће, и најзад предлаже средства против скупоће.

В. Гаришич, „Надежда Николићева.“ (С руског Олга Глушчевић-Којић. Београд, 1921, Свесловенска књижарница. Цена

5 дин.) — Постоји већ хрватски превод овог дела (издање *Модерне књижице*); он је потпунији, јер садржи и претходну историју насловног лица, дату у засебној приповетци. Хрватски превод је добар, и чак је на неколико места бољи, јер у њему одсуствују извесни неразумљиви русизми (всује м. залуд, залог м. јемство, Поленишче м. Пољак или Пољачина). Особите књижевне потребе нису, дакле, захтевале овај превод.

Та приповетка је, ипаче, историја једне болесне љубави између једног чедног сликара и јавне девојке, коју та љубав морално подиже; то је мотив, у основи, *Госпође с камелијама*, и, са више разлика, *Маноне Леско*.

С. М.

„О пропасти античке цивилизације“. — Познати италијански историчар Гуљелмо Фереро објавио је ново дело *О пропасти античке цивилизације*. Он овако објашњаје пропаст римског царства, које је било носилац античке цивилизације: „Римско Царство гледало је да помири два различна начела ауторитета: начело монархијско, које се било јако развило на Истоку, и начело републиканско, које се развило у Европи, нарочито у Грчкој и Италији, у установама античке градске државе. То измирење, коме је служио симболом *Imperator* или *princeps*, било је увек непотпуно, јер није успело да одреди уставно начело из кога је имала да извире врховна власт те републиканске монархије. То начело није било на наследност као у монархијама, ни један правилан избор чији поступак би био утврђен законима и традицијама као у републикама. Ипак, докле је Сенат био задржио свој старог углед и свој огромни ауторитет, он је био опште признао извор законитости за царску власт. Цар је сматран за законитог чим би га Сенат признао. И Сенат је тако успео да, по цену борби често врло жестоких и једног крвавог грађанског рата, одржи читава два века континуитет законите власти. Али кад је ауторитет Сената пао услед доцнека Септима Севера и установљења праве апсолутне монархије, није више било никаквог начела јасног и чврстог за избор цара: ни наследност ни избор ни потврда Сената. Отуда криза револуција и ратова који су све разорили. Фереро се боји да и данашња цивилизација не стоји пред пронашћу, јер је светски рат уништио начело ауторитета. „Светски рат личи по својим последицама, али у великим размерама, на револуцију Септима Севера, која је или разорила или ослабила сва начела ауторитета и законитости који у цивилизованим друштву држе друштвени поредак. Та начела су била од две врсте: бојанско право династије у великим монархијама северне и средњег Европе; воља народа у демократијама Западне Европе. Са падом царевине руске, аустро-угарске и немачке, бојанско право је добило смртоносан ударац, од кога ће се тешко

повратити. Али врло је сумњиво да ће од његове пропасти супротно начело видети какве користи. Мало јасно само по себи и од врло тешке примене, демократско начело изилази из ове велике кризе тако ослабљено и дискредитовано, да његова неочекивана победа у царевинама централне Европе и у царевини руској не изазива никакву наду и никакво одушевљење, у осталој Европи. На против, та победа је само појачала стрпљење садашњег тренутка, јер је страховито компликовала и за победнице и за побеђене тешкоће створене ратом у побеђеним земљама.

Да ли ће се Европа, као Римска царевина у трећем веку, паћи без једног јасног и одређеног начела, по коме ће се моћи утврдити ко, и у којим границама, има право да заповеда, — а ко, и у којим границама, има дужност да слуша? Да ли из садашње неизвесности ће пронаћи, као пре седамнаест векова, једна криза револуција и ратова, која ће растурити један део оног блага које је нагомилано радом великих нараштаја?“

ЧИТУЉА.

Емил Бутру. — 22 новембра умро је у Паризу Емил Бутру, професор историје модерне филозофије на Сорбони, члан Француске Академије, славни филозоф који је, с Анриом Бергсоном, вршио велики утицај на идеје свога времена.

Радећи у време када је наука изгледала као савршена форма знања, и када су научне методе желеле да се примене на све врсте активности, Емил Бутру је увек бранио права духа и људске слободе. Он је имао највећу идеју о науци, о њеним наплетцима, о њеним неизвесностима, о превласти коју она даје човеку над васионом; али није мислио да се, у име науке, може порицати веровање и спиритуалност. Идеализмом и благим оптимизмом који је стављала на супрот сувом детерминизму чисте науке, доктрина Бутруова била је привлачна и благотворна. Концизношћу своје форме, снагом своје диалектике, његова одлична дела *о Случајностима закона природе*, *о Сократу*, *остварачу моралне науке*, *о Идеји природнога закона* и *о савременој науци и филозофији*, *о Науци и религији*, и многа друга, била су ставила Емила Бутруа у први ред међу модерним филозофским писцима и стекла му светску славу.

За време рата, Бутру је бранио права идеалистичкога човечанства од напада „учених варвара“. Ми Срби сећаћемо се увек са узбуђеном захвалношћу да је овај племенити филозоф, више пута, и с необичним жаром, дизао свој глас и за права наше земље.

AP
56
S672
knj.4

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

